

13 LISAD
REGISTER

X
R

EE 13

Eesti Entsüklopeedia

Tallinn
Eesti Entsüklopeediakirjastus
1999

Kollegium:

kunstiteaduste kandidaat M. Eller, majanduskorraldaja U. Ennuste, filosoofikandidaat U. Kaevats, ajaloodoktor T. Karjane, teoloogiadoktor K. Kaevats, T. Koger, bioloogikandidaat A. Koppel, tehnikadoktor E. Risthein, filosoofikandidaat L. Valt, füüsika-matemaatikakandidaat H. Oiglane.

Peatoimetaja filosoofikandidaat U. Kaevats

Direktor ja EE peatoimetaja asetäitja T. Koger

Toimetused:

Täppisteadused: R. Aro (toimetuse juhataja), M. Kalman, L. Pool

Loodusteadused: M. Aasmäe (toimetuse juhataja), L. Anu, M. Kraav, E. Linask, bioloogikandidaat H. Rask

A. Saar (toimetuse juhataja oktoobri 1998), A. Silla-

ois, A. Tampun

Ühiskonnateadused: K. Aasmäe, H. Roosve, ajaloo-

kandidaat U. Teisere, V. Toeso (toimetuse juhataja),

filoloogikandidaat H. Udam, A. Vasrik

Kirjandus ja kunst: M. Eks, U. Kuru, E. Luusikk, E.

Mariipuu, M. Põldmäe, filoloogikandidaat H. Udam

(toimetuse juhataja).

Keeleteadused: E. Hanson, E. Hint, E. Kallip (toime-

tuse juhataja), A. Lember, Martin Ollisaar (toimetuse

juhataja 31. jaanuarini 1998).

Kontrolltoimetused: L.-A. Karros, E. Nahkur, U. Tamm-

järvi (toimetuse juhataja).

Märksõnastiku toimetused: tehnikadoktor E. Risthein

(toimetuse juhataja 30. novembrini 1998), E. Kaks, H.

Tooming.

Korrektuur: O. Kallier, E. Posti.

Illustratsioonid ja kartograafia: J. Dubov (peakunst-

nik), A. Järve, A. Rosenberg, E. Sagaris (tehniline toi-

metaja), M. Segerkrantz, E. Viiding (fotograaf), E.

Voog.

Kaas ja tiitel: J. Kaarma.

Makett: M. Park.

ISBN 9985-70-033-3

© Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1999

Trükitud ja köidetud Tallinna Raamatutrükkikojas, Laki 26, 12915, 1999. Tell. nr. 460/8
Printed in Estonia

Aa Aa Aa Aa Aa Aa

Curier New Normal
20. saj. lõpp

Times New Roman
20. saj. lõpp

Arial Normal
20. saj. lõpp

Brush 455
20. saj. lõpp

City Medium
20. saj. lõpp

Shelley Allegro
20. saj. lõpp

Aafrikahiir. *Lophuromys*
sikapusi

aafrikahiir (*Lophuromys*), näriliste perekond *hiir-
laste sgk-st; 7 liiki. A-i elab Aafrikas suurel alal msg.
biotoopides: rohtlatest ja soistest aladest mägimetsa-
deni (kuni 4000 m ü. m.). Tüvepikkus on 8–16 cm,
sabapikkus 5–15 cm, mass 23–111 g. Värvus on
tume (pruunist oliivjani) või kirju (heledad tähnid tu-
medal taustal). A-d söövad segatoitu: putukaid (eriti
sipelgaid), teisi selgrootuid, kahepaakseid jm. väikesi
selgroogseid ning mahlaseid taimed. Liigikaaslaste
vastu on nad vaenulikud. Sigimistsükli mõjutavad ko-
hapealsed olud. Pesakonnas on 1–5 poega. Pesa paik-
neb urus või maapealses varjupaigas. 4

Aafrika Valuutaliit (pr *Communauté Financière
Africaine*, lüh. CFA-Franc, Franc C. F. A.), endiste
Prantsuse asumaade koostööorganisatsioon, mille
liikmesriikidel on ühine rahalüh CFA frank. Emis-
sioonipangad on *Banque Centrale des États de
l'Afrique de l'Ouest* (lüh. BCEAO), mille emiteerivad
franki kasutavad Côte d'Ivoire, Benin, Burkina Faso,
Mali, Niger, Senegal ja Togo, ning *Banque des États
de l'Afrique Centrale* (lüh. BEAC), mille emiteerivad
franki kasutavad Ekvatoriaal-Guinea, Gabon, Kame-
run, Kesk-Aafrika Vabariik, Kongo ja Tšaad.

***Aaltonen**, Erkki. Suri 8. III 1990.

aatomilaser, seadis, mis nagu koherentvalgust kiir-
gav laser väljastab koherentsete de "Bose'i-Ein-
steini" aatomite kimpe, milles kõik aatomid on samas
kvantseisundis. A-te loomist (W. Ketterle, s. 1957, jt.,
USA, 1997) on võimaldanud aatomite "Bose'i-Ein-
steini" kondensatsioon laserjahutatud ($T \sim 10^{-7}$ – 10^{-4}
K) aatomikogumites. A-i kasutusalaad võivad olla üli-
tähne interferomeetria, nanotehnoloogia jms.

***Abakan** (hakassi *Agban*), Hakassia pealinn; 166 000
el. (1997).

Abalkin, Leonid Ivanovitš (5. V 1930), vene majan-
dusteadlane ja poliitik, Vene TA akad. (1987; k-liige
1984). Lõpetas 1952 Moskva Plehhanovi-nim. Rahva-
majandusinst-i. Olnud a-st 1986 Venemaa TA Ma-
jandusinst-i dir., 1989–90 ühtlasi NSV Liidu Minist-
rite Nõukogu esimehe asetäitja. Uurimusi pol. öko-
noomia ning NSV Liidu ja Venemaa majandusreformi
alalt. T: *Бюрократизм в экономике социализма*
(1988), *На перепутье: размышления о судьбах
России* (1993), *В тисках кризиса* (1994), *Отложен-
ные перемены или потерянный год* (1997).

***Abasidze**, Grigol. Suri 29. VII 1994.

***Abasidze**, Irakli. Suri 13. I 1992.

ABB, Asea Brown Boveri, maailma suurimaid
energeetikatööstuskontserne. Toodab energiaseadmeid,
sidevahendeid, tööstusroboteid ja kliimaseadmeid
ning vedureid jm. rööbasveovahendeid. Kontserni
juhatus paikneb Zürichis, peakontor Badenis (Šveits),
Mannheimis (Saksamaa) ja Västerås (Rootsi). Käive
34 mrd. \$, töötajaid 200 000 (1993). — ABB on asut.
1988 Rootsi energeetikafirma *Allmänna Svenska
Elektriska AB* (asut. (1883) ja Šveitsi firma *Brown
Boveri & Cie AG* (1891) ühinedes. Eestis on ABB
ettevõtteid a-st 1992 (as-d „ABB Eesti” ja „ABB Elek-
ter”).

Abbagnano [-nja: no], Nicola (15. VII 1901 — 9. IX

1990), itaalia filosoof. Oli a-st 1939 Torino ülikooli
prof. Saksa eksistentsialismi mõjul lõi ta B. Croce ja
G. Gentile nn. neoidealismi vastustava käsituse ole-
misest kui võimalusest ja määramatusest, mis põhis-
tab inimese vabaduse. Arvustas deterministlikke loo-
duse- ja ajalookäsitusi. Avaldanud ka filosoofia ajaloo
käsitlusi („*Storia della filosofia*”, 3 kd., 1946–50,
„*Dizionario di filosofia*”, 1960, „*La saggezza della
filosofia*”, 1987). T: *La struttura dell'esistenza*
(1939), *Introduzione all'esistenzialismo* (1942), *L'esis-
tenzialismo positivo* (1948), *Possibilità e libertà*
(1956), *La saggezza della vita* (1985).

***Abbas**, Ferhat. Suri 24. XII 1985.

***Abdullajev**, Gassan. Suri 1993.

***Abdullin**, Riisat. Suri 1988.

***Abu**, Kobo. Suri 22. I 1993.

Abéché [abeje], linn Tšadi idaosas, Ouaddai pre-
fektuuri halduskeskus; 188 000 el. (1993). Mnt-
sõlm, põllum- ja saduste (sh. kaamelivilja) töötlemis-
ne. Ehitusmillestised on sultaniloss, sultanite hauad,
linnamüür ja mošeed. A. oli enne prantslaste sisse-
tungi (1912) Ouaddai sultanaadi pealinn.

***Abel**, Wilhelm. Suri 27. IV 1985.

Abhaasia, riiklik moodustis Taga-Kaukaasias Mus-
ta mere rannikul; 8600 km², u. 500 000 el., pealinn
Suhumi. Gruusia peab A-t kui "Abhaasi ANSV
õigusjärglast oma autonoomse vabariigi staatusega
osaks ega tunnusta ka A-poolset konföderatsioonideed,
pidades seda oma terviklikkuse rikkumiseks (Gruusia
parlamendi otsus 23. VIII 1995). Abhaasid ise kuuluta-
sid 21. VII 1992 oma maa sõltumatuks A. vabariigiks
ja kehtestasid 26. XI 1994 A. konstitutsiooni. A. ise-
seisvusliikumine kasvas A. ja Gruusia sõjaliseks vas-
tasseisuseks, millega kaasnes peaaegu kõigi grusiinide
(1989. a. 45,7 % A. rahvastikust) pagemine A-st. Ve-
nemaa rahuvalvejõudude toomine A-sse on küll peata-
nud otsese lahingutegevuse, kuid püsiva pol. lahendu-
seni pole tänini (1998) jõutud.

***Abidjan**, linn Aafrikas Côte d'Ivoire'is Guinea lahe
ääres; eeslinnadega 2 797 000 el. (1995). A. on riigi
suurim linn ning tähtsaim sadama- ja tööstuslinn (seal
asub Lääne-Aafrika suurim naftatöötlemistehas). Oli
1960–83 Elevalduuranniku (Côte d'Ivoire'i) pea-
linn.

Abilene [äbɛli:n], linn USA-s Texas; 107 000 el.
(1990). Põllum- (puuvilla-, teravilja- ja loomakasva-
tus) ning nafta- ja gaasitootmispiirkonna keskus;
masina- (sh. kosmoseraketiseadmed, elektrotehnika-
tooted), naftatööstus-, ehitusmaterjali- ja toiduaine-
tööstus, muusikariistade tootmine. Linnas on 3 üli-
kooli (asut. 1891, 1906 ja 1923). A-i läh. asub Dyessi
lennuväeüksus. — A. on rajatud 1881, linn a-st 1882.

Abomey [-mɛ], linn Benini lõunaosas, Zou departe-
mangu halduskeskus; 53 000 el. (1984). Põllum-
piirkonna (maapähkel, õlipalm) kaubanduskeskus;
toiduainetööstus ja käsitöö (ehted, keraamika-, vask-
ja puittooted). Peamine ehitusmällestis on osaliselt res-
taureeritud lossiansambel (u. 40 ha). — A. on
asut. 1658, oli a-ni 1892 Dahomee kun-te pealinn.

Abramovitz [äbrämövits], Moses (1. I 1912), ameeri-

Adogee lipp

töötajaid 70 000 (1992). — Kontsern asutati 1883, kandis algul nime *Deutsche Edison-Gesellschaft für angewandte Elektrizität*, 1887–1966 *Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft*, 1966–85 *AEG-Telefunken*. 1966 liidetud *AEG Telefunken* müüdi 1982 Prantsuse kontsernile *Thomson-Brandt S. A.* 1986 ostis autotööstuskontsern *Daimler-Benz AG* AEG A-i aktsiaist 80 %. 1994 müüdi kodumasinatootev tütarettevõtte *AEG Hausgeräte* Rootsi kompaniile *Electrolux*.

***Afanasjev**, Viktor Grigorjevitš. Suri 10. IV 1994.

***Afganistan**, aast 1990 A-i Islamivabariik, riik Aasias, Kesk-Idas; 652 225 km², 19 040 000 el. (1996), pealinn Kabul (1994. a. 400 000, linnastus 2,03 mln. el.); haldusjaotus 31 provintsi. Riigitähised on AF ja AFG. Ajutine põhiseadus (kehtis a-st 1980) on a-st 1992 peatatud. Avalikku ja eraelu määrab järjest rohkem islam, eriti on piiratud naiste õigusi ja vabadusi. Peaaegu kogu rahvastik tunnistab islamit (84 % sunniite, 15 % šiite). Pms. Iraanis ja Pakistanis viibib u. 2,3 mln. A-i põgenikke. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 2,6 % aastas, linna-rahvastiku osatähtsus 1995. a. 20 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1987. a. 3,16 mrd. \$ (1995. a. alla 765 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (1988. a. 2,8 mrd. \$) andis põllum. 52, tööstus 33 ja teenindus 15 %. A. vedas 1991 kaupa sisse 411 mln. \$ ja välja 140 mln. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on maagaas (52 %) ja toiduained, tähtsamad kaubapartnerid on Venemaa (55 % sisse- ja 63 % väljaveost) ja EL-i maad.

***Ajalugu**. Sõjaväelise riigipöördega, nn. aprillirev-ga 27. IV 1978 tuli riigis võimule NSV Liidu meelne A-i Rahvadem. Partei (ARDP), aug. 1979 oli A-s juba 5000 NSV Liidu sõjaväelast. ARDP fraktsioonide vahel puhkenud võimuvõitluses sirgutas Partšami fraktsiooni juht H. Amin (1929–79) 14. IX 1979 võimult *Halki* fraktsiooni juhi N. M. Taraki, keda toetas NSV Liidu juhtkond. Oma mõju säilitamiseks A-s ja selle laiendamiseks Lõuna-Aasiasse hõivasid NSV Liidu dessantväed 15. XII 1979 Bagrami lennukiväebaasi (Kabuli läh.) ja 24.–27. dets. Kabuli KGB löögirühm *Alfa* tappis H. Amini ja tema toetajaskonna. 28. dets. kuulutati ARDP ja A-i valitsuse juhiks *Halki* esindaja B. Karmal. Juba enne seda olid msg. islami-meelsed pol. ja relvarühmitused alustanud ARDP režiimi vastast sõjategevust (ülestatud Heratis, 30 000 surnut, šiitide ülestõusukatse, 300 in. põletati elusalt), riigis oli sisuliselt käimas kodusõda, millesse nüüd sekkusid ka NSV Liidu relvajõud. 1980–86 ründasid NSV Liidu ja ARDP relvajõud vahelduva eduga vastupanuliikumise tugialasid, mis asusid pms. maapiirkondades. 1982 hõivati nn. Vahhani koridor, 1982 ja 1984 toimusid suurrünnakud Pandžiri orus, 1986 Kandaharis ja 1988 Hostis (1985 oli A-s 150 000 NSV Liidu sõdurit). 1986 hakkasid vastupanujõud saama relvaabi (sh. õhutõrjerakette *Stinger*) pms. Pakistanist, seetõttu muutus NSV Liidu väeosade ja eriti õhujõudude tegevus vähem tõhusaks. Pärast M. Gorbatšovi võimule tulekut hakkas NSV Liit otsima teid sõja lõpetamiseks. 4. V 1986 asendati parteijuhi kohal olev B. Karmal julgeolekujahi M. Nadžibullaga. Viimane esitas 1987 rahvusliku leppimise kava ja kehtestas uue põhiseaduse (ARDP loobus ainuvõimust, kutsuti kokku hõimuvanemate kogu *Loya Jirga*). 3. I 1989 lõpetasid NSV Liidu väeosad sõjategevuse ja 15. veebr. lahkusid A-i terr-lt. NSV Liit oli kulutanud sõjas igal aastal 2–3 mrd. \$, üldse kaotas ta 13 833 meest, 800 helikopterit ja lennukit, 1500 tanki ja 3000 veoautot. A. kaotas 1,242 mln. in., 80 % neist olid tsiviilisikud, sõjapõgenikke oli 3,5–5 mln., neist 85 % olid puštunid. Jätkuv kodusõda muutus 1990–91 valitsusjõududele üha ebasoodsamaks. 1991 leppisid Venemaa ja USA kokku, et lõpe-

tavad sõdivatele pooltele relvade saatmise. 15. IV 1992 loobus M. Nadžibulla võimust, 16. apr. hõivasid vastupanujõud Kabuli, 24. apr. sõlmisid 10 vastupanurühmituse esindajad Peshawaris koalitsioonivalitsuse moodustamise kokkuleppe. 28. apr. kuulutati A. islamivabariigiks. Presidendiks sai tadžiki vastupanujõude partei Džamiate Islami juht B. Rabbani (s. 1940), peaministriks puštunite Hezbe Islami juht G. Hekmatyar (s. 1950) ning kaitseministriks tadžiki välikomandör A. S. Massud (s. 1953), kes oli edukalt juhtinud NSV Liidu ja valitsusvägede vastast sõjategevust Pandžiri orus. Kohalik võim jäi etnilisi ja pol. rühmitusi esindavatele välikomandöridele. Relvarühmituste (peale nimetatute on suuremad Iraani-meelsete šiitide Hezbe Vahdat, Saudi Araabia toetatud sunniitide Ittihade Islami ja usbeki kindrali A. R. Dostumi (s. 1955) relvajõud) omavaheline võitlus ägenes 1994, kui seni tadžikke toetanud A. R. Dostumi liitus G. Hekmatyari ja võttis oma kontrolli alla A-i põhjaprov-d. Uus pingekolle tekkis Tadžikistaniga piirvatel aladel, kui seal asutati tadžiki põgenikelaagrid ja vastupanurühmitused, mis alustasid võitlust Dušanbe režiimi ja seda toetavate SRÜ piirivalvete vastu. Relvarühmitustevaheline sõjategevus oli eriti ohvrirohke Kabulis ja selle ümbruses. 1994 sekkusid kodusõtta ka pms. Pakistanis asuvates põgenikelaagrites koolituse saanud puštunite relvajõud *Taliban* ('(vaimuliku kooli) õpilased'). 27. IX 1996 hõivasid nad Kabuli ja seejärel, kohtumata tõsisemat vastupanu, suurema osa A-st. Oma võimu all olevatel aladel kehtestasid nad piirimaldliku islami seadustiku (*šariat) selle äärmuslikult rangel kujal. A. R. Dostumi, A. S. Massud ja Hezbe Vahdat'i juht K. Halili ühinesid ja peatasid *Taliban*'i edasimäge. 1997 sundis usbeki kindral A. Malik A. R. Dostumi lahkuma ja on seejärel üritanud koos tadžikkidega luua uut *Taliban*'i-vastast ühisrintet. Juunis 1997 löid nad A-i Päästerinde, sellega liitus ka G. Hekmatyari juhitud Hezbe Islami. *Taliban*'i valduses olevas Kabulis on moodust. üleminekuvalitsus, keda toetab Pakistan. A-i põhjaosas moodustati rööpne valitsus, mille president on B. Rabbani. Et riigi pol. ühendamine sõjaliselt on vähe tõenäoline, peavad naaberriigid ja ka suurriigid võimalikuks riigi jaotamist. Suvel 1998 hõivas *Taliban* ka enamiku Põhja-A-st.

AGA AB, Rootsi tööstuskontsern. Maailma suurimaid meditsiinilise ja tööstusgaasi tootjaid ning keevitusseadmete valmistajaid, külmhoonete sisustuse, külmutusautode, elektriseadmete ja tööriistade tootja; keskus Stockholmis (Lidingös). — Kontsern asutati 1904, kandis algul nime *AB Gas-accumulator*, 1909–64 *Svenska AB Gas-accumulator*. Tegevuse algaastail teostas insener G. Daléni leiutisi. Maailmas sai tuntuks tuletorniseadmete, uut tüüpi gaasihoidla- ja gaaskeevitusaparaatide valmistajana. Tütarettevõtte *AGA-Baltic* on Rootsi suurim raadiote ja televiisorite tootja. AGA AB-l on tootmisettevõtteid 22 riigis. Käive 12 mrd. Rootsi krooni (1991), töötajaid 135 000 (10 000 välismaal).

Agadēz, Agadēs, oasiliinn Nigeri keskosas Lõuna-Saharas, Põhja-Nigeri dep. halduskeskus; 49 000 el. (1988). Karavaniteede ja mnt-sõlm, tuareegide kaubanduslinn; kunstkäsitöö. A-s on mäetööstuskool (asut. 1976), linna läh. kaevandatakse uraani- ja tinamaaki. Huviväärne on 27 m kõrguse minaretiga mošee (16. saj.). — A. on asut. 15. saj., olnud tuareegi sultaniriigi pealinn.

aglaoneem (*Aglaonema*), igihaljaste rohtsete püsikute perekond võhaliste sgk-st; u. 20 liiki troopilise Kagu-Aasia, eriti Malai saarestiku niisketes varjukates metsades. Mõneti pilliroogu meenutavad püstised või lamandunud kuni meetrikõrgused varred on kattunud ringjate lehearmidega. Lehed on vahelduvad, laimunajatel kuni süstjatel lehelabadel on hri-

m. Aglaonema
"Hospitum"

ari

aa lipp

Akihito

Lines (TCA). Enamik firma aktsiaid kuulub riigi osalusega firmale *Canadian National Railway Co*, peakontor Montrealis. Lennuühendus ka Euroopa ja P-Am-ga. Aastas veetakse keskm. 12 mln. reisijat.

*Aizkraukle, linn Lätis; 9900 el. (1996). A-ni 1990 Stučka. Rajati A. muinaslinnuse lähiste 1960. a. alguses Pļaviņase hej-a ehitajate asulana (1961–67 P. Stučka nim. alev). Aparaadiehitus (telefonid).

*Aitijev, Gapar. Suri 16. XII 1984.

akaatsiarott (*Thallomys*), perekond Aafrika hiirlasi; tüvepikkus 12–16 cm, sabapikkus 13–21 cm, mass 63–100 g. A-de karvastik on kollakas või pruunikashall, selg on tavaliselt tumedam kui keha küljed, alapool valge. Jalad on lühikesed. Tegutsevad pms. akaatsiatel, söövad nende punge, lehti ja seemneid, mõnikord ka teiste taimede marju ja juuri ning putukaid. Ronivad osavalt, ühel suurel akaatsial elab mõnikord kogu koloonia. Pesa ehitavad puuõõnde, võraste või akaatsia juurte vahele; pesakonnas 2–5 poega. A-d on pelglikud, päeva veedavad pesas, videvikus ja öösel tegutsevad vilkalt.

Akajev, Askar (10. XI 1944). Kõrgõzstani riigitegelane, Kõrgõzstani TA akad. (1987). Lõpetas Leningradis peenmehaanika ja optika inst-i. Oli 1972–86 õppejõud Frunze ja Leningradi kõrgkoolides, 1987–89 Kirgiisi NSV TA asepresident ja 1989–90 president. Valiti 1990. a. sügisel Kirgiisi NSV Ülemnõukogu esimeheks. Pärast 1991. a. Moskvas toimunud augustiputši läbikukkumist kuulutati tema juhtimisel Kõrgõzstan sõltumatuks ja keelustati Kõrgõzstani KP. Oli esimesel otsesel presidendivalimisel 12. X 1991 ainus kandidaat ja sai 95 % häältest. Valiti 24. XII 1995 taas presidendiks. NLKP liige 1982–91.

aken, inf arvuti ekraanil olev riskikalkulaatoriline ala, kus paiknevad menüüd, ikoonid, juhtimispupid jms. graafilised elemendid; neid kursoriga (hiirega) käsitsedes saab juhtida arvuti tööd. Selle, sõrmistikult käskluste andmist asendava nn. graafilise kasutajaliidese põhimõtte esitas korporatsioon Xerox 1970. a-il, laialdasemalt võeti see kasutusele 1980. a-il arvutites Apple Macintosh ja seda rakend. nüüdisajal enamikus rakendusprogrammides. Arvuti ekraanil saab korraga avada mitu, sh. eri programme juhtivat a-t. Peale hõlpsa käsitlemise on a-a tähtis eelis ka paljude eriotstarbeliste ja eri firmade loodud programmide kasutamise ühelaadsus.

Akihito (23. XII 1933), Jaapani keiser, Hirohito vanim poeg; a-st 1952 kroonprints. 1988–89 oli haige keisri esindaja, keisriks sai 9. I 1989. A. valitsemisaja deviiis on *Heisei* ehk „Üldine rahu“. Jaapani kapituleerumise 50. aastapäeval 1995 palus ta vabandust Jaapani sõjaväe II maailmasõja aegsete hirmutegude eest okupeeritud aladel.

Akmola, *Astana (13. kd.).

Aksjonov, Vassili Pavlovitš (20. VIII 1932), vene kirjanik. Elukutselt arst. Avaldanud alates 1960. a-ist groteskisugemelist, hiljem ka rõhutult eksperimentaalset lühiproosat ja romaane. Viibinud mitu korda Eestis. 1979 oli kirjandusalmahhi „Metropol“ algatajaid. Kui võimud selle keelustasid, astus A. NSVL Kirjanike Liidust välja. Samast aastast elab USA-s, kus on töötanud mitmes ülikoolis vene kirjanduse õppejõuna. Kirjutab ka inglise keeles. A-i ema Jevgenia Ginzburg (1906–77), kes oli 1938–55 trotskismis süüdistatuna poliitvang, on avaldanud paljudesse keeltesse tõlgitud memuaarirmt-u „Karm teekond. Isikukultuse aja kroonika“ (1967) ja luuletusi. T: rom-d *Tähepilet* (1961), *Maroko apelsinid* (1963), *On aeg, mu sõber, on aeg* (1964), *Teekond tühjade tünneidega* (1969, e. k. 1974), *Zanri otsing* (1978, e. k. Nukra nõia rännutee, 1994), *Põletushaav* (1980), *Krimmi saar* (1981), *Pabermaastik* (1983), *Õigus oma da saart* (1991), *Moskva jutustus* (1993) ja *Uus magus*

stiil (1997), dokumentaaljutustus *Armastus elektri vastu* (1972, e. k. 1979).

Aksu (a-ni 1993 Jermak), linn Kasahstanis Pavlodari obl-s Irtõši ääres; 50 200 el. (1992). Suur soojusjõu- jaam, rauasulamite ja metalltarindite tehas. A. lähistelt algab Irtõši–Karaganda (Karagandõ) kanal. Linn a-st 1961.

Aktau, linn Kasahstanis, 1964–91 *Ševtšenko.

aktiivmuld, suure eripinna ja adsorptsioonivõimega tehismuld reovee ja looduslike veekogude vee mehaaniliseks ja keemiliseks puhastamiseks.

aktiivsus, etol loomade tegusolek, mida põhjustavad nii välismõjurid kui ka looma enese biorütmid (nn. spontaanne a.). A. võib erineda liigiti, isenditi, sooliselt ja ealiselt. Ta on tihedas seoses ööpäeva-, kuu- ja aastarütmiga ning mõjutab oluliselt looma eluviisi. Ajalise a-e järgi eristatakse päeva-, videviku- ja ööloomi.

aktiivsuslavi, välistemperatuur, mille puhul kõigusoojane loom muutub aktiivseks (nt. väljub tardumusest, talveunest). A. sõltub kliimast ja geograafilisest laisusest: polaaralade loomad muutuvad aktiivseks üsna madalal välist-l.

Aktõbe, *Aktjubinsk, linn Kasahstanis; 268 000 el. (1992).

*Akutagawa, Yasushi. Suri 31. I 1989.

Alaania, ajalooline piirkond Põhja-Kaukaasias. 9. saj. lõpust 13. saj. alguseni oli A. *alaanide riik Põhja-Kaukaasia keskosas, eraldus Kasaari kaganadist, lagunes mongoli-tatari ekspeditsiooni tagajärjel.

Alajuela [-huela], linn Costa Ricas, A. prov. halduskeskus; 175 000 el. (1996). Panameerika mnt-l asuv liiklussõlm, turismi- ja kaubanduslinn; tekstiilitööstus, puutööstus. A. on Costa Rica rahvuskangelase J. Santamaría (1831–56) kodulin. Asut. 1782.

*Albaania, A. Vabariik (albaania *Republika e Shqipërisë*), riik Lõuna-Euroopas Vahemere ääres; 28 748 km², 3 401 000 el. (1996), pealinn Tirana (427 000 el.). Riigitihiised AL ja ALB. 26. IV 1991 jõustunud põhiseaduse kohaselt on kõrgeim seadusandlusorgan ühekojaline 140-liikmeline 4 aastaks valitav parlament Rahvakogu. See valib 4 aastaks presidendi. Valitsust juhib peaminister. Pärast totalitarismi kokkuvarisemist on usuvabadus taastatud, usklikest on 70 % moslemid (pms. sunniidid), 20 % ortodoksid ja 10 % katoliiklased. Linnarahvastiku osatähtsus on 37 % (1994). Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 1,0 %. Sisemajanduse kogutoodangust (1995. a. 2,2 mrd. \$) andis põllum. 56 %, tööstus 21 % ja teenindus 23 %; erasektori osatähtsus oli 1994. a. 50 %. Eelisaarendatakse põllum-t, mäetööstust ja turismi. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 29,7 % aastas; tööpuudus oli 1995. a. 13,1 % ja välisvõlg 709 mln. \$. Sisse veeti kaupa 670 mln. \$, välja 188 mln. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on riie ja jalatsid (40,2 %), kütus, tooraine, toidukaubad ja tubakatooted. Tähtsamad kaubapartnerid on Itaalia, Kreeka, Türgi, Saksamaa ja Makedoonia.

*Ajalogu. 1978–85 valitses A-s E. Hoxha isiku kultus ja teostati äärmuslikku isolatsioonipoliitikat. 1989 algas riigis demokratiseerimine ja taastati suhteid välisriikidega (1990 NSV Liiduga, 1991 USA-ga). 1991 kehtestatud põhiseadus lubas mitmeparteilisuse. Märtsis 1991 toimunud parlamendivalimisel said veel üle 60 % kohtadest kommunistid, apr-s valis Rahvakogu presidendiks R. Alia. Juunis 1991 muudeti A. KP A. Sotsial. Parteiks, see moodustas uue valitsuse, kuhu kuulusid ka mittekommunistid. Tiranas jätkusid 1989 alanud valitsusvastased väljaastumised: nõuti uusi valimisi, täielikku ajakirjandusvabadust ja endiste kommunistide arreteerimist. 1992. a. parlamendivalimise võitis A. Dem. Partei (asut. 1990), seda esindanud S. Berisha valiti presidendiks. Ka juunis 1996 sai parla-

mendivalimisel ülekaalu A. Dem. Partei, kuid valimis-
tulmused olid vaieldavad. 1997. a. alguses puhkesid
massilised valitsusvastased rahutused (otsene ajend
oli investitsioonide pankrotistumine), mille ees-
otsas oli opositsiooniparteide ühendus Demokraatia
Foorum. Rahutused kasvasid maa lõunaosas riva-
tud mässuks ning määris kuulutati A-s erakorraline
seisukord. Juunis korraldatud ennetähtaajal par-
lamendivalimisel demokraatid kaotasid ja S. Berisha
astus tagasi. Juulis valis parlament presidentiks R.
Mejdani (s. 1945, ainus kandidaat) ja tõi esile erakor-
ralise seisukorra. Okt-st 1998 on peaminister P. Matko
(s. 1967).
Albany [o:lbani], 1. linn USA-s Georgias Flori jõe
ääres; 78 000 el. (1990). Tekstiil-, tekstiil-, ma-
sina- (sh. lennuki-), keemia- ja tootmisettevõtteid. Aset-
1836. — 2. linn USA-s, New Yorki osariigi pealinn.
101 000 el. (1990), moodustab koos naaberlinnadega
Albany-Schenectady-Troy linna (874 000 el.). Asub
Hudsoni jõe vasaku kaldal, merelaevade sõit sa-
dam, kanalühendus Suure järve ja Champlaini jär-
vega. Masina- (sh. tööpõhjad), puu-, tekstiil- (sh.
vill), isemendi-, metalli-, keemia-, toiduaine- (sh.
jahu-) ja ravimite tootmist. Ühikool (asut. kollektori-
1844); ajaloo- ja kunst-, böbede-, muuseumid ja
mööblitehase. Silmapaistvaimad ehitised on kapi-
toolium (1868–98) ja Empire State Plaza (1862–78).
seal asuvad ka osariigi muuseum ja riik. — A. asut-
sid 1614 hollandlased (Fort Nassau), linn a-st 1666.
osariigi pealinn a-st 1797.
Albers, Josef (19. III 1888 — 25. III 1976), saksa
partiooli ameerika maalikunstnik, graafik, disainer ja
kunstpedagoog. Töötas 1922–33 Bauhaus'is õppe-
juhna. Siirdus 1933 USA-sse, kus viibis graafika ja
klassimaali ning kujundas ms. esimese massoodu-
guks mõeldud lamineeritud puidust tooli. Saanud un-
taks valgus- ja värviteooriaga, need kajastuvad muu-
maailmes ja lihtsades (maailmas) „Austsavaldis muu-
le“, 1950–65).
Alberti kanal asub Belgia põhjaosas; pikkus 127 km.
põhja väikseim laius 24 m. Ühendab Meuse (Läige)
juures) ja Scheider (Antverpeni juures), valmis 1939.
Laevataatav kuni 2,7 m süvisega laevadele. Nimet. Bel-
gia kun-a Albert I järgi.
Albert II (6. VI 1934), Belgia kuningas a-st 1993.
Leopold III poeg ja Baudouin I vend. Läige'i prints
(a-st 1993). Hariduselt mereväeohvitser, a-st 1976
admiral. Oli a-st 1993 Senati liige ja Belgia Prinsse
Risti president. Osalenud mitmel rahvusv. koostöö-
kaitsekonverentsil ja tegutsenud Belgia majandus-
dajana välismaal.
Albort, Mark, maa- ja metsik looma põlvkond.
võitlusvõime.
USA välisminister, on esinenud mitmel korral USA
ning 1993–97 USA esindajana ÜRO-s. A-st 1997
Columbia ülikooli rahvusv. suhte prof. (a-st 1982)
1928). M. S. Dulak (s. 1933) j. välispol. nõustaja.
Olnud presidendivõimenduse agent W. F. Mondale'i (s.
ning a-st 1977 Rahvusliku julgeolekukomitee ase-
nõud 1970. a-st senaator E. S. Muskie (1914–96) suuri-
tud Columbia ülikooli õigusteaduskonnas. Kaubi-
türena. Elanud a-st 1948 pagulases USA-s. Läige-
riigitegelane. Sündinud Prinses Tšehhi diplomaadi
Albort (s. 1937). Modeline (15. V 1937). USA
Albort, Mark, maa- ja metsik looma põlvkond.
võitlusvõime.

Katariina II-st Stalini. A-i stiilimeisterlikku proo-
sai, mida Läänes kõrgelt hinnati, hakati Venemaal
avaldama 1988.
Aldiss [o:ldis], Brian Wilson (18. VIII 1925), ingl-
se kirjanik ja kriitik. Saanud tuntuse põhil. isikupa-
rase ulmeromaaide ja -novellidega (kogud „Tähe-
pär“, 1964, „Suljepuu ja teised veidrased kasvad“,
1966). T. rom-d Peas paljajalu (1969). Vabastatud
Frankenstein (1973), Vabastatud Dracula (1991), Ku-
sagil hominiku pool elu (1994), trilooogia Helliconia
kivid (1982), Helliconia suvi (1983) ja Helliconia
suvi (1985).
Aleksandrov, Anatoli Petrovitš, Surt 3. II 1994.
Aleksandrov, Boris Aleksandrovitš, Surt 16. VI
1994.
Aleksejev, Boris Aleksejev, Surt 3. V 1973.
Aleksius II, ilmalik nimi Aleksi Mihhailovitš
Ridiger (23. II 1929 Tallinn), vene õigeusu kiriku
patriarh. Sündinud Peterburist 1917 Tallinnas emig-
reerinud vaimuliku perekonnas. A-st 1950 presler,
1953 lõpetas Leningradi vaimuliku akadeemia, see-
järel oli presler Jõvis ja Tartus; 1957–61 Tartu-
Viljandi praost. 1961 astus mungaseisusse. 1961–
64 oli Tallinnas ja Eesti piiskop, a-st 1964 peapiiskop
ja Moskva patriarhaadi asjajadevalitsuse ja Püha
Sinodi liige, a-st 1968 Tallinnas ja Eesti metropolit.
1986–90 Leningradi ja Novgorodi metropolit.
1989–91 NSVL Rahvasaadikute Kongressi saadik.
1990 valis kirikukogu ta Moskva ja kogu Venemaa
pühmaks patriarhiks.
Alexandria [aligzandria], 1. linn USA-s Louisiana
Red Riveri ääres; 49 000 el. (1990). Põllum- (puuvill,
suhkurroog) ja metsatööstuspiirkonna keskus; nafta-
tööstus (teedemasinad), tõrva ja tarpentini tootmine.
Linnast 10 km loodes on lennuväeas, 16 km lõuna-
pool ülikoolilinnak. A. on rajatud 1805, linn a-st 1832.
— 2. linn USA-s Virginias Potomaci jõe kaldal,
Washingtoni eeslinn; 111 000 el. (1990). Jõeasut;
keemia- ja tekstiil- tootmist. Linnas on palju G. Washingtoni jt. USA
suurmeestega seotud ehitisi. Turism. A. on rajatud
1695, linna õigused a-st 1852.
Alfvén, Hannes, Surt 2. IV 1995.
algkoosus, ökol. taimestiku maa-ala esmane koos-
lus, „pioneerilikkudega esmasrühmitistele järenev tai-
mekoosus. A-e püstitud hakkavad moodustama kogu-
märke ja kinnistama substraati, mullala kasvukohas
hakkab tekkima muld (nt. rannaliivade). Tähtsamat
kasvukohaga a-i nimet. avakoosus. — nõrga
koostööst. A-tele järenevad järgkoosused.
Vt. ka suksessioon.
algadeimine, inf. arvuti sisselülitamiseks (nn. külm
a.) või töös olnud arvuti programmi tööle järenev
protsess (kuum a.), millega laaditakse kõvakettale
säilitatud operatsioonisüsteemi uuesti põhimall.
Alia, Ramuz (18. X 1925), Albaania riigitegelane.
Oli a-st 1991 Albaania Tööpartei KK I sekretär ja
mees ning 1991–92 president. Arreteeriti sept. 1992
staadistatuna võimu kuritarvitamises ja kandis
1993–97 vanglakaristust.
Algarth, ka Koi, Koi, linn Indias Uttar Pradeshi
osariigis Delhi kagus; 480 000 el. (1991). Rdt- ja
maasõlm, suure põllum- ja piirkonna kaubanduskes-
kus (sh. nisu-, suhkru- ja puuvillatööstus); tekstiil-, me-
tall- ja toiduainetööstus. A-i Islamiülikool (asut. 1875,
ühikool a-st 1920) on India tähtsaimad kõrgkoolid. —
Linn on saanud nime läheduses asuva A-i kindluse
järe. A-i keskel asub varemeis Dori kindlus (1524).
Alger, Margarita Jossifovna, Surt 1. VIII 1992.
Aljev, Geidar, Aserbaidžani riigitegelane. Sündinud
1987 NSVL MN esimene aseelija kohalt

Aleksius II

M. Albright

Albert II

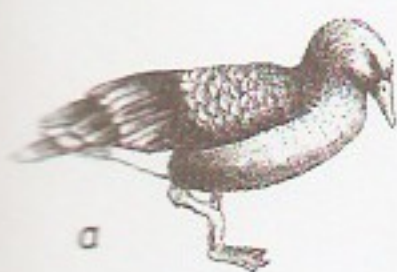

lahkuma. NLKP KK Poliitbüroo liige a-ni 1987. Oli a-st 1991 Naxçıvani (Nahhitševani) autonoomse vabariigi parlamendi esimees. Valiti sisepol. kriisi olukorras 15. VI 1993 Aserbaidžani Ülemnõukogu esimeheks. Pärast president A. Elçibey (Elçibey, s. 1939) põgenemist sai riigipeaks (kinnitati ametisse referendumi tulemusena sama aasta aug-s). Okt-st 1993 Aserbaidžani president (sai presidendivalimistel 98,8 % häältest).

*Alimarin, Ivan Pavlovitš. Suri 17. XII 1989.

alistumine, allumine, zool loomadel enamasti liigisene käitumisviis, millega üks isend (pms. nõrgem) tunnistab end teisele allajäänuks. Mõnikord alistatakse võitluseta juba enne kokkupõrget, et vältida liigset energiakadu, vigastumist või hukku. Paljudel loomadel väljendub a. rituaalses käitumises ja kindlates poosides (nt. koertel selili heitmises). Noorloomadel väljendub a. ealiste morfoloogiliste tunnuste (nt. lühikeste ja ümarate, vähe eenduvate kehaosade) kaudu; sageli vallandavad need tunnused agressiivses liigikaaslases hooldamisinstinkti (nt. lõvikarjas ehk lõvipraidis kutsikate eest hoolitsemise). Poegade väljajätmisel võib täheldada ka vanemate mängulist a-t. ◀

Alistumine. Hallhane (a) ja labrakšakali (b) allumispoos

Alitalo [-da-], Ilkka Viljo Olavi (3. II 1934), soome loomaarstiteadlane, dr. vet. med. (1979), EPMÜ audr. (1994). Töötanud 1960–65, 1967 ja 1970 maal loomaarstina, 1966, 1969 ja a-st 1970 Helsingi veterinaarkõrgkoolis (1982–84 kirurgidots-na, a-st 1984 prof-na ja 1985–95 rektorina) ning a-st 1995 Helsingi ülikoolis (1995–97 loomaarstiteaduskonna dekaanina ja a-st 1998 emeritprof-na). Uurimusi veterinaarkirurgia, eriti jäsemete ja selgroo kirurgia ning anesthesioloogia alalt.

Alko [algo], Alko-Yhtiöt Oy, alkoholi valmistamise, sisseveo ja kaubastamisega tegelev ja hotellindusega tegelev riigi osalusega aktsiaselts Soomes. Asut. 1932; keskus asub Helsingis. A. toodab alkohoolseid jooke jm. etanoolil põhinevaid tooteid, tärklisi, jõusöödaliseid, süsahappegaasi, ensüüme, äädikat ja pärmi. A-l on kolm tütarettevõtet: *Primalco Oy* (tootmine, sisse- ja väljavedu), *Alko Oy* (kaubastamine Soomes) ja *Arctia Oy* (hotelli- ja restoranikett). Käive 5 mrd. Soome marka, töötajaid 4700 (1993).

Allais [alē], Maurice (31. V 1911), prantsuse majandusteadlane, majandusdr. (1949). Lõpetas 1933 Poliit. tehnilise Kooli (Pariisi) mäeinsenerina. Käsitlenud maksude ja tulude jaotuse, monetaripoliitika, energia-, veondus- ja kaevandusökonoomika probleeme. Sõnastas nn. akumulatsiooni kuldreegli: majanduse püsiva seisundi korral (raha pakkumine suureneb inflatsiooniga võrdselt) saavutatakse suurim maj. efektiivsus siis, kui intressimäär ja majanduse kasvumäär on võrdsed. Täiustas raha hulga teooriat. Nn. Allais' paradoks näitab psühholoogiliste tegurite mõju tarbijale, kui otsustamisega kaasneb risk. Prantsuse riikliku teadusuuringute keskuse kuldmedal (1978), Nobeli preemia (1988). T: *Les fondements comptables de la macroéconomie* (1954), *Inflation répartition des revenus et indexation* (1976), *La théorie générale des surplus* (1980).

allajahtumisvõime, organismi võime aeglaselt jahutada, ilma et see muutuks temale eluohtlikuks. T°-i, milleni organism võib jahutada, ilma et ta jäätuks, nimet. allajahtumispunktiks. Mida vähem on organismis vett, seda suurem a. on, võimet suurendab lahustuvate anorgaaniliste ainete, suhkrute, aminohapete ja alkoholid rohkenemine organismis. A. on kohastumus, mis võimaldab talvitumisel taluda ebasoodsaid olusid, ta on tavaline paljudel taimedel, kõigusoojastel ja külmalembestel loomadel (eriti Arktikas ja Antarktikas).

allalaadimine, inf andmete teisaldamine serverist

terminali, arvutist välisseadmesse (nt. kirjafailid printerisse) või teisest süsteemist oma (tellimuse esitanud) süsteemi.

allelokeemia, eri liikidesse kuuluvate organismide vastastikune keemiline mõju. Mõjutavad ained, nn. allelokeemilised mõjurid, on teise ainevahetuse saadused (nt. fenoolid, terpenoidid, flavonoidid). Nad on kohastumuslikult kasulikud nende tootjale (*allomoonid, 13. kd.) või vastuvõtjale (*kairomoonid, 13. kd.). Mõnel juhul suruvad allelokeemilised mõjurid vastuvõtjal alla mingi talitluse või koguni mürgistavad teda, paljudel juhtudel ei saa tootja sellest ise mingit kasu; sellised ained on *depressandid, *antibiootikumid, *marasmiinid (13. kd.), *fütootsiidid ja *koliinid (pidurdavad teiste taimede kasvu).

Allen [älən], Woody, õieti Allen Stewart Konigsberg (1. XII 1935), ameerika näitleja, stsenaarist ja filmilavastaja. Loonud rohkesti satiriilisi komöödiaid, milles kujutab suurlinnainimese igapäevaelu ja õnneotsinguid. F: *Annie Hall* (1977), *Manhattan* (1979), *Surveõ seksikomöödia* (1982), *Kairo purpurroos* (1984), *Hannah ja ta õed* (1985), *Alice* (1991), *Manhattani mõrvamäisterium* (1993).

Allende [ajende], Isabel (2. VIII 1942), tšii kirjanik, Salvador A. Gossensi vennatütar. Töötas a-st 1959 ajakirjanikuna, 1976 liiks maipakku Venezuelasse, a-st 1988 elab USA-s. Saavutas ülemaailmse tuntuse esimese rom-ga „Vaimude maja“ (1982, e. k. 1992), milles on kujutatud ühe tšii suguvõsa elu 20. saj. ajaloosündmuste taustal. T: *Armastusest ja varjast* (1984), *Eva Luna* (1987), *Lõputu plaan* (1993), *Paula* (1994), *Aphrodite* (1997).

Allied-Signal Inc. [-ləjɪd-], USA keemia- ja lennukitööstuse kontsern. Toodab keemilist kiudu, polüeteeni, turbiinamootoreid, lennukahtimissüsteeme, güroskoope, hüdrolokaatoreid ja pidurdussüsteeme. Keskus asub New Jersey osariigis Morristownis. Käive 17 mrd. \$, töötajaid 86 000 (1993). – Kontsern asutati 1920, algul kandis nime *Allied Chemical & Dye Corporation*, 1981–85 *Allied Corporation*; praegune nimi a-st 1985, kui liitus lennukitööstusfirmaga *Signal Companies*.

allikaelustik, allikat asustavate taimede ja loomade kogum. Külmaes allikates (t° kuni 20 °C) elavad külmalembesed puhta vee organismid: loomadest selgrootud, nt. ainuraksed, ripsussid, keriloomad, vähid ja putukavastsed, taimedest langeallikates räni- ja niitrohevetikad ning samblad, tõusuallikates ka õistaimed. Soojaveeallikates (t° 20–42 °C) elustik on külmaveelistest palju mitmekesisem. Kuumavee- (t° üle 42 °C) ja mineraalveeallikais elab ainult mõned liiki organisme.

allikasoo, nõlval või nõlva jalamil asuv põhjaveest toituv madal soo. A-s on vesi mineraalainerohke ja t°-irežiimilt ühtlane, seepärast võib seal kasvada msg. taimi, sh. palju haruldusi (rohkesti on jäänukeid), nt. enamik Viidumäe LK-ala haruldusi kasvab a-des.

Allingham [älinəm], Margery (Louise) (20. V 1904 – 30. VI 1966), inglise kirjanik. Loonud psühholoogiliselt tõepäraste tegelastega kriminaalromaane, mille peategelane on salapolitseinik Albert Campion. T: *Roim Black Dudleys* (1929), *Magus oht* (1933), *Kummituse surm* (1934, e. k. 1991), *Lilled kohtunikule* (1936, e. k. 1937), *Mõttelugejad* (1965).

allobioos (<kr *allos* 'teine' + *bios* 'elu'), teisielu, organismi eluviisi ja käitumise muutus tavalisest erinevas keskkonnas.

allomoonid, rühm allelokeemilisi (*allelokeemia, 13. kd.) mõjureid; organismide tekitatud keemilised ühendid või nende segud teist liiki organismide mõjutamiseks. A-d on tootjale kasulikud, hrl. on nad peletava või mürgistava toimega.

Allport [o:lpo:t], Floyd Henry (22. VIII 1890 – 1978), ameerika psühholoog, eksperimentaalse sotsiaalpsühholoogia rajajaid, Gordon Willard A-i vend.

sureline alokaa-

Altai lipp

Harilik altee

suurimad linnad
(inike arv)

	1 688 000
	599 000
ine	449 600
	227 800
	185 800
	184 800
Abbes	154 700
	131 600

Amadiinlased. a ama-
din *Taeniopygia gut-*
tata, ka *Poephila g.*, b
sümpösk-roheamadiin
(*Erythrura trichroa*)

Socialistes, FFS). Kuigi FIS-i juht A. Madani, kes 1997 vabastati (pärast 7-aastast vangistust), on kutsunud üles terrorit lõpetama, puhkes pärast valimisi islamistide ja valitsusjõudude vaheline vaenutegevus uuesti ning on massiliselt rikutud inimõigusi.

Altai, rahvuslik-territoriaalne üksus (vabariik) Venemaa Föderatsioonis Lääne-Siberi lõunaosas; 92 600 km², 202 000 el. (1996), pealinn Gorno-Altai. 1922–48 Oiroodi, seejärel Mägi-A. a. o., 1991 kujundati Mägi-A. NSV-ks, a-st 1992 A. vabariik. ◀

altee (*Althaea*), ühe-, kahe- või mitmeaastane rohttaimede perekond kassinaeriliste sgk-st; 12 liiki pms. Vahemeremaadel, Balkanil, Väike- ja Sise-Aasias. Lehed on hõlmised või lõhestunud, vili koosneb neerjatest üheseemnelistest ringina paiknevatest karvakestega seemnistest. Tuntuim liik harilik a. (*A. officinalis*) on kuni 1,5 m kõrgune mitmeaastane ravimtaim. Roosakaspunased, kahvatu-roosad kuni valged õied paiknevad lehekaenaldes väheõieliste kobaratena. Jäme rulljas risoom ja lihavad juured sisaldavad ravitoimelist lima. Risoomi ja juuri tarvit. leotise, keedise, tee või siirupina hingamisteede ja seedeelundite haiguste puhul. Eestis tuntud kultuurtaimena. A-le on lähedane *tokkroosi perekond. ◀

alternatiivpedagoogika on reformpedagoogika suundi, hõlmab 20. saj. alguskümneid pms. R. Steineri ja M. Montessori algatatud uuenduslikud kasvatusõpetused. A. on filosoofilise lähtealusega (antroposoofia, J.-J. Rousseau' põhimõtted) lapsearenguteooriate, koolikorraldusnõuete, kasvatus- ja õppepraktikate, õppe- ja -tehnika ning neile vastava õpetajakoolitusega terviklik kasvatussüsteem. Esimene a-l põhinev laste maja avati 1906 Roomas M. Montessori algatusel. Esimese alternatiivkooli (Waldsteini kooli) asutas R. Steiner 1919 Saksamaal. Nüüdseks on sellelaadseid kooli enamikus riikides, ka Eestis.

alternatiivravi, teadusuuringul rajanevat arstiteadusest (akadeemilisest arstiteadusest) erinevaid meetodeid rakendav raviviis.

***Althusser**, Louis. Suri 22. X 1990.

Altman [o:ltmən], Sidney (8. V 1939), Kanada päritolu ameerika biokeemik. On a-st 1980 Yale'i ülikooli bioloogiaprof. Uurinud ribonukleas-P-d, mis katalüüsib ribonukleehappe (RNA) depolümersatsiooni tema muutumisel transpord-RNA-ks. Tegi kindlaks, et kahest ribonukleas-P osisest – RNA ja valk – toimib katalüüsivalt ainult RNA. Nobeli keemiapreemia 1989 (koos T. R. Cechiga).

Altševsk, linn Ukrainas Luganski obl-s; 127 800 el. (1994). 1961–91 *Kommunarsk.

Aluminium Company of America [äljumi:njəm kəmpəni əv əmerikə], lüh. *Alcoa*; USA alumiiniumitööstuse kompanii. Asut. 1888, praegune nimi a-st 1891. Keskus asub Pittsburghis. Kompaniil on boksidi-kaevandusi, alumiiniumitehaseid ja esindusi ligi 20 riigis. Käive 13 mrd. \$, töötajaid 63 000 (1993).

alusharidus, teadmiste, oskuste, kogemuste, väärtushinnangute ja käitumismallide kogum, mille laps

Ameerika Ühendriigid 13

omandab enne kooli kodus ja lasteaias. Hõlmab igapäevaeluks toimetuleku oskusi, õpihuvi, lapse eaja võimetekohase arengu ning kooliks ettevalmistuse.

***Alvarez**, Luis Walter. Suri 1. IX 1988.

amadiinlased (*Estrildidae*), värvuliste sugukond; u. 155 liiki. Suurem osa a-te levilast paikneb Aafrikas Saharast lõuna pool ja Austraalias, palju on a-i ka Lõuna-Aasias ja Malai saarestikus; kaks liiki on talutud ka Euroopasse. Paljud on vähemalt pärast pesitsemist seltsingulised. Elavad mng. elupaikades. Vanemad toidavad poegi oma pugus eelseedimise läbinud toiduga (värvuliste puhul haruldane). Et a-d on värvikirevad ja toidu suhtes vähenõudlikud ning neil on omapärased paarimismängud ja nende aretamine on hõlbustatud, peetakse neid laialdaselt puurilindudeks. ◀

Amadora, linn Portugalis, Lissaboni loodepoolse eeslinn; 124 000 el. (1991). Metalltööstus, vaguni-ehitus.

***Amaldi**, Edoardo. Suri 5. XII 1989.

***Ambartsumjan**, Viktor. Suri 12. VIII 1996.

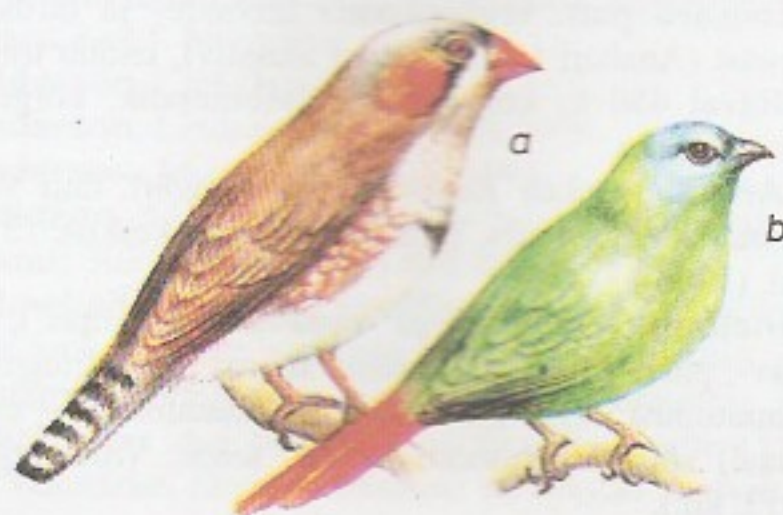
Ambato, linn Ecuadori keskosas Chimborazo jalamil; 124 000 el. (1990). Asub mägede vahelises nõos u. 2600 m ü. m. Liiklussõlm Panameerika mnt-l, tähtsa aianduspiirkonna keskus. Tekstiili-, naha-, jalatsi-, toiduaine- ja õmblustööstus. Kannatanud mitu korda vulkaanipursetes, suur osa linnast hävis 1949 maavärinas, vanadest ehitistest on säilinud katedraal. A-s peetakse aianduste (sh. lilled) aastalaata. Eeslinn Millaflores on tähtis turismipiirkond.

Ambler [ämblə/], Eric (28. VI 1909 – 22. X 1998), inglise kirjanik. Loomud rohkemini real. olustiku ja tegelikkonnaga "thriller"eid. Paljude peategelane on tavane inglase, kes satub rahvusv. spionaaži ja intriigide võrka. Kirjutatud ka stsenaariume ja näidendeid. A-i teoseid on tõlgitud paljudesse keeltesse, e. k. on ilm. „Päevavalgel“ (1962), „Räpane lugu“ (1967, e. k. koos 1990) ja „Isemoodi viha“ (1964, e. k. 1995).

Ameerika Majandussotsiaalsioon (ingl. *American Economic Association*), maailma suurim majandusteadlaste ühendus. Asut. 1885, liikmeid – teadlasi, ärimehi, riigiteenistujaid, ajakirjanikke ja juriste – on ka väljastpoolt USA-d. Keskus paikneb Nashville's (Tennessee). A. M. edendab majandusteaduslike uuringuid, annab välja erialakirjandust ja ajakirju („*American Economic Review*“, ilmub a-st 1911; „*Journal of Economic Literature*“, 1963; „*Journal of Economic Perspectives*“, 1987) ning korraldab riikidevahelist õpilaste vahetust.

***Ameerika Riikide Organisatsioon**. Liikmesriike on 35; pärast 1985. a-t on lisandunud Belize, Dominica, Guyana, Kanada, Saint Kitts ja Nevis. Peasekretär on a-st 1994 C. Gaviria Trujillo (s. 1947, Colombia).

***Ameerika Ühendriigid**, riik P-Am-s, hõlmab ka Havai saared, riigitähised US ja USA; 9 368 996 km², 265 619 000 el. (1996), pealinn Washington (1994. a. 567 000, Washingtoni – Baltimore'i linnast 7,05 mln. el.). USA-le kuuluvad temaga vabatahtlikult ühinenud riikidena (*Commonwealth*) Põhja-Mariaanid (457 km², 1995. a. 69 000 el.) ja Puerto Rico (8959 km², 1996. a. 3 819 000 el.), valdustena USA Neitsisaared (347 km², 97 000 el.), Navassa (5 km², asustamata), Ameerika Samoa ehk Ida-Samoa (195 km², 57 000 el.), Guam (549 km², 157 000 el.) ja Vaikse ookeani saared (Baker 2,3 km², Howland 2,3 km², Jarvis 7,7 km², Johnstoni atoll 2,6 km², Kingman Reef 8 km², Midway 5 km², Palmyra 6 km² ja Wake 8 km²), kokku u. 2000 el. USA rendib *Guantánamo sõjaväebaasi. Rahvastikust moodustasid 1996. a. 82,8 % valged (sh. 9,8 % hispaania päritolu), 12,7 % mustad ja 0,86 % põlisasukad (indiaanlased, eskimod, aleudid) ning 3,6 % Aasia päritolu elanikud. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 0,9 %, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a.

linnastus	Elanike arv (tuh.)	linnastus	Elanike arv (tuh.)
New York - Northern New Jersey	19 796	San Francisco - Oakland	7 051
Los Angeles - Riverside	15 302	San Jose	6 513
Chicago - Gary - Kenosha	8 527	Philadelphia - Wilmington	5 959
Orange County	8 527	Atlanta	5 497
Washington - Baltimore	7 051	San Diego	5 497
San Francisco - San Jose	7 051	San Antonio	5 497
Phoenix - Mesa	2 473	San Jose	5 497
Pittsburgh	2 402	San Jose	5 497
Denver - Boulder - Greeley	2 190	San Jose	5 497
Tampa - Saint Petersburg - Clearwater	2 157	San Jose	5 497
Portland - Salem	1 982	San Jose	5 497

ning alkoholi, kontoritavete, sportivahendite ja arvutite tarkvara tootmine. Ettevõtteid peale USA pms. Suurbritannias. — Kontsern asutati 1878 tubakatoosustriimana W. Duke, Sons & Co. 1904 ühenddas see kõik võistlevad tubakafirmad ja moodustas American Tobacco Company. 1966–70 kandis nime Jim Beam Distillery. Keskus asub Old Greenwichis (Connecticut). Kaubamärk: „Pall Mall“, „Lucky Strike“ ja „Jim Beam“. Kaive 7,3 mrd. \$, töötajaid 47 000 (1991).

American Express Company [ameerikan iksprejs kompani], lüh. AMEXCO, USA pangandus-, veo- ja reisiteenuseid osutav firma. Asutati 1850 Buffalos väärismetallide ja väärtpaberite veo firmana. Keskus paikneb New Yorgis. A. E. C. võitis 1891 kasutuslehtestiski (American Express Traveller's Cheque), mis sai laialdaselt tunnustatud maksevahendiks. A-st 1958 on kasutusel univertsaalne maksekaart American Express Card. Kompaniil on esindus 120 riigis, pangagrupid (American Express International Banking Corporation) kontor ligi 50 riigis. Kaive 118 mrd. \$, töötajaid 64 000 (1993).

Amihhanov, Habibulla. Suri 1986.

Amis, Kingsley. Suri 22. X 1995.

Amnesty International [amnesti int'ernatsional], lüh. AI. Rahvusvaheline Amnestia, maailma tunnustatum inimõigusi kaitses rahvusv. organisatsioon, asut. 28. V 1961 Londonis. Org-i tegevuse eesmärk on kaitsta nende kinnipeetute inimõigusi („inimõiguste ülddeklaratsioon), kes on vangistatud oma veendumuste, soolise kuuluvuse, etnilise päritolu, nahavärv või keele pärast ja kes pole kasutanud võitlust võitluseks, ning avalikustada kuritarvitusi. AI nõuab pol. vangide ja süüdistusteta vahistatud isikute üle kohesest ja õiglast kohtumõistmist, taotleb samavõrdset, piinamise vmt. julma kohtlemise või karistamise kaotamist ja vastustab igasugust kohtuvälist karistust. AI on jagunenud rahvusosk-deks (1998 oli neid 54 riigis), tema organid on nöökogud (sellise kuuluvad rahvusosk-de esindajad, kogunevad iga 2 aasta tagant), 8-likmeline täitevkomitee ja Londonis asuv alaline sekretariaat. AI-s on rohkem kui 1,1 mln. liiget (1998) u. 160 riigist (sh. Eesti) ja neli riiki. Suurimad väljaanded: „Amnesty International Report“, „Amnesty International Newsletter“ ja „Amnesty International Policy Manual“. Nobeli rahupreemia 1977.

Amoco [ko], USA nafta- ja gaasitööstuse kontsern. Asut. 1889, kandis algul nime Standard Oil of Indiana ja kuulus Standard Oil Trust'ile. Iseseisvalt töötab a-st 1911, sellest ajast kandis nime Standard Oil Company (Indiana). Praegune nimi a-st 1985. Kaive 35 mrd. \$, töötajaid 40 000 (1994).

Army [arm], Gilbert (29. VIII 1936), prantsuse heliloo- ja dirigent. A-st 1958 on tema teosed pidevalt esitatud maailmamuusikafestivaalidel. Loonud ohtvasti kammer- ja orkestriteoseid. A-st 1967 on ta juhtunud kontser- ja orkestriteoseid. A-st 1973 olnud Prantsuse- ja rahvamuusikajuhid ning a-st 1975 Prantsuse raadio orkestri kunstiline juht.

Anabari platoo, Anabari killimaa, asub Kesk-Süüria killimaa kirdeosas; suurim kõrgus 905 m. Kõrge pms. ürgaegkonna moonde- ja tärkivi-kihtide (Anabari kilp, Anabari massiiv), leidub trappe. Nõrgal 450 m kõrgusele lehisehõrendik, kõrgemal mägiland.

Anadör (tüüki Kagorõn, ka Vengõn), linn Vene-Föderatsioonis, Tšukotši a. r. halduskeskus; 13 200 el. (1996).

analoo - (<kr analoos 'vastavalt, kooskõlas'), vastav-, pidev-. Pidevalt muutuvas suurus (nt. helitugevuse muutumist järgiv voolitugevuse muutumine — a-sig-naal) või sel põhimõttel töötav seade. Vrd. digitaal- (13. kd.).

tootuse kontsern. Kõrvaltööstus on kindlustus

*analüütiline filosoofia, ka Oxfordi filosoofia, loogilis-kontseptuaalne analüüs, anglo-ameerika ja Põhjamaade ülikoolides 20. saj. viimastel kümnenditel valdavaks kujunenud filosoofiasuund, mis peab filosoofilise analüüsi ideaaliks mõtete selget ja loogilist esitust ning väidete argumenteeritud põhjendamist. Tavapäraselt vastandatakse a. f-t nn. kontinentaalfilosoofiale (see hõlmab prantsuse ja saksa nüüdisfilosoofia — eksistentsialismi ja strukturalismi). Erinevalt viimasest, mis enamasti tõlgendab ilukirjanduse tekste, tegeleb a. f. teadusega ja tunnustab teadusliku mõtteviisi ratsionaalsust, argumentatiivset rangust ja tõe objektiivsust. A. f-le omaseid jooni on rohkem või vähem leida kogu Euroopa filosoofiast selle tekkimisest alates (Sokrates, Platon, Thomas Aquinas, R. Descartes, D. Hume ja I. Kant). Kitsamas täh-s on a-se f. lähtealuseks G. Frege filosoofia ning B. Russell, G. E. Moore'i ja L. Wittgensteini varasema ajajärgu (20. saj. I pool) uurimused, mis käsitlevad keele loogilist struktuuri. Need uurimused tekkisid kui reaktsioon tolle aja filosoofias valdavale psühholoogismile ja spekulatiivsele idealistlikule mõtlemisviisile ning panid aluse filosoofilisele meetodile, mille eesmärk ei ole niivõrd keele, kuivõrd keele kaudu väljendatud mõistete ja propositsioonide (väidete) analüüs. Niisugune loogiline atomism lähtub arusaamast, et keele fundamentaalne struktuur ja tegelikkuse struktuur on samasuguses vastavuses nagu pilt ja pildil kujutatu. A-se f. varajase järgu ideed kajastasid tubliski lihtsustatud kujul 1920.—30. a-il tegutsenud *Viini ringi *loogilises positivismis. Nagu loogiline atomismgi, seadis loogiline positivism eesmärgiks kõikide propositsioonide esitamise fundamentaalses loogilises vormis, kuid lükkas tagasi kui mõnetud (tähelepanek) kõik need laused, mis ei ole loogilised ega verifitseeritavad (*verifitseerimine). Sellest tulenevalt püüdis loogiline positivism teadusliku tuletuse analüüsi ja spekulatiivse mõtlemise kriitikaga. Pärast II maailmasõda tekkis a. f-s muutus, mille põhjustasid L. Wittgensteini hilisema ajajärgu ja J. L. Austini (1911—60) ideed, mis tähtsustasid keele ühisk. rolli. Kujunes nn. hariliku keele filosoofia ehk Oxfordi filosoofia, mille arendajad J. L. Austin, G. Ryle, R. M. Hare (s. 1919), H. P. Grice (1913—90) ja J. Wisdom (1904—93) olid otseselt või kaudselt seotud Oxfordi ülikooliga. Nüüdisaja a. f. kasutab keele loogilis-kontseptuaalses analüüsis suhtluskonteksti arvestavaid meetodeid. A. f-t ei saa samastada ühe kindla koolkonna ja filosoofilise distsipliiniga. Seda kinnitab nüüdisaegse filosoofilise analüüsi viljakas valdkondades, mida loogiline positivism eiras, kuid mis on pärimuslikult kuulunud filosoofiasse, need on nt. filosoofilise esteetika (N. Goodman, s. 1906, A. Danto, R. Shusterman, R. Scruton ja N. Wolterstorff), religioosifilosoofia (I. T. Ramsey, D. Z. Phillips, R. G. Swinburne, W. P. Alston ja A. Plantinga, s. 1935), metafüüsika (P. F. Strawson, M. A. E. Dummett ja P. van Inwagen) ja eetika (R. M. Hare, B. A. O. Williams, J. P. Griffin ja J. M. Finnis). 1990. a-il on a. f. ja kontinentaalfilosoofia märgatavalt teineteisele lähenenud: see väljendub vastastikuse dialoogi elavnemises ja eriomaselt kontinentaalfilosoofia probleemide tulekus a-se f. huvivälja.

*Anderson, Carl David. Suri 11. I 1991.

*Anderson, Lindsay. Suri 30. VIII 1994.

*Anderson, Marian. Suri 8. IV 1993.

Andidžon, *Andižan, linn ja vilajati keskus Usbekistanis; 303 000, vilajatis 1 899 000 el. (1994).

andmekaitse, 1. riigi, juriidilise isiku või füüsilise isiku jaoks oluliste andmete kogumist, säilitamist ja kasutamist korraldavate õigusaktide kehtestamine ja rakendamine. A-e tagamine on üks *infoturbe (13. kd.) eesmärgid. Eestis sätestavad a-t eeskätt riigisala-

duse seadus, andmekogude seadus ja kriminaalkoodeks.

andmeturve, andmete kui infovara turve, *infoturbe (13. kd.) osa.

Andoga seljak (vп Андoгская гряда, Андoгские гряды) asub Ida-Euroopa lausmaa põhjaosas Beloje järve ja Rõbinski veehoidla vahel; pikkus loodest kagusse u. 100 km, suurim kõrgus 299 m. Liustikutekkeline künklik-seljakuline pinnamood; kõrgendike vahel laiad soised metsaga kattunud nõod.

Andoma kõrgustik asub Ida-Euroopa lausmaa põhjaosas, moodustab Oneega, Beloje ja Latša järve vahelise veelahkmeala; suurim kõrgus 293 m. Aluspõhi koosneb lubjakivist; rohkesti karsti. Järverohke künklik moreenmaastik.

*Andorra, A. Vürstiriik (katalaani *Principat d'Andorra*), riik Euroopas Prantsusmaa ja Hispaania vahel Püreneedes; 467,8 km², 64 000 el. (1994), pealinn A. la Vella (1995. a. 22 400 el.). Riigitahts AD ja AND. Riigikeel on katalaani keel. 63 % rahvastikust elab linnades, 28,6 % on katalaanid, 49,6 % hispaanlased ja 7,6 % prantslased. 1993. a. märtsis toimunud rahvahääletuse tulemuste põhjal võeti vastu riigi esimene põhiseadus ja A-st sai iseseisev parlamentaarne vürstiriik ning ta astus ÜRO-sse. Riigipead on üheaegselt Prantsusmaa president ja Hispaania Seo de Urgeli (La Seu d'Urgell) linna piiskop. Valitsuse juhi valib parlament (Peanõukogu) 4 aastaks. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1990. a. 1,062 mrd. \$ (1 in. kohta 1994. a. 18 956 \$), sisemajanduse kogutoodangu maksumus 1992. a. 1,231 mrd. \$. Põhitulu annab turism; aastast käib A-s kuni 10 mln. turisti. Rahvusv. üldsele on A. tuntud eelkõige võimsa raadiojaama Radio A ja postmarkide kaudu.

Andre [ändri], Carl (16. IX 1935), ameerika kujur. Tema lihtsa mooduli järgi loodud mitmeosaliste minimalistlike teoste ideeks on katkematu kulgemine, need moodustavad malerudustikke ning katavad pinda vaibulaadset. T: *Väike kaksteistsakk* (1975).

Andrejev, Daniil Leonidovič (2. XI 1906 — 30. III 1959), vene kirjanik, Leonid A-i poeg. Lõpetas 1920. a-il kõrgemad kirjanduslikud kursused, oli seejärel trükitööline; 1942—45 sõjaväes. 1947 arreteeriti ja mõisteti nõuk-vastase tegevuse eest 25 aastaks vangi. Vabanes 1954. Kirjutas vanglas 2 luulekogu ja nägemuslik-allegoorilise ajaloo-filosoofilise teose „Maailma roos“ (1991). T: luulekogud *Vene jumalad* (1989) ja *Raudne müsteerium* (1990).

*Andreotti, Giulio, Itaalia riigitegelane. Oli a-ni 1989 välisminister, 1989—92 uuesti peaminister. Moodustas kokku 7 koalitsioonivalitsust, kuhu kuulusid ka vasakpoolsed parteid. Suutis oma inflatsioonivastase ja kokkuhoiuprogrammiga parandada riigi maj. seisundit. Oli 1995 kohtu all süüdistatuna sidemeis maf-fiaga.

*Andronikov, Irakli. Suri 11. VI 1990.

*Andropov, linn Venemaal, nimetati mais 1989 taas Rõbinskiks.

Andrzejewski [andžejevski], Jerzy (19. VIII 1909 — 19. IV 1983), poola kirjanik. Varasemas loomingus ilmutas huvi moraalküsimuste vastu, hilisemas tegeles ühisk. ja filosoofiliste probleemidega, mida esitles psühholoogiliselt veenvalt. T: rom-d *Südamerahu* (1938), *Tuhk ja teemant* (1948, e. k. 1966), *Pimedus katab maad* (1957), *Paradiisi väravad* (1960) ja *Ta tuleb, ta kargab mägede peal* (1963), jutukogud *Õõ* (1945, e. k. jutustus „Vaikne nädal“, 1963) ja *Kuldne rebane* (1955, e. k. 1958).

*Andžaparidze, Zurab. Suri 12. IV 1997.

*Andžaparidze, Veriko. Suri 30. I 1987.

*Anfinsen, Christian Boehmer. Suri 15. V 1995.

Angara ahelik asub Kesk-Siberi kiltmaa edelaosas; pikkus kirdest edelasse u. 800 km, suurim kõrgus

piiskopiks ja paavsti legaadiks Põhjamaadel. U. 850 viibis A. uuesti Rootsis.

ANSI (lüh. ingliskeelsest nimetusest *American National Standards Institute*), inf ANSI-märgisüsteemi kasutavad „Windows“-keskkonnaga arvutid.

Antall, József (7. IV 1932 – 12. XII 1993), Ungari riigitegelane, hariduselt ajaloolane. Oli Ungari rahvaülestõusu ajal (1956) rev. komitee esimees, mistõttu arreteeriti; pärast vabanemist töötas oma erialal. Oli Ungari Dem. Foorumi asutajaid (1988) ja a-st 1989 selle esimees; 1990–93 peaminister. Avaldas poliitika-, kultuuri- ja meditsiiniajaloolaseid kirjutisi.

*antialne. 1996 saadi CERN-i ühislaborites esimesed a-e aatomid – vesiniku antiaatomid. Selleks kasutati kiirendit LEAR (lüh. ingliskeelsetest sõnadest *Low Energy Antiproton Ring* 'madala energiaga antiprootonite kogur'). Katses pandi elektri- ja magnetvälja abil aeglustatud antiprootonite kimp pörkuma ksenooni tuumadega. Pörkudes nende tuumadega, tekitasid antiprootonid muude osakeste hulgas ka elektroni-positronipaire. Kui tekkiva positroni kiirus oli enam-vähem võrdne antiprotoni kiirusega, ühinesid antiprooton ja positron yesiniku antiaatomiks (antivesiniku aatomiks). Katses registreeriti 9 antivesiniku aatomit, nende eluiga oli 4×10^{-8} s.

*Antigua ja Barbuda, riik Ameerikas Väikestel Antillidel; 441,6 km², 65 000 el. (1995), pealinn Saint John's (1991. a. 22 300 el.). Riigitihtised AG ja ATG. Seadusandlik võim kuulub kahekojalisele (Senat ja Esindajatekoda) parlamendile. Rahvastikust 94,4 % on mustad, 3,5 % mulatid ja 1,3 % valged. Loomulik iive oli 1985–95 keskm. 0,5 %, linnarahvastiku osatähtsus 1993. a. 36 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1994. a. 453 mln. \$ (keskm. 6970 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangu maksumus 1992. a. 1009,8 mln. \$, sellest andis põllum. (1991) 4 %, tööstus 18 % ja teenindus (eriti turism) 78 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 4,4 %, tööpuudus 1984. a. 21 %. Suhkruroogu enam ei kasvatata. Välja veetakse naftasaadusi ning riide- ja elektroonikakaupa. – Peaminister on a-st 1994 L. B. Bird (s. 1938).

antioksidant, oksüdatsiooniblokaator, *biokeemia* ühend, mis takistab või aeglustab organismis oksüdatsiooniprotsessi. A. on inimese, loomade ja taimede biovedelike vajalik komponent, mis reguleerib oksüdatsiooni ning hoiab kehasubstraatides ära oksüdatsiooni iseenesliku toimumise.

antioksidantravi, organismi oksüdatsioonivastase regulatsiooni mõjutamine, et vältida oksüdatiivset stressi. Selles osalevad vitamiinid A, E, C, ubikinoon ehk koensüüm-Q, karotinoidid, vereplasma valgud, seleen ja mitu oksüdatsioonivastast ensüümi (*oksidatsioonid). Oluline osa a-s on toidul, eriti toidus sisalduvaid lipiididel, mis on vastuvõtlikud oksüdatsioonile. Igas biomembraanis on *antioksidante (13. kd.), mis peetavad ja summutavad lipiidide peroksidatsiooni. Enamiku antioksidante saame segatoiduga (sh. toor- toid ja taimed). Mõnikord on vajalik arsti uuring ja antioksidantsete vitamiinide ning teiste toidukomponentide manustamine. Klassikaline a. on kompleksne menetus, milles kõrvu oksüdatsioonivastaste ainete kasutamine teisi bioaktiivseid aineid ja arvestada nende füsioloogilist koostööd.

antipedagoogika, nüüdisaegse reformpedagoogika äärmuslikke suundi Kesk-Euroopas. A. eitab koolikohustuse vajalikkust ja propageerib koolita ühiskonda, milles paindlikud nn. õppimisvõrgustikud (ingl *learning webs*) võimaldavad igal õppida oma huve ja vajadusi arvestades. Seab kahtluse alla kasvatuse võimalikkuse. Täiskasvanu ei või määrata lapse tulevikku; tuleviku nimel ei või ohverdada olevikku. Eitatakse üldkehtivaid väärtusi, sest inimesele on kõige tähtsam tema *mina*, ning rõhutatakse,

et laps omandab suurema osa teadmisi ja kogemusi õpetaja abita ja väljaspool kooli. Tuntuimaid teoreetikuid on I. Illich.

Antsirabe, linn Madagaskari keskosas Antananarivost lõunas; 20 000 el. (1993). Vee- ja kliimarakenduse (soojad mineraalveeallikad). Tekstiili-, tubaka-, toiduaine- (sh. jahu, sojaõli) ja juveelitööstus. Sõjaväeakadeemia (asut. 1965).

anuubis (*Papio anubis*), Aafrika suure levilaga pärdiklane; tüvepikkus 50–60 cm, sabapikkus 80 cm, mass 25–30 kg. Emased on isastest väiksemad. Karvastik on tumehall, nägu, peopesad ja jalatallad mustad. A-d elavad karjana, tegutsevad maapinnal. Ööbivad puu otsas, istudes jämedal oksal tihedalt üksteise kõrval.

*Aomen, Macau, Portugali valdus Hiina kagurannikul Zhujiangi suudmes; 21,45 km², 425 000 el. (1996, sh. 68 % hiinlasi, 28 % portugallasi ja 2 % inglasi), halduskeskus A. Rahahüük on *pataca*. Põhitulu annavad turism (1996. a. 8,1 mln. turisti) ja hasartmängud, kergetööstus ning mänguasjade tootmine. – Hiina RV ja Portugali 1986.–87. a. läbirääkimistel määrati A. alates 20. XII 1999 haldusliku eripäikkonnana Hiina RV haldusse, kusjuures Hiina kohustus sellele järgneva 50 aasta jooksul säilitama A-s senise ühisk-maj. korra ja inimeste elukorralduse.

Apel [ap/], Karl-Otto (15. III 1922), saksa filosoof. Oli 1962–69 Kieli, 1969–72 Saarbrückeni ja seejärel Maini-äärse Frankfuri ülikooli prof. Vaimuloolise meetodi, L. Wittensteini ja Frankfuri koolkonna mõjul arendas keele- ja kommunikatsioonikeskset inimesekäsitlust. T: *Die Idee der Sprache in der Tradition des Humanismus von Dante bis Vico* (1963), *Transformation der Philosophie* (2 kd., 1973–76), *Die „Erklären–Verstehen“ – Kontroverse in transzendentalpragmatischer Sicht* (1979).

aplodontiased, van. nimetus kobrasoravilased (*Aplodontiidae*), *närliste sugukond; liike üks – aplodont (*Aplodontia rufa*). Levila paikneb P-Am-s Briti Kolumbia edelaosast Loode-Californiani ja Ida-Californias Sierra Nevadani; tüvepikkus 30–46 cm, sabapikkus 1–2,5 cm, mass kuni 1,8 kg. Kere on jässakas, viievarbused jäsemed lühikesed, silmad ja kõrvad väikesed. Karvastik on madal ja tihe, selg kollakas või punakaspruun, alapool heledam. Aplodont on metsaloom, eelistab veekogude lähedust või sagedaste vihmade alla; kaevab kõvasse pinnasesse käike (iga täiskasvanud aplodont rajab omaette urustiku). Talvel teeb käike lume alla. Sööb mng. taimeosi, ronib vajaduse korral pöösail ja madalatel puudel. Kogub talvevaru. Joob palju. Tegutseb nii öösel kui ka päeval. Sigimisperiood on lühike, tiinus vältab ligi kuu; pesakonnas hrl. 2–3 poega. Vastsündinu silmad avanuvad alles 50. elupäeva paiku. Elab kuni 6-aastaseks. Aplodontid võivad kahjustada põllukultuure ja metsanoorendikke, ka kuivendussüsteeme. Geoloogilises minevikus elutsesid a-d ka Euraasias suurel alal. Nüüdislik on primitiivsemaid närlisi.

Appia, Adolphe (1. IX 1862 – 29. II 1928), šveitsi lavastuskunstnik ja teatriteoreetik. Lõi 18 R. Wagneri ooperi lavastusele (Milanos, Viinis, Bayreuthis jm.) uude lavakujunduse (ilma maalitud dekoratsioonideta) ja valgustuse, uuris koostöös É. Jaques-Dalcroze'iga ruumi ja keha koostööd. Jõudis lavaatmosfääri loomisel valgustust kasutades oma aja kohta rev. tulemusteni. Mõjutanud kogu 20. saj. lavakujunduse ja valgustuse arengut. T: *Die Musik und die Inszenierung* (1899), *L'Oeuvre d'art vivant* (1921).

apteegitill, rahvapärast fenkool, venkel, venkol (*Foeniculum*), mitmeaastaste rohttaimede perekond sarikaliste sgk-st; 1 liik (teistel andmetel 5 liiki) pms. Vahemeremaadel. A-le on lähedane *tilli perekond. Varred on püstised, niitjad lehed mitmekordselt

tiibo

nan

H. Arendt

„Ariane“, „Ariane 5“

*Arafat, Yassir. Valiti 1989 Palestiina Vabastusorg-i (PVO) 1988 väljakuulutatud Palestiina riigi presidendiks. Sõlmis 19. IX 1993 Iisraeliga Gaza-Jericho lepingu, mille kohaselt Iisrael tunnustas PVO-d ja andis Gaza ja Jericho alale piiratud omavalitsuse. Alates 1993. a. okt-st oli A. Palestiina omavalitsuse juht, 1996. a. jaan-st Palestiina autonoomiaõukogu president. Nobeli rahupreemia (1994, koos I. Rabini ja S. Peresiga). ◀

ARBED, *Aciéries Réunies de Burbach-Eich-Dudelange S. A. (13. kd.).

Arbil, Irbil, linn Põhja-Iraagis, Kurdistan autonoomse prov-i halduskeskus; 334 000 el. (1985). Põllumajandus (teravili, seesam, tubakas, puuvill) ja naftatootmise keskusi; käsitöö (sh. nahkesemed). Ülikool (asut. 1968).

*Arbuzov, Aleksei Nikolajevitš. Suri 20. IV 1986.

*Arbuzov, Boriss Aleksandrovitš. Suri 6. XI 1991.

*Ardenne, Manfred von. Suri 26. V 1997.

arenaviirused (*Arenaviridae*), ühe perekonnaga (*Arenavirus*) viiruste sugukond. A-te virionid on üheahelalise ribonukleiinhappegenoomiga, ümbrisega, kerajad (Ø 50–300 nm) või polimorfised. A-te peamised levitajad on närilised: enamasti varjatult kulgeva nakkuse puhul sisaldavad nende veri ja uriin a-t (vireemia ja viruria), mistõttu nad saastavad ümbrust. Inimese nakkuse levitajad on valdavalt hiired. Sgk-a olulisimad on lümfotsütaarse koriomeningi viirus, Lääne-Aafrikas levinud lassaviirus ning L-Am-s levinud Junini ja Machuto viirus, kõik need põhjustavad inimesel hemorraagilist palavikku.

Arendt [a:rent], Hannah (14. X 1906 – 4. XII 1975), juudi-saksa-ameerika filosoof. Sai mõjutsi saksa eksistentsialismist (oli E. Husserli, M. Heideggeri ja K. Jaspersi õpilasi). 1933 lahkus Saksamaalt, elas seeläbi Pariisis ja a-st 1940 USA-s. Oli tegev juudi org-des, 1963–67 Chicago ja New Yorgi kõrgkoolides õppejõud. Käsitlenud oma uurimustes natsionalsõj-a kujunemise protsesse, totalitaarsete režiimide arengu seaduspärasusi ja nende osa 20. saj. massihisk-s, milles inimtegevuse tagajärjed on muutunud määratuks. T: *Der Liebesbegriff bei Augustin* (1929), *Origins of totalitarianism* (1951), *Vita activa. The human condition* (1958), *Between past and future* (1961), *Eichmann in Jerusalem. A report on the banality of evil* (1963), *On revolution* (1963), *On violence* (1970), *The life of the mind* (2 kd., 1978). ◀

*Argentina, riik L-Am. kaguosas; 2 766 890 km², 34 665 000 el. (1995), pealinn Buenos Aires (1991. a. 2 961 000, linnastus 1995. a. 11 mln. el.). Riigitahtsed AR ja ARG. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 1,3 % aastas, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 88 %. 1990. a-il on valitsus soodustanud sissevedu ja käitiste erastamist, tugevdanud valuutat, alandanud laenuprotsente ja kaotanud põllumaad ekspordimaksu. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 255,4 % aastas, tööpuudus 1996. a. 18 %, välisvõlg 1995. a. 89,75 mrd. \$. 1996 veeti kaupa sisse 22,16 mrd. \$, välja 23,77 mrd. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on põllumaadused ja põllum-toormest valmistatud tööstuskaubad, tähtsamad kaubanduspartnerid USA, Brasiilia, Itaalia ja Saksamaa.

*Ajalugu. A-ni 1989 oli A. president R. Alfonsín (s. 1926). Tema järel tuli võimule Õiglusparteid esindav C. S. Menem (s. 1935), kes suutis liberaalset majanduspoliitikat ajades jagu saada hüperinflatsioonist (1989. a. 3080 %, 1994. a. 3,9 %) ning oli edukas võitluses korruptsiooniga. Veebr. 1991 taastati Falklandi sõja ajal 1982 Suurbritanniaga katkenud diplomaatilised suhted. 1994 jõustus uus A. põhiseadus, mis võimaldas 1995 C. S. Menemi presidendiks tagasivalimise.

Argerich [arheritš], Martha (5. VI 1941), argentina

pianist. Nüüdisaja L-Am. rahvusvaheliselt tunnustatuim pianist. Teinud rohkesti plaadistusi (sh. F. Liszti, S. Prokofjevi ja M. Raveli klaverikontserdid).

arhebakterid, arhed (*Archaeota*), eeltuumesed mikroobid, kes morfoloogiliselt sarnanevad bakteritega, kuid erinevad neist mõningate biokeemiliste omaduste ja kasvuolude poolest. A-te membraanides on erisugused (eetersidemetega) lipiidid, nende rakukestast tugipolümeeride seas ei ole peptidoglükaani. A-tel on bakteritele mitteomaseid koensüüme ja ensüüme (sh. ADP-seoselised heksokinaas ja fosfofrukto-kinas). A-te fotosünteesis osaleb bakteri-rodopsiin. Nende *replikatsioonil, *transkriptsioonil ja *translatsioonil on nii päristuumsetele organismidele kui ka bakteritele (eeltuumsetele) omaseid jooni. Enamik a-eid elab äärmuslikes oludes – kõrge t°-i (termofiilid) ning suure happelisuse (atsidofiilid) ja soolususega (halofiilid) keskkonnas. A-te ülempiir on jaotatud 2 riigiks: *Crenarchaeota* (aeroobsed ja anaeroobsed äärmuslikud termofiilid, kasutavad ainevahetuses elementaarset väävli, paljud neist on ühtlasi atsidofiilid) ja *Euryarchaeota* (äärmuslikud halofiilid, termofiilid ja metaani tekitavad a-d). A-te ja termofiilsete pärisbakteritega (*Aquifex* ja *Thermotoga* prk.) sarnaseid mikroobe peetakse Maa esimesteks asukateks. A-eid hakati teistest seni tuntud organismidest eristama 1970. a-il USA-s (C. R. Woese, s. 1928, uurimused, mis käsitlesid a-te ribosoomi-RNA-sid kodeerivate geenide nukleotiidijärjestusi).

*Arhipenko, Valentin Dmitrijevits. Suri 22. XII 1987.

*Arhipov, Ivan Vassiljevits, NSV Liidu partei- ja riigitegelane. NSVL MN esimehe I asetäitja a-ni 1987.

„Ariane“ [ari:ne] (Ariadne järgi), Euroopa Kosmosagentuuri (ESA) kolmeastmeline kanderakett. Valmistaja on 11 riigi (pms. Prantsusmaa ja Saksamaa) mitmekümnest firmast koosnev konsortsium „Arianespace“, modifikatsioonid „A. 1“ – „A. 5“. „A. 1“ esimene katsestart oli 24. XII 1979; kuni 1. I 1997 on „A.“ Kourou kosmodroomilt startinud 93 korda. „A. 5“ üldkõrgus on 51,4 m ja silindrilise keskosa läbimõõt 5,45 m, kanderaketi külgedel on 2 (või 1) tahkekütuskiirendusraketti (ühes on 236,5 t kütust), need arendavad maapinnal veojõudu 5,4 MN ja eraldatakse 60 km kõrgusel (tööaeg 130 s). Põhimootori kütuse moodustavad vedel hapnik ja vedel vesinik (kokku 156 t), tema veojõud on 1,2 MN, tööaeg kuni 10 min. „A. 5“ suudab viia 18–20 t madalale orbiidile või 6,8 t geostatsionaarsele orbiidile. „A. 5“ peaks viima orbiidile ka ESA kosmoselennuki „Hermes“. „A. 5“ esmastart (4. VI 1996) ebaõnnestus. ◀

Arías Sánchez [santšes], Oscar (13. IX 1941), Costa Rica riigitegelane. Õppinud USA, Costa Rica ja Suurbritannia ülikoolides meditsiini ning õigus- ja majandusteadust. Üliõpilasena liitus sots-dem. parteiga, 1979–83 oli partei peasekretär. 1978–82 oli parlamendi liige, 1986–90 Costa Rica president. Esitas piirkondlike konfliktide rahumeelse reguleerimise plaani, mis sai aluseks Kesk-Ameerika riikide kokkulepetele. Nobeli rahupreemia 1987.

ariisia, juurtetus, osal kõrgemal taimedel juurte puudumine. A. on iseloomulik parasiitaimedele, epifüütidele, veesisestele ujvtaimedele ja seente abil toituvatele taimedele.

*Arismendi, Rodney. Suri 27. XII 1989.

Arman [armɑ], õieti Armand Fernandez (17. XI 1928), prantsuse maalikunstnik ja kujur. A-i assamb-laažid ning igapäevastest tarbeesemetest ja muusika-riistadest loodud nn. akumulatsioonid, mida ta koon-das ühelt küljelt klaasitud kastidesse, on tihedas seoses prantsuse uusreal. kunstifilosoofiaga.

armanjak, 1. Edela-Prantsusmaal Armagnaci piirkonnas toodetav konjakitaoline jook. Samavärske kon-

Argentina suurimad linnad 1991 (elanike arv)

Buenos Aires	2 961 000
Córdoba	1 148 000
Rosario	894 000
Miraflores	642 000
La Plata	521 000
Mar del Plata	520 000
Tucumán	471 000

jakiga võrreldes on a. mõnevõrra tumeidama värvuse ja teravama maitsega. — 2. *Armagnac. Armenia, A. Vabariik (armeenia *Hajastan, Hajastani Hanrapetutijun*), ntk Taga-Kaukaasias, kuni 23. VIII 1990 *A. Nõukogude Sotsialistlik Vabariik. Iseseisvus 23. IX 1991. SRÜ liikmesriik.

Pindala	29 800 km ²
Rahvaarv	3 782 000 (1997)
Pealinn	Jerevan
Haldusjaotus	10 regiooni, regioonistatus on ka Je-
Riigikeel	armeenia keel
Rahatühik	dram (AMD)
Riigitiühis	AM, ARM

Armenia linnu (elanike arv)	
Jerevan	1 248 600 (1994)
Gjumri (end. nimi Leninakan)	210 700 (1994)
Vagushori (end. nimi Kirovakani)	172 800 (1994)
Vagushori (end. nimi Etimadzin)	64 400 (1994)
Yerevan (Razdan)	64 000 (1994)
Abovjan	61 800 (1994)
Armavir (end. nimi Oktomberjan)	46 900 (1989)
Kapan (end. nimi Kapan)	42 400 (1990)
Tumatsavan	34 000 (1990)
Amaki	32 300 (1989)
Gavar (end. nimi Kamo)	31 200 (1990)

seks. 20. IV 1915 moodustati Vani ajutine valitsus. Kui Vene vägi 31. VII 1915 taandus, alustas Türgi armeelaste massilist küüditamist ja hävitamist. A. andmeid küüditati u. 2 mln. in., neist suurt osa tapeti 1,2–1,5 mln. (Türgi andmetel 300 000, 1984 Partisis toimunud Rahvasse Tribunali andmetel jäi 1914 Türgis elanud 1,8 mln. armeelastest ellu 600 000). 1916–17 moodustati Vene Kaukaasias armeelaste koosseisus A. väe- osad. Liitlaste Türgi tükeldamise kava (*Szykesi-Picot kokkulepe) nägi ette A. riigi rajamise kogu Ida-Anatoolia alal. Vastavalt *Bresti rahule tagastas Nõuk. Venemaa Saksamaa nõudmisel Türgile kõik 1877–1917 hõivatud alad ja osutas Türgis võimule tulnud M. Kemali (Atatürk) režiimile igati pol. ja sõjalist abi. Kuna viimane hoidis Venemaa eest eemal *Antandi sõja- jõe. A. küsimusi enam ei tõstatatud. 24. V 1918 loidi A. sõjajõud tagasi Türgi väe Sardarabadi (nüüd Arma- vir) all. 28. V 1918 (see on A. rahvuspuha) kuulutati A. iseseisvaks. Türgi tunnistas enne 1877. a-l kehtinud part. 28. I 1920 tunnistas A. iseseisvust lääneliitlaste kehtem nõukogu. 10. aug. kinnitas seda *Sèvres'i rahu. „Dünaktsusjuni“ juhtimisel võeti vastu põhiseadus. Samal ajal alustas Punaarmee koos Türgiga A-vastast sõjategevust. 3. det. sõlmisid Venemaa ja Türgi Aleksandropoli rahu. A. kuulutati Nõuk. Vabariigiks (29 800 km², 2,2 mln. el.). Selle püü kinnitati 23. III 1921 Moskvas Vene-Türgi lepinguga. Mägi-Karabahi (Arshahh) jäi autonoomse piirkonnana Aserbaidžani koosseisu. Mittekommunistlikud pol. jõud jätkasid te- gutsust paguluses. — A. uus iseseisvusliikumine al- gus 1988 demonstratsioonidega, mis nõudsid Artshahhi taastõendamist A-ga, siselõukorra tegi keeruliseks kaastöödeltine Spitaki maavärin. 1989 legaliseeriti A. Rahvusliikumine. Rahvuslaste ja Nõuk. sõjajõudude vaheliseks sõjategevuseks. 16. okt. valiti presidentiks L. Ter-Petrosjan. 1992 alustasid A. ja Aserbaidžan Artshahhi pärast sõjategevust, see kestis raskused (energiatarbimine on vähenenud 90 %) ja võidus pms. kommunistliku partei põhjal tekkinud A. Rahvusliikumise (kujundati parteiks sept. 1991) ja „Dünaktsusjuni“ vahel (viimane on A-st süüritatud. IX 1991 kuulutati Mägi-Karabahi Vabariigiks). 22. XI 1993 toimus rahareform, A. lahkus rublatsooni. 5. VII 1995 toimunud valimiste põhjal on parlamendi enamusks Rahvusliidu ja 5 väikepartei ühendus. Pa- rist 1996 toimunud presidendivalimisi süvenes L. Ter-Petrosjani pooldajate ja opositsiooni (süüdistas pre- sident valimistulemuste võltsimises) vastuluu, sellele järgnenud massimeeleavaldustesse sekkuksid julgeole- kupo. 20. III 1997 kutsuti peaministriks seni Mägi-Karabahi (Artshahhi) president olnud R. Kotšharjan (s. 1954). Veebr. 1998 astus L. Ter-Petrosjan tagasi. märtsis 1998 valiti presidendiks R. Kotšharjan. B: Armenia in Figures 1994. Yerevan, 1995. *Arner, Sivar. Suri 12. I 1997.

Aruba lipp

Arnoldson [a:r-], Klas Pontus (27. X 1844 — 20. II 1916), rootsi ajakirjanik, saanud tuntuks rahuaate avaldajana. *Riksdag*'i liikmena (1882–87) esitas Rootsi neutraliteedi idee. Nobeli rahupreemia 1908 (koos taanlase F. Bajeriga).

*Arráu, Claudio. Suri 9. VI 1991.

artroskoopia (<kr *arthron* 'liiges' + *skopeō* 'vaatan'), liigesevaatlus, optiline liigesekirurgia ja diagnostiline meetod, mis põhineb liigesevaatlusel. A. on minimaalselt traumeeriv, peaaegu veretu operatsioon. Tehakse kaks väikest lõiget: ühe kaudu viiakse liigesepiirkonda optiline seade, teise kaudu kirurgiline instrument, millega telemonitori pilti jälgides kahjustus kõrvaldatakse.

*Aruba, saar Kariibi meres Väikestes Antillides, kuulub omavalitsusega ülemerealana Hollandile; 193 km², 72 100 el. (1996), halduskeskus Oranjestad (21 000 el.). Rahatühik on A. florin. Kuningat esindab kuberner, seadusandlusorgan on 4 aastaks valitav ühekojaline 21-liikmeline parlament (*Staten*). Põhitulu saadakse nafta töötlemisest (võimsus 21 mln. t aastas) ja turismist. Oranjestadis on rahvusv. lennujaam. — A. eraldus 1. I 1986 Hollandi Antillidest. Hollandi nõusolekul oleks A. võinud 1. I 1996 iseseisvuda, kuid A. loobus sellest.

arveldusraha, siirderaha, kirjendid keskpanga ja krediitiasutuste arvelduskontodel, nt. krediitiasutuste ja välisriikide keskpankade korrespondentkontodel, ja nõudmiseni deposiidid riigi keskpangas, juridiliste ja füüsiliste isikute nõudmiseni deposiidid ning teiste krediitiasutuste nõudmiseni deposiidid ja korrespondentkontod krediitiasutuses. A. on ainetu rahavorm, seda kasut. pangakaartide, tšekkide, vekslite, maksekorralduste jm. maksedokumentide kaudu. Arenenud pangasüsteemiga riikides on a. üle 1/2 rahamassist. A. eelis sularahaga võrreldes on emissiooni-, hooldus- ja veokulude sääst ning võltsimise, kaotamise ja kalumise vältimine. A. puudus on see, et arvelduskonto avanud krediitiasutus ei tarvitse olla usaldatav ja maksedokumente võidakse võltsida.

*arvuti. 1970. a-teni lahendati a. abil pms. arvutus-, andmebaasi- ja automaatikaülesandeid. 1980. a-til välimiti palju hiljem laialdaselt kasutusele võetud tehnilisi lahendusi, nagu kohtvõrk, hür, graafiline kasutajaliides ja optilised kettad (*magnetoptiline ketas, *laserplaat, 13. kd.). Siis viidi ka osa töödust serverist klienti-sse (*personaal-a.), mistõttu igapäevaste bürootööde tegemine lihtsustus ja kiirenes, kuid sellega a. rakendamine hrl. ka piirdus. Palju hakati kasutama kohtvõrke (*a-võrk, 13. kd.), perspektiivseks peeti klient-serverarhitektuuri (kasutajaga suhtlev klient-a. esitab päringuid andmeid säilitavale ja osaliselt ka töötlevale serverile). Varem olid a-te puhul kulukaimad riistvara ja tarkvara, nüüd nõudsid enim kulutusi a-hooldus ja a-kasutajate koolitus. Ettevõtted muutusid a-test sõltuvaks. Üldlevinuks said msg. toodetes sisalduvad a-d (sarda-d). 1990. a-il jätkus klienti-te ja nende tarkvara funktsionaalsuse kiire, kohati tarbetu ja kiirustamisest johtuvaid vigu kaasatoov kasv; vastukaaluks sellele ilmnas koos *Interneti (13. kd.) ja sisevõrkude (a-võrk) plahvatusliku rakendamise taaskasutuse tsentraliseeritusele (serveri tähtsuse tõus, võrgu-a., süsteemi halduse jm. ülesannete tsentraliseerimine), ressursside omamise asendas võimalus sellele kiiresti juurde pääseda. A-te riistvara odavnes kiiresti, koolituskulude osatähtsus a-süsteemi kogukuludes suurenes. Odavnesid välisseadmed (laser- ja jugaprinterid, skannerid jm.), mäluseadmete maht kasvas kiiresti, laserkettariider on peaaegu kõigil a-eil. 1998 oli personaal-a. protsessori taksagedus 150–300 MHz, mälumaht 16–256 MB. Laiemaks ja kiiremaks on muudetud a. koostisosi omavahel ühendavad siinid. Ettevõtete a-sõltuvus on süvenenud, a-te abil on kor-

raldatud nende töö varasemast põhimõtteliselt erinevalt; tekkinud on uued, a-te mõeldamatud majandusharud. Kasvanud on *infoturbe (13. kd.) tähtsus ja arenenud selle metoodika (*krüptograafia, 13. kd.). Levinud on a-te uued rakendused (kodu-a., kiipkaardid, elektronkaubandus), kuid samas on jäänud mõni varasem ootus, nt. 1990. a-ks ennustatud tehisintellektil põhinev 5. a-põlvkonna praktiline kasutus ning aastakümneid prognoositud raaltölkealane läbimurre, täitmata. A-te riistvara tootmine on hajutatud, palju on hakatud kasutama odava tööjõuga riikides valmistatud standardkoostisosi; miniaturiseerimine lubab ka kanda-a-id ja elektronmärgmikke toota nende laialdasest kasutusest võimaldavate hindadega. Tarkvaraturg seest on koondunud üha väiksema arvu suurte firmade kätte, neil on võimalus suurendada tarbijate sõltuvust nendest ja määrata tehnika arengut. Eesmärgiks on seatud a. kasutamise lihtsus ja koolituskulude vähendamine, mida võimaldavad kõnetuvastus, käsikirjatuvastus ja nn. intelligentid agendid. Et a-te jõudlus on kiiresti kasvanud, on kadunud selge piir, mis eristaks klassifitseerimisel a-id selle näitaja järgi (hüid-, suur-, mini- ja personaal-a.), rohkem on hakatud a-id eristama otsuste järgi (server, tööjaam, kodu-a., elektronmärgmik, sarda-a.) ning rakendatava operatsioonisüsteemi alusel. Laiatarberakenduste jaoks on kasutusele jäänud pms. „Windowsi“ versioonid (väiksemates serverites ja personaal-a-tes) ning „Unix“ msg. dialektid ja versioonid (serverites, võimsamates tööjaamades), erioperatsioonisüsteemide rakend. nt. reaalajatööde või suurt kiirdelevat või infoturvet nõudvate rakenduste jaoks. A-te areng jätkub jõudluse suurenemise, kasutamise lihtsustamise, mõõtmete ja hinna vähenemise ning a-te ja a-võrkude kõrgis eluvõrdkondades rakendamise suunas; a-te arengu kiirus ületab enamasti teiste tehnika-võrdkondade arengukiirust.

arvutograafika, sama mis *raalgraafika (13. kd.).

arvutimäng, arvuti abil mängitav mäng. *multimeediumi (13. kd.) esimesi ja nõudlikemaid rakendusi. Eristatakse seiklus-, strateegia-, spordi- ja simulatsioonmänge. Vastasmängijaks on arvuti või arvutivõrkude arenedes ka teise arvuti taga olev mängija. A-u elemente kasut. raalõppes õpilaste motiveerimiseks.

arvutiturve, arvutiressursside turve, *infoturbe (13. kd.) osa.

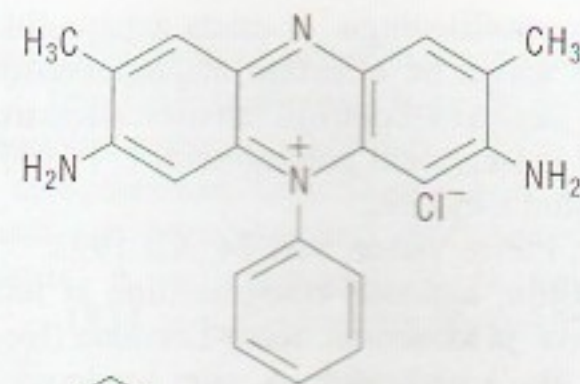
*arvutivõrk, *arvutite ja neid omavahel ühendavate andmesidevahendite (sideliidest, liiniaparatuuri, kommutatsiooniseadmete, sidetarkvara) kogum. A-e luuakse ressursside (arvutusvõimsuse, välisseadmete, andmekogumite) ühiskasutuseks ning kasutajate kaugsuhtluseks. Enamasti põhineb a. klient-serverstruktuuril, kus ressurssi sisaldav või haldav server-arvuti teenindab teisi, teenust tarbivaid arvuteid. Ruumiliselt ulatuselt võib a. olla üht hoonet, kvartalit, sõidukit, tsehhi vms. hõlmav kohtvõrk, suurlinna või piiramatult ulatusega laivõrk. 1988 lõppes arenenud maadel ajajärk, kui kasutati ainult autonoomseid (võrku ühendamata) lauarvuteid, peamiseks kasutuskonnaks sai servereid sisaldav kohtvõrk. 1990. a-il on enamik kohtvõrke ühendatud laivõrkudega. Heli- ja videotehnika digitaliseerudes ning *multimeediumi (13. kd.) arenedes on alanud a-de ühtesulamine muude (kaabeltelevisiooni-, telefoni-) võrkudega. A-de ehitus- ja talitlusviiside võrdlemise ja ühitamise aluseks on võetud ISO nn. avatud süsteemide ühendamise etalonmudel — OSI-mudel —, mis jagab a-u andmesideteenused seitsmeks talitluslikuks kihiks (*protokoll, 13. kd.). Füüsiline kiht tagab bitivoo füüsilise edastuse sideliinis, ülemised kihid hõlmavad loogilist sidet, rakenduskiht loob aluse kõigile hajusatele lõpp-teenustele, nt. failiedastusele või elektronpostile. Edas-

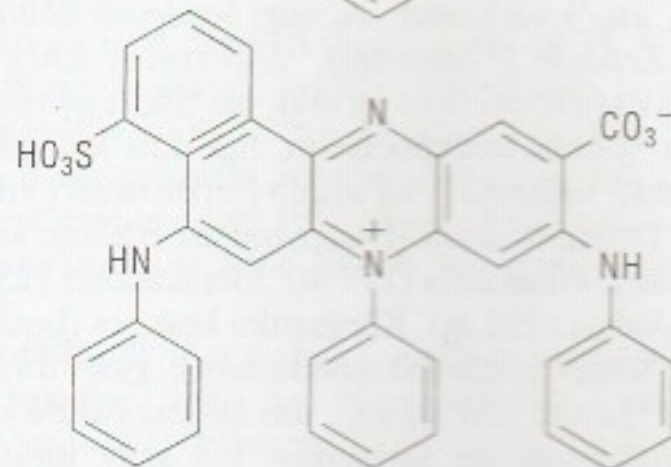

Aluselise punase asiin-
värvaine (safraniin T)
molekuli valem

Happelise tumesinise
asiinvärvaine molekuli
valem

varinne ja Islami Dem. Partei (Müsavat). Mägi-Karabahhi konflikt lõpetati 18. II 1994 rahvusv. kontrolli all sõlmitud relvarahuga, 1996–97 oli seal president R. Kotšharjan (s. 1954), a-st 1997 A. Gukasjan. 1997 vangistati A-s rühm G. Alijevi vastase opositsiooni juhte (sh. A. Mutalibov ja S. Hüsejnov). A-i pol. ja maj. seisundi põhikujundajaks on saanud Kaspia naftamaardlate aladel tekkinud omandisuhted.

Ashkenazy [aʃkənɑːzi], Vladimir Davidovitš (6. VII 1937), juudi päritolu vene pianist ja dirigent (nüüd Islandi kodanik), tänapäeva silmapaistvaimaid klassitsistliku ja romantilise klaverimuusika tõlgitsejaid. Viimasel ajal esinenud sageli dirigendina, ms. juhutanud filharmooniaorkestreid Londonis ja Berliinis.

*Ashton, sir Frederick. Suri 18. VIII 1988.

asi (lad res), ese, õigusobjekt.

asiinvärvained, diasiinvärvained, 1,4-diasiini (pürasiini) derivaadid. Enamikul a-il on üks heterotsükli lämmastikuaatomeist ühendatud arüül- (sagedamini fenüül-)radikaaliga. A-d on kas aluselised või happelised punased, violetid või sinised värvained. Taandajate toimel omandavad nad värvi leukovormi (oksideerijate mõjul värvus taastub). Aluselitest a-test on safraniin T hea katevõimega, kuid väikese pesu- ja valguskindlusega värvaine, teda kasut. paberi värvimisel. Happelistest a-test kasut. enim tumesinist, see on valguskindel villavärv. ▲

asiitilased (Philepittidae), Madagaskari värvuliste sugukond, 4 liiki; neist mägi-õieasiiti (*Neodrepanis hypoxantha*) on metsade hävitamise tagajärjel ohustatud. Mustkollase sülestikuga õieasiitil (*N. coruscans*) on 2 vähe arenenud laululihast, mistõttu ta häälitseb sisisevalt; elutseb nii alusmetsas kui ka kõrgete puude võras, sööb putukaid ja nektarit. *Philepitta* prk-a a-d asustavad saare idaosas, valmistavad samblast ja palmiraagudest ripp-pesa. Söövad puuvilju ja pungi. ◀

*Asimov, Isaac. Suri 6. IV 1992.

asjaõigus, varaliste õiguste liik, mis reguleerib isikute suhteid vallas- ja kinnisasjadega. A. on kindlaks määratud seadusega (*numerus clausus*-e põhimõte). Ta erineb võlaõigusest, mida isikud võivad luua lepinguvabaduse põhimõttest lähtuvalt; ta on püsivam ja kaitsum kui võlaõigus, sest teda loetakse asja oluliseks osaks. A-d on omand ja piiratud asjaõigused. Omand (omandiõigus) on suurim õiguslik võim asja üle, ta annab õiguse asja vallata, kasutada ja käsutada ning teiste isikute mõjuavaldusi kõrvaldada. Omaniku õigusi võib kitsendada seadustega. Ühe asja suhtes võib omand kuuluda ka mitmele isikule, sel juhul tekib kaasomand või ühisomand. Kaasomandiõiguse erivorm on korteriomandiõigus, mille alusel korter on loetud iseseisvaks kinnisasjaks. Piiratud a-d annavad

asja üle kitsama õiguse — kasutamise või realiseerimise õiguse —, neid nimet. ka õigusteks võõraste asjade üle. Piiratud a-d on reaal- ja isiklik servituut, realkoormatis, pandiõigus, hoonestusõigus ja asjaõiguslik ostueesõigus. Hoonestusõigus on loetud samas ka kinnisasjaks, sest hoonestusõigusele kohaldatakse kinnisomandi sätteid, kui seaduses ei ole sätestatud teisiti. Erinevalt võlaõigusest ei saa a. tekkida asja reaalsena üle, vaid ta laieneb kogu asjale. A. ei teki ühise nimega asjade kogumite (nt. raamatukogu), vaid üksikute asjade kohta. Erinevalt võlaõigusest jääb a. asja võõrandamise korral püsima ning a-e sisu osas saavad määravaks seaduse sätteid ja kinnistusraamatu kanded. A. peab olema kõigile teada — vallasasjade puhul saab see nähtavaks valduse kaudu (omandiõigus vallasasjade üle tekib valduse üleandmisega), kinnisasjade puhul kinnistusraamatu kaudu. Iga kinnisasja puhul tekib a. kinnistusraamatusse kande tegemisega. Kinnistusrmt. on kohtulik register kinnisasjade asjaõigusliku režiimi registreerimiseks. Võlaõigust kinnistusrmt-sse ei kanta. A-d on üldreeglina üleantavad. Kinnisasja kohta kehtiva a-e üleandmine tuleb vormistada notariaalselt. Kui omanik omandab asja koormava a-e (nt. pandiõiguse), siis see õigus ei kustu ning tekib omaniku-a. A-d sätestab a-seadus.

B: P. Päma, V. Kõve. Asjaõiguste seadus. Tln., 1996.

Asser, Tobias Michael Carel (28. IV 1838 — 29. VII 1913), hollandi õigusteadlane. Oli 1862–93 Amsterdamis ülikooli rahvusv. õiguse ja eraõiguse prof., 1893 Hollandi Riiginõukogu liige ja 1904 riigiminister, osales 1899 ja 1907 Hollandi saadikuna Haagi rahukonverentsidel (*Haagi konventsioonid). Rahvusv. õiguse Inst-i (1873, *Institut de droit international*) asutajaid. Rahvusv. Arhiivrahi asutamise (1899) algatajaid, sai selle eest 1911 Nobeli rahupreemia.

*Astaire, Fred. Suri 22. VI 1987.

Astana, Kasahstani pealinn, 1961–92 *Tselinograd, 1992–98 Akmolai; 271 000 el. (1998). A-ks (kasahhi 'pealinn') nimetati pealinn 6. V 1998, asendamaks senist nime Akmolai (kasahhi 'valge hauakamber', 'valge pühaku'). Linn nimetati riigi tulevaseks pealinnaks 1995, ametlikult kuulutati pealinnaks 10. XII 1997, otsus jõustus 10. VI 1998. Vt. ka Almatõ (13. kd.).

astroviirused (*Astroviridae*), ühe perekonnaga (*Astrovirus*) viiruste sugukond. A-te virionid on üheahelalise ribonukleiinhappegenoomiga, ümbriseta, kerajad või polümorfid (Ø 28–30 nm). A-i on leitud inimese ja mitut liiki loomade (sh. lindude) väljaheidetest. A-d tekitavad lastel gastroenteriiti, partidel ka hepatiiti. Nakatumine toimub hrl. suu kaudu.

asund, mingit suhteliselt väikest maa-ala pikka või lühikest aega asustav üht liiki loomade kogum. A-s avalduvad biokommunikatsioon ja loomade tugev kokkuhoitumus. Kõrgemate loomade a-s tunnevad kõik isendid üksteist. A-i koosseis on püsiv, tema tekkimine põhineb *territoriaalsusel.

Ašgabat, *Ašhabad, Türkmenistani pealinn, u. 500 000 el. (1996).

Ašmjanõ kõrgustik, Ošmjanõ kõrgustik, *Valgevene kõrgustik. Nimet. Ašmjanõ linna (15 000 el.) järgi.

*Azarov, Vsevolod Borisovitš. Suri 11. IV 1990.

*Azgur, Zair Issaakovitš (Issakavitš). Suri 18. II 1995.

*Azikiwe, Nnamdi. Suri 11. V 1996.

Aznavour [aznavuːr], Charles, õieti Varenagh Aznavouriah (22. V 1924), armeenia päritolu prantsuse laulja ja näitleja. Alustas laululoojana (tema laule esitas mh. E. Piaf). Lauljana sai tuntuks 1950. a-il, seejärel on olnud prantsuskeelsel alal tuntuimaid esinejaid. Mänginud paljudes filmides.

*Atlanta. 1996 peeti seal XXVI suveolümpiamängud. **atmobiont** (<kr *atmos* 'aur, õhk' + *bios* 'elu'), maa-

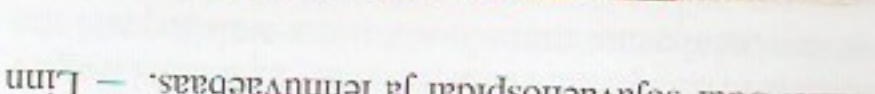

Asiitilased. Õieasiiti

pinnal (s. o. väljaspool mulda) elav organism. Vastand: pinnaseorganism ehk edafobiont (*edafon).

vad a-kontrollilepingu, et saada asjatundlikku ja era-

A

Salitsülhappe
ja F. Hoffmann

Austraalia Ühenduse suurimad linnad 1993 (elanike arv)

Sydney	3 719 000
Melbourne	3 188 000
Brisbane	1 422 000
Perth	1 221 000
Adelaide	1 070 000
Newcastle	456 000
Canberra	325 000
Gold Coast	300 000
Wollongong	250 000

Austria suurimad linnad 1997 (elanike arv)

Viin	1 616 000
Graz	240 000
Lin	190 000
Salzburg	145 000
Innsbruck	110 000
Klagenfurt	90 000
Wolach	57 000
Wels	55 000
Sankt Pölten	49 000

Austria presidendid a-st 1945

1945–50	K. Renner
1950–57	T. Körner
1957–65	A. Schärff
1965–74	F. Jonas
1974–86	R. Kirchschläger
1986–92	K. Waldheim
1992–	T. Klestil

on tekkinud 1891 rajatud hõbedakaevandajate asula ümber. — 2. linn USA-s Illinoisi Foxi jõe ääres, Chicago läänepoolne eeslinn; 106 000 el. (1992). Masina- (traktorid, teedemasinad, lintranspordid, kuullaagrid), aparaadi- (sh. büroomasinad, telefoniseadmed) ja metallitööstus. A. ajaloomuuseumis on mastodoni luustikke. — 1834 asutati sinna kaubapunkt, linn on rajatud 1836.

Austin [o:stin], Herbert (8. XI 1866 — 23. V 1941), Longbridge'i parun, inglise autotööstur ja poliitik (konservatiiv). Oli 1919–24 Alamkoja liige. Asutas 1906 Birminghamis autotööstuse kompanii *Austin Motor Company*, mis 1952 ühines *British Motor Corporation* iga (a-st 1968 kuulub *Rover Group* i koosseisu).

austraaliahiir (*Leggadina*), näriliste perekond *hiirlaste sgk-st; 7 liiki. A-d elutsevad suurel alal Austraalia kuivadel rohtlatasandikel, metsaservades ja ranikul; tüvepikkus 5–10 cm, sabapikkus 5–9 cm. Värvus on pruunikas või kollakaspruun, alapool on hele. A-d ehitavad lihtsaid ühe avaga urge, sigivad kogu aasta, eriti innukalt vihmaperioodil. Põuastes piirkondades võib mitu peret ühineda ja rajada liituru, uruavade juurde kuhjavad loomad lameda klibuhunniku; pesakonnas 3–4 poega. Taimtoidualine. Mõned süstemaatikud peavad a-e prk-a *vähhiire alamprk-ks.

*Austraalia Ühendus, Austraalia, riik lõunapoolkeral, hõlmab Austraalia maailmajaos 7 682 300 km², 18 054 000 el. (1995), pealinn Canberra (325 000 el.). A. Ü-le kuuluvad ka *Kookosaared, *Jõulisaar, *Norfolk, Lord Howe'i saar (16,5 km²), Heardi ja McDonaldi saar (kokku 412 km²), Ashmore'i ja Cartier'i saar (kokku 5 km²) ning Korallimere saarte terv. (mereala u. 780 000 km²). Austraalia Antarktika terv. asub vahemikus 45–136° ja 142–160° ip. (kokku 6 119 800 km²). Riigi rahvastikust moodustavad Euroopa päritolu elanikud 95 %, aborigeenid 1,6 % ja Aasia päritolu inimesed 1,3 %. Aborigeenide arv on pidevalt suurenenud, 1970. a-ist on püütud aasialaste sissereännet. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 1,4 % aastas, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 85 %. Omamaise tööstuse arengut viimase 40 aasta jooksul soodustanud sisseveetootid olid 1995. a-ks suurelt osalt kaotatud. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 337,9 mrd. \$ (18 720 \$ 1 in. kohta), selle keskm. juurdekasv oli 1990–94 3,4 % aastas. Sisemajanduse kogutoodangu maksumusest (1994. a. 348,8 mrd. \$) andis põllum. 3 %, tööstus 28 % ja teenindus 69 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 3,7 % aastas, välisvõlg 1995. a. 180,7 mrd. Austraalia \$, tööpuudus 1996. a. 8,5 %. 1996 veeti kaupa sisse 78,4 mrd., välja 77,2 mrd. Austraalia \$ eest. Peamised väljaveokaubad on tööstustooted, metallid, metallimaagid, kivisüsi, vill ja lambanahk ning liha, tähtsamad kaubapartnerid on Jaapan, USA, Uus-Meremaa ja Hiina. — *Australia Act* (1986) kaotas A. ja Suurbritannia viimased juriidilised sidemed. Peaministrid: a-ni 1991 R. Hawke, 1991–96 P. J. Keating (s. 1944) ja a-st 1996 J. W. Howard (s. 1939).

austral, Argentina rahaühik 1983–91. 1. I 1992 rahareformiga asendati a. Argentina peesoga (1 peeso = 10 000 a-it).

*Austria, riik Kesk-Euroopas; 83 850 km², 8 054 000 el. (1995), pealinn Viin (1997. a. 1 616 000 el.). Riigitähtised on AT ja AUT. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 0,6 % aastas, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 56 %. 1991 andis riiklik sektor u. poole toodangu kogumaksumusest, Euroopa Liitu astumise (1995) kaasnud selle nõudmistele vastav erastamiskava. Peale rasketööstuse on riigi majanduses säilitanud olulise koha tavapärased oskustööd nõudvad tootmisharud: klaas-, nahk-, keraamiliste, sepi- ja

luksusesemete valmistamine. Riigi kogutoodang oli 1995. a. 216,55 mrd. \$ (26 890 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (1995. a. 233,43 mrd. \$) andis põllum. 2 %, tööstus 34 % ja teenindus 64 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 3,2 % aastas, tööpuudus 1996. a. 6,2 %, välisvõlga ei ole. Kaupa veeti 1996 sisse 712,76 mrd., välja 612,19 mrd. šillingi eest. Välja veetakse masinaid, metalle, keemiatooted, riidet, rõivaid ja toiduaineid. Tähtsamad kaubapartnerid on Sakamaa, Itaalia, Prantsusmaa, Šveits ja USA. — Liidupresident on a-st 1992 T. Klestil (s. 1932), liidukantsler oli 1986–97 F. Vranitzky, a-st 1997 on V. Klima (s. 1947).

autentimine, *infoturbe (13. kd.) vahend, subjekti (isiku või protsessi) väidetava identsuse automaatne kontroll. Võimaldab reguleerida infovara kasutamist (*pääsu reguleerimine, 13. kd.), tuvastada elektronisõnumi saatjat ja vältida sõnumi saatmise või saamise salgamist. Põhineb identsus- või volitustõendil, mis võib olla esemeline (nt. luku või lukklüliti võti, magnet-, kiip- või laserkaart, raadiožetoon, infrapuna-märk), teadmuslik (kontonumber, parool, koodluku kood), biomeetriline (sõrmejalg, silma väikeresta muster, kõnehääli, allkirja kirjutus) või nende kombinatsioon.

*auto nüüdisaegsed arengusuunad on loodushoidlikkus, turvalisus, ökonoomsus ja kasutusmugavus. Ottomootoritel on kütuse sissepritsesüsteemid, rakend. ka otse põlemiskambri sissepritsimist, kütuse põlemisel tavaliselt tekkiv detonatsioon on välditud ning kütuse õige doseerimine ja heitgaaside teele paigutatud *katalüüsijäretpõleti (13. kd.) vähendavad oluliselt kahjulike heitmete kogust. Sõidu-a. transmissioonis kasut. enamasti *nelikvedu (13. kd.), automaatkäigukast valib juhi eelnenud sõidumaneeri järgi käiguvahetuseks ökonoomse või sportliku stiili. Vedrustus võimaldab muuta kliirensit ja väldib kurvis kere kaldumist. Palju kasut. rataste blokeerumist välistavat pidurisüsteemi (ABS), mis on ühendatud diferentsiaali elektroonilise lukustiga (libedal teosal olevat veoratast pidurdatakse) ja veojõu kontrolli seadmega (kaapimise korral vähendatakse mootori võimsust hrl. hülisemat süüdet rakendades). Külglibisemisel kurvis hakkab tööle elektrooniline stabiliseerimisprogramm. Paljudel a-del on püsikiiruse seade. On hakatud kasutama seadmeid, mis võimaldavad a-l ise parkimiskohale ja sealt välja manööverdada. Orienteerumissüsteem abistab juhti salvestatud teedekaardi ja satelliitide vahendusel. Katsetusjärgus on autopiloot, millele võib usaldada a. juhtimise. A-t kaitsevad käivitustõkis, valvesüsteem ning siseruumi ultrahelivalve. Kasutusmugavust suurendavad distantsjuhtimisega kesklukustus koos katuseluugi- ja aknasulguritega ning istmete ja välispeeglite elektriline seadistus koos asendimäluga. Seadistatav on ka rooliratta asend. Istmed, peeglid, ukسلukud ja pesurite pihustid on soojendatavad. Elektrooniliselt juhitud sisepeegel on valgustumenev. Katuseluugil paiknev päikesepatarei võimaldab seisvat a-t ülekuumenemise vältimiseks automaatselt ventileerida. Esilaternate lähituledes kasut. valgusviljakaid gaaslahenduslampe. Armatuurlaua tabloole kuvatakse põhiseadmete enesekontrolli ja veateate, juht saab lisateavet nt. hooldusvajaduse või olemasoleva kütusega võimaliku läbisõidu kohta. A-de valikut suurendavad samale a-tüübile paigaldatavad erinevad mootorid ja käigukastid. Kogu lisavarustus, sh. heliseadmestik, muutub üha mitmekesisemaks. Turvalisust suurendavad külgmised ja laeturvapadjad ning avarii korral pingutuvad jõupiiirid turvavööd. Materjalina kasut. rohkem alumiiniumi, kõrgtugevat terast ja plastmasse, palju rakend. liimimist. 1. IX 1997 oli Eestis 539 010 a-t, sh. 420 574 sõidua-t.

lahendus; kõrge alg 1970. a-il, seejärel häabus. A. k-e rakenemine oli kulukas ja ta nõudis õpetajalt rohkest tööd, kuid õpiedukus oli tavakoollide omast madalam.

avaturpoliitika, rahapoliitika, mida ajab riigi keskpank, ei väärtpaberite pakumise suurendamise või vähendamisega mõjutada riigi majanduse konjunktuuri. Majanduse kõrgkonjunktuuri korral, kui on tekkinud vaba raha, mida soovitakse investeerida tootmisse, kuid mis võib kaasa tuua ületootmise, saadab keskpank turule soodsa kasvikuumaatraga riigi väärtpaberid. Kui riigi tootmisvõimsuste kasvu on vaja soodustada, ostab keskpank äripankadelt soodsa kursiga väärtpabereid, sellega läheb majandusse vaba raha ja tekib võimalus tootmist laiendada.

Avérintsev, Sergei Sergejevitš (10. XII 1937), vene kirjanudstecadlane, Venemaa IA k-linge (1987). A-st 1965 Venemaa IA Gorki-nim. Maailmakiirjanduse Inst-i teadustöötaja. Venemaa Riikliselisel esimeses (1990). Uurimusi antiik- ja Bütsantsi kirjanudse ajaloo ning ajaloolise poeetika alalt. T: *Путарх и античная биография* (1973), *Поэтика ранневизантийской литературы* (1977).

avista (<i>a vista 'ettehätatamisel'), *veksli pealdis, mis märgib tasumist ettehätatamisel. A-veksli pole märgel, kellele vekslisumma tuleb maksta, seepärast makstakse raha vekslil esitajale.

*Avsjuk, Gírgori Aleksandrovitš. Surt 30. XI 1988.

Avtorhánov, Abdurahman Genazovitš (s. 1908), iseseisevi partioi vene ajaloolane ja poliitoloog. Olnud a-st 1927 kommunistliku partei liige, lõpetas 1937 Punase Professuuri Inst-i, samal aastal arreteeriti. 1942 jäi vangima sakslaste okupeeritud alale, pärast II maailmasõda on elanud Lääne-Saksamaal. 1991 sai Tšet- pol. süsteemi ajaloo kohta. T: *Технология власти* (1959), *Проксхождение нарморкратии* (1973), *Запад-ка смерти Сталина* (заговор Буря) (1976), *Имне-пуа Крелма. Советский тип колонизации* (1988), *От Андропова к Горбачеву* (1986), *Ленин в судьбах России* (1990).

*Ayer, Alfred Jules. Surt 27. VI 1989.

Bb	Bb	Bb	Bb	Bb	Bb
20. saj. lõpp	20. saj. lõpp	20. saj. lõpp	20. saj. lõpp	20. saj. lõpp	20. saj. lõpp
Under New Normal	Times New Roman	Arial Normal	Brush 455	City Medium	Shelley Allegro

***Bacon**, Francis. Suri 28. IV 1992.

Bacovia [-ko-] (pseud., õieti Vasiliu), George (4. IX 1881 – 22. V 1957), rumeenia luuletaja. Saanud mõjutusi prantsuse sümbolistidelt (eriti P. Verlaine'ilt ja A. Rimbaud'ilt). Kujutanud tundelises, melanhoolses luules, mille põhiteemad on haigus ja surm, oma elamusid ning vaesust ja viletsust. T: kogud *Tina* (1916), *Kodanlikud stantsid* (1946).

Badalona, linn Hispaanias Kataloonias Vahemere ääres Besòse jõe suudmes, Barcelona kirdepoolne tööstuskeskne; 218 000 el. (1995). Sadam; masina- (sh. laevad, mootorid), keemia-, parfumeeria-, tekstiili-, naha-, klaasi-, optika- ja toiduainetööstus, kalapiük, nafta ja korgi töötlemine. Merekuurort. – B. on rajatud Rooma ajal (*Baetulo*).

Baden-Powell [beidn-pəʊəl], sir Robert Stephenson Smyth (22. II 1857 – 8. I 1941), Suurbritannia kindral, *skautluse rajaja ja juht. Osales Inglise-Buuri sõjas, kaitses Mafekingi kindlust. Avaldas 1906 rmt-u „Scouting for boys” ning korraldas 1907 Inglismaal esimese poistelaagri. Asutas 1908 esimese skautiorganisatsiooni. Koos õe Agnes B-ga (1858–1945) hakkas 1910 edendama tüdrukute-gaidide liikumist. ◀

***Badings**, Henk. Suri 26. VI 1987.

Badura-Skoda [bady:ra-sko:da], Paul (6. X 1927), austria pianist. Lõpetas 1948 Viini muusikaakadeemia. Erilise tunnustuse on B. võitnud Viini klassikute loomingu tõlgitsejana ja uurijana (koos abikaasa Eva B-ga, s. 1929); tuntud ka heliloojana.

Bafoussam [bafus-], linn Kamerunis Adamawa laval, Lääneprov-i halduskeskus; 120 000 el. (1992). Kameruni peamise kohvikasvatusepiirkonna liiklus- ja kaubanduskeskus; kohvitööstus, puidu- ja ehitusmaterjalitööstus; õlletehas.

***Bagdache**, Khaled. Suri 24. VII 1995.

***Bagrjana**, Elisaveta. Suri 24. III 1991.

Bahama, riik samanim. saartel Ameerikas Lääne-India saarestikus, riigitahtsused BS ja BHS; 13 940 km², 276 000 el. (1995), pealinn Nassau (1990. a. 172 000 el.). Rahvastiku keskm. juurdekasv oli 1990–95 1,67 % aastas, linnarahvastiku osatähtsus 1993. a. 85 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 3,3 mrd. \$ (11 940 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (1993. a. 3,06 mrd. \$) andis 1991 põllum. 5 %, tööstus 11 % ja teenindus 84 %. Tähtsamad väljaveokaubad on nafta, keemiakaubad, kala ja koorikloomad, köögivilid ja puit. Peamised kaubapartnerid on USA, Saudi Araabia, Kanada ja Nigeeria. Põhiline tulustallikas on turism, 1994 käis B. saartel 3,4 mln. turisti. – 1992. a. parlamendivalimistel võitis opositsioonis olnud Rahvuslik Vabastusliikumine, selle esimees H. A. Ingraham (s. 1947) sai peaministriks.

***Bahreini**, riik Edela-Aasias Pärsia lahe saartel; 695 km², 577 000 el. (1995), pealinn Manama (1991. a. 137 000 el.). Riigitahtsused BH ja BHR. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 3,1 % aastas, linnarahvastiku osatähtsus 1993. a. 89 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 4,52 mrd. \$ (7840 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust andis 1993 põllum. 1 %, tööstus 38 % ja teenindus 61 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 0,4 % aastas, tööpuudus 1995. a. 30 %. Majanduse alus on nafta – see moodustab ligi 80 % väljaveo maksumusest, välja veetakse ka alumiiniumtooteid. Peamised kaubanduspartnerid on Saudi Araabia, USA, Jaapan ja Suurbritannia. 1993 käis B-s 1,76 mln. turisti.

Bahţaran, a-ni 1982 *Kermanšah, linn Iraani lääneosas, B-i provintsi (*ostān*) halduskeskus; 666 000 el. (1994). Asub vanal Kesk-Aasia ja Vahemeremaade vahelisel kaubateel; asut. 4. saj.

***Baikonur**, *Bajkongör (13. kd.).

Bajer, Fredrik (21. IV 1837 – 22. I 1922), Taani poliitik, naiste õiguste eest võitleja. Tema eestvedami-

sel võeti 1880 vastu seadus, mille alusel abielunaised said õiguse omada osa ühisest perekonnavarast. Oli rahuaate levitajaid, asutas 1882 Taani rahuühingu ja 1891 Bernis rahvusv. rahubüroo, oli a-ni 1907 selle president. Nobeli rahupreemia (1908, koos rootslase K. P. Arnoldsoniga).

***Bajev**, Aleksandr Aleksandrovitš. Suri 31. XII 1994. **Bajkongör**, Baikonur, kosmodroom Kasahstanis Kõzõlorda obl-s Leninski läh. Kosmodroomi kasutab rendi alusel Venemaa. Salastamisesmärgil on kosmodroom nimet. temast üle 300 km kirdes asuva samanim. väikese asula järgi.

Baker [beikə], James Addison (28. IV 1930), USA riigitegelane. Hariduselt jurist, tegutses 1981–85 Valge Maja personali kantseleiülemana, oli 1985–88 rahandusminister, 1989–92 riigisekretär.

Baker [beikə], dame Janet (21. VIII 1933), inglise ooperi- ja oratooriumilaulja (metsosopran), Birminghami ülikooli audr. (1969). B-i hääle kandvus ja suurepärase tehnikaga valdamine on teinud temast tänapäeva ühe võimekaima barokkmuusika (eriti G. F. Händeli loomingu) esitaja, kuid ta viljeleb samaväärselt ka 20. saj. vokaalmuusikat.

Baker [beikə], sir Samuel White (8. VI 1821 – 30. XII 1893), inglise maadeavastaja. Uuris 1861–65 Niiluse ülemjooksu piirkonda ja lähteid. Avastas Alberti (Mobotu Sese Seko) järve ja Marchisoni (Kabalega) jõe (Victoria Niilusel). Juhtis 1869–73 sõjalist ekspeditsiooni, mis allutas Lõuna-Sudaani Egiptusele.

Bakersfield [beikə'zfi:ld], linn USA-s Californias San Joaquini oru lõunaosas Kerni jõe ääres; 191 000 el. (1994). Naftatootmis- ja põllum.-piirkonna (puuvill, lutsen, puuvill, viinamarj) keskus; nafta töötlemine, metallurgia, masina- (sh. lennuki-), tekstiili- ja elektromehaanika tööstus. – Asut. 1859, linn a-st 1873; kiire areng algas 1899, kui Kerni jõe orus avastati naftat.

Bako [boko], *Bakou.

***Bakr**, Ahmad Hassan. Suri 4. X 1982.

bakteriaalne vaginosis, van. gardnerelloos, mittespetsiifiline vaginiit, *haemophilus*-vaginiit, *corynebacterium*-vaginiit, anaeroobne vaginosis, *seksuaalnakkuhaigus, millele on iseloomulikud tupeeritised. B. v. on kliiniline sündroom, mille puhul normaalne tupefloora (piimhappebakterid) on asendunud anaeroobsete bakteritega (nt. *Mycoplasma hominis*) ning *Gardnerella vaginalis* ega. Ilmneb homogeenne eritis tupeseinelt ja eriline lõhn – kalalõhn. Tupe pH on 4,5, mikroskoopiliselt leiduvad eritises rakkude kogumikud (tombud). U. 8 % naistel avaldub b. v. raseduse ajal. Teadlaste arvates haigestuvad eelkõige seksuaalselt aktiivsed naised, eriti need, kel on palju partnereid. Seepärast käsitletakse b. v-i sugulise suhtlemise kaudu leviva haigusena. Ravi määrab veneroloog. Vt. ka veneroloogia.

***Balaguer**, Joaquin Videla, Dominikaani Vabariigi riigitegelane. Oli 1986–96 taas president.

***Balantšivadze**, Andria. Suri 1992.

Balch [bo:ltʃ], Emily Greene (8. I 1867 – 9. I 1961), USA sotsiaalpoliitik, patsifist. Oli 1913–18 Wellesley kolledži majandusteaduse õppejõud, pooldas reformistlikke ideid. Võttis 1915 Haagis osa I rahvusv. naiste kongressist, arvas, et rahvusv. patsifism suudab maailmasõja lõpetada. Oli II rahvusv. naiste kongressil (1919) Rahvusv. Naiste Liiga Rahu ja Vabaduse Eest asutajaid. 1941 toetas USA valitsuse sõttaastumist. Nobeli rahupreemia 1946 (koos J. R. Mottiga).

***Baldwin**, James. Suri 1. XII 1987.

Baldwin [bo:lduin], James Mark (12. I 1861 – 8. XI 1934), ameerika psühholoog, geneetilise epistemoloogia rajajaid. Oli 1893–1903 Princetoni, 1903–09 Johns Hopkinsi ülikooli ja a-st 1919 Pariisis École des hautes études sociales'i prof. Asutas 1889 Toronto ülikoolis, 1893 Princetoni ülikoolis ja 1903 Johns

R. S. S. Baden-Powell

Bb

y Allegro
aj. lõpp

2,6 % mulatid. Rahvastiku keskm. juurdekasv oli 1985–95 0,3 % aastas, linnarahvastiku osatähtsus 1993. a. 46 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 1,74 mrd. \$ (6560 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangu maksumusest (1992. a. 3,17 mrd. \$) andis põllum. 1991. a. 6 %, tööstus 17 % ja teenindus 77 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 2,5 % aastas, tööpudus 1994. a. 22,8 % ja välisvõlg 1993. a. 566 mln. \$. 1993 veeti kaupa sisse 573,7 mln. \$, välja 178,8 mln. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on tööstustooted, suhkur, melass, siirup ja rumm. Tähtsamad kaubanduspartnerid on USA, Suurbritannia, Trinidad ja Tobago ning Jamaica. 1995 käis B-i 927 000 turisti. — Peaminister on a-st 1994 O. Arthur (s. 1950).

barbecue [ba:'bikju:] (ingl), lahtine väligrill, millel röstitakse liha, kala, köögivilja jms.; põletusainena kasut. enamasti puusütt. „B.” tähendab ka toitu (eriti lihatükke), mida röstitakse b-l, ning väljas toimuvat seltskondlikku koosviibimist, kus sellist toitu valmistatakse ja süüakse. Sõna „b.” on tulnud inglise keelde hispaania keele vahendusel: Lääne-India saarestikus elavad indiaanlased (aravakid) küpsetasid lihatükke nõrga tule kohal, toorest puust tehivad restid, mida nimetati *barbacoa*'ks.

***Barbu**, Eugen. Suri 7. IX 1993.

***Barcelona** [-selona], 1. linn Kirde-Hispaanias Vahe-mere rannikul; 1 615 000, linnastus 4,75 mln. el. (1995). — 1992 toimusid B-s suveolümpiamängud. — 2. linn Venezuela kirdeosas Neveri jõe läänekaldal 5 km Kariibi merest; 247 000 el. (1990). Suure veisekasvatuspriirkonna keskus; naha- ja toiduainetööstus (sh. õlu). Linn on asut. 1671. B. moodustab koos jõe suudmes asuva sadama- ja naftatöötlemislinna Puerto la Cruziga linnastu (1990. a. 445 000 el.).

***Barclays Bank**, Suurbritannia suurim äripank. Asutati 1896, kandis algul nime *Barclay & Co. Ltd.*, a-st 1917 *Barclays Bank Ltd.* Keskus paikneb Londonis. Pangal on 5000 osakonda, välisriikides tegutseb tütarfirma *Barclay Bank International Ltd.*, millel on 2000 kontorit ligi 70 riigis. Bilansimaht 340 mrd. \$ (1993).

***Bardeen**, John. Suri 30. I 1991.

Barenboim [ba:'ren-], Daniel (15. XI 1942), juudi pianist ja dirigent. Juhatanud paljusid oopereid, a-st 1975 tegutsenud *Orchestre de Paris* ja a-st 1991 Chicago sümfooniaorkestri dirigendina. Rahvusv. tunnustuse pälvinud W. A. Mozarti ja L. van Beethoveni teoste tõlgendajana.

Barisal, linn Bangladeshis lõunaosas Gangese deltas B-i jõe vasakul kaldal; 180 000 el. (1991). Jõesadam; põllum.-saaduste (riisi, džuuadi, suhkruroo, õliseemne-

te) turg, töötlemine ja vedu, toiduaine-, puidu- ja masinatööstus (sh. laevaehitus) ning metallitööstus. Mitu Dhaca ülikooli kolledžit. Linn a-st 1876. Sealne omapärane loodusnähtus — nn. B-i kahurid — on mere poolt kostev müristamisega sarnanev heli, mis arvatakse olevat seismilist päritolu.

***Barmin**, Vladimir Pavlovitš. Suri 17. VII 1993.

Barnalēs, Kostas, *Varnalis, K.

Barnsley [ba:'nzli], linn Suurbritannias Kesk-Inglismaal Lõuna-Yorkshire'i linnkrahvkonnas Dearne'i jõe ääres; 221 000 el. (1991). Asub Yorkshire'i söekaevanduspriirkonna südamikus, peale söekaevandamise on olulised masina-, keemia- (sh. plastmassid ja kummitooted), klaasi- ja õmblustööstus.

***Barraut**, Jean-Louis. Suri 22. I 1994.

Barrejro [-ru], linn Portugalis Tajo suudmelähe ääres Lissabonist kagus; 51 000 el. (1991). B. on Lissaboni (sellega sillaihendus) tööstuseeslinn; kalapüük ja -töötlus, vasesulatus, keemia- (sh. väävelhape ja väetised), paberi- ja tselluloositööstus, korgi töötlemine.

Barrie [bäri], James Matthew (9. V 1860 — 19. VI 1937), šoti kirjanik. Tema romaanides ja näidendites („Kvaliteedi tänav”, 1902, e. l. 1925; „Imetusvärne Crichton”, 1902; „Mida iga naine teab”, 1908) segunevad dramaatilised, huumor ja sentimentaalsus. B. meenukaim teos, lastermt. ja -näidend „Peeter Paan” (1904, e. k. 1992), jutustab poisist, kes ei taha suureks kasvada ja elab fantaasiamaal.

Barrios de Chamorro [tšio-], Violeta (18. X 1929), Nicaragua riigitegelane. Alustas pol. tegevust 1978, pärast seda, kui üks A. Somoza García käsiline oli mõrvanud tema mehe, vabameelse ajalehe „La Prensa” väljaandja. Kuni 1979–80 sandinistlikku valitsushuusse, kuid lahkus sellest ja hakkas ajakirjanikuna võitlema riigi demokraatiseerimise eest. Võitis opositsiooniploki kandidaadina 1990. a. presidendivalimistel, oli 1990–97 president ja kaitseminister; lõpetas kodusõja.

barterkaubandus, kaupade ja teenuste vahetamine raha kasutamata. B-t rakend. nii sise- kui väliskaubanduses, hrl. rahvusv. hulgikaubanduses, kui valuutakurs pole stabiilne.

Bartholomeos I, Demetrios Archondonis (29. II 1940 Gökçeada), türki-kreeka päritolu ortodoksne teoloog. Õppis teoloogiat Münchenis, Pariisis ja Roomas. A-st 1991 Konstantinoopoli patriarh.

Bartlett [ba:'tli], sir Frederic Charles (20. X 1886 — 30. IX 1969), inglise eksperimentaalsühholoog ja antropoloog, mitme Euroopa ülikooli audr. Oli 1922–52 Cambridge'i ülikooli eksperimentaalsühholoogia labori juhataja, 1931–52 Cambridge'i ülikooli esimene eksperimentaalsühholoogiaprof., 1924–28 toimetas ühtlasi ajakirja „British Journal of Psychology”. Uuris sotsiaalsete tegurite mõju mälu ja järeldas, et inimene korraldab uut omandatavat materjali varasemate kogemuste põhjal. Lõi skeemiteooria (käsitleb kogemustel põhinevaid mälustruktuure). Uurimusi ka mõtlemispsühholoogia alalt. T: *Psychology and primitive culture* (1923), *Remembering: A study in experimental and social psychology* (1932), *The problem of noise* (1934), *Thinking: An experimental and social study* (1958).

***Barton**, sir Derek Harold Richard. Suri 16. III 1998.

Baruch [bərʊ:k], Bernard Mannes (19. VIII 1870 — 20. VI 1965), ameerika majandusteadlane. Lõpetas 1889 New Yorgis kolledži. Oli 1918 USA sõjatööstusnõukogu juhataja ja hiljem mitme USA presidendi nõunik. Esitas 1946 nn. Baruchi plaani, mille kohaselt asutati tuumaenergia rahvusv. järelevalve org. ja kehtestati rahvusvaheline tuumaenergia kasutamise seadus.

Barošnikov, Mihhail Nikolajevitš (27. I 1948), vene tantsija ja ballettmeister. Õppis Riia ja Leningradi ko-

reograafiaakroos, oli 1967–74 Kirovi-nim. Leningradi Ooperi- ja Balletiteatri solist; mitme rahvusv. balleti- tantsijate võistluse laureaat. Jai 1974 Kamadasse, 100- tansu New Yorgis American Ballet Theatre'is (1980– 89 teatri kunstiline juht) ja New York City Ballet'is (1977 tegutsenud ka balletimeistrina („Pahklipureja“, „Don Quixote“, „Tuhkatriinu“), 1990. a-ii tantsinud pms. erarupis White Oak Dance Project. Mänginud filmis („Valged ööd“). ▼

Baseltz [ba:zeli:ts], Georg, õieti Hans-Georg Kern (23. I 1938), saksa maalikunstnik, graafik ja skulptor. Alustas kunstistööd Saksa DV-s, põgenes 1956 Sak- sasmaa LV-sse. Loomelaad on neoklassitsistlik. Lopsaka pintslistõmbega maailidel kujutab B. tõe- pärese ja abstraktse püüdnud jäädavalt heroilisi figuure, sage- dane kujund on kohtas.

BASF AG, a-ni 1973 Badische Anilin- und Soda- fabrik AG, Saksa keemiatööstuse firma, maailma suurimad. Toodab naftat, gaasi, kemikaale, plastmas- se, väetisi, putukatõrjevahendeid, värvet, lakke, arvuti- diskette ja ravimeid. Keskus asub Ludwigshafenis. — Firma on asut. 1865 Mannheimis. Hakkas esimesena valmistama sünteetilisi värvaineid (indigot 1897), sün- teetilist kummi, ammoniakaaki, lämmastikväetisi (1913) ja kivisöest bensini. A-ii 1925–45 kuulus ettevõtte kontserni IG Farbenindustrie AG. Pärast II maailma- sõda ettevõtte lagunes, kuid taastati uuesti 1952. Teha- söda paikneb 35 riigis. Käive 47,6 mrd. Saksa marka, töötajaid 120 000 (1993).

Bassein, Parthein, linn Myanmari Irava- di (Irrawaddy) delias B-i haruõe ääres; 144 000 el. (1983). Ka mereleevadele sobiv sadam (u. 100 km Andamani merest), Yangoni (Ranguni) külgev rdt.; suure riisikasvatusturkonna keskus; riisi töötlemine ja väljavevud, toiduaine- ja keramiika- ja puidutööstus, vär- villise päeva- ja vihmavarjude tootmine. Linnas asuv pagood on Alam-Myanmari vanimad (a-st 984).

Baskortostan, Baskiiriia, rahvuslik territoriaalne subjekt Venemaa Föderatsioonis Uuralis; 143 600 km², 4 097 000 el. (1996). Pealinn Ufaa (Öfö). Varasem *Baskiiri ANSV võitis B-i vabariigi nimetuse veebr. 1992. ▼

Bazin, Hervé, Surt 17. II 1996.

Bata, linn Aafrikas Guinea lahe ääres, Ekvatoriaal- Guinea mandriosa Mbiti (end. Rto Mbiti) halduskes- kus; 40 000 el. (1986). Sadam (pikk muul), rahvusv. lennujaam; kohvi, kakao, palmiliinunade ja -õli välja- vedu, isemendi- ja saagimistööstus.

Bataille [bataj], Georges (10. IX 1897 — 9. VII 1962), prantsuse filosoof ja kirjanik. 1920. a-ii oli ta vaadetei libeetne sünteetiliselt, hiljem eemaldus neist ning arendas G. W. F. Hegeli ja F. Nietzsche õpetuse eksis- tentsiaalsust tõlgendusest lähtuval inimese „sue- ritsuse“ käsitusel. Tunnetus, teadmine ja loomine on selle sünteesi sees. Filosoofia on vaid üks võimalik- ke „seemneolisi praktilisi“. B. põhihoiakuid oli „mää- ritud vältimise“, sellist jätuvalt käsitus ta loomete- gevat kui mää, millega inimene võib kokku kasvada või mitte. A-ii 1946 andis välja ajakirja „Critique“. T. rom. *Madame Edwige* (1941, 1956, e. k. 1993), esseid *L'expérience intérieure* (1943), *La littérature et le mal* (1957), *La souveraineté* (1976). ▼

Belangas, linn Filipiinidel Luzoni saare lõunarann- kul B-e lahe ääres, B-e prov. halduskeskus; 185 000 el. (1990). Tähtis sadam (naft, süntet ja kokospähklite väljavevud), toiduaine-, tekstiil- ja puidutööstus, nafta- tööstus. Asut. 1581.

Bathumi, „Batumi“, Abkhazia pealinn; 137 000 el. (1991). 1990 muudetud pedagoogilise, ülikooli- tuskontsern. Asutati 1902, kui ühinesid American Tobacco Co. ja Imperial Tobacco Company Ltd. Kes- kus asub Londonis. Kandis 1902–76 nime *British*.

Batna, linn Kinde-Alžeerias, B. vilaja halduskeskus; 185 000 el. (1987). Asub Aurési mägede põhjajalamil u. 1000 m ü. m. Liiklussõlm; toiduaine-, tekstiil- ja ehitusmaterjalitööstus. Suvekuurort ja turismilinn (lin- na läh. on Vana-Rooma asulate Lambaesise ja Timgadi varemed). Asut. 1844 Prantsuse sõjaväepostina.

Bat Yam [-jam], Bat Jam, linn Iisraelis Vahemere ääres Tel Avivist lõunas; 142 000 el. (1993). Merekuur- ort. Iisraeli peamisi trüki- ja kirjastamiskeskusi; toidu- ainetööstus. Asut. 1926, linn a-st 1958.

Baudouin I, Surt 31. VII 1993.

Baudrillard [bodrija:r], Jean (s. 1929), prantsuse fi- losoof. A-st 1966 Pariisi ülikooli õppejõud. Arvusta- des K. Marxi ühisk-akastust kui pelika kapitalismi peegelpilti, tõstis B. esile ühisk-s toimivad struktuur- sed, tähenduslikud ja kommunikatsiooniprotsessid. Ta on nn. poststruktuurismi peamisi ühisk-ateoreetikuid. T. *Le système des objets* (1968), *La société de consum- mation* (1970), *Pour une critique de l'économie politique du signe* (1972), *Le miroir de la production* (1973), *L'échange symbolique et la mort* (1976), *Simulacra et simulations* (1981), *Les stratégies fatales* (1983).

Baulig [bolj], Henri (1877–1962), prantsuse geograaf. Oli 1919–50 Strasbourg'i ülikooli prof. Prantsuse antropogeograafia koolkonna esindaja ja maateaduse alalt. Tema töodes ilmneb ameerika geomorfolo- o- gikakoolkonna (W. M. Davise) mõju. T. *Géographie Universelle*, XIII. *L'Amérique septentrionale* (2 kd, 1935–36), *Essais de géomorphologie* (1950), *Vocabu- laire franco-anglo-allemand de géomorphologie* (1956).

Baumani-nim. Moskva Riiklik Tehnikaülikool, *Moskva tehnikaülikool (13. kd.).

Bausch [baus], Pina (õieti Philippine) (27. VII 1940), saksa tantsija, koreograaf ja lavastaja. Oppis tantsu K. Joossi juures Essenis ja Juillard'i muusikakoolis New Yorgis, alustas tantsimist New Yorgi teatrites. A-st 1962 töötanud Saksaamaal. Asutas 1973 Wuppertalis oma tantsuteatri (*Tanztheater Wuppertal*), tõusnud nüü- disaegse tantsukunsti liidrite hulka. Lõunad üle 30 lavateose, milles omapärastelt uhituvad tants, sõnateat- ter, ooper ja pantomiim, kasutab ka naturaalseid lava- kujunduselemente (veit, mulda, puutüvesid).

B: H. Müller, N. Servos, Pina Bausch — *Wuppertaler Tanztheater*, Köln, 1979. ▼

Bayerische Motorenwerke AG [baierise motoren-], lüh. BMW, Saksa autotööstuse kontsern. Asutati 1916.

R. Bauschi tantsulavast- meduses, 1985, Tanz- theater Wuppertal

Baskortostani lipp

G. Bataille

ani lipp

tantsulavas-
sigaretti pi-
1985, Tanz-
poptal

kandis algul nime *Bayerische Flugzeugwerke AG*, praegune nimi a-st 1922. Keskus paikneb Münchenis. Oli algul lennukimootoritehas, esimene mootorratas valmis 1923 ja auto 1929. 1994 ostis 80 % Inglise *Rover Group*'i aktsiaist. Käive 50 mrd. \$, töötajaid 71 000 (1993).

***Beadle**, George Wells. Suri 9. IV 1989.

Beau Bassin-Rose Hill [bo basā' rəuz], linn Mauritiuses Port Louisist edelas; 98 000 el. (1995). Toiduainetööstus.

***Beauvoir**, Simone de. Suri 14. VI 1986.

***Beck**, Conrad. Suri 31. X 1989.

***Beck**, Julian. Suri 14. IX 1985.

Becker [beker], Boris (22. XI 1967), saksa tennisist. Võitnud üksikmängu 1985, 1986 ja 1989 (finalist ka 1988, 1990, 1991 ja 1995) Wimbledonil, 1989 USA ning 1991 ja 1996 Austraalia lahtistel meistri-võistlustel. Sai Barcelona OM-del 1992 kuldmedali meeste paarismängus (koos M. Stichiga, s. 1968). Davise karika võitja 1988 ja 1989. Kokku on tulnud esikohale 49 üksik- ja 15 paarismänguturniiril.

Becker [beker], Gary Stanley (2. XII 1930), ameerika majandusteadlane, prof. (1960). Õppinud Princetoni ja Chicago ülikoolis. Töötanud a-st 1960 mitmes ülikoolis õppejõuna; a-st 1970 Chicago ülikooli prof. Uurinud põhjusi, mis ajendavad tarbijat üht või teist majandusotsust langetama. On oma uurimustes ühendanud majandusteooria ja psühholoogia. Käsitlenud ka haridusökonomika probleeme. Nobeli preemia 1992. T: *The economics of discrimination* (1957), *Human capital* (1964), *A theory of the allocation of time* (1965), *Economic theory* (1971), *The economic approach to human behavior* (1970), *A treatise of the family* (1981).

***Beckett**, Samuel. Suri 22. XII 1989.

Bednorz [-rts], Johannes George (16. V 1950), saksa füüsik. Töötab kontserni IBM Rüschlikoni uurimislaboratooriumis (Zürichi läh.). Uurimusi tahkisefüüsika ja ülijuhtivuse alalt. Avastas 1986 koos K. A. Mülleriga rühma uusi väga perspektiivseid ülijuhte — oksüid-sed kõrgtemperatuurilised (sünder $T_c > 30$ K) ülijuhid; neist mõni muutub ülijuhtivaks juba vedela lämmastikuga (77 K) jahutatult. Nobeli preemia 1987.

Bedžaja, Bejaia (a-ni 1962 Bougie), sadamalinna Alžeerias Vahemere ääres, B. vilajaja halduskeskus; 122 000 el. (1989). Pms. naftasadam (jube lähtub Hassi Messaudi leiukohast), välja veetakse ka rauamaaki, fosforiiti, oliiviõli, veini ja korki. Paikneb amfiteatri-na: all sadam ning tööstus- ja kaubandusettevõtted, Gouraya mäe nõlvul vanalinn ja haldusasutused. Ehitismälestised on akvedukt (2. saj.), keskajast pärit linnuse varemed, veemahutid ja suure kaarega (laevade läbisõiduks) sadamavärv (12. saj.). — B. asutasid foiniiklased. Rooma-aegne *Saldae*, oli 2.—12. saj. Aafrika kristluse keskusi, keskajal tuntud vahaküünalde väljaveo tõttu.

Beernaert [-na:rt], Auguste Marie François (26. VII 1829 — 6. X 1912), Belgia riigitegelane, jurist. Oli 1884—94 Belgia pea- ja rahandusminister, kehtestas üldise valimisõiguse (1893) ja suunas mõjukalt riigi koloniaalpoliitikat. Tegevuse eest Belgia delegatsiooni juhina Haagi rahukonverentsil (1899 ja 1907, *Haagi konventsioonid) anti talle 1909 Nobeli rahupreemia.

Beer Ševa, Beer Sheva, Beersheba, Piiblis Beer-Seba, linn Iisraeli lõunaosas Negevi kõrbes, Lõunaringkonna halduskeskus; 153 000 el. (1996). Liiklussõlm, Negevi piirkonna majandus- ja kultuuri-keskus; keemia- (tooret saadakse Surnumerest), keraamika- ja portselanitööstus. Linnas on Negevi Ben Gurioni ülikool (asut. 1965), kõrbeinst. ja kõrbeuu-seum. — B. Š. on iidne asula, Piibli järgi tuntud ka Aabrahami tegutsemispaigana ja Palestiina lõunapool-seima linnana. Pärast pikka mahajäetust taastasid türk-

lased asula 1900. a-te paiku. Iisrael vallutas B. Š. araab-lastelt okt. 1949, pärast seda algas linna kiire areng (1950. a. 8300, 1965. a. 65 000 el.).

beetaversioon, uus arvutiprogramm (või olemasoleva uusim teisend), mis jagatakse suhteliselt vähestele asjatundjatele, et enne toote turustamist selgitada vead ja puudused ning need kõrvaldada.

***Begin**, Menachem. Iisraeli riigitegelane. Nobeli rahupreemia 1978 (koos A. Sadatiga). Suri 9. III 1992.

***Beibutov**, Rašid. Suri 1989.

beira (*Dorcatragus megalotis*), Aafrikas Somaali pool-saarel elav veislane *kääbusantiloooplaste alamsgk-st; kehapiikkus 80—90 cm, õlakõrgus 55—60 cm. Kael on lühike, silmad ja kõrvad väga suured. Sarved on ainult isastel, need on sirged ja kuni 15 cm pikkused. Maailma PR.

Bek, Aleksandr Alfredovitš (3. I 1903 — 2. XI 1972), vene kirjanik. Tegutses 1920. a-ist ajakirjanikuna, II maailmasõja ajal oli sõjakirjasaatja. Hakkas 1930. a-il avaldama lühiproosat, jutustusi ja romaane. Sai tun-tuks 1950. a-te „sula“ ajal kirjutatud rom-ga „Uus ametikoht“ (e. k. 1988), see ilmus 1971 Saksamaa LV-s ja sai üle maailma tuntuks kui nõuk. nomenkla-tuuri elu- ja mõttelaadi algupärane käsitus. T: jutustu-sed *Volokolamski maantee* (1943—44, e. k. 1961), *Kindral Panfilovi reserv* (1960, e. k. 1963) ja *Mõ-ned päevad* (1960, e. k. 1963), rom. *Teisel päeval* (1989).

Bekaa alang, Bekaa org, lai org Ida-Liibanonis Liibanoni ja Antiliibanoni mäestiku vahel; pikkus 130, laius 10—15 km. Asub 800—1200 m ü. m., lõunas voolab Litani jõgi. B. a-s on ligi pool Liibanoni harita-vat maad, kasvat. pms. teravilja, vähem köögi- ja puu-vilja. Suuremad linnad on Zahla, Rijak ja Baalbek.

***Belgia**, riik Lääne-Euroopas Põhjamere ääres; 30 518 km², 10 146 000 el. (1995), pealinn Brüssel (1994. a. 952 000 el.). Riigitihtised on BE ja BEL. A-st 1993 on B. liitriik, mille koosseisu kuuluvad flaamikeelne Flandria (14 603 km², 5 766 000 el.), prantsuskeelne Valloonia (16 600 km², 3 259 000 el.) ja kakskeelne Brüssel (161 km², 949 000 el.); Valloonia koosseisu kuulub ka saksakeelne kogukond (854 km², 66 000 el.). Riigipea on a-st 1993 kun. Albert II. Rahvastiku juurdekasv oli 1985—95 keskm. 0,3 % aastas, linna-rahvastiku osatähtsus 1995. a. 97 %. Riigi kogutoo-dangu maksumus oli 1995. a. 250,71 mrd. \$ (24 710 \$ 1 in. kohta). Sisemajanduse kogutoodangust (269,1 mrd. \$) andis põllum. 2 %, tööstus 29 % ja teenindus 69 %. Inflatsioon oli 1985—95 keskm. 3,1 % aastas, tööpuudus 1996. a. 12,9 %. Peamised väljaveokaubad on masinad ja seadmed, keemiakaubad ning metallid ja metallitooted, tähtsamad kaubapartnerid on Saksa-maa, Holland, Prantsusmaa ja Suurbritannia. 1993 kü-lastas B-t 13,05 mln. välismaalast.

***Ajalugu**. 1988—89 teostati põhiseadusreformid, mil-lega riik jagati kolmeks iseseisvaks terr-ks: Flandriaks, Vallooniaks ja kakskeelseks Brüsseliks. Nov. 1991 toi-munud valimistel tugevnes paremäärmuslike parteide osatähtsus, uue valitsuse moodustas märtsis 1992 tsent-ri- ja vasakparteidest J.-L. Dehaene (Kristlik Rahva-partei). 1993 kuulutati B. liitriigiks; suri kun. Bau-douin I, troonile sai Albert II.

***Belize**, riik Kesk-Ameerikas; 22 966 km², 219 000 el. (1996), pealinn Belmopan (1996. a. 6500 el.). Riigitihtised on BZ ja BLZ. Linnades elab 47 % rahvasti-kust (1995). Rahvastiku juurdekasv oli 1985—95 keskm. 2,6 %. Riigi kogutoodang oli 1995. a. 568 mln. B-i dollarit (2630 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogu-toodangust (1993. a. 673,4 mln. B-i dollarit) andis põllum. 19 %, tööstus 27 % ja teenindus 54 %. Inflat-sioon oli 1985—95 keskm. 3,5 %, tööpuudus 1994. a. 13,1 %, välisvõlg 1993. a. 184,5 mln. \$. Kaupa veeti 1993 sisse 561,8 mln., välja 229,2 mln. B-i dollari eest.

Hodassevitšiga Venemaalt, oli Capril M. Gorki erasekretär. A-st 1925 elas Pariisis, a-st 1947 USA-s; a-st 1958 Princetoni ülikooli õppejõud. Kirjutas luulet, lühiproosat, romaane ja dokumentaalarjuttu. T: lühiproosakogu *Billancourt'i pühad* (1928, 1938), rom-d *Esimised ja viimased* (1930) ja *Käskijanna* (1932), uurimus *Люди и ложь. Русские Масы 20. столетия* (1986), biograafiline rom. *Raudne naine* (1981), autobiograafia *Minu kursiv* (ingl. k. 1969, vn. k. 1972). ♦

***Berdnikov**, Georgi Petrovitš. Suri 2. II 1996.

Berdõtšiv, *Berditšev, linn Ukrainas; 96 500 el. (1994).

bergamotipuu (*Citrus bergamia*), igihaljas lehtpuu tsitrusse prk-st. B-id viljeldakse pms. Lõuna-Itaalias, Brasiilias ja Lääne-Indias põhil. eeterliku õli — bergamotiõli — saamiseks. B. vili — bergamott — on pirnjas või kerajas, tema kest on kuld kollane, sisu mõrkjashapu, värskest tarbimiseks ei sobi. Bergamoti viljakestast pressitud hästilõhnavat õli kasut. bergamotilikööri valmistamiseks, lisatakse maiustustele, teele jm. jookidele. Õli saadakse ka lehtedest,

suurtest lõhnavatest õitest ja valmimata viljadest ning kasut. tubaka- ja parfümeeriatoode valmistamisel.

Bergisch Gladbach [-iſ glatbah], linn Saksamaal Põhja-Rein-Vestfaalis Kölnist kirdes; 105 000 el. (1996). Paberi-, toiduaine-, ravimi-, masina- (sh. auto-) ja tekstiilitööstus. Linnas on seismoloogijaam ja vereurimisinst. Silmapaistvaim ehitis on Uus loss (1706—10). Esmamaining 1271 (*Gladbach*), linn a-st 1956.

Berglund [bärj-], Paavo Allan Engelbert (14. IV 1929), soome dirigent. Olnud 1972—79 Bournemouthi sümfooniaorkestri peadirigent, 1975—79 Helsingi linnaorkestri dirigent, 1987—91 Stockholmi filharmoonia orkestri ja a-st 1993 Taanis Kuningliku Kapelli peadirigent.

***Bergner**, Elisabeth. Suri 12. V 1986.

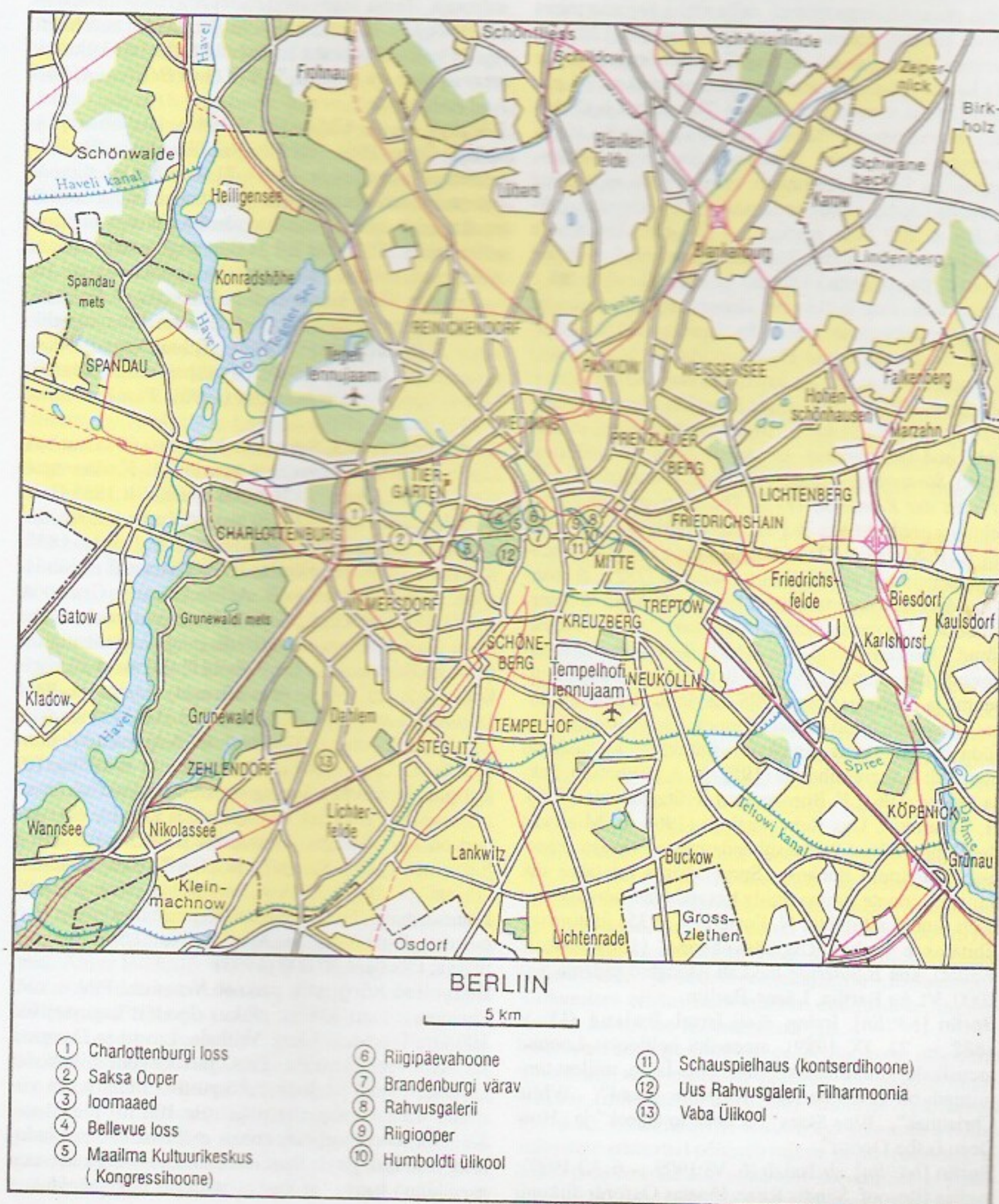
Beria, Lavrenti Pavlovitš (29. III 1899 — 23. XII 1953), NSV Liidu riigitegelane, Nõukogude Liidu marssal (1945), rahvusgrusiin. Oli a-st 1921 juhtivatel kohtadel Taga-Kaukaasia julgeolekuorganites, 1931—38 parteijuht Gruusias ja Taga-Kaukaasia Fö-

T. Ben Džallun

N. Berberova

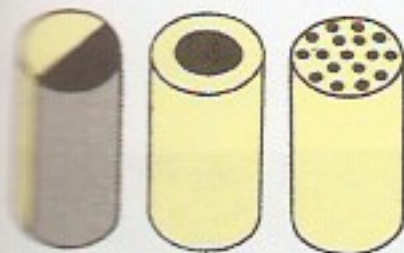

- deratsioonis, 1938–45 NSV Liidu siseasjade rahvako-
missar, 1941–45 NSVL MN (RKN) esimehe ase-
tätja, 1941–45 Riikliku Kaitsekomitee liige (a-st 1944
ja Moskvas. Olnud külalisõppejõud paljudes USA ja
Euroopa ülikoolides. Avaldanud töid ajaloos ja poliit-
teoorias. Eesti keeles on ilm. „Valik esseid“ (1998). T.
Karl Marx (1939), „The hedgehog and the fox, historical
inevitability“ (1954), „Two concepts of liberty“ (1958),
„The life and opinions of Moses Hess“ (1959), „Four
essays on liberty“ (1969), „The sense of reality“ (1996).
Berlusconi [-skò-], Silvio (29. IX 1936), itaalia kin-
nisvata- ja meediamaagiat ning riigitegelane. On a-st
1979 kontserni Fininvest omanik, kontrollib u. 90 %
Itaalia kommertsiteleviisioonis, suurtimat kino- ja kau-
damajaketti, jalgpalliklubi „AC Milan“ (a-st 1986) jm.
Asutas 1993 liikumise Forza Italia, mis 1994 uhines
poolseks valimisliiduks „Vabaduse Liit“. Oli maist
deits-ni 1994 Itaalia peaminister. Pettuses ja alikõlak-
sude soodustamises süüdistatuna oli 1996 kohu all.
- *Bernhard, Thomas. Surt 12. II 1989.
- *Bernstein, Leonard. Surt 14. X 1990.
- Berry [bɛrɪ], Chuck, öieti Charles Edward Anderson
(18. X 1926), ameerika laulja, rock'n'roll'i arengu
mõjutaja. Tema tegevuse tähelepanuväärseim ajajärk
oli 1950. a-te II pool, kui ta lõi ja plaadistas rohkelt
rock'n'roll'i klassikaks kujunenud laule, mis kujutasid
teravaid tolle aja nähtusi. T: Roll Over Beethoven, Rock
And Roll Music.
- Berzins [bɛr-], Udis (17. V 1944), läti luuletaja ja
tolkija. Oppis 1961–64 Läti Riikliku Ülikooli ajaloo-
keeleteaduskonnas ja 1967–71 Leningradi ülikooli
orientalistika teaduskonnas. Kirjutanud uudse vormi-
stunud luulet, tõlkinud läti keelde türgi, aserbaidžani,
turkmeeni, tadžiki, tšuvši, poola, islandi jm.
luulet ning Vana Testamendi ja Koraani osi. Balti As-
samblee kirjandusauhind 1995. E. k. on ilmunud valik-
kogu „Kahelkõne ajaga“ (1998). T: luulekogud Males-
tussammas kistsel (1980), Poetism valgeveelane
(1984), Olematud aetnadaid (1990), Putkassamnuud
(1994), Luule (1995).
- Bertelsmann AG, Saksamaa kirjastus- ja kommuni-
katsioonikonsern, maailma suurimaid. Keskus asub
Güterslohi's. Asutati 1824 trükkijana, a-st 1835 C. B.
Bertelsmanni (1791–1850) kirjastus, mis trükkis val-
muulikkute kirjandust. Kirjastustegevus algas 1850.
Rahvusv. kuulsuse saavutas B. AG pärast II maailma-
sõda. A-st 1975 kuulub B. AG-le kirjastus Gruner &
Jahr (üllitab ajakirja „Stern“). Konsertni kuuluvad ka
te võrk „Bertelsmann Club GmbH“ (liikmeid 25 riigis
kokku üle 25 mln.), plaadifirma Artoia ja RCA
Records (a-st 1986), filmistuudiod (UFA), video- ja
televisioonifirma (RTL Plus), USA kirjastused Ban-
tam Books (a-st 1980) ja Doubleday (a-st 1986). Tu-
tarfima Lexikohet Verlag on välja andnud nt. teose
Grosse Bertelsmann Lexikohet (36 kd.). Etevõt-
teid on ligi 30 riigis. Tuntuimad B. AG ajakirjad on
Saksamaal „Der Spiegel“ ja „Geo“, Suurbritannias
„Prima“ ja „Best“, USA-s „Parents“ ja „Young Miss“,
Prantsusmaal „Femme actuelle“ ja „Prima“ ning His-
paanias „Estar Viva“ ja „Mia“. Käive 12,5 mrd. Saksa
marka, töötajaid 50 000 (1993).
- Bezantsõ kõrgustik paikneb Venemaal Pihkva obl.
lounaosas: kuni 338 m, pikkus (loodest kagusse) üle
100 km, laius u. 75 km; Velikaja, Lovati ja Daugava
jõesid veelahkumala. Pms. ülemdevoni liivakivist
kooshev madal pealiskorraldustik, millel lasub vil-
masel jääajal kuhjunud paks (üle 100 m) pinnakate.
Künklik moreenrõõp, kohati mõhnastikke ja sandu-
reid. Rohkesti järvi. Suur osa end. kuuse-segaimetisi on
aseendunud haava- ja kasemetsadega, mis vahelduvad
- inglise filosoof. Sundis Riias, lõpetas Oxfordi ülikooli
Berlin [bɛr-], sir Isaiah (6. VI 1909 – 6. XI 1997).
Deep is the Ocean“.
- Christmas, „Blue Skies“, „Check to Check“ ja „How
tuimad on „Alexander's Ragtime Band“, „White
muusikale, filmimuusikat ning sadu laule, millest tun-
1888 – 22. IX 1989), ameerika helilooja. Lõonud
Berlin [bɛr-], Irving, öieti Israel Baline (11. V
2000. Vt ka Berlin, Laane-Berlin.
- Wallot), kus Bundesstag hakkab istungeid pidama a-st
Ehitatakse ümber Riigipäevahoone (1884–94, P.
liselt tuntud arhitektid N. Fosteri (s. 1935) juhtimisel.
valitsushooneid rühma, mida kavandavad rahvusväh-
nud Tiergarteni linnaosa. Spree käärus rajatakse arene-
der Rabe). Pärast B-i taastühendamist on kiresti arene-
H. Scharon). Uus Rahvussalgaleri (1968, L. Mies van
sa Ooper (1961, F. Bornemann), Filharmoonia (1963,
hooneid: Kongressihoone (1957, H. A. Stubbins), Sak-
sõda on valminud nimekate arhitektide kavandatud
jas, taastatud, nüüd valitsushoone). Pärast II maailma-
seum) ja Bellevue loss (1785, hävinud II maailmasõ-
gevasti kannatanud, 1950. a-il taastatud, nüüd muu-
linud Charlottenburgi loss (1699, II maailmasõjas tu-
dihooned). Läänepoolset ehitusmäälestist on säi-
linnasõjas hävinud, taastatud 1977–84; nüüd konser-
tejooneliisimaid ehitisi Schauspielhaus (1821, II ma-
oli K. F. Schinkel, Gendarmenmarkt'i asub tema suu-
tektuuri poolest rikka B-i 19. saj. tuntuimad meistrid
(Palast der Republik, 1973–76). Klassitsistlikku arhi-
märk) Staatsratsgebäude (1964) ja Vabariigi Paleega
Vahikond (militarismi- ja vägivallahoovide määlestus-
linn Humboldti ülikooli), Brandenburgi värav ja Uus
Muuseum), Riigiooper, prints Heinrichi linnaos (Ber-
DV ametihoonetega, nt. arsenalihooned (Saksa Ajaloo
platz. Seal vahelduvad klassitsistlikud ehitised Saksa
endine esindustänav Unter den Linden ja Alexander-
linna ajalooline keskus on idaosas, mida ilmestavad
hooned, täisehitamata krundid endise B-i müüri läh.).
avaldu ka linnapildis (üksleisist dubleerivad avalikud
se B-i u. 200 mrd. marka). — B-i taastühendamise
Euroopa suurim ehitusstandard (a-ks 2000 investeeritak-
teadus- ja kultuurikeskuseks ning sellest on saanud
darmist on B. kiresti muutumasa Saksamaa haldus-,
fen) asuvad Spreel. Pärast Lääne-B-i ja Ida-B-i ühen-
res 182 km), suuremad, sadamad (Westhafen ja Ostha-
osa kaupade veetakse siseveeteedel (kogupikkus B-i pii-
rahvusv. lennujaamad on Tegel ja Schönefeld. Suur
asuva ringrd. kaudu. Metrooliine on üle 120 km,
kõige pühikondadega toimub nelja rdy-a ja linna piires
toiduainetööstus. Suur liiklussõlm; rdi-ühendus riigi
tika-, masina- (sh. autod), keemia-, trüki- ja
harud on elektrotehnika-, elektroonika-, aparaadi-, op-
bub. Saksamaa suurim tööstuslinn; peamiselt tööstus-
orus, paigas, kus Spree mitme haruna Havelisse suu-
891 km², 3 459 000 el. (1996). Asub riigi idaosas ürg-
*Berlin, Saksamaa pealinn, moodustab B-i liidumaad;
selle esimees. Oli 1992–97 Albaania president.
on Albaania Dem. Partei asutajad (1990) ja a-st 1991
gelane, elukutselt arst. Kuulus Albaania Tööpartisse.
Berisha [bɛrɪʃa], Sali (15. X 1944), Albaania riigite-
*Beriosova, Svetlana. Surt 10. XI 1998.
- kohu otsusel maha.
- riigipöörde ajal 26. VI 1953 ning lasti NSVL Ülem-
ta riigis võimu, kuid arreteeriti N. Hrusštovi juhtitud
Stalini surma taas siseministriks, kellea püüdis haara-
Juhtis NSV Liidu tuumarelvade loomist. Sai pärast I.
alguseni toimunud massirepressioonide korraldajaks.
ning oli agrarimaid 1930. a-te keskpaigast 1950. a-te
roo liige. Kuulus J. Stalini lähimasse pol. ringkonda
selle aseesimees) ning 1946–53 NLKP KK Politbu-
tätja, 1941–45 Riikliku Kaitsekomitee liige (a-st 1944
missar, 1941–45 NSVL MN (RKN) esimehe ase-

Longus bilbergia

Bikomponentseid kiude

lepikute ja väikeste põldudega; liivaaaladel männimets. **Betjeman** [betšəməŋ], sir John (28. III 1906 – 19. V 1984), inglise luuletaja, a-st 1972 poeta laureatus. Tema vormikindlad, traditsioonilised värsid, mis ta on loonud loodusest ja idüllilistest linnavaadetest innustununa, vahendavad ühtlasi argielu irooniat ja pettumusi ning on võitnud suure lugejaskonna tunnustuse. Oli tuntud ka vanema (eriti Victoria-ajastu) arhitektuuri kaitsjana ja tutvustajana.

***Bhutan**, kuningriik Lõuna-Aasias Hiina ja India vahel; 46 600 km², 1 823 000 el. (1996), pealinn Thimphu (1993. a. 30 000 el.). Riigitahtised on BT ja BTN. haldusjaotus 18 ringkonda. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 2,6 %, linnarahvastiku osatähtsus on 6 %. Riigi kogutoodang oli 1995. a. 295 mln. \$ (420 \$ 1 in. kohta). Sisemajanduse kogutoodangust (1992. a. 238 mln. \$) andis 1993 põllum. 40 %, tööstus 30 % ja teenindus 30 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 8,4 % aastas, välisvõlg 1993. a. 85 mln. \$ B. vedas 1988 kaupa sisse 1,1 mrd., välja 990 mln. ngultrumi eest. Peamised väljaveokaubad on tsement, puit ja elektrienergia, tähtsaim kaubanduspartner India (60 % sisse- ja 87 % väljaveost). 1994 käis B-s 3968 turisti.

Bhutto, Benazir (21. VI 1953), Pakistani riigitegelane, Pakistani Rahvapartei juhtide Z. A. Bhutto ja B. N. Bhutto (s. 1934) tütar. Lõpetanud Harvardi ja Oxfordi ülikooli. Osales koos vanematega pol. opositsiooni tegevuses, oli 1977–84 koduarestis, 1984–86 emigratsioonis, 1988–90 ja 1993–96 peaminister.

***Bidstrup**, Herluf. Suri 26. XII 1988.

Bihac [-tšj], linn Bosnia ja Hertsegoviina loodeosas Una jõe ääres; 200 000 el. (1991). Puidu- ja tekstiilitööstus, põllum.-saaduste turg. Esmamaining 1260 kloostri asupaigana, kuulus 1592–1878 Türgile, oli II maailmasõjas vastupanuliikumise keskus.

bikomponentsed kiud, kahest eri polümeerist (nt. polüeteenist ja polüpropeenist) koosnevad sünteeskiud. Hrl. on need omavahel ühendatud, kuid on ka b. k-sid, mille üks osis paikneb lahtiselt teise sees. Vahel kasut. b. kiu välise osisena madala st^{ga} materjali, see võimaldab kiudude kokkukleepumist. *Mikrokiudude (13. kd.) tootmiseks kasut. b. k-e, mille üks osis on nt. leelises lahustuv polüester või vees lahustuv polüvinüülalkohol. Säbrustatud b. k-dest valmistatakse elastset riidematerjali ja trikootooteid, mitmekihilistest kiududest mittekootud materjale ning üliadsorberrivatest kiududest üks kord kasutatavaid hügieenitootteid. Ainus looduslik b. k. on vill. Tuntud on ka mineeraalset päritolu b. k-d. ◀

bilbergia (Billbergia), pms. epifüütsete rosett-taimede perekond bromeliaaliste sgk-st; u. 60 liiki Lõuna-Mehhikost Põhja-Argentinani. Vähestest lehtedest moodustunud rosetid on hrl. torujad. Õied paiknevad roosade või punaste kõrglehtedega ümbritsetud allapoole kaardunud tähk- või kobarõisikuis. Vili on hulgaseemneeline mari. Vähenõudlike toataimedena on tuntud kitsaste rihmjate lehtedega rikkalikult võsuv

longus b. (*B. nutans*) ja temast laiemate, hallide soomuskirmeliste lehtedega hübriidliik Windi b. (*B. × windii*). B-le lähedane perekond on *ekmea (13. kd.). ◀ **bilbi** (*Macrotis*), Austraalia rohtlate ja kõrbete kukrulist perekond bandikutlaste (*bandikutlaste) sgk-st; 2 liiki. B-de tüvepikkus on 20–55 cm, sabapikkus 11–29 cm ja mass 0,3–2,5 kg. Seljapoolle sinakas- või tuhkhall, külgedel ruuge, kõhupoollel valge karvastik on pikk, pehme ja siidine. Hariliku b. (*M. lagotis*) saba on keskelt must, tipuosas valge. Kõrvad ja koon on silmapaistvalt pikad. Kukkur avaneb alla, selles on 8 nisa. Iga loom kaevab endale 1–2 m sügavuse keerduru. B. on öise eluviisiga, tegutseb maapinnal. Magab tagajalgadel istudes, koon eeskäppade vahel, silmad pikkade kõrvade varjus. Ta on pms. loomtoiduline, kuid sööb ka taimede osi. Sigib sügisel; pesakonnas 1–3 poega. Kunagi 70 % Austraalia terr-st asustanud harilikust b-st on säilinud üksnes mõni asurkond Lääne-Austraalias, Edela-Queenslandis ja Põhjaterr-l (pms. kaitsealadel), väike b. (*M. leucura*) kohta pole viimase 60 aasta jooksul saadud teateid. ◀

Bildt, Carl (15. VII 1949), Rootsi riigitegelane. Olnud 1973–76 Moderaatide Koalitsioonipartei (*Moderata samlingspartiet*) poliitikasekretär, 1976–78 peaminister T. Fälldini nõunik, a-st 1979 Riksdag'i saadik, 1979–81 ühtlasi riigikantselei riigisekretär, a-st 1981 Moderaatide Koalitsioonipartei esimees, 1991–94 koalitsioonivalitsuse peaminister. Valmistis ette Rootsi astumist Euroopa Liitu (1995). 1995–97 ÜRO Bosnia rahuvahendaja.

***Bill**, Max. Suri 9. XII 1994.

Binnig [-it], Gerd (20. VII 1947), saksa füüsik. Töötas a-st 1978 Ritschikonis kontserni IBM Zürichi filiaali uurimislaboratooriumis. Ehitas koos H. Rohreriga 1981 esimese töökõõliku *tunnelmikroskoobi. Nobeli preemia 1986 (koos E. Ruska ja H. Rohreriga).

Blinswanger, Ludwig (13. IV 1881 – 5. II 1966), šveitsi filosoof ja psühhiaater. 1911–56 Kreuzlingeni psühhiaatriklinikum juhataja. Psühhonaalüüsis, vaimuloolisest meetodist, fenomenoloogist ja eksistent-sialismist (pms. M. Heideggeri eksistentsiaalanalüüsist) mõjutatuna kujundas nn. olemisanalüütilise inimesekäsituse (*Daseinsanalyse*). T: *Grundformen und Erkenntnis menschlichen Daseins* (1942), *Being-in-the-world* (1963).

biofaag (-kr bios 'elu' + phagos 'õgija'), elusatest organismidest toituv loom, nt. *fütofaag, *mütsetofaag ja *loomtoiduline ehk zoofaag. Vastand: saprofaag (organismide jäänustest ja ainevahetusjääkidest toituv loom).

biofiltraator, veeloom, kes eriliste filterelunditega kurnab veest toitu, pms. planktonit ja pudet (detriti). B-d on tähtsad veekogude isepuhastuses, sest koos toiduga eemaldavad nad veest tahkeid reoaineid ja tõvestavaid mikroobe. B-d on nt. käsnad, sammalloomad, paljud okasnahksed, karbid ja teod, suur osa väike ning kalu. Akvaariumide biopuhastamiseks kasut. kõige rohkem tiguseid.

biokosmism, 1920. a-il vene filosoofias ja kirjanduses viljeldud suund. Oli lähedane *anarhismile, taotles isiksuse ja loominguvabaduse piiramatut avardamist. B-i pooldajad, kes olid seotud nn. anarhistide-universalistidega, moodustasid 1921 klubi „Biokosmistide kreaatoorium“ ja andsid välja ajakirja „Biokosmist“. Liikumises eristus mitu suunda: anarhism-b., immort-alism, kosmiline maksimalism jmt.

biomeetriline geneetika, geneetika haru, mis uurib kvantitatiivsete, enamasti pidevalt muutlike (*muutlikkus) (mittemendeleeruvate) tunnuste *päritavust (13. kd.). Kvantitatiivne muutlikkus (tunnuse avaldumisasatne erinevus) põhineb mitme geeni (paljude geenide) polümeersel ehk aditiivsel koostoimel ja samaaegsel keskkonnategurite mõjul. Tunnuse pideva muut-

Harilik bilbi

likkuse korral ei ole võimalik tuvastada osalevaid geene isendi geenotüüpe. B-se g. meetodid põhinevad erineva sugulussastmega isendite rühmasisesel võrdlemisel. Inimese puhtsuguliste korral, perekonnastatistilisi ja adopteeritud nühimise meetodit.

keskkonda tähistava lühisena põhisonana, nt *almo-
biont (13. kd.), geobiont (nulliaeluline organism).

puut system), püsimalusse salvestatud (arvuti väljalülitamisel säilib) programm, mis juhib algaadimist ja põhiliste sisend-väljundseadmete tööd.

bioloogilise, bioloogia ja sotsiaalse püüdnud, käsitab elussüsteemide osist kui märke või tekste

se eri tasandil mingit tah-ti tektavaid mehhanisme. B. oolusimaid moistid on omalim — organismi sub- ektiivne keskkond. Eeldatase semiootiliste protses-

side inimust koos elu ja bioloogilise malu tekkimise-
ga. Eristatakse zoosemiootikat (uurib loomade käitu-
mises ilmnevat märgisüsteemi), fütosemiootikat
uurib taimede märgiprotseesse) ja endosemiootikat

tootmine uunimine kattub b-ga osaliselt. B. rajajaid

in Jakob Johann von Uexküll, fahrsamand arendajad
A. Sebeok (s. 1920) ja J. Hoffmeyer (s. 1942), Tü-s
petarake b-1-a-si 1993.

ogusse sattunult võib b. mürgitada elustiku.

restoran. Arvat, võeti vene keelest päinnev sõna „b.“ (буфет „kittrest“), mis tähendab kiiret serveerimist, prantsuse keele vahendusel kasutusel Parisis pärast

Biškák, Kõrgõzistani pealinn ja Tšuj (Tšu) obl. haldus-keskus; 605 000 el. (1996). Oli algul kirgiiside kindlus B. mille varemede kohandatud rajad 1835. aastal.

kindlustuse, 1860. a-ile alguses rajatis 1873 oma
 massi uue sõjaväesala, mis 1878 sai maakonnaliin-
 naks Pišpek. 1926 — 5. II 1991 *Frunze

Bitola (serbia ja horvaadi *Bitoly*), linn Makedoonia lõunaosas Kreeka piiri läh. 78 000 el. (1994). Suhk-

B. rajastid II. saj. slaavilased, kuulus 1382–1913 Tü-
r- ja p... (saj. 1719). 12 moseed.
...gille, kannatas I maailmasõjas.
bittigraafika, rastergraafika, inf kujutise esitami-

se viis, milles igale ridadeš ja tulpades paiknevale kuyutsecelemendile vastab arvutis bitt või bitühm. Niisuguse kuyutise, nt. bitt-ehk rasterkiri ja suu-

Briva (jaap *Briva-ko*), Jaapani suurm jätv; 674 km², pikkus 64, laius 20 km, suurm süg. 103 m. Pääküh. *vektorgaafika* (13. kd.).

Honshu (Honsiu) keskosas mäggedevahelises tektoonilises nõos 86 m ü. m. Väljavool Yodo jõe kaudu Jaapani Sisemere Osaka lahte. Elustikus rohkesti endemiseid

... (sh. *sonna* (sh. *monna*)- ja laimeike. Kalanikas (sh. *orell*); kasvat. parikarpi. Järve veti tarbivad Kyoto ja Tsu linn; laevatatavad kanalid ühendavad B-1-Osaka Kyotoga. Turism (järve on kuulus loodud ilu poolst)

L. Blagov

H. Blavatskaja

võimeline laenu võimalikult kiiresti tasuma või vormistama selle tähtajaliseks laenuks. Tüüpilisim b. on arvelduslaen: pank lubab kliendile arvelduskonto miinussaldot kindla limiidi piires, mille suurus sõltub arvelduskonto käibest.

*Blanter, Matvei Issaakovitš. Suri 27. IX 1990.

blarinella (*Blarinella*), *karihiirlaste sgk-a perekond; liike üks — *B. quadratica*; tüvepikkus 6–7,5 cm, sabapikkus 3–4 cm. Levila paikneb kolme eraldi osana Kesk-Hiinas ja Põhja-Myanmari mägedes. B. selg on hõbeja kirmega pruunikashall, alapool heledam. Ta on tüüpiline uuristav loom, kere on jässakas, kõrvalestatud ja silmad väikesed, käppadel väga pikad küünised. Urge rajab pealmises huumuskihis ja langenud lehtede all, kus leidub rikkalikult väheharjasusse ja putukaid.

*Blas Roca. Suri 25. IV 1987.

Blavatskaja, Jelena Petrovna, Helena Petrovna Blavatsky (12. IX 1831 — 8. V 1891), vene teosoof ja kirjanik, naiskirjanik J. Gani (von Hahn, 1814–42) tütar. 1840.–60. a-il reisis Euroopas, Lähis-Idas ja väidetavasti ka Indias ning Tiibetis. 1870. a-il elas USA-s, a-st 1879 oli USA kodanik. 1875 asutas koos H. S. Olcotti (1832–1907) ja W. Q. Judge'iga (1851–96) Teosoofiaseltsi. 1879–83 reisis Indias, a-st 1885 elas pms. Saksamaal ja Inglismaal. B. on nüüdisaegse teosoofia rajajaid ja selle põhiteoste autor. T: *Isis unveiled* (1877), *The secret doctrine* (2 kd., 1888), *The key to theosophy* (1889), *The voice of silence* (1889, e. k. 1996), lühiproosa *The nightmare tales* (1892), reisikirjad *Из пещер и догм Индостана* (1883), *Загадочные племена на Голубых горах* (1893).

B: S. Cranston. *The extraordinary life and influence of Helena Blavatsky*. New York, 1993 [vn. k. 1996].

Blida, linn Alžeeria põhjaosas Alžirist kagus, B. viilaaja halduskeskus; 132 000 el. (1987). Asub viljaka Mitidja tasandiku lõunaosas, linna ümbruses kasvab puuvilja, viina- ja õlipuud ning lilli. Toiduaine-, keemia- (väetisettehas) ja tekstiilitööstus. B. lüh. mägedes on talispordibaas. Linna rajasid 1553 Andalusia põgenikud Vana-Rooma sõjaväeposti kohale; kurnatus tugevasti 1825 ja 1867 maavärinas.

*Blinova, Jekaterina Nikititšna. Suri 15. XII 1981.

Bloch [*bloh*], Ernst (8. VII 1885 — 4. VIII 1977), saksa filosoof ja kirjanik. Oli 1933–48 mitmel Euroopa maal ja USA-s emigratsioonis, 1949–57 Leipzigi ülikooli prof. Jäi 1961 Lääne-Saksamaale ja oli Tübingeni ülikooli õppejõud. Oli vaadetest lähedane *Frankfurdi koolkonnale, arendas inimesekeskset marksismikäsitus, mille põhiteemad olid tulevik, lootus ja utopia. T: *Vom Geist der Utopie* (1918, 1923), *Das Prinzip Hoffnung* (3 kd., 1954–59), *Philosophische Grundfrage. Zur Ontologie des Noch-nicht-Seins* (1961), *Atheismus im Christentum. Zur Religion des Exodus und des Reiches* (1968).

*Blohin, Nikolai Nikolajevitš. Suri 12. V 1993.

Bloom [*blu:m*], Harold (11. VII 1930), ameerika kirjandusteadlane. A-st 1955 Yale'i ülikooli inglise kirjanduse prof. Arendanud mõneti *uuskriitikat vastustavat kirjandusekäsitust ja pöödnud piiritleda Lääne kultuuritraditsiooni olemust. T: *The anxiety of influence* (1973), *A map of misreading* (1975), *Kabbalah and criticism* (1975), *Agon: Towards a theory of revisionism* (1981), *The American religion* (1991), *The western canon* (1991).

Bogart [*bə'uga:t*], Humphrey (25. XII 1899 — 14. I 1957), ameerika filminäitleja. Alustas gangsterirollidega („Kivistunud mets“, 1936), sai tuntuks küünilisi, üksildasi endassesulgunud kangelasi kehastades. Mänginud filmides „High Sierra“ (1941), „Malta jahikull“ (1941), „Casablanca“ (1942), „Sügav uni“ (1946), „Sierra Madre aare“ (1947), „Key Largo“ (1947), „African Queen“ (1952), „Sabrina“ (1954) ja „Paljasjalgne krahvinna“ (1955).

J. Borchgrevink

*Bogoljubov, Nikolai Nikolajevitš. Suri 13. II 1992.

*Bogza, Geo. Suri 13. IX 1993.

*Boliivia, merepiirita riik L-Am. keskosas; 1 098 581 km², 7 237 000 el. (1994), ametlik pealinn Sucre (1992. a. 131 000 el.), halduspealinn La Paz (711 000). Riigitihiised BO ja BOL. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 2,3 %, linnarahvastiku osatähtsus 1955. a. 58 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 5,9 mrd. \$ (800 \$ 1 in. kohta). Sisemajanduse kogutoodangu maksumus moodustas 1994. a. 6,13 mrd. \$, sellest andis põllum. 16 %, tööstus 32 % ja teenindus 52 %; keskm. juurdekasv oli 1990–94 3,8 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 18,5 %, välisvõlg 1995. a. 5,27 mrd. \$, tööpuudus 1994. a. 18,8 %. Kaupa veeti 1966 sisse 1,64 mln. \$ ja välja 1,33 mln. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on metallimaagid, nafta ja maa-gaas, soja, väärismetallid ja poolvääris- ning puit. Tähtsamad kaubanduspartnerid on USA, Argentina, Brasiilia ja Suurbritannia.

*Ajalu. 1989 valis parlament presidendiks otsesel presidendivalimisel kolmandaks jäanud kandidaadi J. Paz Zamora (s. 1939). 1993–97 oli president G. Sánchez de Lozada (s. 1930). Aug-st 1997 on B. president taas H. Bánzer Suárez, kes valitses 1971–78 riiki sõjaväelise diktaatorina.

boliviano [*bolipiano*], Boliivia rahv. rahvusv. lüh. BOB; 1 b. = 100 centavot. Võeti kasutusse 1. I 1987, 1968–87 käibis Boliivia peeso, 1901–51 sentaavo.

*Bolstad, Øivind. Suri 7. V 1979.

*Bondartšuk, Sergei Fjodorovitš. Suri 20. X 1994.

Bondevik, Kjell Magne (3. IX 1947), Norra poliitik, hariduselt teoloog. Olnud 1970–73 Kristliku Rahvapartei noorteorg-i esimees, 1983–95 partei esimees, 1972–73 riigisekretär, a-st 1973 parlamendi saadik, 1983–86 kiriku- ja haridusminister, 1989–90 välisminister. A-st 1997 peaminister.

bongo, *võsapuklased.

Bongor, linn Tšaadi edelaosas Logone jõe ääres; 195 400 el. (1993). Jõesadam.

Bonhoeffer [*bo:nhöffer*], Dietrich (4. II 1906 — 9. IV 1945), saksa protestantlik teoloog. Oli a-st 1930 Berliini ülikooli õppejõud. 1936 vallandati natsionaalsotsialismivastase tegevuse pärast. A-st 1938 oli seotud luure ja vastuluureteenistuse (*Abwehr*) juhtidega, II maailmasõja ajal oli Hitleri-vastase opositsiooni saladusisik, kes pidas sidet lääneliitlastega. 1941 keelati tal avalik tegevus, 1943 ta vangistati. B. hukati vangilaagris. B-i „Kristuse järel käimise“ ja kiriku käsituse (nn. *Die Bekennende Kirche*) nõudis, et aktiivses totalitaarse riigikorra vastases tegutsemises tunnustataks usku.

Bookeri auhind [*bukə*] (ingl *The Booker Prize*), kirjandusauhind, mida antakse aasta parimale Briti Rahvaste Ühenduses, Iirimaa ja LAV-s ilm. ingliskeelsele romaanile. Auhinna asutas 1969 rahvusv. toiduainetööstusfirma *Booker McConnell Ltd.* Selle on saanud nt. V. S. Naipaul (1971), N. Gordimer (1974), R. P. Jhabvala (1975), I. Murdoch (1978), W. Golding (1980), A. S. Rushdie (1981), J. M. Coetzee (1983), K. Amis (1986), K. Ishiguro (1989), B. Okri (1991), M. Ondaatje (1992), G. Swift (1996) ja A. Roy (1997). A-st 1992 on B. a-a antud ka aasta parimale vene romaanile (*The Booker Russian Novel Prize*); selle on saanud 1992 M. Haritonov, 1993 V. Makanin, 1994 B. Okudžava ja 1995 G. Vladimov.

Borchgrevink [*borkgre*], Carsten Eggeberg (1. XII 1864 — 23. IV 1934), norra polaaruurija. Viibis 1894–95 vaalapüügilaeva madrusena Antarktika vetes ja astus 1895 tõenäoliselt esimesena lõunamandri (Adare'i neemel). 1898.–1900. a. ekspeditsiooni ajal talvitus (1899–1900) esimesena (koos kaaslastega) Antarktise mandril. Uuris Rossi merd ja kirjeldas Rossi

jaabarijääri, tegi ilmavaatlusi, määras 1900 lõunapool-

se magnetpooluse asukohta.

*Borges, Jorge Luis. Suri 14. VI 1986.

Boring [bo:riŋ], Edwin Garrigues (23. X 1886 – 1.

VII 1968), ameerika psühholoog, USA Rahvusliku TA

liige (1932). Oli a-st 1919 Clarki ülikooli ja 1922–57

Harvardi ülikooli õppejõud (a-st 1928 prof.), a-st 1928

ühilasi Ameerika Psühholoogiaühingu president. Üht-

musi eksperimentaalpsühholoogia ja psühholoogia aja-

loo alalt. T: The history of experimental psychology

(1929, 21950), Introduction to psychology (1939, auto-

reid), Sensation and perception in the history of

experimental psychology (1942), Psychology at large:

An autobiography and selected letters (1961).

*Borovik-Romanov, Viktor-Andrei Stanislavovitš.

Suri 31. VII 1997.

Bosch [boʃ], Robert (23. IX 1861 – 12. III 1942),

saksa leidur ja tööstur. Leinas "magnetio ja rauds-

süütekünnalt. Asutas 1886 Stuttgartis töökoda, millest

arenes pms. autode elektriseadmeid valmistav suuret-

tevõtte "Robert Bosch GmbH" (13. kd). B. juhtis oma

ettevõtet ligi pool sajandi. Tegi sotsiaalsed uuendusi:

maksis töötajatele kõrgemat palka kui teised ettevõtted

ja kehtestas ühena esimestest 8-tunnise tööpäeva

(1906).

Bosnia ja Hertsegoviina, Bosnia ja Hertsego-

viina Vabariik (serbia-horvaadi Republika Bosna i

Hercegovina), riik Kagu-Euroopas Balkani poolsaare

läänesosas. Hõlmab ajaloolis-geograafilised piirkonnad

Bosnia (42 010 km²) ja Hertsegoviina (9119 km²).

Pindala

51 129 km²

Rahvaarv

3 480 000 (1996)

Pealinn

Sarajevo (230 000 el.)

Haldusjaotus

koosneb Bosnia ja Hertsegoviina Fö-

deratsiooni (moslemite ja horvaadi-

de osa) ning Serblaste Vabariigi (serb-

laste osa). Bosnia ja Hertsegoviina Fö-

deratsiooni jaguneb 10 kantoniks, Serb-

laste Vabariik kogukondadeks (opš-

time)

serbia-horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

dinaar (käibivad ka Jugoslaavia dinaar

ja Horvaatia kuna; ametlik makseva-

hend on Saksa mark)

Riigitihtised

BA ja BIH

Rahvahik

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

Riigikeel

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

dinaar (käibivad ka Jugoslaavia dinaar

ja Horvaatia kuna; ametlik makseva-

hend on Saksa mark)

Riigitihtised

BA ja BIH

Rahvahik

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

Riigikeel

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

dinaar (käibivad ka Jugoslaavia dinaar

ja Horvaatia kuna; ametlik makseva-

hend on Saksa mark)

Riigitihtised

BA ja BIH

Rahvahik

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

Riigikeel

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

dinaar (käibivad ka Jugoslaavia dinaar

ja Horvaatia kuna; ametlik makseva-

hend on Saksa mark)

Riigitihtised

BA ja BIH

Rahvahik

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

Riigikeel

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

dinaar (käibivad ka Jugoslaavia dinaar

ja Horvaatia kuna; ametlik makseva-

hend on Saksa mark)

Riigitihtised

BA ja BIH

Rahvahik

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

Riigikeel

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

dinaar (käibivad ka Jugoslaavia dinaar

ja Horvaatia kuna; ametlik makseva-

hend on Saksa mark)

Riigitihtised

BA ja BIH

Rahvahik

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

Riigikeel

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

dinaar (käibivad ka Jugoslaavia dinaar

ja Horvaatia kuna; ametlik makseva-

hend on Saksa mark)

Riigitihtised

BA ja BIH

Rahvahik

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

Riigikeel

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

dinaar (käibivad ka Jugoslaavia dinaar

ja Horvaatia kuna; ametlik makseva-

hend on Saksa mark)

Riigitihtised

BA ja BIH

Rahvahik

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

Riigikeel

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

dinaar (käibivad ka Jugoslaavia dinaar

ja Horvaatia kuna; ametlik makseva-

hend on Saksa mark)

Riigitihtised

BA ja BIH

Rahvahik

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

Riigikeel

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

dinaar (käibivad ka Jugoslaavia dinaar

ja Horvaatia kuna; ametlik makseva-

hend on Saksa mark)

Riigitihtised

BA ja BIH

Rahvahik

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

Riigikeel

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

dinaar (käibivad ka Jugoslaavia dinaar

ja Horvaatia kuna; ametlik makseva-

hend on Saksa mark)

Riigitihtised

BA ja BIH

Rahvahik

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

Riigikeel

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

dinaar (käibivad ka Jugoslaavia dinaar

ja Horvaatia kuna; ametlik makseva-

hend on Saksa mark)

Riigitihtised

BA ja BIH

Rahvahik

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

Riigikeel

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

dinaar (käibivad ka Jugoslaavia dinaar

ja Horvaatia kuna; ametlik makseva-

hend on Saksa mark)

Riigitihtised

BA ja BIH

Rahvahik

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

Riigikeel

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

dinaar (käibivad ka Jugoslaavia dinaar

ja Horvaatia kuna; ametlik makseva-

hend on Saksa mark)

Riigitihtised

BA ja BIH

Rahvahik

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

Riigikeel

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

dinaar (käibivad ka Jugoslaavia dinaar

ja Horvaatia kuna; ametlik makseva-

hend on Saksa mark)

Riigitihtised

BA ja BIH

Rahvahik

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

Riigikeel

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

dinaar (käibivad ka Jugoslaavia dinaar

ja Horvaatia kuna; ametlik makseva-

hend on Saksa mark)

Riigitihtised

BA ja BIH

Rahvahik

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

Riigikeel

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

dinaar (käibivad ka Jugoslaavia dinaar

ja Horvaatia kuna; ametlik makseva-

hend on Saksa mark)

Riigitihtised

BA ja BIH

Rahvahik

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

Riigikeel

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

dinaar (käibivad ka Jugoslaavia dinaar

ja Horvaatia kuna; ametlik makseva-

hend on Saksa mark)

Riigitihtised

BA ja BIH

Rahvahik

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

Riigikeel

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

dinaar (käibivad ka Jugoslaavia dinaar

ja Horvaatia kuna; ametlik makseva-

hend on Saksa mark)

Riigitihtised

BA ja BIH

Rahvahik

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

Riigikeel

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

dinaar (käibivad ka Jugoslaavia dinaar

ja Horvaatia kuna; ametlik makseva-

hend on Saksa mark)

Riigitihtised

BA ja BIH

Rahvahik

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

Riigikeel

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

dinaar (käibivad ka Jugoslaavia dinaar

ja Horvaatia kuna; ametlik makseva-

hend on Saksa mark)

Riigitihtised

BA ja BIH

Rahvahik

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

Riigikeel

serbia ja horvaadi (ametlikult bosnia,

serbia ja horvaadi keel)

dinaar (käibivad ka Jugoslaavia dinaar

ja Horvaatia kuna; ametlik makseva-

hend on Saksa mark)

Riigitihtised

BA ja BIH

Rahvahik

rauamaaki (Vareši ja Ljubija maardla), boksiiti (Mostari ja Bosanska Krupa läh.), pruunsütt ja ligniiti (Zenica-Sarajevo maardla, Tuzla ja Mostari läh.), kivi-soola (Tuzla), vähesel määral kivist, mangaani-, kroomi-, plii- ja tsingimaaki. Kliima on enamikul alal mõõdukalt mandriline. Dinaaride lääneosas sajab kõrgemal 1500–2500 mm, idaosas 900–1300 mm, madalamal 500–750 mm aastas. Keskm. t° juulis on 600–800 m kõrgusel 16–19 °C, orgudes 2–3 °C soojem (Sarajevos 19,6 °C), 2000 m kõrgusel 9–10 °C. Talv on mägedes külm (keskm. t° jaan-s –2 kuni –4 °C), lumikate püsib apr-ni. Lähistroopilist vahemerelist kliimat on vaid lühikesel (18 km) Aadria mere rannikuribal ja Neretva jõe orus. Enamik jõgesid voolab sügavas orus ning on karestikulisel. Suurimad jõed on laevatatav piirijõgi Sava, selle lisajõed Drina, Bosna ja Vrbas ning Aadria merre suubuv Neretva. Mets katab 39 % terr-st. Madalamail nõlvul kasvab lehtmets (pms. pöök), kõrgemal okasmets (kuusk, mänd, nulg). Suurtel karstialadel on valdavalt paljad kaljud. Rahvuspargid on Trebevič-Jahorina (39 km², asut. 1954, Sarajevo läh.), Sutjeska (173 km², 1962, Tšernogooria piiril) ja Prenj (540 km², 1961, Hertsegoviinas).

• **Rahvastik.** 1991. a. rahvaloenduse ajal elas B-s ja H-s 4 366 000 in., kellest 43,7 % moodustasid bosniaalased, 31,4 % serblased, 17,3 % horvaadid ja 5,5 % nn. jugoslaavlased. Kõik nad kõnelevad serbia-horvaadi keelt. Rahvuse eristamisel on määrav usutunnistus: bosniaalased on islamiusulised, serblased õigeusklikud ja horvaadid katoliiklased. Nn. jugoslaavlased (sega-perekonnad, pms. ametnikud ja sõjaväelased) ei määratlenud oma rahvuslikku kuuluvust. Vähesel määral oli tšernogoorlasi, albaanlasi, mustlasi ja tšiklasi. 1992–95 toimunud kodusõja ajal põgenes oma kodust u. 2,7 mln. in., neist u. 1,3 mln. välismaale: serblased põhil. Serbiasse, horvaadid Horvaatiasse, bosniaalased mujale Euroopa riikidesse. 1996 oli Jugoslaavias 450 000, Saksamaal 320 000 ja Horvaatias 170 000 B. ja H. sõjapõgenikku. 1997. a. lõpuks oli neist tagasi pöördunud 110 000 in. 1992–95 lahkus segaasustusega aladelt u. 1,4 mln. in. riigi muudesse piirkondadesse. Serblased elavad pms. riigi põhja-, ida- ja lõunaosas, bosniaalased kesk- ja loodeosas ning horvaadid lääneosas. Asustus paikneb pms. jõeorgudes ja nõgudes, seal on ka suuremad linnad. 1991 elas linnades 34,2 % rahvastikust. 1992.–95. a. sõjas purustati palju linna- ja linnaelanike arv vähenes tunduvalt.

• **Majandus.** B. ja H. on tööstus-põllumaa. Kodusõja ajal majandus laostus. Lahinguid peeti kõigis suurema linnades ja tööstuskeskustes, seetõttu purustati u. 90 % ettevõtteid. Maailmapanga hinnangul moodustasid sõjakahjud 50 mrd. \$, 1991 oli sisemajanduse kogutoodangu maksumus 1 in. kohta 3200 \$, 1996. a. 500 \$. 1996 oli tööpuudus 70 %, ainult 20 % elanikest ei vajanud rahvusv. humanitaarabi. 1996 moodustas väljaveo maksumus ainult 2 % sisseveo omast. Pärast rahuleppe sõlmimist (14. XII 1995) hakati taastama eeskätt tarbekaupa ja toiduaineid tootvaid käitisi. Lõhestatus ja sisepol. võitlus takistasid taastamistööd ning majanduse reformimist. Enne kodusõda andis tööstus 50 %, põllum. 8 % ja ehitus 7 % riigi kogutoodangust. Tööstus tugineb pms. kohalikele loodusvaradele (veeenergia, maavarad, mets). Põhiharud on mäetööstus, metallurgia, masina-, keemia-, puidu-, tekstiili- ja toiduainetööstus. Kaevandatakse pruunsütt ja ligniiti (Tuzla, Zenica, Banovići, Breza, Mostar), rauamaaki (Vareš), boksiiti (Mostar, Bosanska Krupa, Banja Luka), kivi-soola (Tuzla), vähesel määral plii-tsingi- (Srebrenica), kroomi- ning mangaanimaaki. Elektrienergiat saadakse pms. pruunsöe- ja ligniidikaevanduste läh. paiknevaist soojusjõujaamadest (Tuzla, Zenica, Kakanj, Lukavac), vähem mägi jõgedel asuvaist veejõujaamadest (Jablanica, Jajce, Zvornik jt.).

Bosanski Brodis on naftatöötlemistehas. Metallurgia- tehased on Zenicas, Varešis ja Banja Lukas, ferrosulamitehas Jajces, alumiiniumitehas Mostaris, suurim masinatööstuslinn on Sarajevo (autod, mootorid, treipingid, elektrotehnikatooted), väiksemad Tuzla, Mostar ja Banja Luka. Sisseveetavat sütt tarbitakse Zenica ja Lukavaci koksikeemiatehases, kohalikku soola Lucavaci keemiatehases. Ka Sarajevos, Goraždes ja Tuzlas on keemiatehas, Jajces elektrokeemiatehas. Rikkalikku puiduvaru tarbivad puidu-, mööbli-, tselluloosi- ja paberitööstus. Siseturu tarbeks toodavad ehitusmaterjali- (sh. tsemendi- ja klaasi-), tekstiili- ja õmb-lustööstus, osa naha-, jalatsi-, tubaka-, veini- ja konservitööstuse toodangust veetakse välja. Põllumaa hõlmab 49 % terr-st (1995), sellest 20 % on põld, 2 % istandused ja aiad, 27 % heina- ja karjamaa. Kasvat. maisi, nisu, otra, kaera, kartulit ja uba. Peamised tehnilised kultuurid on suhkrupeet (Posavinas) ja tubakas (Hertsegoviinas), kuid kasvat. ka päevalille ja kanepit. Oluline on viinamarja- (pms. Hertsegoviinas) ja puu-viljakasvat (eriti mustad ploomid). Kõõgivilja kasvat. põhil. suurte linnade ümbruses. Kõikjal peetakse veiseid, pms. mägedes lambaid, põllunduspiirkondades sigu ja kodulinde. B. ja H. on Euroopa hõredaima teestikuga maid. Rdt-d on 1035 km (1995), sellest 846 km elektrit. Tähtsaim rdt. on kogu riiki põhjast lõunasse (piki Bosna ja Neretva jõe orgu) läbiv liin, mis ühendab põhjaosa põllum- ja Sarajevo-Zenica tööstuspiirkonda Aadria rannikuga. Mnt-id on 21 200 km (1995), kuid ligi pool neist on halvasti seisukorras. Meresadamatena kasut. Horvaatia Plöče ja Spliti sadamat. Sarajevos on rahvusv. lennujaam. Peamised väljaveokaubad on olnud teras, boksit, alumiinium, keemia-tooted, puit, mööbel, tselluloos, liha, tubakatooted, konservid ja värske puuvili, tähtsamad kaubapartnerid on Itaalia, Jugoslaavia, Saksamaa ja Horvaatia.

• **Ajalugu.** Jugoslaavia lagunemise ajal 1990–92 kasvavad B. ja H. alal moslemite, horvaatide ja serblaste vahelised pinged. Esimene suurem kokkupõrge puhkes sept. 1990 serbia rahvuslastel moslemitega. Nov-s ja det-s toimunud parlamendivalimistel võitsid rahvusparteid – moslemi Dem. Aktsiooni Partei, serblaste Dem. Partei ning horvaadi Dem. Liit. 7-liikmelise Presidentuuri esimeheks valiti moslem A. Izetbegović, horvaatide partei esindaja J. Pelivan moodustas koalitsioonivalitsuse. Sept. 1991 kuulutasid serbia enamusega alad (Ida-Hertsegoviina, Bosanska Krajina, Romanija ja Kirde-Bosnia) enda Serbia Autonoomseteks Regioonideks ning Bosnia serblaste referendumil pooldati Jugoslaavia koosseisu jäämist. 15. X 1991 kuulutas B. ja H. enda suveräänseks. 29. II – 1. III 1992 korraldatud üldreferendumil pooldas 99,4 % hääletanuist iseseisvust (serblased boikoteerisid). 27. märtsil kuulutasid serblased (sh. Serbia Autonoomsed Regioonid) välja Serblaste Vabariigi (*Republika Srpska*, keskus Banja Luka), selle eesotsa sai R. Karadžić. 3. IV 1992 kuulutas B. ja H. enda iseseisvaks vabariigiks. Sellele järgnes kohe Euroopa riikide ja USA tunnustus ning 22. mail võeti B. ja H. vastu ÜRO-sse. Pärast iseseisvuse kuulutamist ägenesid lahingud serblaste, keda toetas Jugoslaavia Rahvaarmee, ning moslemite ja horvaatide relvajõudude vahel. Mai alguses olid Sarajevo jmt. linna serblaste piiramisrõngas. 20. mail asusid B. ja H. võimud moodustama valitsusväge. Tagamaks tsiviilelanikkonnale humanitaarabi, mehitas ÜRO Sarajevo lennuvälja rahukaitsejõududega. Juulis 1992 kuulutasid horvaadid välja oma riigi, hõlmas u. 10 % B. ja H. terr-st. Keskvoim kuulutas selle ebaseaduslikuks. Okt-s, kui serblased olid saavutanud kontrolli u. 70 % B. ja H. terr-i üle, pingestusid moslemite ja horvaatide suhted sedavõrd, et 1993. a. alguses puhkesid serblaste vallutamata ala pärast lahingud. 27. IX 1993 kuulutasid moslemid Bihaćis Lääne-Bosnia ala

a ja Hertsegoviina
mad linnad 1991
te arv)

vo	230 000 ¹
	230 000
	200 000
	146 000
Luka	143 000
	126 000 ²

Bosnia ja Hertsegoviina
põllumajandustoodang
(tuh. t)

	1991	1993
Vilja	474	300
Õli	1267	850
Õli	80	60
Õli	58	36
Õli	11	9
Õli	35	14
Õli	395	230
Õli	161	55
Õli	16	11
Õli	6	6
Õli	43	25
Õli	119	50
Õli	31	18
Õli	21	14

Bosnia ja Hertsegoviina
sõjajärgne olukord
(tuh.)

	1991	1993
Võit	853	685
Võit	617	550
Võit	1317	1080
Võit	96	56
Võit	10 mln.	8 mln.

inst-i (Los Angeles) keemiaprof., a-st 1990 on emeriitprof. Uurinud adenosiintrifosforhappe (ATP) biosünteesi ensümaatilist mehhanismi. Selgitas, et ensüümi ATP-süntaasi pole vaja otseselt ATP biosünteesiks adenosiindifosforhapest (ADP) ja anorgaanilisest fosfaadist, vaid ADP ja fosfaadi sidumiseks ensüümiga ning ATP vabanemiseks. ATP-s salvestub toitainetest saadav energia, mis on vajalik bioloogilisteks protsessideks. Nobeli keemiapreemia 1997 (koos J. E. Walkeriga).

Bo Yin Ra, õieti Joseph Anton Schneiderfranken (25. XI 1876 — 14. II 1943), saksa maalikunstnik, kirjanik ja usufilosoof. Avaldas luule- ja teosoofiasu- gemelisi käsitlusi inimese usuliste otsingute ja arengu aineil. Tema tähtsaim teos on 32 rmt-st koosnev „Hortus conclusus“ (sisaldab ms. „Raamatu elavast Jumalast“ (1919), „Raamatu sealpoolsusest“ (1920), „Raamatu inimesest“ (1920) ja „Kolgata müsteeriumi“ (1922); e. k. tervikuna 1997 G. Noa tõlkes).

bps (< lüh. ingliskeelsetest sõnadest *bits per second* 'bitti sekundis'), bit/s, andmeedastuskiiruse mõõtühiku tähis.

Bps (< lüh. ingliskeelsetest sõnadest *bytes per second* 'baiti sekundis'), B/s, andmeedastuskiiruse mõõtühiku tähis.

*Braine, John. Suri 28. X 1986.

Brandauer, Klaus Maria (22. VI 1944), austria näitleja. A-st 1972 Viini *Burgtheater*'i näitleja. Saavutas I. Szabó filmiga „Mefistofeles“ (1981) rahvusv. tuntuse. Mänginud filmides „Oberst Redl“ (1985), „Minu Aafrika“ (1985), „Vene maja“ (1990).

Brandenburg [-rk], liidumaa Saksamaa idaosas Elbe ja Oderi vahel; 29 479 km², 2 554 000 el. (1996), pealinn Potsdam. Ümbritseb Berliini liidumaad. B. asub Põhja-Saksa madalikul, pinnamoodi on kujundatud mandrijää. Põhjaossa ulatub järverohke Mecklenburgi kõrgustik. Sellest kagus paikneva Uckermarki lõunaosas on metsa- ja järverohke Schorfheide. Keskosas eraldavad ürgorud madalaid lavasid. Jõgede (Spree, Haveli, Reini, Dahme, Elbe) orulaenderis tekivad kõrgvee ajal suured märgalad (Rhinslach, Spreewald, Oderbruch). Liidumaa lõunaosas paiknevad Flämingi ja pruunsõe poolest rikas Alam-Lausitzi kõrgustik (183 m). Peale sakslaste elab Alam-Lausitzis Spree ääres ka *sorbe. Tihedaim on asustus Berliini ümbruses ja Alam-Lausitzi piirkonnas. Mets katab 1/3 liidumaa alast. B. on valdavalt põllum-piirkond, tööstust on rohkem liidumaa kesk- ja lõunaosas. Kasvat. nisu, rukist, kartulit ja suhkrupeedi. Potsdamist kagus asuv Werderi ümbrus on tähtis puuviljakasvatusepiirkond. Märgaladel on ülekaalus köögivilja- ja veisekasvatus. Berliini ümbruse linnades (Potsdam, Teltow, Hennigsdorf, Bernau) on olulised metallurgia ning masina-, elektro- tehnika- ja elektroonikatööstus. Alam-Lausitzis asuvad suured pruunsöekarjäärid, jõujaamad ja keemiate- hased. Tähtsamad tööstuslinnad on Senftenberg, Lauchhammer, Spremberg, Lübbenau ja Cottbus. Tavapärased tööstusharud on tekstiili- (Cottbus, Forst, Guben) ja klaasitööstus (Forst, Spremberg). Tähtsad tööstuslinnad on ka Eisenhüttenstadt, Brandenburg, Oranienburg (metallurgia), Ludwigsfelde, Wildau, Schwedt (naftatööstus), Premnitz (kunstkiud), Rat- henow (optikatööstus), Wittenberge (tselluloos, õmb- lusmasinad) ja Rüdersdorf (tsement). Rdt- ja mnt-võrk on tihe, laevatatavaid jõgesid (Oder, Spree, Havel, Elbe) ühendavad kanalid. Tähtsamad jõesadamad on Königs Wusterhausen, Wittenberge, Brandenburg ja Potsdam. Palju on järve- ja metsarohkeid puhkepiir- kondi. — End. B-i markist 1945 moodust. liidumaa jaotati 1952 Cottbusi, Frankfuri ja Potsdami ringkon- naks, mis 1990 said B-i liidumaaks.

*Brandt, Willy, Saksamaa riigitegelane. Oli 1964–87 Saksamaa Sots-dem. Partei esimees, seejärel auesi-

mees, sept-ni 1992 Sotsial. Internatsionaali esimees. Suri 8. X 1992.

*Branting, Karl Hjalmar, Rootsi poliitik. Sai 1921 Nobeli rahupreemia (koos C. Langeaga).

*Brasiilia, riik L-Am-s; 8 511 996 km², 156 803 000 el. (1996), pealinn Brasília (1996. a. 1 817 000 el.). Jaguneb halduslikult 26 osariigiks ja pealinna fö- deraalterr-ks. Põhiseadus (riigi ajaloos 8.) jõustus 5. X 1988. Rahvuskongress (parlament) koosneb 513-liik- melisest Saadikutekojast ja 81-liikmelisest Senatist. President valitakse otsesel valimisel 4 aastaks. Rah- vastikust moodustavad 53 % valged (1980, neist 15 % portugali, 11 % itaalia, 10 % hispaania ja 3 % saksa päritolu), 34 % mulatid ja mestiitsid ning 11 % musta- nahalised; jaapanlasi oli 1 mln. 1994 oli B-s u. 300 000 indiaanlast (u. 200 etnilist rühma). Rahvastiku juurde- kasv oli 1985–95 keskm. 1,6 % aastas. 1991 ja 1993 vastuvõetud majandusarengukavades nähti ette inves- teeringute suurendamist, riigi osatähtsuse vähendamist ja erastamise kasvu. Rahatühikuna asendab kruseirot alates 1. VII 1994 real. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 579,9 mrd. \$ (3640 \$ 1 in. kohta), sisema- janduse kogutoodang 688,1 mrd. \$, sellest andis põllum. 14 %, tööstus 37 % ja teenindus 49 %. Töö- puudus oli 4,4 %, inflatsioon 1985–95 873,8 %. Sisse veeti (1995) 53,29 mrd. \$ ja välja 47,75 mrd. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on metallid ja metallitooted (14 %), masinad (16 %, sh. autod), soja (8 %), keemia- tooted (7 %), mangid, paber ja kotiv. Suuremad kauba- partnerid on USA, Argentina, Jaapan ja Saksamaa.

* Ajalugu. President J. Sarney (s. 1930) jätkas maa demokratiseerimist. 1988 jõustus uus põhiseadus, 1989 toimus esimene otsene presidendivalimine; presiden- diks sai F. Collor de Mello (s. 1949), kelle parlament 1992 tagandas korruptsioonisüüdistuse alusel. A-st 1995 on president F. H. Cardoso (s. 1931).

Brazauskas, Algirdas Mykolas (22. IX 1932), Leedu riigitegelane, majandusdr. (1974). Lõpetas 1956 Kau- nase Politehnilise Inst-i ehitusinsenerina. NLKP liige a-st 1959. Oli 1966–77 Leedu NSV Riikliku Plaani- komitee esimehe I asetäitja, 1977–88 Leedumaa KP KK sekretär ja okt-st 1988 KK I sekretär. Toetas „Sõ- jüdis“ liikumist ning tema juhtimisel saavutati 1989. a. lõpus Leedu KP lahkulöömine NLKP-st. Sai seejärel Sõltumatu Leedu KP (dets-st 1990 Leedu Dem. Töö- partei) esimeheks. Jaan-st märtsini 1990 Leedu NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees, märtsist 1990 jaan-ni 1991 peaministri asetäitja ja nov-st 1992 veebr-ni 1993 parlamendi esimees. 1993–98 Leedu president.

*Bratislava, Slovaki Vabariigi pealinn a-st 1993, moo- dustab omaette halduspiirkonna; 368 km², 448 000 el. (1998).

*Brattain, Walter Houser. Suri 13. X 1987.

*Braudel, Fernand. Suri 27. XI 1985.

*Braunstein, Aleksandr Jevsejevitš. Suri 1. VII 1986. **brauser** (ingl *browser*), hüpertexti lugemise ja selles liikumise rakendusprogramm. B. esitab HTML-vor- mingus dokumendi, mis sisaldab tekste, piltide, joonis- te, animatsioonide, heli- ja videolõikude viiteid ning juhtimisnuppe, arvutiekraanil tervikliku veebi- (WWW)-leheküljeks nimetatava graafilise kujundina. Kasutatavaimad b-d on „Netscape“ ja „Internet Explorer“.

*Brežnev, linn Venemaal, nimetati jaan. 1988 taas Naberežnoje Tšelnõks.

Bretton Woods'i konverents [bretn vuds], juulis 1944 Bretton Woods'is New Hampshire'is USA-s pee- tud 44 riigi rahanduskonverents. Arutati pärast II maa- ilmasõja lõppu tekkida võivate majandusraskuste kõr- valdamise ja rahvusv. maksesüsteemi korraldamise või- malusi. Otsustati põhivaluutadena kasutada USA dol- larit ja inglise naela ning kulla ametlik hind kehtestada

suurimad lin-
I (elanike arv)

133 000
65 000
40 000
35 000
30 000

Brasiilia suurimad lin-
nad 1996 (elanike arv)

São Paulo	9 811 800
(1995) linnastus 16,42 mln.)	
Rio de Janeiro	5 533 000
Salvador (1993)	2 174 100
Belo Horizonte	2 091 800
Fortaleza	1 967 400
Brasília	1 817 000
Cariac	1 465 700
Recife (1993)	1 314 900
Rio de Alago	1 286 300
Belo	1 142 300
Manaus	1 158 300
Goiania	998 520
Curitiba	908 000

rdieu

dollarites. Teiste valuutade kurss fikseeriti ja seoti dollariga. Asutati rahvusv. rahandusasutused *Rahvusvaheline Valuutafond ja *Rahvusvaheline Rekons-
 tuerimise- ja Arengupank. Esimene pidi jagama niki-
 de valuutade olukorda, maksebilanssi ja kullamuuki
 ning vajaduse korral osutama ka tehnilist kulla fi-
 nantsabi, teine krediteerima investeringuid.
Bridgestone Corporation [brɪdʒstəʊn kɔːpəreɪʃn].
 Jaapani kummitööstuse kontsern, maailma suurimaid.
 Keskus asub Tokyos. Toodab auto- ja lennukirehve,
 jalgrattaid jm. spordivahendeid ja kummitootooteid. Kort-
 sern asutati 1931, a-ni 1937 asus Kyushu (Kišu) ja
 saarel. Ostis 1988 enamiku USA Firestone Tire and
 Rubber Co. aktsiad. Vabtrkuid USA-s, Kanadas, His-
 paanias, Taiivil, Indoneesias, Tais ja Filipiinidel. Kai-
 ve 12,4 mrd. \$, töötajaid 93 000 (1993).
 bri, juustusort, mida algeist tehni Prantismaal Seine'i
 nõos Brie'i maakohas. B. on lehmapiimast valmistatud,
 valge hallitusselga kattunud, voolava sisuga, pehme
 juust.

Briti India ookeani territoorium (ingl *British Indian Ocean Territory*), India ookeanis paiknev Suurbritannia valdus; 60 km². Alustis asusust ei ole, 1991 oli seal 1200 USA ja Suurbritannia sõjaväelast ning 1700 tsiviilmeestikut. Hõlmab Diego Garcia, Peros Banhose, Salomoni, Eagle'i ja Egmonti atolle Chagos saarest. Diego Garcia seni Maaurituse hallata olnud Chagose saarest ning Seiselliide koosseisu kuulunud Aldabra, Desrochese ja Farquhar'i saarest. 3 viimast ühendati 1976 Seiselliide Vabariigiga.

British Aerospace [briːʃ ˈeɪəspeɪs], British Aerospace Corporation, lüh. BAC, Suurbritannia tootuskonsortium. Asutati 1977, kui ühineisid British Aircraft Corporation, Hawker Sidelley Aviation ja Scottish Aviation. Keskus asub Londonis. Toodab tsiviil- ja sõjaleennukeid, relvi ja autosid. 1987 ühines B. A-ga riiklik relvatootaja Royal Ordnance (väliskehitehnikalisel relval, suurtükil, laskemoon) ja 1988 Rover Group. Käive 9 mrd. £, töötajaid 120 000 (1991).

British Airways [brɪtɪʃ ˈeɪwɪz], lüh. BA, Suurbritannia lennufirma. Asutati 1974, kui ühinesid *British Overseas Airways Corporation* (lüh. BOAC, asut. 1939) ja *British European Airways Corporation* (lüh. BEA, 1946). Keskus asub Londonis. Erastati 1987, kama aasta lõpus omandati lennufirma *British Caledonian Airways*. Firmale kuulub üle 200 lennuki, lennuteenus on 80 riigiga.

British-American Tobacco Industries [britis eme-
rikan tobakko industris], a-st 1976 B.A.T. Industries
Plc; asut. 1902 American Tobacco Co. (asut. 1890) ja
Imperial Tobacco Company Ltd. uhinades. Ohi 1980.
a-te keskpaigaks maailma suurimaid tubakatööstus-
kompanieid. Tal on ennetoid ligi 50 mrgis üle 100.
kolmandik rahust suadake kindlustus- ja rahandus-
gevusest. Kontserni kuulub ka paberit-, pakendi-, kos-
neidatööstusse ennetoid. Käive 47 mrd. \$, töölä-
jaid 200 000 (1992).

Broadbent (broad-J, Donald Eric (6. V 1926 – 10. IV 1993), inglise psühholoog, Londoni Kuningliku Seltsi liige (1968), Oli 1958–74 Cambridge'i ülikooli rakenduspäsihholoogiakeskuse dir., 1974–91 Oxfordi ülikooli leatur. Uuris keskkonna stressorite mõju kognitiiv-

diversele soortusedukusele, tähelepanu (järelmaks, et tähelepanu laad sõltub elukogemusest), infootustims. T: Perception and communication (1958), Behaviour (1961), Decision and stress (1971), In defence of empirical psychology (1973)

Brockhouse [brokhaus], Bertram Neville (15. VII 1918), kanada füüsik. Töödand a-st 1950 Chalk Riveri tuumauurimiskeskuses (Ontarios), a-st 1962 on Hamiltonis McMasteri ülikooli prof. Arendanud neutronite difraktsiooni põhinevaid aine omaduste ja struktuuri uurimise meetodeid. Ehitanud aines hajunud neutronite energia registreerimise mõõtemistu (sh. kolman-nobeli preemia 1994 (koos C. G. Shulliga).
Brookhoff, Alfred (1894-1972), hollandi füüsik.

[illegible]

Valismaal (koogu) „Lunnetused ja poeemid“, 1965, ja „Peatus korbes“, 1970). A-st 1972 elas USA-s (a-st 1977 USA kodanik), pms. New Yorgis, olles mitmes sealises ülikoolis õppepõud. B. on mitmeti uendandud ja arendanud vene luule traditsioone: lahudes vene kirjanluse „höbedase ajastu“ ja *akmeismi pärimusest, on ta toonud luulesse suurt määrat filosoofia sugemeid ja uendand, sageli inglise metafüüsilise luule mõju, vene luule väljendus- ja vormivõtteid ning

keeleharvust. Avaldanud ka näidendeid, tõlke- ja esseertit- id (e. k. valikkogu "Koguja rõõm", 1997). Nobeli preemia 1987. T: luulekogu *Kauni ajastu lõpp* (1977), *Sonalligid* (1977), *Rooma elegiad* (1982), *Uued luuletused Angustale* (1983), *Urania* (1987) ja *valikkogu Kulli sügishüüd* (1990), autobiograafiline esse *Taie! määral mitte keegi!* (1987, e. k. 1991).

B: Носиф Бродский пазмером подмишка. Тлн., 1990; В. Лопухина. Словарь тирное Бродского. Тлн., 1995. ▶

"Brogie, Louis Victor de, Surt 19, III 1987.
"Brogie, Julian Vladimirovitš, Surt 4, VI 1990.
Brooks [bruks], Mel, öieti Melvin Kaminsky (28.
VI 1926), ameerika filmlavastaja ja näitleja. Loonud
põhil. populaarseid filme ja zanjride paroodiaid (ves-
tem "Leegetisevad sadulad", 1974; õudusfilm "Fran-
kstein junnior", 1974; A. Hitchcocki aineline "Kõr-

J. Brodski

dski

gusekartus", 1977; ajalooline „Maailma ajalugu. Osa I", 1981; ulmefilm „Kosmosekerad", 1987; Robin Hoodi seiklustest „Mehed sukkpükstes", 1995; „Dracula: surnud ja sellega rahul", 1997). B. on ise kirjutanud oma filmide stsenaariumid ja mänginud enamikus neist peaosas.

***Broszkiewicz**, Jerzy. Suri 4. X 1993.

***Brovikov**, Vladimir Ignatjevitš. Suri 2. X 1992.

Brown [braun], Michael Stuart (13. IV 1941), ameerika molekulaargeneetik, USA Rahvusliku TA liige. Töötanud a-st 1971 Dallases Texase ülikoolis (a-st 1977 tervise teaduskeskuses pärilike haiguste osk. dir.). Avastas 1973 koos J. Goldsteiniga väikese tihedusega lipoproteiidide retseptorid (LDL-receptor-Low), mis osalevad inimese ja loomade kolesterooliainevahetuses — seovad ja eemaldavad verest kolesterooli kandvaid osakesi. Nende kontsentratsiooni suurenemine veres võib olla kiire ateroskleroosi kujunemise põhjus. Nobeli preemia 1985 (koos J. Goldsteiniga).

***Bruhn**, Erik. Suri 1. IV 1986.

***Brujevitš**, Nikolai Grigorjevitš. Suri 5. V 1987.

Brundtland [bruntlan], Gro Harlem (20. IV 1939), Norra riigitegelane. Lõpetas 1963 Oslo ülikooli arstiteaduskonna, töötas 1966–74 Oslo tervishoiuasutustes. Oli 1974–79 keskkonnaminister. A-st 1975 Norra Töölispartei esimehe asetäitja, 1981–92 esimees. A-st 1977 parlamendi liige. Oli 1981 (8 kuud), 1986–89 ja 1990–96 peaminister (loobus isiklikel põhjustel). Juhtis 1984–87 rahvusv. komisjoni, mis tegeles maailma majanduskasvu ja energiakasutuse probleemidega. A-st 1998 Ülemaailmse Tervishoiuorg-i peadir.

***Brunei**, riik Kagu-Aasias Kalimantan saare loodeosas; 5765 km², 230 000 el. (1996), pealinn Bandar Seri Begawan (1991. a. 21 000 el.). Riiginähtised on BN ja BRN. Jaguneb halduslikult 4 ringkonnaks. Riigusk on islam. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 2,5 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1994. a. 3975 mln. \$ (14 240 \$ 1 in. kohta). Sisemajanduse kogutoodangust (1995. a. 3,9 mrd. Brunei \$) andis tööstus 60 % ja teenindus 40 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 0,3 %. Kaupa veeti välja 2,7 mrd. \$ ja sisse 1,3 mrd. \$ eest. Väljaveost moodustasid 95 % nafta ja maagaas. Peamised kaubanduspartnerid on Jaapan, Singapur, Korea Vabariik ja Malaisia.

Brynnar [brinər], Yul, õieti Julius Briner (11. VII 1915, teistel andmetel 1916, 1917 või 1920 — 10. X 1985), ameerika filminäitleja. Sündinud Kaug-Idas, USA-s elas a-st 1940. Sai kuulsaks Broadway muusikaliga „Kuningas ja mina" (1952, film 1956). Mänginud pms. seiklusfilmides („Seitse vaprat", 1960; „Tarass Bulba", 1962; „Chaillot' hull", 1969; „Valgus maailma äärel", 1971; „Westworld", 1973).

Bubka, Sergi (Sergei) Nazarovitš (Nazarovitš) (4. XII 1963), ukraina kergejõustiklane. Võitnud teivahüppes kuldmedali Seouli OM-del 1988, tulnud maailma-meistriks kõigil seni peetud MM-võistlustel (1983 Helsingis, 1987 Roomas, 1991 Tokyos, 1993 Stuttgardis, 1995 Göteborgis ja 1997 Ateenas). Ületanud teivahüppes esimesena 6 m ning püstitanud sise- ja välisvõistlustel kokku 32 maailmarekordit (parim tulemus sisevõistlustel 6.15, välisvõistlustel 6.14).

Buch [bu:h], Christian Leopold von, vabahärra von Gellmersdorf (26. IV 1774 — 4. III 1853), saksa geoloog ja geograaf, nüüdisgeoloogia rajajaid, Berliini ja Prantsuse TA liige (1840). Oli algul neptunist (A. Werneri õpetuse pooldaja), pärast Vesuvi, Alpide jt. mäestikualadega tutvumist plutonist. Nn. tõusukraatri hüpoteesi (kõiki mäeahelikke on kergitanud maa-koore ülaossa tunginud magma) autor (koos A. von Humboldtiga). Tegi kindlaks Skandinaavia poolsaare aeglase kerkimise, nentis paleontoloogia suurt tähtsust Maa ajaloo tundmaõppimisel, uuris fossiilseid mollus-

keid. Uurimusi ka juura ajastu paleontoloogia ja stratigraafia ning loodusgeograafia, meteoroloogia ja botaanika alalt. Katastrofismiteooria pooldaja. T: *Physikalische Beschreibung der Canarischen Inseln* (1825), *Gesammelte Schriften* (4 kd., 1867–85).

Buchanan [bjukənən], James McGill (2. X 1919), ameerika majandusteadlane, majandusdr. (1948). Lõpetas 1941 Tennessee ülikooli. Töötas a-st 1956 Virginia ülikoolis, kus asutas T. Jeffersoni nim. pol. ökonoomia keskuse, mille dir. oli a-il 1957–59, ja 1969–83 Virginia polütehnilises inst-s; a-st 1983 olnud Fairfaxi George Masoni ülikooli prof. Uurimusi finantsteooria ja -poliitika (maksundus) alalt. Peamine uurimissuund on *avaliku valiku teooria (13. kd.). Nobeli preemia 1986. T: *Public principles of public debt* (1958), *Fiscal theory and political economy* (1960), *Cost and choice. An enquiry in economic theory* (1969), *Theory of public choice. Political applications of economics* (1972), *Political economy of budget deficits* (1986).

Bucher [bušər], Walter Herman (12. III 1888 — 17. II 1965), ameerika geoloog. Oli 1913–40 Cincinnati ja 1940–56 Columbia ülikooli prof.; mitme USA teaduste akadeemia liige. Uurimused käsitlevad tektoonikat (eriti orogeneesi), kriptovulkanilisi struktuure ja maa-koore deformeerumist. Tema järgi on maa-koore arengus vaheldunud kogu planeeti hõlmanud venitus- (paisumis-) ja kokkutõmbumisperioodid (nn. pulsatsioonihüpotees). T: *The deformation of the Earth's crust. An inductive approach to the problems of diastrophism* (1933).

Buhharin, Nikolai Ivanovitš (9. X 1888 — 15. III 1938), NSV Liidu poliitik ja majandusteadlane, NSVL TA akad. (1928). Astus 1906 VSDTP-sse. Oli 1917–18 nn. puhempoolsete kommunistide juht, 1918–29 ajalehe „Pravda" vastutav toim., ühtlasi 1926–29 Kominterni TK esimees, 1934–37 ajalehe „Izvestija" vastutav toim. ja 1924–29 ÜK(b)P KK Poliitbüroo liige. Kuni 1920. a-te alguses agaraimate uue majanduspoliitika pooldajate hulka. Pärast V. Lenini surma puhkenud võimuvõitluses toetas esialgu J. Stalini kursi, kuid sattus hiljem tema põlu alla ja vabastati 1929 kõrgist pol. ameteist, sest ta ei pooldanud vägivaldset kollektiviseerimist ja industrialiseerimist. Arreteeriti 1937 ja lasti pärast näitlikku kohtuprotsessi maha. Rehabileeriti 1988. T: *Мировое хозяйство и империализм* (1918), *Теория исторического материализма* (1921).

B: Бухарин: человек, политик, ученый. М., 1990; С. Коэн. Бухарин. Политическая биография 1888–1938. М., 1990.

Bukovski, Vladimir Konstantinovitš (30. XII 1942), vene inimõigusliikumise aktivist. Erialalt bioloog. Vangistati 1963, süüdistatuna keelatud kirjanduse levitamises, oli a-ni 1965 psühhiaatrilisel sundravil. 1965 vahistati kirjanikke J. Danieli ja A. Sinjavskit toetava meelevalduse korraldamises süüdistatuna, oli a-ni 1966 taas sundravil. 1967 arreteeriti ja mõisteti 3 aastaks vangi; 1971 arreteeriti NSV Liidu rakendatavat psühhiaatrilist sundravi käsitlevate materjalide Läände (Méxicosse ülemaailmsele psühhiaatrite kongressile) toimetamises süüdistatuna ning mõisteti 7 aastaks vangi ja 5 aastaks asumisele. 1976 saadeti Läände (vahetati L. Corvalán Lepe vastu). Seejärel on elanud Suurbritannias ja USA-s (1982–90 töötas Stanfordi ülikoolis) ning osalenud silmapaistvalt inimõigusliikumises ja NSV Liidu demokratiseerimise eest peetud võitluses. T: *A Manual on psychiatry for dissenters* (1974, koos S. Gluzmaniga), *The peace movement and the Soviet Union* (1982), autobiograafia *To build a castle. My life as a dissenter* (1978), *И возвращается ветер. Письма русского путешественника* (1990).

***Buldakov**, Gennadi Nikanorovitš. Suri 7. XII 1990.

ria suurimad lin-
97 (elanike arv)

1 112 800
340 600
300 000
195 900
167 400
148 400
123 600
106 200
101 800

agora

Burjaatia lipp

Burundi suurimad linnad
1990 (elanike arv)

Bujumbura	300 000
Gitega (Kitega)	102 000
Muyunga	79 000
Nyusi	74 000
Kayanza	63 000
Kirundo	63 000
Buhanza	60 000

1993

Burjaatia (burjaadi *Burjaad oron*), Burjaadi va-
bariik, rahvuslik-territoriaalne subjekt Venemaa Föderatsioonis Ida-Siberis; 351 300 km², 1 053 000 el.
(1996). A-ni 1991 *Burjaadi ANSV. Pealinn Ulan-Ude
(Ulaan Üde). ◀

***Burkina Faso**, riik Lääne-Aafrika siseosas; 274 200
km², 10 623 000 el. (1996), pealinn Ouagadougou
(1994. a. 634 000 el.). Riigitahtised on BF ja BFA.
Jaguneb halduslikult 30 prov-ks. Rahvastiku juurde-
kasv oli 1985–95 keskm. 2,8 %. Riigi kogutoodang
moodustas 1995. a. 2,417 mrd. \$ (230 \$ 1 in. kohta).
Sisemajanduse kogutoodangust (2,325 mrd. \$) andis
põllum. 34 %, tööstus 27 % ja teenindus 39 %. Inflatsio-
on oli 1985–95 keskm. 2,5 %. Kaupa veeti välja
(1993. a.) 145 mln., sisse 144 mln. \$ eest. Väljaveost
moodustasid 63 % puuvill, 10 % toiduained, 8 % kuld
ja 5 % nahk. Peamised kaubanduspartnerid on Prantsus-
maa, Côte d'Ivoire, Itaalia ja Portugal.

***Ajalugu**. 1974, 1980 ja 1982 toimusid riigipöörded,
millega peatati parteide tegevus. 1983. a. riigipöörde-
ga võimule tulnud kapten T. Sankara (1949–87) re-
žiim kukutati järjekordse riigipöördega 1987. Võimule
tulnud kapten B. Compaoré (s. 1951) valitsus alus-
tas nn. rektifikatsioonipoliitikat, 1991 loobuti mark-
sistlik-leninlikust ideoloogiast ja kehtestati uus põhi-
seadus ning mitmeparteisüsteem. B. Compaoré valiti
presidendiks. 1992 toimunud vabadel valimistel sai
enamuse presidenti toetav partei *Organisation pour la
démocratie populaire/Mouvement du travail*.

Burkitti lümfoom [bõ:'kit], ka aafrika lümfoom,
pahaloormuline lümfikoe või lümfirakkude kasvaja,
mida on diagnoositud pms. Kesk- ja Ida-Aafrikas ning
Uus-Guineas, vähem mujal. B. l. on inimese esimene
kindlakstehtud viirustekkega kasvaja. Viirus kuulub
desoksüribonukleiinhappegenoomiga *Herpesviridae*
sgk-a *Gammaherpesvirinae* alamprk-a (Epsteini-Barri
viirus). Kõige rohkem haigestuvad 2–20-aastased. Hkl.
on haiguse esimene kliiniline tunnus kudede vohumi-
sest tekkinud ühepoolne turse lõua piirkonnas, hiljem
tekivad siirded maksas, neerudes, munandites jm.
lümfikoes. Vanematel haigestunutel (20–50-aastastel)
tekib enamasti nina-neeluvähk. Lümfoom on nime-
tuse saanud šoti troopikaarsti D. Burkitti (s. 1911)
järgi.

***Burnet**, sir Frank Macfarlane. Suri 31. VIII 1985.

Burnett [bõ:'nit], Frances (24. XI 1849 – 29. X 1924),
inglise päritolu ameerika kirjanik. Sai tuntuks eelkõige
lastermt-tega, mille peategelane võidab elurasku-
sed headuse ja enesevääratuse abil („Väike lord
Fauntleroy”, 1886, e. k. 1937, 1992; „Väike printsess”,
1905, e. k. 1933, 1994; „Salased”, 1910, e. k. 1931,
1993).

***Burnham**, James. Suri 28. VII 1987.

Burroughs [barəuz], Edgar Rice (1. IX 1875 – 19.
III 1950), ameerika kirjanik. Kirjutanud rohkesti
seiklusrmt-id, mille peategelaseks on *Tarzan, ja
ulmerom-e (esimene ilmus 1912). Paljud teosed on
tõlgitud ka eesti k-de.

Burton [bõ:'tn], Robert (8. II 1577 – 25. I 1640),
inglise kirjanik ja vaimulik. Elavas stiilis erudeeritud
käsitus „Kurvameelsuse anatoomia” (1621), mis koon-
dab renessansiaegseid kujutlusi vaimsetest hälvetest ja
nende ravist, laieneb kohati üldistavaks aruteluks inim-
käitumise üle.

***Burundi**, Burundi Vabariik, riik Kesk-Aafrikas;
27 834 km², 5 360 000 el. (1996), pealinn Bujumbura.
Jaguneb 15 prov-ks. Riigitahtised on BI ja BDI. Rah-
vastikust moodustavad üle 83 % hutud, alla 15 %
tutsid ja alla 1 % pigmeed. Linnarahvastiku osatähtsus
oli 1996. a. 7,5 %. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–
95 keskm. 2,8 %. Praegu kehtiv põhiseadus jõustus
1992, sõjalise pöördega 25. VII 1996 sai võimule üle-

minekuparlament. Riigi kogutoodangu maksumus oli
1995. a. 984 mln. \$ (160 \$ 1 in. kohta). Sisemajanduse
kogutoodangust (1,062 mrd. \$) andis põllum. 56 %,
tööstus 18 % ja teenindus 26 %. Inflatsioon oli 1985–
95 keskm. 6,1 %, välisvõlg 1995. a. 1,157 mrd. \$. 1993
veeti kaupa sisse 211,8 mln. \$, välja 67,5 mln. \$ eest.
Peamised väljaveokaubad on kohv (81 %), tee (9 %),
mineraalid, puuvill ja nahk. Tähtsamad kaubandus-
partnerid on Belgia, Prantsusmaa, Saksamaa ja USA.

***Ajalugu**. Tutside vähemusrühvas on iseseisvumisest
(1962) alates kontrollinud riigiparaati ja sõjaväge
(20 000 meest) ning eiranud dem. valimiste teel mood-
dust. esindusorganeid. Seetõttu on enamusrühvas hutud
(85 %) olnud poliitiliselt tõrjutud seisundis. Valitud
riigipead on vägivaldselt surjutatud võimult (1993 ta-
peti hutust president M. Ndayaye, s. 1953, 1994 sai
lennuõnnetusel surma president C. Ntaryamira, s.
1955). Sellest johtuvad kokkupõrked on mitu korda
(1988, 1992, 1993 ja 1996) arenenud vastastikusteks
massimõrvadeks, tohutu hulk hutusid on põgenenud
naaberriikidesse. 1996 muutusid kokkupõrked sisuli-
selt tutside armee ja hutude relvaüksuste vaheliseks
kodusõjaks. 25. VII 1996 toimus sõjaväeline riigipöö-
re. Selle juht, 1987–93 presidentina võimul olnud
major P. Buyoya (s. 1949, tutsi), peatas rahvuskogu ja
parteide tegevuse ning nimetas ametisse valitsuse, mil-
les on enam-vähem võrdselt esindatud tutside Rahvus-
liku Progressi Partei (*Unité pour le progrès national*)
ja hutude Burundi Rinne Demokraatia Eest (*Front
pour la démocratie au Burundi*). Naaberriigid ja
rahvusv. org-d ei ole aga seda tüüli määratlust tunnusta-
nud, relvakokkupõrked jätkuvad ja põgenike naasmine
on takistatud.

***Bush**, Alan. Suri 31. X 1995.

Bush [bʊʃ], George Herbert Walker (12. VI 1924),
USA riigitegelane. Oli II maailmasõja ajal mere-
lennuväes. Tegutses a-ni 1966 Texase naftatööstuses
(müüja), seejärel alustas pol. tegevust. Oli a-st 1966
Vab. Partei senaator, 1970–72 USA ala-
line esindaja ÜRO-s, 1972 Vab. Partei esimees, 1974–
75 USA missiooni juht Pekingis, 1976–77 Luure
Keskagentuuri dir. kandideeris 1980. a. presiden-
divalimistel, oli 1981–89 (president R. Reagani ajal)
asepresident ja 1989–93 president. Kohtudes 1989
Maltal M. Gorbatsõviga, deklareeris külma sõja lõp-
pu. Saatis 1989 USA interventsiiooniväe Panamasse,
juhtis 1991 (Lahesõja ajal) Iraagi väljatõrjumist Ku-
veidist. ◀

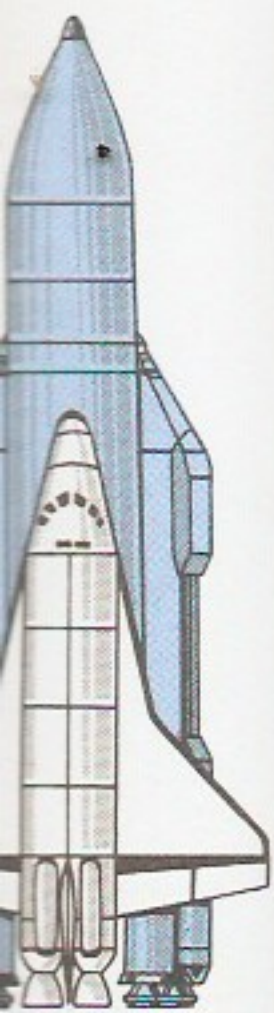
Butare, linn Ruanda lõunaosas 1750 m ü. m., B. pre-
fektuuri halduskeskus; 43 000 el. (1988). Haridus- ja
kultuurikeskus. Linnas on ülikool (asut. 1963), peda-
googiline ja põllumajandusinst., rahvusmuuseum; kat.
peapiiskopi asupaik. Asut. 1927, kandis a-ni 1962
Astrida nime.

***Butenandt**, Adolf Friedrich Johann. Suri 18. I 1995.

Butler [batlɐr], Nicholas Murray (2. IV 1862 – 7. XII
1947), ameerika pedagoogikateadlane ja publitsist. Oli
1902–45 Columbia ülikooli president, a-st 1910 juh-
tis A. Carnegie hariduse edendamise sihtkapitali, a-st
1925 oli Carnegie rahutoetusfondi (*Carnegie En-
dowment for International Peace*) president. Tegi aga-
rat selgitustööd rahuidee propageerimisel, eriti
*Briandi-Kelloggi paktile (1928) ühisk. toetuse saami-
seks. Nobeli rahupreemia 1931 (koos J. Addamsiga).
Butuan, linn Filipiinidel Mindanao saare põhjaosas;
247 000 el. (1995). Asub Agusani jõe ääres selle
suudme läh.; sadam (kiudaine abaka ja kopra väljave-
du), naftahoidlad. B-s kuulutas F. de Magalhães 1521
Filipiinid Hispaania valduseks, 16. saj. lõpus rajasid
jesuiidid sinna oma misjonijaama.

***Bökov**, Rolan Antonovitš. Suri 6. X 1998.

***Bäck**, Sven-Erik. Suri 10. I 1994.

selennuk „Buran”
aketil „Energija”

G. H. W. Bush

Cc Cc Cc Cc Cc Cc

Curier New Normal
20. saj. lõppTimes New Roman
20. saj. lõppArial Normal
20. saj. lõppBrush 455
20. saj. lõppCity Medium
20. saj. lõppShelley Allegro
20. saj. lõpp

Cc

Cc

Cc

Cc

Cc

Cc

Cabanatuan [ka-], linn Filipiinidel Luzoni saare keskosas Pampanga jõe ääres Manilast põhja pool; 173 000 el. (1990). Liiklussõlm, põllumajandus (eriti riisi) tur. Araullo ülikool (asut. 1950). Linn a-st 1950.

Cabo Verde [kabu], Roheneemesaared, riik Aatlantilise ookeani Roheneemesaartel; 4033 km², 380 000 el. (1995), pealinn Praia (1990, a. 83 000 el.). Riigitihti- sed on CV ja CPV. Kehab 1992 jõustunud põhiseadus. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–94 keskm. 2,0 % aastas, hinnatõus 1995. a. 54 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 366 mln. \$ (960 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust andis põllum. 21 %, tööstus 30 % ja teenindus 49 %. Tööpuudus oli 1990. a. 25,8 %, inflatsioon 1985–95 keskm. 7,2 % aastas, välisvõlg 1993. a. 157,4 mln. \$. Kaupa veeti 1993 sisse 12,387 mrd. eskuudo, välja 311,4 mln. eskuudo eest. Peamised väljaveokaubad on kala ja merekaadused ning banaanid, tähtsamad kaubanduspartnerid Portugal, Holland, Brasiilia, Hispaania ja USA.

CAD (üh. ingliskeelsetest sõnadest *computer-aided design*), sama mis *raalprojekteerimine.

Cadiz [kadiθ], linn Filipiinidel Negros saare põhja- rannikul Visayani mere ääres; 120 000 el. (1990). Sa- dam; kalapüük.

Cagayan [kagaʔan], jõgi Luzoni saarel, Filipiinide pikim jõgi; 354 km. Algab Sierra Madre läänepooli, suubub Aparti Babuyan väina läbi, laevatatav 21, paa- titele kuni 240 km. Jõe org on tähtis tubakakasvatuse- piirkond.

Cagayan de Oro [kagaʔan], linn Filipiinidel Min- danao saare põhjarannikul; 340 000 el. (1990). Sadam (kalapüük, riis, maisi ja kopra väljavedu), rahvusv. lennujaam; toidudainetööstus. Ülikool (asut. 1933); kat. peapiiskopi residents. Rajati 17. saj. misjonijaamana, linn a-st 1950.

*Cage, John. Suri 12. VIII 1992.

Caguas [ka-], linn Puerto Rico idaosas viljakas C-1 orus; 133 000 el. (1993). Põllumajandus (tubakas, suhkruroog) kaubanduskeskus; tubaka-, naha-, klaasi-, keemia-, elektroonika- ja õmbustustööstus. Ülikool (asut. 1972). C. on rajatud 1775.

Calais [kaiʒ], Roger (3. III 1913 – 22. XII 1978), prantsuse kirjanik ja filosoof. Avaldas kirjanduse ja kunstisotsoloogilisi käsitusi, vastandades selguse kui loomuliku põlvkonna nõiakõne ja ideoloogilise su- valtsuse. T. *Le mythe et l'homme* (1938), *L'homme et le sacré* (1939), *Les impostures de la poésie* (1948), *Au cœur du fantasme* (1965), autobiograafia *Le Jeanne d'Arc* (1978).

Calnes [kæ'ni], John Eliot (26. XII 1823 – 8. VII 1875), inglise majandusteadlane. Oppis Dublinit *Trinity College* ja. Oli hiljem samas pol. ökonomia õppejõud ja 1856–61 pref. 1861–66 oli Galway üli- kooli kollekti ja 1866–72 Londoni ülikooli kollekti pol. ökonomia õppejõud järele. Tema esseed kul- last peetakse 19. saj. parimaks mõtlemisvõimeks teoseks. T. *The slave power* (1862, 1863), *Essays on the gold question* (1873), *Some leading principles of political economy, newly expounded* (1874).

*Caldwell, Erskine Preston, Suri 11. IV 1987.

*Callaghan, Leonard James, Suurbritannia riigitege- lane. Sai 1987 Callaghan of Cardiffi paruni titli ja kuulus seega parlamendi Ülemkotta (*House of Lords*). ***Callaghan**, Morley Edwards, Suri 25. VIII 1990.

Calococan [ka-], linn Filipiinidel, Manila põhjapoolne cecilinn; 763 000 el. (1990). Masina-, tekstiili-, kee- mia- ja toidudainetööstus ning metallurgia. C-1 rajatis augustiinielased 1762, kannatas II maailmasõjas. Linn a-st 1961.

*Calvin, Melvin, Suri 8. I 1997.

CAM (üh. ingliskeelsetest sõnadest *computer-aided manufacturing*), raalvalmistus, raaliotomine, *raalprojekteerimisega (CAD) kujundatud tehnolo- gia – toodete automaatne valmistamine *arvutuhimis- pinkide, *automaatpangistustest, *automaatitööde- mismoodulite, *töödeldemistisensitornite ja *töösturobo- titega; need võivad olla koondatud *tehismintellekti ele- mente sisaldavaks *automaattootmis- ja *töödeldemist- tekkinud poliitilise ökonomia koolkond Inglismaal. Kujunes Cambridge'i ülikooli prof. A. Marshalli üm- ber, tema tööd jätkasid A. C. Pigou (1877–1959) ning pärast II maailmasõda J. Robinson ja N. Kaldor (1908–86). C. k-lt sai mõjutu ka J. M. Keynes. Analüüsiti inimkäitumise mõju hinnastustele. Loodi mitme väärtustusteooria süntees: ühendati *piirkasutikkuse teo- ria, tootmiskulude teooria ning nõudmise ja pakku- se teooria. A. C. Pigou' juhtimisel uuriti vahetuse ja jaotamise probleeme. Propageeriti heaoluriigi teo- rat. Väidet, et finantspoliitika võib tagada riigi ma- janduse kriisideta arengu ja tulude õiglase jaotamise, pooldati vabakaubandust.

Cameron [kæmə'ron], Verney Lovett (1. VI 1844 – 27. III 1894), inglise maadeuurija. Juhtis 1873–75 Aafrika mandri idast (Bagamoyosi) läände (Ben- guelani). Avastas, et Tanganjika järve on ühenduses Kongo jõestikuga, uuris Luabala jõge.

Campbell [kæm'bi], Joseph (26. III 1904 – 31. X 1987), ameerika usundiloolane. Oli 1934–87 New Yorgi Sarah Lawrence College'i prof. Saanud mõju- si Euroopa süvapäsihooloogiast ja kaasaaja kirjandusest (T. Mannilt ja isearanis J. Joyce'ilt), arendas C. käsi- tust müütidest kui ühe ja sama arhetüüpilise motiivi (kangelane ja tema teekond) variatsioonidest. T. A *skeleton key to Finnegans Wake* (1944), *The hero with a thousand faces* (1948), *The masks of God* (4 kd, 1959–68), *The way of the animal powers* (1983), *The power of myth* (1988).

Campion [kæm'pən], Jane (30. IV 1954), Uus-Mere- maa filmilavastaja. Saavutas rahvusv. tunnuse 1993 filmiga „Klaver“. Tema filmide peateema on naise eneseteostusotsingud. F: Kullake (1989), *Ingel minu lauas* (1990).

Campo Grande [kampu grãndi], linn Brasiilia edela- osas, Mato Grosso do Sul osariigi pealinn; 526 000 el. (1991). C. G. on osariigi suurim ja kiireima kasvuga linn. Suure veisekasvatuse- ja maaviljeluspõlvkonna (maisi-, kohvi-, riisi- ja oadkasvatuse) kaubanduskeskus;

Cabo Verde suurimad saared (km ²)	
Sao Tiago	991
Santo Antao	779
Boa Vista	620
Fogo	476
Sao Nicolau	398
Sao Vicente	227

Cc

Shelley Allegro
20. saj. lõppbo Verde suurimad
red (km²)

tiago	991
Antão	779
Vista	620
go	476
Nicolau	398
Vicente	227

B. Cartland

liha- ja nahatööstus. Ülikool (asut. 1970); kat. peapiiskopi asupaik.

***Canetti**, Elias. Suri 14. VIII 1994.

Cannon [känən], Walter Bradford (19. X 1871 – 1. X 1945), ameerika füsioloog. Oli 1906–42 Harvardi meditsiinikooli prof., 1914–16 ühtlasi füsioloogiasektsi president. Uuris röntgenograafiliselt (kassi) seedetrakti ning tugevate emotsioonide mõju seedeelundkonnale ja hormonaalsüsteemile. Pidas emotsioonidega kaasnevat füsioloogilisi muutusi organismi häirereaktsiooniks (Cannoni-Bardi emotsiooniteooria). Arvustas W. Jamesi ja C. G. Lange emotsiooniteooriat. Käsitles ka stressi ja homöostaasi. T: *Bodily changes in pain, hunger, fear and rage* (1929), *The wisdom of the body* (1932, 1960), *Autonomic neuro-effector systems* (1935, autoreid).

Canon [känən], Jaapani tööstuskontsern, maailma suurimaid. Toodab foto-, tele- ja videotehnikaseadmeid, kontoriseadmeid ja meditsiiniaparaate; keskus Tokyos. Kontserni kuulub 4 turunduskompaniid, 5 uurimiskeskust ja 34 tootmisettevõtet. Käive 16,4 mrd. \$, töötajaid 64 000 (1993). – Asutati 1937, kandis algul nime *Precision Optical Industry Co. Ltd.* Valmistati fotoaparaate (esimene 35-mm-ne „Kwanon“). 1940 hakati tootma optikaseadmeid ja valmistati Jaapani esimene röntgeniapparaat. 1947–69 kandis nime *Canon Camera Co. Inc.* 1960 hakati tootma automaatfotoaparaate „Canonet“. 1964 valmistati maailma esimene 10 numbrikohaga arvuti. A-st 1968 on C-i Euroopa keskus Amsterdamis (*Canon Europa N.V.*). 1980. a-il asutati mitu ühisettevõtet *Siemens AG*-ga, *Eastman Kodak*’iga, *Olivetti*’ga. 1991 alustas Suurbritannias tööd tootmisettevõtte *Canon Manufacturing Ltd.*, valmistati maailma esimesed vahetatavate objektiviidega videokaamera ja ferroelektriline vedelkristallekraan. 1993 loodi tekstiilile trükkimise tindiprintitehnoloogia.

Can Tho [kan], Càn Tho, linn Vietnamis Kõrmasas Mekongi deltaharu ääres; 284 000 el. (1989). Mõsadam; toiduaine- (riisitöötus, kookosõli), tubaka-, tsemendi- ja väetisetööstus, põllutööriistade tootmine.

***Cao Yu**. Suri 13. XII 1996.

Cap-Haïtien [kap aitiä], linn Haiti põhjaosas Atlandi ookeani ääres, Nord’i dep. halduskeskus; 92 000 el. (1992). Sadam (kohvi, kakao, suhkruroo, banaanide ja ananasside väljavedu), rahvusv. lennujaam; põllumaaduste töötlemine. Tähelepansu väärivad linna läh. asuvad Sanssouci loss ja mäetipul paiknev kindlus *La Citadelle Laferrière* (mõlemad 19. saj. algusest). Linna rajasid prantslased 1670, oli Haiti vabadusvõitluse keskusi; kannatanud maavärinais (sh. 1842) ja 1928 orkaanis.

***Capra**, Frank. Suri 3. IX 1991.

***Çarçani**, Adil, Albaania riigitegelane. Albaania MN esimees a-ni 1991. Suri 13. X 1997.

Carlsbergi kontsern [ka-], Taani õlletööstuse kontsern, Skandinaaviamaade suurim. Asutati 1906, kui *Gamle Carlsberg* (asut. 1847) ja *Ny Carlsberg* (asut. 1882) ühinesid, sai nimeks *Carlsberg Bryggerierne*. 1970 ostis kontsern Tuborgi jmt. õlletehase ning a-ni 1988 kandis nime *Forenede Bryggerier A/S*. Kontsernil on üle 50 õlletehase 20 riigis, kus litsentsi alusel valmistatakse „Carlsbergi“ õlut. Käive 3 mrd. \$, töötajaid 13 000 (1991).

Carlsson [ka:rl-], Ingvar Gösta (9. XI 1934), Rootsi poliitik, sotsiaaldemokraat. Õppinud Lundi ülikoolis, täiendanud end USA-s. Olnud 1961–67 Sots-dem. Noorsooliidu esimees, 1965–70 *Riksdag*’i saadik, 1969–73 haridusminister, 1973–76 eluaseminister, 1982–86 peaministri asetäitja, 1985–86 looduskaitseminister, 1986–96 Sots-dem. partei esimees, 1986–91 ja 1994–96 peaminister. Ajanud traditsioonilist pragmaatilist sots-dem. poliitikat. Lahkus ametist 1996.

Carlsson [ka:rl-], Sten (14. XII 1917 – 5. VIII 1989), rootsi ajaloolane. Oli 1956–83 Uppsala ülikooli ajaloo prof., rajas Rootsis sotsiajalajaloo uurimise. 10-köitelise „Rootsi ajaloo“ peaautor ja toim. Tundis erilist huvi Smålandi ajaloo vastu. C-t on peetud 20. saj. produktiivseimaks rootsi ajaloolaseks. T: *Ständsamhälle och ståndspersoner 1700–1865* (1949), *Lantmannapolitiken och industrialismen* (1954), *Den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866* (1966), *Bürokrati och borgarstånd under frihetstiden* (1963), *Den svenska historien 1–10* (1961–68).

Carmichael [ka:maikl], Leonard (9. XI 1898 – 16. IX 1973), ameerika psühholoog ja eksperimentaalzooloog. Oli 1923–36 Browne ja 1936–38 Rochesteri ülikooli prof., 1938–52 Tufts ülikooli president, 1947–53 ühtlasi Ameerika haridusnõukogu esimees, 1953–64 *Smithsonian Institution*’i dir., a-st 1940 ühtlasi Ameerika Psühholoogiaühingu president. Uuris konna ja imetajate loodete arengut ning esikloomalisi. Leiutas looma silmaliigutuste mõõtmise seadme. Korraldas USA-s esimesi inimaju bioelektrilise aktiivsuse registreerimise (*elektroentsefalograafia) katseid. Toimetanud lapsepsühholoogia käsiraht-u „*Manual of child psychology*“ (1946) ja avaldanud psühholoogia-õpiku „*Basic Psychology*“ (1957).

***Carné**, Marcel. Suri 31. X 1996.

Carolina [ka-], linn Puerto Rico kirdeosas, San Juani eeslinn; 186 000 el. (1993). Isla Verde rahvusv. lennujaam; suhkru-, tubaka-, tekstiili- ja keraamikatööstus.

Carreras [ka-], José (Josep) (5. XII 1946), hispaania laulja, rahvuselt katalaan, maailma kuulsaimaid tenoreid. Alustas 1970 Barcelonas „Liceo“ ooperiteatris. Saavutas esikoha ja rahvusv. tuntuse 1971 Bussetos toimunud Verdi-nim. laulvõistlusel. Esines 1973 küllalisena Londoni *Covent Garden*’i ooperiteatris, 1974 New Yorgi *Metropolitan Opera*’s ja 1975 Milano *La Scala*’s. Mänginud ligi 40 ooperis. Tunnustatud eelkõige itaalia ja prantsuse ooperimuusika tõlgitsejana. O: Flavio (Bellini *Norma*), Alvaro (Verdi *Saatus* vöim), Rodolfo (Puccini *Boheem*).

***Carrington**, Peter Alexander Rupert, parun, Suurbritannia riigitegelane. Oli 1984–88 NATO peasekretär.

Cartago [ka-], linn Costa Rica keskosas, C. prov. halduskeskus; 116 000 el. (1994). Asub 1440 m ü. m. Irazú vulkaani jalamil. Peamine huviväärsus ja palverännakukoht on madonna kujuga Inglise Jumalaema kirik. C. on asut. 1563, oli a-ni 1823 Costa Rica halduskeskus; kannatanud maavärinais (1823, 1841, 1910).

Carter [ka:’tə], Elliot Cook jun. (11. XII 1908), ameerika helilooja. Loonud väga isikupärast, valju helikeelega, kergaste kõlavärvidega muusikat, millele on omane polürütmia. Peale orkestriteoste kirjutanud ka kammer- ja koorimuusikat. T: sümfonia nr. 1 (1942), *8 études and a fantasy* puhkpillikvintetile (1950), ballett *The Minotaur* (1947).

Cartland [ka:’tlənd], dame Barbara (9. IX 1901), inglise kirjanik. Avaldanud üle 500 menuka armastusromaan (,Kummitus Monte Carlos“, 1951, e. k. 1995; „Armastuskuller“, 1961, e. k. 1996; „Armastuse pisarad“, 1975, e. k. 1998; „Salapärase teenija“, 1977, e. k. 1997; „Mägede kutse“, 1981, e. k. 1997), biograafiaid ja näidendeid. ◀

***Casarès**, Maria. Suri 22. XI 1996.

Cash [käs], Johnny (26. II 1932), ameerika laulja, tuntuimaid kantrilauljaid. Võitis tunnustuse 1955–56 laulude „I Walk the Line“ ja „Folsom Prison Blues“ plaadistustega. C-le on omane lihtne ja lakooniline laulustiil.

Cassavetes [käsəvetis], John (9. XII 1929 – 3. II 1989), ameerika filmilavastaja ja näitleja. Alustas näitlejana New Yorgi teatrites, filmis mänginud a-st 1951 („Takso“, 1954; „Rosemary laps“, 1968; „Capone“,

Celine

E. M. Cioran

W. J. Clinton

tuimaid kaubamärke: „Chevron”, „Caltex”. Käive 44,9 mrd. \$, töötajaid 48 000 (1993).

*Chirac, Jacques René, Prantsuse riigitegelane, uusgollist. Oli peaminister a-ni 1988 ja Pariisi linnapea a-ni 1995. Kandideeris 1988. a. presidendivalimistel; a-st 1995 Prantsusmaa president.

Chişinău [kişinöu], *Kişiniov, Moldova pealinn; 700 000 el. (1996).

Choluteca [tšoluteka], linn Hondurase lõunaosas C. jõe ääres; 99 000 el. (1992). Liiklussõlm Panameerika mnt. ääres; toiduaine- (sh. piima-, suhkru-, liha-, õlle-), naha-, mööbli-, ehitusmaterjali- (tsement, tellised) ja metallitööstus (traat). Rajatud 1522 kaevandusasulana, linn a-st 1845.

Chrétien [kretjā], Joseph Jacques Jean (11. I 1934), Kanada riigitegelane. Hariduselt jurist. Tegutses 1958–63 ja 1986–90 advokaadina. Oli 1963–86 Liberaalse Partei saadikuna parlamendi liige, ühtlasi valitsuse liige: 1977–79 rahandus-, 1980–82 justiits-, 1982–84 energeetika- ja 1984 välisminister ning peaministri asetäitja. A-st 1990 taas parlamendi liige, a-st 1993 peaminister.

Christaller [kr-], Walter (21. IV 1893 – 9. III 1969), saksa geograaf, dr. (1932) ja dr. habil. (1938). Õppis Heidelbergi, Müncheni ja Erlangeni ülikoolis. Tema rajatud keskuste ja mõjupiirkondade teooria selgitab teenuste paigutust tarbimis- ja turupiirkondades ning keskustevahelist konkurentsi. E. Kanti toetuse tõttu pälvis C. 1960. a-il uuesti tunnustuse (ta valiti Lundi ja Ruhri ülikooli audr-ks, sai USA, Rootsi ja Suurbritannia autasusid). C. on uurinud ka halduspiirkondi, regionaalarengu planeerimist ja turismi. T: *Die zentralen Orte in Süddeutschland* (1933), *Das Grundgerüst der räumlichen Ordnung in Europa* (1950).

B: O. Kurs. Walter Christaller. – Eesti Geograafia Seltsi aastaraamat, 30. Tln., 1997.

*Christian-Jaque. Suri 8. VII 1994.

Christopher [kristof], Warren Minor (27. X 1925), USA riigitegelane. Hariduselt jurist, tegutses 1950. a-ist advokaadi ja Dem. Partei pol. nõuandjana. Oli 1961–65 välisministeeriumi nõunik, 1967–69 justiitsministri ja 1977–81 riigisekretäri (välisministri) asetäitja, 1993–97 riigisekretär.

Chu [tšu], Steven (28. II 1948), ameerika füüsik. Olnud a-st 1990 Stanfordi ülikooli prof. Uurimusi laserfüüsika ja -biofüüsika alalt. Nobeli preemia 1997 (koos C. N. Cohen-Tannoudji ja W. D. Phillipsiga) aatomite laserjahutuse meetodite arendamise eest.

Chula Vista [tšu:la vista], linn USA-s California edelaosas, San Diego kagupoolne eeslinn; 149 000 el. (1994). Raketi- ja lennukiosade tootmine, metalli- ja keemiatööstus (väetised), köögiviljakaubandus. Asut. 1888, linn a-st 1911.

Chungli [tšu-], Chunli, linn Taivaniil Taibeist läänes; 277 000 el. (1992). Põllum.-saaduste (suhkruroo, riisi, tee) töötlemine, tekstiilitööstus. Linnas on kaks ülikooli (asut. 1955 ja 1968).

Chur [ku:r] (pr *Coire*, it *Coira*, retoromaani *Cuera*), linn Šveitsis Reini orus Plessuri jõe ääres, Graubündeni kantoni pealinn; 30 000 el. (1995). Liiklussõlm ja turismilinn, veini- ja tekstiilitööstus. Ehitusmälestised on toomkirik (1175–1282), piiskopiloss (ümber ehit. 1728–37) ja raekoda (15. saj.). Liiklussõlm juba Rooma ajal (*Curia Raetorum*), Šveitsi vanim piiskopi asukoht (5. saj.-st).

*Church, Alonzo. Suri 11. VIII 1995.

Ciego de Ávila [sjego aβila], linn Kuuba keskosas; 96 000 el. (1993). Oluline rdt- ja mnt-sõlm ning põllum.-piirkonna (liha-piimakari, mesindus, suhkruroog, tsitruselised) keskus; toiduaine-, tekstiili-, naha-, jalatsi- ja ehitusmaterjalitööstus. Sadam on Kariibi mere ääres asuv Júcaro. Linn on asut. 1577.

*Cikler, Ján. Suri 21. XII 1989.

*Cilinskis, Gunārs. Suri 1992.

Cioran [pr sjorə, rum tšorən], Émil Mihai (8. IV 1911 – 20. VI 1995), rumeenia ja prantsuse kirjanik. Elas a-st 1937 Pariisis, 1940. a-ist alates kirjutas prantsuse keeles. Aforismipäraselt teravdatult kirjutatud filosoofilistes esseedes on ta arendanud pessimistlikku, kõikides nüüdisaja väärtustes kahtlevat maailmakäsitlust. T: *Précis de décomposition* (1949), *Syllogismes de l'amertume* (1952), *La tentation d'exister* (1956), *Histoire et utopie* (1960), *Le mauvais démiurge* (1969), *Ecartèlement* (1979), *Aveux et anathèmes* (1987).

Citizen Watch Co. [sitizən uotš], Jaapani kellatööstuse kontsern, maailma suurimaid; asut. 1930. Keskus on Tokyos. Käive 5 mrd. \$, töötajaid 20 000 (1993).

Ciudad del Este [sjudəd], end. nimi Puerto Presidente Stroessner, linn Paraguays Paraná jõe ääres; 134 000 el. (1992). Turismilinn; keraamika- ja lihatööstus. Jõe vastaskaldal Brasiilias asuva Foz do Iguaçuaga on ühendus 500 m pikkuse silla kaudu (a-st 1964). Huviväärsused on linna läh. asuvad Iguaçu (Iguassu) joad ja Itaipu hüdroelektrijaam (12 600 MW, maailma suurim). Linn on asut. 1957.

Ciudad Guayana [siu- jəna], end. nimi Santo Tomé de Guayana, linn Venezuela idaosas Bolívari osariigis Orinoco jõe ääres Caroní suudmes; 453 000 el. (1990). Jõesadam ja tööstuslinn, tööstuse põhiharud on must metallurgia, alumiiniumi-, elektrotehnika-, masina- (sh. traktorid), paberi- ja ehitusmaterjalitööstus. Linna rajas 1961 valitsuse moodust. *Corporación Venezolana de Guayana* (CVG), põhietsmärk oli naftatulu investeerimine naftavaru võimaliku ammendumise puhuks ja Caroní jõe energiavaru hõlvamine. Jõeale on rajatud Macagua (360 MW) ja Guri (10 300 MW, maailma suuruselt teine) hüdroelektrijaam. Linna piires ja selle ümbruses leidub rikkalikult rauamaaki ja boksiti, on ka kivisüsi, naftat, maagaasi, kulda, teemante, kaoliini, mangaani-, nikli- ja kroomimaaki.

Clapton [kləptən], Eric (30. III 1945), inglise kitarrist ja laulja, tuntumaid rockkitarriste. Esinenud mitme ansambli („Yardbirds”, „Bluesbreakers”, „Cream” jmt.) koosseisus. C-i mängustiili on tugevasti mõjutanud blues. Suure tuntuse on võitnud tema loodud laulud „Layla” (1970), „I Shot the Sheriff” (1974) jmt.

Clarendon [klārəndən], Edward Hyde (18. II 1609 – 9. XII 1674), inglise ajaloolane ja poliitik. Oli Charles I ja Charles II nõunik, 1658–67 lordkantsler. Tema inglise koduõja ajalugu („History of the Rebellion and Civil Wars in England”, avaldatud 1702–04) on inglise historiograafia suursaavutusi ja paistab silma ilmekate portreedega.

*Clément, René. Suri 17. III 1996.

Clemente [kl-], Francesco (23. III 1952), itaalia maalikunstnik, *transavangardismi peaesindaja. Ühendanud oma teostes ajaloolisi stiile ja msg. tehnikaid (joonistus, maal, foto, mosaiik), omased on koomilisus ja grotesksus.

Clinton [klintən], William (Bill) Jefferson (19. VIII 1946), USA riigitegelane. Hariduselt jurist, oli 1974–76 Arkansas ülikooli õigusteaduse prof., 1979–81 ja 1983–93 Arkansas osariigi kuberner. Dem. Partei kandidaadina valiti 1992 USA presidendiks, a-st 1993 president. Taotlenud koos abikaasa Hillary Rodham C-ga (s. 1947; abielus a-st 1975) USA tervishoigusüsteemi uuendamist. Tema vahendusel sõlmisid Iisrael ja Palestiina 1993 ja 1995 lepingu palestiinlastele omavalitsuse andmise kohta ning Serbia, Horvaatia ning Bosnia ja Hertsegoviina presidendid 1995 Daytonis (USA) rahulepingu, mis lõpetas 4 aastat Jugoslaavias kestnud sõja. C. võitis 1996. a. presidendivalimistel Vab. Partei kandidaati R. J. Dole'i (s. 1923) ja on alates 20. I 1997 teist ametiaega president.

Clurman [klö:'mən], Harold (18. IX 1901 – 9. IX 1980), ameerika lavastaja ja teatrikriitik. Tegutses teat-

Cohen-Tannoudji

mbia suurimad lin-	
1997 (elanike arv)	
...	6 005 000
...	1 986 000
...	1 971 000
...	1 158 000
...	813 000
...	589 000
...	508 000
...	434 000
...	420 000

nnery

*Copic, Branko. Suri 26. III 1984.

*Copland, Aaron. Suri 2. XII 1990.

Corey [ko:ri], Elias James (12. VII 1928), ameerika keemik. Olnud a-st 1956 Illinoisi ja 1959–68 Harvardi ülikooli prof., a-st 1968 emeriitprof. Arendanud sünteetise meetodi, mis rajaneb loodusliku aine molekuli (nn. sihtmolekuli) molekulisest sidemete järkjärgulise katkestamise ning saadud (või teiste analoogiliste) osiste hilisemal ühendamisel (retrosüntees). See meetod on võimaldanud tal esmasünteesida üle 100 looduses leiduva ühendi (sh. terpeene). Nobeli preemia 1990.

Corrigan [korigan], Mairead (27. I 1944), Põhja-Iirimaa patsifist. Päril Belfasti kat. perekonnast. Ühisk. tegevust alustas kat. heategevusorg-s Maria Leegion, veenis kat. noori, et nad lõpetaksid Briti sõdurite provotseerimise. Kui 10. VIII 1976 oli Iiri Vab. Armee (IRA) ja Briti sõdurite kokkupõrkes hukkunud C-i õe 3 last, korraldas ta koos B. Williamsiga 10 000 naise (protestandi ja katoliiklase) rahumarsi; koos asutasid nad Rahu Toetavate Inimeste Ühenduse (*Community of the Peace People*), mis jätkas demonstratsioonide korraldamist võrvalamise lõpetamiseks. Nobeli rahupreemia 1976 (koos B. Williamsiga).

*Cossiga, Francesco, Itaalia riigitegelane, president a-ni 1992.

*Costa, Lúcio. Suri 13. VI 1998.

***Costa Rica**, riik Kesk-Ameerikas Vaikse ookeani ja Kariibi mere vahel; 51 100 km², 3 399 000 el. (1995), pealinn San José (1996. a. 324 000 el.). Riigitaht on CR ja CRI. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 2,5 %, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 50 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 8,88 mrd. \$ (2610 \$ 1 in. kohta). Sisemajanduse kogutoodangu maksumus oli 1994. a. 9,23 mrd. \$, sellest andis põllum. (1995. a.) 17 %, tööstus 24 % ja teenindus 58 %. Inflatsioon oli 1985–95. a. 18,5 %, välisvõlg 1995. a. 3,2 mrd. \$ ja tööpuudus 1966. a. 6,2 %. Sisse veeti 1995. a. kaupa 3,27 mrd. \$, välja 2,61 mrd. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on tööstustooted (46 %), banaanid (16 %), kohv, ananassid ja veiseliha. Tähtsamad kaubanduspartnerid on USA, Saksamaa, Beneluxi riigid, Itaalia ja Guatemala. 1995 käis C. R-s 792 000 turisti.

***Ajalugu**. President O. Arias Sanchez (1986–90) esitas piirkondliku konflikti rahumeelse lahendamise plaani, mis sai aluseks Kesk-Ameerika riikide kokkulepetele (Nobeli rahupreemia 1987). 1994 sõlmisid C. R. ja Mehhiko vabakaubanduslepingu. 1990–94 oli president R. A. Calderón (s. 1949) ja 1994–98 J. M. Figueres Olsen (s. 1954). 1998. a. presidendivalimistel võitis äärmiselt M. A. Rodríguez Echeverría (s. 1940).

Costner [kostnə], Kevin (18. I 1955), ameerika filminäitleja ja -lavastaja. Alustas näitlejana 1981, sai tuntuks 1980. a-te keskel, kehastades tüüpilisi USA filmide mehiseid kangelasi („Silverado”, 1985; „Äraostmatud”, 1987; „Robin Hood, varaste prints”, 1991; „Ihu-kaitaja”, 1992; „JFK”, 1993; „Veemaailm”, 1995). Esimeses enda lavastatud filmis „Tantsib Huntidega” (1991, mängis ka peaosa) kujutab C. dakoota hõimu indiaanlaste elu nende hulgas elava valge ohvitseri silmade läbi.

Côte d'Ivoire [kot divuɑ:r], a-ni 1986 *Elevandiluurannik, riik Lääne-Aafrikas Guinea lahe looderannikul; 322 463 km², 13 978 000 el. (1995), pealinn Yamoussoukro (1990. a. 130 000 el.), valitsuse asupaik Abidjan (1995 linnastus 2,8 mln. el.). Riigitaht on CI ja CIV. U. 25 % rahvastikust tunnistab hõimuusundeid, 60 % on muslimid ja 12 % kristlased. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 3,4 %, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 44 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 9,25 mrd. \$ (660 \$ 1 in. kohta). Sisemajanduse kogutoodangust (10,07 mrd. \$) andis põllum. 30 %, tööstus 20 % ja teenindus 50 %. Inflatsioon oli 1985–95

keskm. 0,2 % aastas, välisvõlg 1995. a. 18,95 mrd. \$, tööpuudus 1994. a. 15,0 %. 1994 veeti kaupa sisse 1018 mrd., välja 1530 mrd. CFA frangi eest. Peamised väljaveokaubad on kakao, naftasaadused, puit, kohv ja puuvill, tähtsamad kaubanduspartnerid on Prantsusmaa, Holland, Nigeeria, Itaalia ja Saksamaa.

***Ajalugu**. 1960 riik iseseisvus ja presidendiks sai baule hõimupealiku poeg F. Houphouët-Boigny (oli võimul surmani 1993). 1983 tegi ta oma kodulinna Yamoussoukro riigi pealinnaks ja laskis sinna ehitada Rooma Peetri kiriku koopia, mille paavst 1990 sisse pühitses. Kohvi- ja kakaoaagi vähenemine, mille oli põhjustanud kuivus, tekitas 1980. a-il suure majanduskriisi, millest saadi üle Prantsusmaa abiga. 1990 hakati rakendama ranget kokkuhoiupoliitikat. 1960. a. põhiseadust on mitu korda muudetud, see kehtib 1990 tehtud parandustega. 1995 toimunud valimistel sai enamuse Côte d'Ivoire'i Dem. Partei (*Parti Démocratique de Côte d'Ivoire*, PDCI). A-st 1993 on president H. Konan-Bédié (s. 1934).

Coudenrove-Kalergi [kudenro:ve], Richard Nikolaus krahv von (16. XI 1894 – 27. VII 1972), Austria poliitik ja kirjanik. Lõpetas 1916 Viini ülikooli (dr. phil.). Algatas 1923 Viinis Euroopa Ühendriikide rajamist taotleva liikumise (*Paneuroopa). Emigreeris 1938 Šveitsi, töötas a-st 1940 New Yorgi ülikoolides ajaloo- ja filosoofia- (selle tulemuseks oli Euroopa Nõukogu asutamine 1949). T: *Pan-Europa* (1923), *Kampf um Pan-Europa* (1925), *Europa erwacht!* (1934), *Totaler Staat, totaler Mensch* (1937, e. k. 1938, 1940 ja 1988), *Eine Idee erobert Europa* (1958), *Für die Revolution der Brüderlichkeit* (1968), *Weltmacht Europa* (1971).

***Courmand**, André Frédéric. Suri 19. II 1988.

Cournot [kurno], Antoine Augustin (28. VIII 1801 – 31. III 1877), prantsuse majandusteadlane, matemaatik ja filosoof, matemaatilise majandusteaduse rajaja, prof. (1834). Oli a-st 1835 Grenoble'i ülikooli ja 1854 Dijoni ülikooli rektor. Selgitas väärtus- ja hinnateooria probleeme matemaatiliste meetodite varal. Uuris kahe müüjaga turgu (duopolit). T: *Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses* (1838), *Principes de la théorie des richesses* (1863), *Revue sommaire des doctrines économiques* (1877).

***Cousteau**, Jacques Yves oli Monaco okeanograafia- muuseumi dir. a-ni 1988. Juhtis 1985 teadusreisei tur- bopurjekal „Alkyone”. Prantsuse TA liige a-st 1988. Suri 25. VI 1997.

***Couve de Murville**, Maurice, Prantsuse riigitegelane. Oli 1973–86 Rahvuskogu ja 1986–95 Senati liige.

Coward [kauəd], Noël Pierce (16. XII 1899 – 26. III 1973), inglise näitekirjanik, näitleja ja lavastaja. Kirjutas vaimuka dialoogiga komöödiaid („Heinapalavik”, 1925, e. l. 1995; „Eraelud”, 1930, e. l. 1993; „Üleanne- tu vaim”, 1941, e. l. 1994) ja revüüstenariume, mille lauludele lõi ka muusika.

Cram [kräm], Donald James (22. IV 1919), ameerika keemik. Olnud a-st 1956 California ülikooli prof. (Los Angeleses), a-st 1990 emeriitprof. Sünteesinud nn. pe- remees-kompleksmolekulid, mis võivad valikuliselt ära tunda ja endaga siduda teatavaid külalismolekule või -ioone. Selliseid molekulid saab kasutada katalüsaatori- na ja ioonide teisaldamiseks nt. läbi rakuseina. Nobeli preemia 1987 (koos J.-M. P. Lehni ja C. J. Pederseniga).

Creditanstalt-Bankverein [kredi:tanštalt-bank- fergin], Austria vanim ja suurim äripank. Asutati 1855, kandis algul nime *Österreichische Creditanstalt*, praegune nimi a-st 1934, kui pank ühines *Wiener Bank- verein*-iga. Keskus asub Viinis. 1931 riigistati. A-st 1957 kuulub enamik aktsiaid eraisikuile. Bilansimaht 83 mrd. \$ (1993).

Crédit Lyonnais [kredi ljone], Prantsusmaa suurim äripank. Asutati 1863 Lyonis, riigistati 1946. Keskus

Côte d'Ivoire'i suurimad linnad 1988 (elanike arv)

Abidjan	1 929 000
Bouaké	330 000
Yamoussoukro	130 000
Daloa	122 000
Korhogo	109 000

Dd Dd Dd Dd Dd Dd

Curier New Normal
20. saj. lõpp

Times New Roman
20. saj. lõpp

Arial Normal
20. saj. lõpp

Brush 455
20. saj. lõpp

City Medium
20. saj. lõpp

Shelley Allegro
20. saj. lõpp

Dagestani lipp

Dagestani suurimad linnad 1996 (elanike arv)

Mahatškala	394 500
Derbent	90 000
Hassavjurt	86 500
Kaspisk	67 100

R. G. Dahrendorf

Daewoo [tae-], Lõuna-Korea masinatööstuse kontsern. Toodab laevu, mootoreid, tööriistu, autosid ja ehitusmasinaid. Suurim kontserni ettevõtte *Daewoo Shipbuilding and Heavy Machinery* valmistab riigi laevatoodangust kolmandiku. Käive 43 mrd. \$, töötajaid 94 000 (1996).

Dafydd ap Gwilym [david ab gwilim] (u. 1320 – 1380), Walesi luuletaja. Ta on tuntuim keskajane Walesi lüürik, valdas meisterlikult omaaegseid teemasid ja vorme. Kirjutas tundelist looduse- ja armulualet.

Dagestan, D-i vabariik, rahvuslik-territoriaalne subjekt Venemaa Föderatsioonis Põhja-Kaukaasias; 2 073 000 el. (1997). Maini 1991 *D-i ANSV. ◀

***Dahl**, Roald. Suri 23. XI 1990.

***Dahrendorf**, sir (a-st 1989) Ralf Gustav (1. V 1929), saksa sotsioloog ja politoloog. Olnud 1958–60 Hamburgi, 1960–66 Tübingeni ja a-st 1966 Konstanzi ülikooli prof., 1974–84 Londoni majandusteaduste kooli juhataja, a-st 1982 Naumanni sihtasutuse esimees. D-i ühisk-akäsituse lähteks on olnud kujutus sotsiaalsest konfliktist ja ühisk. muudatusi struktuurselt põhjustavate normide, ootuste, institutsioonide ja gruppide vastutoludest. T: *Soziale Klassen und Klassenkonflikt* (1957), *Homo sociologicus* (1958), *The modern social conflict* (1988). ◀

Dainava, *Dzūkija (13. kd.).

Dair az-Zor, Dayr az Zawr, linn Süürias Eufrati paremal kaldal, D. az-Z-i muhafazat (provintsi) halduskeskus; 133 000 el. (1994). Teedesõlm; toiduaine- (sh. suhkr- ja kala-) tööstus, soola tootmine. Linna läh. leidub naftat. Ülikool (asut. 1977), arheoloogiamuuseum (1974); prantslaste ehit. rippküla üle Eufrati (a-st 1924). Linna rajasid türklased 1867.

***Dalí**, Salvador. Suri 23. I 1989.

Daloa, linn Côte d'Ivoire'i keskosas, D. dep. halduskeskus; 122 000 el. (1988). Taimikasvatussaaduste (riisi, kohvi, puuvilla, kautšuki) tur. kat. piiskopi asupaik. Linna läh. asub Marahoué rahvuspark (1010 km², asut. 1968). Prantslased rajasid D. kohale 1903 oma tugipunkti.

Daly [deili], Reginald Aldworth (19. V 1871 – 19. IX 1957), ameerika geoloog. Oli 1907–42 Massachusettsi Tehnoloogiainst-i ja 1912–42 Harvardi ülikooli prof. ning a-st 1932 Ameerika Geoloogiaseltsi president. Urinud tardkivimeid, arvutas nende põhitüüpide keskm. koostise. Esitas hüpoteesi, et lubjakivi on osaleanud aluseliste kivimite tekkes, arendas batoliitide tekke käsitlust ja maailmamere eustaatilise kõikumise teooriat. Käsitlenud veealuste kanjonite ja atollide teket. Väitis, et merevee kemism on muutunud bioloogiliste tegurite toimel. T: *Our mobile earth* (1926), *Igneous rocks and the depths of the Earth* (1933), *Architecture of the Earth* (1938), *The floor of the ocean* (1942).

***Damberg**, Pētr. Suri 25. IV 1987.

Dattelparp

Dana [deina], James Dwight (12. II 1813 – 14. IV 1895), ameerika geoloog. Oli 1855–92 Yale'i ülikooli prof. Osales Austraaliasse ning Vaikse ja Atlandi ookeani saartele, L-Am-sse ja Aafrikasse tehtud uurimisreisides. Avaldanud uurimusi mäetekke, vulkanismi, mere-elustiku, mandrite ja ookeaninõgude tekke ja ehituse ning atollide kohta. Esitas 1873 mineraalide keemilise liigituse (see püsis muutumatuna üle poole saj-i); selgitas maakoore mobiilsete vööndide arengu seaduspärasusi ning võttis 1873 kasutusele terminid „geosünkliinial“ ja „geosünkliinial“. Kontraktsioonihüpoteesi pooldejana arvas, et maakoore kurdumist põhjustab maakera jahtumine ja kokkutõmbumine. T: *A system of mineralogy* (1837), *Manual of geology* (1864), *Corals and coral islands* (1872), *Characteristics of volcanous* (1890).

Daniel, Juli Markovič (15. XI 1925 – 31. XII 1988), vene kirjanik. Avaldas 1950. a-te lõpust alates pms. väljaspool NSV Liitu satirilist lühiproosat, kasutades varjunime Nikolai Aržak. 1965 arreteeriti ta koos A. Sinjavskiga ja mõisteti 5 aastaks vangi. See oli NSV Liidus pärast J. Stalini surma esimene kirjanike üle peetatud kohtuprotsess, sellega kaasnes laiaulatuslik protestiliikumine. Pärast vabanemist elas D. Kaluugas. Tema abikaasa L. Bogoraz (s. 1929) osales juhtivalt 1960.–80. a-te inimõigusi liikumises. T: lühiproosakogud *Sin Moskva* (1962) ja *Inimene MINAP-ist* (1963), luulekogu *Võnglauseletused* (1971).

Dannebrog, Taani lipp (valge rist punasel põhjal). Nimetus „D.“ seletatakse sõnadega *dan* (friisi 'punane') ja *brog* (alamsks 'riidetükk'). Ühe pärimuse järgi langes D. taevast, kui Valdemar II Võitja võitles 15. VI 1219 ristisõjas eestlastega Tallinna all. Teise pärimuse järgi olevat Valdemar II Võitja saanud lipu kingituseks paavstilt enne ristisõda. Kolmanda seletuse järgi põhineb lipp Valdemar II kilbivapil. Kirjalikus dokumendis esineb nimetus „D.“ esimest korda 1395. D-i peetakse Euroopa vanimaks riigilipuks, selle järgi on loodud teised Põhjamaade lipud.

***Daskalov**, Stojan. Suri 18. V 1985.

***Dassault**, Marcel. Suri 18. IV 1986.

Dašhovuz, *Tašauz, linn ja velajett Türkmenistanis (Turkmeenias).

Dazai [dadzai], Osamu, õieti Shuji Tsushima (19. VI 1909 – 13. VI 1948), jaapani kirjanik. Tema loomingus segunevad lääne mõjud jaapani kultuuri traditsioonidega. D. rohked lüürilises pihtimuslikus stiilis rom-d ja novellid väljendavad vaimsesse kriisi sattunud jaapani intelligentsi meeleolusid II maailmasõja eel ja järel. T: rom-d *Loojuv päike* (1947), *Inimloomuse kadumine* (1948), novellikogud *Videviku aastad* (1935), *Villoni naine* (1947).

dattelparp (*Lithophaga*), datlikujuliste, õhukese kojaga merekarpide perekond *rannakarplaste sgk-st. Mantliserva eesosas paikneva näärmega eritavad d-d lubjakivi lahustavat ainet. Rajavad urge ja elavad neis varjatult. D-d on hinnatud hõrgutised. ◀

Dawes [do:z], Charles Gates (27. VIII 1865 – 23. IV 1951), USA rahandus- ja riigitegelane. Oli president W. McKinley [1897–1901] ajal valitsuse raharingluse re-

gulased. Deegu
odon degus)

da vähem olenevad hinnad nõudmise-pakkumise vahekorra. — Esimene monopolidevastane seadus (*Shermans Act*) kehtestati 1890 USA-s. Eestis kehtestati konkurentsiseadus 1993.

B: J. Sepp. *Konkurentsipoliitika teoreetilised alused*. Trt., 1993; J. Sepp. *Konkurentsipoliitika õiguslikud alused*. Trt., 1993.

dendroindikatsioon, *bioindikatsiooni haru, mis uurib keskkonnanõudlust ja ammu toimunud protsesse dendrokronoloogia meetodite varal.

dengepalavik, kliiniliselt ligi 200 aastat tuntud (esma- kirjeldus 1799 Batavias, nüüd Jakarta), troopika- ja lähistroopikavöötmes leviv epideemiline viirushaigus. Epideemiad korduvad iga 3–5 aasta järel. D-u viirus- tekkelisuse avastas 1944 A. Sabin, eraldades tekitaja Calcuttas haigetelt sõduritelt. Haiguseteki- taja (Ø 50 nm) kuulub *flaviviiruste (13. kd.) hulka. Viirusel on neli serotüüpi, ta paljuneb sääskedes (nt. *Aedes aegypti*), inimeses ja esikloomalistes. D. levib pms. linna- des, kus teda siirutavad asulaoludes kohanenud ja pal- junevad *Aedes*-sääsed. Inimene nakatub sääsepistest. Haiguse peiteaeg kestab keskm. 4–7 päeva, äge kliini- line järk 3–7 päeva. Peamised kliinilised tunnused on pea-, silma- ja lihasevalu ning järsku tekkiv kõrge pala- vik. Tekivad verevalumid ja verevarustuse häired ning maks suureneb (hepatomegalia). Vaktsiine ega eri- omast ravi ei ole. D-u leviku vältimiseks püütakse sääs- kede paljunemist asulates tõkestada.

***Deng Xiaoping**. Suri 19. II 1997.

***Denissov**, Edison. Suri 24. XI 1996.

Depardieu [dəpardiø], Gérard (27. XII 1948), prantsu- se näitleja. Paistnud nii filmis (a-st 1966) kui ka teatris silma sügava karakteritunnetusega, laia amplituuga näitlejana. Mänginud filmides „1900“ (1975), „Viima- ne metroorong“ (1980), „Naabrinaine“ (1981), „Martin Guerre'i tagasitulek“ (1982), „Danton“ (1982), „Tar- tuffe“ (1984, ka lavastus), „Camille Claudel“ (1988), „Cyrano de Bergerac“ (1990), „Minu isa on mu armu- ke“ (1991), „Kõik elu hommikud“ (1992), „Sõkkaevu- rid“ (1993), „Elisa“ (1995).

depressandid, biol. rühm allelokeemilisi (*allelo- keemia, 13. kd.) mõjureid, organismides tekkinud kee- milised ühendid või nende segud (nt. parasiitide toksii- nid), mis suruvad alla teist liiki organismi talitlused. Tootja ise d-dest kasu ei saa.

***Derjagin**, Boriss Vladimirovitš. Suri 16. V 1994.

***Derjajev**, Hödör. Suri 1988.

Derrida, Jacques (15. VII 1930 El Biar, Alžeeria), prantsuse filosoof. Oli strukturalistide ajakirja „Tel Quel“ kaastöölisi, a-st 1984 *École Normale Supé- rieure*'is filosoofiaõppejõud, ühtlasi *École des hautes études en sciences sociales*'is teadustöötaja, Pariisi ja USA ülikoolides õppejõud. F. Nietzsche, S. Freudi, M. Heideggeri, avangardistliku kirjanduse ja strukturalis- mi käsitlusi arendades on D. teravalt arvustanud Lääne filosoofia metafüüsilist pärimust. Nüüdisfilosoofia ülesandeks peab ta väljumist senise pärimuse raami- dest, mõtlemise põhimeetod on dekonstrueerimine, mis avaldub esmajoones keelekasutuses (grammatoloogia- s). D. järgi pole reaalsuses püsivust ega kindlust, olevat piiritlevad eeskätt eristumisest ja vahest (*différance*) johtuvad „jäljed“ ning mängulisus. D. on post- strukturalismi ja *postmodernismi peamisi teoreeti- kuid. T: *L'origine de la géométrie* (1962), *L'écriture et la différence* (1967), *De la grammatologie* (1967), *Les marges de la philosophie* (1972), *Positions* (1972, e. k. 1995, H. Krulli tõlkes), *De l'esprit*. Heidegger et la question (1987), *Psyché. Invention de l'autre* (1987), *Signéponge* (1988). 4

***De Santis**, Giuseppe. Suri 16. V 1997.

Dese, Dessye, linn Etiopias, 107 000 el. (1993). Asub Ida-Aafrika murranguvööndi lääneserval 2300 m ü. m. Põllumaaduste (teravilja, naha, mee, vaha) turg,

käsitöö (pms. metall- ja nahkesemed), toiduaine- tööstus.

***desoksüribonukleiinhape**. DNA kordusjärjes- tused on DNA mõningate nukleotiidjärjestuste mit- mekordne esinemine genoomis. Kordusjärjestused on eriti iseloomulikud päristumsete organismide ge- noomidele, kus nad moodustavad 10–90 % (inimesel u. 35 %) nukleotiidjärjestuste koguhulgast. Korduda võivad geenid või geenide osad, enamasti korduvad mittekodeerivad nukleotiidjärjestused (geenivahemi- kes ja introonides). Eristatakse harvu (mõni kuni mõni- kümmend), mõõdukaid (mõnisada kuni mõnikümmend tuhat kordust) ja kõrgkordusi (sajad tuhanded kuni mil- jonid kordused). Genoomis paiknemise laadi järgi eris- tatakse tandem- ja hajuskordusi. Tandemkordusi moodustavad mõningad geenid, nt. ribosoomi-RNA, transpordi-RNA ja histoonide geenid, mis paiknevad genoomis mitme tandemplokina (igatüüpi mõniküm- mend kuni mõnisada geeni). Tandemkordusi on kõige rohkem nn. satelliit-DNA-s (sat-DNA-s), see paik- neb suurte plokkidena pms. kromosoomide tsentro- meeride ümbruses. Sat-DNA eri tüübid koosnevad 6– 170 nukleotiidpaari sisaldavast järjestusest, mis kor- duvad sadu tuhandeid kordi. Sellelt DNA-lt ei toimu *transkriptsiooni. Väikseid tandemrühmitusi moodus- tavad mini- ja mikrosatelliidid, mis paiknevad hajusalt kogu genoomis. Minisatelliidid koosnevad 20–60- nukleotiidpaaristest järjestustest, mida on ühes plokis mõnikümmend kuni mõnisada. Mikrosatelliidid moo- dustavad lühikestest, 2–6-nukleotiidpaaristest lõiku- dest, mis paiknevad järjestikku lül. 10–50 korda, need võivad asuda ka geenide kodeerivates osades (ekso- onides). Nii mini- kui ka mikrosatelliitidele on omane korduste erinevust väljendav polimorfism — eri kro- mosoomides on ühes ja samas lookuses erinev arv kor- dusi. Et polimorfismid lookusi on igas genoomis väga palju (mõnikümmend tuhat), on nende komplekt igal isendil unikaalse struktuuriga, mis võimaldab neid kas-utada isendite tuvastamiseks (nn. DNA sõrmejäljed). Hajuskordusi moodustavad nukleotiidjärjestused, mis paiknevad igas *saidis üksikult, kuid mille koo- piad on kogu genoomis kümneid tuhandeid, kusjuures nad paiknevad vaheldumisi unikaalsete järjestustega. Harvu hajuskordusi moodustavad pseudogeenid, nor- maalsete geenide mõnevõrra muutunud ning mitteta- litlevad koopiad (nt. on mõnel inimese geenil leitud 20–30 pseudogeeni). Mõõdukate hajuskorduste põhi- tüüpe on imetajatel kaks — lühikesed ja pikad hajuskor- dused. Lühikesed hajuskordused (nn. SINE-järjestused) koosnevad u. 300-nukleotiidpaaristest lõikudest. Pikad hajuskordused (nn. LINE-järjestused) koosnevad 3000–6000 nukleotiidpaarist ja nende struktuur sar- naneb retroviiruse genoomi struktuuriga. Paljudel kõr- gematel taimedel ja selgrootutel loomadel esineb *po- lüploidsusest ja *polüteensusest johtuvaid nn. lateraal- seid kordusi. Eeltuumsete organismide genoomides on kordusjärjestusi vähe, peamised kordusühikud neis on nn. mobiilsed elemendid (IS-elemendid ja *trans- posoonid).

deterrendid, ained, mis pärsivad või suruvad alla loo- ma mingi käitumisviisi või talitluse, teda surmamata (nt. mõjutavad kahjurputukate sigimiskäitumist, nii et need ei saa järglasi). D-e on kasut. taimekaitsetes.

***Dewar**, Michael James Steuart. Suri 10. X 1997.

deviisistandard, rahastusteem, milles riigi rahamärke saab kulla vastu vahetada ainult mõne teise riigi raha- märkide vahendusel. Kulla *monometallismi ajal, kui kehtisid mündi-, kangi- ja d., vahetati pangatähti deviis- side vastu, neid omakorda sai kulla vastu vahetada. Pärast I maailmasõda kehtis d. paljudes riikides (nt. Saksamaal, Austrias, Taanis ja Norras). Eestis kehtis d. 1928–31, Eesti kroone vahetati siis kulla vastu Inglise naelsterlingi vahendusel.

J. Derrida

leuze

red lehelabad mõlajad kuni piklikmunajad. Lehekaenlast arenevat tõlvikut ümbritseb kreemikas või rohekas kõrgleht. Vili on oranž kuni säravpunane mari. Taime kõik osad on mürgised, mahl põhjustab naha ja limaskestade tugeva ärrituse. D-d on toataimedena populaarsed omapärase kasvukuju ja kaunimustrilise lehestiku ning keskküttega ruumides hea vastupidavuse tõttu. Levinuimad on rohesordilised tähniline d. (*D. maculata*) ja putk-d. (*D. seguine*). D-d eelistavad aasta ringi sooja, suvel poolvarjulist kasvukohta. ◀

diiler (<ingl *dealer* 'müütaja, kaupmees'), vahendaja, kaupade, väärtpaberite ja valuuta ostu ja müügi omal vastutusel tegelev isik. D. saab tulu ostu- ja müügihinna vahet.

***Diop**, Birago. Suri 25. XI 1989.

***Diordijev**, Jevgeni Jakovlevitš. Suri 10. IV 1985.

diskett, arvutis andmete salvestamiseks kasutatav ketakujuline kesta paigutatud vahetatav magnetandmekandja. Põhimik on valmistatud polüetüleentereftalaadist (kaubanimetus mailar), magnetkiht sisaldab raud(III)oksiidi ülipeeni osakesi. Osakeste ühesuunaline magnetiline orientatsioon tähistab kahendarvu 0, vastassuunaline kahendarvu 1. Andmete salvestamiseks moodustatakse kettale kontsentriselised rajad ja nende osad – sektorid (formaatimine). Varem oli kasutusel pehmes ümbrikkestas olev avatud kirjutus-lugemisavaga 8- või 5,25-tollise läbimõõduga ketas, 1980. a-te alguses tuli kasutusele kinnisesse lamedasse kesta paigutatud 3,5-tollise läbimõõduga andmekandja.

diskontopoliitika, keskpanga raha- ja krediidipoliitika, mille varal ta äripankadele antava laenu diskonteerimise tasu kaudu mõjutab laenuaru aktiivsust. Lühiajalist laenu annab ta tavaliselt kõrge likviidsusega (nt riigikassa, valitsuse jms.) väärtpaberite tagatisel. Tehingult peab keskpank kinni diskonteerimistasu, mida interressi ehk diskontomäära alusel arvestatakse protsentides laenu summast. Diskontomäära tõstmise korral muutub laen kallimaks ja nõudmine selle järele väheneb, diskontomäära alandamise korral nõudmine laenu järele suureneb ja majandustegevus elavneb.

diskursus (pr *discours*), diskurss, keel, kirj sidus *kõneaktide (13. kd.) jada või tekst koos kõigide eksterlingvistiliste (pragmaatiliste, psühholoogiliste, ühisk. ja kultuuriliste) seostega; tekst kui tunnetus- ja suhtlemisprotsessi ning sihipärase ühisk. praktika väljendus. Laiemas täh-s on d. kindlapiiriline keelekasutuse ja tekstilooma valdkond, nt humanitaarne d., luuled, pol. d. jne. Mõistet „d.“ ei kasutata nt. seoses vanade tekstidega, mille seos tegelikkusega pole vahetult piiritletav. Mõiste võeti kasutusele keeleteaduses 1960.–70. a-il, selle kasutamine üldis *poststrukturealism (13. kd.) mõjul.

Dittes [*dites*], Friedrich (23. IX 1829 – 15. V 1896), saksa ja austria pedagoog. Lõpetas 1860 Leipzigi ülikooli. Oli 1860–62 Gothas õpetaja, seminari dir. ja kooliinspektor, 1862–81 Viinis õpetajate instituudi dir. 1878–96 andis välja kuukirja „Pädagogium“. Propageeris Austrias F. E. Beneke (1798–1854) ja A. Diesterwegi vaateid. Rajas Austria algõpetuse alused ning algatas kooliuurimise. D-i peateos on „Grundriß der Erziehungs Unterrichtslehre“ (1868).

diversiteet, mitmekesisus, *biol* 1. liigiline d., liikide rohkus koosluses, ökosüsteemis või maastikul. – 2. maastikuline d., maastikumustri keerukus, oleb eri suurusjärku maastikuüksuste, erisuguste riba- ja täppstruktuuride ning tehiselementide vaheldumisest. Maastikuline d. soodustab taimkatte ja loomastiku liigilise d-i suurenemist.

***Djibouti**, riik Kirde-Aafrikas Adeni lahe ja Bab el-Mandebi väina ääres; 23 200 km², 428 000 el. (1996), pealinn D. (1991. a. 317 000 el.). Riigitähised on DJ ja DJI. Rahvastikust on 47 % issad, 37 % afarid ja 8 % eurooplased. 1995 moodustas linnarahvastik elanik-

konnast 83 %. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–94 keskm. 4,1 %. Põhiosa tulust annavad D. vabasadam ja Etioopiasse kulgev rdt. ning Prantsusmaa majandusabi. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1993. a. 448 mln. \$ (780 \$ 1 in. kohta). Sisemajanduse kogutoodang moodustas 1991. a. 369 mln. \$, sellest andis põllum. 2 %, tööstus 18 % ja teenindus 80 %; keskm. juurdekasv 1985.–89. a. 2,0 %. Inflatsioon oli 1985–94 keskm. 4,4 %, välisvõlg 1993. a. 225,4 mln. \$. Väliskaubanduses moodustas sissevedu 215 mln. \$, väljavedu 20 mln. \$. Peamised väljaveokaubad on toiduained ja eluskarri; kaubanduspartnerid Prantsusmaa, Jeemen, Etioopia, Jaapan ja Saudi Araabia.

Djilas [*džilas*], Đilas, Milovan (12. VI 1911 – 20. IV 1995), Jugoslaavia poliitik ja kirjanik. Rahvuselt tsernogorlane. A-st 1932 oli Jugoslaavia KP liige, 1938 KK ja 1940 poliitbüroo liige. II maailmasõja ajal juhtis (koos M. Pijadega, 1890–1957) Tšernogoorias partisaaniliikumist. 1945 oli poliitbüroo sekretär, 1953 asepresident. 1954 vabastati pol. erimeelsuste tõttu kõikidest ametitest, 1956–66 oli vangis. Avaldas kommunistliku režiimi toimimist käsitlevaid uurimusi, romaane, lühiproosat ja memuaare. T: *Ühe moraali anatoomia* (1954), *Uus klass* (1957, e. k.), *Kõnelused Staliniga* (1961), *Tito. Kriitiline biograafia* (1980).

Dodin, Lev Abramovitš (14. V 1944), vene lavastaja ja teatripedagoog, prof. Lõpetanud Leningradi Teatri-, Muusika- ja Kinoins-ti, lavastanud Leningradis (Noorsooteatris, Leningradi Suures Draamateatris) ja Moskvast (pms. Moskva Akadeemilises Kunstiteatris), a-st 1980 on Peterburi Väikese Draamateatri kunstiline juht, a-st 1975 ühtlasi Peterburi Teatriakadeemia režiikateedri juhataja. L: Abramovi „Maja“ (1979) ja „Vennad ja õed“ (1989), Dostojevski „Sortsid“ (1992) ja „Klaustrofobia“ (1994).

Doherty [*dauert*], Peter Charles (15. X 1940), austraalia immunoloog. Töötas a-st 1992 Memphises Tennessee ülikoolis. Uuris 1970. a-il Canberras John Curtini meditsiinilist-s koos R. M. Zinkernageliga T-lümfotsüüte (hävitavad organismis viirusest nakatunud rakke). Selgus, et T-lümfotsüüt ründab nakatatud rakke ainult siis, kui sellel on sama komplekt koosobivusgeen. Uurimistööst on kasu elundite siirdamisel, viroloogias, vaktsiiniuuringutes (nt. on võimalik tugevdada immuunsüsteemi mõne vähivormi korral või mõjutada autoimmuunhaigusi). Nobeli preemia 1996 (koos R. M. Zinkernageliga). ◀

***Doisy**, Edward Adelbert. Suri 23. X 1986.

***Dolci**, Danilo. Suri 30. XII 1997.

***Dolgoplosk**, Boriss Aleksandrovitš. Suri 18. VII 1994.

***Dolmatovski**, Jevgeni Aronovitš. Suri 10. IX 1994.

***Dominica**, riik samanim. saarel Väikestes Antillides Lääne-India saarestikus; 751 km², 73 000 el. (1995), pealinn Roseau (1991. a. 17 000 el.). Jaguneb 10 ringkonnaks, riigitähised on DM ja DMA. Rahvastikust moodustavad 91 % mustanahalised, 6 % mulatid ja kreoolid ning 1,5 % indiaanlased; D. on kariibi indiaanlaste (kariibide) ainus säilinud asuala. Rahvastiku iive oli 1985–94 keskm. –0,1 %, linnarahvastiku osatähtsus 1991. a. 41 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 218 mln. \$ (2990 \$ 1 in. kohta). Sisemajanduse kogutoodangust (1991. a. 150,3 mln. \$) andis põllum. 26 %, tööstus 21 % ja teenindus 53 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 4,4 %, välisvõlg 1993. a. 89,5 mln. \$, tööpuudus 1991. a. 15 %. Kaupa veeti 1992 sisse 111 mln. \$, välja 56 mln. \$ eest. Tähtsamad väljaveokaubad on taimekasvatustaadused (69 %, banaanid, kakao, kopra, kookospähkel, mahl, köögivilid) ja keemiakaubad (25 %), peamised kaubanduspartnerid on D. naabermaad ja Suurbritannia. – President on a-st 1993 C. Sorhaindo (s. 1931), peaminister a-st 1995 E. C. James (s. 1944).

***Dominikaani Vabariik**, riik Ameerikas Suurtes An-

P. C. Doherty

tiilides, hõlmab Haiti saare kesk- ja idaosas; 48 442 km², 8 089 000 el. (1966), pealinn Santo Domingo (1993. a. 2 100 000 el.). Riigitihtis on DO ja DOM. Rahvastiku lve oli 1985–94 keskm. 2,1 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1994. a. 10,11 mrd. \$ (1340 \$ 1 in. kohta), sisetooduse kogutoodangust (10 416 mln. \$) andis põllum. 15 %, tööstus 22 % ja teenindus 63 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 28,8 %, välisvõlg 1995. a. 4,26 mrd. \$. Välja veeti kaup 1995. a. 765 mln. \$, sisse 2,98 mrd. \$ eest. Peamised väljavahetused on maetöödustoodang, toorsuhkur, kakao ja kott, kaubanduspartnerid USA, Kanada, Holland ja Venezuela. • *Ajalugu*. 1986 valiti presidendiks Sotsiaalskeemide Reformipartei kandidaadina S. korda J. Balaguer, ta valiti tagasi 1990 ja 1994. A-st 1996 on president L. Fernández Reyna (s. 1953).

• *Donn*, Jorge, Surt 30. XI 1992.

Dordzjev, Agvan Loban (1857 – 29. I 1938), kalbu-ki usutegelane ja poliitik. Sai harduse Tibeetis ja oli hiljem 13. dalai-laama nõunike. Jutis seal pol. riigilust, mis pooldas Tibeeti liitumist Venemaa ja budistlike riikide ühenduse loomist viimase mõjuvõime Käs alates a-st 1898 milu korda diplomaadina Peterburi, abistas Sise-Aasiase sõdurid Vene armistretis, algatas budistlike usulikeste ettevõtte Peterburi ja Kalmõkkas (D-i riigimääratustest seadus seadus 1906–31). 1920. a-ii toodes budistide loomise nõuk

võimuga. 1937 asus Burjatas, kus ta viimast Surt vanilas.

Dorfman [do'fman], Robert (27. X 1916), ameerika majandusadlane. Lõpetas 1936 Columbia ülikooli. Olnud 1950–87 USA ühiskondade statistika riigiprof. Kasitend makromajandusprobleemide ning majanduse matemaatilise meetodite ja mudelite rakendamist, a-st 1958 ka looduse statistika ka-sutamist (Harvardi Water Program). T. Application of linear programming to the theory of the firm (1951). koos P. A. Samuelsoni ja R. M. Solow'ga. The price system (1964). *Measuring benefits of government investments* (1965). *Economics of the environment* (1973).

koos N. S. Dorfmaniga.

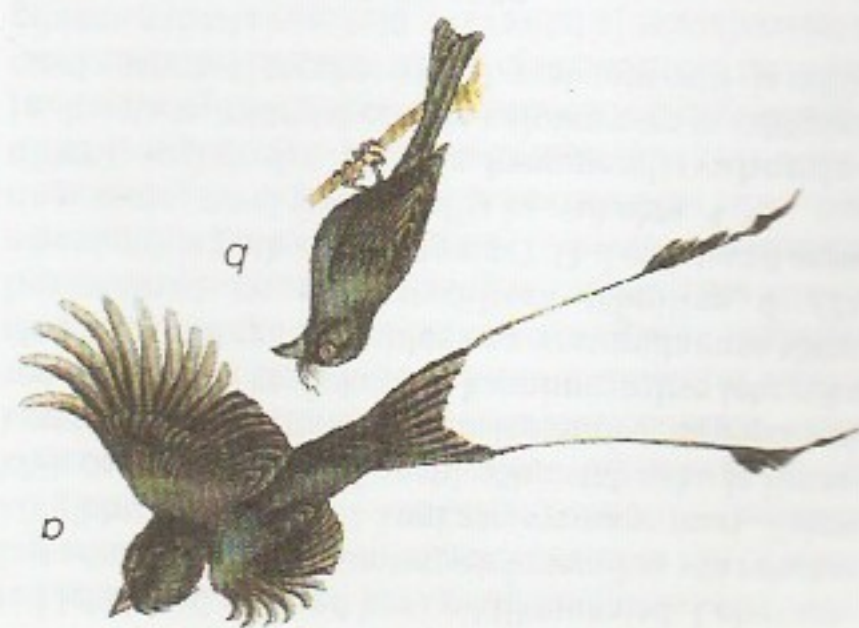
Dornbim, Ima Austria hilisosa Vorarlbergi linn-maalt; 41 000 el. (1997). Austria peamisi puutöödustust, tekstiilindustriat, Ehitusmateriale on eraldi suure kaitsealaga kaitsealade (1839–40) ja sõjatehaseid Pannu maja (17. saj.). Enamasti 895 (Torturimaja), linn a-st 1901.

• **Doroditsõn**, Ananõi Aleksandrovitš, Surt 7. VI 1994. Douglas [d'glas], Paul Howard (26. III 1892 – 24. IX 1976), ameerika majandusadlane ja poliitik, ökoomeetria rajaja. Lõpetas 1921 Columbia ülikooli. Oli 1920–49 Chicago ülikooli õppejõud (a-st 1925 prof.) ja 1948–66 Illinoisi osariigi senaator. Kasitend nund tööjõu- ja sotsiaalkaitseprobleemide. T. Real wages in the United States 1890–1926 (1930). *Economics in government* (1952). *Economics in the national government* (1952).

• **Dovlatjan**, Frunzik, Surt 30. VIII 1997.

Dovlatov, Sergei Donatovitš (3. IX 1941 – 24. VIII 1990), vene kirjanik. Oppis Leningradis ülikoolis, pärast sõjaväeteenistust tegutses a-st 1965 ajakirjanikuna. Oskates Leningradis kirjanike poolseaduse ühenduse *Goržanje* tegevuses, töötas 1974–76 Tallinnas „Sovetskaja Estonija“ toimetuses, sumiti seal dist-dentliku meelitsuse tõttu lahkkuma. Elas seeläi Leningradis ja a-st 1978 USA-s. Kirjutas pms. lühiproosa, matu raamat (1978), *Soolo Underwoodi* (1980). Kompromiss (1981, e. k. 1993). *Tsoon*. Vangivahut

märkmed (1982). *Meie omad* (1983). *Üksildaste mars* Marcinkons.

Drongolased, a *Dromopodiceps*, b *Dromopodiceps*

E. Dreweermann

(1983). *Sumadan* (1986), *Vähetuntud Dovlatov* (1996).

dpi (üh. ingliskeelsetest sõnadest dots per inch) punkti toli kohta), kujutist tekitava (nt. kuvar) või jädvustava seadme (printer) lahutusvõime mõõtühik. Näitab ühe toli pikkusel lõigul eristatavaate elementide (punkti, pikselite) arvu.

draiver (ingl), arvuti välissaadme juhtimise program. Oma d. on nt. hiirel, klaviatuuril, printeril, modemi.

Dreweermann [dre'v], Eugen (20. VI 1940), saksa kat. teoloog ja psühhoterapeut. Oli 1979–91 Paderbormi kateedri teoloog ja psühhoterapeut. Avaldanud mõjuvõime kat. teoloogiat ja moraaliteoloogiat käsitlevusi, milles ühendab pärimusliku uskustuse süvapäsioloogiatega. 1991 keelas kirik tal opeamist ja 1993 presertina tegutses. T. *Strukturen des Bösen* (3 kd., 1977–78), *Tiefenpsychologie und Exegese* (2 kd., 1984–85), *Der tödliche Fortschritt. Von der Zerstörung der Erde und des Menschen im Erbe des Christentums* (1991).

• **drongolased** (*Dromopodiceps*), värvuliste sugukond; u. 165 liiki. Levila palikneb Lõuna-Aasiast Mandžuuriani, Malai saarestikus, Uus-Guineal, Aafrikas ja Madagaskaril. D-d on 18–36 cm pikkused. Sulestik on külldev roheline, sinine, must või purpurpuna. Saba abil sooritavad aga õhus osavad manöövreid. Saba on taljas (nt. lehviksabal *Rhipidura albicollis*; Himaalaja) või on külgmised tüüritul keskmiestest palju pikemad. Mõnel liigil pole sule keskosa laba, kuid sule lõpus on kuni 10 osal-d-tel on peas ja kaelal iluslgi (nt. *D. hollentor-nus* el). Söövad pms. puutukaid, mõni ka nektarit. ▲

Drygalski [dri'g], Erich Dagobert von (9. II 1865 – 10. I 1949), saksa geofüüsik, geograaf ja polaaruurija. 1906–35 Müncheni ülikooli prof. Juhtis 1891 ja 1892–93 Gröönimaa läänerrannikule mandritiustiku uurimiseks korraldatud reiki ja 1901–03 laeval „Gauss“ sooritatud Saksaama esimesi Antarktika-ekspeeditiooni (avastas sel reitel 1902 Antarktis Wilhelmi II maa ja Gaussi mäe), rajas Kerguileeni saartele meteoroloogiat- ja maamagnetismijaama; uuris 1910–12 Teravmägedel võimalusi kasutada õhulaevu Arktikas. D. on liustikujää liikumise teooria loojaid. Tartu ülikooli audoktor (1932).

Dzukija [dzu'ji], Dzükia, ka Dainava, metsarohke looduspüükond ja hõreda asustusega etnograafiline ala Leedu kaguosas. Suurim keskus Alytus, tuntud kuurordid on Birštonas ja Druskininkai. — D. kõrguslik on 70 km pikkune lõik „Balti moreenkõrguslike vööndi u. 70 km pikkune lõik Lõuna-Leedus Nemunase ja Nerise vahel, madaldub loodes Alam-Nerise ja edelas Dainava madalikuks. Kõrgeim koht on Gedanonai mägi (257 m). Dainava madaliku huviväärsemad osad — Nemunase sügav org (Druskininkai alamaal), Merkysse alamjooksu ala ning liivikud ja mandritiustid (Dainava laane tüüpilisem osa) — on ühendatud D. rahvusparkiks; u. 500 km², keskus Marcinkons.

ngolased. a *Dicranus*
adiseus, b *D. hottent*
as

ermann

Džahra, Al Jahrah, linn Kuiveidis, D. kubernerkon-
na halduskeskus; 111 000 el. (1985). D. ümbrus on Ku-
veidi peamine põllum-piirkond (eriti köögi- ja puuvil-
jakasvatus).

***Džalil**, Rahim. Suri 1989.

***Džambul**, *Taraz (13. kd.).

***Džaparidze**, Utša. Suri 1988.

Džerba, Djerba, saar Tuneesias Gabesi lahes; 514
km², 92 000 el. (1984), keskasula Houmt Souk ehk D.
(u. 10 000 el.). Puuviljakasvatus (datlipalm, õlipuu),
kalapüük ja käsitöö (keraamika- ja juveelitooted, pitsid,
vaibad), turism. Rahvusv. lennujaam; mandriga ühen-
dab saart 6 km pikkune tammtee. Ehitismälestised on
2 mošeed, medrese ja sünagoogid.

Džohhargala ('Džohhari kindlus'), Tšetšeenia pea-
linn. Senine *Groznoi nimetati D-ks pärast Tšetšeenia
presidendi D. Dudajevi hukkamist (1996) tema mäles-
tuseks.

Dubăsari [dubö-], *Dubossarö, linn Moldovas Chiși-
nău kirdes.

Dubček [dubšek], Alexander (27. XI 1921 – 7. XI
1992), Tšehhoslovakkia poliitik. Oli 1962–68 Slovack-
ia KP I sekretär, 1968–69 Tšehhoslovakkia KP I sek-
retär (peasekretär). Püüdis riiki liberaliseerida, alustas
dem. majandusreformi (nn. Praha kevad). Sellele tegi
lõpu NSV Liidu (ja ta liitlaste) sõjaline sissetung Pra-
hasse 21. VIII 1968, D. vabastati ametist. 1970 nimeta-
ti ta Türgi suursaadikuks, hiljem metsavalveinspektori-
ks. 1989–92 oli parlamendi esimees.

***Dubin**, Mihhail Mihhailovitš. Suri 13. VII 1993.

***Dubin**, Nikolai Petrovitš. Suri 1998.

***Dubuffet**, Jean. Suri 12. V 1985.

Ducommun [dükomq], Élie (19. II 1833 – 7. XII
1906), Šveitsi riigi- ja rahuliikumistegelane. Töötas
Genfis ja Bernis ajakirjanikuna. Osales 1889 rahvusv.
rahukongressil, organiseeris 1891 Bernis Rahvusv. Ra-
hubüroo ja oli selle alalise büroo peasekretär; sai 1902
Nobeli rahupreemia.

Dudajev, Džohhar (15. IV 1944 – 21. V 1996), Tšet-
šeenia (Itškeeria) poliitik, kindralmajor. Lapsepõlv
möödus Kasahstanis, kuhu tema vanemad olid 1944
küüditatud. Lõpetas Tambovi lennukooli ja Gagari-
ni-nim. lennuväeakadeemia. Juhtas 1987–91 strateeg-
ilise lennuväe diviisi Tartus ning oli kohaliku garnisoni
ülema. Tema juhtimisel kuulutati nov. 1991 Tšetšee-
nia iseseisvaks ja D. valiti 19. III 1992 presidendiks.
Saatis apr. 1992 laiali parlamendi ning surus 1992–94
maha temavastased väljaastumised. Pärast Vene väge-
de Tšetšeeniasse tungimist (11. XII 1994) juhtis D.
tšetšeenide võitlust nende vastu. Hukkus raketitunnaku
ohvrina.

***Dudin**, Mihhail Aleksandrovitš. Suri 31. XII 1993.

Dudintsev, Vladimir Dmitrijevits (29. VII 1918 – 23.
VII 1998), vene kirjanik. Hariduselt jurist, osales ohvit-
serina II maailmasõjas. Pärast sõda töötas Moskvast
toim-na. Avaldanud a-st 1938 lühiproosat ja romaane.
Sai tuntuks 1956 ajakirjas „Novõi Mir” ilmunud rom-
ga „Mitte üksnes leivast”, milles käsitles nõuk. elu isi-
kupärasest, ideoloogilisi skeeme eiravast seisukohast.
See oli 1950. a-te sulaja kirjanduse olulisim teos.
Ametlikult arvustati seda teravalt ega avaldatud roh-
kem. T: jutustused *Oma kohal* (1953), *Uusaastamui-
nasjutt* (1960), rom. *Valged rõivad* (1987).

Dudley [dadli], linn Suurbritannia keskosas West Mid-
landsi linnastus; 305 000 el. (1991). Inglismaa vani-
maid söekaevanduskeskusi (kaevandamine alates 17.
saj-st); must ja värviline metallurgia, masina- (sh. sead-
med, tööpingid, autod), metalli- (sh. naelad, ketid, ank-
rud), klaasi-, ehitusmaterjali- ja keraamikatööstus. Black
Country muuseum. Linn on asut. 1272, kiire tööstuse
areng algas 18. saj.

Du Maurier [dju: mo:riei], dame (a-st 1969) Daphne
(13. V 1907 – 19. IV 1989), inglise kirjanik. Avalda-

nud romantilise koega ajaviiterom-e (tuntuim on „Re-
becca”, 1938, e. k. Toronto 1957, Tln. 1993) ja jutte,
milles põimuvad armastus, salapära ja seiklused. Tema
novell „Linnud” (kogust „Õunapuu”, 1952, e. k. 1987)
on aluseks A. Hitchcocki samanim. filmile. Tema isa
oli näitleja ja teatrijuht Gerald D. (1873–1934) ning
vanaisa kunstnik ja kirjanik (rom-d „Peter Ibbetson”,
1891, „Trilby”, 1894, „Marlane”, 1897) George D.
(1834–96). T: rom-d *Võõrastemaja „Jamaica”* (1936),
Mu nõbu Rachel (1951), *Patuoinas* (1957, e. k. Toron-
to 1959, Tln. 1993) ja *Klaasipuhujad* (1963, e. k. To-
ronto 1965), autobiograafia *Kasvuraskused* (1977).

Dumézil [dümezil], Georges (4. III 1898 – 11. X 1986),
prantsuse keeleteadlane ja usundiloolane. Oli 1925–31
Istanbuli ülikooli, 1935–48 *École pratique des hautes*
études’i, 1949–68 *Collège de France*’i prof. Avaldas
uurimusi indoeuroopa rahvaste keelte, mütoloogia ja
usundi kohta. Piiritles indoeurooplaste pärimusliku
ideoloogia, mille eriomaseks jooneks on nii usundis kui
ka ühisk-akorralluses avalduv kolmeosaline struktuur
(preesterkonna vaimne võim, aristokraatia ilmalik ja
sõjaline võim, viljakusega seotud ühisk-akti). T: *L'idéo-
logie tripartite des Indo-Européens* (1958), *Mythe et*
épopée (3 kd., 1968–73), *Documents anatoliens sur les*
langues et les traditions du Caucase (5 kd., 1968–71),
Les dieux souverains de Indo-Européens (1977).

Dun Laoghaire [dan leara], end. nimi Kingstown,
linn Iirimaa Iiri mere ääres, 11 km Dublinist kagus;
56 000 el. (1991). Tähtis sadam Iirimaa ja Suurbritan-
nia vahelises laevaliikluses (sh. autoparvlaevavahendus
Holyheadiga, Anglesey saar). Merekuurort ja purje-
spordikeskus.

duopson (<lad duo 'kaks'), nru olukord, kus teatavat
kaupa või teenust nõuavad ainult kaks ostjat. D-i korral
jälgivad ostjad teineteise käitumist ja kujundavad selle
järgi oma käitumise. D-i moodustavad nt. väikelinna
kaiks suuretevõtet, mis on ümbruskonna elanike peami-
sed tööandjad.

***Duras**, Marguerite. Suri 3. III 1996.

Durko, Zsolt (10. IV 1934), ungari helilooja. Õppis
1955–60 Budapesti F. Liszti Muusikaakadeemias ja
1961–63 Roomas *Accademia Nazionale di Santa Ce-
cilia*’s. A-st 1971 töötab Budapesti F. Liszti Muusika-
akadeemias. T: *Episodi sul tema B-A-C-H* (1963), *Fio-
riture* (1966, mõlemad orkestrile), *Altamira* koorile ja
orkestrile (1967–68), oratoorium *Hauapalve* (1975,
Buda ja Pesti ühendamine 100. aastapäevaks).

***Durrell**, Gerald. Suri 30. I 1995.

***Durrell**, Lawrence. Suri 7. XI 1990.

DVD (lüh. ingliskeelsetest sõnadest *digital versatile*
disk 'universaaldigitaalketas'), CD-ROM-iga sarnane,
kuid mõlemal poolel salvestist kande ja mituküm-
mend korda suurema mahutavusega *laserplaat (13.
kd.). Esimesed DVD-riiderid ilmusid müügile 1997
(kettamahutavus 3,8 – 4,6 GB), 1998 saavutati ketta-
mahutavus 18 GB, mis vastab stuudiokvaliteediläheda-
sele 8 h pikkusele filmisalvestisele; helikvaliteet vastab
harilikule laserplaadi omale.

DVI (lüh. ingliskeelsetest sõnadest *digital video inter-
active* 'interaktiivne digitaalvideo'), heli- ja videosal-
vestiste kokkusurumise ja taasesituse süsteem; ka selli-
se salvestisega *laserplaat (13. kd.). Võimaldab ühele
plaadile salvestada 72 min videofilmi.

***Dürrenmatt**, Friedrich. Suri 14. XII 1990.

düü (<rts dy 'pori, muda'), turbamuda, pruunikas-
must, valdavalt taimejäänuseist koosnev toitainetevaes-
te (düstroofsete) järvede põhjasete. Sisaldab rohkesti
humiinhappeid.

Dylan [dilən], Bob, õieti Robert Zimmerman (24. V
1941), ameerika helilooja, laulja ja laulukstide looja.
Sai tuntuks 1960. a-te alguses lauludega, milles võitles
kodanikuõiguste eest ja vägivald vastu („Blowin’ in
the Wind”, „Masters of War”).

Eastwood [i:stwud], Clint (31. V 1930), ameerika fil-
minäritaja ja -lavastaja. Filmis mänginud a-st 1955, sai
tunuks 1960. a-ll Itaalia vesternites (S. Leone triloogia
1965, "Head, halvad ja inetud", 1966, "Veel mõne dollari eest",
1965, "Epoilise dollari eest", 1964, "Veel mõne dollari eest",
1965, "Selkustajad ja vesternites" (Kaks muula öde Sara-
le", 1969; "Räpane Harry", 1971; "Põgenevine Al-
cavazist", 1979) pms. napistõnalisi mehiseid ideaalide sta-
kangelasi. Lavastanud filmid "Lindprii Josay Wales"
(1976, mängis peaosas), "Bird" (1988), "Armud" (1992,
mängis peaosas), "Madisoni maakonna sillad" (1995,
mängis peaosas) jmt.

ebakammarkarp, kammarkarp (13. kd.).

ebakaroon (*Codiaceum*), igihaljaste kuni mõne meet-
ri kõrguste põõsaste ja puude perekond pinnalililiste
sgk-st; u. 10 liiki troopilises Kagu-Aasias ja Austra-
lias. Nahkjad lühikvad lehed on msg. kujuga, väikesed
õied paiknevad nõrkets kobarats, villi on kupar. Ühki
looduslikku liiki ei ole kultuuristatud, kõik värvitööm-
sate kirjude lehtedega sordid on aretatud teadmata pä-
ritoluga vormist ja kannavad ühist nime C. *variegatum*
var. *pictum*. Sooja kliimaga aladel on nad alati leitud,
põhjamaadel saanud tunnaks toaitumcdena. E-d on sub-
teliselt nõudlikud, eelistavad sooja ja valgustrohket kas-
vukohta. ▶

ebaranakarp (*Modiolus*, ka *Modiolula*), kuni 11 cm
pikkuste merekarpiide perekond *amnakarplaste sgk-st.
E-d asustavad Väikse ja Atlandi ookeani ning nende
ääremcctede kivist põhja. Mõnel pool moodustavad vä-
ga suuri kolooniaid, väikesed e-i (*M. phosolinus*) jär-
gi nimet. Musta mere ühi sügavusvõõndit faseoliin-
võõndiks. Mitmel pool e-e süüakse.

ebolavirüs, *filoviruste (13. kd.) sgk-a kuuluv haigu-
setekitaja, mille peamine levikuala on Kesk-Aafrika.
Oletatakse, et looduses on viirusekandjaks ahvid, in-
mene võib neilt saada nakkuse. Haigusse tunnused on
kõrge palavik, peavalu, vappelkõhu ja lihasevalu, 5.—7.
päeval tekitab seedeelundites, kopsudes ja igemccl
verevalumid. Viirus kandub haigelt tervelt Ebola jõe
seksuaalsel) puul. Viiruse nimetus tuleneb Ebola jõe
(Kongo jõgikond) nimest (seal läbikonna haigus avas-
tati).

*Eccles, sir John Carew. Surt 2. V 1997.

Eco [eko], Umberto (5. I 1932), itaalia semiootik ja kir-
janik. TV auct (1996). Olnud 1956—64 Torino, 1966—
69 Firenze, 1964—65 ja 1969—71 Milano ning a-st
1971 Bologna ühikooli prof. Alustas keskaja esteetika
uurimist, sejarel on avaldanud põhjapanevaid üldista-
vaid käsitlusi kirjanudusteooria, semiootika, massikom-
munkaestuseooria ja massikultuuri alati (eesti kee-
les artiklike kogumik "Reis hüperrealismisse", 1998).
Tuginedes oma nägemusele teabe funktsionaalsest
ühisk-s, on kirjutanud allgootasagemeelisi meenuro-
maane. T: rom-d-Roomi muu (1980, e. k. 1997). Fou-
cault' pendel (1988) ja *Felicitate päeva saar* (1994), se-
miootikakäsitlused *La struttura assente* (1968, sks. k.
Einführung in die Semiotik, 1972). *Trattato di semioti-
ca generale* (1975, ingl. k. *A theory of semiotics*, 1976).
Lector in fabula (1979). *The role of the reader: Expto-
rations in the semiotics of texts* (1979). *Semiotica e*

filosofia del linguaggio (1984). *Semiotics and the philosophy of language* (1984). **"Economist"** [ikonomist], "The Economist", Suurbritannia majandusajaleht; asut. 1843, ilmub üks kord nädalas Londonis. Kajasat ka rahvusv. pol. sündmust. Trükitav 500 000 (1995).

"Ecuador", riik L-Am-s Vaikse ookeani ääres ekvatoriaal- 283 560 (teistel andmetel 272 045) km², rahvaarv 11 466 000 el. (1996), pealinn Quito (1995, a. 1 401 000 el.). Riigigrahhised on EC ja ECU. Rahvastiku live oli 1985–95 keskm. 2,3 %, linnaarahvastiku osatähtsus 1995. a. 58 %. 1995 oli riigi kogutoodangu maksumus 16,0 mrd. \$ (1390 \$ 1 in. kohta), sisetoodangu kogutoodangust (17,94 mrd. \$) andis põllum. 12 %, tööstus 36 % ja teenindus 52 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 45,5 %, tööpuudus 1996. a. 8,4 % ja välisvõlg 14,5 mrd. \$. 1987. a. tugevad maavärinad purustasid naftajuhimeid ja põhjustasid rohkem kui 1000 in. hukatumise. Kuigi E. oli OPEC-i asutajaliikmetel, astus ta sellest 1992 välja. 1995 veeti kaupa välja 4,4, sisse 4,2 mrd. \$ eest. Peamiselt väljavõetud on nafta (32 %), banaanid (15 %), garmelid ja kohv, kaubanduspartnerid on USA, Colombia, Saksaama ja Hispaania.

"Afrika", 1995 sõlmis E. Peruuga rahu, mis lõpetas nendevahelise piiritül. 1996 presidendiks valitud A. Bucarami (s. 1952) tagandas parlament 1997. a. veebruaris kuulutat relvaõudude toetusel riigipea kohaühtl. jaks parlamendi esimene F. Alarcón Rivera (s. 1947). A-st 1998 on president J. Mahuad Witt (s. 1950).

edam, juustsort; nime saanud Hollandis Usselmeeeridelarannikul asuva väikekellina Edami järgi. E. on kol- lane, väheste väikeste aukudega poolkõva juust, val- mistatud enamasti kerakujulisena ja kaetud punase va- haga.

*Edelf, Johannes, suri 26. VIII 1997.

edeleamus, ped enesehinnangu tõe- emotsionaalne seisund, mida tekitab ergutamine. Eriti tähtis on e. lap- seas ning igasuguse ja igas eas optimise ajal. Kaus- aegne tulemuste pingutus äratab passiivset vastu- panu. Ebade suvenemise vältimiseks peab täiskasva- nu (õpetaja) taskustes olivat teadlikult julgustama ja kiitma.

eelkonditsioneerimine, isheemiline eelkon- ditioneerimine, med eksperiment, mis tugineb tä- helepänekul, et katseloomadel esilekutsutud müokardi- infarkti ulatus väheneb oluliselt (võrreldes kontrollüh- maga), kui enne seda on nende südame verevarustust mitu korda lühiajaliselt katkestatud. E. on tõhus kate- line võit südameinfarkti profülaktikas. Nähtust kirjel- des esimesena USA teadlane C. E. Murry (kaasitõeta- lega) 1986. E-se toimimise viisi ei tunta, kuid see võib põhineda asjaolul, et pärast isheemiat tekkiva südame anoksia (hapnikuvaeguse) taluvus suureneb ligi kahe- kordsele. Esimesena kirjeldas seda 1972 eesti arstitead- lane S. Maramaa (s. 1925).

eelpuustust, reovee põhipuustamistele (*reoveepu- stus) eelnev puustamine. E-ga eemaldatakse prahi, liiv, rasvad, õlid ja mürgised ühendid, mis kahjustavad kanalisatsiooni ja puhastussaadmeid. E. korraldatakse enamasti reovee tekke kohas.

U. Eco

Erbakroton

 Curler New Normal 20. saj. lópp	 Times New Roman 20. saj. lópp	 Arial Normal 20. saj. lópp	 Brush 455 20. saj. lópp	 City Medium 20. saj. lópp	 Shelley Allegro 20. saj. lópp
---	---	---	---	---	---

Shelley Allegro
20. saj. löpp

Allegro
saj. lõpp

Allegro
saj. lõpp

pooton

võrdiline ekmea

*Efros, Anatoli Vassiljevitš. Suri 13. I 1987.

egg-nog (ingl), kanamunadest, piimast ja alkoholist koosnev segujook; valmistatakse külmi ja kuumi e-e. On Inglismaal tavapärane vana-aastaõhtu jook.

*Egiptus, riik Lähis-Idas Aafrika kirdeosas ja Aasias Siinai poolsaarel; 997 739 km², 63 575 000 el. (1996), pealinn Kairo (1992. a. 6,8 mln., eeslinnadega 15 mln. el.). Riigitähtsused EG ja EGY. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 2,2 %, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 45 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 45,507 mrd. \$ (790 \$ 1 in. kohta). Sisemajanduse kogutoodang oli 47,349 mrd. \$, sellest andis põllum. 20 %, tööstus 21 % ja teenindus 59 %; keskm. juurdekasv oli 1990.–94. a. 1,1 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 15,7 %, välisvõlg 1996. a. 31 mrd. \$. Suure osa E-e sissetulekust moodustavad Suessi kanalilt laekuv tulu, välismaal töötavate egiptlaste rahasaadetised ja turismitulu. Turismile on mõjunud ebasoodsalt islamiäärmuslaste vägivalldateod turistide kallal. 1995 veeti kaup sisse 17,4 mrd. \$, välja 5,35 mrd. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on nafta ja naftasaadused (48,3 %), puuvill ja riie (13,5 %), metallitooted (8,6 %) ja põllum.-saadused (5,2 %). Suuremad kaubanduspartnerid on Itaalia, USA, Saksamaa ja Suurbritannia.

*Ajalgugu. Pärast president A. Sadati mõrvamist 1981 valiti presidendiks H. Mubarak, keda on mitu korda tagasi valitud. Kehtib 1971. a. põhiseadus 1982. a. tehtud parandustega, mille kohaselt E. on sotsial. ühisk.-a. korraga riik. Sellegipoolest on loobunud varem alustatud radikaalsest maareformist (väiketootjale antud maa on tagastatud endistele suuromanikele ja on moodust. kooperatiive), 1990–93 teostatud majandusreformid on ergutanud liberaalset turumajandust, eraalgatust ja taaserastamist. Sellega on kaasnenum ühisk. ebavõrdsuse järsk suurenemine (1990. a-il elas 34 % rahvastikust allpool absoluutse vaesuse piiri), mis on põhjustanud liberaalse ja islami pärimusliku ideoloogia vastasseisu; viimase mõjul kujunenud pol. ja võltusühimised (*vennad-muhameedlased, Islami Liit) on rakendanud võimude ja võimu maine oobustamiseks ka välisturistide vastu terrorismi, võimud on vastanud sellele repressioonidega. Peamised parteid on Rahvuslik-Dem. Partei (asut. 1978; juht H. Mubarak) ja *Wafid (taasasut. 1978).

Ehrling [e:r-], Sixten (3. IV 1918), rootsi dirigent ja pianist. Öppis 1936–40 Stockholmi konservatooriumis, täiendas end hiljem Dresdenis, Pariisis ja Inglismaal. A-st 1944 töötas Stockholmis ooperiteatri dirigendina (1953–60 peadirigent), 1963–72 Detroidi sümfooniaorkestri ja 1973–75 Göteborgi sümfooniaorkestri peadirigentina. A-st 1973 on töötanud New Yorgis Juilliard'i muusikakooli õppejõuna. E. on oluliselt mõjutanud modernse orkestrimuusika viljelemist Rootsis.

*Eibisch, Eugeniusz. Suri 1987.

*Einem, Gottfried von. Suri 12. VII 1996.

*Eisenreich, Herbert. Suri 6. VI 1986.

Ek [e:k], Mats (18. IV 1945), rootsi tantsija, koreograaf ja balletijuht, B. Cullbergi poeg. Olnud a-st 1973 Cullbergbaletten'i tantsija, a-st 1976 koreograaf ja a-st 1981 kunstiline juht. — Tema vend Niklas E. (s. 1943) on tantsinud 1967–72 ja a-st 1975 Cullbergbaletten'is ning 1972–75 Pariisis Ballet du XXe Siècle'is. **Ekesbo**, Ingvar (3. XII 1928), rootsi loomaarstiteadlane, EPMÜ audr. (1998). Olnud 1970–77 Rootsi loomaarstikõrgkooli ja 1977–93 Rootsi Põllum.-ülikooli loomatervishoiu prof., a-st 1993 emeritprof. On rahvusvaheliselt tuntud loomatervisealane ekspert, olnud Rahvusv. Loomatervishoiu Ühingu president ja FAO alamtöörühma „Looma ja inimese tervis“ esimees. Korraldanud a-st 1992 EPMÜ loomaarstiteaduskonna õppejõudude täiendõpet Rootsis, nõustanud loomatervishoiualaste õppeplaanide ja -metoodika koostamisel,

varustamisel erialakirjandusega, aparatuuriga jms., pidanud EPMÜ-s loenguid. A-st 1994 korraldanud loomatervishoiu, loomade käitumise ning inimese ja põllum.-looma suhete alaseid rootsi-eesti ühisühtlusi.

ekmea (Aechmea), varretute igihaljaste, pms. epifüütsete rosett-taimede perekond bromeliadide sgk-st; u. 150 liiki troopilises Kesk- ja L-Am-s. Lineaarsed hambuliste servadega nahkjad lehed on alusel laienuvad õõnsusteks, neisse kogunev vesi läheb eriomaste rakkude kaudu taimesse. Väikesed kolmetised õied on koonduvad põhil. roseti keskel kasvavasse hrl. värviliste kõrglehtedega ümbritsetud pöörisesse või tähka. Vili on lihakas või kuiv hulgaseemneline, paljudel juhtudel eredavärviline mari. Toataimena on väga populaarne mõnekümne sentimeetri pikkuste hallikasroheliste, alaküljelt valgevöödiliste lehtedega vöödilise e. (A. fasciata). Selle tihe, kuni 30 cm kõrgune roosade kõrglehtedega õisik püsib kaunina mitu kuud. E. eelistab sooja ruumi, valgusrohket asukohta ja mõõdukat kastmist. E-le lähedane perekond on *bilbergia (13. kd.). **ekspertsüsteem**, inf tehisintellekti süsteem, mis *teadmusbaasi (13. kd.) ja lähteandmete analüüsi alusel annab kaalutletud vastuseid või võtab vastu otsuseid. E-i rakend. meditsiinis (nt. diagnoosimiseks), panganduses ja kindlustuses.

ektotermia, biol organismide elutegevuse otsene sõltuvus välistst. Ektotermilised organismid on kõik taimed ja kõrgusoojased loomad (nt. putukad, kahepaiksed ja roomajad), ka osa põlissoojaseid loomi (pms. polaaraladel).

*Ekvatoriaal-Guinea, riik Ekvatoriaal-Aafrikas Guinea lahe ääres ja saartel; 28 051 km², 431 000 el. (1996), pealinn Malabo (1994. a. 40 000 el.). Riigitähtsused on GQ ja GNQ. Rahvastikust moodustavad 83 % fangid ja 10 % buhid, üve oli 1985–95 keskm. 2,5 %, linnarahvastiku osatähtsus 1993. a. 40 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 152 mln. \$ (430 \$ 1 in. kohta). Sisemajanduse kogutoodangust andis põllum. 1993. a. 47 % ja tööstus 7 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 4,1 % aastast, välisvõlg 1993. a. 268 mln. \$. 1991 veeti kaup sisse 113,5 mln. \$, välja 86,2 mln. \$ eest, väljaveotuludest moodustas 39 % laevade ja paatide reeksport, 21 % puut, 11 % kiudaine ja 10 % kakao. Peamised kaubapartnerid on Kamerun, USA, Libeeria ja Nigeeria.

*Ajalgugu. 1968 iseseisvunud E-G-s oli uue põhiseaduse kehtima hakkamiseni 1992 ainuparteirežiim. Selle nn. sotsial. orientatsioon ja NSV Liidu süvenev mõju (a-st 1975) purustasid riigi pärimusliku majanduse, pol. terroriga tapeti u. 50 000 in., 150 000 põgenes riigist, 1979 toimus sõjaväeline riigipööre, a-st 1968 president olnud F. Macías Nguema (1924–79, rahvuselt fang) hukati. Riigipööret juhtinud kolonel T. Obiang Nguema Mbasogo (s. 1942, rahvuselt fang) on a-st 1979 president. Esimesed vabad valimised toimusid 21. XI 1993 (opositsioon neis ei osalenud), suurim partei on Ekvatoriaal-Guinea Demokraatlik Partei (Partido Democrático de Guinea Ecuatorial, PDGE; asut. 1987, a-ni 1992 ainupartei).

Electrolux [elektroluks], Rootsi tööstuskontsern, maailma suurimaid kodumasinatootjaid. Valmistab ka metsa- ja aiatöömehinaid, köögi-, meditsiini- ja kontoriseadmeid. Kontsern asutati 1919 kahe tolmumeijaid tootva firma Electromekaniska AB ja AB Lux ühinedes. Keskus asub Stockholmis. 1978 ostis E. õmblusmasinaid, mootorsaage ja muruniitjaid tootva Husqvarna AB, 1980 Rootsi suurkontserni Gränges AB (vask-, alumiinium- ja plastmasstooted) ja 1994 Saksa firma AEG Aktiengesellschaft kodumasinatootva tütarfirma AEG Hausgeräte. Tuntuimaid kaubamärke: „Atlas“, „Electrolux“, „AEG“, „Volta“, „Husqvarna“, „Rosenlew“, „Voss“ ja „Zanussi“. Käive 90 mrd. Rootsi krooni, töötajaid 100 000 (1995).

- elektrooniline kirjastamine, arvuti ja kirjastamis-
programmi kasutamine trükis- ja multime-
diaalsete pildunduseks ettevalmistamiseks. Höl-
mab teksti sisestamise, illustreerimise digitaalse-
rimise ja töötlemise, toimetamise, kujundamise, värv-
lahutuse, korrektoori tegemise ning kujundi vms. faili-
de järelevalvumise trükivormi valmistamiseks, arvuti-
võrku paigutamiseks või laserkiirga kiirguseks sobi-
val kujul. On universaalseid programme, kuid üldise-
mad on kindlate tööde jaoks mõeldud programme, mis
teksti sisestamiseks ja töötlemiseks "Word" ja
"WordPerfect", joonistamiseks ja graafiliseks tööde-
miks "CorelDraw", fotode töötlemiseks "PhotoShop",
kujundamiseks "PageMaker" ja "QuarkXPress", vär-
gudokumendide redigeerimiseks ja kujundamiseks
"FontPage" ning videodokumendide brauserid "Net-
scape" ja "Explorer".
elektrooniline kirjastamine, mobiilne, mobiilne
seade, mis võimaldab mõneti juhtida, kui süsteemi
mehaaniliselt sobiv süsteem ei vasta elektroonilisele
andmekandjale.
"Elektrooniline kirjastamine", inglise "Cite d'Europe" (13.
kd.).
Eliade, Mircea (9. III 1907 Bukarest – 22. IV 1986
Chicago), rumeeia kirjanik ja usundiloolane. Paras-
Bukaresti ülikooli õppejõud, 1948–45 Rumeeia saat-
konna nõukogu liige ja Londonis, 1945–56 Parii-
si ja 1956 Chicago ülikooli õppejõud. Avaldanud
rumeeia keelel kirjandus- ja rahvalaulekogumisi
proosat, pühakirju ja muusikat ning prantsuse ja inglise
keelel pühakirju, rumeeia muusikat ja usundilool-
diloogia. T. rom-d'Europe et l'Europe de l'ouest
Mallre (1933), e. k. 1992 ja l'Europe de l'ouest
1955, rumeeia k. 1971, e. k. 1996, l'Europe de l'ouest
Minuldasid rumeeia (1968), e. k. 1990 ja l'Europe de l'ouest
mythe de l'éternel retour (1969), l'Europe de l'ouest
religions (1949), Le yoga, l'immortalité et l'éternité
Le chamanisme et les techniques archaïques de l'exorcisme
(1954), Forgerons et alchimistes (1956), Le sacré et le
profane (1956) ja Histoire des croyances et des idées
religieuses (4 kd., 1976–96), antoloogiad L'Europe
du labyrinthe (1978).
Elie de Beaumont (Jean-Baptiste-
Armand-Louis-Léonce (25. IX 1798 – 21. IX 1874),
prantsuse geoloog. Oli a-st 1832 Collège de France'i
prof., a-st 1835 Teaduste Akadeemia liige (a-st 1856
selle sektsiooni) ning tema algatusel aset geoloogias-
juht. Urinust pms. tektoonika, stratigraafia ja pet-
rograafia alal. Esitas 1829 tektoonilise raketisele-
miseks kontraktisiooniühenduse, mis
ket ning keemiliste elementide sisaldust kivimites, me-
teorilised ja organismid. Võttis kasutusse mõned
"aluselised kivimid" ja "happelised kivimid". Koostas
(koos R. A. Dufrenoy'ga, 1792–1857) Prantsusmaa
suure geoloogilise kaardi. T. Mémoires pour servir à
une description géologique de la France (4 kd., 1830–
38), Notice sur les systèmes des montagnes (3 kd., 1852).
Ellion (Ellen), Gertrude Belle (23. I 1918), ameerika
farmakoloog ja biokeemik, New Yorgi TA liige. Tööta-
nud New Brunswiki (New Jersey), New Yorgi ja Põh-
ja-Carolina uurimislaboratooriumides. Loonud antiime-
tabolite, mis takistavad kasvajarakkude paljunemist.
Leitas 1977 atsükloviri – viirusevastase preparaadi.
mis on DNA koostisosa 2-desoksüguanosiini analoog.
Preparaat avaldab toimet herpesviirusest kahjustatud
rakude DNA-le, kahjustamata teisi rakke. Eriti täht-
saiks osutusid G. H. Hitchingsi uurimused, mille ees-
märk oli tõkestada retroviiruste paljunemist. Nobeli
preemia 1988 (koos J. W. Blacki ja G. H. Hitchingsiga).
Elizabeth (Elizabeth), linn USA-s New Jersey, New
Yorgi eeslinn, 110 000 el. (1990). Sadam, silla kaudu
- ühendus Staten saarega; masina- (sh. lennuki-, auto-,
laeva-), elektroonika- ja trükitehnika. E. on asut. 1664.
L. M. Singer (1811–75) ehitas sinna 1873 õmblusmasi-
natehase.
Eitis, Odissas, Suri 18. III 1996.
"Eit", Odissas, Suri 18. III 1996.
Ellen-vensen (Ete-), Urte (1. XI 1941), Taani po-
litik, elukutselt ajakirjanik, TV auliige (1997). Olnud
A-st 1977 Folketing'i liige ja 1982–93 vabariikliku
A-st 1984 liberaalse Venstre Partei esimees.
Ellison, Ralph, Suri 16. IV 1994.
ellujäämus, elumus, biol mingi taksoni ellujäänud
isendite määr pärast kahjustavaate tegurite toimet või
pärast mingit ajavahemikku (liigiti väheneb ellujää-
nud isendite arv vanuse suurenedes erinevalt). Vas-
land: suremus.
El Monte (-ti), linn USA-s Californias, Los Angelese
idapoolne eeslinn, 111 000 el. (1994). Lennuki-, elekt-
roonika- ja metallitööstus. Asut. 1850. Lennuki-, elekt-
ridapoolne eeslinn, 111 000 el. (1994). Lennuki-, elekt-
roonika- ja metallitööstus. Asut. 1850. Lennuki-, elekt-
EI Niño [nino] (tuleneb hispaaniakeelsest sõnadest
el niño Jesus "Jeesuslapsuke"), Vaikse ookeani troopi-
lised laiusel tekkinud muutuva perioodilisuse, kestuse ja
tugevusega ilmastikuhälvete kogum, mis võib olu-
selt mõjutada maakera ilmastikku, mis võib olu-
selt mõjutada episeoloogilist sooja merevee voolust, mis
N. hooaegseks episeoloogilist sooja merevee voolust, mis
se ja tõrjub *Peruu hooaegse kõrval. Sellega kaasnev
kuum ja niiske ekvatoriaalne õhk põhjustab tavapärase
kuias pütkonnas paduvihma, jahedama veega kohas-
tunud mereelustik hukub või siirdub mujale. Nähtus
tekib keskm. 3–4 aasta (mõnikord ka 2–7 aasta) järe-
l. Joonapoolkera suvise pööripäeva, s. o. jõulude
paiku (sellest ka nimi) ja kestab 12–18 kuud. Seon-
dub eeskätt lõunavõrkumistega (Vaikse ookeani ekva-
toriaalse ala ida- ja lääneosa õhurõhkude vahe muutu-
mine). Tavapärase seisundi ajal on õhurõhk Vaikse ookea-
ni idaosas kõrgem, ekvatoriaalset ulatuvat külma Peruu
hoovuse vee kannab passaatihooaeg läände, L-Am. ran-
nikumert on jahed, toitaine- ja kalatõrke ning ilm ran-
nikul kuum, Vaikse ookeani läänepoolsetel sajab. EI N.
ajal on madalam õhurõhuga ala Vaikse ookeani kesk-
ja idaosas, seal passaatihooaeg nõrgeneb, ekvatoriaalne
ja idaosas, seal passaatihooaeg nõrgeneb, ekvatoriaalne
ilmaühendusele on vastupidised. EI N. tekkepõh-
just ei ole veel piisavalt selged. Selle põhjustatud
ilmastikuhalvetele on mõnikord loodusõnnetuse mõõt-
med. Aastatuule EI N. 1982–83, suhteliselt tu-
gev ka 1986–87, 1991–95 ja 1997–98.
eluruum, ökol organismide asuala. E-i suurus oleneb
organismide suurusel ja liikuvusel. E-i iseloomusta-
takse ja piiritletakse enamasti fütioloogiliste või
maastikuliste üksuste, ökoloogiliste ja *bioomide
kaudu. E-i kõrgeim liigitusüksus on eluruum ehk
biohoor. Eristatakse põhil. kolme eluruumi: maali-
maamere, mageveesüsteemi ja maistamaad. Kõik need ja-
guenevad paljudeks allüksusteks.
elusaine, 1. elusate organismide orgaaniline aine. –
2. N. Vernadski järgi biosfääri aktiivseim osa (*bio-
sfäärioloog), mida saab iseloomustada massi, elemen-
dikooresse ja geokeemilise energia varal.
elutuke, elusolendite tekkimine, elu algne teke Maal,
*biogenees. Elu pärilolu kohta on olnud erinevaid
vaateid. Ühe järgi on elu algsed sattunud Maale teis-
lelt taevakehadelt (*panspermia), nüüdiseaduses va-
litseva arusaama kohaselt on elu tekkitud Maal 3,7–4
sioon, mis kujles praegusest oluliselt erinevates olu-
des (intensiivne vulkaaniline tegevus, sagedased liiva-
tormid muulakihitite maaal, tugev auruamine madala-
test soojaveelikest meredest, atmosfääri sisaldas vesti-
nikku ja msg. vesinikuühendeid, sh. ammoniaki ja
metaani ning tõenäoliselt ka lämmastikut, süsinikdi-
oksiidi ja vääveldioksiidi, kuid ei olnud vaba hapnikku
ega ultraviolettkiirguse eest kaitsvat osoonikihti). At-

Ematigulased. Jõe ematigu

mosfäärigaaside omavaheliste reaktsioonide tagajärjel tekkisid monomeersed orgaanilised ühendid (sh. aminohapped, nukleotiidid ja monosahhariidid), mille liitudes moodustusid polümeersed ühendid (polüaminohapped, polünukleotiidid). Eri seisukohtade järgi võis polümeriseerumine toimuda õhus (veepiiskadel, tolmuühenditel), vees või tahkel pinnasel (nt savil). Seejärel liitusid erinevad polümeersed molekulid suhteliselt püsivateks molekulide kogumikeks, enamiku teadlaste arvates toimus see vesikeskkonnas. Reaktsioonideks vajalik energia pärines pms. ultraviolettkiirgusest ja õhuelektrost, vähem radioaktiivsest kiirgusest ja vulkaanilisest soojusest. Aminohapete esmasest atmosfääris tekkimise võimalikkust tõestas ameerika teadlane S. L. Miller (s. 1930) 1953 tehtud katsetega. 1960 näitas USA teadlane S. W. Fox (s. 1912), et aminohapete segu kuumutamisel tekivad polüaminohapped, mis veega kokku puutudes moodustavad kerajaid struktuure, nn mikrokerasid. Orgaaniliste ainete organismivälisest tekest tõestavad ka teooriitidest leitud orgaanilised molekulid. Praegu ei teata veel, kuidas tekkisid molekulide kogumikest esimesed elusolused ja missugune oli nende ehitus. Ilmselt olid need rakutaolised membraaniga või kestaga kaetud organismid, kellel olid kõik põhilised eluavaldused (aine- ja energiavahetus ning paljunemise- ja muutumisvõime). Geneetilise informatsiooni kandjaks võis algul olla RNA, sest seda on paljudes viirustes ning see võib mõnikord toimida ensüümina, aja jookul asendus RNA DNA-ga. Et atmosfääris ei olnud vaba hapnikku, olid esimesed elusolendid anaeroobsed. Praegu ei ole Maal keemiliseks evolutsiooniks ja e-ks sobivaid olusid, sest hapnik n-õ põletaks ära orgaanilised ained, osoonikiht takistab ultraviolettkiirguse kui olulise energiaallika jõudmist maapinnani ning olemasolevad organismid kasutaksid toiduks nii keemilise evolutsiooni saadused kui ka esimesed algelised elusolendid.

emaplaat, inf arvuti vm. elektroonikaseadme põhilise trükiplaat (trükiühendus), millel paiknevad põhiüksused (mikroprotsessor, mälu) ja mille külge ühendatakse vajaduse korral teisi koostisosi (kettaseadmed, helimoodul).

ematigulased (Viviparidae), *kammlõpuseliste tigu-de (13. kd.) sugukond *eeslõpuseliste alamklassist. E-i on kõikjal, v. a. L-Am. Suurimad on ussuri ematigu (*Viviparus ussuriensis*; tema spiraalse koja kõrgus kuni 6 cm). E-d elavad mageveekogudes ja soodes, söövad vetikaid, hõljumiorganisme jm. Ebasoodsate olude korral sulevad koja sarvainest kaanega. Sünnitavad; looteid 12–25. Eesti mageveekogudes on väga tavalised jõe ematigu (*V. viviparus*) ja järve ematigu (*V. contectus*), tema koda on õhem kui jõe emateo oma. ◀

Emery [eməri], Kenneth Orris (6. VI 1914), ameerika geoloog. Oli 1945–62 Lõuna-California Ülikooli (Los Angeleses) prof., 1962–79 Woods Hole'i Okeanograafiainst-i (Massachusettsis) meregeoloog. Uurinud Ida-Aasia piirkonnas merepõhja geoloogilist ehitust, Lääne-Aafrikas Atlandi ookeani šelfi ja mandrinõlva. Uurimusi Pärsia lahe, Surnumere ja Vahemere põhja geoloogilise ehituse ning Euroopa mere taseme eustaatilise liikumise kohta.

*Emin, Gevorg. Suri 1998.

emissioon (lad), ökol *õhkkonnekaitse.

emissioonikurss, väljalaskekurss, väärtpaberi müügi hind esmasel turul. E. võib olla väärtpaberi nimiväärtusest kõrgem või madalam, sellest olenevalt saadakse väärtpabereid emitteerides kas emissioonikasumit või -kahjumit (nimiväärtuse ja e-i vahe). Eestis võib e. aktsiate puhul olla äriseadustiku (1995) järgi nimiväärtusest kõrgem (ülekurss), kuid ei tohi olla madalam. Völkirja puhul sellist piirangut pole.

*Emmanuel, Pierre. Suri 22. IX 1984.

emmental (Šveitsis asuva Emmentali piirkonna järgi), suureauguline pähklimaiteline kõva juust, algselt valmistatud pastöriseerimata piimast. E. vormitakse enamasti suure (kuni 100 kg kaaluva) ketta kujuliseks.

emulaator (<ingl), seade või programm, mis võimaldab arvutil, printeril vms. seadmel imiteerida teise samatüübilise või muutuübilise seadme tööd. E-ga ühildatakse eri seadmeid ja modelleeritakse projekteeritavate seadmete tööd.

enampakkumine, kaupade jm. materiaalse vara avalik müümine või rentimine *oksjoni põhimõttel. Osta või rentida soovijad teevad pakkumise kirjalikult ning ostu-müügileping või rendileping sõlmitakse kõrgeimat hinda pakkunuga. Enampakkumise teel müüakse nt. riigi- ja omavalitsusasutuste vara.

*Enders, John Franklin. Suri 8. IX 1985.

Endo, Shusaku (27. III 1923 – 29. IX 1996), jaapani kirjanik. Õppinud Tokyos Keio ülikoolis prantsuse keelt ja kirjandust, täiendas end 1950–53 Lyoni ülikoolis. E. sai mõjutusi prantsuse katoliiklikest kirjanikest (eriti F. Mauriacilt ja G. Bernanosilt). Oma loomingus on ta arutlenud südameetunnetuse ja usu küsimuste üle. T: *Meri ja märk* (1957, e. k. 1965), *Suurepärane tola* (1959), *Vaikas* (1966), *Ajal, mil ma vilistasin* (1974, e. k. 1988), *Samurai* (1980).

endobioos (<endo- + kr bios 'elu'), organismide elu mingis tihedas keskkonnas (nt. mudas, liivas või kivi-mis). Keskkonnast olenevalt on organismidel kohastumuslikke muutusi ja erikohastumusi, mis kaitsevad neid nt. püksekiirguse ja vaenlaste eest.

endolitiit (<endo- + kr lithos 'kivi'), kivimööntes elavate organismide kogum. E-i kuuluvad pms. vetikad, seened ja samblikud.

endoskoopiline ultraheliuuring, endosonograafia, seedekulgla seina ja selle vahetu ümbruse uurimine endoskoobi ja ultraheli abil (endoskoobi otsa on paigutatud ultraheliandur), tunduvalt sellepühune meetod. E. u-u abil saab haigusi väga täpselt diagnoosida ning selle põhjal nt. söögitoru, mao, maksa, kõhunäärme ja pärasoole haiguslike muutuste korral valida otstarbekaim raviviis. E. u-u algataja on ameerika teadlane J. J. Wild, kes 1955 hakkas ultrahelianduriga uurima pärasooleseina.

endotermia (<endo- + kr thermē 'soojus'), zool paljudele loomadele omane püsivalt kõrge kehatemperatuur. E. tuleneb ainevahetusprotsessidest vabanevast soojusenergiast. Endotermised on nn. soojaverelised ehk püsisoojased loomad (linnud ja imetajad).

energiameets, ka energiavõsa, biomassienergia saamiseks rajatud kultuurpuistu või -põõsastik. Kasvatatakse kiirekasvulisi puittaimi (nt. leppi ja pajuksid). Üht e-a lõigatakse iga 3–7 aasta järel, kokku tavaliselt 10 korda. Hästi kasvanud e-a aastane tootlikkus on 1 ha kohta 12–15 t absoluutselt kuiva massi (energiasisaldus vastab 5–6 t õli energiasisaldusele). E-a puitu kasut. tavaliselt hakkepuiduna. E. on taastuv, keskkonda vähe saastav ja taastumatuid fossiilkütuseid säästev energiaallikas. E-na saab kasutada ka reovete järelpuhastusaladel kasvavat võsa. Eestis on rajatud katseliselt 5 e-a (1993. a., paju võsaistandused).

energiavaru, biol 1. organismi vaba energia, mis on talletunud säilituskudedes varuainena (loomadel nt. rasvades). — 2. ökosüsteemi biomass, millesse on talletunud päikeseenergia ja mis on teiste organismide energiaallikas.

„Energija”, NSV Liidu samanim. tootmiskoondises V. Gluško juhtimisel projekteeritud kanderakett, mis oli mõeldud esmajoones kosmoselennuki „Buran” orbiidile viimiseks. Nelja põhimootori RD-170 veojõud maapinnal on 4×8 MN, madalale orbiidile suudab „E.” viia 100-tonnise, geostatsionaarsele orbiidile 18-tonnise koormuse, stardimass (koos „Buraniga”) 2400 t.

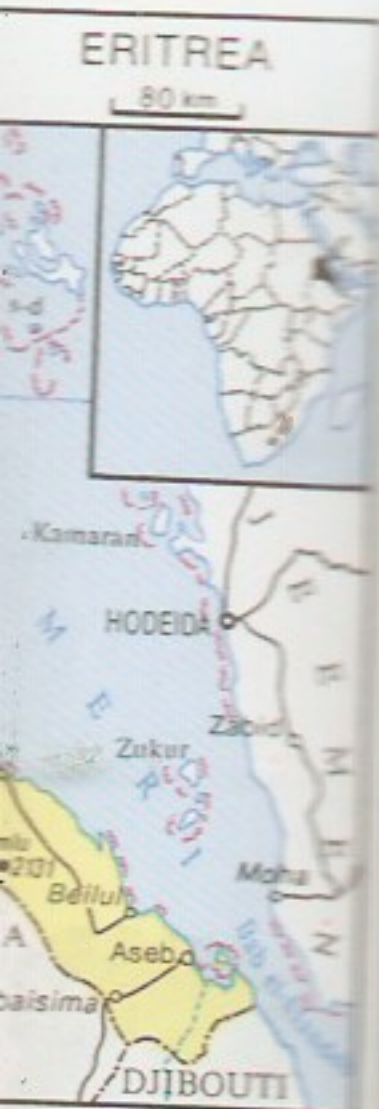

Esimene katsestati toimus 15. V 1987, teine koos kos-
moseleenukiga „Burani“ 15. XI 1988.
entöökia (<ento + kr oikia 'kodu, pere'), entoikia,
ühe looma varjumine teise looma kehas. Enamasti on
e. seoses looma mingi arengujärguga ega kahjusta teisi
looma. E. on *kommensalismi etivorm ja üleminek
*parasitismile.
epibioos (kr), ühede organismide elamine teiste or-
ganismide pinnal. Enamasti ei ole see seoses tootumi-
sega. Pajud sellised organismid on väheaktiivsed lii-
kjad ja lasevad end aktiivsetel liikujatel kanda (nt.
msg. organismid vaalade keha pinnal). E. on *kom-
mensalismi vorme.
epigeion (<epi + kr gaia 'maa'), maapinnale elav
E-organismid peavad vähemalt mõnes arengujärgus
elama või kasvama väljaspool pinnast (sambad, samb-
likud, vetikad, ka pajud liigijalged). Loomas täh-
hõlmab e. kogu maistaimestikku ja -loomastiku.
Vastand: *mullaelu.
epillition (<epi + kr lithos 'kivi'), kivisel substraadil
arenev elustik: bakterid, vetikad, samblikud, samblad
ja nendest toituvad loomad.
e-post, *meil (13. ldt).
eraldusvõime, v. kujutise võime (kuvandi) või jäd-
vustava seadme (printer) omadus esitada kujutist suu-
rema või väiksema täpsusega. E-i väljendab kujutist
moodustavate elementide arv piksulehtide (bit, tolli)
koha (*dpt, 13. ldt). Kuvandi pindala määrtakse e. piksulehte
arvuna eraldi pildi hõlme ja kõrguse koha (nt.
1024x768 või 1280x1024). Laseprintimise e. on htl.
600 või 1200 dpt. Filmprintimisel 2000 dpt või üle
sele.
*Erikson, Erik Homburger, Sünd 12. V 1994.
*Eritrea, E. Riik, suub Kärde-Aafrikas Punase mere
äärde, hõlmab ka Dahlaki saarestikku.
Pindala 121 143 km² (võrdl. andmed 93 679
km²)
Rahvastik 3 525 000 (1994)
Haldusjaotus 10 provintsi
Riigikeele(s) tiigriga ja araabia keel
Rahvalik htl
Riigilühend ER, ERI

davalt akatsiaistest) kuivsavavann, mägedes vahelduvad
igihaljaste põõsastikega metsasades mägisavavannid.
Danakil mäestik ja rannikumadaliiku põhjaosa on pool-
kõrb, rannikumadaliiku lõunaosa kõrva. Mäavarasid on
vähem uuritud. Üks tähtsaimaid, juba saj-eid kasut. loo-
dusrikkusi on keedusool. Danakil nõos leidub ka raua-,
vase-, tsingi-, nikli-, kroomi- ja tiitaaniamaaki, kuld-,
vilkku, värvilist ja potast. Mändritilaval ja Dahlaki saares-
tikus on leitud naftat ja maagaasi.
• Rahvastik. E. etniliselt kireva rahvastiku põhiosa
moodustavad semi keeli kõnelevad tiigrad (48 %) ja
tiigreed (31 %). Sahod (tiigi keeles) ja afarid (kagu-
osas) kuuluvad kuigi keelerühma. Ühtse kogukonnana
elab mitu väikerahvast: bilenid, kunamad, naraad,
rasaidad, hadarebid, Sudani piiri ääres bedžad. Ran-
mikule ja linnadesse on rännanud araabia keel. Suhteli-
selt ühe on asustus tiigi mägisel keskosas (150–250
km² kohta), hõre (alla 10 km² kohta) ranni-
ikumadaliikul ja Danakilil. Linnades elab vaid 1/5 rah-
vastikust. Enamik tiigrasid on kristlased (mono-
tusiidid), ülejäänud valdavalt muhameedlased (sumni-
did). Kirjaooskajaid on u. 20 % (1994). 1961.–91. a.
sõjas hukkus u. 200 000 in., 750 000 põgenes välis-
maale (pms. Sudani). ÜRO kaivatas 1994 pagulaste
abistamise kava.
• Majandus. E. on vähearenenud põllumaa. 1961–
91 kestnud sõjas laostusid majandus ja infrastruktuur.
Majandust taastatakse pms. väliskapitaliga. Riigi ko-
gutootangu maksumus on alla 150 \$ 1 in. kohta (1995).
Põllum. annab u. 50 % riigi kogutootangust ja 65 %
eksporti maksumusest ning selles on tegev u. 80 %
tootjatest. Agrotehnika algeelise, ni-
sutsustiseemide ja väetiste puudumise ning põllutöö-
masinate vähese tõttu on põllum. vähetootlik. Hart-
tegeladakse nii põllunduse kui ka ekstensiivse karjan-
dusega. Toitukultuuridena kasvat. nisu, teff, sorgo,
maisi, otra, seesamit, köögivilja ja tsitrusi, ekspordiks
vähesele määral kohviba, tubakat ja puuvilla. Peetaks
ja Danakil mägedes on ränd- või poolrändkarjandus
(lambad, kaamelid). Rannikumeres püütakse kala ja
mereloomi (ka pärlikauri). Tööstuses valdavad väikeettevõtted,
kus toodelatakse põllum.-saadusi, toodetakse tarbekau-

E. Esterházy

pa ja ehitusmaterjali. Suurimad ettevõtted on Asebi (Assabi) naftatöötlemistehas (võimsus 800 000 t/a) ja Asmara tekstiilivabrik. Kõikjal on arenenud käsitöö. Peamine transpordiliik on autotransport. Tähtsaim mnt. ühendab suurimat tööstuslinna Asmarat ja sadamalinna Massauat (Mitsiwa). Ainus rdt. (Massaua–Asmara–Agordat, 306 km) võeti 1978 mitmes kohas üles. Meresadamad on Massaua ja Aseb (Assab), viimast kasutab ka Etiopia. Asmaras on rahvusv. lennujaam. Välja veetakse kohviuba, nahka, naftasaadusi ja tekstiilikaupa. Peamised kaubapartnerid on Etiopia, Saudi Araabia, USA ja Itaalia.

• **Ajalugu.** E. praegused piirid järgivad 1890 moodust. Itaalia koloonia piire ja eiravad varasemaid pol. suhteid. E-s elab 9 rahvast: maa mägisel sisealal elavad ristiusulised tigrad (tigrinjad, 48 % elanikkonnast), rannikutasandikul valdavad islamiusulised tigreed (31 %), afarid jmt. väiksemad hõimud. E. varasem ajalugu on suuresti seotud Etiopiaga. Pärast Suessi kanali avamist omandas Itaalia laevakompanii E. rannikul endale tugialasid (1869 osteti Aseb ehk Assab, 1885 Massaua). 1890 hõivas Itaalia ka nendega piirnevaid alasid, millest moodustati Itaalia Ida-Aafrika koloonia. 1941 hõivasid selle Suurbritannia sõjajõud. 1950 otsustas ÜRO moodustada E-st Etiopia omavalitsusliku provintsi. 15. IX 1952 läks E. Etiopia koosseisu. Seniseid võimustruktuure hakati kõrvale tõrjuma ja alustati laiaulatuslikku amhaaraastamist. 1961, kui E. omavalitsus kaotati ja ta muudeti Etiopia osaks, tekkis relvastatud vastupanuliikumine (selle alguseks loetakse Agordati politseijaoskonna ründamist 1. IX 1961, 1962 asutati E. Rahvavabastusrinne, ERV). Etiopia suunas selle vastu suured sõjajõud, sõjategevus laienes 1974 pärast monarhia kõrvaldamist ja Mengistu Haile Mariami pahempoolse režiimi kehtestamist. Etiopia sõjavägi tõrjus ERV maa mägisele sisealale, pärast Ogadeni sõja lõppemist 1979 tehtud katse hõivata ERV keskust Nakfat ebaõnnestus. 1980. a-il muutus ERV vastupanu edukamaks. 1987 ühendati ERV relvajõud ühte juhtimise alla. 1989 said Etiopia relvajõud (need olid Aafrika suurimad, said suurt relvaabi NSV Liidult ning tegutsesid NSV Liidu ja Kuuba instruktorite juhtimisel) hävitavalt lööda (purustati 4 diviisi). 1990 alustas ERV Massaua ründamist, Etiopia kaotas u. 15 000 meest. 25. mail hõivas ERV Asmara. 30 aastat kestnud iseseisvussõja ajal sai E-s surma u. 150 000 in. (sh. 60 000 sõdurit), sõjapõgenikke oli u. 1 mln. 27. IV 1993 toimus ÜRO järelevalve all iseseisvusreferendum, 3. V 1993 tunnistas Etiopia E. iseseisvust. 1995 oli E-l Hanishi (Hamiši) saarestiku pärast relvakonflikt Jeemeniga. E. juhtiv pol. jõud on 1994 ERV-st moodust. Rahvarinne Dem. ja Õigluse Eest (*People's Front for Democracy and Justice*, PFDJ), selle peasekretär I. Afewerki (s. 1945) on a-st 1993 E. president.

erlihhioos, zoonoos, mida põhjustavad *Ehrlichia* prk-a kuuluvad bakterid. Haigus levib puukide, harve-mini teiste lüliljalgsete vahendusel. Nähud: palavik, vappekülm, tugev pea- ja lihasevalu, isutus, valgelib- lede ja vereliistakute arvu vähenemine, maksatalitluse häirumine. 20 %-l haigestunuist on täheldatud teadvu- se häirumist. U. 80 %-l juhtudest on e. kulgenud suhte- liselt kergelt, u. 20 %-l on kulg raskem, mõnel juhul võib haigus lõppeda surmaga. E-ihageid ravitakse tet- ratsükliiniga. Esimest korda diagnoositi e-i 1966 USA-s. Haigusjuhte on kirjeldatud ka Portugalis ja Lõuna-Prantsusmaal.

Ernst, Richard Robert (14. VIII 1933), Šveitsi kee- mik. Olnud a-st 1976 Zürichi tehnikaülikooli prof. Arendanud oluliselt tuuma magnetresonants-(TMR-) spektroskoopiat (mõjutas proovi lühikese raadiosage- dusliku impulsiga, rakendas saadud TMR-spektrite analüüsimisel Fourier' teisendust) ja täiustanud TMR-

spektromeetreid ning -eksperimenti (kahe- ja multi- dimensionaalne Fourier' TMR-spektromeetria). No- beli preemia 1991.

• **Eronen**, Ella. Suri 9. X 1987.

Esch-sur-Alzette [eš sür alzət], Esch an der Alzette, linn Luksemburgi lõunaosas Alzette'i jõe ääres; 25 000 el. (1996). Asub rauamaagi- ja söekaevanduspiirkonnas; must metallurgia, keemiatööstus.

Escondido [eskondj:dou], linn USA-s Californias San Diegost põhja pool; 117 000 el. (1994). Puuviljakau- bandus (sh. avokaado ehk pirnloorber, viinamarj); ar- stiriistade, spordivahendite, rõivaste ja köögitarvete tootmine; linnast 32 km kirdes asub Hale'i observa- torium. Asut. 1885.

Esindamata Rahvaste Organisatsioon, lüh. ERO (ingl *Unrepresented Nations and Peoples Organi- zation*, lüh. UNPO), oma põlisterr-l. kuid teises riigis elavate ja ametlikes rahvusv. org-des otseselt esinda- mata rahvaste ühendus; asut. 11. II 1991 15 rahvuse esindajate kohtumisel Haagis (Asutava Kogu esimees, hiljem peasekretäri asetäitja L. Müll). ERO tegevuse eesmärk on kaitsta nende rahvaste huve, kes taotlevad riiklikku iseseisvust rahumeelselt. Org. püüab tagada suhtluse valitsuste, org-de ja ajakirjandusega, avastada ja uurida konflikte ning aidata neid vältida või lahenda, soodustada vähemrahvaste osalemist oma saa- tuse määramisel jms. Peakorter asub Haagis, koordi- neerimiskeskused on Washingtonis ja Tartus. ERO-l on peaaussamblee, sekretariaat ja komitee (5–15 lii- get). Org-i kuuluvad rahvad 44 terr-lt kogu maailmast, toetajaliikmeid (ühilisi ka asutajaliikmeid) on 5: Ar- meenia, Eesti, Gruusia, Läti ja Palau (Belau). ERO väljaanded on „UNPO News” ja „Reports”.

esinevus, biof liigi olemasolu mingil maa-alal. E-l on ainult kaks määratust: koosluses mingi liik kas on (+) või ei ole olemas (0).

esiviburlased (*Stramenopila*), eluslooduse uusim riik, millesse on rändeose viburi ehituse ning raku ultra- struktuuri ja rakukesta koostise (ei sisalda kitiini) alu- sel ühendatud kolm senist seenehõimkonda — munas- seemned (*Oomycota*), esiviburikud ehk esiviburseened (*Hyphochytriumycota*) ja vesilimakud (*Labyrinthulo- mycota*) — ning vetikahõimkonnad (v. a. rohevetik- ja punavetiktaimed). E-tel on vähemalt üks rändeose esi- otsas paiknevaist vibureist sulgjas, selle külgharud te- kitavad vesikeskkonnas liikumisel virvendust (nn. vir- vevibur). See on oluline tunnus, mis eristab neid see- neriiki kuuluva *viburseente (13. kd.) hmk-a esinda- jast, kelle lihtne külgharudeta piitsvibur paikneb ränd- eose tagumises otsas.

esterdamine, happe ja alkoholi vaheline tasakaalu- line reaktsioon, mille tulemusena tekib ester: $\text{RCOOH} + \text{R}'\text{OH} \rightleftharpoons \text{RCOOR}' + \text{H}_2\text{O}$. E-t katalüüsivad tugevad happed; et nihutada tasakaalu estri tekke suunas, eraldatakse tekkiv vesi reaktsioonisegust või seotakse keemiliselt. E. on ka üks elusrakkudes kulgevaid protsesse.

Esterházy [äštärha:zi], Péter (27. V 1950), ungari kirjanik. Ungari uusavangardismi peamisi esindajaid. Avaldanud sõnameisterlikku, nüüdisinimest pirolukor- dades vaatlevat proosat. T: rom-d *Tootmisromaan* (1979), *Agnes* (1982), *Südame abiverbid* (1984), *Väi- ke ungari pornograafia* (1984), *Hrabali raamat* (1990), *Mööda Doonaud* (1991). ◀

d'Estournelles de Constant [desturnel də co'stɑ̃], Paul Henri Benjamin Balluat (22. XI 1852 — 15. V 1924), Prantsuse riigitegelane, patsifist. Töötas algul Prantsusmaa diplomaatilises teenistuses, oli 1895–1904 Rahvuskogu saadik ja a-st 1904 Senati liige. Osales a-st 1888 rahvusv. parlamendivahelistel konve- rentsidel (*Parlamentidevaheline Liit), esindas Prant- susmaad 1899 ja 1907 Haagi rahukonverentsil (*Haagi konventsioonid). Nobeli rahupreemia 1909.

Euroopa poliitiline liigestus

	Pindala (tuh. km ²)	Rahvaarv 1996 (tuh.)	Pealinn või halduskeskus
Albaania	28,7	3 249	Tirana
Andorra	0,47	73	Andorra la Vella
Austria	83,9	8 032	Viin
Belgia	30,5	10 170	Brüssel
Bosnia ja Hertsegoviina	51,1	2 656	Sarajevo
Bulgaaria	111,0	8 613	Sofia
Eesti	45,2	1 459	Tallinn
Fääri saared ¹	1,4	43	Tórshavn
Gibraltar ²	0,0065	27	Gibraltar
Hispaania ³	504,8	39 181	Madrid
Holland	41,9	15 568	Amsterdam ja Haag
Horvaatia	56,5	5 004	Zagreb
Iirimaa	70,3	3 567	Dublin
Island	103,0	270	Reykjavik
Itaalia	301,3	57 460	Rooma
Jugoslaavia	102,2	10 615	Belgrad
Kreeka	132,0	10 539	Ateena
Leedu	65,2	3 646	Vilnius
Liechtenstein	0,16	31	Vaduz
Luksemburg	2,59	416	Luxembourg
Läti	64,5	2 469	Riia
Makedoonia	25,7	2 104	Skopje
Malta	0,32	376	Valletta
Moldova	33,7	4 464	Chişinău
Monaco	0,002	32	Monaco
Norra ⁴	323,9	4 384	Oslo
Poola	312,7	38 643	Varssavi
Portugal ⁵	92,4	9 865	Lissabon
Prantsusmaa	544,0	58 041	Pariis
Rootsi	450,0	8 901	Stockholm
Rumeenia	237,5	21 657	Bukarest
Saksamaa	356,8	83 536	Berlin
San Marino	0,06	25	San Marino
Slovakkia	49,0	5 374	Bratislava
Sloveenia	20,2	1 951	Ljubljana
Soome	338,1	5 105	Helsingi
Suurbritannia	244,1	58 490	London
Sveits	41,3	7 207	Bern
Taani ⁶	43,1	5 250	Kopenhaagen
Teravmäed ja Jan Mayen ⁷	63,3	3	Longyearbyen
Tšehhi	78,9	10 321	Praha
Türgi (Euroopa osa) ⁸	23,8	5 975	
Ukraina	603,7	50 864	Kiiev
Ungari	93,0	10 003	Budapest
Valgevene	207,6	10 416	Minsk
Vatikan	0,0004	0,8	
Venemaa (Eu- roopa osa)	4309,5	116 199	Moskva

¹ Taani valdus² Suurbritannia valdus³ koos Baleaaride ja Kanaari saartega⁴ Teravmägede ja Jan Mayenita⁵ koos Assooride ja Madeiraga⁶ Gröönimaa ja Fääri saarteta⁷ Norra valdus⁸ 1990

batšovi algatatud uutmis- ja avalikustamispoliitika, mida NSV Liidu E-ala rahvuslased ning Eesti, Läti ja Leedu iseseisvusvõitlejad kasutasid demokratiseerimisprotsesside alustamiseks, kandus 1989. a. alguses kiiresti reformimeelsesse Ungarisse ja Poolasse. Ungari läänepiiri avamine Ida-Saksa põgenikele sept-okt. 1989 kiirendas kommunistliku režiimi kokkuvarisemist, see tipnes Berliini müüri lõhkumise 9.–10. XI 1989. Nädal hiljem langes kommunistlik režiim Tšehhoslovakkias, dets-s Bulgaarias ja Rumeenias. 1989. a. lõpus teatasid NSV Liidu ja USA juht Maltal külma sõja lõppemisest, sellele järgnenud VLO tippkohtumine mõistis hukka org-i liikmesriikide vägede sissetungi Tšehhoslovakkiasse (1968). NSV Liidu parlament mõistis 24. XII 1989 hukka Eesti rahvasaadikute alga-

tusel avalikustatud *Molotovi-Ribbentropi pakti (1939) ja selle tagajärjed. Veebr. 1990 kirjutasid NATO ja VLO maad alla nn. 4+2 (USA, NSV Liit, Suurbritannia ja Prantsusmaa + SLV ja SDV) Saksamaa taasühinemise kokkuleppele (jõustus 3. X 1990). Leedu iseseisvaks kuulutamise (11. III 1990) algas NSV Liidu lagunemine. Juulis toimunud NATO tippkohtumisel pakuti Ida-E. riikidele koostööd. Nov-s sõlmisid NATO ja VLO Pariisis tavarelvastuse piiramise lepingu ning mittekallaletungideklaratsiooni; veebr. 1991 VLO lagunes ja juunis saadeti laiali ka *Vastastikuse Majandusabi Nõukogu (VMN), see tegi lõpu Ida-E-s olnud maj. ühisstruktuuridele. Apr. 1991 asutati Londonis Ida-E. riikide ja NSV Liidu demokraatia ja turumajanduse arendamise abistamiseks *Euroopa Rekonstruktsiooni- ja Arengupank (13. kd.). Mais 1991 tipnes Jugoslaavia kommunistliku režiimi kriis; 25. juunil kuulutasid Sloveenia ja Horvaatia end iseseisvaks (NSV Liidu ja USA juht toetasid Jugoslaavia terviklikkust). NSV Liidu keskvalitsuse nõrgenemist (vanameelsete katse aug. 1991 M. Gorbatšov kukutada) kasutasid Ukraina, Eesti ja Läti iseseisvuse taastamiseks, neid tunnustasid ka maailma riigid. 8. XII 1991 tühistasid Venemaa, Ukraina ja Valgevene president NSV Liidu asutamise lepingu ning 21. dets. moodustati *Sõltumatute Riikide Ühendus (SRÜ). Põhjalikud territoriaalsed ja pol. muutused Ida-E-s mõjutasid ühise E. rajamise kavandamist. 10. XII 1991 sõlmisid E. Majandusühenduse juhid Maastrichtis *E. Liidu (13. kd.) (EL) lepingu (sellele kirjutati alla 7. II 1992, jõustus 1. XI 1993), mis nägi ette 1999. aastaks majandus- ja rahalindu asutamise ning euro raha – euro – kasutuselevõtu. EL pakkus kohe liitumise võimalust ka Ida-E. maadele; 1994 pakkus NATO uutele ja taastatud dem. riikidele rahupartnerlusprogrammi. 1995 ühinesid EL-iga Austria, Rootsi ja Soome (1994 loobus rahvahäälsetuse tulemuste põhjal ühinemisest Norra, 1996 Malta). Lääne-E. riikide katse osaleda Ida-E. probleemide lahendamises sünnitas Balkani riikides probleeme: 17. IX 1991 end iseseisvaks kuulutanud Makedoonia tunnustamine takerdus Kreeka vastuseisu tõttu. Jaan. 1992 tunnustasid E. Ühenduse liikmesmaad Sloveeniat ja Horvaatiat, 3. IV 1992 iseseisvunud Bosnias ja Hertsegoviinas vallandus mais muhameedlaste, horvaatide ja serblaste vaheline kodusõda. Jugoslaavia õigusjärglaseks sai 17. IV 1992 Serbiast ja Tšernogooriast moodust. Jugoslaavia LV. Rahu taastamine end. Jugoslaavia maadel nõudis ÜRO rahumissiooni, NATO ja Lääne-E. Liidu vägede korduvat sekku- mist ning sai teoks alles pärast serblaste lüüasaamist Horvaatias ja Bosnias 1995. a. sügisel. Daytoni rahuga (dets. 1995) jagati Bosnia ja Hertsegoviina kaheks osariigiks ning alustati rahvusv. järelevalve all nende ja Serbia pol. ladviku väljavahetamist. Muudatused Ida-E. pol. kaardil jätkusid: 1. I 1993 jagunes Tšehhoslovakkia kaheks – iseseisvaks Tšehhiks ja Slovakkiks. Piirkondlike org-denä tekkisid *Visegrádi rühm (1991), Balti Assamblee (1991), *Läänemere- maade Nõukogu (13. kd.) (1992) ja uus Balti Nõukogu (1994), 1992 sõlmiti Kesk-E. vabakaubandusleping. Venemaa viis oma väed välja aug. 1993 Leedust, aasta hiljem ka Lätist ja Eestist. 1. IX 1994 lahkusid Venemaa ja Valgevene liidulepingu, mida Venemaa president B. Jeltsin kasutas survevahendina, vältimaks NATO idasuunalist laienemist. USA, Saksamaa jmt. riigi algatatud poliitika, mille eesmärk oli kaasata Venemaa 1993–95 üleeuroopalisse muutuvasse struktuuri, viidi ellu hoolimata Venemaa agressioonist Tšetšeenias (dets-st 1994 aug-ni 1996). Jaan. 1996 võeti Venemaa *E. Nõukogusse (13. kd.), mais 1997 sõlmiti NATO-Venemaa harta, sellele järgnesid otsu-

Euroopa miljonilinnu 1995
(elanike arv)

Moskva	8 639 000 ¹
Istanbul	7 615 000 ²
London	7 074 000 ³
Peterburi	4 779 000 ⁴
Berliin	3 471 000 ⁵
Madrid	3 029 000
Rooma	2 661 000
Kiiev	2 630 000 ⁶
Pariis	2 152 000 ⁷
Bukarest	2 067 000 ⁸
Budapest	1 996 000
Minsk	1 717 000 ⁹
Hamburg	1 708 000 ³
Varssavi	1 635 000
Viin	1 616 000 ¹
Harkiv	1 555 000 ³
Nižni Nov- gorod	1 371 000 ⁴
Milano	1 311 000
München	1 236 000 ³
Praha	1 210 000 ³
Samaara	1 170 000 ⁴
Onipro- petrovsk	1 147 000 ⁵
St. Peterburg	1 114 000
Donetsk	1 188 000 ³
Ufa	1 082 000 ⁴
Kaasan	1 085 000 ⁴
Sverdlovsk	1 046 000 ⁵
Napoli	1 054 000
Sostov Doni	1 023 000 ⁶
Äres	
Birmingham	1 017 000
Volgograd	1 005 000 ⁴

1997

1994; üks kolmest linna-

asub Väike-Aasias

1996

1990; linnastus 9 469 000

1993

1998

sed laendada Lääne-E. struktuure Ida-E. sse; juunis juulis teatati Poola, Tšehhi ja Ungari liitumisest NATO-ga 1999 ning Eesti, Küprose, Poola, Slovения, Tšehhi ja Ungari arvamistest EL-i liikmeks võtmiseks. Euroopa ja Vahemeremaa Taimekaitseseorganisatsioon (ingl. *European and Mediterranean Plant Protection Organisation*, lüh. EPPO; pr. *Organisation européenne et méditerranéenne pour la protection des plantes*, lüh. OEPP), taimede ja taimsete saaduste kaitsmise eest vastutav rahvusvaheline organisatsioon, mis on loodud 1955. aastal Pariisis. Kõrgem organ on kõigi liikmesriikide valitsuste esindajate moodustatud nõukogu, mis käib koos kord aastas. Taimekaitseseorganisatsiooni eesmärk on koostööd teha liikmesriikide vahel, et vältida taimetõve levimist ja kahjustusi. Organisatsioon tegeleb ka taimetõve uurimisega, taimetõve ennetamisega ja taimetõve tõrjumisega. Organisatsioon on loodud 1955. aastal Pariisis. Kõrgem organ on kõigi liikmesriikide valitsuste esindajate moodustatud nõukogu, mis käib koos kord aastas. Taimekaitseseorganisatsiooni eesmärk on koostööd teha liikmesriikide vahel, et vältida taimetõve levimist ja kahjustusi. Organisatsioon tegeleb ka taimetõve uurimisega, taimetõve ennetamisega ja taimetõve tõrjumisega.

Euroopa julgeoleku- ja koostööorganisatsioon (ingl. *Organization for Security and Cooperation in Europe*, lüh. OSCE; pr. *Organisation de la sécurité et la coopération en Europe*, lüh. OSCE) mooduti 21. XI 1990 Üle Euroopa ettepaneku alusel nõupidamisest; alates 1. I 1995 Euroopa julgeoleku- ja koostööorganisatsioon.

Euroopa julgeoleku- ja koostööorganisatsioon (ingl. *Conference on Security and Cooperation in Europe*, lüh. CSCE; pr. *Conférence sur la sécurité et la coopération en Europe*, lüh. CSCE) mooduti 21. XI 1990 Üle Euroopa ettepaneku alusel nõupidamisest; alates 1. I 1995 Euroopa julgeoleku- ja koostööorganisatsioon.

Euroopa julgeoleku- ja koostööorganisatsioon (ingl. *Conference on Security and Cooperation in Europe*, lüh. CSCE; pr. *Conférence sur la sécurité et la coopération en Europe*, lüh. CSCE) mooduti 21. XI 1990 Üle Euroopa ettepaneku alusel nõupidamisest; alates 1. I 1995 Euroopa julgeoleku- ja koostööorganisatsioon.

Euroopa julgeoleku- ja koostööorganisatsioon (ingl. *Conference on Security and Cooperation in Europe*, lüh. CSCE; pr. *Conférence sur la sécurité et la coopération en Europe*, lüh. CSCE) mooduti 21. XI 1990 Üle Euroopa ettepaneku alusel nõupidamisest; alates 1. I 1995 Euroopa julgeoleku- ja koostööorganisatsioon.

Albaania, Andorra, Armeenia, Aserbaidžaan, Austria, Belgia, Bosnia ja Hertsegoviina, Bulgaaria, Eesti, Gruusia, Hispaania, Holland, Horvaatia, Iirimaa, Island, Itaalia, Jugoslaavia, Kanada, Kasahstan, Kreeka, Kõrgõzstan, Küpros, Lääne-Berlin, Lüksemburg, Läti, Makedoonia, Malta, Moldova, Monaco, Norra, Poola, Portugal, Prantsusmaa, Rootsi, Rumeenia, Sakamaa, San Marino, Slovakkia, Slovения, Soome, Suurbritannia, Šveits, Taani, Tadžikistan, Tšehhi, Türgi, Ukraina, Ungari, USA, Usbekistan, Valgevene, Vahemaa, Venemaa.

Euroopa kultuuripealinnad

1985 Atena
1986 Firenze
1987 Amsterdam
1988 Lääne-Berlin
1989 Pariis
1990 Glasgów
1991 Dublin
1992 Madrid
1993 Antwerpen
1994 Lissabon
1995 Luxembourg
1996 Kopenhaagen
1997 Thessalonike
1998 Stockholm
1999 Weimar
2000 Avignon

Albaania, Andorra, Armeenia, Aserbaidžaan, Austria, Belgia, Bosnia ja Hertsegoviina, Bulgaaria, Eesti, Gruusia, Hispaania, Holland, Horvaatia, Iirimaa, Island, Itaalia, Jugoslaavia, Kanada, Kasahstan, Kreeka, Kõrgõzstan, Küpros, Lääne-Berlin, Lüksemburg, Läti, Makedoonia, Malta, Moldova, Monaco, Norra, Poola, Portugal, Prantsusmaa, Rootsi, Rumeenia, Sakamaa, San Marino, Slovakkia, Slovения, Soome, Suurbritannia, Šveits, Taani, Tadžikistan, Tšehhi, Türgi, Ukraina, Ungari, USA, Usbekistan, Valgevene, Vahemaa, Venemaa.

Euroopa kultuuripealinnad

1985 Atena
1986 Firenze
1987 Amsterdam
1988 Lääne-Berlin
1989 Pariis
1990 Glasgów
1991 Dublin
1992 Madrid
1993 Antwerpen
1994 Lissabon
1995 Luxembourg
1996 Kopenhaagen
1997 Thessalonike
1998 Stockholm
1999 Weimar
2000 Avignon

Albaania, Andorra, Armeenia, Aserbaidžaan, Austria, Belgia, Bosnia ja Hertsegoviina, Bulgaaria, Eesti, Gruusia, Hispaania, Holland, Horvaatia, Iirimaa, Island, Itaalia, Jugoslaavia, Kanada, Kasahstan, Kreeka, Kõrgõzstan, Küpros, Lääne-Berlin, Lüksemburg, Läti, Makedoonia, Malta, Moldova, Monaco, Norra, Poola, Portugal, Prantsusmaa, Rootsi, Rumeenia, Sakamaa, San Marino, Slovakkia, Slovения, Soome, Suurbritannia, Šveits, Taani, Tadžikistan, Tšehhi, Türgi, Ukraina, Ungari, USA, Usbekistan, Valgevene, Vahemaa, Venemaa.

Euroopa kultuuripealinnad

1985 Atena
1986 Firenze
1987 Amsterdam
1988 Lääne-Berlin
1989 Pariis
1990 Glasgów
1991 Dublin
1992 Madrid
1993 Antwerpen
1994 Lissabon
1995 Luxembourg
1996 Kopenhaagen
1997 Thessalonike
1998 Stockholm
1999 Weimar
2000 Avignon

Euroopa Liidu liikmed

Albaania	1995
Andorra	1994
Austria	1956
Belgia	
Bulgaaria	1992
Eesti	1993
Hispaania	1977
Holland	
Iirimaa	
Island	1959
Itaalia	
Kreeka	
Küpros	1961
Leedu	1993
Liechtenstein	1978
Luksemburg	
Läti	1995
Makedoonia	1995
Malta	1965
Moldova	1995

Euroopa riikide saadikute ja Euroopa Parlamendis

Albaania	99
Andorra	87
Austria	87
Belgia	87
Bulgaaria	64
Eesti	31
Hispaania	25
Holland	25
Iirimaa	22
Island	21
Itaalia	16
Kreeka	16
Küpros	15
Leedu	6

Euroopa Vabakaubanduse Assotsiatsiooni liikmed

Albaania	
Andorra	
Austria	
Belgia	
Bulgaaria	
Eesti	
Hispaania	
Holland	
Iirimaa	
Island	
Itaalia	
Kreeka	
Küpros	
Leedu	
Liechtenstein	(a-st 1991)
Luksemburg	
Läti	
Makedoonia	
Malta	
Moldova	

Eysenck

Euroopa Nõukogu liikmesriigid 1998 (sulgudes liikmeks astumise aasta, ilma aastaarvuta on asutajaliikmed)

Albaania (1995)	Norra
Andorra (1994)	Prantsusmaa
Austria (1956)	Poola (1991)
Belgia	Portugal (1976)
Bulgaaria (1992)	Rootsi
Eesti (1993)	Rumeenia (1993)
Hispaania (1977)	San Marino (1988)
Holland	Saksamaa (1951)
Iirimaa	Slovakkia (1993)
Island (1959)	Sloveenia (1993)
Itaalia	Soome (1989)
Kreeka	Suurbritannia
Küpros (1961)	Šveits (1963)
Leedu (1993)	Taani
Liechtenstein (1978)	Tšehhi (1993)
Luksemburg	Türgi (1949)
Läti (1995)	Ukraina (1995)
Makedoonia (1995)	Ungari (1990)
Malta (1965)	Venemaa (1996)
Moldova (1995)	

Our Past and a Better Life in Towns", „Catalogue of Publications", „Cultural Policy" ja „NATUROPA".

*Euroopa Parlament (ingl *European Parliament*, lüh. EP; pr *Parlement européen*, lüh. PE), *Euroopa Liidu (13. kd.) kodanike esinduskogu, Euroopa Liidu nõuande- ja kontrollorgan. Maastrichti leping (1992) laiendas E. P-i volitusi: suurenes tema osa Euroopa Liidu seadusandlikes ja eelarvelistes protsessides ning välis- ja julgeolekupoliitikas (nt. kinnitab E. P. Euroopa Liidu aastaeelarve, tal on õigus Euroopa Komisjon laiali saata ja seadusandlik protsess peatada). Pärast uute riikide Euroopa Liitu astumist (1995) on E. P-i saadikute arv 626; tegutseb 20 alalist komiteed. Parlament koguneb iga kuu Strasbourg'is, täiendavaiks istungjärkudeks ka Brüsselis (a-st 1993). E. P-i väljaanded: kuukirjad „EP Briefing", „EP The Week" ja „EP News".

Euroopa Rekonstruktsiooni- ja Arengupank (ingl *European Bank for Reconstruction and Development*, lüh. EBRD), Kesk- ja Ida-Euroopa riikide maj., tehnilist ja sotsiaalset arengut edendav rahvusv. krediitiasutus; asut. 1990, keskus asub Londonis. Asutajaliikmeid on 34, sh. *Euroopa Investeerimispank, Euroopa Komisjon, *Euroopa Majandusühenduse ja *Euroopa Vabakaubanduse Assotsiatsiooni liikmesriigid, USA, Jaapan, Austraalia, Türgi ja Ida-Euroopa riigid (k. a. end. NSV Liidu vabariigid). Okt. 1991 ühinesid Albaania ja märtsis 1992 NSV Liitu kuulunud riigid. Asutamiskapital oli 10 mrd. eküüd. Krediteerib nii riigi kui ka eraprogramme. Kõrgeim organ on juhatajate nõukogu, igapäevast tööd juhib 23-liikmeline direktorite nõukogu.

*Euroopa Vabakaubanduse Assotsiatsioon. A-st 1988 on sekretariaat ka Brüsselis. 2. V 1992 sõlmisid E. V. A-i riigid (v. a. Šveits) Euroopa Liidu riikidega lepingu *Euroopa majanduspiirkonna (13. kd.) loomise kohta (jõustus 1. I 1994). Seoses Euroopa Liidu liikmeks saamisega (1995) ei kuulu E. V. A-i enam Austria, Rootsi ja Soome.

Eurotunnel, Kanalitunnel, La Manche'i tun-

nel (ingl *Channel Tunnel*), maismaahend Euroopa mandriosa ja Suurbritannia saare vahel. Lähtejaamad on Prantsusmaal Calais'st edelas asuv Coquelles ja Suurbritannias Folkestone'ist läänes asuv Cheriton. E. paikneb 100 m allpool veepinda (40 m allpool merepõhja), selles on kaks rööpset 7,6-m-se läbimõõduga rdt-tunnelit ning nende vahel väiksem teenindus- ja tuulutustunnel. E-i pikkus on 49,6 km, sh. väina all 38,4 km. Selles liiklevad tavalised kiirrongid ja erilised 800 m pikkused 24 vagunist koosnevad autoveorongid, läbimisaeg 35 min. — Tunneli rajamise mõte tõstus esmalt Prantsusmaal 1802. Suurbritannia ja Prantsusmaa vaheline sellekohane leping sõlmiti 1986, ehitamist alustati 1987 mõlemast otsast, läbimistööd lõpetati 1991. Tunnel avati 6. V 1994. Pärast 18. XI 1996 toimunud tulekahju oli E. ajutiselt suletud.

Ewing [ju:in], William Maurice (12. V 1906 — 4. V 1974), ameerika geofüüsik. Oli 1947–54 Columbia ülikooli prof., a-st 1949 sealse Lamont-Doherty observatooriumi dir. Alustas koos B. C. Heezeniga ookeanide süstemaatilist batümeetrilist kaardistamist. Osutas, et Atlandi keskmäestik ühtib seisimilise vööndiga ja jätkub teistes ookeanides, olles osa globaalsest veealuste mäestike süsteemist. Avastas koos B. C. Heezeniga Atlandi keskmäestikul rifti. Arendas ja täiustas merepõhja uurimise seisimilisi meetodeid ja aparate. Uurimusi ookeanipõhja geoloogilise ehituse, veealus- te kanjonite ja turbidiitide kohta. T: *Elastic waves in Layered Media* (1957, koos F. Pressi ja W. Jardetzkyga), *The floors of the oceans: I. The North Atlantic* (1959, koos B. C. Heezeni ja M. Tharpiga).

Evola, Julius (õieti Giulio Cesare Andrea) (19. V 1898 — 11. VI 1974), itaalia maalikunstnik ja filosoof. 1920. a-te alguses osales *dadaismi liikumises. Seejärel kujundas isikupärase subjektikeske filosoofiakäsituse ning oli 1930. a-il peamiselt parempoolse, nn. konservatiivse rev-i teoreetikuid. Arvustas teravalt nüüdisühisk-a arengutaktusi. T: *Teoria dell'individuo assoluto* (1927), *Imperialismo pagano* (1928), *Rivolta contro il mondo moderno* (1934), *Gli uomini et le rovine* (1961), *Cavalcare la tigre* (1961), autobiograafia *Il cammino del cinabro* (1963).

*evolutsionism, õpetus nihtuste (universumi, eluta ja elusa looduse, inimühisk-a, teaduse, kultuuri) ajaloolisest arengust, millele peale üldiste seaduspärasuste (muutuste järjepidevus, suunalisus, pöördumatus, determineeritus) on valdkomiti iseloomulikud msg. eriomased seaduspärasused. • Biol õpetus elusa looduse ajaloolisest arengust (*evolutsionism). Teaduslikult põhjendatud evolutsioonikäsitlus on *evolutsiooni-teooria.

Eyre [e:], Edward John (5. VIII 1815 — 30. XI 1901), inglise-austraalia maadeavastaja. Uuris 1839–41 Austraalia lõunaosa. Avastas 1839 Flindersi mäestiku ja Torrensi järve ning 1840 Torrensi järvest põhjas paikneva suure nõo ja selle keskel oleva soolajärve (nõud E-i järv). 1840–41 liibis piki Suure Austraalia lähe rannikut minnes mandri lõunaosa Adelaide'ist Albany.

*Eysenck, Hans Jürgen. Suri 4. IX 1997.

arbragd

eedera

eest. Peamised väljaveokaubad on suhkur (34 %), kala (7 %), kuld, kookosõli ja ingver. Tähtsamad kaubanduspartnerid on Austraalia, Uus-Meremaa, Suurbritannia, USA ja Jaapan.

***Ajalugu.** 15. X 1987 kuulutati F. vabariigiks, kindral-kuberneri ametikoht tühistati, F. astus Rahvaste Ühendusest välja. President on a-st 1994 R. K. Mara (s. 1920), peaminister a-st 1992 kindral S. Rabuka (s. 1948).

***Fieldsi preemia.** A-tel 1990–98 on F. p. saanud 12 matemaatikut.

Fier, Fieri, linn Lääne-Albaanias Semani ääres; 45 000 el. (1990). Puuvilla-, toiduaine-, naftatöötlemis- ja keemiatööstus. Linna läh. on antiikse Apollonia varemed.

***Figueroa, Gabriel.** Suri 27. IV 1997.

fiiber (ingl *fibre, fiber*), 1. taimset, loomset, tehiskliku, sünteetilist või mineraalset päritolu peenike ja paindunud kiud, mille pikkusmõõde ületab tunduvalt tema läbimõõdu. Kiudu kasut. niidi, lõnga, riide jmt. tekstiilitoodete valmistamiseks, rakendades ketramist, kudumist, silmuskudumist, vildistamist, nõeltöötlemist vm. meetodit. — 2. mõningate kiudsarrustatud konstruktsioonimaterjalide van. nimetus.

***Filipiinid**, riik Kagu-Aasias, hõlmab Filipiini saarestiku; 300 000 km², 68 614 000 el. (1995), pealinn Manila (1 655 000, linnastus 7,83 mln. el.). Riigitähtsed on PH ja PHL. F-desse kuulub 7107 saart, neist u. 860 asustatud. Rahvastikust moodustavad 29,7 % tagalid, 24,2 % tsebulased, 10,3 % ilokod, 9,2 % ilongotid, 5,6 % bikolid, 4,0 % samarlased. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 2,3 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 71,86 mrd. \$ (1050 \$ 1 in. kohta). Sisemajanduse kogutoodang oli 74,18 mrd. \$, sellest andis põllum. 22 %, tööstus 32 % ja teenindus 46 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 9,8 %, välisvõlg 1995. a. 39,44 mrd. \$. Kaupa veeti välja 17,4 mrd. \$, sisse 26,3 mrd. \$ eest. Tähtsamad väljaveokaubad on elektroonikatooteid (43,5 %), rõivad (13,9 %), toiduained (7,7 %), kookosõli (4,5 %) ja mäetööstustoodang (2,6 %), peamised kaubanduspartnerid Jaapan, USA, Singapur ja Saudi Araabia.

***Ajalugu.** Kuigi 1986. a. valimistel sai vormilise enamus senine president F. Marcos, loobus ta võimust, kui sõjaväeringkonnad (kaitseminister J. P. Enrile ja kindralstaabi ülem kindral F. V. Ramos) teda enam ei toetanud. 1986–92 oli president C. Aquino. Tema valitsemisaja põhiprobleemideks olid maapiirkondades jätkuv keskvoimuvastane ohvrirohke partisaanisõda (20 % küladest oli partisaanide kontrolli all) ning F. Marcose pooldajate, pahempoolsete ja separatistide mässuüritused. 1987 korraldati põhiseaduse referendum ja alustati maareformi. 1991 oli riigi majandusele suureks löögiks katastroofiline vulkaanipurse. 1992 valiti presidendiks F. V. Ramos (s. 1928). Sellele järgnes F-de KP legaliseerimine ja Moro Rahvusliku Vabastusrindega 1996 sõlmitud relvarahu. Suurimad parteid pärast 1995. a. valimisi on presidenti toetavasse ühendusse kuuluvad *Lakas - National Union of Christian Democrats*, Võitlus Dem. F-de Eest (asut. 1987) ja *National People's Coalition* (asut. 1991). 1998 valiti presidendiks senine asepresident J. E. Estrada.

***Filipov, Griša.** Suri 2. XI 1994.

filoviirus, niitjas (osa ka U- või B-kujulised), morfoloogiliselt rabdoviirustele lähedane *Filoviridae* sgk-a viirus. F-d on rabdoviirustest märksa pikemad (Ø u. 80 nm, pikkus keskm. 665–805 nm, mõni isegi kuni 14 000 nm) üheaheelalised ribonukleiinhappegenoomiga viirused, mille helikaalset nukleokapsiidi ümbritseb lipoproteiid. Tuntuimad f-d — *ebolaviirus (13. kd.) ja *marburgiviirus (13. kd.) — põhjustavad inimeste haigestumist pms. Kesk-Aafrikas. On võimalik, et looduses levivad f-d ahvide hulgas.

***filter**, inf 1. andmeid etteantud tingimuse järgi valiv programm või selle osa. — 2. arvutiprogramm, mis võimaldab mingi rakendusprogrammi jaoks teises vormingus andmete sisestamist või väljastamist.

Finnair, Soome riigiosalusega (70 %) lennukompanii. Asutati 1923, kandis algul nime *Aero Oy*; a-st 1968 *Finnair Oy*. Keskus asub Vantaas. Lennuliiklust alustati 1924 ntarsruudil Helsingi–Tallinn ja Helsingi–Stockholm. F-l on ka oma turismifirma ja hotellikett. Käive 5,9 mrd. Soome marka, töötajaid 9720 (1993).

***Fischer, Annie.** Suri 10. IV 1995.

Fischer [fišə], Edmond H. (6. IV 1920), ameerika bioloog ja biokeemik, Ameerika Kunsti ja Teaduste Akadeemia akad. Olnud a-st 1953 Washingtoni ülikooli prof. (Seattle'is), a-st 1990 emeritprof. Selgitas koos E. G. Krebsiga rakutalitluse ülipeent mehhanismi, mis muu hulgas võimaldab tõhustada inimorganismi immuunsust. Nende töö aitab luua uusi meetodeid vähktõve ja allergiahaiguste raviks. Nobeli preemia 1992 (koos E. G. Krebsiga).

Fiskars Oy [oi], Soome tööstuskontsern, Soome vanim tööstusettevõtte; asut. 1649. Toodab aiatööriistu, lõikeriistu (nuge, kääre), elektronseadiseid, tuletoorjaja päästevahendeid ning tõste- ja tööstusseadmeid. 1822 asutas Fiskarsi tollane omanik J. von Julin Soome esimese mehaanikatöökoda. Tehaseid on 10 Euroopa ja Ameerika riigis. Käive 2,3 mrd. Soome marka, töötajaid 3700 (1994).

***Fitzgerald, Elja.** Suri 15. VI 1996.

***Fjodorov, Aleksei Fjodorovitš.** Suri 9. IX 1989.

Fjodorov, Svjatoslav Nikolajevitš (8. VIII 1927), vene oftalmoloog, mikrokirurg ja poliitik, maailma mainekaimaid silmaarste, meditsiinid. (1967), prof. (1969), NSVL MA k-liige (1982), Venemaa TA k-liige (1987). Töötanud a-st 1974 Moskvas silmamikrokirurgiainst-s. Leiutanud silmahaigustepuhuses ravis originaalmeetodeid (sh. hägustunud läätse asendamise proteesiga ning lühinägelike ja astigmatikute raviks radiaalse keratotoomia). Olnud ka eraettevõtja. Võitleb Venemaa dem. reformide eest. T: *Имплантация искусственного хрусталика* (1977), *Вопросы патогенеза и лечения глаукомы* (1981), *Кератопротезирование* (1982, autoreid).

flambeerimine (<pr *flamber* 'läbi leegi tõmbama'), leegitamine, mõne toidu (nt. jahivorstide, pannkookide, puuvilja) vähese alkoholiga ülevalamine, süütamine ja põleda laskmine, kuni alkohol on ära põlenud; annab toidule eriti peene maitse ja aroomi ning efekti serveerimisel.

flaviviirused (*Flaviviridae*), kolmest perekonnast (*Flavivirus*, *Pestivirus* ja nn. C-hepatiidi viirused) viirused koosnev viiruste sugukond. F-te genoom on üheaheelaline ribonukleiinhape, virionid on sfäärilised (Ø 40–50 nm), neid katab ümbris. F-te perekonda kuuluvad paljud inimese nakkushaiguste (kollapalaviku, puukentssefaliidi, vene kevadsuveentsefaliidi, jaapani entsefaliidi, Murray Valley entsefaliidi jmt. haiguse) tekitajad. Pestiviirused tekitavad veiste katku, mukooshaigust viirusdiarröad, väikemäletsejate katku ja klassikalist sigade katku. Nn. C-hepatiidi viirused nakatavad inimest ja šimpanse, viimastel kulgeb nakkus hrl. krooniliselt, kusjuures ligi 70 % neist jääb viirusekandjaks, moodustades pideva ohuallika.

Flint, Richard Foster (1. III 1902 – VI 1976), ameerika geoloog. Oli a-st 1945 Yale'i ülikooli prof. Uurimisi P-Am. kvaternaari setendite koostise ja vanuse ning mandriliustiku taandumise ja pinnavormide kohta. Koostanud P-Am. kvaternaarigeoloogia kaardi. T: *Glacial geology and the Pleistocene epoch* (1947), *Glacial and Pleistocene geology* (1957), *Glacial and Quaternary geology* (1971).

***Fljorov, Georgi Nikolajevitš.** Suri 19. XI 1990.

Maailma riikide arendastatus

Maailma riikide arendastatus	1990	1995
NSVL	104 588	104 588
USA	94 630	94 630
Jaapan	12 080	12 080
Singapur	12 710	12 710
Saudi Araabia	11 785	11 785
USA	11 515	11 515

Maailma riikide arendastatus

Maailma riikide arendastatus	1990	1995
NSVL	104 588	104 588
USA	94 630	94 630
Jaapan	12 080	12 080
Singapur	12 710	12 710
Saudi Araabia	11 785	11 785
USA	11 515	11 515

- *Florenski, Pavel Aleksandrovitš.** Lasti maha 8. XII 1937.
- Flynn [flin].** Errol (20. VI 1909 — 14. X 1959). ameerika filminäitleja. Nooruses oli poksiija, kullaot-sija, meemee ja päripüüdja, filmis mängis a-st 1933. Kehastanud pms. ajalooainelises seiklusfilmides („Kapten Blood“, 1935; „Robin Hoodi seiklused“, 1938; „Elizabeth ja Essex“, 1939; „Ballantree isand“, 1953) ja sõjafilmes („Esmärk — Birma“, 1945) romaanilist ja vaprat kangelas. F-i populaarsus põhi-nes suurelt osalt tema vormilisel ja skandaalsel eretul (autobiograafia „My Wicked, Wicked Ways“, 1959).
- Teisi filme: „Ja päike tõuseb“, 1957. „Läga palju liiga vara“, 1958.
- *Fo, Dario.** Nobeli kirjanduspreemia 1997.
- Fogel, Robert William** (1. VII 1926), ameerika majan-dusajalooline. Oppitud Cornell, Columbia, Camb-ridge'i, Harvardi ja Johns Hopkins ülikoolis. Olnud 1965–81 Chicago, Rochesteri ja Harvardi ülikooli ning a-st 1981 Chicago ülikooli majandusajalooprof. Uritnud Põhja-Ameerika majandusajalooga. Nobeli preemia 1993 (koos D. C. Northiga). T. The re-interpretation of American economic history (1971), koos L. Engermaniga). Time on the cross. The econo-mics of American negro slavery (1974), koos L. Enger-maniga). Scientific history and traditional history (1982), koos G. R. Eltoniga).
- *Fokin, Aleksandr Vassiljev.** Sünd 4. VII 1908.
- Fomenko, Pjotr Naumovitš** (13. VII 1932), vene la-vastaja ja teatripedagoog, prof. Lõpetanud Moskva Riikliku Teatriinstituut-i. Lavastanud nimnes Moskva teatris (Taganka, Majakovski- ja Vahangovi-nim. teat-ris), olnud 1977–81 Leningradi Kammermuusika pea-näitlejuht, a-st 1984 ühtlasi Venemaa Teatriinstituut-i deemia õppejõud. Asutas 1993 omanim. teatriteat-rimasteri (Masterskaja Petra Fomenko). Lavastus: Arbuzovi („Armas vana maja“ (1972), Ostrovski „Süüa süüda-se“) (1995).
- *Fonteyn, dame Margot.** Sünd 21. II 1991.
- *Fortner, Wolfgang.** Sünd 6. IX 1987.
- foto-CD, sama mis „fotolasketus“** (13. kd.).
- fotolasketus, foto-CD.** Firma „Kodak“ standardi järgi salvestatud fotodega laetud. Fotod saad va-da televiisor jaude kaudu ligi või kaisteda arvutiga, millel on sellekohane laetuskasade.
- *Fotosüntees.** Bakteriaalne f. (bakterite f.) erineb taimede f-st mitme tunnuse poolest. Taimedel (ja tsüanobakteritel ning prokariotidel) kaasneb f-ga hapniku eraldamine (f. on oksügeen), ent tsüanikul bakteritel f-s hapnikku ei eraldu (f. on anoksügeen). Bakterid ei suuda kõhustada vett ja kasutada elektro-nidoonorina elementaarset värvilist, redutseeritud värv-lühendeid (vesiniksulfiidi, biosulfiidi, vesiniku, or-gaanilisi happeid ja alkohole. F-pigmentid on bak-te-riklorofüllid ja karotiinoidid, mille omandusest ja rakus sisalduvast hulgast sõltub bakteri värvus ja energiaall-ikana kasutatav valgus. Karotiinoidid toimivad anten-pigmentidena, mis võtavad valgusenergia vastu ja ju-htivad selle klorofüllideni, nad kaitsevad klorofüllile fotooksidatiivsest kahjustusest eest. Bakteriklorofüllid a, b, c, d ja e osalevad fotokkeemilistes reaktsioonides, milles valgusenergia muundatakse keemiliseks te energiaks. Anoksügeense f-ga bakterid jagatakse rohelisteks ja purpurbakteriteks, kumbki rühm oma-korda värvil- ja mittevärvilbakteriteks. Roheliste bakteritel paikneb osa f-pigmente tsütoplasma-membraani all olevas valgulise membraaniga lame-dates pöikestes — klorosoomides. Rohelised värvil-bakterid (nt. *Chlorobium* i prk.) on aärmuslikud an-aerobid, toitumistüübilt fotoliitoautotroofid, kes ka-sutavad elektronidoonorina elementaarvärvilist, vesti-niksulfiidi ja vesinikku, erinevalt muudest fotosüntee-sivatest organismidest ei seonda nad süsinikdioksiidi
- Calvini tsükli kaudu. Rohelised mittevärvilbakterid (*Chloroflexus* e. *Chloronema*, *Oscillochloris* e prk.) on vaatumata klorosoomide olemasolule rohelistest värvilbakteritest fotogeeniliselt kauged, nad on toi-tumistüübilt fotoorganoheterotroofid, elavad msg. vee-kogudes, sh. kuumaaveallikais. Purpurbakteritel paiknevad f-pigmentid tsütoplasmaamembrani sisse-sopististisel. Purpured värvilbakterid (*Chromatium* i, *Thiospirillum* i, *Thiocystis* e prk.) kasutavad roheliste värvilbakteritega samu elektrodoonoreid, nende ra-kud sisaldavad elementaarvärviliterasid, mida kasut-sis, kui vesiniksulfiidisisaldus keskkonnas väheneb. Purpured mittevärvilbakterid (*Rhodospirillum* i, *Rho-dospseudomonas* e, *Rhodonitrobium* i prk.) ei suuda elementaarvärvilist oksüdeerida ega talu keskkonnas suurt vesiniksulfiidisaldust. Toitumistüübilt on nad fotoorganoheterotroofid, elavad msg. vee-kogudes. Anoksügeense f-ga bakterite eriti tüüpilise rühma moo-dustavad grampositiivsed heliobakterid (*Heliobac-terium* i, *Helioabacillus* e, *Heliospirillum* i prk.), kes sisaldavad bakteriklorofüllid g, mida teistel bakteritel leitud pole. Mõningaile halofiilsetele arheobakteritele (nt. *Halobacterium* i prk-a liiki) on omane f., mil-les osaleb inimene (ja loomade) silmas sisalduva rodopsiiniiga sarnane pigment bakterirodopsiin. See pakkeb punalippidena tsütoplasmaamembranis ja osa-leb adenosiinifosfaadi sünteesis.
- *Fowler, William Alfred.** Sünd 14. III 1995.
- *Frackin, Mark Grigorjev.** Sünd 4. IV 1990.
- fragmentatsioon** (lad). killistus, inf. failiosade laialipaisatus arvuti salvestaval ketral. Failid on kirju-latud sektoriks nimetatavatele salvestusarja osadele. Korduva kirjutamise ja kustutamise tulemusena jääd-vustatakse uued failid vabadele mittefailijesituskulistele sektoritele, kuid see suurendab pöördusajaga (arvutiöö aeglustub). Selle vältimiseks tuleb arvuti kõvaketas-t aeg-ajalt sellekohase programmi de fragmen-tida, s. t. failid kirjutatakse ümber kas järgesitukuliste või võimalikult lähedal paiknevatele sektoritele.
- Francistown** [fra:nsistawn], linn Ida-Botsvanas Tati jõe ääres, Kirderingkongona halduskeskus; 65 000 el. (1991). Kaplinna—Harare rdt. äärne kaubanduslinn. Loomakasvatussaaduste töötlemine (kondijahu, liha-saadused, nahatooted) ja õmblustööstus.
- *Frank, Ilya Mihailovitš.** Sünd 22. VI 1990.
- Frankfuri vorst**, hästi pceenestatud toorest lihast val-mistatud, tugevasti vürtsitatud, suitsutatud vorst, mis süatakse kuumutatult. F. v. tehakse kas ühest või mit-mest lihast. Nime on vorst saanud Frankfuri linna järgi, kus teda müüdi ja söödi õllesaalides. USA-sse toodi f. v. 20. saj. alguses ja muutus seal kiiresti popu-laaraks, serveerituna sinepiga maitsestatult kahe pik-liku saiapoolmiku vahel. Naljapildil kujutatud taksi-koera järgi, kes meenuas vorsi, hakan selist toitu nimetama *hot dog* iks. Tänapäeval müüakse f. v-ga täidetud *hot dog* e kõikjal kiirtoitkohtades.
- trapeerimine** (<pr *trapper* häämasstama; (jääs) kül-mendama), serveerimisel alkohoolse joogi (pms. va-hveini) jääõhus külmen-damine: pudelit pööratakse käte vahel edasi-tagasi, kuni jook jähtub.
- Freeport** [fri:po:rt], linn Bahama Grand Bahama lounarannikul; 27 000 el. (1990). Vabakaubanduspiir-koond: maailma suurimaid naftatööstustehaseid, tse-menditehas, Turism.
- Free State** [fri: steit] (ingl 'vaba riik'), end. Orange Vabariik (ingl *Orange Free State*), provints LAV-s; 129 480 km², 2 782 000 el. (1995), halduskeskus Bloemfontein.
- Freinet [frené].** Célestin (15. X 1896 — 7. X 1966), prantsuse pedagoog, lapsekeskse nn. elu- ja töökooli rajaja. Oli väikese Lõuna-Prantsusmaa külakooli õpe-tajana. Kais 1925 NSV Liidu pedagoogilisel õppereisil, innustus seal kommunistslikust maailmavaatest. Oli a-st

1926 Prantsuse KP liige. Astus vaatelistele erimeelsustele pärast 1960. a-il parteist välja. Tema elu- ja töökooli ideid rakend. paljudes riikides. T: *L'École moderne française. Guide pratique pour l'organisation matérielle, technique et pédagogique de l'école populaire* (5 kd., 1957).

Freinet' pedagoogika, C. Freinet' rajatud õpetus, millel põhineb tema lapsekeskne nn. elu- ja töökool. F. p. peab kooli ülesandeks lapsele elus toimetuleku oskuste õpetamist. Koolis kui töökojas õpetatakse praktilise tegevuse ja kogemuste kaudu. Õpilased tegutsuvad põhil. enda koostatud tööplaani alusel ja neile sobivas tempos, sunduseta, neid ei karistata ega hinnata. Kuigi F. p. ei ole terviklik õppe- ja kasvatussüsteem (alahinnatakse nt. teoreetiliste teadmiste ja õpetaja osatähtsust), on ta (eriti arengumaadel) leidnud poolehoidu lapsekesksust pooldavate õpetajate hulgas. Tänapäeval tuntakse F. p-t põhil. elukooli nime all.

***Fricker**, Peter Racine. Suri 1. II 1990.

Fried [*fri:d*], Alfred Hermann (11. XI 1864 — 5. V 1921), Austria ajakirjanik ja patsifist. Asutas 1892 Saksa Rahuhüingu; rahuidee propageerimiseks andis välja ajakirja „Die Friedenswarte“ („Rahuvalvur“), taotles kõigi patsifistide koondumist rahvusv. rahuorg-i. Nobeli rahupreemia 1911 (koos T. Asseriga).

Friedman [*fri:dmən*], Jerome Isaac (28. III 1930), ameerika füüsik. Olnud a-st 1967 Massachusettsi Tehnoloogiainst-i prof. Uuris 1960.—70. a-il koos H. W. Kendalli ja R. E. Tayloriga Stanfordini Lineaarkiirendikeskuses elektronide hajumist prootonitelt ja neutronitelt. Katsetulemused tõestasid, et nukleonides on olemas tugeva hajumise keskmek (kvargid). Arendanud oluliselt hadronite kvarkimudelit. Nobeli preemia 1990 (koos H. W. Kendalli ja R. E. Tayloriga).

***Frinbergs**, Arturs. Suri 5. IX 1984.

***Frisch**, Max. Suri 4. IV 1991.

***Frunze**, Kõrgõzstani pealinn, nimetati 5. II 1991 Biškekiks.

ftp (<inglisekeelsetest sõnadest *file transfer protocol* 'failiedastusprotokoll'), reeglistik, mis võimaldab Internetis faile edastada ka mitteühilduvate arvutite vahel.

Fuji Electric Co., Ltd. [*fudži elektriik*], Jaapani elektrotehnikakontsern. Toodab hüdro- ja soojuselektrijamade seadmeid ning muid elektriseadmeid, mõõteriistu ja veevarustusseadmeid. Keskus asub Tokyos. F. E. Co. on maailma suurimaid müügiautomaatide valmistajaid. Käive 11,8 mrd. \$, töötajaid 200 000 (1995).

Fuji Heavy Industries, Ltd. [*fudži hevi indastri*], Jaapani metallitööstuse kontsern; asut. 1953. Keskus asub Tokyos. F. H. I. valmistab sõiduaautosid, busse ja väikelennukeid. Ta on maailma suurimaid neljarattaveoga sõiduautoide tootjaid („Subaru“). Käive 13 mrd. \$, töötajaid 14 000 (1993).

Fujimori [*fudži-*], Alberto Kenya (28. VII 1938), Peruu riigitegelane. Jaapanlasest sisseändaja poeg, sündinud Limas. Oli põllum-ülikoolis prof. Kandideeris 1990 valimisliidu *Nueva Mayoría-Cambio 90* liidrina presidendiks, kaotas valimiste esimeses voorus kirjanik M. Vargas Llosale, kuid valiti teises voorus 1990 presidendiks. Sattus oma radikaalse majanduskava tõttu parlamendiga vastuollu; saatis 1992 parlamendi laiali ja tühistas 1980. a. põhiseaduse. Kehtestas pärast 1993. a. referendumit uue põhiseaduse, mis täiendas presidendi volitusi. Valiti 1995 teist korda presidendiks. Lahendas kindlameelselt 1996.—97. a. pantvangikriisi.

Fuji Photo Film Co., Ltd. [*fudži fəutəu*], Jaapani filmi- ja fototehnikavahendeid ning filmi- ja fotomaterjale tootev kontsern; asut. 1934. Keskus asub Kanagawa prefektuuris. Valmistab foto- ja röntgenifil-

me, heli- ja videokassette, arvutidiskette, fotopaberit ja fotolaboriseadmeid ning fotoaparaate. F. P. F. Co. on Jaapani suurim fototarvikute tootja (70 %) ja maailma suurimaid filmitootjaid. 1946 hakati tootma *Fuji-color*'i värvifilmi, 1948 fotoaparaate ja 1960 magnetlinti. Käive 13 mrd. \$, töötajaid 25 000 (1993).

Fujitsu [*fudžitsu*], Fujitsu Ltd., Jaapani elektroonikatööstuse kontsern; asut. 1935. Keskus asub Tokyos. Toodab arvuteid ja telekommunikatsiooniseadmeid. 1990 ostis F. inglise arvutifirma *International Computers Ltd.* Tehaseid on USA-s, Suurbritannias, Hispaanias ja Malaisias. Käive 40 mrd. \$, töötajaid 164 000 (1993).

***Fukuda**, Takeo. Suri 5. VII 1995.

***Fukui**, Kenichi. Suri 9. I 1998.

fullereen, süsiniku kolmemõõtmeline allotroopne teisend. F-i molekulid (C_{20} , C_{24} , C_{30} , C_{36} jne.) koosnevad ainult süsinikuaatomeist. Enim on jalgpallikujulist ikosaedrillist f-i C_{60} , kuid tuntud on ka torukujulised (nn. nanotorud) ja sibulakujulised f-molekulid. Viimased, nn. gigantf-d võivad koosneda mitmest miljonnist süsinikuaatomist. F-e saadakse nt. grafiiti laseraurustades, grafiiti takistuslikult kuumutades või kaarleegis põletades. On tõenäoline, et f-e tekib ka mingis tähtede arengujärgus. F-i avastamise ja uurimise eest määrati 1996 Nobeli keemiapreemia H. W. Krotole, R. F. Curlile ja R. E. Smalley'le. F-e loodetakse rakendada nt. pool- ja ülijuhtide tootmiseks. F. on nimet. USA arhitekti R. B. Fulleri (1895—1983) järgi.

Fullerton [*ful:tən*], linn USA-s Californias, Los Angelesest 40 km kagus; 121 000 el. (1994). Tsitrusviljade kasvatamise piirkonna keskus; naftatööstus, lennuki-, elektrotehnika-, paber- ja puuviljakonservitööstus. Linnas on California ülikooli osk. ja kaks kolledžit (asut. 1913 ja 1928). Asut. 1887, linn a-st 1904.

Furchgott, Robert F. (4. VI 1916), ameerika farmakoloog. Olnud 1956–88 New Yorgi riikliku ülikooli ning a-st 1988 New Yorgi Terviseteaduse Keskuse riikliku ülikooli ja Miami meditsiinikooli farmakoloogiaprof. Avastas 1980. a-te alguses, et veresoonte sisepinna rakud eritavad mingit ainet, mis põhjustab soonte laienemist. Temaga koostööd teinud L. J. Ignarro tuvastas 1986, et see aine on lämmastikoksiid (NO) – teada olevalt esimene gaas, mis kannab organismis signaale edasi. Avastust saab rakendada paljude haiguste (sh. kõrgevererõhutõve, südamehaiguste, väikilise ja impotentsuse) puhuses ravis ja diagnostilistes analüüsides (nt. astma ja koliidi puhul). Nobeli preemia 1998 (koos L. J. Ignarro ja F. Murad'ga).

furm (vn *фурм* <slk *Form* 'kaja, vorm'), gaasitorustikku metallurgilise agregaadiga (sh. ahjuga) ühendav seadis, mis võimaldab gaasi (gaaside segu) agregati juhtida rõhu all. Vastupidavuse suurendamiseks valmistatakse f-d hrl. vasest ning nende f'-i alandamiseks kasut. vesijahutust.

Furre, Berge (13. IV 1937), norra ajaloolane ja poliitik, *cand. phil.* (1968). Olnud 1985–86 Tromsø ülikooli ajaloo- ja a-st 1991 Oslo ülikooli teoloogiaprof. 1976–83 Põhjalaalase Sotsiaal. Partei esimees, 1973–77 parlamendi liige; paljude org-de esimees ja liige. T: *Norsk historie 1905–40* (1971), *Vårt hundreår: Norsk historie 1905–1990* (1991).

fütomelioratsioon, maa parandamine ja keskkonnaseisundi tervendamine taimede kasvatamisega. Veekogude ja teede äärde ning põldude vahele rajatakse *kaitsemetsi, *kaitseistandikke või puude-pöösastega haljasribasid. Öhu puhastamiseks istutatakse linnadesse saastekindlaid puid ja rajatakse tööstuspiirkondadesse haljasalasid. F. parandab oluliselt inimtegevusega rikutud maastiku välisilmet (Eestis on haljastatud nt. põlevkivi- ja aherainemägesid ja -välju).

1992 hinnati gagaanside üldarvaks 220 000, neist 153 000 elas Moldovas, 32 000 Ukrainas, 10 000 Venemaal, ülejäänud pms. Bulgaarias, Rumeenias ja Türgis. **Gaidar**, Jegor Timurovitš (19. III 1956). Vene poliitik ja majandusreformide, majandusdr., A. Gaidari ja P. Bažovi lapselaps. Lõpetas Moskva ülikooli majandus- teaduskonnas. A-st 1980 teadusstööajal, 1987–90 aja- kirjanik ajakirja „Kommunist“ toimetuses, 1990–91 NSVL Majanduspoliitika Inst-i dir. Tema juhtimisel külvitati Venemaal plaanimajanduselt turumajanduse- le ülemineku programm. Oli nov-st 1991 Venemaa Föderatsiooni valitsuse esimehe asetäitja ning majan- dus- ja rahandusministri, juunist det-si 1992 peami- nistri kohusetäitja ning sept-si 1993 jaan-ni 1994 pea- ministri asetäitja ja majandusminister. Det-si 1993 Riigiduumas saadik ja a-st 1994 „Venemaa Valiku“ partei esimees.

*Galilei, Galileo. 1992 võitis rooma-katoliiku kirik ametlikult omaks, et tal ei olnud õigust mõista G-d hukka tema väite pärast, et Maa tiirleb ümber Päikese, ning taastas tema hea nime.

„Galileg“ (G. Galilei järgi), USA (NASA) ja Saksa- maa planeetidevaheline autonomaatjaam (mass 2,2 t), mis uurib Jupiteri jmt. Päikesesüsteemi objekte. „G-P“ on CCD-kaamera, ultraviolet- ja infrapunaspektro- meeter, magnetomeeter ja plasma-analüsaator ning oli ka Jupiterile lastud sond (339 kg). „G.“ startis 18. X 1989, mõõdus veebr. 1990 Veenuses, naasis Maa juur- de, mõõdus 29. X 1991 väikeplaneedist Gaspia ja 28. VIII 1993 väikeplaneedist Ida. 22. VII 1994 pildistas „G.“ 240 mln. km kauguselt Shoemaker-Levy komee- di tüki langemist Jupiterile. 7. XII 1995 sisenes sond- laskumismoodul langearvuga Jupiteri atmosfääri. „G.“ ja edastab kujutisi.

Galle, end. nimi Point de G., Inn Sri Lanka edela- ossas. Lõunaprov-i halduskeskus; 84 000 el. (1990). Sadam (kookosesaaduste, tee ja kautšuki väljaveedu). Põllumajanduses on vana haldushoone (1687), holland- laske kirik (18. saj.) ja vanalinnas (kuulub UNESCO kultuuripärandisse) hästi säilinud hollandlaste kind- lus. Oli Colombo sadama moderniseerimiseni 1885 Tseiloni peamisi sadamainnu ja hollandlaste võimu ajal nende halduskeskus (1640–56).

*Gambin, Pjotr Jakovilevitš. Suri 1989.

Gambia, riik Lääne-Aafrikas G. jõe alamjooksul; 11 295 km², 1 113 000 el. (1995). Riigitihtis on GM ja GMB. Linnarahvastiku osatähtsus on 26 %. Rahvas- tiku juurdakasv oli 1985–95 keskm. 4,0 %. G. on väene, valdavalt põllumaa, põllum-ega tegeleb 80 % tööjõust rahvastikust. Peamised maavarad on kooliin ja tinamaak. Riigi kogumajanduse maksumus- duse kogumajandus (384 mln. \$) andis põllum. 28 %, tööstus 15 % ja teenindus 58 %. Tööpuudus oli 1994. a 26 %, inflatsioon 1985–95 keskm. 10,3 %, välis- võlg 1995. a 426 mln. \$, 1992 veeti kaupad sisse 233,7 mln. \$, välja 80 mln. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on maapähkel (19 %), puuvill (12 %), kala (9 %) ja

J. Gardner

h

puuvili. Suuremad kaubanduspartnerid on Suurbritannia, Holland, Prantsusmaa ja Hiina.

Gamsahhurdia, Zviad (11. III 1939 – 31. XII 1993), Gruusia poliitik ja kirjanik, Konstantine G. poeg. A-st 1962 Tbilisi (Tbilisi) ülikooli inglise ja ameerika kirjanduse professor. Oli 1974 inimõiguste kaitse rühma ja a-st 1977 sellest võrsunud Helsingi uniooni asutajaid ning 1976–89 nõukogudevastases tegevuses süüdistatuna mitu korda vangis. Toetudes kirjanikuslik-pol. I. Tšavtšavadze ühingule, tõusis iseseisvusliikumise etteotsa. Juhtis valimisliitu Vaba Gruusia Ümarlaud, mis sai 1990 Gruusia NSV Ülemnõukogu valimistel suure ülekaalu. Riigipeana (president maist 1991) surus maha pol. opositsiooni ja etnilisi vähe-
musrühmi (Lõuna-Osseetias). G. kukutas opositsioon 1991. a. dets-s alanud relvastatud võitluse tulemusena 1992. a. jaan-i alguses. Tema pooldajate katsed tulla taas võimule ebaõnnestusid. Väidetavalt lõpetas elu enesetapuga. Avaldanud luulet (kogu „Kuu kihlus”), tõlkinud W. Shakespeare'i loomingut.

***Gandhi**, Rajiv. Mõrvati 21. V 1991.

Gao, linn Mali idaosas Nigeri ääres, G. regiooni halduskeskus; 55 000 el. (1987). Jõesadam, mnt-sõlm (sh. Transsahara mnt.), karjasaaduste turg. G. on asut. 890. a-il, sai 11. saj. alguses Songhai pealinnaks ja oli tähtis kulla-, vase-, soola- ning orjakaubanduse linn; 1591 vallutasid marokolased linna ja selle tähtsus langes.

Garaudy [garodj], Roger (17. VII 1913), prantsuse filosoof, kirjanik ja poliitik. Oli 1962–65 Clermont-Ferrand'i ja 1969–73 Poitiers' ülikooli õppejõud, 1945 Prantsuse KP KK, 1956–70 selle poliitbüroo liige; 1959–62 senaator. Pärast Praha sündmusi (1968) eemaldus Moskva-meelsest kommunistlikust liikumisest ja oli nn. eurokommunismi ideoloog. Sai tuntuks ms. kommunistlikku kultuurikäsitust arvustava käsitusega, nn. randadeta realismiga („D'une réalisme sans rivages"). 1980. a-il astus islami usku ja on seejärel olnud islamimeelse opositsiooni ideoloog Prantsusmaal. T: *La liberté en sursis*: Prague 1968 (1968), *Peut-on être communiste aujourd'hui* (1968), *Promesses de l'islam* (1981), *Mythes fondateurs de la politique israélienne* (1996).

***Garbo**, Greta. Suri 15. IV 1990.

***García Hortelano**, Juan. Suri 3. IV 1992.

García Robles [garssja robles], Alfonso (20. III 1911 – 2. IX 1991), Mehhiko diplomaat. Oli a-st 1939 välisministeeriumi teenistuses, 1945 osales San Francisco konverentsil, kus asutati ÜRO; seejärel töötas a-ni 1957 ÜRO Sekretariaadis (New Yorgis). Kuuba kriisi (1962) mõjul alustas ettevalmistusi, et kuulutada Lad-Am. tuumavabaks piirkonnaks; 1967 sõlmisid 14 riiki Mehhikos Tlatelolco lepingu. Genfi desarmeerimiskonverentsil saavutas koos A. Myrdaliga, et 115 riiki sõlmisid tuumarelvade leviku piiramise lepingu. Kutsus üles alustama ülemaailmset desarmeerimist. Nobeli rahupreemia 1982 (koos A. Myrdaliga). T: *The denuclearization of Latin America* (1967), *Nuclear disarmament* (1984).

Garland [ga:'lənd], linn USA-s Texas, Dallase kirdepoolne eeslinn; 181 000 el. (1990). Mitmekesine

tööstus: valmistatakse lennukid jm. liiklusvahendeid, rakette, peenmehaanika- ja elektroonikakaupa, naftatööstusseadmeid, värve, lakke, rõivaid ja toiduaineid. Linna läh. toodetakse naftat. G. on asut. 1887.

Garoua [garua], linn Kamerunis Benue jõe paremal kaldal, Põhja- ja Põhja-idaprov-i halduskeskus; 160 000 el. (1992). Jõesadam; puuvillapuhastus, tekstiili- ja nahatööstus ning kalandus. Kat. peapiiskopi asupaik.

gasaania (*Gazania*), ühe- ja mitmeaastaste rohttaimed ning poolpõõsaste perekond korvõieliste sgk-st; u. 17 liiki pms. Lõuna-Aafrikas. Pealt liukivad tumerohelised, altpoolt valkjate viltkarvadega kattunud piklikovaalsed või lineaalsed terveservalsed või sulgigaugused lehed moodustavad juurmise kodariku. Õisikud paiknevad üksikult pikkadel varbadel. Valkjad, kollased või oranžid, alusel hrl. heledama või mustja laiguga keelõied asetsevad ühes reas, putkõied on kollased. Viljal – seemniseel – on heledad sulgid lendkarvakesed. G-d sisaldavad piimmahta. Eestis kasvab üheaastase aiailutaimena ja rõdukastides (Lõuna-Aafrikas poolpõõsas) oranžide õitega jääka g-t (*G. rigens*). Sellest liigist on aretatud hübriidsorte, mille õievärvus varieerub valkjaskollasest purpurpunaseni. G-d vajavad kuiva kergelt lubjarohket mulda ja pikikesepaistelist kasvukohta, õitseti ja pilves ilmaga on õied kinni. Õitseb juuni lõpust oktoobrini. ◀

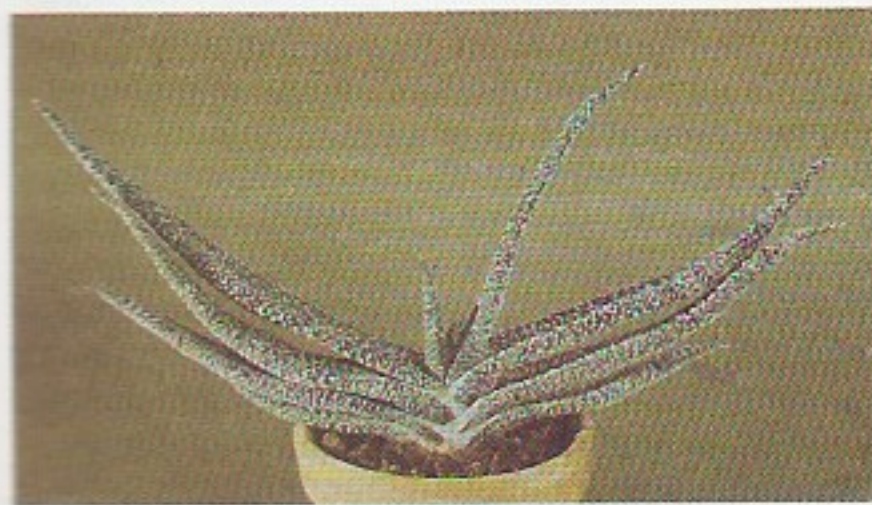
***Gascar**, Pierre. Suri 20. II 1997.

gasteria (*Gasteria*), väikesekasvuliste varetute või lühivarreliste lihaste igihaljaste püsikute perekond liilialiste sgk-st; u. 70 liiki Lõuna-Aafrikas. Tumerohelised jäigad lihased, paljudel juhtudel valgete laikude või nääsadega kattunud lehed asetsevad vastakuti kahes tihedas reas või rosetikujuliselt. Allapoole ripuvad torujad, alusel põrsjalt laienenud punased, paljudel juhtudel roheline tipmise osaga õied paiknevad pikkadel varbadel koburana või pöörisesena. Vili on nööriandiline kupar. Tootaimena armastatav liik on valgete pärlnäsadega nääsiline g. (*G. verrucosa*), kuid kasvab ka mitut hübriidset liiki. G-d vajavad mõõdukat soojust ja niiskust ning poolvarjulist kasvukohta. ◀

Gazdanov, Gaito Ivanovitš (6. XII 1903 – 5. XII 1971), vene kirjanik. Oli kindral P. von Wrangeli armee sõdur. A-st 1920 elas Bulgaarias, a-st 1923 Pariisis. Oli lihttööline ja taksojuht, a-st 1953 raadio „Vabadus" ajakirjanik. 1920. a-te keskpaigast alates avaldas vene pagulasajakirjanduses peenelt stiliseeritud psühholoogilist lühiproosat ja romaane. T: rom-d *Õhtu Claire'i juures* (1930), *Ühe meisi lugu* (1935), *Lend* (1939) ja *Õised teekonnad* (1952).

Gates [geits], William Henry (Bill) (28. X 1955), ameerika ettevõtja, firma Microsoft president. Rajas oma firma 1975. Hakkas 1981 arendama firma IBM konstrueeritud personaalarvutite operatsioonisüsteemi MS-DOS ning sellega algas Microsoft'i süs maailma tähtsaimaks operatsioonisüsteemide tootjaks (1994. a. 76 % maailma turuosast). 1980. a-te keskil loodi graafilise kasutajaliidesega operatsioonisüsteem „Windows" ja mitu laiaulatuslikult kasutatavat rakenduspaketti. 1996 koostöös firma Ameerika suurima online'i-teenistuse AOL-iga ning muutus ka ms. digitaalsete meediateenuste pakkujaks. G. on maailma rikkaim ettevõtja (isiklik vara 1995. a. 18 mrd. \$). T: *Teel tulevikku* (2 1996, e. k. 1998).

Gaudig [gaudih], Hugo (5. XII 1860 – 2. VIII 1923), saksa reformpedagoog, isiksusepedagoogika edendajaid. Töötas 1887–96 mitmel pool õpetajana, 1896–1900 Halles tütarlastegümnaasiumi dir-na, 1900–23 Leipzigi gümnaasiumi ning õpetajate seminari juhatajana. T: *Die Idee der Persönlichkeit und ihre Bedeutung für die Pädagogik* (1923), *Freie geistige Schularbeit in Theorie und Praxis* (1925), *Die Schule im Dienste der werdenden Persönlichkeit* (3 kd., 1930).

Gauteng, provins L.A.V.-s; 18 810 km²; 7 048 000 el. (1995), baiduskeskus Johannesburg, Moodust 1994, esialgne nimi Pretoria-Witwatersrand-Vereeniging (PWV).

[illegible]

line tabularis pole vcel selge, avastake, et selline

entiterraapia (<kr. enterra, vajutika geena silda-
leevenda)

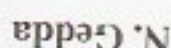
g-s-saavutat ei esimesed edukad tulemused 1990. aastal, ja, g-l. Esimesel juhul siiratakse koostööd teha

Gehlen [ge:ten], Arnold (29. I 1904 – 30. I 1976),
deutscher Philosoph, Off. Leizpizigs, Königsbergs, Winnis,
1947–63 Spewerts in a. 1973 A.

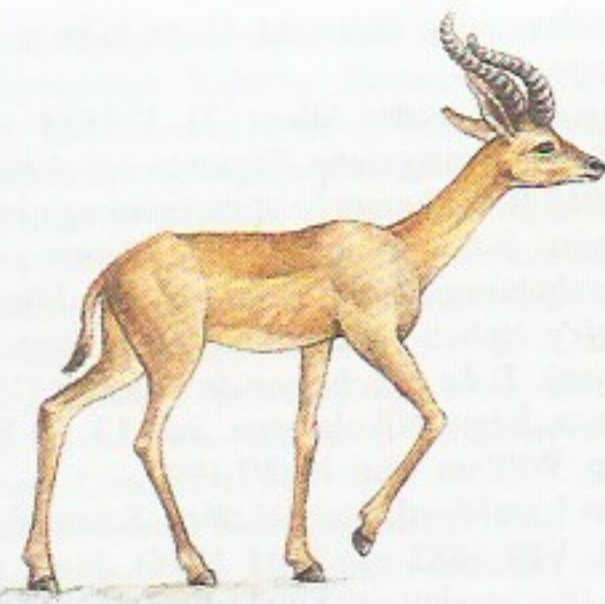
elada (*Theropithecus elada*), Etiopia mägedes

parast seda ilmnevad suguelunditel või ka alakõha

UCLA

se füüsik, Teaduste Akadeemia liige. Olnud a-st 1971 Collège de France'i prof. Avastanud, et lihtsate süsteemide korrapäranähtuste uurimiseks loodud teoreetilise füüsika mudeleid saab üldistada aine keerukamate vormide kohta. Uurinud sel viisil polümeeride ja vedelkristallide faasisiirdeid, geele ja poorseid aineid. Nobeli preemia 1991. T: *The physics of liquid crystals* (1973), *Simple views on condensed matter* (1992).

*Gensch, Hans-Dietrich, Saksamaa riigitegelane, TÜ auliige (1996). Oli 1974–92 asekancler ja välisminister.

geograafilise informatsiooni süsteem (ingl *Geographical Information System*, lüh. GIS), geoinformatsüsteem, kohateabesüsteem, arvutiteel tuginev infosüsteem, mille teave on seotud kohaga või määratletud ruumiliselt. Andmeid saab otsida asukohast (mis on siin?) või omadustest lähtudes (kus asuvad ...?). Asendiscoste (*N* linna asumine *M* jõe ääres, nähtuste *A* ja *B* koosinemise ala, bussipeatuste lähimbrus jms.) arvestamine võimaldab asukohaandmete analüüsi. GIS-i tähtsaimad rakendusi on maakataster; ta on ruumilisi otsustusi väljendavate arvutisüsteemide koostisosa (rajatiste paigutamine ja ohjamine, veondussüsteemide juhtimine, ruumis levivate nähtuste kontroll jms.). GIS-i tavalisim väljund on soovitatavat teavet kajastav kaart.

B: J. Roosaare. *Arvutigeograafia — mäng või teadus?* — Eesti Geograafia Seltsi aastaraamat, 26. kd. Tln., 1994.

*Georgiev, Vladimir. Suri 14. VII 1986.

gerenuk (*Litocranius walleri*), Aafrika kõrgejalgne savannigaselllane; sireda keha pikkus 140–160 cm, õlakõrgus 90–105 cm. Jalad on peened, kael väga pikk ja pea väike. Silmad ja kõrvad on suured. Süües tõuseb sageli tagajalgadele. G-d elavad väikeste perekarjadena. ▲

*Gerevich, Aladár. Suri mais 1991.

Gerhard, Roberto (25. IX 1896 — 7. I 1970), šveitsi päritolu hispaania helilooja. Õppis Lausanne'is, Münchenis ja Barcelonas, hiljem A. Schönbergi juures Viinis ja Berliinis. 1938 siirdus Inglismaale, kus a-st 1939 töötas Cambridge'i *King's College*'i õpetajana. Tema loomingule on omased nii hispaania mõjutused kui ka dodekafoonia põhimõtted. Peale 1928 loodud puhkpillkvintetti muutus G-i looming abstraktsemaks. T: balletid *Algerias* (1942) ja *Pandora* (1944), orkestriteosed *Pedrelliana* (1942) ja *Concierto para orquesta* (1965).

Getz [gets], Stanley (Stan) (2. II 1927 — 6. VI 1991), ameerika tenorsaksofonist. Oli 1950. a-il üks tuntumaid džässmuusikuid. Tema melodiline improvisatsioonistiil, millel on olnud palju jälgijaid, on saanud mõjutusi L. Youngilt (1909–59).

*Ghana, riik Lääne-Aafrikas; 238 537 km², 17 075 000 el. (1995), pealinn Accra (1994. a. 1,9 mln. el.). Riigitähtised on GH ja GHA. Riigipea ja valitsusjuht on president, seadusandlik võim kuulub 200-liikmelisele 4 aastaks otseselt valitavale parlamendile. Rahvastiku

juurdekasv oli 1985–95 keskm. 3,0 %, linnarahvastiku osatähtsus oli 1995. a. 36 %. Riigi kogutoodang oli 1995. a. 6,72 mrd. \$ (390 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (6,32 mrd. \$) andis põllum. 46 %, tööstus 16 % ja teenindus 38 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 28,4 %, välisvõlg 1995. a. 5,87 mrd. \$. Kaupa veeti 1995 sisse 2,5 mrd. \$, välja 1,66 mrd. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on kuld, kakao, puit ja elektrienergia, tähtsamad kaubanduspartnerid Suurbritannia, Saksamaa, USA, Prantsusmaa, Côte d'Ivoire ja Nigeeria.

*Ajalugu. 1966 kukutati sõjaväelise riigipöördega G. esimene president K. Nkrumah. Sellele järgnesid uued riigipöörded 1967 (kindral J. Ankrah), 1969 (kindral Afrifa) ja 1972 (kolonelleitnant I. K. Acheampong, s. 1931). 1978 haaras võimu kindral F. Akuffo, 1979 kukutati ta kapten J. Rawlingsi (s. 1947) algatatud riigipöördega, võimule tuli Rahvusliku Kaitse Ajutine Nõukogu, 3 eelmist riigipead hukati, võim loovutati tsiviilvalitsusele. 1981 tegi J. Rawlings uue riigipöörde, parteid keelustati. 1991 tuli kokku asutav kogu, 1992 taastati põhiseaduslik kord (28. IV 1992 kehtestati uus põhiseadus) ja legaliseeriti parteid. J. Rawlings valiti presidendiks. Pärast 1992. a. valimisi on enamuspartei presidenti toetav Rahvuslik Demokraatlik Kongress (*National Democratic Congress*, NDC), opositsioon boikoteeris valimisi.

*Gheorghiu-Dej [georgju dej], linn Venemaal, nimetati jaan. 1991 taas Liskiks.

Gilbert [gilbo't], Grove Karl (6. V 1843 — 1. V 1918), ameerika geoloog, geomorfoloogia rajaja. Oli a-st 1883 USA Rahvusliku TA liige. Uurimusi pms. tektoonika ja geomorfoloogia alalt. Uuris ms. intrusive ja võttis kasutusele termini „lakoliit“, uuris ka vooluvee (põhil. jõgede) geoloogilist tegevust ning kirjeldas pinnavormide kujunemist sõltuvalt maakoostisest ja liikumisest. Tektoonilise liikumise iseloomustamiseks võttis kasutusele terminid „orogeeniline liikumine“ ja „epeirogeneetiline liikumine“. T: *Report on the geology of the Henry Mountains* (1877), *Lake Bonneville* (1890), *History of the Niagara River* (1890), *An introduction to physical geography* (1908, koos A. P. Brighamiga).

Giles [džails], Ernest (20. VII 1835 — 13. XI 1897), inglise-austraalia maadeurija, teenekaimad Lääne- ja Edela-Austraalia tundmaõppijad. Socritas 1872–76 uurimisretki Austraalia sisemaale.

*„Gilgameš“. E. k. on teos ilm. 1994 (1996) B. Kaburi tõlkes.

*Gillespie, Dizzy. Suri 5. I 1993.

Gilman [-man], Alfred Goodman (1. VII 1941), ameerika farmakoloog. Töötas Texase ülikooli farmakoloogiaosk. juhataja ja prof-na. Avastas raku ehitust uurides (üheaegselt M. Rodbelliga) G-proteini ehk G-valgu. G-valgud on reguleerivad valgud, mis on võimalised seostuma nii raku membraanil olevate retseptorvalkudega kui ka membraanile kinnitunud ensüümi adenülaatsüklaasiga. Igal raku on sadu retseptoreid ja kümneid G-valke. G-valkude muutunud molekulid põhjustavad mõningaid viiruseid. Teades viisi, kuidas raku suhtlemissüsteem toimib, saab väljendada paremaid ravimeid. Nobeli preemia 1994 (koos M. Rodbelliga).

*Ginsberg, Allen. Suri 5. IV 1997.

„Giotto” [džo-] (Giotto di Bondone järgi), planeetidevaheline automaatjaam, mille Euroopa Kosmoseagentuur suunas juulis 1985 komeetidega kohtuma. „G.” möödus 13. III 1986 Halley komeedi peast 600 km kauguselt ja lähetas selle kujutisi. Pärast orbidi korrigeerimist 1986 ja 1990 suunati „G.” mööduma 250 km kauguselt Griggi-Skjellerupi komeedi tuumast. Ta möödus sellest 10. VII 1992, kui mõlemad olid Maast 214 mln. km kaugusel. Järgmine võimalus kasutada

Arvutisüsteemid linnad (1994, arv)

USA	949 000
Japan	385 000
France	151 000
Germany	110 000
Sweden	104 000
UK	57 000

„G-t“ mōnele komeedile lāhenemiseks on 1999.

maj. ja politoloogiliste uurimuste rahvusv. fondi (nn. G-i fondi) esimees, Rahvusv. Rohelise Risti president a-st 1993. Kandideeris 1996. a. Venemaa presidendivalimistel. T: *Жизнь и реформы*. В 2 кн. (1995).

B: D. Aikman jt. *Mihhail Gorbatšovi intümbiograafia*. Tln., 1993; Ф. М. Бурлацкий. *Русские государи. Эпоха реформации. Никита Смельый, Михаил Блаженный, Борис Крутой*. М., 1996; В. А. Печенев. *Взлет и падение Горбачева*. М., 1996; М. Теллер. *Седьмой секретарь. Блеск и нищета Михаила Горбачева*. London, 1991.

***Gordimer**, Nadine. Nobeli preemia 1991.

***Gorki**, linn ja oblast Venemaal, nimetati okt. 1990 Nižni Novgorodi linnaks ja oblastiks.

***Gorškov**, Sergei Georgijevitš. Suri 13. V 1988.

Goslar, linn Saksamaal Alam-Saksimaal Harzi põhjajalamil; 46 000 el. (1990). Rdt-sõlm; mäe- (hõbeda-, plii- ja tsingimaak), õmblus-, metalli-, keemia-, klaasi- ja ehitusmaterjalitööstus; turism. Hästi säilinud ehitismälestiste poolest rikkas vanalinnas väärivad tähelepanu keskaegsed tornidega linnamüürid, romaani stiilis Frankenbergi kirik (11. saj.), uusromaani *Neuerwerk* kirik (12. saj.), hilisgooti raekoda (1450), keisriloos (1040, hiljem korduvalt ümber ehit., restaureeritud 19. saj. lõpus), gildihooned ja sõrestikehitised. — Esimest korda mainitud 922, linnaõigused a-st 1100, tähtsus suurenes hõbedakaevandamislinnana (kaevandamine a-st 968, Rammelsbergis) ja keisri residentsina (a-ni 1254). Oli esimesi hansalinnu ja 1290–1802 vabalinn.

gouda (Rotterdami läh. asuva Gouda linna järgi), juustusort. Sarnaneb teise kuulsa hollandi juustusordi *edamiga (13. kd.), kuid on rasvarohkem. Hollandis toodetakse enamasti risttahukakujulist kuldse kattega g-t.

GPS, *ülemaailmne asukoha määramise süsteem (13. kd.).

graafiline kasutajaliides, *aken (13. kd.).

Gracq [grak], Julien, õieti Louis Poirier (27. VII 1910), prantsuse kirjanik. Tema sürrealismimõjulise loomingu põhiteemaks on keskaja mütolooogia tõlgendamine. Romaanile „Syrtide kaldal“ (1951, e. k. 1998) määrati 1951 Goncourt'i auhind, millest G. eetilistel kaalutlustel loobus. T: rom-d *Argoli loss* (1939), *Tume iludus* (1945) ja *Palkon metsas* (1958), näid-d *Kalastaja kuningas* (1948) ja *Penthesileia* (1953), H. von Kleisti draama töötlus, jutukogu *Poolsaar* (1970).

Graf [gra:f], Steffi (Stefanie) (14. VI 1969), saksa tennisist. Võitnud Wimbledon'i turniiril 1988, 1989, 1991–93, 1995 ja 1996 üksikmängu ning 1987–96 4 korda Austraalia, 5 korda Prantsusmaa ja 5 korda USA lahtised meistrivõistlused. Saanud OM-de kuldmedali üksikmängus ja pronksmedali naiste paarismängus Sõulis (Sõulis) 1988 ning hõbemedali üksikmängus Barcelonas 1992. Olnud 187 nädalat järjest (märtsini 1991) maailma edetabeli juht.

grafitseerumine, metallisulami, põhil. rauasulami struktuuris olevate grafiidiosakeste eraldumine. G. võib toimuda nii süsinikurikka sulametalli (väikeses t^o-ivaheemikus toimuva) kristalliseerumise ajal kui ka kristalliseerunud metallis karbiidide (rauasulameis tsementiidi Fe₃C) lagunedes.

***Graham**, Martha. Suri 1. IV 1991.

Grahame [greiəm], Kenneth (8. III 1859 – 6. VII 1932), inglise kirjanik. Tema ilmekate loomtegelastega rmt. „Pajud tuules“ (1908, e. k. 1995) kuulub lastekirjanduse klassikasse. Avaldanud ka esseid ja jutustusi.

granadill (hisp *granadilla*, pr *grenadille*), grenadill, *kannatuslille söödav vili. Johtuvalt kannatuslille liigist on vili msg. kuju, suuruse ja värvusega. G-i kuni 200 väikest mustjat seemet ümbritseb hrl. kollakasvalge želeetaoline ollus ja kuni 6 mm paksune sile

või kortsuline kest. Suurimad on kollase kestaga 25–30-cm-se läbimõõduga nn. melong-d. Apelsinisuured g-d on ümmargused kuni munajad, kollased, vein- või purpurpunased kuni tumepruunid. Brasiilias enim viljeldava kannatuslille viljad (*maracuya*'d) on kollase maitstva mahlaga. Levinuimad ja maitsevaimad on aprikoosisuurused tumeda kestaga nn. purpurg-d. Iseloomulik on g-de kesta kortsuliseks muutumine nädala jooksul pärast koristamist; see näitab, et viljad on saavutanud täisküpsuse. G-de kest ei ole söödav, värskelt stiiakse želeetaolist sisu koos seemnetega. G-dest valmistatakse marmelaadi, želeed, mahla ja likööri (pms. *maracuya*'dest). ◀

***Granit**, Ragnar Arthur. Suri 12. III 1991.

granivoor (<lad *granum* 'tera' + *vorpre* 'neelama, nahka panema'), seemnetoiduline loom. G-d on nt. tuvilised, närilised, paljud putukad ja värvulised. Granivoorsed aidakahjurid rikuvad ja hävitavad toidutagavara ning põllukahjurid vähendavad teraviljasaaki.

***Grappelli**, Stéphane. Suri 1. XII 1997.

gratineerimine (<pr), keedetud või hautatud liha, kala või köögivilja ahjus kuni pruunika kooriga kaatumiseni üleküpsetamine; enne g-t raputatakse toidule riivsaia või riivjuustu või valatakse mõned kastet.

***Green**, Julien. Suri 13. VIII 1998.

Greenaway [grin:wei], Peter (5. V 1942), inglise filmilavastaja. Tema filmid on eksperimenteerivad, isikupärase väljenduslaadi ja maaililiste kaadritega, paljud šokeeriva ainesituga, kiistlevad meelelist maailma baroksete liialduste varal. Tegutsenud ka maailmakunstnikuna. F: *Joonistaja leping* (1982), *Arhitekti köht* (1987), *Kokk, varas, tema naine ja selle armuke* (1989), *Prospero raamatud* (1991), *Padjaraamat* (1996).

Green Bay [grin:bei], linn USA-s Wisconsinis Michigani järve lahe G. B. ääres Fondi jõe suudmes; 96 000 el. (1990). Merelaevadele ligipääsetav sadam; paber-, masina- ja toiduainetööstus (eriti piimastadused). Ülikool (asut. 1965), tehnikauist. (1913) ja rät-museum. Asut. 1634 prantslaste kaubagunkina, linn a-st 1854.

***Greene**, Graham. Suri 3. IV 1991.

Greimas, Algirdas Julien (9. III 1917 – 27. II 1992), leedu ja prantsuse keeleteadlane ja semiootik. Lõpetas 1939 Grenoble'i ülikooli, 1940–44 töötas Leedes, 1946–49 Prantsusmaal, 1950–58 oli Aleksandria, 1958–62 Ankara ja Istanbuli ning 1962–65 Poitiers' ülikooli õppejõud, seejärel Pariisis *École pratique des hautes études*'i teadustöötaja. Pariisi semiootikakoolkonna rajajaid. Kirjutisi struktuuralse semantika teooriast ja selle rakendamisest kirjanduse, rahvaluule ja müütide (sh. leedu muinasusundi) uurimise valdkonnas. T: *Sémantique structurale* (1966). ◀

***Grenada**, riik Ameerikas Lääne-India saarestikus; 344 km², 91 000 el. (1995), pealinn Saint George's (1991. a. 4400 el.). Riigitihtised on GD ja GRD. Linna-rahvastiku osatähtsus oli 1980. a. 13 %, suurimad linnad (1987) on Gouyave (3000 el.), Grenville (2000) ja Victoria (2000). Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 0,5 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 271 mln. \$ (2980 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (1991. a. 182 mln. \$) andis põllum. 14 %, tööstus 19 % ja teenindus 67 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 5,3 %, välisvõlg 1993. a. 193 mln. \$, tööpuudus 16,7 %. 1996 veeti sisse 152 mln. \$, välja 19 mln. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on kakao (16 %), muskaatpähkel (16 %, u. 25 % maailma tootangust) ja banaanid; suuremad kaubanduspartnerid on USA, Suurbritannia ning Trinidad ja Tobago. Riiki külastas 1995. a. 369 300 turisti (tulu 57,7 mln. \$). — A-st 1995 on peaminister K. Mitchell (s. 1946).

grenadill, sama mis *granadill (13. kd.).

***Grigulis**, Arvīds. Suri 5. X 1989.

Guinea-Bissau suurimad linnad 1991 (elanike arv)

Tbilisi (Tbilisi)	1 270 000
Khuthaisi (Kutaisi)	230 000
Rašdavi (Rastavi)	162 000
Batumi (Batumi)	157 000
Sohhumi (Akva, Suhumi)	120 000
Gori	70 000
Phothi (Poti)	51 000
Zugdidi	50 000
Tshinvali	42 000
Samtredia	35 000

¹ hiljem oluliselt vähenenud

Guinea-Bissau lipp

Guinea-Bissau suurimad linnad 1995 (elanike arv)

Bissau	1 167 000
Bissau	104 000
Bissau	70 000
Bissau	43 000
Bissau	40 000
Bissau	39 000
Bissau	33 000

Guinea-Bissau suurimad linnad 1995 (elanike arv)

Bissau	508 000 (1995)
Bissau	150 000 (1996)
Bissau	110 000 (1986)
Bissau	80 000 (1983)
Bissau	55 000 (1983)

Guinea-Bissau

53 tapeti u. 400 000 grusiini. — Uue iseseisvusliikumise alguseks oli 9. IV 1989 toimunud meeleavaldus, mille Nõuk. relvajõud maha surusid (kuni 200 surnut). 26. mail tähistati iseseisvuspäeva massimeeleavaldusega, sellele järgnesid sammud iseseisvuse taastamiseks: 31. III 1991 toimus referendum ja muudeti põhiseadust. 26. mail valiti presidendiks Z. Gamsahurdia. Kui president oli andnud käsu meeleavaldajaid tulistada, loobus rahvuskart teda toetamast, presidendi volitused võttis endale parlament. 1992 jätkus presidendi toetajate ja ajutise võimuorgani riiginõukogu pooldajate vaheline relvavõitlus. Samal ajal alustas G. Lõuna-Osseetia ja Abhaasia (viimase parlament kuulutas 8. VII 1990 välja iseseisvuse, presidendiks valiti V. Ardzinba, s. 1945) iseseisvusliikumise mahasurumist, sellest sügenesid pinged Venemaaga. 7. III 1991 naasis G-sse E. Ševardnadze, 11. okt. valiti ta parlamendi ja kaitsenõukogu esimeheks ja 23. XI 1992 presidendiks. Msg. pol. rühmituste relvavõitlus jätkus ka 1993, riiki toodi Vene väeosad, G. ühines SRÜ-ga. 1993 sürijutas Abhaasia oma terr-lt G. sõjajõud, kuid Abhaasia riiklik staatuse jäi määramata, 1994 tulid sinna ÜRO rahuvalvejõud. Lõuna-Osseetias toimusid 10. XI 1996 presidendivalimised (valiti L. Tšibirov), mida G. käsitas kui seniste kokkulepete rikkumist. G-s kehtib 1995 vastuvõetud põhiseadus, 1995 ja 3. II 1996 toimunud valimiste järel on suurimad parteid Kodanike Liit, Rahvusdem. Partei ja Sotsiaaldem. Partei.

***Gröönimaa**. A-st 1995 on parlamendis 31 saadikut, valitsuse juht oli a-ni 1995 J. Motzfeldt, 1995–97 oli peaminister L. E. Johansen (s. 1946). A-st 1997 on peaminister taas J. Motzfeldt. ◀

Guardini [-i:ni], Romano (17. II 1885 – 1. X 1968), itaalia päritolu saksa kat. teoloog ja filosoof. 1923–39 Berliini, 1945–48 Tübingeni ja 1948–63 Müncheni ülikooli prof. Enne II maailmasõda oli mõjukalt tegev kat. noorsooliikumises. Avaldanud põhjapanevaid uurimusi kat. teoloogia ja nüüdisühisk-a probleemide kohta. T: *Vom Sinn der Kirche* (1922), *Das Ende der Neuzeit* (1950), *Die Macht* (1951), *Religion und Offenbarung* (1958), *Sorge um den Menschen* (2 kd., 1962–68).

Guareschi [-re:ski], Giovanni (1. V 1908 – 22. VII 1968), itaalia kirjanik. Töötas pms. ajakirjanikuna, 1945–61 toimetas Milano ajalehte „Candido“. Avaldas humoristlikke ja satiirilisi proosateoseid. G. tunnuim teos on romaan „Don Camillo väike maailm“ (1948, e. k. 1957 Stockholmis), mille aineks on preester Don Camillo ja kommunistist linnapea Peppone nägelemine. Sellele kirjutas ta mitu järege („Don Camillo ja kadunud poeg“, 1952; „Don Camillo ja tema kari“, 1953; „Seltsimees Don Camillo“, 1963; „Don Camillo ja punapea“, 1969). Nende järgi tehtud filmides kehastas peaosalist Fernandel.

***Guatemala**, riik Kesk-Ameerikas; 108 889 km², 10 621 000 el. (1995), pealinn G. (1995. a. 1,167 mln. el.). Riigitähised on GT ja GTM. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 2,9 %, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 42 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 14,255 mrd. \$ (1340 \$ 1 in. kohta). Sisemajanduse kogutoodangust (14,489 mrd. \$) andis põllum. 25 %, tööstus 19 % ja teenindus 56 %. Tööpuudus oli 17 %, inflatsioon 1985–95 keskm. 18,6 %, välisvõlg 1995. a. 3,275 mln. \$. Kaupa veeti 1995 sisse 3,293 mrd. \$, välja 1,940 mrd. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on kohv (30 %), suhkur (13 %) ja banaanid (7 %), suuremad kaubanduspartnerid USA, Mehhiko, El Salvador ja Saksamaa.

***Ajalugu**. President M. V. Cerezo Arévalo (1986–91) kehtestas 1986 uue põhiseaduse ja alustas demokraatia taastamist. Sept. 1992 tunnustas G. täielikult Belize'i iseseisvust. Mais 1992 moodustasid G., El Salvador ja Honduras vabakaubanduspiirkonna. A-st 1996 on pre-

sident Á. E. Arzú Irigoyen (s. 1946). 29. XII 1996 kirjutasid G. valitsus ja vasakpoolne grupeering G. Rahvuslik Rev. Ühtsus (*Unidad Revolucionaria Nacional Guatemalteca*, URNG) alla rahulepingule, mis lõpetas 36 aastat kestnud ja rohkem kui 140 000 inimest nõudnud kodusõja.

Gubaidulina, Sofia Asgatovna (24. X 1931), vene helilooja. Tema loomingus etendab suurt osa vaimulik muusika, milles ta kaasaegset helikeelt silmas pidades kasutab ms. ürgseid rütme ja kõlavärve („Halleluuja“). G. on loonud instrumentaalkontserte, kammermuusikateoseid, kantaate ning muusikat filmidele ja lavateostele.

Gubenko, Nikolai Nikolajevitš (17. VIII 1941), vene näitleja, lavastaja ja ühiskonnategelane. Lõpetanud Üleliidulise Kinematograafiainst-i. Mänginud (a-st 1964) ja lavastanud (a-st 1972) Moskvas Taganka teatris, oli 1987–89 teatri peanäitejuht, a-st 1993 (pärast Taganka teatri lõhenemist) juhib oma teatrit „Taganka näitlejate sõpruskond“. Oli 1989–91 NSV Liidu kultuuriminister. Mänginud palju filmis („Direktor“) ja lavastanud filme („Haavatud linnud“, 1977).

***Gudaitis**, Antanas. Suri 20. IV 1989.

Guénon [geno], René (15. XI 1886 – 7. I 1951), prantsuse orientalist ja filosoof. Hariduselt matemaatik. Elas a-st 1930 Egiptuses. Avaldas käsitsi üsundite ja tsivilisatsioonide metafüüsiliste lähtelaste ning traditsioonilise kultuuri sümbolite kohta. Arvestanud teravalt nüüdis-tsivilisatsiooni arengusuundi. Eesti keeles on ilm. esseekogu „Jätk metafüüsika“ (1997). T: *Introduction générale à l'étude des doctrines hindoues* (1921), *La crise du monde moderne* (1927), *Le symbolisme de la croix* (1931), *La règle de la quantité et les signes des temps* (1945). ◀

***Guillén**, Nicolás. Suri 16. VII 1989.

***Guillevic**, Eugène. Suri 19. III 1997.

***Guinea**, riik Lääne-Aafrikas Atlandi ookeani ääres; 245 857 km², 6 591 000 el. (1995), pealinn Conakry (1995 linnastus 1,508 mln. el.). Linnarahvastiku osatähtsus on 30 %. Riigitähised on GN ja GIN. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 2,8 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 3,595 mrd. \$ (550 \$ 1 in. kohta). Sisemajanduse kogutoodangust (3,686 mrd. \$) andis põllum. 24 %, tööstus 31 % ja teenindus 45 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 16,8 %, välisvõlg 1995. a. 3,242 mrd. \$. 1994 veeti kaupa sisse 820 mln. \$, välja 1,070 mrd. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on boksiit (53 %), alumiinium (18 %), teemandid (12 %), kohv (6 %) ja kala, suuremad kaubanduspartnerid USA, Prantsusmaa, Singapur ja Côte d'Ivoire.

***Ajalugu**. 1958 iseseisvunud G-s alustas president A. Sékou Touré (rahvuselt malinke) puhempoolseid reforme, opositsiooni süüdistati mitu korda riigipöörde katses ning selle liikmeid vangistati ja hukati, teravdati suhteid naaberriikidega ja Prantsusmaaga (viimasega taastati suhted 1975). A. Sékou Touré surma järel 1984 presidendiks saanud L. Beavogui (s. 1923) kukutati sõjaväelise riigipöördega, mida juhtisid kolonelid L. Conté (s. 1934, susu) ja D. Traoré (malinke). 1985 üritas viimane võimu haarata, kuid tapeti. Alustati majanduse liberaliseerimist, 1990 toimus põhiseaduse referendum, olukorda on teravdanud hüumadevahelised vastuolud, eriti susade ja islamiusuliste poolide vaheline vaen. 1995 korraldati mitmeparteilised parlamendivalimised. A-st 1984 on president brigadikindral L. Conté. Enamuspartei on presidendi toetav Ühtsus ja Progressi Partei (*Parti de l'Unité et du Progrès*, PRP).

***Guinea-Bissau**, riik Lääne-Aafrikas Atlandi ookeani ääres; 36 125 km², 1 070 000 el. (1995), pealinn Bissau (1988. a. 125 000 el.). Linnarahvastiku osatähtsus on 22 %, suuremad linnad on Bafatá (13 000 el.), Gabú (7800) ja Mansôa (5400). Riigitähised on GW ja

GNB. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 1,9 %. G-B. valdavalt riigi juhtitud majandus sõltub suuresti välismaisest (pms. Portugal) majandusabist. Muuareasil alles hõlvatakse. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a 265 mln. \$ (250 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangu (257 mln. \$) andis põllum. 46 %, tööstus 24 % ja teenindus 30 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 62,8 %, välisvõlg 1995. a. 894 mln. \$. 1994 veeti kaupade sisse 63,5 mln. \$, välisvõlg 7,3 mrd. \$, võlgitud 21 000 (1995).

GULAG (või *лагерь исправительных работ* – karistuskohtalaager, *лагерь принудительных работ* – sunnitud töökohtalaager), *лагерь принудительных работ* – karistuskohtalaager, kus vangid on sunnitud tööle. Gulagid olid 1920–30. aastatel peamiselt ehitustööde jaoks, kuid hiljem ka muude tööstuste jaoks. Gulagide süsteem oli üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gulagide süsteem oli üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gulagide süsteem oli üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Guinness [gɪnɪs]. Suurtööstus, mis tegeleb Guinnessi (1725–1803). Keskus asub Londonis. Alguul toodeti heledat õlut ja porteri, a-st 1799 ainult porteri. 1985 hakati valmistama ka viskit. Enamik õlletootjaid pärineb Iirimaa. Tegeldakse ka kirgustamisega. 1955 hakati välja andma „Guinnessi rekordite raamatut“. Tootmisettevõtteid asub ka USA-s, Kanadas, Austraalias, Uus-Meremaal ja Jaapanis ning mitmes Euroopa riigis. Kaive 7,3 mrd. \$, võlgitud 21 000 (1995).

GULAG (või *лагерь исправительных работ* – karistuskohtalaager, *лагерь принудительных работ* – sunnitud töökohtalaager), *лагерь принудительных работ* – karistuskohtalaager, kus vangid on sunnitud tööle. Gulagid olid 1920–30. aastatel peamiselt ehitustööde jaoks, kuid hiljem ka muude tööstuste jaoks. Gulagide süsteem oli üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gulagide süsteem oli üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Guinea [gɪˈniːə]. Riik Lääne-Aafrikas. Pindala 111 300 km². Elanikkond 4,5 mln. (1995). Pealinn Conakry. Riik on sõltumatu, kuid sõltub rahaliselt Prantsusest. Guinea on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Guinea on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Guinea-Bissau [gɪˈniːə ˈbiːsəʊ]. Riik Lääne-Aafrikas. Pindala 11 200 km². Elanikkond 1,5 mln. (1995). Pealinn Bissau. Riik on sõltumatu, kuid sõltub rahaliselt Prantsusest. Guinea-Bissau on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Guinea-Bissau on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Gumilõhv [gʊˈmɪlɔhv]. Lõhvitav aine, mis on saadud kummi puude (Hevea brasiliensis) kummi mahlast. Gumilõhvi kasutatakse peamiselt kummi tootmisel, kuid ka muudel eesmärkidel. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Gumilõhv [gʊˈmɪlɔhv]. Lõhvitav aine, mis on saadud kummi puude (Hevea brasiliensis) kummi mahlast. Gumilõhvi kasutatakse peamiselt kummi tootmisel, kuid ka muudel eesmärkidel. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Gumilõhv [gʊˈmɪlɔhv]. Lõhvitav aine, mis on saadud kummi puude (Hevea brasiliensis) kummi mahlast. Gumilõhvi kasutatakse peamiselt kummi tootmisel, kuid ka muudel eesmärkidel. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Gumilõhv [gʊˈmɪlɔhv]. Lõhvitav aine, mis on saadud kummi puude (Hevea brasiliensis) kummi mahlast. Gumilõhvi kasutatakse peamiselt kummi tootmisel, kuid ka muudel eesmärkidel. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Gumilõhv [gʊˈmɪlɔhv]. Lõhvitav aine, mis on saadud kummi puude (Hevea brasiliensis) kummi mahlast. Gumilõhvi kasutatakse peamiselt kummi tootmisel, kuid ka muudel eesmärkidel. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Gumilõhv [gʊˈmɪlɔhv]. Lõhvitav aine, mis on saadud kummi puude (Hevea brasiliensis) kummi mahlast. Gumilõhvi kasutatakse peamiselt kummi tootmisel, kuid ka muudel eesmärkidel. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Gumilõhv [gʊˈmɪlɔhv]. Lõhvitav aine, mis on saadud kummi puude (Hevea brasiliensis) kummi mahlast. Gumilõhvi kasutatakse peamiselt kummi tootmisel, kuid ka muudel eesmärkidel. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Gumilõhv [gʊˈmɪlɔhv]. Lõhvitav aine, mis on saadud kummi puude (Hevea brasiliensis) kummi mahlast. Gumilõhvi kasutatakse peamiselt kummi tootmisel, kuid ka muudel eesmärkidel. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Gumilõhv [gʊˈmɪlɔhv]. Lõhvitav aine, mis on saadud kummi puude (Hevea brasiliensis) kummi mahlast. Gumilõhvi kasutatakse peamiselt kummi tootmisel, kuid ka muudel eesmärkidel. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Gumilõhv [gʊˈmɪlɔhv]. Lõhvitav aine, mis on saadud kummi puude (Hevea brasiliensis) kummi mahlast. Gumilõhvi kasutatakse peamiselt kummi tootmisel, kuid ka muudel eesmärkidel. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Gumilõhv [gʊˈmɪlɔhv]. Lõhvitav aine, mis on saadud kummi puude (Hevea brasiliensis) kummi mahlast. Gumilõhvi kasutatakse peamiselt kummi tootmisel, kuid ka muudel eesmärkidel. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Gumilõhv [gʊˈmɪlɔhv]. Lõhvitav aine, mis on saadud kummi puude (Hevea brasiliensis) kummi mahlast. Gumilõhvi kasutatakse peamiselt kummi tootmisel, kuid ka muudel eesmärkidel. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Gumilõhv [gʊˈmɪlɔhv]. Lõhvitav aine, mis on saadud kummi puude (Hevea brasiliensis) kummi mahlast. Gumilõhvi kasutatakse peamiselt kummi tootmisel, kuid ka muudel eesmärkidel. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Gumilõhv [gʊˈmɪlɔhv]. Lõhvitav aine, mis on saadud kummi puude (Hevea brasiliensis) kummi mahlast. Gumilõhvi kasutatakse peamiselt kummi tootmisel, kuid ka muudel eesmärkidel. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Gumilõhv [gʊˈmɪlɔhv]. Lõhvitav aine, mis on saadud kummi puude (Hevea brasiliensis) kummi mahlast. Gumilõhvi kasutatakse peamiselt kummi tootmisel, kuid ka muudel eesmärkidel. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Gumilõhv [gʊˈmɪlɔhv]. Lõhvitav aine, mis on saadud kummi puude (Hevea brasiliensis) kummi mahlast. Gumilõhvi kasutatakse peamiselt kummi tootmisel, kuid ka muudel eesmärkidel. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Gumilõhv [gʊˈmɪlɔhv]. Lõhvitav aine, mis on saadud kummi puude (Hevea brasiliensis) kummi mahlast. Gumilõhvi kasutatakse peamiselt kummi tootmisel, kuid ka muudel eesmärkidel. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Gumilõhv [gʊˈmɪlɔhv]. Lõhvitav aine, mis on saadud kummi puude (Hevea brasiliensis) kummi mahlast. Gumilõhvi kasutatakse peamiselt kummi tootmisel, kuid ka muudel eesmärkidel. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

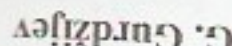
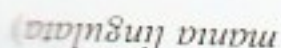
Gumilõhv [gʊˈmɪlɔhv]. Lõhvitav aine, mis on saadud kummi puude (Hevea brasiliensis) kummi mahlast. Gumilõhvi kasutatakse peamiselt kummi tootmisel, kuid ka muudel eesmärkidel. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Gumilõhv [gʊˈmɪlɔhv]. Lõhvitav aine, mis on saadud kummi puude (Hevea brasiliensis) kummi mahlast. Gumilõhvi kasutatakse peamiselt kummi tootmisel, kuid ka muudel eesmärkidel. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Gumilõhv [gʊˈmɪlɔhv]. Lõhvitav aine, mis on saadud kummi puude (Hevea brasiliensis) kummi mahlast. Gumilõhvi kasutatakse peamiselt kummi tootmisel, kuid ka muudel eesmärkidel. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

Gumilõhv [gʊˈmɪlɔhv]. Lõhvitav aine, mis on saadud kummi puude (Hevea brasiliensis) kummi mahlast. Gumilõhvi kasutatakse peamiselt kummi tootmisel, kuid ka muudel eesmärkidel. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele. Gumilõhv on üksikisikutele suunatud, kuid hiljem ka perekondadele.

guusmaania (*Guzmania*), valdavalt epifüütsed rosett-
taimede perekond bromeliaalsed sgk-st; n. 120 liiki
Lõuna-Ameerikas, eriti rohkesti Andide vii-
masesades. Sileda servaga laikivad lehed on peh-
med. Väikesed valged või kollased õied moodustavad
sümpedijaid, kabiitajaid või peaaegu ümmargusi tähke,
mida ümbritsevad sümmetriselt paiknevad, üksiksti
osalit kaivad erdavärvilised (punased, oranžid, kolla-
sed) kõrgelised. Villi on kupar, seemnetel lendkarvad.
Kauapüüvate eredate kõrgelistede pärast on mitu liiki,
eriti nendest 20, say, lõpukümmendel aretatud sordid,
populaarsed toataimed, ehkki nad on teistest bromee-
taliistest nõudlikumad ja soojalembesemad. ▶

...

sed kaubanduspartnerid USA, Suurbritannia, Trinidad ja Tobago ning Jaapan. G-s käis 107 000 turisti (tulu 36 mln. \$).

• *Ajalugu.* 1992–97 oli G. president C. B. Jagan (1918–97). A-st 1997 on president S. A. A. Hinds (s. 1943), kes oli 1992–97 G. peaminister. Peaminister on a-st 1997 J. Jagan (s. 1920).

Gäncä [gändžä], Gäncä, van. nimed Gänjä, Gandža, 1804–1918 Jelizavetpol, 1935–89 *Kirovabad, linn

Aserbaidžaanis; 294 100 el. (1997).

Göncz [gönts], Árpád (10. II 1922), Ungari riigitegelane ja kirjanik. Õppinud õigusteadust ja põllumajandust. Osales 1956. a. rahvaülestõususes ja oli 1958–63 vangis, hiljem töötanud vabakutselise kirjaniku ja tõlkijana. Olnud Ungari Dem. Foorumi asutajaid (1988), 1989 parlamendi liige ja selle esimees ning 1989–90 Ungari Kirjanike Liidu president; a-st 1990 Ungari president.

Hh

 Times New Roman
20. saj. lõpp

Hh

 Times New Roman
20. saj. lõpp

Hh

 Arial Normal
20. saj. lõpp

Hh

 Brush 455
20. saj. lõpp

Hh

 City Medium
20. saj. lõpp

Hh

 Shelley Allegro
20. saj. lõpp

...

haabitus (lad *habitus*), organismi välislaad, kehaehituse tüüp.

***Haanstra**, Bert. Suri 23. X 1997.

haarem, ökol osal imetajatel sigimisaegne rühmitis, koosneb isasest ja tema ümber koondunud emastest. Isane kaitseb h-t teiste isaste eest kiivalt, kuid ise püüab teistest h-test emaseid üle lüüa. Seepärast puhkeb isaste vahel tülisid. Esinduslikemad h-d on loivalistel (nt. kotikutel).

Haarlemmermeer [-erme:r], munitsipalteet ja polder Hollandis Põhja-Hollandi prov-s Amsterdamist edelas; 186 km², 93 000 el. (1989). Kasvat. köögivilja, suhkrupeedi ja sibullilli, peetakse veiseid. Peaasula on Hoofddorp. H-i idaserval asub rahvusv. Schipholi lennujaam. Mitme järvega H-i ala kuivendati 1840–52.

haavandiline koliit (*colitis ulcerosa*), haavandiline jämesoolepõletik, kroonilise kuluga, ägenemistega kulgev *põletikuline soolehaigus (13. kd.). H. k-i tekkepõhjus(ed), ägenemise põhjus(ed) ja tekemehhanism on teadmata. Haigestumus on 5–10 juhtu 100 000 in. kohta aastas. Haigestuvad mehed ja naised võrdselt, hrl. 15–35 aasta vanuselt. Eristatakse distaalset jämesoolepõletikku (difuussed muutused avalduvad veresoonte väljumises ning haavandid ja veresoonte kahjustused piirduvad pärasoole ja sigmoidsoolega), vasakpoolset jämesoolepõletikku (muutused ulatuvad käärsoolekoldeni) ja kogu jämesoole haaravat põletikku (pankoliiti). Haiguse ägenemise ajal tekivad kõhulahtisus, kõhuvalu, vere eritumine rooja ja palavik, võivad tekkida ka tüsistused (nt. soolemulgustus) ja soolevälised sümptomid (vikerkestariipskehapõletik, sõlmjas erüteem, reaktiivne artriit). Nähud sõltuvad haiguse ulatusest. H. k-ga võivad kaasa da primaarne skleroseeriv kolangiit (maksasiseseid ja -väliseid sapiteid kahjustav haigus), jäigastav lüli-põletik ja gangrenoosne mädanahksus. Kauakestnud h. k-i puhul suureneb risk haigestuda soolevähki. Ravi (ägenemise ajal): glükokortikosteroidid, sulfasalasiin, mesalasiin ja olsalasiin. Rakend. ka säilitusravi (manustatakse pidevalt mesalasiini või olsalasiini). Haavandilise pärasoolepõletiku puhul on näidustatud samad ravimid paikseks. Vasakpoolse jämesoolepõletiku ja kogu jämesoole haarava põletiku (pankoliidi) puhul eemaldatakse jämesool kirurgiliselt (kolektoomia).

Haavelmo, Trygve (13. XII 1911), norra majandusteadlane, majandusdr. (1941). Lõpetas 1933 Oslo üli-

kooli. Õppis ja töötas 1940–47 USA-s (Norra kaubandusesinduses). Oli 1948–79 Oslo ülikooli prof. Kontrollinud ökonomeetria mudeliga loodud abstraktse maailma vastavust tegelikkusele ja testinud statistilisi meetodeid. Lõi 1946–47 koos mitme teise majandusteadlasega (L. R. Kleini, T. C. Koopmansi, K. J. Arrow' ja H. A. Simoniga) USA majanduse ökonomeetria mudeli. Nobeli preemia 1989. T: *The statistical implications of a system of simultaneous equations* (1943), *A study in the theory of economic evolution* (1954), *A study in the theory of investment* (1960).

Habermas [ha:berma:s], Jürgen (18. VI 1929), saksa filosoof ja sotsioloog, T. Adorno ja M. Horkheimeri õpilane, *Frankfurti koolkonna ühisk-akadeemise peamisi arendajaid. Olnud 1964–71 ja a-st 1983 Maini-äärse Frankfurti ülikooli prof., 1971–80 Starnbeigi Max-Plancki Sotsiaalteaduste Inst-i dir., a-st 1983 ühtlasi Müncheneri Max Plancki Sotsiaalteaduste Inst-i dir. On arendanud nn. praktilise suunitlusega kriitilist ühisk-ateooriat, mis arvustab kodanliku ühisk-a institutsioonide deformeerivat mõju ja otsib isiksuse poli emantsipeerumise võimalusi. H-i meelest pole olemas objektiivset tunnetust, väimast suunab paratamatult subjektiivne huvi („Erkenntnis und Interesse“, 1968). Inim- ja ühisk-asuhete kujunemisel on tähtsaim keeleline kommunikatsioon („Theorie des kommunikativen Handelns“, 1985). T: *Technik und Wissenschaft als Ideologie* (1968), *Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln* (1983), *Die neue Unübersichtbarkeit* (1985), *Der philosophische Diskurs der Moderne* (1985).

„**Habimah**“, Iisraeli rahvusteater, asub Tel Avivis. Asut. 1918 K. Stanislavski toetusel Moskva Akadeemilise Kunstiteatri heebreakeelse studiona „Habima“; truppi juhtis N. Zemach (1890–1942), lavastaja ja pedagoogina oli tegev J. Vahrtangov. 1926 sunniti trupp NSV Liidust lahkuma, ajutiseks asukohaks sai Berliin. 1928 suundus enamik truppi Palestiinasse, väiksem rühm siirdus USA-sse (seal teatri asutamine ebaõnnestus). Tel Avivi jääd püsivalt 1932, oma teatrihoone saadi 1945 (ümberehitus 1970). Juudi Rahvusteatri nimetust kannab teater ametlikult a-st 1958.

***Hagberg**, Hilding. Suri 17. XII 1993.

haigukarplased (*Chamidae*), troopikamerede limuste sugukond (mõnes süsteemis ülemsugukond) *päris-

... gusmaania (Guzmania lingulata)

karbiliste seltsist. H-d on ühe karbipoolmega kasvanud substraadi, nt korallirahude külge. Enamihulgas h-tel on jalg taandarenenud. Kuni 5 cm pikkune, erksavärviline ja rohke värvusega koda on väga kaunis. ▶

*Haiti, riik Ameerikas Lääne-Indias H. saare laäne-osas; 27 750 km², 7 168 000 el. (1995), pealinn Port-au-Prince (linnastu 1,3 mln. el.). Riietihised on HT ja HTT. Linnarahvastiku osatähtsus oli 1995. a 32 %. Suuremad linnad on (1992) Cap-Haïtien (92 000), Gonaïves (63 000) ja Les Cayes. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 2,0 % H. on Lad-Am. kõige vaesem riik, suurt toidubasi annab FAO. Peaegu kõik kaevandused ja muud suuremad tööstustevõtted kuuluvad USA firmadele. Riiet tööstus on maksu- ja andis poliit. 44 %, tööstus 12 % ja teenindus 44 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 14,7 %, välisvõlg 1995. a 807 mln. \$, tööpuudus 55 %. 1993 veeti kaupasisse 346,2 mln. \$, välja 81,6 mln. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on kerge tööstustooted (82 %) ja kohv (10 %), kaubanduspartnerid USA, Prantsusmaa ja Itaalia.

*Afalagu. 1987 kuuts rahvahäälse heaks uue põhi-seaduse. 1990 valiti dem. valimistel presidentiks katvaimulik J.-B. Aristide, kes kukutati 1991 sõjaväelise puutisega. Majanduslokaadi surve pidi hunta 1994 võit mu üle andma kukutatud presidentile. A-st 1996 on president R. Préval (s. 1943) ja a-st 1998 peaminister H. Denis.

Haitink, Bernard Johan Herman (4. III 1929), hollandi dirigent. Tegutses 1964–88 Amsterdamis *Concertgebouw* orkestri ja 1967–79 Londoni Filharmonia orkestri dirigendina, oli 1978–89 Glyndebourne'i muusikapidustuste kunstiline ning a-st 1986 *Covent Garden* muusikaline juht. Juhatanud külalisena mitut maailmaklassist orkestrit.

Hakässa, rahvuslik-territoriaalne subjekt (vabariik) Venemaa Föderatsioonis Ida-Siiberis; 61 900 km², koostises on vene last 79,5, hakasse 11,1, ukrainlast 2,3 ja saklast 2 % (1989). Kuulus *Hakassi autonoomse oblasti a-ni 1991 Krasnojarski kraisse, oli juulist 1991 veebr-ni 1992 Hakassi NSV. ▶

Haken [*haken*], Hermann Paul Joseph (12. VII 1927), saksa füüsik. Olnud a-st 1960 Stuttgarti ülikooli prof. Ühinnas pms. tahkisefüüsika ja kvantioptika (eriti laserite teooria) alalt ning *kooperatiivvahetuste ja kaose tekkmise seaduspärasuste kohta. H. on sünergeetika rajaja ja arendajaid. T: *Advanced synergetics* (1983). **haldusnõukogu**, riigiehituse kõrgeim juhtimisorgan, mille liikmete kaudu viib riik ellu oma majanduspoliitika ja kontrollib ettevõtte käitumises oleva oman-di valdamist, kasutamist ja kasutamist. Valitsuse violitad organ moodustab h. kuni 5 aastaks.

Hale **Hale**, Boppi komeet [*helli*], hele komeet, mille USA amateöastronoomid A. Hale ja T. Bopp avastasid 23. VII 1995. Komeetavärs tähepärv M70 kõrvale H-B. k. labis perihelil 1. IV 1997, tema tihedusperiood on 2500 a. Kaugus Peikest perihelil 0,91. ajaleht 373 h. Seni nähtud komeetide seas on H-B. k. tahke tuuma läbimõõdu (a. 40 km) ja heleduse poolest üks suurtmaid. Kui ta ole perihelil läbedal, ole ta väga hästi vaadeldav ka põllepõlvkonnast (sh. Eesti). Komeet oli 8 nädala jooksul heledum kui 0 täheuurust, kääsot-val a-üh-l on tihedus kaheem (10 nädalat) sama heleda olnud ainult 1577. a. suur komeet. Pärja silmaga hästi näha olnud välgia. Komeet moodustunud saba ja sinaka, ioniseeritud gaasist koosneva saba kõrvale avastatut fotograafiliselt ka mõrk kofine naatriumatomidega sisaldav saba. Komeetid lihtsust gaasist tähtedat

rohkem kui 30 liiki molekule ja määratleti nende ko-
gus. Gaaside eraldumine komeedi tahkest tuumast oli
ebahülgane, see põhjustas komeedi helenduse märgata-
vaid muutusi. ▼

halokliin (<kr>), *hüppekiht (13. kd.).

hamburger, küpsetatud lapik ümar loomahakklihast
toode, ka samasugune küpsetatamata toode. Sageli mait-
sestatakse h. enne küpsendamist hakitud sibulaga, vürt-
sidega vm. H. on nime saanud Hamburgi linna järgi,
kus teda algusei valmistas. Saksa immigrandid toid h-i
19. saj. keskpaigas USA-sse, tänapäeval pakutakse seda
koijal kürsöögi kohades. H-i süüakse htl. sündvitsina,
kahe ümmarguse saia külki poole vahel; tavalised li-
sandid on sinep, majonees, keetup, aedsalat, sibul, to-
mat ja konservkürk. Sama laadi toitu tehakse ka teiste
täidisega ja nimet. vastavalt nt. kalaburgeriks, kaliku-
niburgeriks, juustuburgeriks.

Hamilton [hāmiltən], Richard W. (24. II 1922), inglise
mahtikunstnik ja graafik, inglise popkunsti teeraja.
H-i teostele on omane massikaubaks muundunud objekt-
ide esitamine. T: *Mis teeb tänapäevased kodud nii*
eriliseks, nii meeldivaks? (1956), *Minu Marilyn* (1964).

*Hammett, Louis Plack. Surt 23. II 1987.

hamsterterolased (*Cricetomyidae*), närlisite alam-su-
gukond hiirlaste sgk-st. Eluisevad Aafrikas msg. bio-
toopides lõuna pool Saharati tüvepiirkus 12–45 cm, h-
sabapikkus 3–46 cm, mass 50 g kuni 1,5 kg. Hams-
teroti (*Cricetomys*) karvkatte on lühike ja hõre, li-
hisabaroti (*Saccostomus*) oma pikk ja tihed. Selg on
hallikaspruun, alapool valge või kreemikas. Iseloomu-
likud on mahukad põsetaskud, milles kannavad toitu
ja pesamaterjali. H-d on üsne eluviisiga. Ronivad ja
ujuvad osavalt. Iga h. rajab omaette uru ja on eluviisilt
erak. H-d sigivad aasta läbi. Nad on kõige toidulisel.
Põhiselanikud tarvitavad h-te liha toiduks, mõnel pool
hävitatakse neid kui põllukahjurit; osa h-i peetakse
lemmikloomana. ▶

hamstri (*Cricetus*), perekond hiirlast; 11 liiki. H-d
elavad suurel alal Ees-Aasiast Hiinani (k. a.) – eriti
rohkesti on neid Siberi, Mongoolia ja Hiina kuivala-
del –, halli h-u (C. *mitratorius*) elab ka Kagu-
Euroopas. H-u tüvepiikkus on 8–25 cm, sabapikkus
2,5–10,5 cm. Karvkatte on üsna pikk ja tihed. Seljapool
on enamasti hall, kõhupool valge või helehall. Jalad ja
sabaots on valged. Põsetaskud on suured. Suvel on h-d
teguvad kogu ööpäeva, talvel magavad, ärkavad aeg-
ajalt ja söövad varjund toitu. Aastas sünnib mitu peaa-
konat, igahäes keskm. 5–6 poega. Osa h-e peetakse
laboriloomana.

Hans Adam II [a:dam] (14. II 1945), Lichtensteini
vürst a-st 1989, vürst Franz Joseph II (1938–89) poeg.
Isa andis talle valitusvõimu 1984, riigipeaks sai pä-
rast tema surma.

hantaviroos, ka Korea hemorraagiline pala-
vik, äge rotiviideli ja hiirteit inimsele kanduv nakkus-
haigus, mida tekitab *Bunyaviridae* sgk-a hanta-
viiirus. Esmakordselt diagnoositi h-i 1951 ÜRO so-
dunite hülgas Koreas. Peiteaeg 2 nädalat kuni 4 kuud.
Nahud: järsku tekkinud kerge palavik, peavalu, alu kõö-

hisabaron (Societas)

Hakassia linnad 1996
(clanlike arv)

Haigukarplased. See muskjaline haigukarplased. (*Chama macerophylla*)

Hale'i-Boppi komo

hus, seljas ja lihastes, vappekülm, neerutalitluse puudulikkus, punetised näol, kaelal ja rinnal, verevalumid silma sidekestal, suulael, näol, kaelal ja kaenla all. Tekivad ka valk- ja verekeses, kopsuõdeem, südamekahjustus ja ajuverevalumid. Äge haigusjärg kestab 3–7 päeva, suremus 10–15 %, tervistumiseks kulub 2–3 kuud. Eristatakse kolme h-i vormi: 1) kogu maailmas levinud, enamasti sügistalvel rottide vahendusel puhkev linnavorm, 2) Rootsis, Soomes, Norras ja mõnes teises Euroopa riigis diagnoositud, hrl. hiliskevadel ilmnev hiirte (*Clethrionomys*) kaudu edasikanduv, eelkõige neerukahjustusega (*nephropathia epidemica*) kulgev maavorm, 3) katseloomadega töötavaid inimesi tabav laborivorm. Tõrje: kahjurnäriiliste hävitamine, vaktsineerimine.

hapnikusisaldus, *hüdriol* lahustunud hapniku hulk vees. H. on tavaliselt väiksem veereostuse, vee õitsemise ja jääkatte korral. Organismid taluvad h-e vähemist erinevalt, nt. kalad taluvad hapnikunälga mõne tunni; pidevas hapnikuvähesuses nende organism nõrgestub ja muutub haigustele vastuvõtlikuks. Vt. ka ummuksisolek.

hapnikutarve, veekogu ökoloogilist seisundit, eeskätt vees olevate orgaaniliste ainete hulka iseloomustav näitaja, laiemas täh-s organismi hapnikuvajadus. Biokeemiline h., lüh. BHT, on mg-des väljendatud hapnikuhulk, mis adapteerunud mikroobidel kulub ühes liitris vees oleva orgaanilise aine lagundamiseks kindlais katsetingimustes. BHT kaudu hinnatakse vee reostatust biokeemiliselt lagundatava orgaanilise ainega. Enamasti määratakse täielik, 5- või 7-päevane BHT (vastavalt BHT₅, BHT₇, BHT₇). Olmereovee BHT₅ on keskm. 200 mg/l, puhta veekogu BHT₅ hrl. 0,5–1. Keemiline h., lüh. KHT, on hapniku hulk, mis kulub vees sisalduva orgaanilise aine oksüdeerimiseks tugeva oksüdandi toimel süsinikdioksiidiks, veeks ja ammoniaagiks. KHT määratakse permanganaatses või dikromaatses oksüdeeritavusena. KHT on suurem kui BHT, sest iseloomustab ka nende orgaaniliste ainete sisaldust vees, mis on biokeemiliselt raskesti lagundatavad. Olmereovee KHT on keskm. 500 mg/l.

happesademed, pms. gaasiliste väävel- ja lämmastikoksiidide veepiiskades lahustumisest tuleneva happelise reaktsiooniga sademed. H-d põhjustavad saasteainete sadenemist ka saasteallikast kaugel. Happelised lumesajud ja udud ning happeline kaste (vii-

mast on eriti mägistel aladel) hõlmavad väiksemaid alasid kui happesademed. H-d põhjustavad mulla ja magevee hapestumist ning vähendavad eeskätt okasmetsade produktiivsust. H-te mõju on nendele keemilisest koostisest. Happelistel aluskivimitel olevad veekogud (järved) minetavad h-te mõjul järk-järgult elustiku.

harakhani (*Anseranas semipalmatus*), Austraalia ja Uus-Guinea algeline kõrgejalgne partlane; kehapikkus u. 85 cm. Sulestik on must-valge. Pikkade küünistega varbad on ujunahkadeta, ka tagavarvas toetub maha; hoosuled langevad välja ükshaaval ja h. on lennuvõimeline ka sulgides. Kiirul on luuline kõber. Pikk väänatud nahaalune hingeõõs (ei asetse rinnal) ulatub kõhuni ja võimendab omapärast häälesust. H. tegutseb osavalt ka puu otsas. Taimtoidualine. Kogukas pesa toetub madalas vees mudasele põhjale. ◀

Harald V (21. II 1937), Norra kuningas. Olav V poeg. Kroonprints a-st 1957. Krooniti kuningaks 1991. Rahvusvaheliselt tuntud purjetaja, esindanud Norrat olümpiamängudel. Tegi 1998 riigivisiidi Eestisse. ◀

*Hardy, Frank Joseph. Suri 28. I 1994.

hargmaine korporatsioon, riigilälene korporatsioon, suurte tööstus-, kaubandus- ja veanduskompaniide ning pankade liit, mille keskus on ühes, ent tema osised asuvad mitmes riigis. H. k. ostab ja rajab uusi ettevõtteid, avab kaubandus- ja rahandus- esindusi, värbab tööjõudu, korraldab tootmist ja toodangu turustamist, oma toodete tehnilist hoolt jms. odavalt. Ta püüab oma tegevusalal monopolset seisundit saavutada firmasiseste transferthindade ja korporatsioonisiseste tehingute varal. H. k-de kaudu toimub ligi 90 % USA ning 80 % Suurbritannia ja Saksa-maa väliskaubanduse mahust.

haridusstatistika, statistika haru, mis uurib korrapärase õppimisega seotud statistilisi näitajaid. Kogub arvandmeid üld-, kutse-, kõrg-, hovi- ja täiendus-koolide (ka kursuste) õppijate ja õpetajate kohta, vaatleb haridustaseme seost elanike tööajaga ja sissetulekuga, võrdleb koolidesse vastuvõetute, edasijõudjate ja lõpetajate hulka ja koostab õppijate isikuregistreid (nt. haridustee analüüsi jaoks). Analüüsib õpetajate ja klassi (kursust) kordama jäänute hulka, õpilaste ja õpetajate arvu suhet, erialade paljusust, õpaja osatähtsust kestust ja haridusjärgu kasutegurit (nt. sümboolset indikaatorit). H. näitade võrdlemine teiste riikide andmetega võimaldab hinnata oma riigi haridussüsteemi efektiivsust ja korraldada hariduspoliitikat. Haridussüsteemide võrdlemise aluseks on võetud a-st 1975 rahvusv. hariduse standardliigitus ISCED (praegune kehtib a-st 1997). 1997. a. ISCED määratleb alusharidusest doktoriõppeni 7 haridustaset.

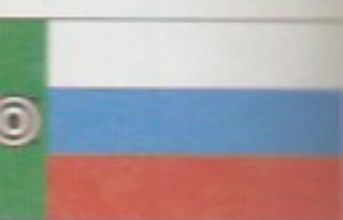
Haring (*härin*), Keith (4. V 1958 – 16. II 1990), ameerika graafitkunstnik. Sai tuntuks oma avalikes paigus teostatud loominguga; hiljem teinud ka kriidijoonistusi kangale, neis on ühendatud intellektuaalne huumor, hetke traagilisus, seks ja vägivald.

*Hariton, Juli Borissovitš. Suri 19. XII 1996.

harjasrotlased (*Echimyidae*). *näriliste sugukond; prk-i 16, liike 58. Elutsevad Kesk- ja L-Am-s (Hondurasest Peruu, Paraguay ja Kagu-Brasiiliani); täie-pikkus 10–48 cm, sabapikkus 5–43 cm. Iseloomulikud on väikesed painduvad okkad karvade ja harjaskarvade vahel. Saba kõndistub kergesti. Väliselt on nad rotitaolised, jäsemed keskm. pikkusega. Elavad nii metsas kui ka lagedal, sageli veekogu läheduses; võivad uuristada urge või varjuda kindade, mahalangenud puude ja kivide alla, osa h-i eelistab puuõõnsusi. Ujuvad hästi. Tegutsevad öösel ja hämarikus, ei talu kuumust ega kuivust. Söövad mahlast rohut, suhkru-roogu, puuvilja ja pähkleid, osa h-i joob rohkesti. Sigid aastast läbi; pesakonnas 1–7 poega. Vastsündinud on karvased ja nägijad; juba mõni tund pärast sündi

Haigukarpiidid, haiguskajaline haiguskajaline *Chama macerophylla*

Kassia lipp

Kassia linnad 1996 (elanike arv)

bakan	165 000
Sebnogorsk	70 000
ajanogorsk	50 000
bdza	10 000
orsk	15 000

amsterrotlased. Lissabarroitt (*Saccolomys campestris*)

Harald V, Norra kuningas

reguleerivad aktiivselt. Osa h-i on maitstva liha pärast

Harms (pseud.; õieti Juvašov), Daniil Ivanovitš (30. XII 1905 – 2. II 1942), vene kirjanik. Oli 1920. a-ii avangardistliku obeeruutide (OBERIU) kirjandusliku rühmituse juhtivaid liikmeid, viljeles absurdi- ja grotesksusgemelise proosat. 1930. a-ii avaldas pms. märguliuselise rajatud tekste, mis olid mõeldud lastele. Vangistati aug. 1941, teeskles vaimuhaigust ja suri blokaadaja Leningradi vaimuhaigust ja suri les on ilm. juhiproosavallimik „Maadim“ (1996).
Harris, Zellig Sabbetal. Suri 22. V 1992.
Harrod, Roy Forbes. Suri 8. III 1978.
Harsanyi [har:zani], John Charles (29. V 1920), ungari partitoli helilooja ja kunstnik, Euroopa avangardmuusika juhtkujusid. Oppis kompositsiooni 1937–40 Krakovis ja Lavis. 1947–50 töötas Krakovi raadios muusikajuhtina, a-st 1950 Tel Avivi muusikaritm. juhatajana. 1957 kolis Pariisi, elas aeg-ajalt ka Viinis. Tema varaselt loomingu on iseloomulik konservatiivne väljenduslaad, hilisemal eksperimentaalse tehnikale kasutamise. Kunstnikuna kujundas ta oma partituuri graafiliselt. T: ooper Ameerika (1962–64), Jeux 4 neljale lookitistale (1968), Sonans kuuele lauljale (1974).
Haug [o:8], Gustave-Emile (19. VI 1861 – 29. VIII 1927), prantsuse geoloog. Oli a-st 1904 Pariisi ülikooli prof. ja a-st 1917 Teaduste Akadeemia liige. Uurimusi tektoonika, stratigraafia, paleontoloogia ja regionaargeoloogia (Alpid, Provence) alalt. Arendas geosünklimaatide teooriat. Hakkas esimeste hulgas koostama kogu maakera paleogeograafilisi kaarte. Poodas kont-raktsiooniteooriat ja välits, et geoloogilised protsessid on maakeral arenenud tsükliliselt. T: Traité de géologie (2 kd., 1907–11).
Haugaskokas (Hieraetus), Lõuna-Euroopa, Põhja-Aafrika, Lääs-Ida ja Kesk-Aasia kuulijate perekond; 5 liit. H-d on saldamad kui koka (Aquila; *koikad) ptk-a kultuuri ja nende saba on pikem. Enamik h-id pesivad kujukel, saaki jahivad nii maapinnal kui õhus. H-d on kassid, jähkallid. Kaabuskoka (H. pennatus) levib ulatub põlva suunas kuni Valgeveeni.)
Havanna, La Habana (13. kd.).
Havel, Václav (5. X 1936, Tšehhi nigrigeclane ja kirjanik. Oppis 1955–57 Tšehhi Kirjandus Tehnika koolis. Ipetas 1966 kuni a-st 1963 dramaturgia, oli 1959–68 Praha kantsler (a-st 1963 dramaturgia), oli 1969–89 vabariikliku keskkirjanik. Naiskirjanikuna on H. tšehhi absurdisest osadum viljeleja, väljapool „Teade“ (1965, e. k. 1968) ja „Keskendumisrakend“ (1968, e. k. 1989). Enamiku tema näidendid on inimese võitlus absurdis võimuvõimustamis oma s-
Heinrichsen, William. Suri 12. III 1991.

Harta 77 (1977) koostaja ning Ebaõiglaselt Süüdimõistetute Komitee (1978) asutaja pol. tegevuse pärast ko-duarest, 1979–83 ja 1989 oli vangis. Pärast vabane-mist oli dem. liikumise Kodanikefoorum (1989) alga-tajad; a-st 1989 Tšehhoslovakkia president, a-st 1993 Tšehhi president. T: näid-d Memorandum (1965), Ker-juseoper (1972), Viga (1983), Largo desolato (1984), Kiusatus (1985) ja Saneerimine (1986), essekogugu Kir-jad Olgale (1985).
Haydée [aidé], Marcia (18. IV 1939), brasiilia tantsija ja balletijuht. Tantsis 1953–57 Rio de Janeiro nige-teatris ja 1957–61 Euroopas (pms. Monte Carlos) markii de Cuevasi (1885–1961) balletitrupis, a-st 1961 kuulus J. Cranke juhitud Württembergi teatri balletitruppi (Stuttgartis). Oli 1960–70. a-ii hinnatud solist teis-teski Euroopa balletiteatrites (ka klassikalistes osa-des). Juhis 1973–96 (pärast J. Cranke surma) Stutt-gardi balletitruppi.
Hayek, Friedrich August von. Suri 23. III 1992.
Heaney [hi:ni], Seamus Justin (13. IV 1939), iri luu-letaja. Päril Põhja-Iirimaa, oli 1966–72 Belfasti üli-kooli õppejõud, a-st 1972 elab Iirimaa. H. varasemad luulekogud („Loodusuuri surm“, 1966; „Üks pime-dusse“, 1969) sisaldavad loodusülitarkat, hilisemas luu-les on ta käsitletud Iirimaa ajaloo ja tänapäeva vastuvõetud katoliiklase vaatenurgast. Kirjutanud ka esseid ja näidendeid („Sweeney põgenemine“, 1992). Nobeli kirjanduspreemia 1995. T: luulekogud Põhi Island (1984), Vitpuulatern (1987), Viirastusi nahe-s (1991).
Heoluükonoomika, majandusteooria, mis vaaleb majanduse olukorda ühiskonna heaolu seisukohast. Rikkus (kapital) ja võimekus (tööjõud) pole ühiskonna-liikmete vahel jagunenud võrdselt, seepärast ei pruugi täieliku konkurentsi korral tekkiv tasakaalulohend olla sootsaalselt õiglane. See, et riik sekkuv vaeste ja vähe-võimekate ühiskonnaliikmete kasuks toimuvasse va-sust, kuid on ühiskonna heaolu seisukohast paratama-tu. Riigi sekkumist jaotuse korraldusse nõuab ka asja-olu, et täielik konkurents ei reguleeri turul kõigi hüvis-te jaotamist.
Hebb, Donald Olding. Suri 1985.
Heezen [hi:z-], Bruce Charles (11. IV 1924 – 21. VI 1977), ameerika okeanograaf ja geoloog. Uurimused käsitlevad ookeanipõhja pinnamoodi ja geoloogilist ehitust ning ookeanide seiteid ja sedimentatsiooni (eel-kõige selle seoseid veealuste kaabli purnumisegega). Koos W. M. Ewingiga avastas H. Atlandi keskmäest-kuu rüü ja alustas ookeanide pinnamoe süstemaatilist uurimist. T: The floors of the oceans: I. The North Atlantic (1959, koos W. M. Ewingi ja M. Tharpiga).
Heits, Jossif. Suri 25. IV 1995.
Heim [hain], Albert (12. IV 1849 – 31. VIII 1937), šveitsi geoloog. Oli a-st 1875 Zürichi ülikooli prof. Uurimusi pms. Alpid tekke, kujunemise, geoloogilise ehituse ning jääumise kohta. Edendas kontraktisiooni-hüpoteesi. T: Untersuchungen über den Mechanismus der Gebirgsbildung (2 kd. ja atlas, 1878), Geologie der Schweiz (2 kd., 1919–22).
Hein [hain], Christoph (8. IV 1944), saksa kirjanik. Kujutanud jutustustes ja näidendites kriitiliselt ühisk-a ja selle mõju inimestele. Tema teoste keskseks aineks on ajalugu ja tänapäev, süü ja süüatus ning minevikus tehtud tegude kajastumine olevikus. T: rom-d Tunga-mängija (1989) ja Napoleoni-mäng (1993), juukogu Vööras söber (1982), näid-d Cromwell (1981) ja Umar-lama rüürid (1989), lasternit. Meishobune kahhelahju (1984).
Heinosen, William. Suri 12. III 1991.

Haugaskokas

V. Havel

David

Helicobacter

Helicobacter

Herzogschnecke, Jõe
Pseudium am-

heitmed, utiliseerimata jäätmed: otstarbe minetanud tahked, vedelad või gaasilised ained ja esemed, mis reostavad keskkonda.

heliobakter (*Helicobacter pylori*), gramnegatiivne mikroaeroofiilne spiraalne bakter, mis asustab inimese jt. primaatide mao limaskestast. H-i avastasid 1982 austraalia teadlased B. J. Marshall ja R. Warren. Spiraalset bakterit oli leitud juba 19. saj. lõpus, kuid puudus teaduslik tõestus. Magu peeti steriilseks, mao limaskestas leitud põletikulisi muutusi ei juletud seletada bakteri toimega. H-inakkus võib kesta aastaid sümptomiteta või põhjustada kerget düspepsiat. Nüüdisajal seostatakse h-t gastriidi, mao peptilise haavandi, mao- ja lümfoomi tekkega. H-ga nakatatakse suu kaudu. Diagnoositakse enim seroloogilise meetodiga (tehakse kindlaks h-i antikehad veres). Arenenud riikides on nakatunud kahekümneaastaste hulgas 20 %, kuuekümneaastaste hulgas 50–60 % (nakatuvus suureneb eaga). Arengumaadel on see protsent suurem. Eestis on h-ga nakatunud 70–80 % täiskasvanuist. Tü avaldas juba mõni aasta pärast h-i avastamist oma uurimistulemused (uurijate kollektiiv sai 1995 riikliku teadusauhinna). A-st 1995 osaleb TÜ EÜ gastriidi, mao- ja h-i seoseid uurivas projektis *Eurohepygast* (koos 34 Euroopa riigiga). H-i iseloomulikumad elutegevused saadust – ureaasi – uuriti TÜ-s juba 1950. a-il. 1966 viitas S. Maramaa (USA ajakirjas „Gastroenterology“), et ureaas võib olla bakteriaalne (mao ureaas avastati 1924 ning seda peeti mao limaskestast kaitsvaks epiteelirakkude eritiseks).

helimoodul, arvuti koostisosa (trüklülilits), mis koos helidraiveri ja võimendi ning valjuhäälditega võimaldab helitöötlust ja heliesitust.

heliofüüt (< *helio* + kr *phyton* 'taim'), valgustaim, valguslembene taim, mis kasvab paremini täisvalguses (nt. kõrbe-, stepi-, ranna- ja niidutaim). Enamik kultuurtaimi on h-d.

helksiine (*Soleirolia*, varem *Helxine*), üheliigiline perekond nõgeseliste sgk-st. Ainus liik – helksiine (*S. soleirolia*) – kasvab Vahemere lääneosa saartel (eriti rohkesti Korsikal ja Sardiinias), Edela-Euroopas ka naturaliseerunult. H. on niitpeente roomavate vartega väike rohttaim. Südajasneerjad lehed (Ø vaevu 0,5 cm) kinnituvad varrele väga tihedalt. Rohkad õied on ilmetud, vili pähklike. H. on tuntud vähenõudliku toalillena (rahvapärastelt majaõnn, kodurahu ja poisi-pea).

Helmholtzi-Kelvini tähed, *pruunid käabustähed.

helofüüt (<kr *helos* 'soo' + *phyton* 'taim'), mitmeaastane määrgade ja niiskete kasvukohtade rohttaim, mille uuenemispungad on ebasoodsal aastaajal veealuses mudas, kuid enamik üheaastasi võrseid asub veest väljas (nt. soopihl, hundinui).

hemeroobsus, 1. organismide ja inimtegevuse suhe. Eristatakse *antropofiile (inimkaaslejaid), *hemerofoobe (inimkaaslematuid ehk kultuuripagejaid) ja *hemeradiofoore (nn. ükskõikseid). Looduses on ohustatuimad hemerofoobid. – 2. maastikus avaldub inimõju määr (tulnuk- ja lühieatimede alusel). Eristatakse 6 maastiku h-aste: ahemeroobne ehk looduslik, oligohemeroobne ehk looduslähedane, mesohemeroobne ehk poollooduslik, euhemeroobne ehk looduskaug, polühemeroobne ehk loodusvõõras ja metahemeroobne ehk tehisklik h-aste.

Hendrix [-iks], James (Jimi) Marshall (27. XI 1942 – 18. IX 1970), ameerika rokkmuusik (kitarrist, laulja ja helilooja). Oli 1960. a-il eksperimentaalroki tuntuim esindaja. H-i jõuline, fantaasiarikas muusika tugineb bluusil. Tema kitarrimängule oli iseloomulik meisterlik tehnika. H-i albumitest on tuntuimad „Are You Experienced“, „Axis: Bold As Love“ ja „Electric Ladyland“.

hepadnaviirused (<kr *hēpar* 'maks' + DNA), kahe

alamsugukonna (inimesel B-hepatiiti põhjustava *Orthohepadnavirinae* ja nii kodu- kui ka metspartidel B-hepatiiti tekitava *Avihepadnavirinae*) *viirustest koosnev ümbrisega kaheahelalise desoksüribonukleiinhappe-(DNA)genoomiga *Hepadnaviridae* sugukond. Vt. ka viirushepatiit.

***Hepburn**, Audrey. Suri 20. I 1993.

Herbert, Zbigniew (29. X 1924 – 28. VII 1998), poola luuletaja. Avaldanud alates 1950. a-ist luulet, lavateoseid, kuuldemänge ja esseid. Tema kujundirohke intellektuaalne lüürika juurdub sügavuti Euroopa kultuuripärimuses ja taotleb nii väljenduses kui ka mõttes klassitsistlikku selgust. T: luulekogud *Valguse-keel* (1956), *Hermes, koer ja tähed* (1957), *Asja uurimine* (1961), *Pealkiri* (1969), *Pan Cogito* (1974) ja *Sõnum sissepiiratud linnast* (1983), *Näidendid* (1970), esseekogud *Barbar aias* (1962), *Müüride kodumaal*, *Kreeka päevik* (1973) ja *Vaikelu Kandarepa. Visandid ja apokrüüfid* (1993).

***Hermannsson**, Steingrímur, Islandi poliitik. 1979–91 Progresssiivse Partei esimees, 1987–88 välisminister, 1988–91 peaminister.

„Hermes“, Euroopa Kosmoseagentuuri (pms. Prantsusmaal projekteeritav) kosmoselennuk, mis kavatsetakse orbiidile viia kanderaketiga „Ariane 5“. Mass 23 t (laskumisel 15 t), pikkus 13 m, tüvede siruulatus 9 m, meeskond 3 in., lasti kuni 3 t. „H.“ on mõeldud u. 12 päeva kestvate lendude sooritamiseks kavatsetava rahvusv. (asustatud) orbitaaljaama juurde ning tehiskaaslaste orbiidile viimiseks ja remontimiseks.

***Hermiin**, Stephan. Suri 6. IV 1997.

herneskarplased (*Pisidiidae*), Eurasia, P-Am. ja Põhja-Aafrika mageveekogude ning soode pisikeste karpide sugukond. H-te koda on ovaalne või munajas, pikkus 2–12 mm. H-d on välimuselt väga muhtilad. Söövad detriiti; neid söövad omakorda bentostoidulised kalad. ◀

herpesviirused (*Herpesviridae*), kolmest alamsugukonnast – *Alphaherpesvirinae* (prk-d *Simplicivirus* ja *Varicellovirus*), *Betaherpesvirinae* (prk-d *Cytomegalovirus*, *Muromegalovirus* ja *Roseolovirus*) ning *Gammapherpesvirinae* (prk-d *Lymphocryptovirus* ja *Rhadinovirus*) – koosnev *viiruste sgk. H-te viirused on kaheahelalise desoksüribonukleiinhappegenoomiga, ümbrisega kattunud sfääriline (Ø 102–200 nm) viiruste olelusevorm. H-d on levinud kogu maailmas, nakatavad väga paljusid liike loomi (sh. lindi). Haigus võib olla äge, alaäge või krooniline, enamikul juhtudel püsib viirus organismis (eriti ganglionides) pikka aega. Inimese h-test on kõige rohkem levinud pms. puute (ka seksuaalse) kaudu edasikandev *Simplicivirus*, mis tekitab ohatist (*herpesvirus* 1 ja 2) ja võõrutatist (*herpesvirus* 3), tsütomegaloviirust (*herpesvirus* 5) ja Epstein-Barri viirust (*herpesvirus* 12). Loomade h-test on enamlevinud veiste nakkava rinotracheiidi, veiste pahaloomulise peataudi, veiste mammiliidi. Aajeszy töve, hobuste rinopneumoniidi-kriitiliseksanneemi, lindude infektsioosse larüngotracheiidi. Mareki haiguse, kasside rinotracheiidi jmt. haiguse tekitajad. H-nakkuste profülaktikaks on kasutusel mitu vaktsiini, ravimisel on saadud parimaid tulemusi atsükloviriga.

Herriot [*heriöt*], James, õieti James Alfred Wight (3. X 1916 – 23. II 1995), inglise kirjanik, hariduselt loomaarst. II maailmasõja ajal teenis lennukis. Kirjutanud menukaid humoorikaid raamatuid oma sõest ja elust Yorkshire'i krahvkonnas. Tema teoseid on palju tõlgitud ja nende järgi on tehtud ka televisiooniseriaal. T: *Lood igasugu ilusatest ja imelistest loomadest* (1973, e. k. 1998), *Loomaarsstist lenduriks* (1976, e. k. 1994), *Ja kõigi loomade üle* (1992, e. k. 2 rmt-i 1993).

***Hershey**, Alfred Day. Suri 22. V 1997.

Herzog [*hertsog*], Chaim (17. IX 1918 – 17. IV

L. Herzog

Elanikkond (1997)	Elanikkond (1997)
8 760 000	8 760 000
6 560 000	6 560 000
4 970 000	4 970 000
3 860 000	3 860 000
3 860 000	3 860 000
3 560 000	3 560 000
3 780 000	3 780 000
3 100 000	3 100 000
2 670 000	2 670 000
2 460 000	2 460 000
2 430 000	2 430 000
2 360 000	2 360 000
2 400 000	2 400 000
2 330 000	2 330 000
2 240 000	2 240 000
2 050 000	2 050 000
1 740 000	1 740 000
1 680 000	1 680 000
1 530 000	1 530 000
1 450 000	1 450 000
1 500 000	1 500 000
1 420 000	1 420 000
1 390 000	1 390 000
1 380 000	1 380 000
1 350 000	1 350 000
1 320 000	1 320 000
1 290 000	1 290 000
1 270 000	1 270 000
1 251 000	1 251 000
1 210 000	1 210 000

Elanikkond (1997)	Elanikkond (1997)
3 860 000	3 860 000
3 860 000	3 860 000
3 560 000	3 560 000
3 780 000	3 780 000
3 100 000	3 100 000
2 670 000	2 670 000
2 460 000	2 460 000
2 430 000	2 430 000
2 360 000	2 360 000
2 400 000	2 400 000
2 330 000	2 330 000
2 240 000	2 240 000
2 050 000	2 050 000
1 740 000	1 740 000
1 680 000	1 680 000
1 530 000	1 530 000
1 450 000	1 450 000
1 500 000	1 500 000
1 420 000	1 420 000
1 390 000	1 390 000
1 380 000	1 380 000
1 350 000	1 350 000
1 320 000	1 320 000
1 290 000	1 290 000
1 270 000	1 270 000
1 251 000	1 251 000
1 210 000	1 210 000

Hobuantiloop. Hippo-

Hainan, 14 avatud sadamat) ja eraalgatuse soodustamine on toimunud rööpselt H. KP ainuvõimu säilitamisega. Liberaalne parteijuht Hu Yaobang asendati 1987 range joone pooldaja Zhao Ziyangiga (s. 1919), valitsuse juhiks sai Li Peng. 1988 mõõnis Deng Xiaoping, et mauism on 20 aasta jooksul põhjustanud „suuri kannatusi“, samas teatas ta „täielikust sotsialismist“ loobumisest: „sotsialism olgu kooskõlas iga maa omapäraga“. Lootus, et partei ideoloogiline kontroll leeveneb, ajendas apr. 1989 Pekingis Taevase Rahu väljakul suure noorsoodemonstratsiooni (üle 1 mln. osaleja). Võimud vastasid sellele peaminister Li Pengi algatusel sõjaseisukorra kehtestamisega: 3.–4. juunil ründasid meeleavaldajaid soomusväeosad ja hajutasid nad (üle 3000 surmu ja tuhandeid haavatuid, 715 inimest mõisteti vangi). 1989 valiti Zhao Ziyangi asemele parteijuhiks ja H. KP KK Sõjanõukogus Deng Xiaopingi asendajaks Jiang Zemin, a-st 1993 on ta ühtlasi H. president. Mõõndusi nn. inimõiguste küsimuses ei ole tehtud, samuti on jätkatud rahvusliku liikumise mahasurumist Tiibetis ja Xinjiani Uiguuri autonoomses piirkonnas. 1. VII 1997 tagastas Suurbritannia H-le Hongkongi, sept. 1997 toimunud H. KP 15. kongress rõhutas jätkuvat vajadust tõhustada tootmist kapitalismile omaste „avatud“ ettevõtlusvormide varal, kuid kontroll majanduse jt. eluvaldkondade üle on endiselt riigi pädevuses. Samas rõhutati, et Deng Xiaopingi sotsial. turumajanduse käsitlus on riigi ametlik ideoloogia. Li Pengi asendamist uue peaministri Zhu Rongjiga (s. 1928) märtsis 1998 on seostatud uue, vähem dogmaatilise arengutee otsimisega.

hiirhamstrik (*Calomyscus*), perekond hiirlasi; 5 liiki. H-d elavad Lõuna-Turkmeenias, Iraanis, Afganistanis ning Pakistanis mägi- ja poolkõrbetes. Väliselt meenutab h. hiirt; tüvepikkus 7–10 cm, mass 15–30 g. Pehme karvastik on seljapoolel liiva värvi, kõhul ja jalgadel valge. Vibrissid on väga pikad, ulatuvad poolde kehasse. Suvel tegutsevad h-d üksnes öösel, kuid sügisel ja talvel kogu ööpäeva. Söövad pms. taimeosi, mõnikord ka loomset toitu.

Hilla, Al Hilla, linn Iraagi keskosas Eufrati lisajõe H. ääres Bagdadist lõunas; 215 000 el. (1985). H-st kulgeb rdt. Bagdadi ja Pärsia lahe äärde; tekstiili- (sh. vaibad), tsemendi- ja nahatööstus, datlikaubandus. Linnaläh. on Babüloni varemed.

Hincesti [*hõntšesti*], linn Moldovas Chişinăuist lõunas; 19 300 el. (1991). Toiduaine- (sh. veini-) ja kerge-tööstus. Kandis 1940–90 nime Kotovsk (seal sündis Punaarmee väejuht G. Kotovski, 1881–1925).

hingamisteede viirusnakkus, respiratoorne viirusnakkus, sagedasim äge viirusnakkus. H. v-t on registreeritud üle kümne korra rohkem kui kõiki teisi viirus- ja bakternakkusi kokku. Rohke haigestumine vähendab rahva töövõimet ja mõjutab seega majandust. Levib piisknakkusena, tekitajaid on üle 200, olulisimad on *gripi A- ja B-, paragripi-, adeno- ja respiratoor-süntsütsiaalne (RS) viirus (neil on ka serotüübid). Suvel haigestutakse harva, sügisel haigestumissagedus suureneb, kõige rohkem on h. v-t talvel ja kevadkuudel. Aastati on erisuguste viiruste osatähtsus haigestumises erinev. Kõik hingamisteede viirused võivad esile kutsuda puhanguid, väga laialdasi epideemiaid ja isegi pandeemiaid põhjustab gripi A-viirus. Haigust võivad põhjustada ka mitu tekitajat üheaegselt (seganakkus). Viirused paljunevad hingamisteede epiteelirakkudes, seetõttu on haiguspilt sarnane, kuid mitmekesine — nohu kopsupõletikuni. Mida noorem on haige ja mida raskem on haigus, seda sügavamatesse hingamisteedesse kahjustus levib. Lühim loimetusaeg on gripil — kuni 2 päeva —, teiste h. v-te puhul võib see kesta kuni kaks nädalat. Gripile ja adenoviirusele on iseloomulikemad kõrge kehat° jt. tugevad üldnähud, adenoviirusele puhul lisandu-

vad angiin ja silmapõletik. Paragripi korral on tugev katarr hingamisteedes, eriti kõris, iseloomulikud on hääle muutused ja haukuv kõha. RS-viirusnakkuse puhul kahjustuvad alumised hingamisteed, sagedasti on bronhiiti, astmaatilisi hooge ja kopsupõletikku, eriti väikelastel. Kõige lühema kuluga on gripp (4–5 päeva), teised h. v-d võivad kesta kuni kolm nädalat. Kõigi h. v-te puhul on täheldatud nii kergeid kui ka raskeid (mõnel juhul surmaga lõppevaid) haigusvorme, võivad tekkida tüsistused. Pärast põdemist jääb ajutine immuunsus. Diagnoosimine: epidemioloogilised andmed ja haiguspilt võivad viidata tekitajale, kuid diagnoosi täpsustamiseks on vajalikud laboratoorsed uuringud. Ravi on pms. sümptomaatiline, viirusevastastest ravimist kasut. gripi A-viiruse puhul amantadiini ja RS-viirusnakkuse puhul ribaviriini. Antibiootikumid viirustele ei mõju, neid kasut. bakteriaalset päritolu tüsistuste korral. Profülaktika: gripivastane vaktsineerimine (teiste h. v-te vastu vaktsineerimist veel ei praktiseerita).

***Hirohito**. Suri 7. I 1989.

***Hispaania**, riik Lõuna-Euroopas Pürenee poolsaarel; 504 782 km², 39 108 000 el. (1997), pealinn Madrid (1995. a. 3 030 000 el.). Riigitiibised on ES ja EKP. Riigikeel on hispaania keel, autonoomsetes piirkondades ka kohalik keel (katalaani, baski ja galeegi keel). H. valdused Põhja-Aafrikas — Ceuta ja Melilla — said 1994 piiratud autonoomia. Linnarahvastiku osatähtsus oli 1995. a. 77 %, rahvastiku juurdekasv 1985–95 keskm. 0,2 %. Rahvastikust moodustavad 72,3 % kastiilia hispaanlased, 16,3 % katalaani, 8,1 % galeegid ja 2,3 % baskid. Tulusaimaks majandusharuks on tõusnud turism (1996. a. 61,9 mln. turisti, tulu 220,3 mrd. \$). Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 532,347 mrd. \$ (13 580 \$ 1 in. kohta). Sisemajanduse kogutoodangust (558,617 mrd. \$) andis põllum. 3 %, tööstus 34 % ja teenindus 63 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 6,3 %, tööpuudus 1996. a. 22,7 %. Sisse veeti kaupa 1996. a. 104,65 mrd. \$, välja 87,67 mrd. \$ eest. Peamised väljuvakaubad on liiklusvahendid (22 %), pooltooted (21 %), seadmed (21 %), toiduained (15 %) ja tarbekaubad (14 %), tihedamad kaubanduspartnerid on Prantsusmaa, Saksaama, Itaalia ja Suurbritannia.

***Ajalugu**. Rahulolematuse valitsuse majanduspoliitika põhjustas 1980. a-te II poolel ja 1990. a-il üldstreike jm. rahutusi. 1986 korraldatud rahvahäiretel pooldasid hispaanlased NATO-sse jälmist. 1993 neljandat korda peaministriks saanud F. González Márquez vihemusvalitsuse katsed sõlmida a-t-e ning tööstuste org-dega nn. sotsiaalne pakt (palgapüüangud ja tööturu reformimine) kukkus läbi. Streikide sarvel muutis valitsus 1994 tööseadusandlust. Märtsis 1996 toimunud parlamendivalimised võitis Rahvapartei, peaministriks sai J. M. Aznar López (s. 1953).

Hitchings [*hitšinz*], George Herbert (18. IV 1905 — 27. II 1998), ameerika biokemik ja farmakoloog. Töötanud põhil. Põhja-Carolina uurimisasutustes (sh. 1968–80 Browni ülikoolis ning farmakoloogia- ja eksperimentaalmeditsiiniõppejõuna Duke'i ülikoolis). Loonud koos G. B. Elioniga teoreetilise aluse nukleiinhapete metaboliitide kasutamiseks. Sünteesinud nukleiinhapete adeniini ja guaniini derivaate (6-merkaptopuriini ja 6-tioguaaniini), mille alusel on loodud uusi, kasvajakude paljunemist takistavaid ravimeid. Nobeli preemia 1988 (koos J. W. Blacki ja G. B. Elioniga).

hobuantiloop (*Hippotragus*). Aafrika savanniveislaste perekond; 3 liiki. H-de kehapikkus on 188–267 cm ja õlakõrgus 100–160 cm. Kael on lühike, pea suur, jalad peenikesed ja pikad; sarvede pikkus 50–175 cm (isastel pikemad kui emastel). H-d käivad iga päev kindlas joogikohas. Hoiduvad väikestesse karjadesse.

meest). Märtsis 1942 saabusid laagrisse esimesed ešelonid küüditatutega Prantsusmaalt, Belgiast ja Hollandist, juunis 1942 käivitati gaasikambri. 1943 kaotati getod, ulatuslikem oli *Varssavi ülestõusu maharumine. Surmalaagrid tegutsesid 1944. a. sügiseni, kuni Punaarmee Poola hõivas. Hukunud juutide arvaks märkis *Nürnbergi protsess *World Jewish Council*'i andmeile tuginedes 5 721 800 in. On ka teistel allikatel põhinevaid andmeid, mille järgi on see arv suurem või väiksem. — Eestis enne II maailmasõda elanud juutidest hukkus u. 1000 in., Eestis asunud koonduslaagris (*Kalevi-Liiva, *Klooga surmalaager) hukati ka mujalt küüditatud inimesi. H-i ohvrite mälestuspüha peetakse Iisraelis 27. Nissani (19. või 20. apr.). 1953 asutati Jeruusalemmas h-i sündmuste uurimise ja ohvrite mälestamise keskus *Yad Vashem*.

B: E. Gurin-Loov. *Eesti juutide katastroof 1941. Holocaust of Estonian Jews 1941*. Tln., 1994; E. J. Epstein, P. Rosen. *Dictionary of the Holocaust*. Westport, 1997; H. Graml. *Reichskristallnacht. Antisemitismus und Judenverfolgung im Dritten Reich*. München, 1988.

Holon, linn Iisraelis, Tel Avivi eeslinn; 163 000 el. (1993). Tekstiili-, masina-, naha- ja metallitööstus. H-s asub üks samaarlaste usulahu kogudusi.

*Homans, George Caspar. Suri 29. V 1989.

*Homeini, Ruhollah. Suri 3. VI 1989.

homokliinaal, geol kihtide ühesuunalise kallakuga *struktuur.

Honda Motor Company [*məʊtəˈkɑmpəni*], Jaapani autotööstuse kontsern, maailma suurim mootorrataste valmistaja; asut. 1948. Keskus asub Tokyos. Tootis algul ainult mootorrattaid, kuulsuse tõi 1951 disainitud „Dream Type E“. 1950. a-il hakati mootorrattaid müüma USA-s ja Kagu-Aasia riikides. Sõiduaautosid hakati tootma 1962. Aastas valmistatakse üle 1,5 mln. auto ja 2 mln. mootorratast. Valmistatakse ka skautreid, paadimootoreid, muruniidumasinaid ja lumekahureid. Kontsernil on üle 70 tehase 40 riigis. Käive 40 mrd. \$, töötajaid 96 800 (1996).

*Honduras, riik Kesk-Ameerikas; 112 088 km², 5 605 000 el. (1996), pealinn Tegucigalpa (1995. a. 814 000 el.). Riigitahtised on HN ja HND. Suuremad linnad on (1995) San Pedro Sula (384 000 el.), La Ceiba (89 000 el.), El Progreso (85 000 el.), Choluteca (76 000 el.) ja Comayagüela (55 000 el.). Linnarahvastiku osatähtsus on 48 %. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 0,3 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 3,566 mrd. \$ (600 \$ 1 in. kohta),

sisemajanduse kogutoodangust (3,937 mrd. \$) andis põllum. 21 %, tööstus 33 % ja teenindus 46 %. Inflatsioon oli 1985–95. a. 14,2 %, välisvõlg 1995. a. 4,567 mrd. \$, tööpuudus 1994. a. 40 %. 1995 veeti kaupa sisse 1,588 mrd. \$, välja 1,093 mrd. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on kohv (32 %), banaanid (20 %) ja koorikloomad (15 %), tähtsamad kaubanduspartnerid on USA, Jaapan ja Saksamaa.

*Ajalu. A-ni 1990 oli H-e president J. S. Azcona Hoyo (s. 1927) ja 1990–94 R. L. Callejas Romero (s. 1943). Mais 1992 moodustas H. koos Guatemala ja El Salvadoriga (Salvador) vabakaubanduspiirkonna. 1993. a. presidendivalimistel võitis opositsioonilist Liberaalset Parteid esindav C. R. Reina Idíáquez (s. 1926), kes oli H-e president 1994–98. A-st 1998 on president C. R. Flores Facussé (s. 1950).

*Honecker, Erich, Saksa DV riigitegelane. Oli 1971–89 Saksamaa Sotsial. Ühtsuspartei juht ja 1979–89 Saksa DV Riiginõukogu esimees. Suri 29. V 1994 Tšiilis maapaos.

*Hongkong (hiina *Xianggang*, ingl *Hong Kong*). Hiina RV erihalduspiirkond Lõuna-Hiina mere rannikul; 1092 km², 6 310 000 el. (1996), halduskeskus Xianggang (Victoria). Hõlmab Juulongi (Kowlooni) poolsaare, Xianggangi (Hongkongi) ja Lantau saare ning 234 väikesaart. H-i pindala suurendatakse merepõhja täitmise ja kaubanduskeskus ning rahvusv. lennuliinide sõlm. 1996. a. lõpul tegutses H-s 182 litsentseeritud ja 62 piiratud litsentsiga punka, 157 välispanga kontorit ja 124 hoivustuskompantid. H-i börs on Aasia Tokyo börsi järel teisel kohal. 1995 moodustas eksport 231,7 ja reeksport 112,5 ning import 491,1 mrd. H-i dollarit. Sadama veosekäive oli 173 mln. t (maailmas 8. koht). H-s on maailma suurima kiibega konteinerivesiadam, Kai Taki ja Lantau saarel Chek Lap Koki rahvusv. lennujaam (avati 1998), metroo (43,2 km) ja H-i Guangzhouga ühendav rdt. 1996 käis H-s 10,5 mln. turisti. — Kuni 30. VI 1997 oli H. Suurbritannia omavalitsusega valdus. Suurbritannia ja Hiina 19. XII 1984 avaldatud ühisdeklaratsiooni kohaselt liiks H. 1. VII 1997 Hiina RV jurisdiktsiooni alla ja liideti erihalduspiirkonnana Hiina RV-ga. Viimane kohustus 50 aasta kestel säilitama senise sotsiaal-maj. korra, inimeste elukorralduse, rahaliiku ja ühe ametikeelena inglise keele ning kasutama nime ühekselt H-i ja Xianggangi. Hiina RV juhib H-i välispoliitikat ja kaitset. Põhiseadus jõustus 1. VII 1997. Kohalik seadusandlusorgan on 60-liikmeline Seadusandlik Nõukogu. Täidesaatev võim kuulub Hiina RV juhtkonna määratud eripiirkonna haldusjuhile ja Täidesaatevale Nõukogule (valitsusele). **Hopkins** [-nz], sir Anthony (31. XII 1937), inglise näitleja. Mänginud mitmekülgse karjateatritelejana a-st 1964 Londoni teatrites (1966–73 *National Theatre*'is) ja a-st 1966 filmides. Rahvusv. maine filminäitlejana on pälvinud 1990. a-il *F: Lövi talvel* (1968), *Nukuma* (1973), *Elevantmees* (1980), *Voonakeste vaikimine* (1991), *Howards End* (1992), *Elu kuldset hetked* (1993), *Tee Wellville'i* (1994), *Nixon* (1995), *Picasso: looja ja hävitaja* (1996), *Amistad* (1997), *Zorro mask* (1998).

B: M. F. Callan. *Anthony Hopkins*. London, 1994. **Hopkins** [-nz], Gerard Manley (28. VII 1844 – 8. VI 1889), inglise luuletaja. Astus 1866 katoliku usku, oli a-st 1877 jesuiidipreester. Tema uodsete kujundite ja rütmidega alliteratsioonirohked värssid, milles kajastuvad uskliku hinge heitlused, avaldati alles 1918 ning on sestpeale mõjutanud uuemat luulet. **Horkheimer** [-haimer], Max (14. II 1895 – 7. VII 1973), saksa filosoof ja sotsioloog; *Frankfurdi koolkonna, Frankfurdi Sotsiaaluuringute Inst-i (1930–33) ja ajakirja „Zeitschrift für Sozialforschung“ (1932–

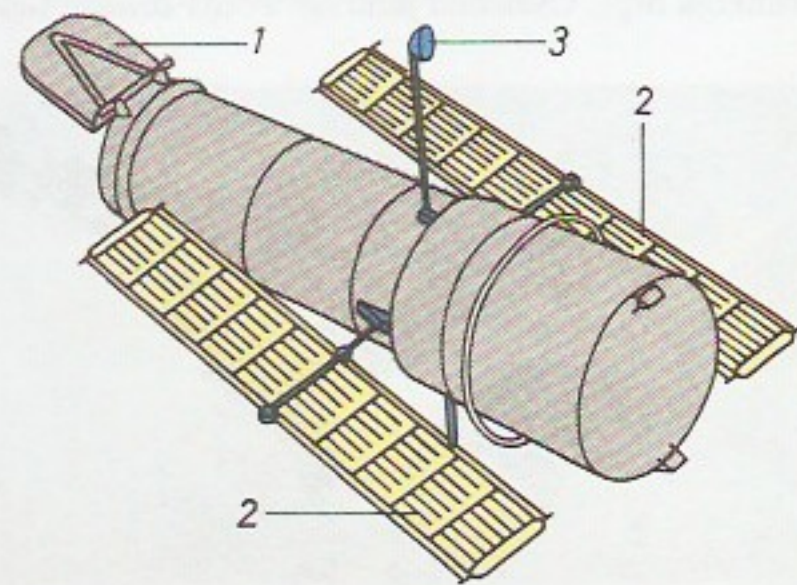

tus- ja remonditehased on Rijekas, Splitis, Pulas, Zadaris ning Šibenikis. Suuremad masina- ja elektrotehnikatööstuslinnad on Zagreb (tööstusseadmed, tööpingid, elektrotehnikatooted), Osijek (põllum- ja tekstiilimasinad, elektrotehnikatooted), Slavonski Brod (vedurid, vagunid, trammid, trollid) ja Karlovac (turbiinid, diiselmootorid). Keemiatööstus on koondunud Zagrebi (orgaaniline keemia), Spliti (tehiskiud, plastmassid) ja Osijeki (väetised) lähedale. Tsemenditööstuse (Split, Pula, Omiš, Zagreb) toore on suur kvaliteetse mergli varu. 1993 töötati üles 3,14 mln. m³ metsa, sellest kulus suur osa mööbli, tselluloosi ja paberi tootmiseks. Tubaka-, konservi- ja veinitööstuse tooted on tähtis väljaveokaup. Loodusolude eripärale vastab kolm peamist põllum-piirkonda: viljakal Kesk-Doonau madalikul valdab põllundus, Dinaari mägedes karjandus ja Aadria mere rannikul lähistroopiline puuviljakasvatuse. Haritavat maad on 1,48 mln. ha (26 % riigi terr-st). Peamised teraviljad on mais (1993. a. 1 671 000 t) ja nisu (882 000 t), vähem kasvat. otra, rukist, kaera, riisi, hirssi ja tatart; olulised tehnilised kultuurid on suhkrupeet (537 000 t), tubakas (10 000 t) ja päevalill (43 000 t seemneid). Tähtsal kohal on kartuli (508 000 t), söödataimede (söödapeedi, lutseni, ristiku) ja köögivilja (kapsa, tomati, porgandi, pipra) kasvatamine, vähe on kanepi- ja linapõlde. Kõikjal peetakse veiseid (1994. a. 519 000), sigu (1 347 000) ja kodulinde (12,5 mln.), eeskätt Dinaari mägede kidura rohukattega karjamaadel lambaid (444 000) ja kitsi (102 000). Tavapäraselt heal tasemel on viinamarjakasvatuse ja aianduse. Viinamarjaistandusi oli 1993. a. 60 000 ha, viinamarjasaak 305 000 t. Kasvat. musti ploome (60 000 t), õunu (62 000 t), pirne, mureleid ja kirsse, Dalmaatsias ka õli- ja viinapuud, tsitrusi, nektariine ja mandleid. 1993 püüti 31 000 t kala. Oluline majandusharu on turism. Aadria mere rannikul ja saartel on palju merekuurorte (Dubrovnik, Opatija, Rijeka, Pula, Rovinj, Umag ja Poreč). Rdt-d on 2664 km, sellest 67 % elektrirdt. (1994). Kõik peamised tööstus- ja sadamalinna (peale Dubrovniku) kuuluvad ühtsesse rdt-võrku. Mnt-id on 26 929 km, tähtsaimad on Kesk-Euroopat läbi H. (Ljubljana–Zagreb–Belgrad) Balkani poolsaare lõunaosaga ühendav kiirtee ja Aadria mnt. (Trieste–Rijeka–Zadar–Dubrovnik). Suured meresadamad on Rijeka, Split ja Šibenik, väiksemad Dubrovnik, Pula, Zadar ja Ploče. Rijeka sadamat kasutavad ka Austria ja Ungari, Ploče sadamat Bosnia ja Hertsegoviina. Doonaul on tähtis koht välis-, Savai ja Draval sisevedudes. Suurima käibega jõesadamad on Zagreb, Osijek ja Slavonski Brod. Rahvusv. lennujaam on Zagrebis, Splitis, Dubrovnikus ja Zadaris. Välja veetakse laevu, seadmeid, transpordimasinaid, elektrotehnikatooted, keemiakaupa, ravimeid, boksiti, alumiiniumi, puitu, tsementi, kudumeid, jalatseid, külmutatud liha, sigarette, veini, konserve, värsket ja kuivatatud puuvilja. Peamised kaubapartnerid on Itaalia, Saksamaa, Sloveenia, Prantsusmaa ja Suurbritannia.

Hubble'i kosmoseteleskoop. 1 objektivi avastamislinn, 2 päikesepaneel, 3 sideantenn

• **Ajalugu.** Apr-mais 1990 toimusid mitmeparteilised parlamendivalimised, mille võitis rahvuslaste H. Dem. Liit (jää võimule ka 1992. ja 1995. a. valimistel). 21. XII 1990 teatas H., et on suveräänne ning tal on õigus Jugoslaaviast eralduda. 1991 hõivasid H. serblased Jugoslaavia Rahvaarmee toetusel ligi kolmandiku H. terr-st ja kuulutasid selle Krajina Serblaste Vabariigiks. 19. V 1991 H-s korraldatud rahvahääletuses pooldas 94 % osalenuist iseseisvust ja 25. VI 1991 kuulutas parlament H. iseseisvaks. 2. I 1992 sõlmiti Jugoslaaviaga relvarahu ja 15. I 1992 tunnustasid H-t Euroopa Liidu riigid. Veebr. 1992 viis ÜRO H-sse oma rahulvalve jõud. Pärast nende vähendamist apr. 1995 hõivas H. vägi üllatusrännakuga osa Krajina Serblaste Vabariigist. ÜRO kontrolli alla jäänud Ida-Slavoonia tagastati H-le jaan. 1998. President on a-st 1990 F. Tuđman (s. 1922) ja valitsusjuht a-st 1995 Z. Mateša (s. 1949; mõlemad H. Dem. Liidust).

host (ingl), 1. emulaatorarvuti, arvuti, mis võimaldab mingil seadmel (arvutil) toimida teisenüübise seadmena. — 2. teisi arvuteid või terminale teenindav süsteemi peaarvuti. — 3. ainsuse aadressiga Interneti arvuti vm. võrguseade.

hot dog (ingl), *frankfurdi vorst (13. kd.).

*Houphouët-Boigny, Félix. Suri 7. XII 1993.

Hovi, Kalervo (13. IX 1942), Soome ajaloolane. Lõpetas 1968 Turu ülikooli. Olnud 1976–86 Turu ja Oulu ülikooli dots. ja abiprof., a-st 1986 Turu ülikooli korraline prof. H. on T. V. Nünnemaa viljakaim õpilane Balti ja Eesti ajaloo alal. Uurinud pms. diplomaatia ajalugu, sh. Antandi riikide Balti poliitikat ja Balti riikide välispoliitikat a-il 1917–39, ning Tallinna kubvike ajalugu. T: *Cordon sanitaire or barrier de l'est? The Emergence of the New French Eastern European Alliance Policy 1917–1919 (1975), Interessenephären im Baltikum 1919–1922. Finnland im Rahmen der Ostpolitik Polens* (1984). 4

*Hristov, Boris. Suri 28. VI 1993.

HTML (<ingl hypertext markup language 'hüpertexti märgistuskeel'), pms. *veebis (13. kd.) kasutatav tekstivorming. Võimaldab luua veebid teistele tekstidele, pildile, helile jt. multimeediamuutetule ning kajundada dokumenti *brauseriga (13. kd.) vaatamiseks.

Huancayo [uankajo], linn Peruu keskosas Andide orus Mantaro jõe ääres 3260 m ü. m., H. prov. halduskeskus; 257 000 el. (1993). Kaubanduslinn; kivisöö, hõbedat ja vasemaagi kaevandamine, tekstiilitööstus. Ülikool (asut. 1962), peapiiskopi residents. Linn a-st 1823.

Hubble'i kosmoseteleskoop [hubi] (ingl. *Hubble Space Telescope*, lüh. HST), E. P. Hubble'i järgi nimetuse saanud, 2,4-m-se teleskoobiga USA orbitaalservatoorium. Koosneb Ritchey-Chrétien optikasüsteemist, kerest ja mehhanismidest ning teaduslikust mõõteaparatuurist (lainurk-planeedikaamera, närvade objektide kaamera, ülitundlik spektrograaf, suure lahtusvõimega spektrograaf, fotomeeter); üldpikkus 13,1, välisläbimõõt 4,27 m, mass 12,3 t, kahe päikesepatarei paneeli mõõtmed 2,3x11,8 m, suunamistõhusus 0,007 kaaresekundit. HST projekti alustas NASA 1977 (hiljem sai 15 %-lise osaluse Euroopa Kosmosesagentuur), orbitaalservatooriumi orbüüde viimine vübis „Challengeri“ avarii tõttu. Kosmosesüstik „Discovery“ viis HST ligi 600 km kõrgusele orbüüle 24. IV 1990. „Endeavouri“ meeskond parandas dets. 1993 tema optika- ja suunamissüsteemi. HST teadusprogrammi koostamiseks on USA-s asut. instituut (u. 250 töötajat), pikaajalised uuringud lähtuvad kuuest põhiprojektist: Päikesesüsteemi planeetide ja väikeplaneetide pildistamine, planeetide otsimine lähimate tähtede juurest, tihedate kaksik- ja mitmiktähtede ning täheparvede keskosa uurimine, galaktikate tuuma ja kvasarite ümbrise vaatlemine ning galaktikate kauguse määra-

kõnelustes, tema osavõtul sõlmiti apr. 1998 leping, mis ametlikult lõpetas aastakümneid kestnud konflikt. Nobeli rahupreemia 1998 (koos D. Trimble'iga).

humifikatsioon (<lad *humus* 'maa' + *facere* 'tege-ma'), taimsete ja loomsete jäänuste biokeemiline ja mikrobioloogiline muundumine, lähteainest keeruka-ma ehituse ja koostisega huumusainete teke ning *huu-muse moodustumine. Vt. ka humiained, humi-napped.

Hundertwasser, Friedensreich, õieti Friedrich Sto-wasser (15. XII 1928), austria kunstnik ja arhitekt. Varases loomingu viljelnud ekspressionistlikku ja abstraksionistlikku graafikat ja maalikunsti. 1970. a-ist tegelnud keskkonnakunsti ja arhitektuuriga. Saanud tuntuks kirevate ja fantaasiaküllaste fassaadikujundus-tega ning ümberehitusprojektidega. 1991 avati Viinis tema kavandatud H-i muuseum.

B: H. Rand. *Hundertwasser*. Köln, 1993. ◀

Huppert [üpe:r], Isabelle (16. III 1953), prantsuse filminäitleja. Sai rahvusvaheliselt tuntuks C. Goretta filmiga „Pitsikudaja“ (1977). Teisi filme: „Violette Nozière“ (1978), „Oed Brontëd“ (1978), „Teine nai-ne“ (1980), „Taevavärv“ (1980), „Kameeliadaami te-gelik elu“ (1981), „Magamistoa aken“ (1986), „Ma-dame Bovary“ (1991).

Hurd [hö:d], Douglas Richard (8. III 1930), Suurbri-tannia riigitegelane. A-st 1952 tegutses diplomaadina Pekingis, ÜRO juures ja Roomas, a-st 1966 oli Kon-servatiivse Partei teenistuses (E. Heathi erasekretär, seejärel pol. sekretär). Oli M. Thatcheri valitsuses 1979–83 välisministeeriumi riigiminister, 1984–85 Põhja-Iirimaa minister, 1985–89 sise- ja 1989–95 välisminister. Kirjutanud põnevusromaane („Tõeline mäng“, 1972).

***Husák**, Gustáv, Tšehhoslovakkia poliitik. Süüdistatuna võimu kuritarvitamises, tagandati dets. 1989 Tšehhoslovakkia presidendi kohalt ning heideti veebr. 1990 Tšehhoslovakkia KP-st välja. Suri 18. XI 1991.

Hutton [hatn], James (3. VI 1726 – 26. III 1797), šoti looduseuurija ja geoloog. Lõi plutonismi teooria, mille järgi on kõik kivimid tekkinud „maasisese kuumuse“ toimel. Uurimuses „The Theory of the Earth“ (3 kd., 1785) kujutas maakera ajalugu kui lõputut tsüklite rida (kordumist), milles tühete mandrite purunemisele järg-neb perioodiliselt teiste mandrite teke. Juhtis tähelepa-

nu minevikus toimunud ja nüüdisaegsete geoloogiliste protsesside sarnasusele.

huutilased (*Capromyidae*), L-Am. ja Kariibi mere saarte näriliste sugukond; prk-i 3, liike 32. H-te keha on masajas; tüvepikkus 20–65 cm, mass 0,5–9 kg. Karvase saba pikkus on 3,5–42 cm. Pealiskarvad on pikad ja karmid, aluskarvastik pehme ja tihe. Kolme-osaline magu on näriliste seltsis keerukaimad. Silmad ja kõrvalestad on väikesed, jäsemel lühikesed ja tuge-vate küünistega. Elavad metsas ja kaljumäestikus ena-masti puu otsas, osa h-i ehitab võrasse kuni meetrise läbimõõduga ühispesi. Vastsündinud on hästi arene-nud. Kuigi põliselanikud kasutavad h-i toiduks, hakkas nende arv vähenema alles pärast eurooplaste tulekut, sest need raiusid maha metsi ja tõid sisse kiskjaid. Suhteliselt tavaline on konga (*Capromys pilorides*). Ehkki enamik h-i LK ja 5 liiki maailma PR, obustab neid salaküttimine ja metsade hävitamine. Mõnes loo-masüsteemis käsitletakse h-na ka *nutriat.

huvikool, koolikohustusest ja tööst vabal ajal huvi- ja täiendharidust andev asutus, nt. Tallinna Huvikeskus „Kullo“ ja keeltekoor „Sugesto“.

***Hu Yaobang**. Suri 15. IV 1989.

***Huynh Tan Phat**. Suri 30. IX 1989.

höbeleht (*Anaphalis*), mitmeaastaste rohttaimede perekond korvõieliste sgk-st; u. 110 liiki Aasia ja P-Am. parasvöötmes ja troopikamäestikes. Väikesed keelõiteta korvõisikud, mida ümbritseb valkjatest ki-lejatest lehekkestest kohev üldkatis, asetsevad hrl. tip-mises kinnasjas liinõisikus. Villi on soemmis. Eesdis kasvab püsilillena enim juulist sept-ni õitsevat kuni 1 m kõrgust püstiste varte, lineaalsüstjate, alt valgevilt-jate lehtede ning suurte valgete õisikutega pärl-h-e (*A. margaritacea*). H. eelistab kalvat liivmullal paik-nevat päikesepaistelist kasvukohta. Sobib nõmme-aedadesse, kuivadele liivastele ja püepaistele ala-dele pinnakattetaimena ning kiviktaimlase. Lõke-lillena säilib h. kaua, teda kasut. ka kuivatatult lille-seadetes. H-e paljundatakse seemnetega või kevadel taime jagades. ◀

hörendik, ebasoodsates oludes kasvav hõne mets, nt. külma, liigniiske või kuiva kasvukohta mets. H-s puu-ladvad ei liitu. Eestis on h-d enamasti soometsad. Mei-satundra metsad on tüüpilised h-d, sealised puud on palju madalamad ja kikumad kui lõunapoolsemates piirkondades kasvavad sama liiki puud. H-d on ka kõrbete nn. saksaulimetsad. ◀

hädatoit, näljatoit, sobiva toidu puudumise või näl-ja korral söödav toit. H. on seda söövale loomale toite-väärtuseta (nt. kask põtrade trüdis).

***Höller**, Karl. Suri 14. IV 1987.

hüdroindikatsioon, veekogude, pinnase ja põhjavee omaduste ja seisundi määramine taimede abil. *bioin-dikatsiooni alaliik. Nt. vee liikuvust mullas näitavad angervaksad, veetaseme kõikumust paelrohi ja lünk-tarn. Vee reostustaset saab määrata vetikatega.

hüperinflatsioon, hindade väga kiire tõus ja raha väärtuse langus, millega kaasnevad barterehingud ja välisvaluuta kasutamine. H. võib hävitada riigi rahan-dussüsteemi ja pidurdab majanduskasvu. H. oli pärast I maailmasõda Saksamaal, 1989 Jugoslaavias (ja hin-dade indeks oli 135 %) ja 1989–90 Poolas.

hüperkaltsemia, med seisund, mille korral vere-plasma kaltsiumi kontsentratsioon on normaalsest (9,4 mg/dl) suurem. Sel puhul on inimene loid, võib teki-da kõhukinnisus, isu väheneb. See tuleneb seedekulga silelihaste kokkutõmbevõime vähenemisest. Nähud ilmnevad siis, kui vereplasma kaltsiumi kontsentrat-sioon on u. 12 mg/dl, ja muutuvad silmanähtavaks, kui see on 15 mg/dl.

hüpertekst, hajusalt paiknevatest osadest koosnev, kuid viitesõnade (hüperlinkide) kaudu tervikut moo-dustav digitaalne tekstikogum; laiemas täh-s hõlmab

ka joonised jm. graafikat ning viljeid nendele. Liht-
samm h. on arvuti spikristusteem, laulatuslikke h-e
kust globaalses arvutivõrgu teabesüsteemis (WWW)
ja multimeediuutimistoodetes.
hüpikgasell (*Antidorsas marsupialis*), Lõuna-Aafri-
ka kõrbe ja poolikõrbe vaheldane kõrgejalgne
vestlane; keha nõrke, pikkus 120–150 cm. Isastel on
sarvepikkus kuni 48 cm, emastel kuni 28 cm. Pea on
väike, silmad väga suured. Mahalake toidu korral ei joo
vett. H-l on erakorraline hüppevõime: hüppab 3,5 m
kõrgusele ja 15 m kaugusele. Vanasti rändasid h-d
toiduotsingul suurtarjadena, milles oli mõnikord üle
miljoni isendi, nüüdseks on h-e säilinud üksnes rah-
vusparkides. ▲
hüpikhamstriik (*Macroartomys*), Madagaskari hiir-
laste perekond; 2 liiki. Elutsevad kuivadel metsaala-
del, põõsastikes ja rohustes; tüüpikkus 8–12 cm,
tüüga saba pikkus 10–21 cm. Kõrvallestad ja tagajalad
on väga pikad. H-d on tööloomad. Rajavad urge, mille
avad sulgevad püevaks mullast korgiga. Pesakonnas on
2–3 poega.
hüpokaltseemia, med seisund, mille puhul vereplas-
ma kaltsiumi kontsentratsioon on normaalsesest (9,4
mg/dl) väiksem. Kui kaltsiumisisaldus on vähenenud
35 % (kuni 6 mg/dl), siis võivad tekkida skeletilihaste
tõmbused (tetaania) ja krampid. Vecelgi suurem vähe-
randatav.

neimine (kuni 4 mg/dl) võib põhjustada surma. H-l
põhjustavad kaltsiumihäirete vahetu häired.
hüpokaltseemia, sügavale veekeemilises vahetuses
hüpokaltseemia h. on halokliin ja temperatuuri h.
*terminoloogiline.
hüppurhiir (*Notomys*), Austraalia hiirlaste perekond;
9 liiki (koik LK). H-d elutsevad kõrbes, rohlais ja
põõsastikes; tüüpikkus 9–18 cm, tüüga saba pikkus
12–22 cm, mass 20–50 g. Tagajalad on erakorraliselt
tõukavad. Uru rajavad pikke hüpikteid. H-d on
mõnikord elavad kukkurhüpikute ühises urustikus;
hüsterograafia (< kr *hyster* 'emakas' + *grapho*
'kirjutamine'), metrograafia, emaka seisundi graafili-
ne registreerimine ehk röntgenpildistus, mille puhul
kasut. kontrastainet. Tulemusena saadakse hüste-
rogramm.
hüvitusväärtpaber, Eesti omandireformi aluste sea-
duse (1991) kohaselt dokument, mis annab omandi-
reformi õigustatud subjektile õiguse saada õigustas-
talt võõrandatud vara eest kompensatsiooni. Vara kom-
penseeritakse nt. riigitehetele aktsiatega või erasta-
misele kuuluva riigivaraaga. H. on nimeline ja pä-
randatav.

I! I! I! I! I!

Curier New Normal
20. saj. lõpp

Times New Roman
20. saj. lõpp

Arial Normal
20. saj. lõpp

Brush 455
20. saj. lõpp

City Medium
20. saj. lõpp

Shelley Allegro
20. saj. lõpp

"Ibrahimi, Dolores, Suri 12, XI 1989.
Suri 17, XII 1993.

Ida-Kapimaa (ingl *Eastern Cape*), provint LAV ka-
puosas India ookeani ääres; 169 600 km², 6 481 000
el (1995); halduskeskus Bisho. Moodust. 1994.

Ignarro, Louis J. (31. V 1941), ameerika farmako-
loog. Olnud 1979–85 Tulane'i ülikooli meditsiini-
ja teaduskolooži professor. Tuvastatud 1986, et
farmakoloogiliseks endoteeli rakudes tekib läbi-
mõõdukalt (NO) – teadaolevalt esimene gaas, mis
kannab organismis signaali edasi. NO põhjustab vere-
soonte laienenemist, sest sooni umbristevad lihased lõ-
gavad vähem, verevoolu suurenemine ning paljude teiste
haiguste (südame- ja kopsuhaiguste, kõrvererõhuti-
ve) puhul raviks ning diagnostiliseks analüüsiks deks
(nt. astma puhul). Nobel preemia 1998 (koos R. F.
Furchgott ja F. Murad'ga).

Imnooloogia, organismide eluajaloo uuriv tea-
dusala. Geoloogilises mõttes eluajaloo uurimise
jälgi (imnooloogia) võib paleo- ja geoloogilise
mide elu jälgi neo- ja geoloogilise eluajaloo uurimise
segab asjaolu, et eluajaloo uurimiseks kasutatakse
võivad üheskoos eluajaloo ja geoloogilise eluajaloo
liti, *Iiri maa, ntk Lääne-Euroopa, hõlmab suurema
osa Iiri saarest; 70 283 km², 3 621 000 el (1996), pea-
linn Dublin (1991 eestlasedega 916 000 el). Räägit-

hisod on IE ja IRL. Linnarahvastiku oli 1995. a. 58 %.
Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 0,1 %.
Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 52,765
mrd. \$ (14 710 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoo-
dangust (60,78 mrd. \$) andis põllum. 8 %, tööstus 9 %
ja teenindus 83 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm.
2,5 %, tööpudus 1996. a. 11,3 % ja välisvõlg 47,69
mrd. \$ eest. Peamiselt väljavõttekaubad on masinad ja
seadmed (34 %), keemiatooted (19 %), toiduained
(17 %) ja tarbekaubad (14 %). Tõukasumaa, USA ja Prant-
susm. 1995 käis 1-4,26 mln. turisti (tuli 1993. a. 1,6
mrd. \$).

* **Ajalugu**. P. J. Hillery oli I. president a-ni 1990. Siis
valiti I. esimene naispresident M. Robinson (s. 1944),
kes loobus sept. 1997 ennetähtaajalt ametist. Nov-st
1997 on I. president M. McAleese (s. 1947) vasaktsentristlik
koalitsoonivaalitsus. Ennetähtaajalt koalitsiooni
misteel juunis 1997 võitis paremtsentristlik koalitsioon
(*Fianna Fail*) ja Progressiivsed Demokraadid). Peami-
nistiks valiti B. Ahern (s. 1951).

Israel, ntk Edeela-Aasias Vahemere kagurannikul;
21 946 km² (sh. Ida-Jerusalalemm ja Golan'i kõrgustik,
1176 km²), 5 422 000 el. (1996), pealinn Jerusalemm
(1994. a. 578 000 el.). Riigitihtisid on IL ja ISR, riigi-
keelid heebre ja araabia keel. Rahvastiku moodus

1994

Bat Yam
Netanya
Beer Seva
Petah Tikva
Rishon le Zion
Holon
Haifa
Jerusalemm
Jaffa-Tel Aviv

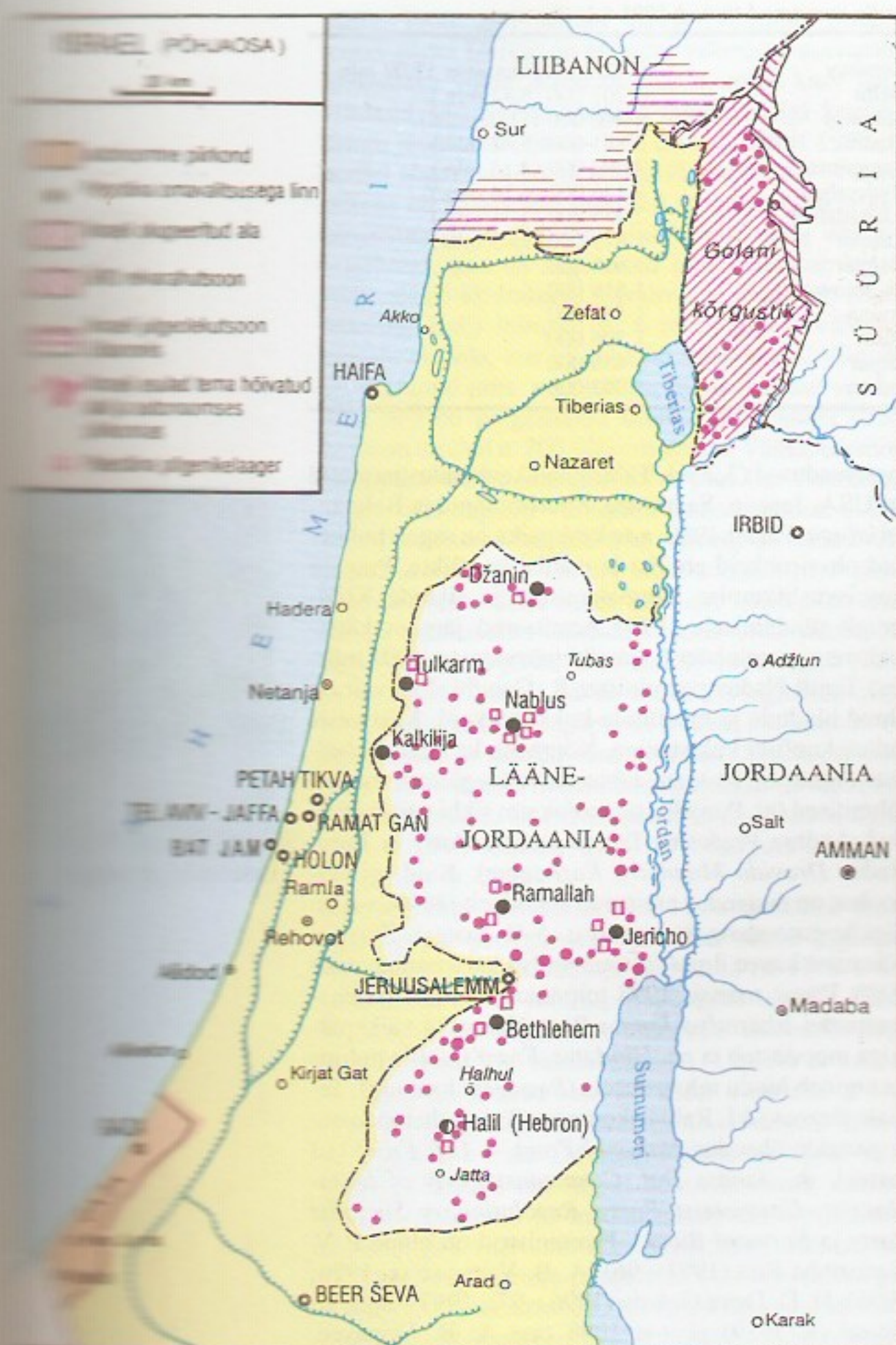
1993 (elanike arv)

1993 (elanike arv)

Jerusalemm
Jaffa-Tel Aviv
Holon
Rishon le Zion
Petah Tikva
Beer Seva
Netanya
Bat Yam

1994

tavad juudid 82 % (sh. u. 600 000 pärit NSV Liidu alalt) ja araablased 18 %. Linnarahvastiku osatähtsus oli 1995. a. 91 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 87,875 mrd. \$ (15 920 \$ 1 in. kohta). Sisemajanduse kogutoodangust (91,96 mrd. \$) andis põllum. 4 %, tööstus 38 %, teenindus 58 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 17,1 %, tööpuudus 1996. a. 6,4 % ja välisvõlg 20,5 mrd. \$. Sisse veeti 1996. a. 29,6 mrd. \$, välja 19,1 mrd. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on briljandid, teadus-, side- ja meditsiiniaparatuurid (14 %), keemiatooted (13 %), arvutid ja bürooseadmed (5,7 %) ning põllum-saadused. Tähtsamad kaubanduspartnerid on USA, Belgia ja Luksemburg, Suurbritannia ning Saksamaa. 1995 külastas I-i 2,5 mln. turisti (tulu 1994. a. 2,27 mrd. \$).

• **Ajalugu.** I-i arengule on 1980.–90. a-il olnud iseloomulik jätkuv vastasseis Araabia riikide ja Palestiina araabia elanikkonnaga. Juutide osatähtsuse suurendamiseks on agaralt soodustatud sissetõu Ida-Euroopa maadelt ja NSV Liidust ja seejärel Venemaalt (vene keelt kõneleb juudi rahvastikust u. 20 %), Etioopiast toodi 1984 ja 1991 I-i u. 30 000 juudiusulist falahhat. Sellega on kaasnenud msg. majandusraskusi: seekli devalveerimine 1988–89 ja elukalliduse järsk tõus 1997. Juudi ja araabia elanikkonna suhete teravnenemise tagajärjel algas 1987 araablaste passiivne vastupanu *intifada*. Pms. USA survele hakkasid I-i pol. jõud otsi-

ma palestiinlastega kokkulepet: 1993 tunnustas peaminister I. Rabini valitsus Palestiina Vabastusorg-i kui Palestiina rahva esindust ja Palestiina Vabastusorg. tunnustas I-i riiki. Norra vahendusel Oslos alanud läbirääkimised lõppesid 13. IX 1993 sõlmitud Washingtoni kokkuleppega, mis nägi ette Gaza ja Jordani jõe läänekalda alal Palestiina omavalitsuse loomise, 13. IV 1994 moodustati Palestiina Autonoomia nõukogu (president Y. Arafat). Kuid palestiinlaste ja I-i suhted on endiselt pingelised, sest PVO-välised võitlusorg-d (*Hamas* ja veel 9 org-i) korraldavad terroriaktisioone ning tegutsevad ka juudi äärmusrahvuslaste (1995 tapis äärmusrahvuslane peaminister I. Rabini). Pinge allikaks on enamasti see, et araablaste maad hõivatakse juudi uusasunike tarbeks. Läbirääkimised on saanud jätkuda eeskätt USA-poolse vahendustegevuse toel. 1997 sai palestiinlaste omavalitsuse Hebron. Peamised parteid on parempoolne rühmitis *Likud*, mille juht B. Netanjahu (s. 1949) on a-st 1996 peaminister, Eisraeli Tööpartei (selle juhid on olnud I. Rabini ja S. Peres) ning usuliste väikeparteide rühmitis. Uue pol. jõuna on a-st 1996 tegutsenud pms. Vene päritolu immigrandide partei *Yisrael Baaliya*. I-i president on a-st 1993 E. Weizman.

B: E. Saks, T. Saks. *Püha maa Israel*. Tln., 1998.
ikkeseened (*Zygomycota*), seente hõimkond, mis varem kuulus alamhõimkonnana *vetikseente hõimkonda; u. 900. Eesist 45 liiki. I-te rakk on hästi arenenud hulgaarvuline rakuvaheseinteta seemenidistlik, rakukestad sisaldavad kiitini, mittesuguliselt paljunevad sporangiosporidega (*eoss), suguline paljunemine toimub *sügogaamiana. I-te seas on saprofüüte ning taimede, loomade ja seente parasite ja poolparasite. I-te hmk-a ainsas, seigseente (*Zygomycetes*) klassis on 2 seltsi: nutthallikulaadsed (*Macromycetes*) ja putukahallikulaadsed (*Entomophthorales*). Nutthallikulaadsed osalevad mullatekkes ja pütiustavate taimede hõrgu, seltsi kuulub inimese igapäevaelus olulisi seeni (hallitusseeni, inimese ja koduloomade mikrooside tekitajaid, alkoholkäärimise tekitajaid, orgaaniliste hapete moodustajaid). Olulisi perekondi: nutthallik (*Macor*), täpphallik (*Rhizopus*), köduhallik (*Mortierella*). Putukahallikulaadsete seltsi tuntum liik on kirsi-putukahallik (*Entomophthora muscae*), millega nakatuvad toakärbsed.

ikoon, infteksti asendav, kergesti jälgitav ja rahvusvaheliselt arusaadav väike piltkujutis. I-e kasut. oluliselt arvuti graafilises kasutajaliideses programmide ja seadmete käivitamiseks jm. valiku tegemiseks.

• **Ikramov**, Kamil. Suri 1989.

Iliescu [-esku], Ion (3. III 1930), Rumeenia riigitegelane. Õppinud Bukarestis ja Moskvas energetikat. Olnud 1965–84 Rumeenia KP KK liige ja 1984–89 Bukarestis kirjastuse direktor. Juhtis N. Ceausescu režiimi vastases ülestõus (1989) Rahvuslikku Püstitõus. 1990–96 Rumeenia president.

Iligan, linn Filipiinidel Mindanao saarel I-i lähe ääres I-i jõe suudmes; 273 000 el. (1995). Sadam ja Mindanao saare peamine tööstuskeskus; tekstiil-, alumiiniumi-, keemia- (sh. kaaliumkarbidaid, väetised), teemendi- ja vineeritööstus. Tehnikainst. (asut. 1961). Linn a-st 1950.

Iljin, Ivan Aleksandrovitš (28. III 1883 – 21. XII 1954), vene filosoof, politoloog ja kultuurikoolane. Oli a-st 1909 Moskva ülikooli õppejõud, avaldas töid antiikfilosoofia ja saksa idealismi kohta. Pärast 1917. a-t oli mitu korda nõuk-vastase tegevuse pärast vangis. 1922 mõisteti ta surma, seejärel saadeti Nõuk. Venemaalt välja. 1923–34 oli I. Berliinis vene teadusliku inst-i prof. 1934 keelasid Saksa võimud tal pol. ja teadusliku tegevuse, a-st 1938 elas ta Šveitsis. I. alustas G. W. F. Hegeli õpetuse uurijana, hiljem arvustas selle kaemuslikkust, rõhutades vene usufilosoofilise

püüv. 1966. a-st võimul olevat presidenti Suhartot toetav partei *Golkar* on kõikidel valimistel saavutanud ülekaaluka võidu. Kuid majandus, mille kasv jätkus viimasel kümnendil ühtlases tempos (riigi kogutoodangu juurdekasv oli 6–7 % aastas), sattus 1998. a. I poolel sügavasse kriisi, elukallidus tõusis 3–4 korda, sellega on kaasnud massilisi rahutusi. Olukorda on pingestanud suured metsatulekahjud ning etnilised konfliktid, mis on sünenud pms. valitsuse kavast, mille alusel asustatakse ülerahvastatud aladelt (Jaava, Madura, Bali) inimesi (u. 6 mln.) ümber vähemuse- etniste aladele, kus on rohkem vaba maad. Viimased on suhtunud pms. muslimite uusasukatesse vaenulikult. See on pingestanud suhteid paapua Irianil, kuhu on toodud u. 200 000 uusasukat. Vähemuse- etniste vastupanu on lämmatatud relva jõul (nt. Pontianakis tapeti 1997 dajakite vastupanu mahasurumisel u. 2000 in.). Ohvrirohke (u. 250 000 tapetut) on olnud 1975 annekteeritud Ida-Timori iseseisvusvõitluse jätkuv lämmatamine. Selle tõstis rahvusv. tähelepanu keskmesse rahumeelset lahendust taotlevatele juhtidele J. Ramos Hortale ja C. F. X. Belole 1996 antud Nobeli rahuauhind. Teistest parteidest on I-s legaalsed muslimite Ühendatud Arengupartei (*Partai Persatuan Pembangunan*) ja kristlik-dem. *Partai Demokrasi Indonesia*. 1997 alanud majanduskriis ajendas kevadel 1998 massirahutused. Et kiirendada reforme, loobus Suharto mais 1998 võimust, 21. V 1998 sai presidendiks B. J. Habibie (s. 1936).

informaalne kasvatus, õieti informaalne kool, lapsekeskse pedagoogika mõjukas suund Inglismaa algkoolides II maailmasõja järgseist a-ist 1970. a-teni, 20. saj. II poole reformpedagoogika suundi. Lähtus arengupsühholoogilistest tõdedest: tähtsustas lapse huve, võimeid ja valikuvabadust. Lapsele ei esitatud valmistõdesid, need lasti tal endal avastada. 1960.–70. a-il arvustasid Oxfordi ja Cambridge'i ülikooli teadlased i. k-t nn. „Mustades paberites“ (*The Black Papers*): heideti ette liigset liberaalsetemist, vahendainete (emakeele ja matemaatika) alaväärtustamist, ühisk-a põhiväärtuste kõrvaleheitmist, autoriteetide eitamist ning õpetaja ja õpilaste koostööoskuste puudumist. I. k-t rakendanud algkoolide õppetase oli traditsioonilise algõpetusega koolide õppetasemest madalam.

infotehnika, *tehnika (13. kd.).

infoturve, infotehniliste, füüsiliste ja organisatsiooniliste abinõude rakendamine infovara (andmete, tarkvara, infoseadmete, sidesüsteemide, infrastruktuuri, personali) turvalisuse säilitamiseks. I. peab tagama vara käideldavuse (kättesaadavuse ja töövalmiduse), konfidentsiaalsuse (volitamata eest varjatuse), tervikluse (andmete koostöökõla, muutumatuse autentsuse, riistvara täieliku funktsionaalsuse jm.) ja seaduslikkuse (nt. autoriõiguse või *andmekaitse (13. kd.) mõttes). Infovara võivad turvaaukude (halb töökorraldus, standardite eiramine, tarkvaravead, väärad töövõtted) kaudu kahjustada stiihilised ohud (äike, ujutus, toitekatkestus, tehniline rike, mingi äpardus) või ründed (vargus, sissetung laivõrgust, viiruste levitamine ja volituste kuritarvitamine). Turvameetmed on profülaktilised (turvakoolitus, *varundamine (13. kd.), *pääsu reguleerimine (13. kd.), puhvertoite kasutamine, krüpteerimine, riistvara lukustus, ekraani maskimine, kohtvõrgu tulemüüruvutiga isoleerimine jm. tõkestus- ja hoiatusabinõud), diagnostilised (vara kasutamise automaatne logimine, valvesignalisatsioon, digitaalsigneerimine, elektronvesimärgistus) ning taastelised (varuressursside ja -protseduuride kasutuselevõtt). Majanduslikult olulisteks turvameetmed valitakse riskianalüüsi põhjal.

Inglewood [inglvud], linn USA-s Californias, Los Angelese edelapoolne eeslinn; 110 000 el. (1994). Metall-, masina- (sh. lennuki-), mööbli-, keemia- ja

keraamikatööstus, naftatööstus. Ülikool (asut. 1942), Hollywood Parkis on hobuste võiduajamisrada, linna edelaserval Los Angelese rahvusv. lennujaam. I. on asut. 1873, linn a-st 1908.

Inguššia, Ingušimaa (inguši *Galgajitš*, vn Ичкерия), vabariik Venemaa Föderatsioonis; u. 3600 km² (I. ja Tšetšeenia piir on demarkeerimata), 300 000 el. (1996), pealinn Nazran (71 900 el.). Asub Suur-Kaukasuse põhjanõlva keskosas. Maapõuevaradest leidub naftat. Peamised tööstusharud on naftakeemia-, keemia-, gaasitöötlemis-, metalli-, trikotaaži- ja toiduainetööstus. Kasvat. maisi, nisu, kaera, otra, suhkrupetti ja päevalille, köögi- ja puuvilju ning viinamarja, peetakse kariloomi, sigu ja peenvillilambaid. — Peale põhirahvuse ingušside (ligi 1/4 rahvastikust) elab I-s venelasi, tšetšeenide ja türklasi. — 9. saj. lõpust 13. saj. alguseni kuulus I. alaanide riiki, Venemaa koosseisus on ta a-st 1810. 1924 moodustati I. AO (1934. a-st Tšetšeeni-I. AO, mis 1936–44 oli samanim. ANSV). 1944 kaotasid tšetšeenid ja ingušid omariikluse, enamik neist küiditati pms. Kasahstani. 1957 Tšetšeeni-Inguši ANSV taastati ja representeeritud rahvused võisid kodumaale naasta. Et piiride määramisel jäi osa ingušside asu- alast Põhja-Osseetiasse, tekkis seal hiljem rahvuskonflikt, mis põhjustas ingušide asumise I-sse. 1990 kuulutati Tšetšeenia-I. sõltumatuks, 10. XII 1992 eraldus I. Tšetšeenist. 4

inimgeograafia, humangeograafia, inimmaateadus, van. nimetus inimesmaateadus (fr. *géographie humaine*, ingl. *human geography*, sh. *Humangeographie*, vn *географическое учение о человеке*), üks geograafia kahest põhiharust (teine on loodus- ehk *füüsiline geograafia), uurib inimeste ja nende rühmade elu ruumis ja ajas. I. analüüsib inimolemise suhteid nii looduse kui ka ühiskonna seisukohast ning sünteesib neid kohalikul, piirkondlikul ja ülemaailmsel tasandil. I. osad on *ajalooline, kultuuri-, käitumis-, *majandus-, *meditsiini-, *poliitiline (sh. valimis-), *rahvastiku-, ruraal-, *sotsiaal- ja linnageograafia. — I. kui teadusharu arendajad on olnud F. Ratzel (1844–1904; „*Anthropogeographie*“, 1882) ja J. Brunhes (1869–1930; „*La géographie humaine*“, 1925). Eestis pani i-le 1920. ja 1930. a-il aluse E. Kant; ülesti võeti i. nimetus kasutusele O. Kurni (s. 1939) ettepanekul, kui 1992 asutati TÜ-s senise majandusgeograafia kateedri alusel i. õppetool (1992–96 oli i. prof. A. Marksio). Põhjamaadel nimet. i-t kultuuri-geograafiaks (sm *kultuurimaantiede*, rts *kulturgeografi*).

B: O. Kurs. *Geograafiamõtted Euroopas ja Eestis*. — Eesti Geograafia Seltsi aastaraamat. 29. kd. Tln., 1995; B. Goodall. *The Penguin Dictionary of Human Geography*. London etc., 1987.

inokuleerimine, põllum. idutamine, *inokulatsioon.

***Tehn** modifitseerimismeetod, mille puhul sulametalile lisatakse modifikaatoreid — inokulante —, mille väike kogus võimaldab muuta metalli või sulami struktuuri ja parandada selle omadusi. Eristatakse kristallide kasvu aeglustavaid ja kristalliseerumiskeskmete arvu suurendavaid modifikaatoreid. I-se tulemusena tekib metallis palju kristalliseerumiskeskmeid, see annab talle peeneteralise struktuuri.

internaliseerimine, sotsiaalsete kogemuste muutmine inimese sisemise regulatsioonimehhanismi osaks, isiksuse aktiivsust ja tegutsemist mõjutavaks jõuks.

Välised väärtused muudetakse väärtusmaailma kujundamise kaudu sisemisteks, nt. normid, tavad, ideaalid, eesmärgid jms. loomupärasteks hoiakuteks, veendumusteks ja väärtushinnanguiks.

Internet, tuhandetest *arvutivõrkudest (13. kd.) koosnev, miljoneid kasutajaid ühendav maailma suurim arvutivõrgustik, põhineb protokollistikal TCP/IP (*protokoll, 13. kd.) ja võrkude kolmeastmelisel hierarhial (magistraal-, transiit- ja tühikvõrgud); lüüside (sidear-

Õrtendahi ilunägu

Õrtendahi ilunägu

Indoneesia suurimad linnad 1995 (elanike arv)

Jakarta	9 160 000
Surabaya	2 700 000
Bandung	2 360 000
Medan	1 000 000
Palembang	1 350 000
Semarang	1 340 000
Jung Pandang	1 000 000
Malang	760 000
Padang	720 000
Sanjarmasin	530 000
Surakarta	510 000
Pontianak	440 000
Ugjakarta	420 000

imperialismivastane hoiak. I-i süüdistatakse ms. Lääne-vastase islami fundamentalismi aktiivses toetamises (nt. Israeli vastu võitleva Liibanoni šiiitide orgi Hizbullah toetamine, pagulaspoliitikutevastased terroriaktisioonid). Kultuurilist eraldumist on kiirendanud R. Homeini *fatvā*, mis seadustas surmaotsuse inglise kirjanikule S. Rushdie'le, kui see oli 1988 avaldanud islamivastaste sugemetega rom-i „Saatana salmid”. Sügisel 1998 teatas I-i valitsus, et ta ei toeta enam selle otsuse elluviimist. 1979–88 toimus ohvrirohke, kuid tulemusteta piirisõda Iraagiga. Et saada tagasi a-st 1971 I-i valduses olevaid Hormuzi väina saari ja vähendada šiiitide pol. mõju, alustas Iraak, keda toetasid I-i pol. mõju suurenemist kartvad ja relvi eksportivad suurriigid (sh. USA ja NSV Liit), 1979 sõjategevust, mis kestis vahelduva eduga 1988. a. relvarahuni. I. kaotas 400 000 meest (sh. 45 000 alaealist). Pärast R. Homeini surma 1989 valiti riigi vaimulikuks juhiks A. Hamenei (s. 1940). Parteisid tavatäh-s ei ole, opositsiooniparteid tegutsevad paguluses. 1989–97 oli I-i presidendiks H. A. A. H. Rafsanjani, a-st 1997 on Z. M. Khatami (s. 1943), kes on ühtlasi valitsuse juht.

Irbid, linn Põhja-Jordaanias, I-i *muhafazat*'i halduskeskus; 385 000 el. (1991). I. on Jordania kiireima kasvuga tööstuslinn ja viljakaima põllum-piirkonna (teravili, õlipuu) keskus. Yarmuki ülikool (asut. 1976) ning teaduse- ja tehnikaülikool (1986). Asula pärineb varasest pronksiajast.

Iridoviirused (*Iridoviridae* < kr *Iridos*, jumalanna, kelle sümbol oli vikerkaar), viiest perekonnast (*Iridovirus*, *Chloriridovirus*, *Ranavirus*, *Lymphocystivirus* ja nn. kuldkalaviirus) koosnev viiruste sugukond. I-d on ümbriseta (erandina omandavad loomade i-d pun-gumisel ümbrise), neil on kaheahelaline desoksü-ribonukleiinhappegenoom ja ikosaedriline sümmeet-ria (virionide Ø on 130–170 nm). Kõik i-d sisaldavad lipiide ja mitut ensüümi. I-i on leitud kõigisoojastelt loomadelt ja putukatelt. I-tega nakatatakse põhil. va-hetu kokkupuute kaudu (horisontaalselt), moskiitode i-d võivad kanduda ka emalt lootele (transovariaalselt).

Irons [aɪənz], Jeremy (19. IX 1948), inglise näitleja. Alustas esinemist 1968 televisioonis (seriaal „Tagasi Bridesheadi”, 1981). Mänginud Bristol, Londoni ja New Yorgi teatrites ning filmides („Prantsuse leitnan-di tüdruk”, 1980; „Swanni armastus”, 1983; „Õnne kulissid”, 1990; „Kafka”, 1991; „M. Butterfly”, 1994; „Lolita”, 1996; „Raudne mask”, 1998). Kehastanud vastuolulise tundeeluga inimesi. ◀

Irvine [ɔːˈvɪn], 1. linn Suurbritannias Šotimaal I-i jõe alamjooksul, Glasgow'st edelas; 56 000 el. (1982). Sadam; laevaremont, metalli-, keemia-, klaasi- ja triko-tažitööstus. I. on asut. 1230, rajati 1966 uuslinnana (*new town*). — 2. linn USA-s Californias Los Angelese linnastus; 126 000 el. (1994). California ülikooli lin-nak (*campus*, asut. 1965).

Irving [ɔːˈvɪn], linn USA-s Texases, Dallasest läänes; 155 000 el. (1990). Toodetakse alumiiniumi, tsementi, katuse- ja seinakattematerjali, putukamürke, trükivär-ve, toiduaineid ja naftasaadusi. Dallase ülikool (asut. 1956), linna sümfooniaorkester on USA parimaid. Linn a-st 1914.

Irving [ɔːˈvɪn], John (2. III 1942), ameerika kirjanik. Kujutanud romaanides humoristlikult tegelikkuse traagilisi ja groteskseid külgi. Saavutas tuntuse kirjaniku elu ja kujunemist kirjeldava rom-ga „Garpi maailm” (1978, e. k. 1996). T: *Karude vabastamine* (1969), *Vesiravi-meis* (1972), *158-naelane abielu* (1974), *Hotell „New Hampshire”* (1981), *Palve Owen Meany eest* (1989), *Tsirkuse poeg* (1994).

iseeneslik abort (*abortus spontaneus*), spontaan-ne abort, kuni 22 nädalat kestnud raseduse katkemi-ne (loode pole selles arengujärgus eluvõimeline). I. a-i põhjused on loote poolsed, emapoolsed või isapoolsed.

Loote poolsed põhjused on geneetilised muutused (kro-mosoomihälbed), nakkus, hapnikupuudus ja ravimite või ioniseeriva kiirguse kahjulik mõju. Emapoolselt põhjustavad i. a-i emaka ala- või väärareng või asendi-muutus, emakakaela haiguslikud muutused, emaka-kasvajad ja suguelundite põletikud ning munasarjade või neeru pealiste talitluse häired (hormonaalsed põh-jused). Üks võimalikke põhjusi võib olla varem, eriti esimese raseduse korral tehtud tehisabort. I. a. võib tekkida ka mehaanilise või psühhotrauma tagajärjel. Isapoolselt tekitavad i. a-i sperma vead (spermae ano-maalia). Paljudel juhtudel on põhjus ebaselge. Kui i. a. tekib kolm või enam korda järjest, nimet. seda harju-muslikuks abordiks (*abortus habitus*). Sümptomid: algava i. a-i korral on valud allikõhus ja ristluu-piirkonnas, võivad alata korrapärased emakakokku-tõmbed, vereritus on vähene või puudub, emakasuse on suletud. I. a-i diagnoositakse kliinilise kulu või ultraheliuuringu põhjal. Profülaktika: hormoonravi naistenõuandlas või sünnitushaiglas. I. a-i erivorm on peetunud abort (ingl *missed abortion*), mille kor-ral raseduse areng seiskub, kuid lootemuna emaka-õonest ei välju, verejooksu ei teki. Rasedustamused taandarenevad. Lootemuna eemaldatakse günekoloog.

isehõrenemine, taimepopulatsioonide tiheduse vä-henemine seoses isendite mõõtmete suurenemisega. Tihedusest tulenev suuremine algab siis, kui populat-sioon on saavutanud isehõrenemispääri. Sellest peale kaasneb isendite mõõtmete (või pindala kohta tuleva biomassi) kolmekordse suurenemisega populat-sioonitiheduse ligikaudu kahekordne vähenemine. Lõ-puks saavutab populatsioon tasakaalu, milles isendi keskmised mõõtmed (või pinnalühikü kohta tulev bio-mass) ja populatsioonitihedus enam ei muutu.

***Iskenderov**, Adil. Suri 1978.

***Island**, riik samanim. saarel Põhja-Euroopas; 103 000 km², 270 000 el. (1996), pealinn Reykjavík (105 000 el.). Riigitähised on IS ja ISL. Peale islandlaste (1991. a. 93,9 %) elab I-s taanlasi (1,3 %), ameeriklasi (0,7 %), rootslasi (0,5 %), sakslasi (0,4 %) jt. I-s viibib ka u. 3100 USA sõjaväelast. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 1,1 %, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 92 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 6,69 mrd. \$ (24 950 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangu maksumus 1994. a. 6,1 mrd. \$, sellest andis (1992) põllum. 12 %, tööstus 30 % ja teenindus 58 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 11,8 %. 1997 oli tööpuudus 3,8 %, välisvõlg u. 4 mrd. \$. Sisse veeti kaupa 1995. a. 113,6 mrd., välja 116,6 mrd. Islandi krooni eest. Peamised väljaveokandid on kala ja kala-saadused (71,9 %) ning alumiinium (30,6 %), tihti-samad kaubanduspartnerid Suurbritannia, Saksamaa, USA, Taani ja Norra. 1995 käis I-s 190 000 turisti (tulu 18,68 mrd. krooni). — V. Finnbogadóttir oli I-i presi-dent a-ni 1996, a-st 1996 on president Ó. R. Grímsson. Peaminister on a-st 1991 D. Oddsson.

Isozaki [-zaki], Arata (23. VII 1931), jaapani arhitekt, rahvusvaheliselt tunnustatud postmodernist. Tema loo-mingus on oskuslikult põimitud ida ja lääne arhitek-tuuri traditsioonid. Peateos on Los Angelese nüüdis-kunstimuuseum (1981–86). T: Barcelona spordihall (1983–90), Bondi ülikooli hoone (1987–89, Austra-lia), Nagi nüüdiskunstimuuseum (1994).

***Issanin**, Nikolai Nikitič. Suri I. III 1990.

***Issök-Kul**, *Ösök-Köl.

***Istru**, Bogdan. Suri 1993.

Izetbegović [-itšj], Alija (8. VIII 1925), Bosnia ja Hertsegoviina riigitegelane. Oli „Islami deklaratsioo-ni” (1970) sõnastamise pärast ning panislamistlikus tegevuses süüdistatuna 1983–88 vangis. Moslemite Dem. Aktsiooni Partei (asut. 1990) asutajaid ja selle esimees ning dets-st 1990 Bosnia ja Hertsegoviina Presidentuuri esimees. Kirjutas 14. XII 1995 Pariisis

aanani suurimad linnad
1994 (elanike arv)

heran	6 750 000
alihad	1 860 000
ahhan	1 221 000
heiz (Tehran)	1 060 000
raz	1 041 000
vaz	820 000
am	760 000
htaran	660 000
radit	580 000
hadan	420 000

koos Serbia ja Horvaatia juhtidega alla Daytoni rahu- kokkuleppele, mis lõpetas 1992 alanud kodusõja. Kir- jutatud islami küsimust käsitlevaid rmt-id („Islam Ida ja Lääne vahel“, 1976).

Itaalia, riik Lõuna-Euroopas; 301 300 km², 57 269 000 el. (1995), pealinn Rooma (2 661 000 el.). Riigitihtised on IT ja ITA. Viel maakonnal (Vall d'Aosta, Trentino-Alto Adige, Friuli-Venezia Giulia, Sisilia ja Sardinia) on eristaatus. Linnarahvastiku osatähtsus oli 1995. a. 66 %, rahvastiku keskm. juurde- kasv oli 1985–95 keskm. 0,1 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 1088,1 mrd. \$ (19 020 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangu (1994. a. 1086,9 mrd. \$) andis põllum. 3 %, tööstus 31 % ja teenindus 66 %. Tööpuudus oli 1996. a. 12,1 %, inflatsioon 1985–95 keskm. 6,0 %, välisvõlga ei ole (1993). 1995 veeti kaupade sisse 332 miljoni liiri, välja 377 miljoni liiri eest. Peamised väljaveokaubad on masinad (sh. moo- torõidukid), riie, jalatsid, keemiatooted, vein, oliivi- õli, puu- ja kõõgivil, ühtsamad kaubanduspartnertid on Saksaama, Prantsusmaa, Suurbritannia, USA, His- paania, Holland ja Šveits. I-i külastas 1995. a. 55,7 mln. turisti.

• **Ajalugu**. 1987. a. üldvalimistel endiselt ülekaukaks jäanud Kristlik-Dem. Partei (it *Partito della De- mocratia Cristiana*, lüh. PDC) peaministri A. Fanfani, G. Goria, L. C. De Mita ja G. Andreotti juhtisid koaliti- sioonivalitsust (sh. sotsialistid, sots-dem-d, vabariikla- sed ja liberaalid) a-ni 1992. I. KP loobus 1989 kommu- nistlikust ideoloogiast ning pärast reforme nimetati ta 1991 Vasakpoolseks Dem. Partei (it *Partito De- mocratico della Sinistra*, lüh. PDS). Riigivõla vähen- damiseks rakend. kokkuvõtteprogrammi põhjustas vas- tassisu nii valitsuse ja opositsiooni kui ka valitsus- partnerite eneset vahel ning sellest johtuva valitsus- kriisi. Maal puhkesid streigid ja massimeeleavaldused, suurenes organisatsioonide arv. Ennetähtaegsed va- limised jätsid ülekaua kristlikud demokraadid ja pre- sident F. Cossiga astus tagasi. Uueks presidendiks valis parlament O. L. Scalfaro. 1993 lihtsustati valimis- seadust. 1994. a. ennetähtaegsed valimised muutis pol- joudude jaotust: võitis parempoolsete valimisblokk Vabadusliit (it *Polo della Libertà*, sh. vastloodud *Forza Italia*, *Lega Nord* ja *Alleanza Nazionale*). Kristlik- Dem. Partei muutis oma nime I. Rahvaparteiks (it *Partito Popolare Italiano*, lüh. PPI). Maist detsem- ni 1994 juhtis valitsust S. Berlusconi, seeläbi oli parlamendi laialisaatmiseni 1996. a. alguses võimul partei L. Dini nn. ekspertide valitsus. Apr-s sai enami ku parla- mendikohi keskvasakpoolne valimisliit Oliviipuu (it

L'Ulivo, suurematest parteidest kuuluvad sinna PDS ja PPI ning mais moodustas valitsuse R. Prodi (s. 1939). Ei leevendata piirkondade erinevustest tulenevaid maj. ja sotsiaalseid probleeme, tugevdati juunis 1997 põhi- seaduse reformiga regioonide täitevorganid ning muu- deti regionaalparlamentide keskvoimust sõltumatu- maks. Okt. 1998, pärast R. Prodi kaotust parlamendi usaldushääletusel, sai valitsusjuhiks end. kommunist M. D'Alma (s. 1949).

Itaalia Kommunistlik Partei (it *Partito Comunista Italiano*, lüh. PCI) loobus nov. 1989 kommunistlikust ideoloogiast ja nimetati viimase kongressil veebr. 1991 Vasakpoolseks Dem. Partei (it *Partito Democratico della Sinistra*, lüh. PDS). Vahemik end. I. K. P. liik- meist, kes ei soovitud PDS-iga ühineda, asutasid mais 1991 Kommunistliku Taastajamise Partei (it *Partito della Rifondazione Comunista*, lüh. PRC).

Itaaliai töbi, haigus, mida põhjustavad inimse orga- nismi sattunud kaaduminiühendid: nad tõrjuvad luu- dest kaltsiumi, ilma et teised elemendid seda korva- ksid. Tõve tagajärjel väheneb kehapiikkus. Sümpioomid võivad ilmneda alles aastaid pärast kaaduminiühendi- te sattumist organismi. Haigus on nimetuse saanud Itaaliai jõe järgi (Jaapanis); selle ääres elavatel in-imestel põhjustas raskest haigestumist tsingikaevanduse heitvee sisaldus kaaduminiühendite I. t. ja minamata töbi (13. kd.) on ilmekaamad näited ainevahetuse häirete põhjustatud katastroofidest.

Itaipu, hüdroelektrijaam Paraná jõel Brasiilia ja Para- guay piiril, võimsuselt (12 600 MW) maailma suurim. Paisu kõrgus on 185 m, veehoidla maht 29 mrd. m³, pindala 1350 km². Veehoidla täitus 1982, viimane (20.) turbiin käivitati 1989. Toodetud elektritenergiast saa- vad Brasiilia ja Paraguay kumbki poole.

Itkonen, Erkki Esajas. Suri 28. V 1992.

Itkonen, Terho Klaus. Suri 29. III 1998.

Itškeeria, *Tšetšeenimaa, kasutusel riigi ametlikus nimes I. Tšetšeeni Vabariik.

Ivanenko, Dmitri Dmitrijevitš. Suri XII 1994.

Ivanov, Artemi Vassiljevitš. Suri 22. I 1992.

Ivens, Joris. Suri 29. VI 1989.

Ivory [aiant], James (7. VI 1928), ameerika filmila- vastaja. Lavastanud kirjandusteoste ekraniseeringuid ning India-teemalisi, indiaalaste ja inglaste suhted ka- sillevaid filme. Asutanud koos India produtsendi I. Merchantiga (s. 1936) stuudio *Merchant Ivory Pro- ductions*. Tema filmide stsenaarist on saagei olnud ing- lise kirjjanik R. P. Jhabvala (s. 1927). F: Gura (1969), *Meisased* (1972), *Bostonlased* (1984), *Howards End* (1992), *Elu kuldseid heikeid* (1993), *Jefferson Partisis* (1995), *Picasso: looja ja hävitaaja* (1996).

Rooma
Milano
Napoli
Torino
Palermo
Genova
Bologna
Firenze

Itaalia suurimad linnad
1995 (elanike arv)

2 661 000
1 311 000
1 054 000
929 000
692 000
657 000
388 000
386 000

Jj

Times New Roman
20. saj. lõpp

Jj

Times New Roman
20. saj. lõpp

Jj

Arial Normal
20. saj. lõpp

Jj

Brush 455
20. saj. lõpp

Jj

City Medium
20. saj. lõpp

Jj

Shelley Allegro
20. saj. lõpp

Liik	Elanike arv
Jaapan	125 569 000
Honshu	105 000 000
Hokkaido	5 200 000
Kyushu	33 000 000
Shikoku	10 000 000
Okinawa	1 200 000
Chubu	22 000 000
Kanto	39 000 000
Tohoku	10 000 000
Kinki	22 000 000
Chugoku	7 000 000
Shikoku	4 000 000
Kyushu	13 000 000
Okinawa	1 200 000

*Jaapan, riik Ida-Aasias J-i saartel; 377 800 km², 125 569 000 el. (1995), pealinn Tokyo (7 968 000, linnastus 11 774 000 el.). Jaguneb halduslikult 47 prefektuuriks (sh. 3 linnaprefektuuri: Tokyo, Osaka ja Kyoto). Riigitähtsused on JP ja JPN. Linnarahvastiku osatähtsus oli 1995. a. 78 %, rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 0,4 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 4963,6 mrd. \$ (39 640 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (5108,5 mrd. \$) andis põllum. 2 %, tööstus 36 % ja teenindus 62 %. Tööpuudus oli 1996. a. 3,3 %, inflatsioon 1985–95 keskm. 1,4 %, välisvõlga ei olnud. 1996 veeti kaupa sisse 38, välja 44,7 miljoni jeeni eest. Peamised väljaveokaubad on masinad ja seadmed, elektrotehnika- ja elektroonika tooted, transpordivahendid, keemia- ja metallikaubad. Tähtsamad kaubanduspartnerid on USA, Korea Vabariik, Hiina ja Taiwan. 1995 külastas J-t 3,35 mln. turisti.

Jaapani saared ja regioonid 1995

Saar/regioon	Pindala (km ²)	Elanike arv	Tähtsaim linn
Hokkaido	83 451	5 692 000	Sapporo
Honshu (Honšiu)	231 079	100 995 000	Tokyo
Tohoku	66 883	9 834 000	Sendai
Kanto	32 418	39 518 000	Tokyo
Chubu	66 776	21 400 000	Nagoya
Kinki	33 094	22 468 000	Osaka
Chugoku	31 908	7 775 000	Hiroshima
Shikoku (Sikoku)	18 798	4 183 000	Matsuyama
Kyushu (Kiušiu)	42 154	13 424 000	Fukuoka
Okinawa	2 265	1 274 000	Naha

*Ajaluugu. Keiser Hirohito suri 7. I 1989, 8. jaan. sai riigipeaks kroonprints Akihito, kes valis oma valitsemisaja deviisiks *Heisei* („Üldine rahu“). Keisrina asus ta troonile pärast leina lõppemist 12. XI 1990. Korea Vabariigi ja Hiina visiitil on ta vabandust palunud Jaapani II maailmasõja aegsete sõjakuritegude pärast. 17. I 1995 tabas Kobe linna ja selle ümbrust purustusterohe maavärin. Veebr. 1998 toimusid Naganos taliolümpiamängud. 1993. a. parlamendivalimistel kaotas pol. skandaalidega oma mainet kahjustanud Liberaaldem. Partei enamuse. Koalitsioonivalitsust juhtis 1993–94 peaminister M. Hosokawa, 1994 T. Hata ja 1994–96 Sots-dem. Parteid esindav T. Murayama. 1996 toimunud valimiste järel moodustas vähemussvalitsuse Liberaaldem. Parteid esindav R. Hashimoto (s. 1937) ja oli peaminister a-ni 1998, a-st 1998 on peaminister ja partei juht K. Obuchi (s. 1937). 1997–98 on valitsuse põhihiht olnud riiki tabanud rahandus- ja majanduskriisi ületamine. Peamised parteid on Liberaaldem. Partei (*Jiyu-Minshuto*), Uus Progressipartei (*Shinshinto*, moodustati 1994 9 parempoolse rühmituse ühinedes), Dem. Partei (*Minshuto*), Kommunistlik Partei, Sots-dem. Partei (*Nippon Shakaitei*) ja Uus Partei (*Shinto Sakigake*).

Jackson [džäksən], Michael Joseph (29. VIII 1958), pseud. Jack o, ameerika poplaulja, nimet. popi kuningaks. Alustas laulmist perekonnaansambliis „Jackson Five“. A-st 1971 esinenud solistina, rahvusv. tunnustuse võitnud kontsertide, lavashow'de ja tantsulisusega. Andnud välja hulgaliselt sooloplaate. J. on 1980. a-te enim müübinud sooloartist.

jakaanalased, *lootuselindlaste (13. kl.) van. nimetus.

*Jakeš, Miloš, Tšehhoslovakkia riigitegelane. Oli Tšehhoslovakkia KP KK peasekretär a-ni 1989.

*Jakovlev, Aleksandr Nikolajevitš, Vene poliitik. Venemaa TA akad. (1990). Oli a-ni 1990 NLKP KK sekretär ning KK ja KK Politbüroo liige (heideti 1991 NLKP-st välja). 1989–91 NSV Liidu rahvasaadik, 1993–95 Venemaa Föderaalise Tele-Radioteenistuse juht. Avaldanud oma vaadete evolutsiooni, märksisemi kriitikat ja riigi ühisk. arengu analüüsi kajastavad teosed „Предисловие. Общ. Писательство“ (1992), „Горькая чаша. Бомаженизм и реформы России“ (1994).

*Jakovlev, Aleksandr Sergejevitš, Suri 22. VIII 1989.

*Jakubowska, Wanda, Suri 28. I 1948.

Jakuutia, a-st 1990 *Sahha (jakuudi Sahha).

*Jamaica, riik Ameerikas Suurte Antillide saarestikus; 10 991 km², 2 522 000 el. (1995), pealinn Kingston (linnastus 538 000 el.). Riigitähtsused on JM ja JAM. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 0,9 %, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 55 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 3,8 mrd. \$ (1510 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (4,4 mrd. \$) andis põllum. 9 %, tööstus 38 % ja teenindus 53 %. Tööpuudus oli 16,5 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 28,3 %, välisvõlg 1995. a. 4,27 mrd. \$. Kaupa veeti 1995. a. sisse 2,87 mrd. \$, välja 1,44 mrd. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on banaanid, riis, suhkur ja banaaniid, tähtsamad kaubanduspartnerid on USA, Suurbritannia, Kanada ning Trinidad ja Tobago. 1994 külastas J-t 1,58 mln. turisti. — A-st 1992 on peaminister P. J. Patterson (s. 1935).

James [džeimz], Montague Rhodes (I. VIII 1862 — 12. VI 1936), inglise kirjanik. Avaldas a-st 1904 mitu kogu kummituslugusid, on selle žanri klassikud. E. k. on ilm. valikkogu „Kummitused nukumajas“ (1995).

*Jampilov, Baudorža, Suri 11. V 1989.

Janbu, Yanbu, Y. al-Bahr, linn Saudi Araabias Punase mere ääres; u. 45 000 el. Sadam, kiirtee Mediinasse (palverändurid); naftatööstus-, naftakeemia- jm. rasketööstus. J. on riigi uus tööstuslinn, selle suurus on kavandatud u. 150 000 el.

Jankélévitch [-vitš], Vladimir (31. VIII 1903 — 6. VI 1985), prantsuse filosoof. Oli Toulouse'i, Lille'i ja 1952–78 Sorbonne'i ülikooli prof. H. Bergsoni mõjul arendas ajatundlikku moraali- ja elufilosoofiat. Avaldanud kirjutisi muusika ja muusikute (C. Debussy, G. Fauré, M. Raveli) kohta. T. Bergson (1931), *La mauvaise conscience* (1933), *L'ironie* (1936), *Traité des vertus* (3 kd., 1949), *Philosophie première. Introduction à une philosophie du presque* (1954), *La mort*

Liik	Elanike arv
Jaapan	125 569 000
Honshu	105 000 000
Hokkaido	5 200 000
Kyushu	33 000 000
Shikoku	10 000 000
Okinawa	1 200 000
Chubu	22 000 000
Kanto	39 000 000
Tohoku	10 000 000
Kinki	22 000 000
Chugoku	7 000 000
Shikoku	4 000 000
Kyushu	13 000 000
Okinawa	1 200 000

K. J. J. J.

nis, Hodeidas, Taizzis ja Mukallas. Sissevedu on välja-veost mitu korda suurem. Välja veetakse naftat ja naftasaadusi, kohvi, puuvilla, toornahka, rosinaid, katti, kuivatatud kala ja kalajahu, soola ja käsitöötooteid. Peamised kaubanduspartnerid on USA, Jaapan, Saudi Araabia ja Araabia Ühendemiraadid.

• **Ajalugu.** 1979. a-ks kavandatud J-i AV (Põhja-J-i) ja J-i DRV (Lõuna-J-i) ühinemine muutus taas aktuaalseks 1980. a-te lõpus. 1988 sõlmiti leping, et tegutseda koos nafta tootmisel. 31. XI 1989 leppisid Põhja-J-i president A. A. Saleh (s. 1942) ja Lõuna-J-i Sotsial. Partei juht A. S. al-Baid kokku ühinemise pol. alustes. Ühinemine toimus 22. V 1990, riigi nimeks sai J-i Vabariik. Lahesõja ajal (1990–91) toetas J. Iraaki, seetõttu teravnesid tema suhted Saudi Araabiaga (viimastest pidi lahkuma u. 0,5 mln. J-i töolist). Lahendamata pol. vastuolud ajendasid 1994 laiaulatusliku sisekonflikti: 21. mail kuulutas Lõuna-J. end iseseisvaks, riigi terviklikkuse säilitamiseks vallutas Põhja-J-i sõjavägi sept. 1994 Adeni. 28. sept. hakkas kehtima uus põhiseadus. 1997 toimusid parlamendivalimised. Peamised parteid on Üldine Rahvakongress (seda esindab president kindralleitnant A. A. Saleh), pms. islamimeelseid hõimuringkondi esindav reformipartei *al-Islah*, Nasseristlik Ühine Rahvapartei ja *Araabia Taassünni Sotsialistlik Partei. Kodusõjast saadik opositsioonis olev Jeemeni Sotsial. Partei valimistes ei osalenud.

***Jeemeni Araabia Vabariik**, riik Araabia poolsaare lõunaosas 1962–90. Moodustab alates 22. V 1990 koos Jeemeni Dem. Rahvavabariigiga Jeemeni Vabariigi.

***Jeemeni Demokraatlik Rahvavabariik**, riik Araabia poolsaare lõunaosas 1967–90. Moodustab alates 22. V 1990 koos Jeemeni Araabia Vabariigiga Jeemeni Vabariigi.

***Jegiazarjan**, Grigori. Suri 1988.

***Jegorov**, Anatoli Grigorjevitš. Suri 15. II 1997.

Jehošua, Yehoshua, Abraham B. (9. XII 1936), iisraeli kirjanik. Olnud a-st 1972 Haifa ülikooli võrdleva kirjandusloo prof. ja USA ülikoolides (a-st 1992 Princetoni) külalisõppejõud. Avaldanud rahvusv. tähelepanu pälvinud lühiproosat (e. k. valimik „Luuletaja kasvav vaikimine. Raketibaas 612”, 1992) ja romaane. T: rom-d *Armastaja* (1978), *Hiline lahutus* (1982), *Viis aastaaega* (ka *Molcho*, 1987, e. k. 1995 K. Kase-maa tõlkes), *Härri Mani* (1990), *Naasmine Indiast* (1994).

Jekaterinburg, linn Venemaal, kuni 23. IX 1991 *Sverdlovsk.

Jeltsin, Boriss Nikolajevitš (1. II 1931 Sverdlovski obl.), Vene riigitegelane. Lõpetas 1955 Sverdlovskis Uurali Polütehnilise Inst-i ehitusinsenerina. Töötas seejärel ehituse alal. Astus 1961 NLKP-sse (liige a-ni 1990) ning siirdus 1968 parteitööle. Oli 1976–85 NLKP Sverdlovski Obl-ikomitee I sekretär. 1985 läks ta M. Gorbatšovi kutsel Moskvasse, sai NLKP KK sekretäriks ning samal aastal NLKP KK Poliitbüroo liikmeknd-ks ja Moskva parteijuhiks, kellena võitis kiiresti rahva usalduse. Kriitilise esinemise tõttu 1987 NLKP KK okt-ipleenumil ning vastuolude tõttu J. Ligatšoviga, kelles J. nägi reformide pidurdajat, vabastati ta Moskva parteijuh ja Poliitbüroo liikmeknd-i kohalt ning nimetati NSVL MN Riikliku Ehituskomitee esimehe I asetäitjaks. Oli a-st 1989 NSV Liidu rahvasaadik ning valiti 1990 Vene NFSV Ülemnõukogu esimeheks, kellena toetas ka Balti riikide taasiseisvumispüüdlusi (eriti jaan. 1991 Vilniuse sündmuste aegu). Esimestel vabadel valimistel 12. VI 1991 valiti ta Venemaa presidendiks. Juhtis samal aastal aug-putši ajal dem. jõude ning oli dets. 1991 NSV Liidu lagunemise ajal SRÜ loojaid. Venemaa Föderatsiooni presidendina (teist korda valitud 1996) on ta

juhtinud Venemaa reformipoliitikat, mis taotleb üleminekut demokraatiale ja turumajandusele. Keelustas NLKP ja Venemaa KP tegevuse, kaotas 1993 nõukogud ja tõrjus vanameelsete kommunistide võimuhaaramiskatsed sama aasta okt-s. Dets. 1993 kinnitati uus põhiseadus ja valiti parlament – Föderaalnõukogu. Tagasilööki tema poliitikas oli Tšetšeenimaa okupeerimine dets. 1994 ja sellele järgnenud sõjategevus. T: *Pihtimus etteantud teemal* (1990), *Записки президента* (1994).

B: Ф. М. Бурлацкий. *Русские государи. Эпоха реформации. Никита Сметый, Михаил Ближневый, Борис Крутой*. М., 1996; Л. Е. Суханов. *Три года с Ельциным: Записки первого помощника*. Рига, 1992. ◀

***Jenikolopov**, Nikolai Sergejevitš. Suri 22. I 1993.

***Jerne**, Niels Kaj. Suri 7. X 1994.

Jerofejev, Venedikt Vassiljevitš (24. X 1938 – 13. V 1990), vene kirjanik. Õppis Moskva ülikoolis ja Vladivostoki pedagoogikainst-s, kuid ei saanud neid lõpetada pol. põhjustel. Sai tuntuks rom-ga „Moskva-Petuški” (1970, ilmus välismaal 1973), milles kirjeldab nõuk. tegelikkust groteskses ja sümpatistlikus laadis, kasutades argikeelt. Kirjutanud ka näidendeid ja stsenaariume.

Jerofejev, Viktor Vladimirovitš (19. IX 1947), vene kirjanik. Lõpetas 1970 Moskva ülikooli. Avaldanud a-st 1967 proosateoseid, libretoide (A. Schmitke ooperile „Elu idioodiga”) ja esseid („Nõukogude kirjanduse lõpp”, 1990). 1978 osales almanüühi „Metropol” avaldamises. T: rom-d *Anna ihu ehk vene avantgardi lõpp* (1989), *Vene iludus* (1990), *Väimsepiena lõpp* (1994) ja *Elu viis jõge* (1998).

Jerome [džəʁəjum], Jerome Klapka (2. V 1859 – 14. VI 1927), inglise kirjanik. Kujutas humoristlikes romaanides ja jutustustes argieluiparadiisi („Oleskeja tühimõtteid”, 1889; „Kolm meest paadis”, 1889; e. k. 1923, 1994; „Nemad ja mina”, 1908; e. k. 1929). Avaldanud ka komöödiaid ja autobiograafia (1926).

jersinioos (prantsuse bakterioloog A. Yersini järgi), seedeelundite või üldnakkushaigus, mida tekitab gramnegatiivne liikuv kepik *Yersinia enterocolitica*. Haigusele on iseloomulikud eelkõige gastroenteria ja enterokoliit. Tekib hrl. puhangu ühe või mitme pere liikmetel või nt. lasteasutuses, levib haigete ja puukandjate kaudu. Tekitajat on leitud pomas, jätises, sealihast jm. J-i on uuritud a-st 1964, tekijaj on leitud küülikuil, jänestel, ahvidel, koertel ja sigadel. Inimestel on j-i diagnoositud P-Am-s, Aafrikas, Aasias ja Euroopas (sh. Eestis). Rasketel juhtudel võivad soolte lümfisõlmedes tekkida mädased haavandid. Kui bakterid pääsevad verre, tekib bakterieemia, haigus levib kogu organismi, ilmuvad teisesed haigusnähud – põletikud (maksas, põrnas, liigestes jm.). Haiguspilt võib olla mitmekesine: sümptomiteta bakterikandusest ja kergetest vormidest raske üldhaiguseni (nt. sepsiseni). J-i diagnoositakse bakterioloogiliste ja seroloogiliste uuringute põhjal. Ravi: antibiootikumid ja sümptomaatilised meetmed.

***Jeršov**, Andrei Petrovitš. Suri 8. XII 1988.

***Jevstignejev**, Jevgeni Aleksandrovitš. Suri 4. III 1992.

Jiang Zemin [tʃiɑŋ tsemín] (17. VIII 1926), Hiina riigitegelane. Hariduselt elektrimeeter, a-st 1946 Hiina KP liige. A-st 1956 mng. energiatehnoloogias juhtivtöötaja, 1980–82 Eksporti-Importi ja Välisinvesteeringute Riikliku Komisjoni asejuhataja. 1982 Hiina KP KK liige. 1982–85 elektroonikavõistluse minister. 1985–87 Shanghai linnakomitee asesekretär ja linnapea, 1987 Hiina KP KK Poliitbüroo liige, 1987–89 Shanghai linnakomitee sekretär. A-st 1989 Hiina KP KK peasekretär ja Sõjanõukogu esimees, a-st 1993 ühtlasi Hiina RV president. ◀

K. J. J. J.

K. J. J. J.

Jugoslaavia tööstus

	1989	1991	1994
Elektrienergia (mrd. kWh)	42,55	39,45	35,35
Pruunsüsi ja ligniit (mln. t)	44,5	40,4	38,4
Nafta (tuh. t)	1 090	1 100	1078
Maagaas (mln. m ³)	660	745	824
Malm (tuh. t)	881	526	17
Teras (tuh. t)	1 170	725	137
Plii- ja tsingimaak (tuh. t)	1 920	1 237	270
Plii (tuh. t)	70	44	4
Tsink (elektrolüütiline, tuh. t)	69	39	4
Vask (elektrolüütiline, tuh. t)	151	134	72
Alumiinium (tuh. t)	74	76	7
Veoadutod (tuh.)	8 319	8 508	696
Sõidautod (tuh.)	223	97	8,4
Traktorid	47 102	23 865	4508
Väikelhapped (tuh. t)	1 022	582	24
Tsement (tuh. t)	2 931	2 411	1493
Puuvillane riie (mln. m ²)	81,5	45,7	26,8
Jalatsid (mln. paari)	30	18	8,8
Telerid (tuh.)	215	80	40
Suhkur (tuh. t)	630	470	210

sed, tugevasti karstunud Dinaari mäed. Selle kõrgemas lääneosas vahelduvad ahelikud massiividega (Đavara 2656 m, Durmitor 2522 m, Komovi 2484 m), madalamas idaosas eraldavad ahelikke sügavad orud. Ida-Serbia ja Dinaari mägede vahel asub Serbia mägis-maa, mille idaosas liigestab Morava jõe orund, lõunaosa madaldub Kosovo-Metohija tektooniliseks nõoks. Lõunapiiril kõrgub Šar Planina massiiv (2640 m). Sageli on maavärinaid. Leidub vase- (Boris ja Majdanpekis), krooni-, antimoni- (Lääne-Serbias), plii- ja tsingimaaki (Kopaoniki mägedes), magnesiiti, Tšernogoorias boksiiti, mitmel pool pruunsüsi ja ligniiti, vähesel määral ka naftat, maagaasi ning raua- ja mangaanimaa. Mägedest ümbritsetud sisealadel valitseb parasvöötme mandriline kliima. Suvi on soe (keskm. t° juulis 20–23 °C), talv jahe (keskm. t° jaan-s 0 kuni –3 °C), sademeid 500–1000 mm/a. U. 2000 m kõrgusel on keskm. t° juulis 9 °C, jaan-s –9 °C, sageli on pakast, rohkesti lund. Tšernogooria mägedes sajab 1600–1900 mm/a. Aadria mere rannikul on lähistroopiline vahemereline kliima: keskm. t° juulis 25–26 °C, jaan-s 8–10 °C, sademeid 1200–1500, rannikuahelike nõlvul 2500–3000 mm/a. Kotori lahe rannik on Euroopa sademerohkem paik (üle 5000 mm/a). Suurim jõgi on Doonau, mille keskjooksust 558 km asub J. terr-l või on J. piirijõgi (J.-Rumeenia ja J.-Horvaatia piiril). Teised suuremad jõed (Tisza, Sava koos lisajõe Drinaga, Morava koos lisajõgede Lõuna-Morava ja Lääne-Moravaga) kuuluvad Doonau jõetikku. Enamik mägijõgesid on lühikesed, karestikulised ja energiarohked ning voolavad sügavates orgudes. Ainus suurem järv on Albaania piiril asuv Škodër. Mullastikus valdavad õhukesed leetunud metsapruun- ja mägi-metsamullad. Kesk-Doonau madalikul on viljakad must-, jõeorgudes lammimullad. Tšernogooria karstialad on nii muld- kui ka taimkatteta. Kesk-Doonau madalik on valdavalt põllustatud, laiguti leidub steppi. Mets hõlmab 28 % terr-st. 1000–1200 m kõrguseni kasvab lehtmets (põhil. tamm ja pöök), 1600 m-ni segamets ja kõrgemal okasmets (mänd, kuusk, nulg). Mäginiiitused on vaid kõrgemal mägedes. Aadria mere rannikul kasvab kuni 400 m kõrguseni igihaljas makja, kõrgemal heitlehine šibljak. J-s on Durmitori (340 km², asut. 1952), Lovčeni (24 km², 1952), Biogradska Gora (36 km², 1952), Fruška Gora (220 km², 1960), Tara (220 km², 1980) ja Đerdapi rahvuspark (500 km², 1974).

• **Rahvastik.** 1991. a. rahvaloenduse järgi moodustasid 62,3 % rahvastikust (6 504 000 in.) serblased. Horvaatia ning Bosnias ja Hertsegoviinas 1991–95 toimu-

nud lahingute eest põgenes J-sse (pms. Serbiasse) u. 800 000 etnilist serblast. Pärast Daytoni rahuleppe sõlmimist (1995. a. dets-s) on osa neist naasnud Bosniasse ja Hertsegoviinasse serblastega asustatud aladele. Tšernogooria põliselanike tšernogoorlaste osatähtsus on 5 %. Serblased ja tšernogoorlased on lõunaslaavi rahvad, räägivad serbia-horvaadi keelt ning neil on ühine kirjaviis. Arvukaim vähemusrühm on pms. Kosovos elavad albaanlased, kes moodustavad 16,5 % J. rahvastikust. Vojvodina autonoomses kraisis asuvaid ungarlasi on 3 %, ajaloolis-geograafilises Sandžaki piirkonnas bosnialasi samuti 3 %. On ka mustlasi, horvaate, slovake, tšehhe, makedoonlasi, rumeenlasi, bulgaarlasi, türkklasi, russiine ja juute. Usklikest tunnistavad serblased ja tšernogoorlased valdavalt õigeusk (75 % usklikest), albaanlased ja bosnialased islami usku (19,5 %). Tihedam on asustus Kesk-Doonau madalikul ja Morava jõe orundis (150–180 in. 1 km² kohta), suhteliselt hõre (20–35 in.) Dinaari ja Ida-Serbia mägedel. Linnarahvastiku osatähtsus on 47 %.

• **Majandus.** J. on tööstus-põllumaa. Pärast J. SFV lagunemist (Sloveenia, Horvaatia, Bosnia ja Hertsegoviina ning Makedoonia iseseisvusid) majandussuhted end. liiduvabariikide vahel katkesid. ÜRO Julgeolekukonkogu kehtestatud J.-vastased rahvust. sanktsioonid põhjustasid suuri majandusraskusi. Reformid pidurdasid, välislaene ei antud. Palju ettevõtteid seiskus või töötas alakoormusega. Eriti suur oli langus eksporttoodangut valmistavates tööstusharudes (müüritööstuses, värvilises metallurgias, masina-, puidu-, trikotaaži- ja toiduainetööstuses). 1989–95 kahanes sisemajanduse kogutoodang 1 in. kohta 2540 S-st 860 S-ni. Tööstus annab u. 2/3 riigi kogutoodangu maksumusest. Hankiva tööstuse peamised saadused on pruunsüsi ja ligniit, nafta, maagaas, vase-, plii-, tsingi-, krooni- ja antimonimaak, boksiit ja magnesiit. Elektrienergiat toodavad pruunsüsi ja ligniiti tarbivad soojuselektrijaamad. Väiksem on hüdroelektrijaamade osa. Neist on suurim Rumeeniaga ühine Doonau jõel paiknev Raudväravate hüdroenergiakompleks (2 jaama, koguvõimsus 2100 MW). Oma nafta ja maagaas (Kesk-Doonau madaliku maardlad) siseturu vajadusi ei rahulda ning üle poole tarbitavast kogusest tuleb sisse vedada. Naftat töödeldakse Novi Sadis, Zrenjaninis ja Pančevos. Smederevos ja Nikšićis on musta metallurgia tehas. Väike sulatatatakse Boris, pliid ja tsinki sulatatatakse Trepcas, Zvečanis ja Šabacis, alumiiniumi Podgoricas ja Prištinas. Tööstuse põhiharu on masinatööstus, mis annab 1/4 tööstustoodangu mahust. Toodetakse müümasinaid, sõidu- ja veoautosid, väikebusse, jõelaeva, traktorid, mootoreid, põllutöömehhanisme, ka relvastust ja laske-moona. Elektrotehnika- ja elektroonikatööstus rahuldab põhil. siseturu vajadust. Valmistatakse kiilmikuid, telefoniseadmeid, telereid, raadioid, arvuteid, olme-elektroonikakaupa. Kohalikku toorainet tarbitakse keemiatööstuses (väetised, tehismaterjalid, värvilahused, sooda), mis arenes varem kiiresti, on praeguselt seiskunud. Heal tasemel on ehitusmaterjali- (sh. tsemendi-), puidu-, paberi-, tekstiili-, trikotaaži-, nahk-, jalatsi-, tubaka-, veini-, konservi- ja suhkurtööstus. Suuremad tööstuslinnad on Belgrad, Novi Sad, Nikšić, Kragujevac, Pančevo, Smederevo, Subotica, Bor, Zrenjanin, Kraljevo ja Kruševac. Põllum-s on tegev 35 % töötajavõime inimesi (1994). Põllum-kõlvikuid on 61 % terr-st, sh. põldu 33 %, istandusi ja aedu 3 % ning heina- ja karjamaad 25 %. Kõlvikuist kuulub 77 % talundele ja 23 % riigimajandele. Põllundus ja maandus annavad 56 % põllum-e kogutoodangust. Haritavat maad on 3 729 000 ha. Peamised põllunduspiirkonnad on Kesk-Doonau madalik ja Morava jõe orund. Tšernogoorias on haritavat maad vaid 13 % terr-st. Teraviljast kasvat. nisu ja maisi, vähesel määral ka otra ja kaera, köögiviljast kartulit, kaunvilju (sh. sojauba) ja päevalille. Pea-

Jugoslaavia metsala-

1991 1994

	1991	1994
Belgrad	4038	3249
Novi Sad	7818	4724
Niš	867	844
Kragujevac	253	134
Subotica	115	51
Zrenjanin	380	383
Pančevo	4713	2238
Smederevo	15	13
Bor	487	464
Kruševac	210	187
Šabac	365	430

Jugoslaavia metsala-

1991 1994

	1991	1994
Belgrad	11 271 000	
Novi Sad	17 000	
Niš	17 000	
Kragujevac	147 000	
Subotica	10 000	
Zrenjanin	10 000	
Pančevo	10 000	
Smederevo	10 000	
Bor	10 000	
Kruševac	10 000	
Šabac	10 000	

Küljas jõe-

jõe-

Hariik jumalate

vad detriiti ja pisikesi hõljumiorganisme, puhastades niiviisi vett. Nad on väga tundlikud hapnikuvaeguse suhtes. J-te lõimetus areneb emasisendi lõpusõõntes pihtvastsejärguni. Pihtvastsed lahkuvad emast ja siirduvad kalade lõpustele, kus nad kapselduvad ja nugiavad. 1–2 kuu pärast moonduvad nad pisikesteks karpideks ja siirduvad veekogu põhja. Eesti vetes on tavalised suur järvekarp, kiiljas jõe-karp (*Unio tumidus*) ja piklik jõe-karp (*U. pictorium*). ◀

Järvekarp (*Anodonta*), mageveekarpide perekond jõe-karplaste sgk-st. Koda on õhukesesinaline; pikkus kuni 20 cm, pärlmutrikiht õhuke. J-del on palju vorme, ökoloogilisi rasse ja teisendeid. Eesti vetes elavad suur j. (*A. cygnea*) ja hari-j. (*A. anatina*; Eesti PR). ◀

Jätkusõda, Soome sõda 1941–45, 25. VI 1941 – 27. IV 1945 Soome ja NSV Liidu, sõja lõpul, 15. IX 1944 – 25. IV 1945 ka Soome ja Saksamaa vaheline sõda. Pärast Norra okupeerimist 1940 (*Teine maailmasõda) tõi Saksamaa 8.–17. IV 1941 oma väe Norrast Põhja-Soome. Soome Lapimaa väeosad allutati Saksa Norra-armeele. 25. juunil oli Soomes Salla suunal 40 000 Saksa sõdurit. 17. VI 1941 kuulutas Soome üldmobilisatsiooni. Soome sõjavägi oli suurem ja tema sõjaline ettevalmistus tõhusam kui 1939. a. (*Talvesõda). Kaitsejõududes oli 475 000 meest, maajõududes 16 diviisi ja 3 brigaadi, suurtükke 1829. Ülemjuhatajaks määrati C. G. E. Mannerheim. Kui Saksamaa alustas 22. VI 1941 sõda NSV Liiduga, jäi Soome ametlikult neutraalseks, kuigi sõltus majanduslikult Saksamaast ning lubas Saksamaal kasutada oma õhuruumi ja lennuvälju. 25.–27. VI 1941 pommitas Punaarmee Soome ala. 25. juunil teatas Soome kallaletungist ning astus NSV Liidu vastu sõtta. 10. VII 1941 algas Karjala väeosa üldpealetung (juhatas kindral A. E. Heinrichs, 1890–1965). 24. juulil alustas Soome vägi 1940 NSV Liidule loovutatud alade tagasivallutamist. 7.–21. VIII 1941 vabastati Sortavala ala Käiksalmini, 24. aug. ületati Viiburi laht ja 29. aug. vabastati Viiburi. Aug-i lõpuks oli kogu Karjala kannas soomlaste käes. 1.–2. sept. jõuti 1939. a. Soome ja NSV Liidu riigipiirini. Soome vägi jätkas rünnakuid Ida-Karjalas: 5. sept. vabastati Aunus (Olonets), 1. okt. Petroskoi ja 6. dets. Povenets (Poventsa). Pärast seda edasitung seiskus. 6. dets. teatas president R. Rytü tagasivallutatud alade taasliitmisest Soomega (need olid kaotatud 1940. a. Moskva rahuga). 9. XII 1941 algas Maanselkä maakitsusel positsioonisõda, see kestis 1944. a. alguseni. Soome laevastik mineeris koos sakslastega Soome lahe, kuid samas teatas Soome, et peab sõda Saksamaast ja lääneriikidest eraldi. 1944 hakkas Punaarmee uuesti Soome ala pommitama; 6., 16. ja 26. veebr. pommitati Helsingit. 9. juunil alustas Punaarmee Leningradi rinde vägi (juhtis L. Govorov) õhujõudude ja suurtükiväe toetusel Karjala kannasel suurpealetungi. 20. VI 1944 loovutas Soome Viiburi. 21. juunil alustas Punaarmee (juhtis K. Meretskov) Karjalas uut rünnakut, 24. aug. alustati rahuläbirääkimisi (1. aug. oli saanud presidendiks C. G. E. Mannerheim). 2. IX 1944 soostus Soome parlament vahe-rahutingimustega ja katkestas suhted Saksamaaga. 4.–5. IX 1944 sõlmiti relvarahu ja 18.–19. sept. ajutine

vaierahu: 1940. a. rahulepinguga sätestatud piirid taastati, Soome pidi loovutama NSV Liidule Petsamo (Petšenga) ja rentima Porkkala ning maksma 300 mln. \$ reparatsioonimakse. Soome sõjajõud pidid olema demobiliseeritud enne 5. dets-t 1945, rahuaja sõjaväes ei tohtinud olla rohkem kui 37 000 meest. 15. sept-ks 1945 pidi Soome välja saatma või relvituks tegema Soomes asuvad Saksa väed. Kobe algas loovutatud Karjalast ja Lapimaalt evakuatsioon. Lepingu täitmist seati valvama järelevalvekomisjon, mille eesotsas oli A. Ždanov. Veebr. 1947 rahuleping jõustus (*Pariisi rahulepingud). Saksamaa ei viinud vabatahtlikult vägesid välja, algas Lapi sõda (15. IX 1944 – 25. IV 1945). Algul oli sõjategevus koid: 1.–2. okt. tegid soomlased dessandi Torniosse, 7.–8. okt. vabastati Kemi. 10. okt. alustasid sakslased Rovaniemi hävitamist, 16. okt. vabastati see sakslastest. 26.–30. okt. oli Muonio lahing. 18. nov. lahkus osa sakslasi Inarist üle piiri Norrasse. 31. XII 1944 loobus C. G. E. Mannerheim ülemjuhataja kohast, tema asemele nimetati A. E. Heinrichs. 25. IV 1945 jõudsid soomlased Kilpisjärville, viimased sakslaste väeosad lahkusid Soomest. 1939–44 osales Soome sõdades ka eesti vabatahtlikke (*soomepoisid). Vt. ka Talvesõda (kart).

B: Jatkosota. Kronikka. Jyväskylä: Helsinki, 1997. Muutosten vuosisata, 5. osa. II Maailmansota. Pervoo: Helsinki, 1994.

Jünger, Ernst (29. III 1895 – 17. II 1998), saksa kirjanik. Oli 1913 Prantsuse võõrleegionis, 1914 vabatahtlikuna I maailmasõjas, sai mitu korda haavata. 1919–23 *Reichswehr*'i ohvitser, a-st 1926 vabatahtlik kirjanik. II maailmasõja ajal oli ohvitserina Saksa okupatsiooniväes Pariisis. 1944 eemaldati ta sõjaväeteenistusest, sest oli seotud Hitleri-vastase vandenõuga; seejärel on elanud maailma kodakohas. Avaldanud alates 1920. a-ist proosat, näivõid ja esseid, milles tema parempoolne rahvuslik hoiak põmub utoopia ja nn. maagilise realismi sügemetega. Mõtlejana on J. olnud lähedane konservatiivse revolutsiooni ideoloogiale, tema varasemat inimese- ja maailmakäsitust väljendab ilmekalt esseesugemeline rom. „Tööline“ (1932). Hilisemates teostes valdab kaemuslik, usulise põhikoega individualism. Tema vend Friedrich Georg J. (1898–1977) oli luuletaja ja prosaist. **T:** rom-d *Terastorm* (1920), *Marmoryürakal* (1939), *Heliopolis* (1949–65), *Klaamneilised* (1957), *Ajamüüril* (1959), *Eumesvil* (1977), *Koko korda Hallel* (1987). ◀

Jyväskylä ülikool [*jyväskylä*] (sm. *Jyväskylä yliopisto*) asutati 1863 keskkharidust andva õpetajate seminarina, oli 1934–66 pedagoogikakõrgkool (*Jyväskylän Kasvatusopillinen Korkeakoulu*; ülikool a-st 1966. Seminari esimene juhataja oli U. Cygnaeus. A-st 1912 peetakse seal suveülikooli ja õpetajate täienduskursusi. Ülikooli 1950. a-il ehitatud hooned on A. Aalto silmapaistvaimaid teoseid. 1997 oli ülikoolil 5 teaduskonda, 521 õppejõudu ja 11 125 üliõpilast ning rmtk. (asut. 1912), täienduskoolituskeskus (asut. 1982) ja kehalise kasvatuses keskus (asut. 1969–70). A-st 1956 on J. ü-s suvesemestril korraldanud kultuuri- ja teadusüritusi (nn. *Jyväskylä suvised*).

Shelley Allegro
20. saj. lõpp

City Medium
20. saj. löpp

ddoi: 10.1002/for

ddoi: 10.1002/

sa. jopp

ddot{-}f

07

JK

५५

kk

Y

۲۲

4

Kadõma, varem Gatooma, hinn Zimbabw kees-
osas, u. 1000 m ü. m.; 75 000 el. (1992). Kullakaavan-
duspiirkonna (Effel Flais) keskus, kaevandatakse ka
krooni- ja nikiminki ning püritit. Toiduaine- (juust,
ihataoted) ja paberitööstus. Põllum. uurimisjaam (asut.
1925).

*Kafarov, Viktor Vjašeslavovič. Sünt 11. X 1995.
*Kaganovitš, Lazar Moissjevovič. Sünt 25. VII 1991.
kagu (*Rhynchochetus jubatus*). Uus-Kaledoonia endem-
ne peaaegu lennuvõimetu kureline; kehapiikkus u.
60 cm. Sülesit on hallikas, kuklas pikikadest sulge-
dest tuit. Elutses peiduliselt tihedates vihmastades.
Tegutses häärtikus ja öösel, selgrootuid otsides pöö-
rab ümber metsakõdu. Maaspestitsidja; kurnas üks muna.
K-sid peeti varem palju maailma loomaadeades, sa-
mutu pooldokumintuna. Nüüdseks on k. kaduv liik.
Maailma PR, looduslikku asurkonda on püütud loo-
maajäsenidelt ajali suures

kaheksajalgilised (*Octopodidae*), peajalgsete liinus-
te sugukond *kaheksahaarmeliste seltsist üle 100 lii-
gi. K-d asustavad ookeanisoolsusega mereid. Paris-
kaheksajalgilaste (*Octopodinae*) alamsg-k-a kuu-
lub enamik k-i, enamasti on nad väikesed loomad
(pikkus kuni 50 cm). Suurim k. on väga õrna kehaga,
hiiglaslikku ämblikku meenutav kuni 5 m pikkune
Paroctopus apollyon. Ründava loomuga, ka inimest
ohustavad on harilik kaheksajalg (*Octopus vul-*
gatus) ja dofielni kaheksajalg (*O. dofleini*), nemi-

de kuni 3 m pikkune keha on jassakas, kombinatsioonid
lühikesed ja jämedad. Süvakahakasjalasid
(*Bathyphodinae*) alamsg-k-d on pisikesed (pik-
kus kuni 4 cm), nad asustavad ka küümi meresid, ela-
vad väga sügaval (kuni 8000 m allpool merepinda).
K-te mürk on ohulik ka inimesele. Harilikku kaheka-
jalga tarvitatakse toiduks, tema tööstuslik väljapuuik
on peajalgsete hulgase teisel kohal.

Kahlo, Frida (6. VII 1907 – 13. VII 1954), mehhiko
maalikunstnik, D. Rivera abikaasa. Lühisõnnetuse

... (Cynodon dactylon); 16 liiki). K-d on jänese- kuni-
skitsesünnused, pistim on sinikababrik (C. monti-
rid on liikesed, poolenisti katatab neid laubal kas-
lak. Jälad on väga peenikesed. Vöaduker elab
maastikus, kababrik asustavad troopikameetsi. K-d
te lindude mure ja poegil. Sadukababrik (C.
nhi) maastiku PR. ▶
dar, Jänos. Suri 6. VII 1989.
are, Ismail (28. I 1936). Jähegama kirjanik. Ompa

Kabriklased. a kabrik, b punakultuur (Cephalopoda filatus)

257 Naitšik
Prohladni
Baksan

Kabardi-Balkaria
rimad linnad 1996 (d)

...
...
...

Shelley Allegro

20

---

midesse ergutavalt ja on neile kohastumuslikult kasulikud. K. on nt. ristõieliste sinepiõli-glükosiid, mis aitab kapsaliblikal taime leida. Mõnikord toimib k. ühtesid organisme meelitavalt, teisi peletavalt, nt. meelitab kartulis tekkiv alkaloid solaniin kartulimardikat, kuid peletab oma mürgisuse tõttu teisi putukaid; viimaste puhul toimib k. hoiatusainena.

***Kajava**, Viljo Lennart. Suri 2. II 1998.

***Kaladze**, Amiran. Mõrvati pol. põhjustel 27. VI 1995.

Kalahamstrid, sama mis *udrashamstrid (13. kd.).

Kaldor [ko:ldɔr], Nicholas (12. V 1908 – 30. IX 1986), ungari-inglise majandusteadlane. Lõpetas 1930 Londoni majanduskooli. Töötas seejärel a-ni 1947 samas õppejõuna ja 1947–49 Genfis ÜRO Euroopa majanduskomisjonis osk-ajuhatajana, a-st 1952 oli Cambridge'i King's College'i emeriitprof. Käsitles majanduspoliitika praktilisi küsimusi, makromajandusteooriat, majanduskasvu ja maksuprobleeme. Oli J. M. Keynesi lähimaid kaastöötajaid. T: *An expenditure tax* (1955), *Essays on economic stability and growth, essay on value and distribution* (1960), *The economic consequences of Mrs. Thatcher* (1983).

Kalecki [kaletski], Michal (22. VI 1899 – 17. IV 1970), poola majandusteadlane. Õppinud Cambridge'i ülikoolis. Töötanud ajakirjanikuna ning 1929–36 Varssavi konjunktuuritsükli ja hindade uurimise inst-i teadurina. Emigreeris 1936 Rootsi. Töötas 1946–55 New Yorgis ÜRO Sekretariaadi majandusosk-s ning 1955–60 Poolas riigi perspektiivplaneerimise peakomisjoni esimehena. Uurimusi konjunktuuritsükli alalt. Esitas matemaatiliselt konjunktuuri- ja kasvuteooria. T: *Essays in the theory of economic fluctuations* (1939), *Studies in the theory of business cycles 1933–39* (1966), *Selected essays on the dynamics of the capitalist economy 1933–1970* (1972).

***Kalinin**, linn ja oblast Venemaal, nimetati juulis 1991 Tveri linnaks ja oblastiks.

***Kaliningrad**, linn Venemaal Moskva obl-s, nimetati 1996 *Koroljoviks (13. kd.).

kalitsiviirused (*Caliciviridae*, <lad *calix* 'peker, karikas'), ühe perekonnaga (*Calicivirus*) viiruste sugukond. Virionid on üheahelalise ribonukleinhappegenoomiga, ümbriseta, karikakujulised (Ø 30–38 nm). K-tega nakatuvad nii inimene kui ka loomad (nt. siga, veis, kass, küülik, naarits). Inimesel tekitavad k-d E-hepatiiti, sigadel vesikulaareksanteemi ja veistel sooltepõletikku.

kaljuhamstrik (*Eligmodontia typus*), L-Am. hiirlane, prk-a ainus liik; tüvepikkus 6,5–10,5 cm, karvase saba pikkus 7–11 cm. Karvad on pikad ja pehmed. Tagajäsemed on pikad ja saledad, kõrvalestad väga pikad. Elutseb Andide kuivadel platoodel ning kivistel

mäenõlvadel, hüppab ja ronib osavalt. Võib magada talveund. K. on ööloom, sööb pms. putukaid. Inimaselais elades on ta elamukahjur.

kaljupukk (*Raphicerus*), Ida- ja Lõuna-Aafrika veislaste perekond. K-d on u. metskitsesuurused, nad asustavad savanne ja kängasmaastikke. Päeval k-d redutavad, öösel lähevad toituma; öö korral vilistavad valjusti; kindlat sigimisaega neil ei ole. K-de arv on kiiresti vähenenud.

kaljutaimkond, muldkatteta kivimite hajus taimestik, taimkatte tüüpe. Valdavad *kserofüüdid ja *lito-füüdid (13. kd.) ehk kaljutaimed. Esimestena asustavad pinna samblikud ja vetikad, seejärel ilmuvad samblad ja lõhedes (pragudes) kasvavad taimed, nn. k.s.m.o.füüdid. Eestis on k-a punkrannikul, alvaritel, paljandil ja mõnel pool müüridel. Vt. ka liitio (13. kd.).

Kalm, Ernst (12. IX 1940), saksa loomakasvatusteadlane, dr. habil. (1977), Debreceni põllum-ülikooli audr., EPMÜ audr. (1996). Kieli ülikooli loomakasvatuse inst-i prof. ja dir. Uurimusi sigade, hobuste ja veiste aretuse ning loomade söötamise ja pidamise kohta. Teeb a-st 1993 koostööd EPMÜ loomakasvatuse inst-ga, korraldab ja juhendab ka eesti loomakasvatusteadlaste ja -õppejõudude täiendõpet Kieli ülikoolis.

kalmia (*Kalmia*), igihaljaste või heitlehiste lehtpõõsaste ja madalate lehtpuude perekond kanariikulaiste sgk-st; 7 liiki P-Am-s ja Kuubal. Lehed terveservalsed, purpurpunased, roosad või valged kellukjad või liudjad õied asetsevad käännastes, sarikais või üksikult, vili kupar. Mõnd liiki, eriti laialehised k-t (*K. latifolia*), kasvat. ilusa lehestiku ja rõhke õitsemise pärast ilupõõsana. Eestis kasvat. pms. arboretumeis 3 liiki; nende lehed ja õied on mürgised.

Kalmõkkia (kalmõki *Halmg-Tanghi*), Kalmõki-maa, rahvuslik-territoriaalne subjekt (vabariik) Venemaa Föderatsioonis Volgamaa lõunaosas; 76 000 km², 317 000 el. (1997), pealinn Elista (kalmõki Elst). Okt. 1990 avaldas toonase *Kalmõki Autonoomse Nõukogu Sotsialistliku Vabariigi ülemnõukogu deklaratsioon K. suveräänsuse kohta ja nimetas riigi Kalmõki NSV-ks, riigi nüüdne nimetus kehtestati 4. X 1992. Presidendi ametikoht asutati sept. 1991, apr. 1993 valiti K. presidendiks K. Iljamšinov (s. 1962). Seadusandlik organ on 4 aastaks valitud 27-liikmeline parlament (rahvahuraal). 1989 moodustasid rahvastikut 45,4 % kalmõkid, 37,7 % venelased, 4 % dardid, 2,6 % tšetšeenid, 1,9 % kasahhid ja 1,7 % sakslased. K-s asub Tšornõje Zemli LK-ala (1219 km², asat. 1990). 4

***Kalniņš**, Eduards. Suri mais 1988.

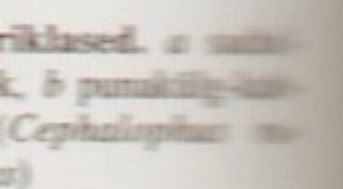
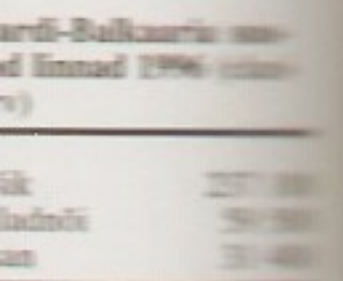
***Kalnroze**, Valdis. Suri 1993.

Kalulushi [-lyši], linn Aafrikas Sambia keskosas Kongo DV piiri läh. Copperbeli prov-s; 91 000 el. (1990). Vasemaagi, vähemal määral koohtu- ja seleenimimaagi kaevandamine; toiduaine-, metalli- ja keemiatööstus.

Kalyan [-jan], linn Lääne-Indias Mahareštra osariigis Bombayst kirdes; 1 015 000 el. (1991). Sadam; keemia- ja elektrotehnikatööstus, kodukäsitöö (pms. puuvillast ja siidist esemed). Islami ehitusmülestisi (sh. Matabarkhani loss ja Must mõis).

kamambäär (pr *camembert*), lambapiimast valmistatud, valge hallitusega kaetud pehme juust. Nime on juust saanud Prantsusmaal Normandias mk-s asuva Camembert'i küla järgi, kus 18. saj. lõpus andis taluperenaine M. Harel sellele tänapäevased omadused.

***Kambodža** (khmeeri *Kāmpŭchéa*), K. Kuningriik, 1979–89 Kampuchea Rahvavabariik, riik Kagu-Aasias Indo-Hiina poolsaarel; 181 035 km², 10 024 000 el. (1995), pealinn Phnom Penh (Phnum Pénh, 1994. a. 920 000 el.). Riigitihtised on KH ja KHM. Jaguneb halduslikult 21 provintiks. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 3,0 % aastas, lin-

narahvastiku osatähtsus 1995. a. 21 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 2,72 mrd. \$ (270 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (2,77 mrd. \$) andis põllum. 51 %, tööstus 14 % ja teenindus 34 %. Inflatsioon 1985–95 keskm. 70,5 % aastas, valits-
 1,01 mrd. \$, välja 615 mln. \$ eest. Peamised väljaveo-
 kaubad on puit ja kaurõk, tähtsamad kaubanduspart-
 nerid Singapur, Tai, Vietnam ja Malaisia.
 • *Ajalugu*. Vietnami sõja ajal tegid USA-meesed jõud
 1970 kindral Lon Noli juhtimisel riigipöörde ja kuuls-
 tasi K. vabariigiks. Kuu. Norodom Sihanouk maa-
 dustas Pekingis kuninglikku paguvalitsust. K-s en-
 das alustasid valitsustasest sõjategevust punaste
 khmerite relvajõud. 17. IV 1975 vallastas nad Pnom-
 Penhi ja hakkasid looma nn. linna-deta ühisk. a. See
 tähendas kõikide seniste ühisk. ja kultuuriliste institut-
 sioonide ja nendega seotud inimeste hävitamist. 1977
 kaotati kaibelt raha. 1978 alustasid Vietnami relvajõud
 K. okupatsioonist. 7. I 1979 vallutati Pnom Penh. 11.
 jaan. kuulutati välja K. RV, võimule tuli Vietnami-
 meelse valitsus, mida esialgu juhtis punasest khme-
 ridest lahku löönud Heng Samrin (s. 1934) ja a-st 1985
 Hun Sen (s. 1951). 1980 taaskehtestati raha. Pms. Tai-
 ga piirnevatel aladel baseeruvad punased khmerid jäi-
 kasid Vietnami-vastast sõjategevust, neid toetasid ka
 Norodom Sihanouki pooldajad. 1989. a. alguses viidi
 Hiina ja Vietnami kokkuleppe kohaselt K-si välja Viet-
 nami väeosad. 30. jaan. kuulutati välja K. riik (Kam-
 puchea nimest loobuti). 1991 sai K. riigipeaks (Rah-
 vusliku Ülemõukogu presidendiks) Norodom Sihan-
 nouk. 1991–93 viidi ÜRO kontrolli alla ellu demilita-
 risatsiooniskava, vähendati sõjaväge, hävitati relvad ja
 demineeriti maa, loodi poliitiliselt neutraalne kesk-
 kond ning toodi tagasi põgenikud. 21. IX 1993 hakkas
 kehtima uus põhiseadus, 24. sept. taastati K. kuning-
 rik, samal aastal toimusid vabad valimised. Peamised
 parteid on K. Rahvapartei (*Parti du Peuple cam-
 bodgien*, juht Hun Sen, 1991 loobus sotsial. ideolo-
 giast), Funcinpec (*Front uni national pour un Cam-
 bodge indépendant, neutre, pacifique et coopératif*,
 asut. 1979, juht prins Norodom Ranariddh (s. 1944),
 sellel on oma relvajõud *Armée nationale sihanoukiste*)
 ja Liberaaldem. Budistlik Partei (*Parti démocratique
 libéral bouddhist*, asut. 1992). Kuningriiklaste ja Hun
 Seni pooldajate kokkuleppe püsis 1997. a-ni: 7. juulil
 hoivastid teise peaministri Hun Seni väeosad pealima
 ja sundisid esimese peaministri Norodom Ranariddhi
 riigist lahkuma. Võimukoalitsioonis ei osale Khmeri
 Rahva Vabastusrinne (*Front national de libération du
 peuple Khmer*, mida juhib Lon Noli end. kaastöölme
 Son Sann (s. 1911) ja millel on oma relvajõud) ega
 punaste khmerite Kampuchea Dem. Partei (*Parti du
 Kampuchea démocratique*, juht pärast Pol Poti (sur-
 15. IV 1998) kõrvaldamist Khieu Samphan, s. 1930),
 kelle relvajõud (u. 20 000 meest) saavad toetust Hi-
 nai ja USA-lt ning kontrollivad riigi läänosa maa-
 piirkondi ja sealseid vääriskivikaevandusi. 26. VII 1998
 toimunud valimistel olid mõjukamad K. Rahvapartei,
 Funcinpec ja Sam Rainsy Party.
 "Kamerun, riik Kesk-Aafrikas Guinea lahe ääres;
 475 442 km², 13 280 000 el. (1995), pealinn Yaoundé.
 Riigitahtsed on CM ja CMR. Rahvastiku juurdekasv
 oli 1985–95 keskm. 2,9 % aastas, linnarahvastiku
 osatähtsus 1995. a. 45 %. Riigi kogutoodangu maksu-
 mus oli 1995. a. 8,62 mrd. \$ (650 \$ 1 in. kohta),
 sisemajanduse kogutoodangust (7,93 mrd. \$) andis
 põllum. 39 %, tööstus 23 % ja teenindus 38 %. Töö-
 puudus oli 1992. a. 25 %, inflatsioon 1985–95 keskm.
 2,0 % aastas, valitsvõlg 1995. a. 9,35 mrd. \$, Kaupa
 veebi 1994. a. sisse 980 mln. \$, välja 2,05 mrd. \$ eest.
 Tähtsamad väljaveokaubad on nafta, kohv, puit, ka-
 kao, alumiinium, puuvill ja vaniilia, peamised kau-

Kanaada haldusjaotus

Provincis, territorium	Pindala (tuh. km ²) arv 1995	Elanike Halduskeskus
Alberta	661,2	Edmonton
Briti Kolumbia	947,8	Victoria
Manitoba	650,0	Winnipeg
New Brunswick	73,4	Fredericton
Newfoundland	404,7	Saint John
Nova Scotia	55,5	Halifax
Ontario	1068,6	Toronto
Printsi Edwardi saar	5,7	Charlottetown
Quebec	1540,7	Quebec
Saskatchewan	652,3	Regina
Loode-territoorium*	3426,3	Yellowknife
Yukon	483,4	Whitehorse

banduspartnerid Prantsusmaa, Sengali, Holland, Sa
samaa ja Suurbritannia.
Kamishijie, Al Qamishli, linn Süüria kirdeosas Ti
gi punkt: 165 000 el. (1994). Rdt-sõlm, põllum- (pu
vill, nisu) ja naftatootmispiirkonna keskus; toidunäi
seid, kurdid ja isandid (sunniidid, kristlased, ju
daudid) mitmekesisus; linnas resideerivad armeenia
süüria kat. kiriku peapiiskopid. K. asutati 1926 jaan
na Tauruse rdt-l. Türgi poolal asub tema vastas
Nusaybiin linn.

Kammkarplased (*Pectinidae*), *nõrgalukuliste ka
pide liigitohke sugukond nidehambaliiste (*D*.)
sodoma) sellisid. K-i on enamikus meredes ja erineva
koda on ummargune, lukuserv sirge ja eenduv. Mani
seval paikneb hulgaliselt rohekalt säändevaid silm
Sulgurthas on suur ja jaguneb kardipoolmetses eba
võrdsest, jalg on täiskasvanul taandarenenud. K-d ujui
vad hüpetega (vett välja paisates). Nad on detrit
doidulised. K-i süüakse, tõenduslikult puutakse eni
kammkarpi (*Pecten*) ja ebakammkarpi (*Chla
mys*). Väijupüügil (0,4 m. aastas) on k-d *auster
karplaste ja *rannakarplaste järel kolmandal kohal. ▶
kammilõpuselised, ka ühekojalised (*Mesogast
ropoda*), *eeslõpusseste tüdude sellis; u. 500 sgk-a ja
53 000 liiki. K-d eluisevad kogu maailmas, nende hul
gas on nii vee- kui ka maismaaloomi, vähesed määtra
ka parasitid (*solgeliimulased). K-1 on liigiti väga eri
nev kodad; Ø 0,1–60 cm. Pisimad k-d kuuluvad *sulge
*kauri) on portselantüüpi sile ja lihtiv tügev koda.
Pajudel k-1el pole pärilmuterikihiti, enamikul on üks
südamekoda ja üks neer. Veeliste k-1el on manli ala-
pinaal arenenud teisesed lõpused, maismaalised k-d
hingavad mantliõõne pinna kaudu. Enamik k-i on lühk-
sugulised. Vt. ka ematüglased (13. kd), möhk-
kodalsed (13. kd), ranniklane, sarvkodalsed, ve-
sitiigulased.

kammvarvaslased (*Ctenodactylidae*), merisiga mee-
nulaate näriliste sugukond; 4 ptk-a, 5 liiki. K-d elut-
sevad Aafrika kõrbes ja poolikõrbes Marokost ja
Sengalisti Somaaliani, mägides kuni 2400 m u. m.;
tüvepikkus 16–24 cm, karvase saba pikkus 1–5 cm.
Karvastik on pehme. K-1 on väga teravad küünised.
Tagajala kahel seesmisel varbal olava jäikadest sarv-
pildist ja pehmetest harjaskarvadest m. kammil abil
nustistavad k-d pinnast ja liiguvad pudedal substraadil
võti pragudesse. K-d on laiimõõdulised, püvaloomad.

banduspartnerid Prantisusmaa, Senggal, Holland, Sak-

Kamishijie, Al Qamishihi, linn Süüria kirdeosas Tü-

Sammakarplased (*Pectinidae*), *nõrgalukuliste kar-

ordself, jalg on tiskavaanul taandarennud. K-d yju-
noidulised. K-i suaksee, rõõnduslikult puutakse enim
ammkarpi (*Pecten*) ja ebakammkarpi (*Chla-*
(ys). Valjapungit (0,4 mln. aastast) on k-d *auster-

ammijõuisesed, ka ühekojalised (*Mesogastropoda*), *eeslopusseste tüvede seas; n. 500 sg-ka ja 3 000 hkt. K-d eluisevaja kogu maailmas, nende hul-
tas on nii vec- kui ka maismaalooaol., vähesel määral
parasitiseerijad (*sojefimilised) K-l on hõlmajad.

ev koda; Ø 0,1 – 60 cm. Pismad k-d-kuluvad *sulg-
(*gymnogramma*); 1000 mg on määritav väga ch-
v koda; Ø 0,1 – 60 cm. Pismad k-d-kuluvad *sulg-
nustase sgk-a. Portseelanitgu lastel (*Cypripidae*;
situd k-let pole pärilmuuterkitu, enamikul on üks
damekoda ja üks neer. Veeliste k-let) on maali ala-

Enamik k-1 on lahk-

Maalvaissad (*Ctenodactylidae*), merisiga meel-
ad Aafrika k rbesed ja poolk rbesed Marokost ja
egedalt Somaaliani, m gedes kuni 2400 m  . m.;
epikus 16–24 cm, karvase saba pikkus 1–5 cm.

[illegible]

ada haldusjaotus

	(tuh. km ²) arv 1995	(tuh.)
insid		
ecra		
ti Kolumbia		
	661,2	947,8
	2 656	2 520
Edmonton		

[illegible]

3426,3	62 Yellowknife	483,4	31 Whitehorse
1340,7	7 134 Quebec	652,3	978 Regina
1340,7	7 134 Quebec	652,3	978 Regina

olmeks: ida ja linnosa ning eskimote haldusala Nu-
(mice maa).

Kanada suurimad linnad ja linnastud 1991

	Linn	Linnastu
Toronto	635 000	3 893 000
Montreal	1 018 000	3 127 000
Vancouver	472 000	1 603 000
Ottawa	314 000	921 000
Edmonton	617 000	840 000
Calgary	711 000	754 000
Winnipeg	617 000	652 000
Quebec	168 000	646 000
Hamilton	318 000	600 000
London	303 000	382 000

*Kanada, riik Põhja-Ameerikas; 9 970 610 km², 28 821 000 el. (1966), pealinn Ottawa (linnastus 1 021 000 el.). Riigitähtsed on CA ja CAN. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 1,3 % aastas, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 77 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 573,69 mrd. \$ (19 380 \$ 1 in. kohta). Sisemajanduse kogutoodangust (568,93 mrd. \$) andis põllum. 3 %, tööstus 27 % ja teenindus 60 %. Tööpuudus oli 1996. a. 9,7 %, inflatsioon 1985–95 keskm. 2,9 % aastas, välisvõlg 1996. a. 355 mrd. \$. K. vedas kaupa 1996. a. sisse 233 mrd. \$, välja 267 mrd. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on autod, masinad ja seadmed, tööstuskaubad, puidutooted, energia ja toiduained. Tähtsamad kaubanduspartnerid on USA (76 % sisse- ja 81 % väljaveost), Jaapan, Suurbritannia, Saksamaa ja Korea Vabariik. 1995 käis K-s 16,9 mln. turisti (tulu 8,8 mrd. \$). — Okt. 1995 toimunud rahvahääletus ei toetanud prantsuskeelse Quebeci prov-i lahkulöömist. A-st 1993 on peaminister J. J. Chrétien (Liberaalne Partei).

Kanalitunnel, sama mis *Eurotunnel (13. kd.).

*Kanerva, Aimo. Suri 16. XII 1991.

kannelkamber, traatkamber, elementaarsakeste detektor, milles kandlekeeltetaoline tihe juuspeen traadistik (10^2 – 10^5 traati) toimib võrdelisuuloendurite (*loendur) rivina, võimaldades samaselt nt. *mullikambriga määrata elementaarsakeste trajektore ja impulsse ning tabada nende muundeid. K-i eelised teiste loenduritega võrreldes on suur töökiirus ja suure hulga katseandmete hõlbust arvutitöötlus. K-i kaasabil avastati mitu osake, nt. *J/ψ*-osake, *Y*-osake ja nõrga vastastikmõju kandjad *W*- ja *Z*-bosonid. K-t rakend. ka bioloogias, meditsiinis ja materjaliteaduses. K-i leiutas 1968 G. Charkap.

*Kantor, Tadeusz. Suri 8. XII 1990.

Kanye [-je], linn Botswana kaguosas, Lõunadistrikti halduskeskus; 35 000 el. (1991). Kerge- ja toiduaine-tööstus.

kapitaliturg, rahaturg, kus kaubeldakse üle üheaastase kustutusaajaga väärtapaberitega (aktsiate, võlakirjade ja tuletisväärtapaberitega). K-l tegutsejate eesmärk on leida oma pikaajalisele projektile rahastaja, olles emitendi rollis, või vastupidi, teha kasulikke investeringuid investori rollis. Investoriteks on keskpangad, pensioni- ja investeerimisfondid. Emitendi ja investori vahendab otsekontaktide puudumise korral äripang, investeerimispank vm. rahandusasutus.

*Kapr, Jan. Suri 29. IV 1988.

*kapsas. Hiina k. (*Brassica rapa* ssp. *chinensis*) on Kagu-Aasiast pärinev ühe- või kaheaastane vars- ja lehtköögiviljana tarbitav taimeliik k-rohu prk-st. Hallikas- või sinakasroheline siledad tugevate roodudega lehed on ümmargused või munajad. Lehed pead ei moodusta. Lihakad kuni 30 cm pikkused ja mõne sentimeetri jämedused leherootsused on enamasti valged, harva rohekad. Lehti ja leherootse süüakse toorsalatina, keedetult või hautatult liha- ja kalatoidude juurde, Aasia maadel ka hapendatakse. Teda viljeldatakse Hi-

nas, Koreas, Taiwanil ja Jaapanis. Euroopas kasvat. teda pms. Hollandis. Eestis sobib teda kasvatada hilis-suvel või sügisel järelkultuurina avamaal. Ta saab koristusküpseks 50–60 päeva pärast tärkamist. ◀

*Kapsukas, linn Leedus, nimetati 1989 taas Marjampolëks.

Karadžić [karadžitšj], Radovan (19. VI 1945), Bosnia ja Hertsegoviina Serblaste Vabariigi poliitik, elukutselt arst (psühhiaater), serblaste Dem. Partei asutajaid (1990). Kuulus 1992 välja Bosnia ja Hertsegoviina Serblaste Vabariigi ja oli 1992–95 selle president. Bosnia kodusõja (1992–95) lõpetamiseks peetud rahvusv. rahuläbirääkimistel lähtus panseritõrj. põhimõtetest. K-t on süüdistatud sõjakuritegudes, kuid teda ei ole õnnestunud Haagi sõjakohtu ette tuua.

*Karajan, Herbert von. Suri 6. VII 1989.

Karakalpakia, Karakalpakstan, Karakalpakistoni, autonoomsete õigustega vabariik Usbekistanis; 164 900 km², 1 343 000 el. (1994), pealinn Nõkis (end. Nukuss). Põhirahvused on karakalpakid, usbekid ja kasahhid (1989. a. loenduse andmeil vastavalt 32,1, 32,8 ja 26,3 %). Toonase *Karakalpak Autonomse Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu kii-tis dets. 1990 heaks deklaratsiooni maa suveräänsuse kohta, nov. 1991 asutati presidendi ametikoht, juun-st 1992 on riik ametlikult Karakalpakistani Vabariik.

*Karamanlis, Konstantinos. Oli 1990–95 uuesti Kreeka president. Suri 23. IV 1998.

karamboola-averroa, karamboola (*Averrhoa carambola*), 10–12 m kõrgune igihaljas lehtpuu. Teda kasvat. viljapuuna kõikjal troopikas. Selle 3–5 ribiline sügavate vagudega (ristlõikes tühekujuiline) 7–13 cm pikkune kollane või oranži munajas vilja – karamboola (rahvapärastelt tähtvilja) – valmib 90 päeva jooksul pärast õitsemist. Soodsates oludes annab puu 2–3 saaki aastas. Lähipaisnev meeldivalt lõhnava hapu või magus mahlakas viljalihaga sisaldab 1,35 % karotiini, 0,035 % C-vitamiini ja rohkesti kaaliumi. Vilja süüakse toorelt (kestaga või koortult), ka toorsalatina, neist tehakse keedist, marmelaadi, želeed, kompotti ja mahla, neid marineeritakse, keedetakse või praeatakse. Bilimbi-averroa ehk bilimbi (*A. bilimbi*) on viljapuuna vähem tuntud. Tema õied annavad okstel ja tüvel (*kaulifloria). Rohelisekollase tinninõulise kar-gitaolise vilja – bilimbi – mahlakas viljalihaga on väga hapu, sisaldab rohkesti õhlikhapet. Vilja tarvit. pms. töödeldult (puuviljakastmetes, marineeritud, hapu maitseainena lihatoitudes). — Averroa (*Averrhoa*), igihaljaste lehtpuude perekond jünsekapsuliste (*Oxalidaceae*) skg-st; 2 liiki Kagu-Aasias. Lehed on paarita-sulgljad, lehekused tõmbuvad puudutamisel kokku, vä-kesed punased, roosad või valged lõhnavad õied aset-sevad ebasarikoisikuis, vilja on ehituselt mari. ◀

Karatšai-Tšerkessia, Karatšai-Tšerkessimaa, rahvuslik-territoriaalne subjekt (vabariik) Venemaa Föderatsioonis Põhja-Kaukaasias; 14 100 km², 434 000 el. (1997), pealinn Tšerkessk. Moodustas toonasest Stavropoli kraisse kuulunud *Karatšai-Tšerkessi auto-noomsest oblastist, mis kuulutas end dets. 1990 K-T. NSV-ks, nüüdisnimetus a-st 1992. Põhirahvad on karatšaid (1989. a. 31,2 % elanikkonnast) ja tšerkessid (9,7 %), ülejäänud on venelased, abasiinid ja nogaid (vastavalt 42,4, 6,6 ja 3,1 %). K-T-s paiknevad Teberda LK-ala ja osa Kaukaasia LK-ala.

Karētnikov, Nikolai Nikolajevič (28. VI 1930 – 10. X 1994), vene helilooja. K-i pol. dissidentluse tõttu oli tema looming pikka aega tuntud vaid kinsus ringkon-nas. T: IV sümfoonia (1963), ooper *Til'Ulenšpiegel* (1969; esietendus 1993), ooper-oratoorium *Apostel Pauluse müsteerium* (1972–87), kvintett klaverile ja keelpillidele (1990), *Kuus võimalikku laulu* (1992).

Karimov, Islam (30. I 1938), Usbekistani riigitegela-ne. Lõpetas Kesk-Aasia poliitteenilise inst-i ja Taškendi

Kasahstani haldusjaotus

Oblast	Pindala (tuh. km ²)	Elanike arv (tuh., 1998)	Halduskeskus
Akmola	121 400	602,2	Astana
Aktöbe	300 600	724,3	Aktöbe
Almatõ	223 900	1631,7	Almatõ
Atõrau	118 600	455,9	Atõrau
Ida-Kasahstani	283 300	1632,7	Öskemen
Karagandõ	428 000	1536,7	Karagandõ
Kostanaj	196 000	1119,6	Kostanaj
Kõzõlorda	226 100	614,9	Kõzõlorda
Lõuna-Kasahstani	117 300	2002,2	Šõmkent
Lääne-Kasahstani	151 300	647,6	Oral
Mangõstau	165 600	346,4	Aktau
Pavlodari	124 800	873,9	Pavlodar
Põhja-Kasahstani	123 200	1114,7	Petropavlovsk
Žambõli	144 300	1002,4	Taraz
Astana (vab. linn)	300	275,3	
Almatõ (vab. linn)	300	1061,4	

Senised Kõkšetau, Semej, Žezkazgani, Taldõkorgani ja Torgaj oblast kaotati 1997.

• **Majandus.** Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 22,143 mrd. \$ (1330 \$ 1 in. kohta). Sisemajanduse kogutoodangu maksumus oli 21,413 mrd. \$, millest põllum. andis 12 %, tööstus 30 % ja teenindus 57 %. Reaaltulu langes 1990.–95. a. 11,9 % võrra. Inflatsioon oli 1985.–95. a. 307,3 % (1996. a. 28,7 %), välisvõlg 1995. a. 3,712 mrd. \$ ja ametlik tööpuudus 4,1 % (töötuid 282 000). Sisseveos moodustavad (1995) kütus ja mineraaltoore 27 %, masinad ja transpordivahendid 26 %, toiduained 11 %, keemiatooted 10 %, metallid ja metalltöötud 10 %. Peamised riigid, kust sisse veetakse, on Venemaa (55 %), Saksamaa (4,6 %), Türgi (3,6 %), Ukraina (2,2 %) ja Usbekistan (2,1 %). Väljaveos moodustavad mineraaltoore 35 %, metallid ja metalltöötud 34 %, toiduained 12 %, keemiatooted 9 %, masinad ja transpordivahendid 5 %. Veetakse pms. Venemaale (44,5 %), Hiinasse (7,4 %), Hollandisse (5,2 %), Suurbritanniasse (3,7 %), Ukrainasse (3,4 %), Usbekistani (3,3 %) ja Saksamaale (2,9 %).

• **Ajalugu.** 15.–16. saj. kujunenud Kasahhi khaaniriik oli 18. saj. jagunenud 3 žuziks, mis koosnesid suuresti iseseisvate khaanide valdustest. Neid ümbritses 3 suurvõimu — Hiina, Venemaa ja Buhhaara, kes kõik ajasid ekspansionistlikku poliitikat. Venemaa oli rajanud K-i põhjapiirile Kaspia merest Altai ulatuva sõjaliste tugipunktide võõndi. 18. saj. alguses pidasid kasahhid rasket võitlust Oiraadi khaaniriigiga. Kui Hiina viimase 1758 alistis, hakkas ahvardama Hiina oht. K-i lõunaosa oli vallutanud Buhhaarast eraldunud Kukoni (Kokandi) khaaniriik. Seetõttu hakkasid kasahhid riigid otsima liitu Venemaaga, 1740. a-il liitusid Venemaaga Noorem ja Keskmine žuz. Keskmisses žuzis kaotati khaanivõim 1819, Nooremas 1824, 1846 liideti

Venemaaga ka Vanema žuzi ala. See, et Vene võimud rikkusid liidulepingut (tegid K-i ja Turkestani elanikkonna sõjaväeteenistuskohustustlikuks), ajendas 1916 *Kesk-Aasia ülestõusu, mis suruti lõplikult maha jaan. 1917. 1905 asutati rahvuslik pol. org. „Alaš“. 1917 toimus Orenburgis selle kongress, mis taotles autonoomiat Venemaa koosseisus. 1916. a. ülestõusu pahempoolsed rühmitused (juhid Amangeldõ Imanov, A. Džangildin) liitusid bolševikega, kes esialgu toetasid Vene-vastaselt meelestatud radikaalseid rahvuslasi. Dets. 1917 moodustati Orenburgis Alaš-orda valitsus (juht A. Bukeihhanov), mille sõjajõud tegutsesid koos Baškiiria ja Kukoni (Kokandi) autonoomistide, A. Dutovi kasakaväe ja Koltšaki valitsusega. Punaarmee purustas Alaš-orda märtsis 1920. 26. VIII 1920 moodustati Vene SFNV osana Kirgiisi ANSV, 1925 nimetati see Kasahhi ANSV-ks, 1930 eraldati sellest Karakalpaki ANSV. 1930. a-il hävitati kolhooside moodustamise kestel pärimuslik rändkarjakasvatus, sellele järgnes suur näljahäda, palju kasahhe põgenes Hiina valduses olevasse Ida-Turkestani. — Uue rahvusliku liikumise alguseks olid 1986 G. Kolbini K-i KP juhiks nimetamisele järgnenud protestimeeleavaldused. 24. IV 1990 kehtestati presidendivõim, 26. aug. avaldati suveräänsusdeklaratsioon. 1. XII 1991 nimisid presidendivalimised (presidendiks valiti end. K-i KP esimene sekretär N. Nazarbajev), 16. dets. kuulutati välja iseseisvus. K. jäi SRÜ liikmeks. 1992 hukati K-st välja viima Nõuk. armee tuumarelvastust (a. 2000 lõhkepead, sh. 1000 stardipositsioonil). 4. IX 1995 hakkas kehtima uus põhiseadus. Parlamendivalimised toimusid 9. XII 1995, järelvalimised 4. II 1996. Sisepoliitika valdab endiselt alalhoidlik, end. kommunistide ja neid toetava islami vaimulikkonna „valgustatud autoritaarsus“, mis on püüdnud poliitikat sõjajärgsele regionistlikke jõudusid, sh. rahvuslik-pantiirkistlikku, Keskmi žuzi esindavat „Alaš“, Nooremat žuzi esindavat „Parasati“, *Tšingisiide esindava khaani Kennessarõ Kassõmovi (1802–47) järglaste pooldajaid jmt., kui ka radikaalseid „politiiseeritud islami“ rühmitusi.

kasmofüüdid, *kaljutaimkond (13. kd.), *imfüüdid (13. kd.).

kasvutegurid, organismi kasvu mõjutavad tegurid. Eristatakse sisemisi (geneetilisi ja füsioloogilisi) ja väliseid k-eid. Välised on kasvu mõjutavad abiootilised *keskkonnategurid, ka suhted teiste organismidega (nt. mükoriisa seente ja risosfääri bakteritega). Organismide kasvu pärssivad või soodustavad *kasvunäited ehk kasvuregulaatorid ja *kasvustimulaatorid.

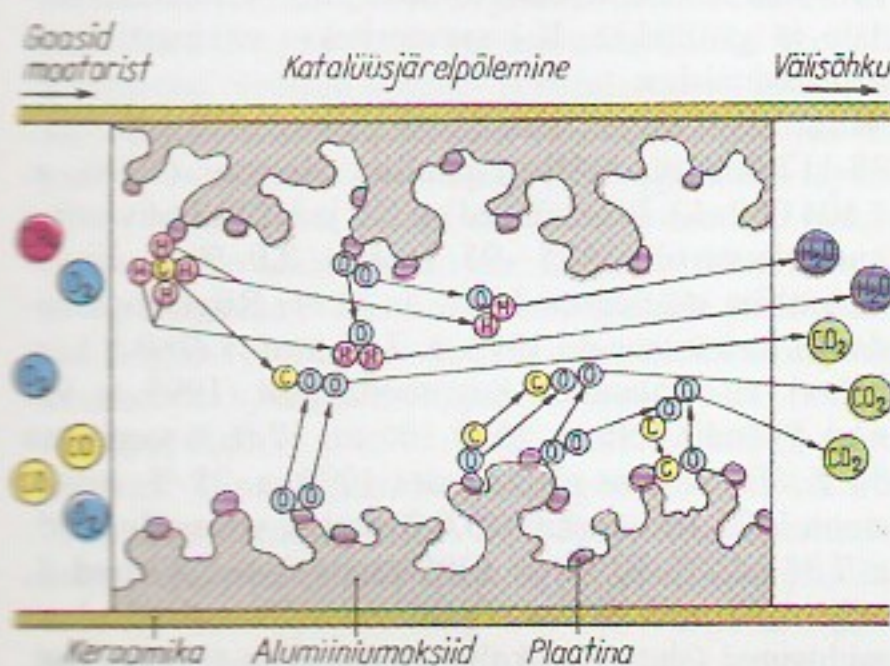
***Kazakov**, Konstantin Petrovitš. Suri 25. VIII 1989.

katalapsia (<kr *katalēpsis* 'haare, kinnihoidmine'), zool. hirmukangestus, tardpoos, mis tekib loomadel kaitsekohastumusena reflektorselt (nt. väetise lihenedes tardub vaksiklase röövik oksaraseenduse).

kataloog, kaust, *inf* astmelise failihaldussüsteemi (failipuu) üks tase (haru), hõlbustab kasutajal failide süstematiseerimist ja võimaldab arvuti nende poole pöörduda.

katalüüsijärelepõleti, seade, mis vähendab sise põlemismootori heitgaasi kahjulikke heitmeid neid täiendavalt põletades. K. roostevabast terasest kares paiknev keraamiline karg on kaetud poorse alumiiniumoksiidi kihiga, mis suurendab k. aktiivpinda kuni 7000 korda. Katalüsaatorina toimib sellele aurustunud platiin. K-t ei saa kasutada (rikneb), kui kütusena tarvit. etüülbensini. ◀

***Katar**, Qatar, riik Araabia poolsaare idaosas Pirsia lahe ääres; 11 437 km², 548 000 el. (1996), pealinn Ad-Dawhah (Doha) (1990. a. 293 000 el.). Jaguneb halduslikult 9 ringkonnaks. Rägitihiised on Q, QA ja QAT. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 5,8 % aastas, linnarahvastiku osatähtsus 1992. a. 90 %.

Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 7,49 mrd. \$ (11 000 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust andis põllum. 1 %, tööstus 52 % ja teenindus 47 %. Inflatsioon oli 1991–95 keskm. 1,6 % aastas, välis- võlg 1991. a. 1,02 mrd. \$, K. vedas 1994 kaupa sisse 7,02 mrd. reaali cest. Peami- sed väljavahetused on nafta (70 % väljavahetuse mak- sumusest) ja väetised, tähtsamad kaubanduspartnerid on Jaapan, USA, Suurbritannia ja Araabia Ühend- emiraadid.

katastroofimeditisiin, arstiteaduse ja tervishoiukor- ralduse haru, mille eesmärk on osutada arstiabi katast- roofi puhul; hõlmab erioõppe saanud üksust. Katastroo- fi korral saavad patsiendid imimesed vigastada või hukku- vad, võidakse kehtestada erakorraline ohukord. Katast- roofi võivad põhjustada erakorralised loodusjõud, in- mese oskamatuse juhitud tehnoloogiliste protsesside või sotsiaalsed (terrorism, sõda) jne. tegurid (epideemia). Maailma Tervishoiuorganisatsioon (WHO) määratleb ka- lastroofid 1) meteoroloogiliseks (nt võimsad tsüklo- nid, ebatavaline külma- või kuumalaine, maalihed), 2) maastikukultuurideks (olekujärg, hävitus, maalihed), 3) tektoonilisteks (avariid, vulkaanipurse), 4) tehnö- loogilisteks (avarid, hävitus, maalihed), 5) tsüklilisteks (nuklearkatastroofid) ja 6) sotsiaalseteks (sõda, nälge, epideemia). Erakorraline ohukord kehtestatakse siis, kui kohalikul tervishoiuorganisatsioonil ei suuda objektile või katastroofil alal õigeaegselt osutada kannatanutele vältimatu abi ning vigastada inimesi väljastpoolt. Era- korralise ohukorra kehtestamine kohaliku võimuorgan, kui kannatanuid ja hukatanuid on üle 15 või korraga hai- gestunud on üle 30 ning suri, kui haigestunud või surevus on tähtsusest kehtestusest kolm korda või enam suurem. Erakorraline ohukord on kas koha- lik, piirkondlik, riiklik, rahvus- või globaalne. Tõr- noboli ("Terrorbolic humanitääri") katastroof oli küll piirkondlik, kuid selle tagajärjel on rahvusvaheli- sed, Pms. põhjustatud vigastusi mehaanilised, termili- sed, keemilised ja bioloogilised tegurid ning radia- tsioon. Kujutaks katastroofide näide on 1988. a. toimunud Armeenia maavärin, milles hukkus 25 000 inimest, kuigi päästetöödest võeti osa paljude nädalate suurt kogenustega erakorralise ohukorra puhul on ravi ja evakuatsioon, ravi ja protseduurid, samuti hügieeni- line ning epideemiavastane abi, abivahetuse kaitse ja hukkanuete eksperts.

katastroof (Nesoh), suure levitaja "hulga" pöörd- kond: 1 liik – N. India, levib alates Egiptusest Lää- ne-Hiinaani. K-i levipidavus on 14–22 cm, sabapikkus 9–13 cm, mass 112–175 g. Pts on karm, sabapikkus koon lõmp. Künnised on tugevad. Hingab hül. niiske- tel aladel või jõgedel ja kanalites. Hingab hül. niiske- mekambrialses urustikus elab mitu pesakoonda. K-d asustavad vahel ka hooned. Söövad rohkeid, kuid ka teravilja jms. põllukultuure; nad on tekitanud suurt kah- ju arvust, meloni- ja tomatikultuuridele ning nisu- tustajalistele. Koguvad toiduvärske. Söövad kogu aasta. Põltselamitid söövad nende liha ja kaevavad lahti urge, et saada kätte toiduvärske.

Katõn, patikond Smolenski läh. Gnojzovo rüü- a-pir- komas. Oli 1930. a.-il põhjendamatute repressioonide ohvriteks langenud kodanike matmise paik. 1940. a. kehtel hukkasid NKVD organid seal rohkem kui 4000 Poola ohvitsert, kes olid 1939. a. sügisel internenitud NSV Liidu territooriumile. Saksa sõdurid avastasid poolakate hauald veebr. 1943. Nõukogude propaganda väitis, et

Poola ohvitsertide hukkamiseks olid sakslased pärast ka- lateingi NSV Liidule 1941. a. suvel. NSV Liit tunnisi- andis teavet ka mujal hukatud Poola ohvitsertide ühis- andis teavet ka mujal hukatud Poola ohvitsertide ühis- handade kohta. Memoriaal a-st 1989.

kaubakood, rahvusv. kokkuleppepõhine märk, mille abil tehakse kindlaks kaup liikumisele tootjalt tarbijale. K. koosneb numbrist ja vööndist (igale numbrile vastab kindel mustade ja valgete vööndide kombinat- sioon). Eristatakse rahvusv. ning riigi- ja kaubandus- org-istisest k-i. Rahvusv. k. on 13-kohaline normaal- kood (estimeesed kaks või kolm numbrit tähistavad ri- ki) ja 8-kohaline lühikood (kasutusel väikeste kaupade puhul). Riigikoodid puhul tähistatakse riigi suurus- suured riigid saavad mingi vahemiku (nt. Prantsusmaa 30–37), väikesed numbrikompleksid (Eestil 474). Riigikoodile järgnevad 4 numbrit tähistavad loojat, sellele järgnevad 5 numbrit toodet. K-i viimane num- ber on kontrollarv, mis leiatakse 12 eelmise numbr- järgi. K-i väljajaandmist korraldab rahvusv. k-iühendus EAV International. Ettevõtetele väljastab k-i kindel org. (Eestis Eesti Kaubakoodi Assotsiatsioon). EAV International'i liige on Eesti a-st 1993. K-i rakenda- mine võimaldab parandada tootmise juhtimist ja luua automaatseid laostusteeme ning kiirendada infova- hetust ja arveldust.

kaubik, väikese kandevõimega, kinnise kerega fur- goonauto, mille kabini ja kere moodustavad teraviku. Vrd. pikap.

kaugtöö, inf. firma töö tegemine kodus, kasutades sidekanaleid, modemi ja arvuti andmedastust. K-d hakati laialdaselt rakendada 1980. a.-il.

*Kaukonen, Väinö, Surt 4. X 1990.

*Kaunas, linn ja maakonnakeskus Leedus; 418 700 el. (1997). 1990. a.-il ehitati end. Nõuk. Karmeläva linnuühenduse (16 km K-st kirde) nühidisaagseks rahvusv. linnuühenduseks. Mitu kõrgkooli, sh. Vytautas Suure ülikool (asut. 1922, 1950–89 ei tegutsenud), tehnikakool (a-ni 1990 K-e Politehniline Inst.; 1990. a. u. 14 600 üliõpilast) ja meditsiiniakadeemia (a-ni 1989 inst.). K-e edelasseerval Nõuk. K-i keskuses töötas 1947 Doornvast tootnud Leedu Põllum.-akadeemia. Leedu kat- kiriku kardinali asupaigana on K. maa usukeskus. ▶

*Kaverin, Veniamin Aleksandrovitš, Surt 2. V 1989.

*Kaya, Seiji, Surt 1988.

Kayes [kaj], linn Mali läänosas Senegali jõe ääres; 67 000 el. (1984). Jõesadam, mnt- ja rdt-sõlm; naha- ja jalatööstus, rdt-töökohad, linnaläh. veetööstus. Me- Keating [kai:ti], Paul John (18. I 1944), Austraalia riigitegelane. A-st 1959 Leiboristliku Partei, a-st 1969 parlament. 1983–91 rahandusminister ja a-st 1990 ühlasest peaministri asetäitja, 1991–96 Leiborist-liku Partei juht ja peaminister.

kebab, türgi päritolu lihatoog; väikesteks tükkideks (kuubikuteks) lõigatud rasvased lambaliha tükiid mnt- neerikase äädikast, õlist, sibulast, küüslaugust ja pe- tersellist koosnevast marinaadist, saadud mass (sellesse võib olla lisatud sibulat, tomati jms.) vormitakse var- dale ja grillitakse. K-i serveeritakse enamasti koos hautatud nisiga.

*Keenia, Kenya, riik Ida-Aafrikas; 582 646 km², 28 117 000 el. (1996), pealinn Nairobi (1990. a. 1 504 000 el.). Riigitahtsised on KE ja KEN. Rahvastiku- ja rahvastiku osatähtsus 1995. a. 28 %. Riigi kogutoo- dangu maksumus oli 1995. a. 7,53 mrd. \$ (280 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (1995. a. 9,1 mrd. \$) andis põllum. 26 %, tööstus 17 % ja teenindus 54 %. Tööpuudus oli linnades 1996. a. 25 %, inflat- sioon 1985–95 keskm. 13,0 % aastas, välisvõlg 1995. a. 7,38 mln. \$, K. vedas 1995 kaupa sisse 3,43 mrd. \$, väljad 1,93 mrd. \$ eest. Peamised väljavahetused on toidudained (sh. tee ja kohv), tööstus- ja tarbekaubad.

Kaunase vapp

00–09	USA ja Kanada
30–37	Prantsusmaa
380	Bulgaria
383	Sloveenia
385	Horvaatia
400–440	Saksamaa
460–469	Venemaa
471	Taiwan
474	Eesti
475	Läti
477	Leedu
480	Filipiinid
489	Hongkong
495–49	Jaapan
50	Suurbritannia
520	Kreeka
529	Küpros
531	Makedoonia
535	Mali
539	Lihi
54	Belgia
560	Burg
569	Portugal
57	Island
590	Taani
594	Poola
599	Rumeenia
600–691	Lõuna-Ameerika
611	Vabariik
619	Moroko
619	Tunee
64	Soome
690–691	Hiina
70	Norra
723	Israell
73	Rootsi
740–745	Guatemala
	Salvador
	duras, Nip
	ragua

1990	Nairobi
	Mombasa
	Kisumu
	Nakuru
	Machakos
	Eldoret
	Nyeri
	Meru

Riikide kaubalaad

00-09	USA ja Kanada
30-37	Prantsusmaa
380	Belgia
383	Sloveenia
385	Holland
400-440	Saksamaa
460-469	Venemaa
471	Taivani
474	Eesti
475	Läti
477	Leedu
480	Filipiinid
489	Hongkong
45-49	Jaapan
50	Suurbritannia
520	Kreeka
529	Kiina
531	Makedoonia
535	Malt
539	Iiri
54	Belgia, Lääne-
	burg
560	Portugal
569	Island
57	Taani
590	Poola
594	Rumeenia
599	Ungari
600-691	Lõuna-Ameerika
	Vabariik
611	Mariiti
619	Tunisia
64	Soome
690-691	Hiiina
70	Norra
723	Israell
73	Ruusia
740-745	Guatemala, El
	Salvador, Honduras, Nicaragua

keraskarp

Kaunase vapp

Keenia suurimad linnad 1989 (elanike arv)

Nairobi	1 504 000
Mombasa	402 000
Kisumu	195 000
Nakuru	164 000
Machakos	136 000
Eldoret	115 000
Nyeri	89 000
Meru	78 000

1990

kütus ja keemiatooted, tähtsamad kaubapartnerid on Suurbritannia, Saksamaa, Uganda, Tansaania, Araabia Ühendemiraadid ja Jaapan. K-t külastas 1966 u. 770 000 turisti (tulu 465 mln. \$).

• **Ajalugu.** 12. XII 1964 iseseisvunud K-s jätkus 1960. – 70. a-il sisepol. võitlus, mille tulemusena kehtestati 1982 ainuparteirežiim. Kehtib 1963. a. põhiseadus (viimased parandused 1991). 29. XII 1992 toimusid esimesed valimised opositsiooniparteide osavõtul; võimal olnud Keenia Aafriklaste Rahvusliit (*Kenya African National Union, KANU*) säilitas oma positsiooni. Teistest parteidest on suurimad FORD-Kenya (*Forum for the Restoration of Democracy Kenya*), FORD-Asili ja Demokraatlik Partei. K. Islamipartei jmt. pol. rühmitus on keelustatud. 1997 toimunud presidendivalimistel valiti tagasi a-st 1978 võimal olnud D. arap Moi. Valitseva partei ja presidendi ning pol. opositsiooni suhted on pingelised, pinget suurendavad veel maj. raskused ja sõltumine rahvusv. rahandusorg-dest, sh. IMF-ist.

kehik (*Blarina*), *karihiirlaste perekond; 4 liiki. K-id elab peaaegu kõigis P-Am. maismaaelupaikades; tüvepikkus 7–10 cm, sabapikkus 1,7–3 cm, mass 15–30 g. Koon on terav, silmad väikesed, kõrvaletad karvade sees peidus. Ülalõualused näärmed eritavad närvimürki, mis süljega hammustuskohale sattudes surmab ka k-st suurema looma, inimesel põhjustab see turset ja mitu päeva kehtvat valu. K-d uuristavad ise või kasutavad muttide ja näriliste urge; ronivad osavalt. K. on tegus peaaegu kogu ööpäeva; häälitseb kiiresti siristades. Eluiga on u. 2,5 aastat.

Kelang, *Klang*, linn Malaisia lääneosas K-i jõe ääres; 244 000 el. (1991). Kuala Lumpuri eelsadam (Port K.), hevea- ja puuviljakasvatustpiirkonna keskus; metallitööstus, masina-, toiduaine-, kummi-, puidu- ja klaasitööstus.

Kelly [*keli*], Grace Patricia (12. XI 1929 – 14. IX 1982), ameerika filminäitleja, 1950. a-te menukaimaid tähti. Abiellus 1956 Monaco vürsti Rainier III-ga (s. 1923). Hukkus autoõnnetusel. F: *Keskpäev* (1952), *Mogambo* (1953), *Tagaaken* (1954), *Kõrgem seltskond* (1956), *Luik* (1956).

kemoregulaatorid, kemoeffektorid, ained, millel liikide suhtes on teise liigi isendite elutegevust, sh. paljunemist, reguleeriv (pms. pärssiv) toime. K-d on hrl. orgaanilised ühendid (toksiinid, antibiootikumid). K-eid tootev liik võib teise liigi populatsiooni pidurdamisest või elimineerimisest saada kasu (kui kõrvaldab võimaliku toitumisrivaali). K-te toimel põhineb *amensalism.

kemoökoloogia, keemiline ökoloogia, keemia ja ökoloogia piiriteadus, uurib organismide omavahelisi ja organismide ning keskkonna vahelisi keemilisi mõjutusi ja suhteid. K. kasutab keemia meetodeid: ainete eraldamist ja analüüsi ning tulemuste kontrolli nende ainete sünteesi ja testimise kaudu. Geokeemiline ökoloogia (*biogeokeemia haru) uurib Maa keemiliste tegurite mõju organismidele; biogeokeemiline ökoloogia uurib organismidevahelisi keemilisi mõjutusi (erilised signaal- ja regulatsioonifunktsiooniga ained, mida organismid toodavad väikestes kogustes, on osutunud olulisteks ökoloogilisteks teguriteks). Mürkainete uurimise kaudu puutub k. kokku biokeemilise toksikoloogiaga. Laiemas täh-s hõlmab k. ka toitainete, vitamiinide, hormoonide jms. ainete ökoloogilisi probleeme. K-l on rakenduslik tähtsus nt. keskkonnakaitses ja biotörjes.

Kempe, Rudolf (14. VI 1910 – 11. V 1976), saksa dirigent. Tuntud pms. ooperidirigendina. Töötas a-st 1953 Dresdeni ja 1952–54 Müncheni ooperiteatri muusikalise juhina, esines 1955 külalisdirigendina *Metropolitan Opera's* ning a-st 1957 sagedasti koos Berliini filharmooniaorkestri ning paljude teiste maa-

ilmamaine orkestritega. Eelkõige on teda tunnustatud hilisromantilise muusikasuuna tõlgitsejana.

***Kempff**, Wilhelm. Suri 23. V 1991.

Kendall [*kendl*], Henry Way (9. XII 1926), ameerika füüsik. Olnud a-st 1967 Massachusettsi Tehnoloogiainst-i füüsikaprof. Uuris 1960. – 70. a-il (koos J. I. Friedmani ja R. E. Tayloriga) suure energiaga elektronide hajumist prootonitelt ja neutronitelt, töestamiseks hadronite kvarkudelid. Nobeli preemia 1990 (koos J. I. Friedmani ja R. E. Tayloriga).

***Kendrew**, sir John Cowdery. Suri 23. VIII 1997.

***Képes**, Géza. Suri 19. VIII 1989.

keraskarp (*Sphaerium*), suure levilaga *piriskarbiliste perekond, mõnes süsteemis keraskarplaste (*Sphaeriidae*) sgk-a keskne perekond, mõnes *herneskarplaste (13. kd.) perekond; u. 100 liiki. Ovalise või keraja karbi pikkus on 1–3 cm. K-d elutsevad lühel ja soos ning kuuluvad mageveekogude põhjajaelustikku. Lõimetus areneb emasloomas haudetaskutes, vete siirduvad väljakujunenud noored k-d. Eestis elavad joonik ehk rõõne k. (*Sphaerium solidum*), suur k. (*S. rivicola*) ja harilik k. (*S. corneum*). ◀

***Kerašev**, Tembot. Suri 7. II 1988.

Kerbela, *Karbala.

***Kesk-Aafrika Vabariik**, riik Ekvatoriaal-Aafrikas;

622 984 km², 3 274 000 el. (1996). pealinn Bangui (1990. a. 706 000 el.). Halduslikult jaguneb 16 prefektuuriks ja eristatusega pealinnaks. Kehtib 1995. a. põhiseadus. Riigipea on 6 aastaks valitud president, kõrgem seadusandlusorgan 5 aastaks valitud parlament. Rahvastiku jaardekasv oli 1985–95 keskm. 2,3 % aastas, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 39 %. Suuremad linnad on Berbérati (1988. a. 42 000 el.), Bouar (40 000), Bambari (39 000) ja Bossangoa (32 000). Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 1,12 mrd. \$ (340 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (1,13 mrd. \$) andis 1993 põllum. 44 %, tööstus 13 % ja teenindus 43 %. Tööpuudus oli 1988. a. 7,5 %, inflatsioon 1985–95 keskm. 3,7 % aastas, viimane 1995. a. 944 mln. \$ Sisse veeti kaupa 1992. a. 165 mln., välja 124 mln. \$ eest. Peamised väljaveetavahad on teemandid, kohv, puit ja puuvill, tähtsamad kaubanduspartnerid Prantsusmaa, Benenlusi maad, Saksamaa ja Jaapan. **keskkonnakeemia**, biogeokeemia valdkond, mis uurib saasteainete ringlust looduses ning nende keemilist mõju elukeskkonnale ja inimesele. Peale raskmetallide ja radioaktiivsete isotoopide võivad saastumist põhjustada inimtegevusega rikastatud lümmustiku- ja väävliringe (eutrofeerumine ja happesülmad).

keskkonnateadus, enviroonika, enviroonoloog, kogum fundamentaal- ja rakendusteaduste elemente, mida seostab osaliselt keskkonnakaitses. Paljud peavad k-t ökoloogia osaks.

ketas, inf arvuti vm. andmete püsivastust vajava elektroonilise seadme ketakujuline andmekandja. Nüüdisajal on põhilised magnetilised (*diskett, *kõvaketas; 13. kd.), optilised (*laserskiid, 13. kd.) ja *magnetoptilised k-d (13. kd.).

ketsal, van. nimetus hundikveesal (*Pharomachrus mocinno*), *jäärakaliste seltsi ilusaim ja tuntum linn, asteekide ja maajade kultuslind, Guatemala rahvuslind (teda on kujutatud ka selle riigi vappi ja müntidel). Algul Lõuna-Mehhikast Panamani ulatunud levila on üleküütimise ja elupaikade hävimise tagajärjel oluliselt ahenenud. K-te kehapikkus on 35 cm, hüljavate smaragdroheliste pealsaba kattesulgede pikkus enam kui 60 cm. Keerleval märgulennul tulevad isase saba ilusuled eriti esile (emasel neid pole). K-d on segatoidulised. Pesaõõnsuse rajavad ise; kurnas 2 muna. Maa-ilma PR. ◀

kettaseade, arvuti elektromehaaniline seadis, milles andmeid kirjutatakse andmekandjale (nt. disketile) ja loetakse neid sealt. K-e põhiosad on ketast pöörleva

panev ajam, kirjutus-lugemispä ja selle postis-
neerimise seade. Mõni k. (nt. CD-ROM-ilugeja) on
ette nähtud ainult lugemiseks.
Kettunen, Lauri (30. VI 1935), soome agraarpoliitika
ja põllumajandusökonoomikateadlane, nigiteaduse dr.
EPMU audr. (1997), K. on a-st 1973 Soome Põllum-
ökonoomika Ühimeeskuse turumajandusuuringu-
osk-a juhataja ja Helsingi ülikooli õppejõud. Ta ühineb
majanduspol. aastakogumikku "Suomen maatalous".
K-i juhtimisel valmistasid ette Soome põllum-1 Soome
ühimeeskuse Euroopa Liiduga. — K. on korraldanud
1990–93 EPMU majandus- ja sotsiaalteaduskonna
õppejõude ja teadurite ümberõpet ja a-st 1994 täiend-
õpet ning pidanud loenguid a-st 1995 EPMU üliõpilas-
tele.
Keyser [küsér], Rudolf (1. I 1803 — 9. X 1864),
norra ajaloolane, ajaloolise uurimise teeraja. Oli
1827–62 Oslo ülikooli ajaloolise uurimise teeraja. Oli
meesena muinaskooli juhataja 1828–62 ja ajaloomuu-
seumi muinaskogusid. Uurimustööd teinud K. on
Nordmaendeker Herkomst og Folketalegshab (1839).
Keyserling [kät-1. Arnold (9. II 1922 Darmstadt),
baltisaksa päritolu Austria filosoof, Hermann von K-i
poeg. Parast isa surma 1945 juulis Darmstadtis tema
"Tarkuse Kooli". 1948 kolis G. Gaudigeviga, keda
peab oma õpetajaks. K-i muinaskooli teinud K-i
ühendab süsteemiks nagi väi rana (das Rad) sümbol.
1957–62 elas Indias. A-st 1964 olid Viini Tarbe-
kunst Kooli õppejõud. 1979–84 Humanistliku Psüh-
holoogia Euroopa Liidu (Europäischer Verband für
humanistische Psychologie) president. Lubis Viinis
asuvat vaimususekooli Schale des Rades, mille lootüh-
mi tegutses paljudes maailma maades, sh. Eestis. A-st
1991 on mitu korda viibinud Eestis. T. Geschichte der
Denksche (1972), Weisheit des Rades (1895), Weisheit
des ganzheitlichen Lebens (1990), Das Rad des Lebens
(1994), Urreligion Astrologie (1996).
KGB (vn. Komitet rospjortschnoi bezopasnosti,
üh. KTB, Riikliku Julgeoleku Komitee), NSV Liidu
poliitiline politsei, salajuur, pol. terror ja diversiooni
organisatsioon. Lühend V. Lenin teesest, et revolju-
tsioon peab oskama end kaitsta", asutati 30. XII 1917
Veitseka ("Ühimeeskonnaline Erakorraline Komisjon"),
mille ülesanne oli võidelda kontr- ja sabotaaži vas-
tu. Vastavalt valitsuse dekreedile "Sotsialistlik kodu-
sest terrorist" (5. IX 1918) said julgeolekuvõimude õigu-
sena teostada eeluurimist, kohtuotsuse määrust (tribu-
nal, erinõupidamine (troika) ja erikolleegium) ja selle
täideviimist (*GULAG, 13. kd.), lühend "Klassivõit-
luse vajadusest ja eirates sealiures igasugused juri-
dillisi protseduure ja inimõigusi. Ei võimude lahutus
oli NSV Liidu formaalne, kontrollis KGB k-i partei
relvastatud osa" partei juhtkonna huvides nagi sise- ja
välispoliitikat, tal olid oma relvajõud ja oma agenduur
armees, riigivõimude ning muudes eluvaldkondades.
Talle hiljem süües pandud "muutumine riigiks riigis",
"puhastused", "nõudisprotsessid", "võimu kuritarvita-
mine" ja "ebasoodsad tingimused repressioonide" õud par-
tei juhtkonna enda taotluste tulemus ning juhtkonnas-
se võimuvõitluse ilming ja tagajärj. 1922 reorgan-
iseeriti Veitseka Siseasjade Rahvakomissariaadile
(NKVD, HKBD, Hapouhnyi kommissariat vnutrennikh
den) alluvaks *GPU-ks, tema võimupäide ahendati.
1923 nimetati see seoses NSV Liidu moodustamisega
ümber *OGPU-ks. J. Stalini võimule tulles sai julge-
olekust tema isikuviimse teostamise tööriist. 1934 lak-
kas OGPU olemast NKVD-st eraldi seisev organ.
Rööpselt sõjaväeluuruga (NSV Kaitseministeeriumi
Luure Peavalitsusega; GRU, GPV, Tšasnoe
pazbebljatsitšnoje ynpauehue) hakkas NKVD tege-

ma luure- ja diversioonioperatsioonid välismaal. Esial-
gu võitles ta vene emigrantide vastu, kuid 1930. a II
hakkas üha siveenunumali suunama ja toetama välisrii-
kide valitsuste poliitilist liikumist, riigipöördeid, kodu-
du ja partisaanivõitlust. 1943 moodustati Riikliku Jul-
geoleku Rahvakomissariaat (NKGB, Hapouhnyi ko-
missariat rospjortschnoi bezopasnosti), a-st 1946
oli see Riikliku Julgeoleku Ministereerium (MGB,
Ministepctpo rospjortschnoi bezopasnosti). Pa-
rast J. Stalini surma 1953 allutati julgeolek taas sise-
ministeeriumile (MVD, MBJ, Ministepctpo bny-
penhix den), a-st 1954 tegutses ta NSV Liidu Ministe-
ri Nõukogu juures asuva riikliku komitee staatuses kui
KGB. Parast N. Hruštšovi juhtimise ajal Stalini isiku-
kultuse paljastamist KGB roll riigis mõneti vähenes,
kuid 1960. a II muutus ta taas oluliselt NLKP võimu-
monopoli tagamise vahendiks ning 1970–80. a II sai
kurikulaalsaks pol. teistsüütmõeldajate ehk dissidentide jäl-
tamisega. Liiduvabariikides tegutsesid KGB allasutu-
sed (nt. ENSV MN juures asuv Riikliku Julgeoleku
Komitee), KGB tegevust juhtis esimees (oli sageli
sed (1. peavalitsus (ITV, Tšasnoje tšasnoje ynpauehue)
tegeles välisluurega, 2. peavalitsus sisejulgeoleku ja
vastuluurega, 3. peavalitsus vastuluurega armee, sise-
vägades ja tollis, 4. peavalitsus vastuluurega transpor-
dis ja lennunduses, 6. peavalitsus vastuluurega kaitse-
tööstuses, sellega seotud majandusharude ja uurtimis-
institutiides, 8. peavalitsus eriside ja sifiteerimisega,
ja 1953
1941 ja V. Mesth
1946–51 V. Abal
1951 S. Oga
1953 S. Oga
1954–58 S. Kri
1958–61 I. Sero
1961–67 V. Sero
1967–82 J. And
1982 V. Fed
1988–91 V. Kri
Eesti NSV KGB
1940–41 B. Kri
ja 1944–50 V. Mesth
1950–53 V. Mesth
1953 V. Mesth
1954–61 L. Kari
1961–82 A. Pori
1982–88 R. Kari
1988–91 R. Sero

A. Keyserling

Kiivi

te ei esindajana parlamendi liige, 1978–89 valitsuse liige, a-st 1989 Rahvuspartei juht, 1989–94 LAV pre- sident, K-i presidendiks olles kaotati LAV-s "apartheid ja loodi dem. pol. süsteem. Nobeli rahupreemia koos N. Mandelaga (1993).

Kiestil, Thomas (4. XI 1932), Austria riigitegelane ja diplomaat. Oli 1978–82 saadik ÜRO juures, 1982–87 USA-s, 1987–92 saadik ÜRO juures, 1982–A-st 1992 Austria president.

Kijulev, Nikolai Aleksejevitš (10. X 1889 – vahemi- kus 23.–25. X 1937), vene luuletaja. Osales 1905. a. rev-s Ülevenemaalise Talurahvaliidu aktivismina, käsi- tas ka Oktoobrirev-i eeskätt kui usulist pööret. Luule- tajana oli lähedane sümbolistidele. Pööja-Vene rahva- luule tundja ja kogujana püüdis kujundada omalaadset rahvusromantilisist usulist eepilist maailmakäsitust. Tema õpilasi oli S. Jessen. K. vangistati 1934 ja saadeti asumisele, 1937 vangistati uuesti ja lasti maha luulekogud *Mündide helin* (1912), *Metsalood* (1913), *Maised mõtted* (1916), *Võrkvald* (1919), *Lõviluib* (1922).

KLM (holl. Koninklijke Luchtvaart Maatschappij NV), Hollandi lennukompani, maailma vanimaid asut. 1919. keskus Amsterdames. 1920 alustati reise Londo- nisse ja Kopenhaagenisse. 1927 avati Amsterdam–Indoneesia lennuliin (8700 miili, oli maailma pikim). 1966 asutati riigisestse lennude tarvis üharta NL M *Dutch Airlines* (a-st 1976 NL M City Hopper). Käive 6 milj. \$, töötajaid 27 500 (1994).

Kloon, biol ühest rakkusest mitmesugusel (rekom- binatsioonivahel) paljunemisel tekkinud organismide, rakkude või nukleiinhapetehkeide geneetiliselt identne kogum. Organismid on isendi sugula sigi- misel ("apogamias korral, vegetatiivsel paljunemisel ja paljunemisel, somaatilise rakumembra sirdumisel) tekkinud isendite kogum, need isendid on geneetiliselt identsed üksiteisega ja varetsoorgamisega. Nt. moo- dustavad K-i selgroogsete loomade (ka inimese) ühest viljastunud munarakust arenevad liikumata- ehk mo- nismi geneetiliselt eristatavad raku mitokondriol ja- DNA-Klooni saamisest süntetise kloonitavasest bakteris või pärimisest inimese vna organismist DNA-fragmente (geene).

*Kloonimine, imetajate kloomide saamiseks kasut. embrüo- ja tuumak-l. Tuumak-l süntetise rakasva- nud looma mingi keharaku tuum munaraku, millest riga geneetiliselt identne järglane. Esimene edukas tuumak. sooritati Edinburgh's Roslini Inst-s L. Wilmuti (s. 1944) juhtimisel 1996 (sündis kloonitud lammas Dolly). Samas instituudis teostati 1997 inimese geeni kandva siirdgeense ("siirdgeensus, 13. kd.) lamba k. (saadi kloonitud lammas Polly).

*Knujants, Ivan Ljudvigovitš. Sünd 21. XII 1990. **Kobarenelas**, neillia (*Neillia*), heitlikeste leht- pöösaste perekond roosõieliste sgk-st; u. 10 liiki Hi- maalajas, Hiinas, Koreas ja Indoneesias. Lehed lti- holmised, väikesed roosad või valged kellukjad või torujad õied asetsesvad kobarats või kobaratsi koosne- vaks pöörises, villi on kukkuvilli. K-iid kasvat. ilupöö- sana (ka vabalt kasvava hekina). Eestisse on toodud 2 liiki, kuid need kasv. vähe; tuntuim on hiina k. (*N. sinensis*).

Kobrasrohased (*Hydromyinae*), Austraal, Uus-Gui- nea ja selle lähisaarte poolveeliste *hiitlaste alam-su- gukond; prk-i 13, liike 18. Suur-kobrasrohi (*Hydro- mys chrysogaster*) tüvepikkus on 23–37 cm, jameda karvase saba pikkus 22–32 cm, mass 300–1300 g. Tagakäpad on laiad, ujulestadega. Päeval on pesas, tegutsseb videvikus; sööb limuseid, koorikloomi, kalu.

tegi Hegel (1947).

Kojuve [kožev], Alexandre, öieti Aleksandr K-o- zechnikov (11. V 1900 – 4. VI 1968), vene päritolu prantsuse filosoof. Elas ja õppis 1920–26 Saksamaal, a-st 1927 Prantsusmaal. Oli 1930. a-il Pariisis *École pratique des hautes études*'i õppejõud, juhataes G. W. F. Hegeli filosoofia seminarit. Tema õpilaste hulgas oli mitu hilisemat nimetat prantsuse filosoofi (sh. G. Bataille, J. Lacan ja M. Merleau-Ponty). Käsitledes kaasaja probleeme, lõi ta Hegeli ajaloo filosoofiasse eksistentsialismi sügemiid. T: *Introduction à la lecture de Hegel* (1947).

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojuve [kožev], Alexandre, öieti Aleksandr K-o- zechnikov (11. V 1900 – 4. VI 1968), vene päritolu prantsuse filosoof. Elas ja õppis 1920–26 Saksamaal, a-st 1927 Prantsusmaal. Oli 1930. a-il Pariisis *École pratique des hautes études*'i õppejõud, juhataes G. W. F. Hegeli filosoofia seminarit. Tema õpilaste hulgas oli mitu hilisemat nimetat prantsuse filosoofi (sh. G. Bataille, J. Lacan ja M. Merleau-Ponty). Käsitledes kaasaja probleeme, lõi ta Hegeli ajaloo filosoofiasse eksistentsialismi sügemiid. T: *Introduction à la lecture de Hegel* (1947).

Kohivõrk, *arvutivõrk (13. kd.).

Koidu, ilm Sierra Leone idaosas; 82 000 el. (1985). Teemandidkeevandamise keskus; põllumaadust (ti- si, palmituunumade) töötlemine. K. on kokku kasvunud New Sembehuni linnaga.

*Kojisto, Mauno Henrik. Soome riigi- ja pangand- dusegelane. Oli Soome president a-ni 1994. Sisepoli- tikas tugevdas parlamentarismit ja vähendas presidendit õigusi, välispoliitikas järgis mõõdukalt neutraalsust. T: *Muistikuvia ja merkintöja* 1982–1994 (1 osa, 1995). *Historian tekijä* (II osa, 1996).

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit) asub Franklinit saarel.

Kojaroit (*Leporillus*), Austraal, *hiitlaste perekond; 2 liiki. K-i tüvepikkus on 14–26 cm, karvase saba pikkus 18–25 cm. Karvastik on tihed ja pehme. Öö- loom; kaitsesks palavuse eest ehitaab väikestest okskest raagudest kuni meetrikõrguse varjualuse, mille ka- rusele paigutab väikesi kive, et tugevad tuuled seda ei lõhkuks. K-de arv on liigi sätimist ohustavalt vähene- nud. Tava-k-i (*L. conditor*; LK) ainus populatsioon (1500–2000 isendit

Kok, Wim

Kok, Wim (29. IX 1938), Hollandi riigitegelane. Töötanud 1961–69 ehitustöölise ai-te majandusnõuniku ja sekretärina ning 1969–73 Hollandi Föderatsiooni Aü-te Täitevkomitees, olnud 1973–85 selle (nimetati hiljem Hollandi Konföderatsiooni Aü-te Liikumiseks) esimees, 1979–82 Euroopa Aü-te Konföderatsiooni esimees, a-st 1986 Hollandi parlamendi liige ja Hollandi Tööpartei liider, 1989–94 rahandusminister ning a-st 1994 peaminister.

*Kokkonen, Joonas. Suri 2. X 1996.

kokott (pr *cocotte*), 1. kergemeelne naine, poolilma-daam. — 2. kok väike ümmargune või ovaalne kõrgeservaline pann, milles suupisted küpsetatakse üle (*gratineerimine, 13. kd.) ja serveeritakse. Vt. ka koki.

*Koktsetav, *Koksetau (13. kd.).

Kolakowski, Leszek (23. X 1927), poola kirjanik ja filosoof. Oli 1950–54 ja 1959–68 Varssavi ülikooli õppejõud; a-st 1956 dem. sotsialismi peamisi ideoloog ja W. Gomulka režiimi arvustajaid. 1966 heideti K. Poola Ühendatud Töölisparteiist välja ja 1968 sunniti minema pagendusse. Seejärel on ta olnud mitmes USA ja Inglismaa ülikoolis õppejõud ja teadustöötaja. Pms. eksistentsialismist lähtudes on K. veenvalt arvustanud marksismi. Kirjutanud ka lühiproosat ja näidendeid. T: *Der Mensch ohne Alternative* (1967), *Positivist philosophy* (1970), *Husserl and the search for certitude* (1975), *Main currents of marxism* (1978), *Meta-physical horror* (1988).

*Koldunov, Aleksandr Ivanovitš. Suri 7. VI 1992.

koldvetikad, koldvetiktaimed (*Chrysophyta*), vetikate hõimkond, millesse kuulub 7 klassi, uuemais süsteemides on nende seas ka *ränivetikad (*Diatomophyceae*). Tüüpilisimad koldvetiktaimed kuuluvad k-te klassi (*Chrysophyceae*), need on vabalt elavad üherakulised või koloonialised vetikad, enamik elab magevees, eriti toitainevaeses või huumustoitelises keskkonnas. Rakud enamasti viburitega, värvuselt pruunikad või kollakad, sisaldavad klorofülle *a* ja *c*, β -karotiini ja fukoksantiini. Paljunevad vegetatiivselt pikipooldudes või zoospoore tekitades, puhkejärgus moodustavad tsüste.

kolkvitsia (*Kolkwitzia amabilis*), Hiinast pärinev heitlehine lehtpõõsas kusalpuuliste sgk-st; perekonna ainus liik. Lehed jagunenud, roosad kellukjad õied asetsevad kannastes, vili on harjaseline kupar. Ülirohke ja kauni õitsemise tõttu on k. väärtuslik ilupõõsas, teda kasvat. vähesel määral ka Eesti parkides ja aedades. ◀

*Kolotörkin, Jakov Mihhailovitš. Suri 2. XI 1995.

*Kolumbia, *Colombia (13. kd.).

Komi (komi *Komi mu*), rahvuslik-territoriaalne subjekt (vabariik) Venemaa Föderatsioonis Põhjarajoonis; 415 900 km², 1 185 000 el. (1996), pealinn Söktövkär. Sept. 1990 avaldas *Komi Autonoomse Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu deklaratsiooni oma maa suveräänsuse kohta, riigi nüüdisnimetus on käibel a-st 1992. 1989 oli komisid 23,3 % ja venelasi 57,7 % rahvastikust, peale nende elas K-s ukrainlasi (8,3 %), valgevenelasi, tatarlasi jt. Kõigist komidest elab K-s 84,6 %. 1988 asut. NSVL TA K. filiaal on reorganiseeritud Venemaa TA Uurali osk. K. Teaduskeskuseks. ◀

*Kommunarsk, linn Ukrainas, nimetati märtsis 1992 taas Altševskiks.

kommunikatsioon, biol loomade suhtlemine, loomade teabevahetus: signaalide saatmine ja vastuvõtt. K. on loomade sotsiaalse käitumise eeldus. Ühelt loomalt lähtuv signaal muudab teise käitumist, muutus on kasulik kas signaali edastajale, vastuvõtjale või mõlemale. Taktiilne ehk komplusk. on omane aktiivselt liikuvale loomadele, eriti sugulises käitumises, lõimetishooldes ja pideva ühiselu toiminguis. Keemiline k. toimub *feromoonide, *kairomoonide (13.

kd.), *allomoonide (13. kd.) ja *deterrantide (13. kd.) vahendusel. Optilist k-i võimaldavad värvused, mustrid ja bioluminestsents. Akustiline k. toimub häälsüste ja helide tekitamisega. Vibratsioonik-i kasutavad puidus elavad putukad ja veeloomad, soojusk-i (infrapunakiirgust) putukad ja mõni madu, ka jaloodk-i suured mereloomad, käsitäivalised ja mõni öölinde, elektrilist k-i on kaladel ja termiididel.

*Komoorid, Komoori Islamiliitvabariik, riik Kagu-Aasias Komoori saarestikus; 1862 km², 499 000 el. (1995), pealinn Moroni (1990. a. 23 000 el.). Riigikeeled on komoori ja prantsuse keel, riigihäised KM ja COM. 1996 kehtestati uus põhiseadus. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 2,8 % aastas, linnarahvastiku osatähtsus 1993. a. 30 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 4,0 %, tööpuudus 1989. a. 15,8 %, välisvõlg 1993. a. 184,2 mln. \$. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 237 mln. \$ (470 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust andis 1995 põllum. 39 %, tööstus 13 % ja teenindus 48 %. 1995 veeti kaupa sisse 25,4 mrd., välja 4,24 mrd. Prantsuse frangi eest. Peamised väljaveokaubad on vanill, ilangilang ja nelk, tähtsamad kaubapartnerid Prantsusmaa, LAV ja USA.

*Komov, Oleg Konstantinovitš. Suri sept. 1994.

kompaktketas, sama mis laserketas (*laserplaat, 13. kd.).

*Koneski, Blaže. Suri 1993.

konfiguratsioon, inf 1. arvuti vms. seadme kui terviku koosnevus teatavate kindlate parameetritega koostisosadest, nt. protsessor „Pentium II“, kõvaketas 2,0 MB, kettaseade 1,44 MB. — 2. operatsioonisüsteemi, rakendus- vms. programmi määratlemine (nt. k-i faili abil) kasutamiseks teataval kindlal kujul ja sellekohaste parameetritega.

*Kongo Demokraatlik Vabariik (pr *République démocratique du Congo*), Kongo DV, 1971. a-st 1997. a. maini *Sair (pr *Zaire*), riik Kesk- ja Aafrikas; 2 344 885 km², 43 848 000 el. (1995), pealinn Kinshasa (1991. a. 3 804 000 el.). Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 3,2 % aastas, linnarahvastiku osatähtsus 1994. a. 29 %. Inflatsioon oli 1985–93 keskm. 401,2 % aastas (1994. a. 7800 %), tööpuudus 1994. a. 30 %, välisvõlg 1995. a. 13,14 mrd. \$. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 5,31 mrd. \$ (120 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (1990. a. 7,54 mrd. \$) andis põllum. 59 %, tööstus 15 % ja teenindus 26 %. 1994. a. veeti kaupa sisse 860 mln. \$, välja 1,1 mrd. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on teemandid, nafta, vask, koobalt ja kivi, tähtsamad kaubanduspartnerid Belgia ja Luksemburg, USA, Jaapan ja Saksamaa.

• *Ajalugu*. 1987 toimusid K. DV-s valimised, mille tulemusena sai kõik parlamendi kohtad president Mobutu Sese Sekot toetav Revolutsiooni Rahvalikumine (*Mouvement Populaire de la Révolution*). Opositsiooniline *Union Sacrée de l'Opposition Radicale* (USOR) koosneb u. 150 pol. rühmitusest. 1994 kandis Ruanda ja Burundi kodusõda Kongo alla: maa idaosas hakati moodustama hutu põgenike laagreid. 1996 algas seal hutude algatusel vägivallaga, relvastatud hutud hakkasid takistama oma põgenike naasmist Ruandasse ja ründasid Sairi armeed toetusel kohalikke tutsiseid (banjamulengeseid), viimaseid hakkas toetama Kongo-Sairi Vabastamise Dem. Jõudude Liit (juht L.-D. Kabila, s. 1941), mis ühendas mng. valitsusvastaseid rühmitusi. 1997. a. alguses alustasid L.-D. Kabila juhitud väeosad maa idaosast edasitungi (2. märtsil hõivati Kindu, 15. märtsil Kisangani, 9. apr. Lubumbashi), Aafrika riikide algatatud lepinuskatseid jäid tulemusteta. 12. mail tungisid L.-D. Kabila väeosad Kinshasani, 16. mail loobus Mobutu Sese Seko võimust ja läks välismaale, 17. mail hõivati linn vastupanuta. Riik nimetati K. DV-ks, 29. mail vannutati L.-D.

Kolakowski, Leszek

Koldunov, Aleksandr Ivanovitš

1990. aastal	1995. aastal
229 600	229 600
104 100	104 100
100 800	100 800
62 400	62 400
55 100	55 100
50 100	50 100
31 600	31 600

Kongo Demokraatlik Vabariik (Kongo DV) 1995. aastal

1990. aastal	1995. aastal
3 804 000	3 804 000
739 000	739 000
613 000	613 000
544 000	544 000
373 000	373 000
372 000	372 000
280 000	280 000
246 000	246 000
210 000	210 000
183 000	183 000
173 000	173 000
166 000	166 000

Kabila presidendiks. Parteiid on keelustatud. Juunis 1997 tekkisid estimised relvastatud vastupanukõlde. 1998 ingealdas L.-D. Kabila hõimlastele tuginedes oma võitma valitsuses. Samal ajal alustasid pms. tutside järgijad väeasoo võitlust L.-D. Kabila re-
gime vastu. Nende edastijugi peatamiseks tuli Kon-
gosses Angola, Namibia ja Zimbabve väeosi.

Kongo, riik Ekvatoriaal-Aafrikas; 342 000 km², 2 633 000 el. (1995), pealinn Brazzaville (1992), 38 000 el. Riigitihtisised CG ja COG. Vastavalt 1992. riik. Seadusandlusorgan on kahekojaline parlament: 25-liikmeline Rahvuskogu (*Assemblée nationale*) ja 10-liikmeline Senat; mõlemad valitakse 6 aastaks. Riigipea on 5 aastaks valitud president. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 3,1 % aastas, hinnatavas ku osatähtsus 1995. a 59 %, Riigi kogutoodangu kasv oli 1995. a 1,78 mrd. \$ (680 \$ 1 in. kohta), tootlus oli 1985–95 keskm. 8,2 % aastas, tööpudus 1994. a 25 % ja välisvõlg 1995. a 6,03 mrd. \$ Tähitsamad väljaveokaubad on nafta (83 % väljaveost) ja puut, peamiselt kaubanduspartiid USA, Ameerika, Itaalia ning Belgia ja Luksemburgi.

ma, 75 hõimu, enamiku moodustavad bakongid, sed ja m'bochid) K. V. on püüdnud iseseisvust saavutada, sest ebastabiilsus, sõjaväelased on pidevalt sekku- nud M. Ngouabi (tapeti 1977) ajal kuulutatud Kongo Vabariigiks, ainus legaalne partei oli NSV Liidulite ja Kuubal. 1970, 1972, ja 1973. a. riigipöörde- võimule kindral J. Yhomby-Opango (s. 1939), 1979 presidentidiks Kongo Tööpartei esimees D. sou-Ngesso, kes jäi sellele kohale 1992. a. ml. 1990 iliseeriti ka teiste pol. rühmituste tegevus, 1991 us rahvuslik konverents (67 parteid ja 134 rühmi- t), hakati ellu viima pol. vastastele andestamise ehk e puhakas pesemise" poliitikat. Kuid sellegipo- on tehud riigipöördekatseid ja on olnud rühmitus- helist arveleõendamist. 1992 hakkas kehtima uus seadus ja loimusid valimised. Presidentidiks valiti ssouba (s. 1931), kes esindab 1993. a. valimistel nuse saavutanud parteid L'Union Panafricaine la Démocratie Sociale (UPADS), teistest partei- haat ja le Développement Mouvement Congolais pour la ocratie et le Développement Congolais (MCPD) ja poToopartei (Parti Congolais du Travail, PCD), valitsus (selle relvajoude juhhib kuju hõimust pärit komby-Opango) Urilas 1997 võtta ära relvi end. dendi D. Sassou-Ngesso millimist, nagu oli ette stand opositsiooni vahel 1995 sõlmitud kokku- istus opositsioon vastupanu, mis muutus ohvri- ks kodumaa. Seda soodustasid naaberriigis DV-4 allunud koduse ja välismaa nafta- made varustatud hüvid 1997 tui taas võimu-

konkuritud, ka konnulaad (Podargidae),
hinnasüüand "õsontide sehiist 13 iiki. Levila
pärineb Lõuna- ja Kagu-Aasias ning Austraaliast Uus-
Kaledooniani, K-ze kühapikkus on 23—48 cm. Suu on
väga suur, nokk tugev ja kühajäse, selle nurkades on
harjaselud. Päeval hõlmatud liikumiste piki puuk-
sead, väga hea karkistatav teeb nad märkamatuks. Tegut-
sevad öösel; soovad suurt selgipõuand ja pühakesi selg-
roogseid. Pesa teevad oksa peale, kurnas 1—2 muna.
Poegi hooldavad mõlemad vanemad.

ralphieerismst.

koopateadus, sama mis *speleoloogia.
koopererumine, *bol* loomadel ühine kooskõlasta-
tud tegevus (nt. karjastisel kiskjalistel jahipidamine,
linnakoloonias pesapaiga kaitsmine). K. on seda edu-
kama, mida arenum on *kommunikatsioon (13. kd).
*koopmans, Tjalling Charles. Surt 26. II 1985.
kopametalurgia, metallisulatusahjust välja lastud su-
lametalli ahjuväline, *kopas töödermine, mille eesmärk
on parandada metalli omandusi ja tagada pärast tardu-
mist soovitud struktuuri. K. puhul rakend. mingi kind-
la t-mi kuumutamist, degaseerimist, legerimist ja

*koobus (Colobus), Aafrika suurel alal eluiseva
*pardiliste perekond; liike 10, alamliike rohkesti
(paajud on see hästi kohy); polsi ja taandarennu
välkeseks külmuks. Mägik-e ehk gverosa (*gverza*) tüvepiikkus on 55–70, sabapiikkus 67–80
cm, karvastik must-valge.-K-d leguisevad väikeselsti-
guina kõrgete puude otsas, süüvad lehti, rippudes üh-
kappa pidi nagu konksu otsas. Maapinnale laskuva-
harva. Põliseselkand küüvad k-i ilusa karusnaha ja lih-
pärast. Taseva-punak-e (*C. badus*) 4 alamliiki, pär-
geik. (*C. satanas*) ja rohek. (*C. verus*) maailma PR.
koopaarvasesed, *aplodontased (13. kd.).
koopasessed, koobaste põhjale ja seinetele kuhjund
setted. Eristatakse purd- ja kemogeenised k-id. Pürd-d-
võivad olla autohtoonised (nt. koopa laest kukkunud
kivimütsid) või allohtoonised (nt. koobastes voolava
vee toodud setted). Kemogeeniseid k-ie seas eristatakse
karbonaate (neist koosnevad *stalaktiidid ja *stalag-
miidid), *evaporiiite jmt. setteid. Koobastes leidub ka
mineralkeliseid setteid.

Dostojevski, tema järele on seda kasutanud ka C. M. ras (1900), T. Mann (1921) ja H. von Hofmanns ("Das Schritium als geistiger Raum der Nation" 1927), mõiste oli keskne A. Moeller van den Bruck E. Jünger kultuurkäsitus. 1980.—90. a-il on k. käsitust arendanud usparmpoolad.

B: A. Лытин. *Концептуальная психология*. М., 1990.

*Konstantinov, Fjodor Vassiljevits. Süü 8. XII 19 (*ingl consume* "tarbima"), tarbimine, mis avaliku ar. muse ning parteide ja seadusandjate mõjutamise, b. kod jms. varal taotleb suhetes tootjate ja kauband. ga varaasemast suuremaid õigusi. — K. tekis USA 1950. a-il, ideoloogiliselt põhines see J. K. Galbraiti teosel "Joukas ühiskond" (1958). Tuntuim k-i prop. geerija on R. Nader. Amerikliku tunnustuse andis tük. misest president J. F. Kennedy varajafajõustepro. matsioon (1962), millest sai rahvusv. *tarbijakaitse liikumise alus. Viimane suurt k-lainet oli 1960. a. lõpus ja kestis 1980. a-te alguseni. Seda põhjustas tugevnev inflatsioon ja agressiivne turundus.

Konoša-Njandoma kõrgustik asub Ida-Eu-
lauskmaa põhjaosas; Põhja-Dvina ja Onega jõ-
na vaheline veelahkme kõrgustik. Suurim kõrgus
jaosas (Njandoma kõrgustikul) 291 m, lõun-
(Konoša kõrgustikul) 244 m. Künklik moreene
Kallunud valdavalt kuukselaigaga.

A dark, textured surface, possibly a book cover or endpaper, with a light-colored border at the top. The dark area has a fine, woven texture and some minor dust or imperfections. The light border at the top contains faint, illegible markings.

koprobiont (<kr *kopros* 'roe' + *bios* 'elu'), looma väljaheites elav organism. K-e on palju bakterite, hallitusseente, ketasseente, lehkulaadsete seente, usside ja putukate hulgas. Paljude seenk-de areng eeldab, et eos on läbinud looma seedekulgl.

koprofaag (<kr), skatofaag, roojatoiduline loom, kes toitub väljaheidete kõdunevast orgaanilisest aine-
sest ning neis arenevaist putukavastseist, bakteritest ja seentest. Osal loomadel (nt. sõnnikumardika vastseil) on k-ks lõimetus; osa loomi (nt. jäneselised) sööb oma väljaheidet, seega läbib tarvitatud toit nende seede-
kulglat kaks korda.

***Koptjug**, Valentin Afanasjevitš. Suri 10. I 1997.

Korda, sir Alexander, õieti Sándor K. (16. IX 1893 – 23. I 1956), ungari päritolu inglise filmilavastaja, stsenarist ja produtsent. Töötanud ajakirjanikuna, filmiga tegeles a-st 1915. A-st 1920 tegutses Austrias ja Saksamaal, 1927–29 USA-s (lavastanud „Trooja Helena eraelu“, 1927). 1929 siirdus Prantsusmaale ja seal Suurbritanniasse. 1930.–50. a-il oli K. inglise filmi mõjukaimad arendajad. Tema loomingust on tuntumad ajalooainelised lavastused „Henry VIII eraelu“ (1933), „Rembrandt“ (1936) ja „Leedi Hamilton“ (1941).

***Korea Rahvademokraatlik Vabariik** (korea *Choson Minjujuui Inmin Konghwaguk*), ka Põhja-Korea, riik Kaug-Idas; 122 762 km², 23 867 000 el. (1995), pealinn Pyongyang (1987. a. 2 355 000 el.). Riigitähised KP ja PRK. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 1,8 % aastas, linnarahvastiku osatähtsus 1994. a. 61 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 20 mrd. \$ (766 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (1988. a. 18,8 mrd. \$) andis põllum. 29,5, tööstus 42,5 ja teenindus 28 %. Inflatsioon oli 1993. a. 5,0 %, välisvõlg 10,32 mrd. \$. 1995 veeti kaupa sisse 1,47 mrd. \$, välja 590 mln. \$ eest. Tähtsamad väljaveokaubad on tööstus- ja tarbekaubad, toiduained ning masinad, peamised kaubapartnerid Hiina, Jaapan, Venemaa ja India.

***Ajalugu**. 8. VII 1994 suri K. R. V. president ja K. Tööpartei juht Kim Il Sung (*Kim Ir Sen). Pärast NSV Liidu lagunemist ja ka Venemaa-poolse sõjalise (ametlikult katkestas Venemaa sõjalise koostöö lepingu 1993), pol. ja maj. abi ning koostöö lõppemist on K. R. V. püüdnud jätkata sõjalist ja pol. vastasseisu (muu maailmaga) oma jõududega. Loobunud tuumarelvade leviku takistamise lepingus osalemisest ja jätkatud relvajõudude uuendamist (1994 osteti Venemaalt 40 allveelaeva). Maj. raskuste (suur, kuni 5 mln. in. näljasuremaga ohustav toiduainete nappus 1996–97) suurenemise tõttu nõustus K. R. V. 1996 lõpetama oma tuumareaktorites tuumarelvade komponendide tootmise ja asendama need teist tüüpi reaktoritega. On kõnelnud ka sellest, et lõpetada sõjaseisukord Korea Vabariigiga, ja mõlema riigi taasühinemisest. Ühtlasi on K. R. V. nõustunud vastu võtma humanitaarabi rahvusv. org.-delt. Uus riigipea, Kim Il Sungi poeg Kim Jong Il (s. 1942, oli a-st 1980 Korea Tööpartei Poliitbüroo alalise komitee liige ja a-st 1990 kaitsekomitee esimees, 1991 relvajõudude ülemjuhataja), astus ametisse pärast leinaaja lõppemist 8. VII 1997.

***Korea Vabariik** (korea *Taehan Minguk*), Lõuna-Korea, riik Kaug-Idas; 99 392 km², 44 851 000 el. (1995), pealinn Sõul (Sõul) (1995. a. 10 229 000 el.). Riigitähised KR ja KOR. Halduslikult jaguneb 15 provintiks (sh. 6 provintsi õigustega linna). Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 0,9 % aastas, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 81 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 435,14 mrd. \$ (9700 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (455,48 mrd. \$) andis põllum. 7 %, tööstus 41 % ja teenindus 53 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 6,8 % aastas, tööpuudus 1996. a. 2,0 % ja välisvõlg 78 mrd. \$. 1996 veeti

kaupa sisse 150,3 mrd. \$, välja 129,7 mrd. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on masinad (68 %, sh. elektronikatooted, autod, laevad), kergetööstustooted, naftasaadused ja tarbekaubad. Tähtsamad kaubanduspartnerid on USA, Jaapan, Hiina, Saksamaa ja Saudi Araabia. Riiki külastas 1995. a. 3,75 mln. turisti.

***Ajalugu**. 1980.–90. a-il on K. V. jätkuvalt olnud Kaug-Ida olulisimaid majandusjõude, riigi kogutoodang on stabiilselt kasvanud u. 7 % aastas, kuid 1997. a. lõpus tabas K. V-i sügav rahanduskriis. Kehtib 25. II 1988 vastuvõetud põhiseadus (IV vabariik). 1995 vangistati ja mõisteti surma 1980–88 president olnud Chun Doo Hwan, keda süüdistati (koos 14 teise kindraliga) 1979. a. riigipöörde korraldamises ja vägivalda rakendamises 18. V 1980 toimunud Kwangju (Kwangdžu) ülestõusust osavõtnute vastu. 1988–93 president olnud kindral Roh Tae Wood süüdistati ka korruptsioonis. Peamised parteid pärast 1996. a. valimisi on Uus Korea Partei (*New Korea Party*, NKP; a-ni 1995 *Democratic Liberal Party*, DLP; viimane moodustati 1990 Dem. Taasühendamise Partei (asut. 1987), Õigluse ja Dem. Partei (asut. 1981) ning Uue Dem. ja Vab. Partei (asut. 1985) ühinemisel). Uue Poliitika Rahvuskongress (*National Congress for New Politics*, NCNP; eraldus Dem. Parteist), Ühinenud Liberaaldemokraatid (*United Liberal Democrats*, ULD; eraldus DLP-st) ja Dem. Partei (*Democratic Party*, DP; asut. 1987, praegune nimi a-st 1991). President oli 1993–97 Kim Young Sam (s. 1927), a-st 1998 on senist opositsiooni esindav Kim Dae Jung (s. 1924). A-st 1998 on peaminister Kim Jong Pil (s. 1926, oli peaminister ka 1971–75). Valitsuse esimesi samme oli Chun Doo Hwan ja Roh Tae Woo vabastamine.

Korhogo, linn Aafrikas Côte d'Ivoire'i põhjaosas, K. dep. halduskeskus; 109 000 el. (1988). Põllum.-saaduste (sh. puuvilla, sisali ja riisi) töötlemine, tekstiil- ja toiduainetööstus, puunikerdus. Linna läh. on sepaöö poolest kuulus Koni küla. K. on asut. 14. saj.

korjusekooslus, saprobiontide kooslus, mille liikmed asustavad surnud looma kindlas järjestuses. Maapinnal olev laip levitab valkude bakteriaalset lagunemist põhjustavat lõhnu, mis meelitavad ligi liha- ja raspekärbeid, nende vaglad söövad pehmeid kudesid ja soolesisu; seedeensüümide vabanemise tagajärjel kuded vedelduvad. Raisamardikad jt. nekrofaagid ning nende kaasa-
toodud lestad ja ümarussid jätkavad kudedes elu. Viimastena tulevad keratofaagid, kes söövad lina karvad, suled, küünised, sõrad jms. (nt. nahaniiskused, süsiklased, koilased). Puutumata jäävad suured lojad, mida tavaliselt söövad raipetoidulised loomad.

Koroljov, a-ni 1996 *Kaliningrad, linn Venemaal Moskva obl-s; 133 000 el. (1996). Kosmoseuuringute keskus, seal asub Vene kosmoselendude juhtimise keskus. Teadusmahukas masina- ja metallitööstus, puu- ja tekstiilitööstuse ettevõtteid. Nime saanud S. Koroljovi järgi.

koronaviirused (*Coronaviridae*), kahe perikoonaga (*Coronavirus* ja *Torovirus*) *viiruste sugukond. K-te virionid on üheahelalise ribonukleiinhappegeenoomiga, ümbrisega, sfäärilised (Ø 120–160 nm) viirused. Enamik k-test tõestab ainult üht liiki loomi, inaparentselt (ei avaldu haigusena) võivad k-d paljuneda ka teist liiki loomades. Tuntuim k-te tekitatud haigus on sigade nakkuslik gastroenterit.

kosimiskäitumine, kurameerimiskäitumine, zool sugupartnerit ligimeelitav, tema tähelepanu äratav, paariseoste tekkimist või tugevnemist soodustav käitumine. K. vähendab agressiivsust ja kartlikkust, sünkroniseerib partnerite seisundit ja võimaldab paarituda. Lindudel on uutel paaridel keerulisem k. kui vanadel paaridel. Vt. ka ming.

kosmism, vene filosoofia vool 20. saj. I poolel. Selle lähteks oli vene usufilosoofilise pärimuse käsitus, et

Kongo Vabariigi suurimad linnad 1992 (tuh. el.)

Kongo Vabariigi suurimad linnad 1992 (tuh. el.)	Kongo Vabariigi suurimad linnad 1992 (tuh. el.)
Brazzaville	990 000
Pointe Noire	570 000
Loubomo (Dikou)	400 000
Nkayi	400 000
Mossendjo	300 000
Ouessou	300 000
	10 229 000
	3 824 000
	2 449 000
	2 308 000
	1 272 000
	1 258 000
	967 000
	869 000
	756 000

№	Kosmosaparaat	Riik	Kosmonaudid	Stardikupäev	Lennu Märkusid	
124	Space Shuttle Colum- bia STS 28	USA	B. H. Shaw (3) Richard N. Richards (s. 1946) James C. Adamson (s. 1951) D. C. Leestma (2) Mark N. Brown (s. 1951) A. Viktorenko (2) A. Serebrov (3) D. E. Williams (2) Michael McCullery (s. 1943) F. R. Chang-Diaz (2) S. W. Lucid (2) Ellen S. Baker (s. 1953) R. D. Gregory (2) J. E. Blaha (2) R. S. Musgrave (3) Manley Lantier Carter (s. 1947) D. C. Brandenstein (3) James D. Wetherbee (s. 1952) B. J. Dunbar (2) Marsha S. Ivins (s. 1951) George David Low (s. 1956) A. Solovjov (2) Aleksandr Balandin (s. 1953) J. O. Creighton (2) John H. Casper (s. 1943) R. M. Mullane (3) D. C. Hillmers (3) Pierre J. Thuot (s. 1955) L. J. Shriver (2) C. F. Bolden (2) S. A. Hawley (3) B. H. McCandless (2) K. D. Sullivan (2) G. Srekalov (4) R. N. Richards (2) Robert David Cabana (s. 1949) W. M. Shepherd (2) Bruce E. Melnick Thomas D. Akers (s. 1951) R. O. Covey (3) Frank L. Culbertson (s. 1949) Carl J. Meade (s. 1950) Charles D. Gemar (s. 1955) V. D. Brand (3) G. S. Gardner (2) J. A. Hoffman (2) J. M. Lounge (3) R. A. R. Parker (2) Samuel T. Durrance (s. 1943) Ronald A. Parise (s. 1951) Viktor Afanasjev (s. 1948) M. Manarov (2) Toyohiro Akiyama (s. 1942) S. R. Nagel (3) Kenneth D. Cameron (s. 1949) J. L. Ross (3) Jerome J. Apt (s. 1949) Linda M. Godwin (s. 1952) M. L. Coats (3) Lloyd Blaine Hammond (s. 1952) G. S. Blanford (3) Gregory J. Harbaugh (s. 1956) Richard J. Hieb (s. 1955) Donald R. McMonagle (s. 1952) Charles Lacy Veach (s. 1944) Annalee Arnsperki (s. 1956) S. Krikajov (2) Helen Patricia Shurman (s. 1963) B. D. O'Connor (2) Sidney M. Gutman M. R. Seddon (2) J. P. Bagman (2) Timothy E. Jennings (s. 1959) Francis Andrew Gaffney Melvin Hughes-Fulford (s. 1945) J. E. Blaha (3) Michael A. Baker (s. 1953) S. W. Lucid (3) J. C. Adamson (2) G. D. Low (2)	8. VIII 1989	5	Orbitide viidi luure- tehiskaaslane
125	Sojuz TM-8 — Mir	NSVL		5. IX 1989	167	Automaatjaam „Gali- leo“ laborati uurima ju- pieri
126	Space Shuttle Atlantis STS 34	USA		18. X 1989	5	Orbitide viidi luure- tehiskaaslane
127	Space Shuttle Dis- covery STS 33	USA		22. XI 1989	5	Orbitide viidi luure- tehiskaaslane
128	Space Shuttle Colum- bia STS 32	USA		9. I 1990	11	Orbitide viidi sidade- hiskaaslane ja Maale toodi uurimisseade (LDEF)
129	Sojuz TM-9 — Mir	NSVL		11. II 1990	179	Orbitide viidi luure- tehiskaaslane
130	Space Shuttle Atlantis STS 36	USA		28. II 1990	5	Orbitide viidi luure- tehiskaaslane
131	Space Shuttle Dis- covery STS 31	USA		24. IV 1990	5	Orbitide viidi Hubble'i kosmoseteleskoop
132	Sojuz TM-10 — Mir	NSVL		1. VIII 1990	131	Orbitide viidi luure- tehiskaaslane
133	Space Shuttle Dis- covery STS 41	USA		6. X 1990	4	Saadeti väljja Paikese polaarpiirkondi uuriv automaatjaam „Ulyss- ses“
134	Space Shuttle Atlantis STS 38	USA		15. XI 1990	5	Orbitide viidi luure- tehiskaaslane
135	Space Shuttle Colum- bia STS 35	USA		2. XII 1990	9	Orbitaallaboris „Space- lab“ tehti astronoomia- vaatlusi ultravioletipit- konnas
136	Sojuz TM-11 — Mir	NSVL		2. XII 1990	175	T. Akiyama — Jaapani astronaut, orbitide jäid V. Afanasjev ja M. Ma- narov
137	Space Shuttle Atlantis STS 37	USA		5. IV 1991	6	Orbitide viidi kosmilis- tarnov gemmakiturgust uuriv te- hiskaaslane (GRO)
138	Space Shuttle Dis- covery STS 39	USA		28. IV 1991	8	Tehi vaatlusi infrapu- napitukonnas ja soori- lati sõjalisi katseid
139	Sojuz TM-12 — Mir	NSVL		18. V 1991	145	H. P. Sharmann — Suur- britannia astronaut, or- bitide jäid A. Arise- barski ja S. Krikajov Orbitaallaboris „Space- lab“ tehti bioloogiala- seid katseid
140	Space Shuttle Colum- bia STS 40	USA		5. VI 1991	9	
141	Space Shuttle Atlantis STS 43	USA		2. VIII 1991	9	Orbitide viidi kosmos- sideretranslaator (TDRS-E)

Jrk. nr.	Kosmoseaparaat	Riik	Kosmonaudid	Stardikuupäev	Lennu kestus (d)	Märkusi
142.	Space Shuttle Discovery STS 48	USA	J. O. Creighton (3) Kenneth Stanley Reightler (s. 1951) J. F. Buchli (4) C. D. Gemar (2) M. N. Brown (2)	12. IX 1991	5	Orbiidile viidi Maa atmosfääri ülakehte uuriv tehiskaaslane (UARS)
143.	Sojuz TM-13 — Mir	NSVL	A. Volkov (3) Tohtar Aubakirov (s. 1946) Franz Vichboeck (s. 1960)	2. X 1991	175	F. Vichboeck — Austria astronaut; orbiidile jäid A. Volkov ja S. Krikaljov
144.	Space Shuttle Atlantis STS 44	USA	F. D. Gregory (3) Terence Thomas Henricks (s. 1952) F. S. Musgrave (4) Mario Runco (s. 1952) James S. Voss (s. 1949) Thomas J. Hennen (s. 1952)	24. XI 1991	7	Orbiidile viidi sõjaväetehiskaaslane
145.	Space Shuttle Discovery STS 42	USA	R. J. Grabe (3) Stephen S. Oswald (s. 1951) N. E. Thagard (4) D. C. Hilmers (4) William F. Readdy (s. 1952) Robert Lynn Bondar (s. 1945) U. Merbold (2)	22. I 1992	8	Orbitaallaboris „Space-lab“ uuriti kaalutuse mõju elusorganismidele ja ainete töötlemisele; R. Bondar — Kanada, U. Merbold — Saksa astronaut
146.	Sojuz TM-14 — Mir	SRÜ	A. Viktorenko (3) Aleksandr Kaleri (s. 1956) Klaus-Dietrich Flade (s. 1952)	17. III 1992	146	K.-D. Flade — Saksa astronaut; orbiidile jäid A. Viktorenko ja A. Kaleri
147.	Space Shuttle Atlantis STS 45	USA	C. F. Bolden (3) Brian J. Duffy (s. 1953) K. D. Sullivan (3) D. C. Leestma (3) C. Michael Foale (s. 1957) B. K. Lichtenberg (2) Dirk D. Frimout	24. III 1992	9	Uuriti Päikese mõju Maa atmosfäärile; D. Frimout — Belgia astronaut
148.	Space Shuttle Endeavour STS 49	USA	D. C. Brandenstein (4) Kevin P. Chilton (s. 1954) P. J. Thuot (2) K. C. Thornton (2) R. J. Hieb (2) T. D. Akers (2) B. E. Melnick (2)	7. V 1992	9	Orbiidil remonditi side- ja tehiskaaslane „Intelsat 6“
149.	Space Shuttle Columbia STS 50	USA	R. N. Richards (3) Kenneth D. Bowersox (s. 1956) B. J. Dunbar (3) E. S. Baker (2) C. J. Meade (2) Lawrence J. DeLucas (s. 1950)	25. VI 1992	14	Orbitaallaboris „Space-lab“ uuriti kaalutuse mõju elusorganismidele ja ainete töötlemisele
150.	Sojuz TM-15 — Mir	SRÜ	A. Solovjov (3) Sergei Avdejev (s. 1956) Michel Tognini (s. 1949)	27. VII 1992	189	M. Tognini — Prantsusmaa astronaut; orbiidile jäid A. Solovjov ja S. Avdejev
151.	Space Shuttle Atlantis STS 46	USA	L. J. Shriver (3) Andrew M. Allen (s. 1955) J. A. Hoffman (3) F. R. Chang-Diaz (3) Claude Nicollier (s. 1944) M. S. Ivins (2) Franco Malerba (s. 1946)	31. VII 1992	8	Orbiidile viidi kaalutuse pikajärgse toime uurimise eesmärgel. Katsetati teaduslikult ühendatud tehiskaaslane C. Nicollier — Šveits, F. Malerba — Itaalia astronaut
152.	Space Shuttle Endeavour STS 47	USA	R. L. Gibson (4) Curtis L. Brown (s. 1956) M. C. Lee (2) J. J. Apt (2) N. Jan Davis (s. 1953) Mae E. Jernison Mamoru Mohri (s. 1948)	12. IX 1992	8	Orbitaallaboris „Space-lab“ viidi läbi Jaapani programmi alusel M. Mohri — Jaapani astronaut
153.	Space Shuttle Columbia STS 52	USA	J. D. Wetherbee (2) M. A. Baker (2) C. L. Veach (2) W. M. Shepherd (3) T. E. Jernigan (2) Steyen Glenwood MacLean	22. X 1992	10	Orbiidile viidi laserpeegelditega kaetud Itaalia geodeetehiskaaslane LAGEOS. S. MacLean — Kanada astronaut
154.	Space Shuttle Discovery STS 53	USA	D. M. Walker (3) R. D. Cabana (2) G. S. Bluford (4) J. S. Voss (2) Michael Richard Clifford (s. 1952)	2. XII 1992	7	Orbiidile viidi luuretehiskaaslane
155.	Space Shuttle Endeavour STS 54	USA	J. H. Casper (2) D. R. McMonagle (2) M. Runco (2) G. J. Harbaugh (2) Susan J. Helms (s. 1958) G. Manakov (2)	13. I 1993	6	Orbiidile viidi kosmosesidevahend (TDRS-F)
156.	Sojuz TM-16 — Mir	SRÜ	Aleksandr Poliščuk (s. 1953)	24. I 1993	179	„Miriga“ pökkamisel kasutati uut pökkamis-sõlme

Jrk.	Kosmosaparaat	Riik	Kosmonaudid	Stardikuupeäev	Lennu Märkusi	nr.
157.	Space Shuttle Dis- covery STS 56	USA	K. D. Cameron (2) S. S. Oswald (2) C. M. Foale (2) Kenneth D. Cockrell (s. 1950)	8. IV 1993	9	Uuriti Päikese mõju Maa atmosfääri
158.	Space Shuttle Colum- bia STS 55	USA	S. R. Nagel (4) T. T. Henricks (2) J. L. Ross (4) Charles Joseph Precourt (s. 1955) Bernard A. Harris (s. 1956) Ulrich Walzer (s. 1951) Hans-Walther Schlegel (s. 1951)	26. IV 1993	10	Orbitaallaboris "Space- lab" töötati Saksa- programmi alusel. U. Walzer ja H. Schlegel – Saksa astronautid
159.	Space Shuttle Ende- avour STS 57	USA	R. I. Garbe (4) B. J. Duffy (2) G. D. Low (3) Nancy J. Currie (Sherlock) (s. 1958) Peter Jeffrey K. Wisoff (s. 1958) Janice E. Voss (s. 1956) Vassili Tsibuljev (s. 1954) A. Serebriov (4)	21. VI 1993	10	Lennutati eraorbitaalla- bor "Spacehab". Maale- toodi orbitaaltatvorn "Bureca"
160.	Sojuz TM-17 – Mir	SRU	Jean-Pierre Haignere (s. 1948) F. L. Culbertson (2) W. F. Braddy (2) James H. Newman (s. 1956) Daniel W. Bursch (s. 1957) Carl Erwin Walz (s. 1955) J. E. Blaha (4)	1. VII 1993	197	J.-P. Haignere – Prant- susmaa astronaut
161.	Space Shuttle Dis- covery STS 51	USA	Richard A. Scobee (s. 1956) M. R. Scobee (3) William Charles McArthur (s. 1956) David A. Wolf S. W. Lucid (4) Martin Joseph Fettman (s. 1956) R. O. Covey (4) K. D. Bowersox (2) F. S. Magraves (5) K. C. Thornton (3) C. Nicollier (2) J. A. Hoffman (4) T. D. Akers (3) V. Afanasjev (2) Juri Ustinov (s. 1957)	12. IX 1993	10	Orbitaallaboris "Space- lab" tehti bioloogiala- seid katseid
162.	Space Shuttle Colum- bia STS 58	USA	James H. Newman (s. 1956) Daniel W. Bursch (s. 1957) Carl Erwin Walz (s. 1955) J. E. Blaha (4) Richard A. Scobee (s. 1956) M. R. Scobee (3) William Charles McArthur (s. 1956) David A. Wolf S. W. Lucid (4) Martin Joseph Fettman (s. 1956) R. O. Covey (4) K. D. Bowersox (2) F. S. Magraves (5) K. C. Thornton (3) C. Nicollier (2) J. A. Hoffman (4) T. D. Akers (3) V. Afanasjev (2) Juri Ustinov (s. 1957)	18. X 1993	14	Orbitaallaboris "Space- lab" tehti bioloogiala- seid katseid
163.	Space Shuttle Ende- avour STS 61	USA	James H. Newman (s. 1956) Daniel W. Bursch (s. 1957) Carl Erwin Walz (s. 1955) J. E. Blaha (4) Richard A. Scobee (s. 1956) M. R. Scobee (3) William Charles McArthur (s. 1956) David A. Wolf S. W. Lucid (4) Martin Joseph Fettman (s. 1956) R. O. Covey (4) K. D. Bowersox (2) F. S. Magraves (5) K. C. Thornton (3) C. Nicollier (2) J. A. Hoffman (4) T. D. Akers (3) V. Afanasjev (2) Juri Ustinov (s. 1957)	2. XII 1993	11	Parandati Hubble'i kos- moseteleskoop; C. Ni- collier – Sveisitsi astro- naut
164.	Sojuz TM-18 – Mir	SRU	James H. Newman (s. 1956) Daniel W. Bursch (s. 1957) Carl Erwin Walz (s. 1955) J. E. Blaha (4) Richard A. Scobee (s. 1956) M. R. Scobee (3) William Charles McArthur (s. 1956) David A. Wolf S. W. Lucid (4) Martin Joseph Fettman (s. 1956) R. O. Covey (4) K. D. Bowersox (2) F. S. Magraves (5) K. C. Thornton (3) C. Nicollier (2) J. A. Hoffman (4) T. D. Akers (3) V. Afanasjev (2) Juri Ustinov (s. 1957)	8. I 1994	182	Kõik jäid orbitaale
165.	Space Shuttle Dis- covery STS 60	USA	James H. Newman (s. 1956) Daniel W. Bursch (s. 1957) Carl Erwin Walz (s. 1955) J. E. Blaha (4) Richard A. Scobee (s. 1956) M. R. Scobee (3) William Charles McArthur (s. 1956) David A. Wolf S. W. Lucid (4) Martin Joseph Fettman (s. 1956) R. O. Covey (4) K. D. Bowersox (2) F. S. Magraves (5) K. C. Thornton (3) C. Nicollier (2) J. A. Hoffman (4) T. D. Akers (3) V. Afanasjev (2) Juri Ustinov (s. 1957)	3. II 1994	8	Katsetati pooljuhtkilede valmistamist eraldi len- davas seadmes (WSP); S. Krikaljov – SRU
166.	Space Shuttle Colum- bia STS 62	USA	James H. Newman (s. 1956) Daniel W. Bursch (s. 1957) Carl Erwin Walz (s. 1955) J. E. Blaha (4) Richard A. Scobee (s. 1956) M. R. Scobee (3) William Charles McArthur (s. 1956) David A. Wolf S. W. Lucid (4) Martin Joseph Fettman (s. 1956) R. O. Covey (4) K. D. Bowersox (2) F. S. Magraves (5) K. C. Thornton (3) C. Nicollier (2) J. A. Hoffman (4) T. D. Akers (3) V. Afanasjev (2) Juri Ustinov (s. 1957)	4. III 1994	14	Uuriti kaalutuse mõju elusorganismidele ja ainete töötlemisele
167.	Space Shuttle Ende- avour STS 59	USA	James H. Newman (s. 1956) Daniel W. Bursch (s. 1957) Carl Erwin Walz (s. 1955) J. E. Blaha (4) Richard A. Scobee (s. 1956) M. R. Scobee (3) William Charles McArthur (s. 1956) David A. Wolf S. W. Lucid (4) Martin Joseph Fettman (s. 1956) R. O. Covey (4) K. D. Bowersox (2) F. S. Magraves (5) K. C. Thornton (3) C. Nicollier (2) J. A. Hoffman (4) T. D. Akers (3) V. Afanasjev (2) Juri Ustinov (s. 1957)	9. IV 1994	11	Maa pinda uuriti rada- riga
168.	Sojuz TM-19 – Mir	SRU	James H. Newman (s. 1956) Daniel W. Bursch (s. 1957) Carl Erwin Walz (s. 1955) J. E. Blaha (4) Richard A. Scobee (s. 1956) M. R. Scobee (3) William Charles McArthur (s. 1956) David A. Wolf S. W. Lucid (4) Martin Joseph Fettman (s. 1956) R. O. Covey (4) K. D. Bowersox (2) F. S. Magraves (5) K. C. Thornton (3) C. Nicollier (2) J. A. Hoffman (4) T. D. Akers (3) V. Afanasjev (2) Juri Ustinov (s. 1957)	1. VII 1994	126	Orbitaallaboris "Space- lab" uuriti kaalutuse mõju elusorganismidele ja aineete töötlemisele
169.	Space Shuttle Colum- bia STS 65	USA	James H. Newman (s. 1956) Daniel W. Bursch (s. 1957) Carl Erwin Walz (s. 1955) J. E. Blaha (4) Richard A. Scobee (s. 1956) M. R. Scobee (3) William Charles McArthur (s. 1956) David A. Wolf S. W. Lucid (4) Martin Joseph Fettman (s. 1956) R. O. Covey (4) K. D. Bowersox (2) F. S. Magraves (5) K. C. Thornton (3) C. Nicollier (2) J. A. Hoffman (4) T. D. Akers (3) V. Afanasjev (2) Juri Ustinov (s. 1957)	8. VII 1994	15	Orbitaallaboris "Space- lab" uuriti kaalutuse mõju elusorganismidele ja aineete töötlemisele
170.	Space Shuttle Dis- covery STS 64	USA	James H. Newman (s. 1956) Daniel W. Bursch (s. 1957) Carl Erwin Walz (s. 1955) J. E. Blaha (4) Richard A. Scobee (s. 1956) M. R. Scobee (3) William Charles McArthur (s. 1956) David A. Wolf S. W. Lucid (4) Martin Joseph Fettman (s. 1956) R. O. Covey (4) K. D. Bowersox (2) F. S. Magraves (5) K. C. Thornton (3) C. Nicollier (2) J. A. Hoffman (4) T. D. Akers (3) V. Afanasjev (2) Juri Ustinov (s. 1957)	9. IX 1994	11	Maa atmosfääri uuriti lasertokaatoriga
171.	Space Shuttle Ende- avour STS 68	USA	James H. Newman (s. 1956) Daniel W. Bursch (s. 1957) Carl Erwin Walz (s. 1955) J. E. Blaha (4) Richard A. Scobee (s. 1956) M. R. Scobee (3) William Charles McArthur (s. 1956) David A. Wolf S. W. Lucid (4) Martin Joseph Fettman (s. 1956) R. O. Covey (4) K. D. Bowersox (2) F. S. Magraves (5) K. C. Thornton (3) C. Nicollier (2) J. A. Hoffman (4) T. D. Akers (3) V. Afanasjev (2) Juri Ustinov (s. 1957)	30. IX 1994	11	Maa pinda uuriti rada- riga
172.	Sojuz TM-20 – Mir	SRU	James H. Newman (s. 1956) Daniel W. Bursch (s. 1957) Carl Erwin Walz (s. 1955) J. E. Blaha (4) Richard A. Scobee (s. 1956) M. R. Scobee (3) William Charles McArthur (s. 1956) David A. Wolf S. W. Lucid (4) Martin Joseph Fettman (s. 1956) R. O. Covey (4) K. D. Bowersox (2) F. S. Magraves (5) K. C. Thornton (3) C. Nicollier (2) J. A. Hoffman (4) T. D. Akers (3) V. Afanasjev (2) Juri Ustinov (s. 1957)	3. X 1994	170	Orbitaallaboris "Space- lab" uuriti kaalutuse mõju elusorganismidele ja aineete töötlemisele

Jrk. nr.	Kosmoseaparaat	Riik	Kosmonaudid	Stardikuupäev	Lennu kestus (d)	Märkusi
173.	Space Shuttle Atlantis STS 66	USA	D. R. McNagle (3) C. L. Brown (2) E. Ochoa (2) Joseph R. Tanner (s. 1950) Jean-François Clervoy (s. 1958) Scott E. Parazynski (s. 1961)	3. XI 1994	11	Uuriti Päikese mõju Maa atmosfäärile
174.	Space Shuttle Discovery STS 63	USA	J. D. Wetherbee (3) Eileen Marie Collins (s. 1956) B. A. Harris (2) C. M. Foale (3) J. E. Voss (2) V. Titov (3)	3. II 1995	8	Esimest korda naispiloot; V. Titov – SRÜ kosmonaut
175.	Space Shuttle Endeavour STS 67	USA	S. S. Oswald (3) William G. Gregory (s. 1957) John M. Grunsfeld Wendy B. Lawrence (s. 1959) T. E. Jernigan (3) S. T. Durrance (3) R. A. Parise (2)	2. III 1995	17	Orbitaallaboris „Space-lab” tehti astronoomia-vaatlusi ultraviolettkirguses
176.	Sojuz TM-21 – Mir	SRÜ	Vladimir Dežurov (s. 1962) G. Strekalov (5) N. E. Thagard (5)	14. III 1995	181	Kõik jäid orbidele; Maale naasi kosmoselennukiga „Atlantis” 100. USA mehitatud kosmoselend. Esimest korda pööras kosmoselennuk orbitaallaboriga „Mir”; vahetati meeskonda. Ainult üles sõitis A. Solovjov ja N. Budarin, ainult alla N. Thagard, V. Dežurov ja G. Strekalov
177.	Space Shuttle Atlantis STS 71	USA	R. L. Gibson (5) C. J. Precourt (3) E. S. Baker (3) B. J. Dunbar (4) G. J. Harbaugh (3) A. Solovjov (4) Nikolai Budarin (s. 1953) N. E. Thagard (5) V. Dežurov (s. 1962) G. Strekalov (5)	27. VI 1995	10	Orbitaale viidi kosmosesideantennid (TDRS-G)
178.	Space Shuttle Discovery STS 70	USA	T. T. Henricks (3) Kevin R. Kregel (s. 1956) N. J. Currie (2) D. A. Thomas (2) Mary Ellen Weber (s. 1962)	13. VII 1995	9	
179.	Sojuz TM-22 – Mir	SRÜ	Juri Gidzenko (s. 1962) S. Avdejev (2) Thomas Reiter (s. 1958)	3. IX 1995	179	Kõik jäid orbidele; T. Reiter – USA astronaut
180.	Space Shuttle Endeavour STS 69	USA	D. M. Walker (4) K. D. Cockrell (2) J. E. Voss (3) J. H. Newman (2) Michael L. Gernhardt (s. 1956)	7. IX 1995	11	Katsetati pooljuhtidele valmistamist eraldi lennukisadmes
181.	Space Shuttle Columbia STS 73	USA	K. D. Bowersox (3) Kent V. Rominger (s. 1956) K. C. Thornton (4) Catherine G. Coleman (s. 1960) Michael E. Lopez-Alegria Fred Leslie (s. 1951) Albert Sacco (s. 1949)	20. X 1995	16	Orbitaallaboris „Space-lab” uuriti kuulutuse mõju elusorganismidele ja nende töötamisele
182.	Space Shuttle Atlantis STS 74	USA	K. D. Cameron (3) J. D. Halsell (2) J. L. Ross (5) W. S. McArthur (2) Chris A. Hadfield (s. 1959)	12. XI 1995	8	Kosmoselennuk pööras orbitaallaboriga „Mir” teist korda. Toimetati laborile uus pööratav moodul C. Hadfield – Kanada astronaut
183.	Space Shuttle Endeavour STS 72	USA	B. J. Duffy (3) Brent W. Jett (s. 1958) L. Chiao (2) Daniel T. Barry (s. 1953) Winston E. Scott (s. 1950) Koichi Wakata (s. 1963)	11. I 1996	9	Maale toodi Jaapanis valmistatud kuulutuse uurimise tehnikaslaane (SPU); K. Wakata – Jaapani astronaut
184.	Sojuz TM-23 – Mir	SRÜ	Juri Onufrijenko (s. 1961) J. Ussatšov (2) A. M. Allen (3)	21. II 1996	194	Mõlemad jäid orbidele
185.	Space Shuttle Columbia STS 75	USA	Scott J. Horowitz (s. 1957) J. A. Hoffman (5) Maurizio Cheli (s. 1959) C. Nicollier (3) F. R. Chang-Diaz (5) Umberto Guidoni (s. 1954)	22. II 1996	16	Tehnikaslaane abil uuriti Maa lähimbrust C. Nicollier – Šveitsi, U. Guidoni – Itaalia astronaut
186.	Space Shuttle Atlantis STS 76	USA	K. P. Chilton (3) R. A. Searfoss (2) R. M. Sega (2) M. R. Clifford (3) L. M. Godwin (3) S. W. Lucid (5)	22. III 1996	9	Kosmoselennuk pööras orbitaallaboriga „Mir” kolmandat korda. Ainult üles sõitis S. Lucid
187.	Space Shuttle Endeavour STS 77	USA	J. H. Casper (4) C. L. Brown (3) Andrew S. W. Thomas (s. 1951) D. W. Bursch (3) M. Runco (3) M. Garneau (2)	19. V 1996	10	Katsetati täispuhutatavat antenni; M. Garneau – Kanada astronaut

№	Kosmosaparaat	Riik	Kosmonaudid	Stardikunnapäev	Lennu	Märkusid
188	Space Shuttle Colum- bia STS 78	USA	T. T. Henricks (4) K. R. Regel (2) Richard M. Linnahan (s. 1957)	20. VI 1996	17	Orbitaallaboris "Space- lab" uuriti kaalutuse mõju elusorganismidele ja aine töötlemisele. J. J. Favier - Prantsus- maa, R. Thirsk - Kana- da astronautid Orbitaallaboris V. Kor- zun, A. Kaleni ja S. Lu- cid, S. Andre-Deshays - Prantsusmaa astronautid Kosmoselennuk põkkas orbitaallaboriga "Mir" neljandat korda. Ainult üks sõitis J. Blaha, at- müts alla S. Lucid
189	Soyuz TM-24 - Mir	SRT	Robert Brenk Thirsk (s. 1953) Jean-Jacques Favier (s. 1949) Charles E. Brady (s. 1951) S. J. Helms (3) Richard M. Linnahan (s. 1957)	17. VIII 1996	197	Orbitaallaboris V. Kor- zun, A. Kaleni ja S. Lu- cid, S. Andre-Deshays - Prantsusmaa astronautid Kosmoselennuk põkkas orbitaallaboriga "Mir" neljandat korda. Ainult üks sõitis J. Blaha, at- müts alla S. Lucid
190	Space Shuttle Atlantis STS 79	USA	W. F. Ready (3) T. W. Wilcutt (2) J. J. Apti (4) T. D. Akers (4) C. E. Walz (3) J. E. Blaha (3) S. W. Lucid (5) K. D. Cockrell (3) K. V. Rominger (2) T. E. Jernigan (4) T. D. Jones (3) F. S. Musgrave (6) M. A. Baker (4) B. W. Jett (2) P. J. K. Wisoff (3) J. M. Grunsfeld (2) M. S. Ivins (4) J. M. Linenger (2) J. E. Blaha (3) V. Tsihibilev (2) Aleksandr Lazutkin (s. 1957)	16. IX 1996	10	Orbitaallaboris V. Tsihibilev ja J. Blaha üks lendas J. Linenger, at- müts alla J. Blaha
191	Space Shuttle Colum- bia STS 80	USA	W. F. Ready (3) T. W. Wilcutt (2) J. J. Apti (4) T. D. Akers (4) C. E. Walz (3) J. E. Blaha (3) S. W. Lucid (5) K. D. Cockrell (3) K. V. Rominger (2) T. E. Jernigan (4) T. D. Jones (3) F. S. Musgrave (6) M. A. Baker (4) B. W. Jett (2) P. J. K. Wisoff (3) J. M. Grunsfeld (2) M. S. Ivins (4) J. M. Linenger (2) J. E. Blaha (3) V. Tsihibilev (2) Aleksandr Lazutkin (s. 1957)	19. XI 1996	18	Orbitaallaboris V. Tsihibilev ja J. Blaha üks lendas J. Linenger, at- müts alla J. Blaha
192	Space Shuttle Atlantis STS 81	USA	W. F. Ready (3) T. W. Wilcutt (2) J. J. Apti (4) T. D. Akers (4) C. E. Walz (3) J. E. Blaha (3) S. W. Lucid (5) K. D. Cockrell (3) K. V. Rominger (2) T. E. Jernigan (4) T. D. Jones (3) F. S. Musgrave (6) M. A. Baker (4) B. W. Jett (2) P. J. K. Wisoff (3) J. M. Grunsfeld (2) M. S. Ivins (4) J. M. Linenger (2) J. E. Blaha (3) V. Tsihibilev (2) Aleksandr Lazutkin (s. 1957)	12. I 1997	10	Orbitaallaboris V. Tsihibilev ja J. Blaha üks lendas J. Linenger, at- müts alla J. Blaha
193	Soyuz TM-25 - Mir	SRT	Robert Brenk Thirsk (s. 1953) Jean-Jacques Favier (s. 1949) Charles E. Brady (s. 1951) S. J. Helms (3) Richard M. Linnahan (s. 1957)	10. II 1997	185	Orbitaallaboris V. Tsihibilev ja J. Blaha üks lendas J. Linenger, at- müts alla J. Blaha
194	Space Shuttle Dis- covery STS 82	USA	R. D. Bowersox (4) S. J. Horowitz (2) J. R. Tanner (2) S. A. Hawley (4) G. J. Harbaugh (4) M. C. Lee (4) J. D. Halsell (3) Susan Leigh Shill (s. 1961)	11. II 1997	10	Orbitaallaboris V. Tsihibilev ja J. Blaha üks lendas J. Linenger, at- müts alla J. Blaha
195	Space Shuttle Colum- bia STS 83	USA	Susan Leigh Shill (s. 1961) J. D. Halsell (3) M. C. Lee (4) G. J. Harbaugh (4) M. C. Lee (4) J. D. Halsell (3) Susan Leigh Shill (s. 1961)	4. IV 1997	4	Orbitaallaboris V. Tsihibilev ja J. Blaha üks lendas J. Linenger, at- müts alla J. Blaha
196	Space Shuttle Atlantis STS 84	USA	R. D. Bowersox (4) S. J. Horowitz (2) J. R. Tanner (2) S. A. Hawley (4) G. J. Harbaugh (4) M. C. Lee (4) J. D. Halsell (3) Susan Leigh Shill (s. 1961)	15. V 1997	9	Orbitaallaboris V. Tsihibilev ja J. Blaha üks lendas J. Linenger, at- müts alla J. Blaha
197	Space Shuttle Colum- bia STS 94	USA	J. D. Halsell (4) S. L. Still (2) J. E. Voss (4) M. L. Gernhardt (3) D. A. Thomas (4) R. K. Crouch (2) G. Lintaris (2) A. Soloviov (3) Pavel Vinogradov (s. 1953)	5. VIII 1997	12	Orbitaallaboris V. Tsihibilev ja J. Blaha üks lendas J. Linenger, at- müts alla J. Blaha
198	Soyuz TM-26 - Mir	SRT	R. D. Bowersox (4) S. J. Horowitz (2) J. R. Tanner (2) S. A. Hawley (4) G. J. Harbaugh (4) M. C. Lee (4) J. D. Halsell (3) Susan Leigh Shill (s. 1961)	7. VIII 1997	11	Orbitaallaboris V. Tsihibilev ja J. Blaha üks lendas J. Linenger, at- müts alla J. Blaha
199	Space Shuttle Dis- covery STS 85	USA	R. D. Bowersox (4) S. J. Horowitz (2) J. R. Tanner (2) S. A. Hawley (4) G. J. Harbaugh (4) M. C. Lee (4) J. D. Halsell (3) Susan Leigh Shill (s. 1961)	25. IX 1997	16	Orbitaallaboris V. Tsihibilev ja J. Blaha üks lendas J. Linenger, at- müts alla J. Blaha
200	Space Shuttle Atlantis STS 86	USA	R. D. Bowersox (4) S. J. Horowitz (2) J. R. Tanner (2) S. A. Hawley (4) G. J. Harbaugh (4) M. C. Lee (4) J. D. Halsell (3) Susan Leigh Shill (s. 1961)	19. XI 1997	16	Orbitaallaboris V. Tsihibilev ja J. Blaha üks lendas J. Linenger, at- müts alla J. Blaha
201	Space Shuttle Colum- bia STS 87	USA	R. D. Bowersox (4) S. J. Horowitz (2) J. R. Tanner (2) S. A. Hawley (4) G. J. Harbaugh (4) M. C. Lee (4) J. D. Halsell (3) Susan Leigh Shill (s. 1961)			Orbitaallaboris V. Tsihibilev ja J. Blaha üks lendas J. Linenger, at- müts alla J. Blaha

SPARTAN 201

ja Päikese atmosfääri

uurimise seade USMP 4

Orbitaallaboris V. Tsihibilev ja J. Blaha

maa astronautid

M. Chretien - Prantsus-

alla C. M. Foale; J. L. J.

nult ühes lendas D. Wolf;

seitsmendat korda. At-

orbitaallaboriga "Mir"

Kosmoselennuk põkkas

son - Kanada astronautid

pitkomaas; B. Tryggva-

staari spektri infrapuna-

mis vaadeb Maa atmo-

Lennuati tehnikaalane,

Remondit "Mir"

lennu kordamine

Aprillis ebaõnnestunud

põlemisprotsessidele.

Uuriti kaalutuse mõju

kosmonaut

Kondakova - SRT

susmaa astronautid, J.

J. F. Clervoy - Prant-

"Spacehab" teine lend

nult alla J. Linenger,

üks lendas C. Foale, at-

kuuendat korda. Ainult

orbitaallaboriga "Mir"

Kosmoselennuk põkkas

enne tähtaega

leemide tõttu 12 päeva

põlemisprotsessidele.

Uuriti kaalutuse mõju

kosmoselennuk põkkas

da väljuti avakosmo-

moseteliskoopi; 5 kor-

Hooldati Hubble'i kos-

Saksamaa astronautid

Linenger, R. Ewald -

jev, A. Lazutkin ja J.

Orbitaallaboris V. Tsihibilev ja J. Blaha

üks lendas J. Linenger,

viieendat korda. Ainult

orbitaallaboriga "Mir"

Kosmoselennuk põkkas

eraldi lendavas seadmes

jühkidele valmistamist

leskoop. Katsetati pool-

tagasi ultraviolette-

Orbitaallaboris V. Tsihibilev ja J. Blaha

üks lendas J. Linenger,

viieendat korda. Ainult

orbitaallaboriga "Mir"

Kosmoselennuk põkkas

Prantsusmaa astronautid

cid, S. Andre-Deshays -

zun, A. Kaleni ja S. Lu-

Orbitaallaboris V. Kor-

da astronautid

maa, R. Thirsk - Kana-

J. J. Favier - Prantsus-

ja aine töötlemisele.

mõju elusorganismidele

lab" uuriti kaalutuse

Orbitaallaboris "Space-

Jrk. nr.	Kosmoseaparaat	Riik	Kosmonaudid	Stardikuupäev	Lennu kestus (d)	Märkusi
202.	Space Shuttle Endeavour STS 89	USA	Leonid Kadenjuk (s. 1951) T. W. Wilcutt (3) Joe F. Edwards (s. 1958) B. J. Dunbar (5) Michael P. Anderson (s. 1959) James F. Reilly (s. 1954) Saližan Šaripov (s. 1964) A. S. W. Thomas (2)	22. I 1998	9	Kosmoselennuk pökkas orbitaalsaamaga „Mir” kaheksandat korda. Ainult ühes lendas A. Thomas, ainult alla D. Wolf
203.	Space Shuttle Columbia STS 90	USA	R. A. Searfoss (3) Scott B. Altman (s. 1959) R. M. Linnehan (2) Dafydd Rhys Williams (s. 1954) Kathryn P. Hire (s. 1959) Jay C. Buckey (s. 1956) James A. Pawelczyk (s. 1960) C. J. Precourt (4) Dominic L. Pudwill Gorie (s. 1957) W. B. Lawrence (3) F. R. Chang-Diaz (6) Janet L. Kavandi (s. 1959) V. Rjumin (4)	17. IV 1998	16	Uuriti kuulutuse mõju inimese närvisüsteemile
204.	Space Shuttle Discovery STS 91	USA	C. L. Brown (5) S. W. Lindsey (2) S. E. Parazynski (3) S. K. Robinson (2) Pedro Duque (s. 1963) C. Mukai (2) J. Glenn (2)	2. VI 1998	10	Kosmoselennuk pökkas orbitaalsaamaga „Mir” üheksandat korda. Ainult alla lendas A. Thomas
205.	Space Shuttle Discovery STS 95	USA		29. X 1998	9	Meeskonnas 77-aastane J. Glenn. Uuriti vananemise ja kuulutuse mõju inimorganismile. P. Duque — Hispaania astronaut

* Korduslennu puhul nime taga sulgudes olev number näitab, mitmendal lennul kosmonaut viibis.

üldisel ja kõikehõlmaval olemisel (V. Solovjovi kõikainsusel) on individuaalsuse ees esimus, inimest ja ühisk-a vaadeldi kui kosmilise terviku või looduse osa. K-s eristus 2 põhilist suunda: loodusteaduslik (K. Tsiolkovski; A. Tšizevski, 1897–1964; N. Umov; A. Bogdanov; V. Vernadski) ja usuline (V. Solovjov, N. Berdjajev, P. Florenski, N. Fjodorov, J. Blavatskaja, J. ja N. Roerich). Hiljem, alates 1970. a-ist on nn. vene k-na käsitatud eeskätt loodusteaduslikku suunda, milles on keskne V. Vernadski *noosfääri käsitlus.

B: *Философия русского космизма*. М., 1996.

*kosmonaut, tabel *, „Kosmoselennud” (13. kd.).

*Kossõgin, Juri Aleksandrovitš. Suri 25. I 1994.

Kostanaj, *Kustanai, linn ja obl-ikeskus Kasahstanis; 218 700 el. (1998).

*Koškin, Lev Nikolajevitš. Suri 8. IV 1992.

*Kozlovski, Ivan Semjonovitš. Suri 21. XII 1993.

*Koždub, Ivan Nikitovitš. Suri 8. VIII 1991.

Kota Bharu, linn Malaisia kirdeosas Malaka poolsaarel Kelantani osariigis Tai piiri ääres; 220 000 el. (1991). Liiklussõlm (sh. sadam Kelantani jõe suudmes); põllum-saaduste töötlemine, puidutööstus, käsitöö.

Kota Kinabalu (a-ni 1968 Jesselton), linn Malaisias Gaya lahe ääres, Sabahi osariigi pealinn; 208 000 el. (1991). Sadam (kautšuki, kakao, kopra, puidu ja vasekontsentraadi väljavedu); jahu-, puidu-, mööbli-, seebi- ja plastmassitööstus, riisipuhastus, kalapüük. Linnas on ajaloomuuseum ja õpetajate koolituse keskus (Gaya College, 1963). Esimene asula rajati 1897 Gaya saarel, praegusel kohal on linn a-st 1899.

kotingalased, ka ehislindlased, van. nimetus ehislased (Cotingidae), vanapäraste värvuliste sugukond; u. 70 liiki. Elutsevad troopilistel aladel Arizonast Argentinani; kehapikkus 9–50 cm. K-tel on liigipärasteid kaunistusi: mõnel peas tanu, sulgkiiver (*Rapicola rupicola*) või tutid, mõnel lõua all lokutid (*Procnias averano*) või rinnalt ripuvad sulglapatsid (sarnalind *Cephalopterus ornatus*), mõnel nokatüvikult algavad piitsjad jätked (*Procnias tricarunculata*), sulinat lihavad nibud näos või pikenenud kattesuled (*Eupholena punicea*). K-d on metsalinnud, tegutsevad paarvõras, tihti üksi, vahel paaris või perena; valdavalt

taimtoidulised. Häälsused on valjad, kriiskavad, isegi ebamaised. Peavad erilaadseid rühmitisi paarimismänge. Nad on nii õõnes- kui ka avaspesitsejad; kurnas 1–4 muna.

Koudougou [kudugu], Kudugu, linn Lääne-Aafrikas Burkina Faso keskosas, Boulkiemde prov. halduskeskus; 52 000 el. (1985). Asub Ouagadougou–Abidjani rdt. ääres; tekstiilikombinaat, õmblustöökojad, purvilapuhastus, käsitöö.

Kováč [kova:tš], Michal (5. VIII 1930), Slovakkia riigi- ja rahandustegelane. Kuulus 1953–70 Tšehhoslovakkia KP-sse. Töötas a-st 1956 Tšehhoslovakkia Riigipangas, 1967–69 rahandusspetsialistina Londonis (oli ka Kuuba riigijuhi F. Castro rahandusnõunik), kutsuti 1969 kodumaale ja määrati pangametsnikuks. Töötanud a-st 1978 õppejõuna, ühines 1989 slovakkide dem. liikumisega Avalikkus Vägivalta Vastu ning olnud pärast selle lagunemist erakonna Liikumine Dem. Slovakkia Eest liige, 1989–91 Slovaki osariigi rahandusminister, 1993–98 iseseisva Slovakkia president.

*Kovaljova, Galina Aleksandrovna. Suri I 1995.

*Kovaltšenko, Ivan Dmitrijev. Suri 13. XII 1995.

*Kovda, Viktor Abramovitš. Suri 23. X 1991.

Koyré [koire], Alexandre (29. VIII 1892 – 28. IV 1964), vene päritolu prantsuse filosoof. Elus a-st 1902 Saksamaal (oli seal E. Husserli õpilasi), a-st 1911 Prantsusmaal. Alates 1920. a-ist oli Pariisis *École pratique de hautes études*’i õppejõud, 1940 siirdus USA-sse, pärast II maailmasõda oli õppejõud mitmes USA ja Prantsusmaa ülikoolis. Käsitles oma uurimustes pms. teadusliku teadmise ajaloolist ja eksistentsiaalset tingitust. T: *Études galiléennes* (3 kd., 1939–40), *From the closed world to the infinite universe* (1957).

krabijooksur (*Dromas ardeola*), India ookeani rannikukurvitsaline; pikkus 35–40 cm. Sulestik on musta-valgelaiguline. Jalad on pikad, nokk võimas. K. jookseb kiiresti madalas rannavees, otsib krabisid, molluskeid jt. veeloomi, kellega toidab ka poega. Seltsinguline, kraabib rannaliiva enam kui meetripikkuse käigu, mis lõpeb pesakambriga. Kurnas on üks suhteliselt suur valge muna. Pesakäigud paiknevad kargjalt, tihe- dalt üksteise kõrval. Erinevalt teistest kurvitsalistest

on K-1 poeg pesahoidja ja püsib pesas kuu, leiab sealte
varju ka ohu korral. ▼

Horvati (serbia ja horvaadi "ääremaa"), pürkond Horvati keskosa, suurtim linn Knin. Pärast Horvaatia iseseisumist 1991 moodustati valdavalt serblastele suustatud autonoomne Krijina Serblaste Vabariik, kodusõja ajal 1991–92 toimusid seal ägedad lahingud. ÜRO vahendusel saavutati relvarahu järel saabus 1992 K-sse 14 000 ÜRO rahuvaalvajat. Pärast nende ähkumist hoiwas Horvaatia 1995 K., u. pool seal elanud serblastele põgenes.

Krasnovodsk, Iim Türkmenistants (Türkmeeniä),
nimetäi 1993 Türkmenbaşsoks. K-1 obl. nimetäi jaan.
1991 Balhaani (Balkani) velajetiks.
Krasnovski, Aleksandr Abramoviç, Surti 16. V 1993.
Kratocvili, Miloš Václav, Surti 9. VII 1988.
Kratavšuk, Leonid Matkoviç (1911-1988).

1994. aastal (10.1.1994), Ukraina
 riigitegelane, Lõpetas Kiievi ülikooli majandus-
 teaduste osakonna ja NLKP KK Ühisk-
 teaduste Akadeemia, OI
 1960 parteitöötaja, a-st 1970 Ukr. KP KK
 aparatu-
 ts-ni 1991 Ukr. NSV Ülemnõukogu esimees. OI
 1989–90 KK sekretär ja II sekretär. Juulist 1990
 astus Ukraina iseseisvumist 1991–94 Ukraina presi-
 dendi Kirjutus 8. XII 1991 koos B. Jeltsini ja S.
 Kõvevitšiga alla SRÜ asutamise kokkuleppele, mis
 1994. aastal (10.1.1994), Ukraina

g ja biokemikali. Ameerika Kõnnu ja Teaduste Akadeemia akadeemik. Töötanud 1948–66 ja 1977–84 Washingtoni ülikoolis (Seattle'i) ning 1968–76 California ülikoolis. Selgitanud koos E. H. Fischeriga rakulise peensusi. Nende uurimuste põhjal saab luua meetodeid vähktõve ja allergiliste haiguste vastu raviks. Nobeli preemia 1992 (koos E. H. Herbiga).

Ka, K. Vabariik (uuskr *Elliniki Dimokratia*), Lõuna-Euroopas Vahemere ääres; 131 957 km², 87 000 el. (1995), pealinn Ateena (1991, a. 772 000 Riigitahtisel GR ja GRC. Rahvasüliku juurdekasv 1985–95 keskm. 0,5 % aastas, linnarahvasüliku kasv 1985–95. a. 65 %. Riigi kogutoodangu mak- s oli 1995. a. 85,9 mrd. \$ (8210 \$ 1 in. kohta), ajanduse kogutoodangust (90,55 mrd. \$) andis a. põllum. 11 %, tööstus 25 % ja teenindus 64 % sioon oli 1985–95 keskm. 15,1 %, välisvõlg a. 35,6 mrd. \$ ja tööpuudus 1996. a. 10,4 %. algas laulatustihk riigiettevõtete erastamine. veeti kaupade sisse 18,74 mrd. \$ ja välja 5,22 mrd. Peamiselt välisvõlga on tõstustooted (väljavõet), toiduained, naftasaadused ja toore, kaubanduspartnerid Saksmaa, Itaalia, USA, ja Saudi Araabia. Suurimat tulu saab riik ja merekaubandusest. 1994 külastas K-t 11,2

[illegible]

Krim, autonoomne vabariik Ukrainas K-i poolsaarel, moodustati 12. II 1991 *Krimmi oblasti; 26 100 km², 2 221 000 el. (1995), pealinn Simferopol. K-s alluvusega liin (linkond 900 km², 1996. a. 411 400 el). Rahvastikut on 62 % veneid, 23 % ukrainlastel, 8 % krimmitartarlastel. Presidendi ametikoht a-st 1993. Üks poliisidus I. XI 1995.

risteva, Julia (24. VI 1941), bulgaaria päritolu prant-
use kirjandusteadlane, kirjastaja ja filosoof. P. Sollers'i
toimikasa. Elab a-si 1966 Pärnisis, osalenud struktu-
rismi rõhmitluses ja ajakirja „Tel Quel“ tegevuses. Ol-
nud strukturalistlikust ja semiootilisest analüüsist on
endanud üldistavat subjektiivses tekstiteooriat.
studsi. T: rom-d. *Summatid* (1990), *Vana mees ja*
indid (1991) ja *Kilindunusid* (1996), uuritud
kõhine, le mot, le dialogue et le roman (1967),
metotike. *Recherches pour une sémanalyse* (1969),
révolution du langage poétique (1974), *Pouvoirs*
l'horreur (1980), *Soleil noir: dépression et me-*
collé (1987). ▶

J. K.

...tion to statistical models in geology (1967).
entation) (1956, 1963, koos L. L. Slossiga), An
koos F. J. Pettijohniga), *Stratigraphy and*
deid. T: *Manual of sedimentary petrography*
ite uurimise laialdaselt kasutama statistilisi
og. Litoloogia nute suundade rajajaid; haikas
bein, William Christian (28. I 1902), ameerika
armise (1985) eest Nobeli preemia.
koos R. F. Curt ja R. E. Smalley'ga fuurentide
ik. Olnud a-st 1985 Sussex'i ülikooli prof. Sai
o [Kreuzen], sir Harold Walter (7. X 1939), inglise
uskov, Nikolai Afanasjevitš. Surt 13. IV 1994.
valikkogu „Vihmane raamat“ (1996).
roosat ja kirjanduslooli käsituksi. Eesti keeles on
alad ja enim tõlgitud vene luuletajaid. Kirjutades on
käänaku taga“). 1991, 1990. a-il on K. olnud mõju-
5; „Luule“, 1987; „Roheline aken“, 1987; „Lüma-
võltsimaal („Luuletused“, 1981;
ft) algatajad. 1970–80. a-il avaldas oma teoseid
uurituse (Konkreetsed Luule Kool, Vaba Kultuuri-
andusväljaande (almanahh „Lepta“, ajakiri „37“).
t alustas 1960. a-il, oli mitme võimudest sõltumatu
lk. Oopis 1961–67 Leninigradi ülikoolis, kirjuta-

A. Graybilliga).
Uron (*p. crotons*), pruunistatud saratükikesed,
 annakes nr. puljongit või suppi sisse; lehttaigenas-
 tud alus või praetud saiaaviil, millel serveerita-
 ti, seeni jms. K-e serveeritakse ka magusate
 tšikuppolaartsete alade väga lühialine orga-
 nismide kogum, mis asustab ajutisi sulamisvõelike ja
 koosneb pms. mikrovetikatest ja -seentest;
 e mineraalaineid saavad organismid toimust.
2. kõrgmäägedes kuivi külm kaskukohti asus-
 gamismide kogum; talmed on kseromorfised ja
 kasvavad padjandina.
Uron (<kr *kynos* 'külm; jää' + *phyton* 'taim'),
 tsirkumpolaarsete alade väga lühialine orga-
 nismide kogum, mis asustab ajutisi sulamisvõelike ja
 koosneb pms. mikrovetikatest ja -seentest;
 e mineraalaineid saavad organismid toimust.
2. kõrgmäägedes kuivi külm kaskukohti asus-
 gamismide kogum; talmed on kseromorfised ja
 kasvavad padjandina.
Uron (<kr *kynos* 'külm; jää' + *konis* 'tolm'),
 tüme peen tolmu, mis on kogunenud liustike
 e pinnaile. Sisaldab granaadi- ja kvartsiosake-
 laanti, tsirkooni, päriskeene jmt. mineraale.

J. Kristeva

Kreeka suurimad 1991 (elanike arv)

krüptosporidioos, ainurakse *krüptosporiidi (13. kd.) (*Cryptosporidium*) põhjustatud nakkushaigus, põhil. soolenakkus, mis avaldub peensoolepõletikuna (enteriidina). Nähud: vedel, vesine, mõnikord vähesel limasialdusega roe, osal haigeist kehat^o-i tõus, oksendamise ja kõhuvalu, vähestel sapipõie- ja sapiteede põletik. Normaalse immuunsusega inimene paraneb hrl. 1–2 nädala pärast iseeneslikult, immuunpuudulikkusega haigetel muutub k. krooniliseks, tugevasti väheneb kehakaal. Peiteaeg 2–14 (hrl. 3–8) päeva. Nakatutakse saastunud toidust või joogiveest. K-i diagnoositakse väljaheiteid mikroskopeerides (värvitud preparaadis leitakse ootsüste). Vereseerumis leitakse krüptosporiidivastaseid antikehi. Tõhusat ravi ei ole. Krüptosporiidid avastati 1907 loomadel. Algul ei peetud neid tõvestavaiks, kuid 1955 leiti krüptosporiid kalkunitel, veidi hiljem veistel ja lammastel raske peensoolepõletiku tekitajana. Inimese k-i täheledatai esmalt 1976 immuunpuudulikkusega haigetel, hiljem ka normaalse immuunsusega haigetel (nüüdisajal leitud kogu maailmas).

kukkurkurat (*Sarcophilus harrisi*), kukkuruline *kukkurkärplaste (13. kd.) sgk-st. Austraalia mandrilt tõrjusid dingod nad välja, elutsevad Tasmaanias; tihkepikkus 57–80 cm, sabapikkus 23–30 cm, mass 4–12 kg (isased on emastest palju raskemad). K. on tumepruun või must, tema kurgualune, koon ja paar kiljelaiaku on valged. Pea on lühike ja lai, kolju ja hambad erakordselt massiivsed. Liigutused on aeglased ja kohtmakad.

jookskutitus 13 km/h. Ooloom, sööb kuni keskm. suurussega loomi, eriti meelasti raipeld. Haalitseb kaeblikiult, uritsevalt ja kõhivalt. Urinimuse järgi mur- ravad k-d koduloomi vähem, kui varem arvati. Maail- ma PR. ▲

kukkurkäärplased (*Dasyuridae*), primitiivseimate kukkurliiste sugukond; prk-i 14, liike 50. Eluisevad Austraalias, Uus-Guineal ja mõnel lähedasel saarel. Enamik k-i on suuruselt keskmised, suurim on "kuk- kurkurai" (13. kd.). Lampea-kukkurhüire (*Plan- gate*) prk-a kuuluvad maailma pisimad kukkurtoomad (üldpikkus 9–12 cm, mass 4–5 g). Saba on kõrgil- pikk ja karvane. Meeleelundid on hästi arenenud. Kuk- kur avaneb talha ja on vähe arenenud, mõnel seda pole. K-d on loomtoidualised, nende silmalambad on hästi arenenud. Tegutsevad pms. öösel, 8 liiki maailma PR. ▲

kukkur-sipelgakarulased (*Myrmecobidae*), "kuk- kurliiste" seltsi sugukond; 1 liik – kukkur-sipelga- karu (*Myrmecobius fasciatus*), kelle väike asuala on Laane-Austraalia edelaosas eukaliptusmetsades; tüve- pikkus 21–27 cm, kõrvade vaheline pikkus 16–21 cm, mass 280–550 g. Põlvvarv on hallikaspruun või punakas, tagaselt ristvöödeline. Koon on pikk ja terav, künnised tugevad. Osa kühvad on laadarenenud. Kukkur pole, misde külgse ripuvad poegi kaitseb üksnes ema kõrg karvade koonu osa osalt; soob pms. termine ja sipelgud, need pika keelega limpsates. Maailma PR. ▲

kuldpoio, "agurimpoio" (13. kd.).

"Kullisiewicz", ladeus; Surt 18. VIII 1988.

kultuuribotootop, loomade elupaik kultuurimaistus või tugevasti inimhoole all; prk-pärgad. Loomade pollid, kultuurtoomad ja prk-pärgad. Loomade asustusühed on k-i väga muutu ja inimesest sõltuv. Kultuuristamine, hoiu l. loodusliku taimeliigi muut- mine "kultuuritaimeks" – 2. looduskoostuse muuti- ne kultuurkoostuseks (nt kultuurtoomad).

kulüpöletamine, eelmine asu rohtumede kuiva- nud osade (kuhi) põletamine; oli omal ajal agrotehni- kas rohkem kasut. rohtumise edendamise võte. Et tuhaist ühtvaid kuresid välja muetaksid ja nuli havi- tab loomi, soovitud mähkmeid k-i k-i loodust kahjustavast ja vastestavast tegevusest loobuda.

Kumäno, linn Meekodoomus Skopje'st kirides: 69 000 el. (1991). Karamika- tuba- ja nahatööstus, linna läh. asbesti loomine. Linnas 13 km asub hinda- lise freskodega Suro Nagorčane klooster (1318). 1318 loid seelised K. läh. hõlvatav Türgi väge.

"Kumantšenko", Polina Vladimirovna, Surt 1992.

"Kunajev", Damiinbamed; Surt 22. VIII 1993.

Kunduz, linn Afganistani põhjosa K-i jõe ääres, K-i prov. halduskeskus; 57 000 el. (1988). Puvillakasva- tuspiirkonna keskus; puuvilla- ja õunatööstus.

kuningirahn (*Campephilus*), linn Meekodoomus "rahnilis- te perekonnad; 3 liiki (maailma PR). K-d pakus on u. 50 cm, sulestik musta-valgetähtseline. Suur-kuning- rahn (*C. imperialis*) on olnud suurim rahiline. Arva- tavasti on ta 20. saj. lõputähtselt välja sumud; maitsva liha pärast on teda püüdnud kinnitada ja Meh- hikos tema elupaik laagerdada hõlvatav; ka van- delnokok-k. (*C. principalis*) on eriti ohustatud liik. võib-olla on teda salinud Florida kipsisöödes ja Kuubal. ▶

kunstlik viljastamine, 1. "viljastamine kunstlikes- ehk in vitro viljastamine – meetod, mille puhul sugu- rakud viljastatakse juba viljastatud munarakk – 2. kunstlik inseminatsioon – meetod, mille puhul doonori (nt. abikaasa) sperma viljastatakse emaka- kaela või emakasse.

*Kurbanova, Okjuma, Surt 1988.

*Kurdiani, Artšil, Surt 6. IX 1998.

*Kurosawa, Akira, Surt 6. IX 1998.

kurplased (*Thinocoridae*), Lõuna-Ameerika kurvit- saliste sugukond; 4 liiki. K-d elutsevad karmides olu- des kuival läänemärgil, kõrbes ja Andides lümpeli- rni. Nad on jassakad ning kuldnoke- kuni vutisuuru- sed, nokk on tugev ja jalad lühikesed. Pugu on suur, lihasmagu tugev ja pimesool pikk (tunnused iseloomu- likud kanalitega), nende eelisteit on kõvad seemned. Kumas on 3–4 muna, pojad on pesapagjad. Kää- buskurbid (*Thinocorus rumicivorus*) pesitsevad ko- looniina, rändavatel lõunamärgil ja Tulemaali tal- veks põhja poole. Igilume püüti Andides pesitseb lümekurp (*Attagis gayi*). ▶

kursor, hüirega, sõrmistega vms. juhitav märk, mis kuvarti ekraniil näitab, missugusel kohal soovitatase teha mingit toimingut (nt. kustutada tähte). Olenevalt programmi või toimingust (märgi sisestamine, ob- jekti lohistamine) võib k. olla eri kujuga (kriips, nool, ristike vms.).

kurru (<paapua kurru "väitsemise, vappumise", med. ristiike vms.).

Uus-Guineas pms. fore hõimude naiste ja laste esine- nud aeglane süvenev ajukahjustus, nakkushaigus, mille tekitajaks peetakse "prioone. Haigusel on ise- loomulik pikk peiteaeg (10 kuud kuni 18 aastat). Nä- hund: vaimesele võimete järjest süvenev häbunimine, li- guistuse koordineerimatus, väitsemine, liikumisvõime- pidev kahanev lümevõime, kurtumus. Ravi puudub. Haigus kestab 3–9 kuud ja lõpeb surmaga. K. peamiseks põhjuseks peetakse kannibalismi (eriti ri- tuualet surma asu söömist). K-epideemia on pärasi kannibalismi ranget keelustamist vaibunud. Katseli- selt on õnnestunud nakatada šimpanse, naarisaid ja tuhkruid. K. kirjeldas esimesena 1957 D. C. Gajdusek.

*Kusch, Poljarkap, Surt 20. III 1993.

*Kusnievicz, Andrzej, Surt 14. V 1993.

*Kustanai, "Kostanaj" (13. kd.).

Kuzmjin, Mihail Aleksjevits (6. X 1872 – 1. III 1936), vene kirjanik. Avaldas a-st 1906 luulet, lühil- proosat, romaane ja lavatöid, mis oma loomulikku- se ja selgusega (m. klartismiga) vastandusid mõneti sümbolismile ja lähenevad akmeismile. 1920. a-te II poolel jäi oma esteetilisest laotusest mõneti erandlikuks ja eemaldus kirjanduselt. T. luuletöid *Savist luud* (1914), *Juhtija* (1918), *Ulemaised õhud* (1921), *Forell purustab jää*, *Lumelused 1925–1928* (1929), 1934. aasta päevik (1998).

*Kuznetsov, Nikolai Dmitjevits, Surt 22. III 1991.

*Kutaisi, "Kvutaisi" (13. kd.).

Kuštma, Leonid Danilovits (9. VIII 1938), Ukraina riigitegelane. Lõpetas 1960 Dnipropetrovski ülikooli. Oli Bajkongõri (Baikonnuri) kosmodroomil kaise- tusosk-a tehniline dir. ning 1986–92 NSV Liidu suuri- ma reitakontserni "Juzma" (Dnipropetrovskis) dir. Sai okt. 1992 Ukraina peaministriks, kuid astus sept. 1993 tagasi, sest tal ei õnnestunud parlamendi ja presi- dendi vastuseisu tõttu majandusreformi käivitada. Juu- list 1994 Ukraina president, kellel on kaitsnud riigi soltumast ja edendand suhteid läänemaadega.

*Kuuba, rik Ameerikas Suurtes Antiillides; 110 860 km², 11 011 000 el. (1995), pealinn La Habana (Ha- vanna) (1994. a. 2 241 000 el.). Riigitihtisid CUB ja CUB, 1992. a. põhiseaduseparandus võimaldab parla- menti otsustada 1995 kaotati riiklik plaanikomi- tee, samast aastast on lubatud ka mõningane eraette- võtus. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 0,9 % aastas, hinnarahvastiku osatähtsus 1994. a. 76 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 13,9 mrd. peesot (alla 3035 \$ 1 m. kohta), sisemajanduse kogu- toodangust (1994. a. 12,87 mrd. peesot) andis põllum. 12 %, tööstus 46 % ja teenindus 42 %. Inflatsioon oli 1992. a. 15 %, välisvõlg 1995. a. 8–9 mrd. \$, tööpun- kuip (*Attagis*).

Kurplased

Kuningirahn

Kukkur-sipelgakarulased

Kukkurkäärplased

Liik	Arv
... ..	2 241 000
... ..	440 000
... ..	294 000
... ..	242 000
... ..	208 000
... ..	205 000
... ..	138 000
... ..	132 000
... ..	129 000
... ..	127 000
... ..	124 000

Kõrgharu (Sorex araneus)

Kõrgharu (Sorex araneus)

Kõrgharu (Sorex araneus)

Kõrgharu (Sorex araneus)

dus 1996. a. 6,5 %. 1995 veeti kaupa sisse 2,8 mrd. peeso, välja 1,6 mrd. peeso eest. Peamised väljaveokaubad on suhkur, nikli- ja raudmineerid, raudmineerid ja põllumaad. Tähtsamad kaubanduspartnerid on SRÜ maad.

kuumakindlus, biol organismide kohastumus kõrge temperatuuriga. Osa kaljusamblikke talub kestvalt 65 °C, osa soojaveallikate sinivetikaid päikesevalguses kuni 85 °C. Paljude kasvu- ja eluajade taimedel on sisetemperatuur keskkonnatemperatuurist palju madalam. Paljudel on tihe karvatus, lehepind läikiv, lehelaiba rulluv ja vähenenud, juurekaela ümbritseb korkkude ja osal kõrbetaimedel on juurte ümber liivateradest torud. Kuuma, kasvuks sobimatu perioodi elavad üle veevaeses seisundis — *anabioosis — eostena, seemnete ja säilituselundena. Loomad taluvad kuuma palju vähem. Kõrbeloomadel annab k-t putukatel kitiinkest, sõralistel vähene joogiveevajadus ja peitumine keskpäevase päikese eest, kilpkonnadel suveuni.

kuurütm, lünga- ja lühirütm, eluslooduse perioodilised muutused, mida põhjustab Kuu liikumine ümber Maa. Rannikumeres elustikule on iseloomulikud Kuu tiirlemisest ümber Maa (periood 24,8 h) tulenevad loodetüübid (nt. planktoni rütmiline liikumine mere süva-kihtidest pinnakihti). Kord 29,5 ööpäeva (nn. sünnoodilise kuu) vältel, kui Maa, Päike ja Kuu asetsevad kohakuti, on looded eriti tugevad. Sünnoodilisest rütmist oleneb eriti mõningate rannikumeres elavate kalade, putukate, röövliside jmt. looma paljunemistsükkel.

***Kuusi**, Matti Akseli. Suri 16. I 1998.

kuutia (*Dasyprocta leporina*, ka *D. agouti*), *aguutlaste sgk-a tuntuim näiline. K-id elab Venezuelas, Guajaanas ja Brasiilias veekogulähedastes metsades, neid on viidud Väikestele Antillidele; tüvepikkus kuni 50 cm. Ühtlaselt kuldpruun karvastik on kare ja läikiv. K-d söövad lehti ja mahalangenud vilju. Vastsündinud pojad (2) on hästi arenenud ja nägijad. ◀

***Kuveit**, K-i Riik (ar *Al-Kuwayt*, *Dawlat al-Kuwayt*), riik Araabia poolsaarel Pärsia lahe ääres; 17 818 km², 2 016 000 el. (1996, sh. 64,4 % välismaalased), pealinn Kuveit (*Al-Kuwayt*) (1993. a. 31 000, eeslinnadega 1,2 mln. el.). Riigitahtsed KW ja KWT. Rahvuskogu 75 liikmest 50 valitakse ja 25 nimetab emiir. Rahvaarv vähenes 1985–95 keskm. 0,3 % aastas, linnarahvastiku osatähtsus oli 1995. a. 97 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 28,94 mrd. \$ (17 390 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (26,65 mrd. \$) andis põllum. 1 %, tööstus 53 % ja teenindus 46 %. Inflatsioon oli 1983–91 keskm. 3,4 % aastas, tööpuudus 1992. a. 2,2 %, välisvõlga ei ole. 1993 veeti kaupa sisse 7,04 mrd. \$, välja 10,25 mrd. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on nafta ja naftasaadused (kokku 95 % väljaveo maksumusest), tähtsamad kaubanduspartnerid Jaapan, USA, Suurbritannia ja Prantsusmaa.

***Ajalugu**. 1965 sõlmis K. Saudi Araabiaga lepingu neutraalse tsooni (4650 km²) ühise haldamise kohta. 1975 riigistati naftafirma *Kuwait Oil Company*. 1980. a-il Iraagi-Iraani sõja ajal kandus sõjategevus (sh. raketilöögid) ajuti ka K-i alale. 2. VII 1990 tungisid Iraagi väeosad K-i, mürdsid 2 tunniga K-i vastupanu ja okupeerisid riigi kui Iraagile kuuluva ala. ÜRO Julgeolekunõukogu resolutsioon nr. 660 kohustas Iraaki oma sõjajõudusid „otsekohe ja tingimusteta“ tagasi tõmbama. 8. juulil alustasid USA jt. suurriigid oma sõjajõudude koondamist Pärsia lahe piirkonda, algas operatsioon *Desert Shield*. 6. juulil kuulutati Iraagi hõivatud alal välja K-i vabariik, 28. juulil liideti K. „täielikult ja lõplikult“ Iraagiga kui viimase 19. provintsi. 29. nov. andis Julgeolekunõukogu K-i toetavatele riikidele loa kasutada Iraagi vastu relvajõude, 9. I 1991 sanktsioneeris ka USA Kongress relvajõudude kasutamise. 17.

jaan. alustati Iraagi vastu sõjalist operatsiooni *Desert Storm* („Kõrbetorm“). Pärast Iraagi-vastaste maa- ja õhujõudude ühist rünnakut 24.–28. veebr. teatas Iraak, et on nõus tõmbuma tagasi enne 1. VII 1990 kehtinud piirile. 27. veebr. läksid K-i sõjajõud Iraagi mahajäetud aladele. Sõjaseaduse kehtimine lõppes 26. juunil. K. kaotas 1082 in., otsesed sõjakahjustused olid (hin- nangute põhjal) 500 mrd. USA \$. Iraagi süüdatud naftapuuraukude kustutamine kestis mitu aastat, sellega kaasnesid laialdased keskkonnakahjustused. 10. IV 1994 tunnistas Iraak K-i piire ja sõltumatust. K-s paikneb USA mere- ja õhujõud. A-st 1978 on riigipea emiir Džabir al-Ahmad al-Džabir as-Sabah ja valitsuse juht kroonprints Saad al-Abdullah as-Salem as-Sabah. Parlamendi tegevus oli 1988–92 peatatud. Kehtib 1962. a. põhiseadus (1997 on tehtud muudatusi). 1996 toimunud valimistel edestas Dem. Foorumit islami-meelsete rühmitus, mis taotleb islami seaduste kehtestamist (a-st 1990 on islam riigiusund).

kuväär (<pr *couvert* 'kate'), laua katmisel ühele isikule määratud söögiriistad; kirjalambriku van. nimetus. **Kværner Industrier A/S** [*kværner industrier*], Norra tööstuskontsern; asut. 1853, keskus asub Oslos. Tegevusalad on laevaehitus, naftatootmis- ja energeetika-seadmete valmistamine, mehaanika- ja metalltööstus. Käive 7 mrd. \$, töötajaid 24 000 (1994).

Kwaśniewski, Aleksander (15. XI 1954), Poola riigitegelane. Oli 1980. a-te alguses tegev noorsoo- ja kultuuri-minister, 1985–87 noorsoominister, 1985–89 MN-i liige, 1987–90 Noorsoo- ja Kehakultuurikomitee esimees. Osales 1989 valitsuse esindajana „Solidarsusega“ peetud ümarlaskokkolel. 1977–90 Poola Ühendatud Töölispartei liige, 1990–95 Poola Sots-dem. Partei (end. Poola Ühendatud Töölispartei) liige ja selle esimees; 1991–95 Seimi liige. A-st 1995 Poola president.

KwaZulu-Natal, provintsi LAV-s; 92 180 km², 8 713 000 el. (1995), halduskeskus Pietermaritzburg. Moodust. 1994 end. Natali prov. ja sõltumatu KwaZulu homeland'i alast.

kõdunemine, õhu ja veega kokkupuutuvate taimede ja loomade muundumine mikroobide toimel. K-se tagajärjel tekivad ja kuhjuvad tume- ja tumedat värvi humiinsed ning orgaanilisi aineid mineraliseerivad. Vt. ka humifikatsioon (13. kd.), humus, kõdn.

kõdusoometsad, soode ja soometsade pikajärgse kuivendamise tagajärjel tekkinud metsad. K-d sarnanevad metsakoosluse välisilme ja liigilise koosseisuga poolest arumetsadega.

***Kõdõkejeva**, Bakken. Suri 1994.

kõneakt (ingl *speech act*), inimestevahelises tege- kus kommunikatsioonis toimuva sõnapiiruse keeleka- sutuse algühik. K-de jada moodustab *diskursus (13. kd.). K-i mõiste võttis kasutusele inglise filosoof J. L. Austin (1911–60), k-de teooriat on põhjapanevalt arendanud J. R. Searle. Vt. ka lausung.

***kõrgharidus**, keskharidusele tuginev kutsehariduse kõrgeim aste; ka teaduslik ja kultuuriline vaimne tase, mis loob uurimis-, loome- või juhtimistöö teadmiste, oskuste ja vilumuste rakendamiseks vajalikud eeldu- sed. K-t omandatakse *kõrgkoolis. K. jaguneb diplo- miõppeks (seda nimet. ka rakendus-ks; õppeaeg väl- tab keskm. 4 aastat ja lõpeb diplomitöö avaliku kaits- misega) ja akadeemiliseks kraadiõppeks (bakalaureu- se-, magistri- ja doktoriõppeks).

kõrgharidusstandard, kõrgharidusastmetele (diplo- mi-, bakalaureuse-, magistri- ja doktoriõppele) kehtes- tatud nõuete kogum, mis määrab kutse-, eri- ja ameti- alase pädevuse tunnustamise nõuded, õpingute mahu, õppeaja kestuse ja õppekavade sisu.

kõrgrohu, parasvöötme mägede subalpiinsele kõr- gusvööndile iseloomulik taimkate, koosneb roht- taimedest (nt. hein- ja karuputkedest, käokingadest,

kukeannustest ja kirburohudest), mis kasvavad väga kõrgeks (kuni 4 m). Eriti liigihõrke on k. Laane-Kaudis ja Sahhalimil.

Kõrgõzstani Vabariik (kirgõz. *Körgöz Respublikasy*), riik Kesk-Aasias, deismilise SRÜ liikmesriik.

Pindala	199 900 km ²
Rahvaarv	4 605 000 (1997)
Pealinn	Biškek (end. Frunze)
Haldusjaotus	6 oblastit
Riigikeel	kirgõz keel
Rahvapäev	1. sept.
Riigirahvapäev	KG, KGZ

* **Riigikord**. K. on alates 31. VIII 1991 sõltumatu presidendaalne vabariik. Praegune põhiseadus on kehtes-
 tatud 1993. hiljem on seda mitmel korral muudetud ja
 täiendatud. Rahva nimel võivad esineda ainult parla-
 ment ja vabariigi president. Parlament on kahekojaline
 me: 35-liikmeline seadusandlik kogu ja 70-liikmeline
 rahvaesindajate nõukogu. Nii parlament kui ka presi-
 dent valitakse otseselt valimistel 5 aastaks.

* **Rahvasõda**. Sõjanduslikult ja loomulikult ei jäänud K.

1994. aastal SRÜ Kesk-Aasia riikidest mõnevõrra maha-
 oli 16,3%. Suhteliselt suur on maarahvasliku osatäht-
 sus (64,6%). Viimase kümne aasta jooksul on suurenenud kir-
 gõzide osatähtsus, naaberriigis Tadžikistanis valitsev
 poli. ebakindlus on toonud seal K-sse u. 17 000 põge-
 nikku (1996. a. lõpu hinnang). Vähesele määrale elab
 K-s ka Hiina alati sissestunud huiid (dungaane) ja
 K-s ka Hiina alati sissestunud huiid (dungaane) ja

38,2% teeninduses, 3,6% ehituses.
 a. 3,158 mrd. \$ (700 \$ 1 in. kohta). Sisemajanduse
 kogutoodangust (3,028 mrd. \$) andis 1995. a. põllum.
 44, tööstus 24 ja teenindus 32%. 1990–95. a. jooksul
 reaalne 14,7%, 1993. a. tööstus 13%, 1985–95.
 inflatsioon 172,3%. Välisvõlg oli 1995. a. 610 mln. \$.

Peamised kaubanduspartnerid on teised SRÜ riigid.
 1996. a. oli nende osatähtsus ekspordis 80% (32,7%
 veeti Usbekistanis, 31,7% Venemaal, 27,6% Kasahs-
 tani) ja impordis 20% (41,1% Venemaal, 27,2%
 Kasahstanis, 23,6% Usbekistanis). Importkaupa saa-
 dakse ka USA-st, Hiinast, Saksamaalt, Ungarist ja Tür-
 gist, välja veetakse rohkesti Hiinasse ja Suurbritannias-
 se, vähem Prantsusmaale ja Saksamaale. Sisese veetak-
 se pms. toiduainete ja mineraalide, välja arvatud (ki-
 visit), mineraale ja metalle ning tööstuskaupa. 1996.
 toots K. 13,7 mrd. kWh elektrienergiat.

* **Ajalugu**. 15. saj. tekkis Põhja-K-s kirgõzide hõimude
 toots K. 13,7 mrd. kWh elektrienergiat.

visit), mineraale ja metalle ning tööstuskaupa. 1996.
 toots K. 13,7 mrd. kWh elektrienergiat.

* **Ajalugu**. 15. saj. tekkis Põhja-K-s kirgõzide hõimude

Oblast (oblast)	Pindala (mü. km ²)	Elanike arv (mü.)	Halduskeskus
Džalal-Abad	33,7	856,9	Džalal-Abad
Narõn	45,2	264,7	Narõn
Os	46,2	1479,7	Os
Talas(s)	207,9	762,5	Biškek
Biškek	762,5	429,9	Biškek
Balõkışõ (end. Osok-Kol. Rõ- basij)	43,7	429,9	Balõkışõ (end. Osok-Kol. Rõ- basij)

¹ arvanud koos Biskõziga
² koos Osok-Kol. Rõ-
basijiga

ühendus, mida 18.–19. saj. hakkasid ohustama *Otraa-
 di ja Kukoni (Kokandi) khaaniriik. Seda ära kasutades
 liidendas Venemaa 1863–76 kirgõzide asulad. 1916
 osutasid kirgõzid *Kesk-Aasia ülestõus, 1917–23
 ti kirgõzide aladele Kara-Kirgõzist a. o. 1936 moodus-
 tati sellest Kirgõzist NSV. — Veebr. 1990 toimusid K-
 pealinnas massirahutused, mille järgnesid Osis jmm. kir-
 gõzide ja usbekide vastastikustest ajendatud rahutused
 (186 surm). 25. X 1990 kehtestati ajendatud rahutused
 31. VIII 1991 kuulutat K. iseseisvaks, kommunistlik
 partei hajutati, peaministriks pol. jõuks kujunes Dem.
 Liikumine. 12. okt. valiti presidendiks A. Akajev (1995
 valiti tagasi uueks ametiajaks). 13. det. ühines K.
 SRÜ-ga. 10. V 1993 toimus rahareform. 5. V 1993
 hakkas kehtima uus põhiseadus. Partide tähtsus on
 suhteliselt väike, sest parteiühendustest ei ole veel
 vaid osa parlamendikohti.

Kõrvaritarikulaadsed (*Auriculariales*), eoslavaseente
 (Hymenozymycetes) klassi kuuluv kandseente selts; Ees-
 jad või koorikjad, enamik mittesöödavad. Puidu-
 saprofüütid, kasvavad sügisel ja soojal talvel metsa-
 des ja võsastikes. Eestis on massiline hilissügisene ja
 talvine liik lehtpuukokketele mustade sülgate tompudena
 kasvav harilik südik (*Exidia glandulosa*). Haruldane
 liik on lehterüdik (*Tremiscus helvelloides*, Eesti PR),
 millele oranzjikasroosad, kuni 10 cm-se läbimõõduga
 korjad viljakelhad kasvavad sügisel okasmetsades lub-
 jatothel pinnasel. Vt. ka tardseened.

Kõzõlõrdä, *Kzõl-Orda, linn ja obl-ikeskus Ka-
 sahstanis; 157 900 el. (1998).

Kõvaketas, arvuti andmekandja, hermeeitilise kestaga
 ketas, mis sisaldab arvutis kasutatava materjali
 ketas. Paikneb htl. arvutis, kuid võib olla valmis-
 tud ka arvutiga ühendatava eraldi seadmena. Võeti
 personaalarvutis kasutusse 1980. a-te alguses. Esi-
 mesel k-te mahutavus oli 10 MB, nüüdiseagsetel per-
 sonaalarvutitel on see keskm. mõni GB.

Kõverdik, pms. tügeva tuule toimel kõverdunud tüve-
 ga madalakasvuliste puude võsa metsatundras (kask)
 ja mägede subalpiinsetes kõrgusvööndis (pöök, mägi-
 mänd, kääbuscedermänd).

Kämmelulistik, kämmeluliste (pöök, mägi-
 mänd, kääbuscedermänd).

Kämmelulistik, kämmeluliste (pöök, mägi-
 mänd, kääbuscedermänd).

Kämmelulistik, kämmeluliste (pöök, mägi-
 mänd, kääbuscedermänd).

Kämmelulistik, kämmeluliste (pöök, mägi-
 mänd, kääbuscedermänd).

Kaabushiiir

kirgõzid	252 000
venelased	60 000
usbekid	50 000
ukrainalased	40 000
tatarlased	30 000
sakslased	20 000
kasahhid	10 000
tadžikid	10 000
aserbaidžaa- nid	10 000

Rahvused	Elanike arv
Kõrgõzstani rahva- koostis 1993	

Kõrgõzstani linnade ke arv 1996)	Biškek
(end. Frunze)	Os
(end. Frunze)	Tšui
Džalal-Abad	Karakol
(end. Przewalsk)	Kara-Balta
Narõn	Balõkışõ
(end. Rõbasij)	Ozõn (Uzgen)
Talas(s)	

kasut. eelkõige pulbermetallurgias (temast toodetakse rauapulbrit).

kääbushamstriik (*Baiomys*), *hiirlaste perekond; 2 liiki. K-d on tavalised närilised P-Am-s Arizonas, Texas ja Mehhikos ning Kesk-Ameerikas; tüvepikkus 5–8 cm, sabapikkus 3,5–5,5 cm, mass 7–8 g. Seljapool on mustjaspruun või punakaspruun, kõhupool hele. K-d elutsevad pms. kuivadel aladel. Sigivad aasta läbi; poegade eest hoolitsevad närilistele ebatüüpiliselt mõlemad vanemad. K-e peetakse lemmikloomana, sest nad taluvad hästi puurielu.

kääbushiir (*Mus minutoides*), Aafrika kesk- ja lõunapiirkondade arvukas näriline, väliselt koduhiire sarnane. K. on väikseimaid hiirlasi – kehapiikkus kuni 6 cm, mass kuni 6 g. Tegutseb pimedal ajal, sööb meelsasti seemneid. ◀

kääbuspärnik (*Cercopithecus talpoides*, ka *Miopithecus t.*), Aafrika Gaboni soistes metsades elav väikseim pärniklane; tüvepikkus 35–37 cm, saba sama pikk, mass 1300 g. Koon on taandarenenud, silmade ümber on oranžid rõngad, põskedel kollased tupsud, üldvärvus rohekas. Lühikeste sõrmede vahel on nahkne kile. ◀

*Kääriäinen, Erkki. Suri 6. III 1990.

*Köhler, Georg. Suri 1. III 1995.

Köksetau, *Koktšetau, linn Kasahstanis Põhja-Kasahstani obl-s; 127 000 el. (1998).

Köniz [kõ:nits], linn Šveitsis, Berni lõunapoolne eeslinn; 36 000 el. (1995). Metall-, trüki-, mööbli-, õlle- ja aparaaditööstus. Seal asuvad riigi topograafiaamet ja mõõteamet ning agrookeemia- ja piimamajandusala uurimisasutused. Ehitismälestised on romaani kirik (13. saj.) ja Saksa Ordu loss (16.–17. saj.).

Küng, Hans (19. III 1928), šveitsi katoliiklik teoloog. 1959–60 Münsteri, 1960–63 ja a-st 1980 Tübingeni ülikooli õppejõud, 1963–80 Tübingeni ülikooli juures asuva oikumeeniliste uuringute inst-i dir. Avaldanud uurimusi kat. teoloogia ja nüüdisprobleemide suhte ja usunditevahelise dialoogi kohta, arvustanud paavsti infallibiluse (ilmeksimatus) dogmat. T: *Does God exist?* (1980), *Christianity and the world religions: Paths to dialogue with Islam, Hinduism and Buddhism* (1986), *Why I am still a Christian* (1987), *Global responsibility: In search of a new world ethic* (1991).

*Küpros, riik Aasias Vahemere idaosas K-e saarel; 9251 km², 734 000 el. (1995), pealinn Nikosia, riigita-

hised CY ja CYP. Rahvastiku põhiosa moodustavad K-e kreeklased (1994. a. 84,5 %) ja K-e türklased (12,5 %), 1996 oli riigis 265 000 sisepögenikku. 1974 okupeeris Türgi saare põhjaosa, 15. XI 1983 kuulutati seal välja Põhja-K-e Türgi Vabariik (3355 km², sh. 256 km² Briti sõjaväebaasi valduses; 1996. a. 198 000 el.). Ülejäänud K-st eraldab seda relvarahutsoon. Ka pealinn on jaotatud kaheks. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 1,2 % aastas, linnarahvastiku osatähtsus 1993. a. 53 %. Kestev ärev olukord Liibanonis on olulisel määral põhjustanud rahanduse ja äritegevuse kandumise Beirutist Nikosiasse ja viimane on tõusmas Lähis-Ida oluliseks ärikeskuseks. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1993. a. 7,54 mrd. \$ (üle 9386 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (1995. a. 8,04 mrd. \$) andis põllum. 5 %, tööstus 25 % ja teenindus 70 %. Inflatsioon oli 1994–95 keskm. 4,3 % aastas, tööpuudus 1995. a. 2,6 % ja välisvõlg 1996. a. 991 mln. naela. 1995 veeti kaupa sisse 1,45 mrd. naela, välja 510 mln. naela eest. Oluline on kaupade reeksport (50 % väliskaubanduse käibest), peamised välja-veokaubad on kergetööstustooted ja põllum.-saadused (tsitrusviljad, kartul, viinamarj). Tähtsaim taluallikas on turism (1995. a. 2,2 mln. turisti, tulu 850 mln. naela).

*Ajalugu. 1995 valiti Põhja-K-e Türgi Vabariigi presidendiks uuesti R. Denktas. K-e Vabariigi presidendiks valiti veebr. 1998 G. Klerides (s. 1919, on juhtinud riiki a-st 1993). 31. III 1998 alustas Euroopa Liit K-e Vabariigiga ühinemisläbirääkimisi.

küünisrott, bandikot (*Bandicota*), troopilise Aasia *hiirlaste perekond; 3 liiki. K-de tüvepikkus on 16–36 cm, sabapikkus 13–26 cm, mass 200–1500 g. Koon on lühike ja lai, kiitumised suured ja tugevad. K-d uuristavad sügavaid ja keerukaid urussüsteeme, mappinnale tulevad üksnes öösel; ujuvad ja sukelduvad osavalt. K-d on kõigesööjad, kohati põllukahjurid. Nad on väga viljakad ja levitavad *zoonoosi.

küütleemur (*Phaner furcifer*), Madagaskari vihmametsade vilgas poolahviline *leemurlaste sgk-st; kehapiikkus 25–27 cm, sabapiikkus 30–35 cm. Silmade kohalt kulgeb kukla suunas kaheks musta vööti. K. tegutseb öösel, sööb taimede rohelisi osi, mett ja putukaid. Päevaks varjub puuõõnde. 1930. a-il oli k-eid mõkesti, kuid metsade hävitamise tagajärjel muutusid nad haruldaseks. Maailma PR. ◀

L1

Times New Roman
20. saj. lõpp

L1

Times New Roman
20. saj. lõpp

L1

Arial Normal
20. saj. lõpp

L1

Brush 455
20. saj. lõpp

L1

City Medium
20. saj. lõpp

L1

Shelley Allegro
20. saj. lõpp

labatigulased (*Planorbidae*), *kopstigude sugukond *tüüsilmaliste seltsist. Enamik l-i elutseb troopika seisuveekogudes. L-te koda on kettakujuliselt keerduv samas tasapinnas ja moodustab keeritsa. Enamasti tegutsevad l-d veekogu põhjal, söövad surnud loomi ja taimi. Osa l-i elab ajutiselt kuivavates lompides, ebasoodsa aja elavad üle mutta või rohukamarasse kaevumult, kojasuudme katavad õhukese kilega (nt. väike

labatigu – *Planorbis planorbis* – ja sile labatigu – *Gyraulus gredleri*). Eesti tükides elab hulgaliselt suurimat l-t sarvtigu ehk harilikku labatigu (*Coretus cornutus*); koja Ø kuni 3,5 cm. Tal on suur kops, mantli serval olev rohkete veresoontega nahakurd talitleb hingamiselundina, veri sisaldab hemoglobiini. Sööb pealiskasvu vetikaid. Eestis on tavalised ka 4–5 keeruga kiillabatigu (*Planorbis carinatus*) ja pisike

(Ø 9–10 mm), väga õhukese kojaga harilik spi-
raaliga (Amisus vortex).

Labe (labe), linn Guinea keskosa Fouta-Djaloni lava-
maal, L. regiooni halduskeskus; 110 000 el. (1986).
Asub 1052 m ü. m. Toiduaine- ja põllumajandus-
(sh. lõhnaõli, seep), põllumajandus (müsi, hirsi, tsit-
rusviljad) turg. Linn asustatud alandil 1720. a-ii.

La Ceiba (seiba), linn Honduras põhjaosas; 91 000
el. (1992). Sadam Karibi mere ääres (banaanide, abaka
ja kopro väljaveedu); toiduaine-, naha- ja kummitööstus.
Lae, linn Paapua Uus-Guineas Hanoi lähe ääres
Markhami jõe suudme läh.; 78 000 el. (1990). Sadam
(puidu, vineeri ja kohvi väljaveedu); puidu- ja lihatoos-
tus. Huvi väärivad sõjaväekalad ja botaanikaad.
Linnaläh. on tehnikakool (asut. 1973). 1928 rajatud
lennuvälja ümber tekkunud linn purustati II maailma-
sõjas.

Lagos, linn Nigeeria Guinea lähe ääres; 1 444 000.
eeslinnadega u. 5 mln. el. Rõõs suurim linn ja a-ni
1992 pealinn (uus pealinn on Abuja). Moodustab koos
lähümbrusega L-e osariigi (3345 km²; 1991. a.
5 686 000 el.), mille halduskeskus on eeslinn Ikeja.
lagu (lagu), detritiit, "toidu" (lagu), mis algab elu-
orgaanilise aine lagunemise ja lagundamisega ning
lopeb mikroobidega, kes lagundavad orgaanilise aine
mineraliseerumiseks, s. o. orgaaniliseks aineks.
lagundajad, reduktsioonid, detritiitid, loomset
ja taimset surnud orgaanilist ainet ensüümide abil la-
gundavad bakterid ja seened. Lagundamise tagajär-
jel vabanevad mineraalid ja võimadub nende taas-
kasutamine produktioonis.

La Habana (pa), Havana, Kuuba pealinn;
2 241 000 el. (1994).

laimipuu, igihalne viirpuu "laim" perekst; 2 arvat.
Kagu-Aasiast pärinev liik. Hapul (*Citrus au-
rantifolia*) on kuni 5 m kõrgune teravale astelise
puu või põõsa. Tema rohelised lehed kuni rohelistele
munajad või terajad, lrt. väikesed õied ja viljad –
laimid – on väga hapud ja sisaldavad rohkesti
C-vitamiini, nad sisaldavad sidruni maitset, kuid
suhkrusisalduselt, nende maitse erineb sidruni omast.
Hapul-id kasvavad peamiselt troopilises ja subtroo-
pikas, eriti Lõuna-India saarades, Mehhikos, Flori-
das ja Indias. Väheem kasvab (pms. Indias, Egiptuses ja
L-Arm-s) magusa-lid (*Citrus limon*); nende viljad sar-
nanevad välimuselt sidruniga, kuid sisaldavad väga
vähe sidrunhapet, nad on väga mahlased, magemagusa
maitse ja meeldiva lõhna, need võib süüa toorelt.
Laimidest tehakse mahl, limonooni, jooke, vilja-
neid lisatakse mng. toitude ja kompotidele, vilja-
kestad saadakse eeterlikest õlidest. Hapulaimest
toodetakse sidrunhapet. Suurimad laimipõõsad on Bra-
siilia (700 000 t aastas) ja Mehhiko (530 000 t). III.

laivõrk, arvuti võrk (13. kd).
*istutus (13. kd).
Lakewood (leikvud), 1. linn USA-s Californias, Los
Angelese lõunapoolne eeslinn; 74 000 el. (1990). USA
lennukitööstuse keskus. Linn a-st 1954. – 2. linn
USA läänosas Colorado osariigis, Denveri lähepool-
ne eeslinn; 126 000 el. (1990). Aparaat- ja toiduaine-
tööstus. Föderaalvalitsuse kohalikud asutused paikne-
vad Denveri föderaalkeskuses, linnast edelas asub Red
Rocks Amphitheater (balleti- ja muusikateendused).
Linn a-st 1969. – 3. linn USA-s Ohios Erie järve
ääres, Clevelandi eeslinn; 60 000 el. (1990). Kerge-
tööstus. Linnal tuntakse Suure järvi Shakespear'i
festivali ja Beck Center'i asukohana. Linn a-st 1911.
La Mama, La Mama Experimental Theatre
Club, avantgarditeater New Yorgis, esimesi ja tuntui-
maid *Off-Off-Broadway* teatritruppe. Selle rajas 1962
E. Stewart, kelle kohvik-klubis (*Café La Mama*) said

algajad näitekirjanikud oma teoseid esmalavastada.
1964 tekkis püsiv rühm (kunstiline juht T. O'Horgan, s.
1927), hakati lavastama ka rokoopereid ning tantsu-
ja akrobaatikaetendusi. Korraldatakse töötubasid
(workshop'e) ja festivale. 1980 asutati teatri juurde
Kolmanda Maailma Kunstide Inst.
lambdaandur, seadis, mis juhib sisepõlemismootori
toitesüsteemi tööd, tagamaks kütuse täieliku põlemise
tuleneb liigõhuhulgast λ , mis väljendab tegelikult
kasut. õhukoguse suhet (ideaaljuhul $\lambda = 1$). L. paikneb
heitegaaside teel ja reageerib heitegaasides olevale jääk-
hapnikule. Vt. ka katalüüsijäretpoleit (13. kd). ▲

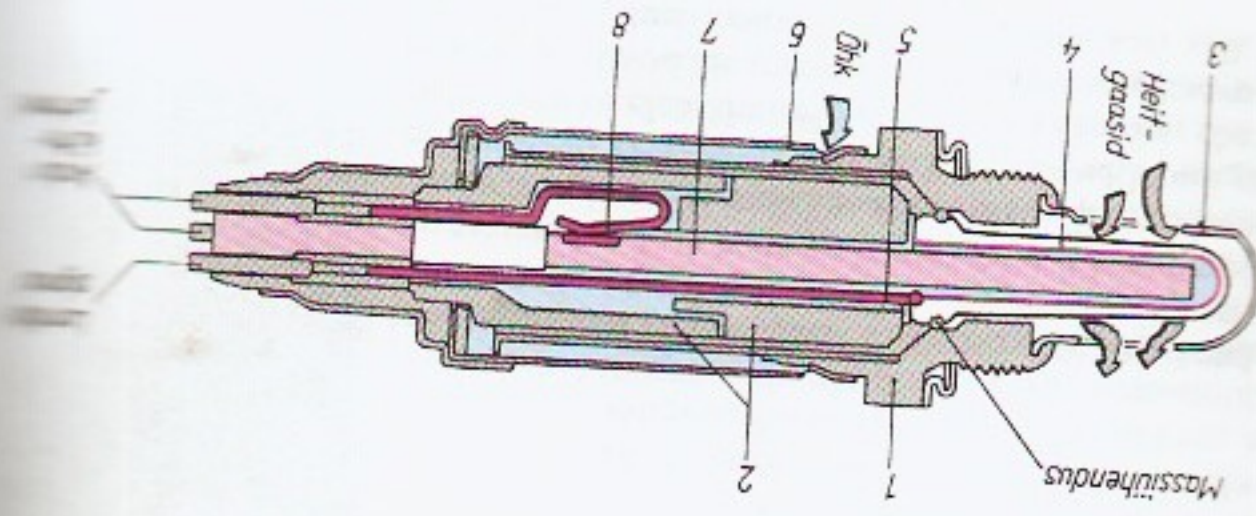
lamekarp (*Macoma*), *päriskarbiliste seltsi lame-
karplaste (*Tellinidae*; üle 200 liiki) sgk-a keskne
perikond; u. 20 liiki. Valge karbi pikkus on kuni 15
cm. L-d eluisevad põhjapoolkera külmaades meredes ja
parasvöötme merede põhjas kuni 1600 m süg-l. sageli
suurkogumina; söövad detriti ja on tähtsad kalatoidu-
na. Eestis on baltl-l (*M. baltica*; pikkus 2–2,5 cm),
ta on põhjaloomastiku juhtvorm (koosuse tähtsaim
liik).

lammimets, mägeveekogude kallastei (lammidel)
kasvat mets, mida aeg-ajalt ujutab üle tulvavesi. L-d
erinevad suuresti olenevalt lammil paiknemise kohast.
Eestis on enim lammil-soometsi (loodusangilepikuid ja
madalsookaasikuid).

lammisoo, tulvaveega ülejuttuv, enamasti suurtarna-
koosustega madalsoo või lammil-soomets.
Lancaster, Burt, Surt 20. X 1994.
landak (*Thecurus*), *okassigilaste perekond, mõnes
käsitusel alamperikond Filippiinidel, Sumatral ja Ka-
lifornia; 8 liiki. L-i tüüpikkus on 42–66 cm, saba-
pikkus 2,5–19 cm, mass 3,8–5,4 kg. Keha katavad
tihedalt lamedad okkad. Nende vahel on kõrge hajas-
tik, kõige all paikneb pehme aluskarvastik. Selg on
tumepruun või must, küljed heledamad ja kõhupool
valkjas. Saba kõristikokaid väristades tekitab l. vaen-
lasti peletavat heli.

Landor (linda), Walter Savage (30. I 1775 – 17. IX
1864), inglise kirjanik. Avaldas antiigimõjulist vormi-
kindlat liitrikat, blankväärsis ekssootilise poeemi „Ge-
bir“ (1798) ja ajalooainelisi draamasid. Tema tuntum
proosaos on „Imaginaarsed kõnelused“ (I–II, 1824–
29), milles vestlevad ajaloolised ja kirjanduslikud te-
gelased.

*Landsbergis, Vytautas, Leedu riigitegelane. Oli a-ni
1992 Leedu Vabariigi Ülemnõukogu esimees ja a-ni
1993 „Sajudise“ seimi juht ning 1993–96 partei Isa-
maaliit esimees. A-st 1996 Leedu seimi esimees.
Lang (lan), Andrew (31. III 1844 – 20. VII 1912),
šoti antropoloog, ajaloolane ja kirjanik. Ühinnud mu-
tolooget ja muinasjutte ning religiooni kujunemist
(„Custom and Myth“, 1884; „Myth, Ritual and Re-
ligion“, 1887; „The Making of Religion“, 1898), aval-
danud muinasjutuütlusi, ajalooütlusi (3-köiteline
„Sõnnaa ajalugu“, 1899–1904), luulet, seiklusromaa-
ne ja esseid.

Lambdaandur

Labatigulased, V...

Långbacka [lon-], Ralf (20. XI 1932), soome-rootsi lavastaja ja teatrijuht. Töötanud lavastajana mitmes Soome ja Rootsi teatris, juhtinud 1960–63 Turu rootsikeelset teatrit, 1965–67 Helsingi Rootsi Teatrit, 1971–77 Turu Linnateatrit ja 1983–87 Helsingi Linnateatrit, lavastanud ka paljudes teistes Euroopa riikides. Rahvusvaheliselt tuntud brechtlike traditsioonide jätkajana, äratanud tähelepanu A. Tšehhovi, W. Shakespeare'i ja H. Ibseni ebatraditsiooniliste tõlgendustega. Lavastanud ka oopereid ja filme („Härja Puntila ja tema sulane Matti”). A-st 1988 Åbo Akademi teatriprof. T: Teatterikirja (1977, koos K. Holmbergiga), Bland annat om Brecht (1981, soome keeles 1982).

Lange, Christian (17. IX 1869 – 11. XII 1938), Norra poliitik. Oli 1909–33 Parlamentidevahelise Liidu peasekretär, 1920–37 Norra esindaja Rahvasteliidus. Sai 1921 Nobeli rahupreemia (koos K. H. Brantingiga).

*Laos, riik Kagu-Aasias; 236 800 km², 4 882 000 el. (1995), pealinn Viangchan (1990. a. 442 000 el.). Riigitahtised LA ja LAO. 1991 jõustunud põhiseaduse järgi on L-e Rahvarev. Partei riigi demokraatia alus, teised parteid on keelustatud. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 3,1 % aastas, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 22 %. A-st 1988 saavad L-e ettevõteteis osaleda välismaised kompaniid, väliskapitali (1990. a. 189 mln. \$) on pms. hotellimajanduses ja tekstiilitööstuses. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 1,69 mrd. \$ (350 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (1,76 mrd. \$) andis põllum. 54 %, tööstus 19 % ja teenindus 27 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 22,6 % aastas, tööpuudus 1996. a. 17 % ja välisvõlg 1995. a. 2,16 mrd. \$. Kaupa veeti 1995. a. sisse 587,2 mln. \$, välja 347,9 mln. \$ eest. Tähtsamad väljaveokaubad on puit ja puidutooted, elektrienergia, kergetööstuskaubad ja kohv, peamised kaubapartnerid Tai, Vietnam, Prantsusmaa ja Jaapan.

*Ajalugu. 1975 loobus kun. Savang Vatthana (1907–78) troonist ja L-e presidendiks sai prints Souvanna Phouma (Souphanouvong), kes oli a-st 1974 valitsuse ja a-st 1979 Laose Rahvusliku Ülesehitustöö Rinde juht. 1977 Savang Vatthana vangistati, samal aastal tulid riiki Vietnami sõjajõud (u. 170 000 meest), vähe-musrahvaste (neist suurim oli USA toetusel kommunistide vastu võidelnud meo ehk hmongi rahvas) vastupanu suruti maha, ligi 200 000 in. küüditati oma elupaigast mujale. U. 30 000 end. režiimi ametnikku, sõjaväelast ja haritlast suleti koonduslaagrisse, u. 25 000 buda munk aeti kloostritest välja. Enamik välismaalasi (sh. 70 000 hiinlast) pagendati. Presidendiks on olnud 1986–91 Phoumi Vongvichit, 1991–92 Kaysone Phomvihane (1920–92) ja 1992–98 N. Phoumsavanh (s. 1914). 1989 alustati Vietnami sõjapäevade väljaviimist. 1991 hakkas kehtima uus põhiseadus, loobuti pahempoolsest sümboolikast, legaliseeriti turumajandus ja eraettevõtlus. A-st 1991 on ainus partei Laose Rahvarev. Partei (asut. 1955), selle juht kindral K. Siphandone (s. 1924) on a-st 1998 president (1991–98 peaminister).

*Lapikov, Ivan Gerassimovitš. Suri 1. V 1993.

Laredo [læridəu], linn USA-s Texases Rio Grande ääres; 150 000 el. (1994). Jõe teisel kaldal L. vastas Mehhikos asub Nuevo Laredo. Liiklussõlm ja turisminn: ehitusmaterjali-, liha-, elektroonika-, masina-, ravimi-, mööbli-, klaasi- ja nahatööstus; linna läh. toodetakse naftat ja maagaasi. Ülikool (asut. 1969). — L. rajasid hispaanlased 1755, 1839–41 asus seal lühiajalise nn. Rio Grande Vabariigi valitsus. Linn a-st 1852.

Larionov, Mihhail Fjodorovitš (3. VI 1881 – 10. V 1964), vene päritolu prantsuse maalikunstnik. Algas koos abikaasa N. Gontšarovaga 1911 futurismil ja kubismil rajaneva abstraktse kunstivoolu — *lutšismi. Loonud ka primitivistlikke talupoegade ja sõdurite elu-olu kujutavaid maale.

Larnaca [-ka], Larnaka (uuskr. *Lárnax*), sadamalinn Küprose kaguosas; 64 000 el. (1993). Rahvusv. lennujaam; toiduaine-, naha- ja keemiatööstus, naftatööstus. Püha Laatsaruse kirik (9. saj.). Türklaste rajatud kindluses (1625) on arheoloogiamuuseum. — Linn paikneb antiikse *Kitioni* (rajatud 13. saj. e. Kr.) kohal, seal on sündinud *Zenon Kitioniist. Pärimuse järgi asus Laatsarus pärast seda, kui Kristus ta oli üles äratanud, L-sse ja oli selle esimene piiskop.

*Larni, Martti Johannes. Suri 4. III 1993.

lasagne (<it. *lasagna* 'nuudel'), itaalia päritolu roog. Nuudlitainast laiad ribad asetatakse vormi kihiti hakkliha ja tomatikastmega, raputatakse üle riivitud (parmehani) juustuga ja küpsetatakse ahjus.

laserjahutus, menetlus, millega saavutatakse gaasi aatomite või molekulide kaootilise soojusliikumise aeglustumine (keskm. kiirus 10^{-2} m/s, t° kuni 10^{-2} K). L. põhineb valguse vasturõhul aatomikimbu liikumisele: kui aatom ja foton liiguvad vastassuunas ja foton neeldub aatomis, saab aatom footonit pidurdava tõuke. Laserjahutatud osakeste uurimiseks ja kasutamiseks sulustatakse nad nt. magnetväljast abil piiratud ruumis (< 1 cm³) ja/või moodustatakse vastassuunas levivate laserkiirte lõikepunktis nn. optiline melass (valgussüürip), milles osakesed liiguvad nagu kübemed püdelas vedelikus. L-t kasut. aatomikellades, *aatomilaserites (13. kd.), -interferomeetrites, spektromeetrites jm.; need kõik on senituntud riistadest tuhandeid kordi täpsemad. — Esimesed edukad L-e katsed tegid 1970. a-te lõpus D. Wineland, vene teadlane V. Letohhov (s. 1939) jmt. L-e arendamise eest said S. Chu, C. N. Cohen-Tannoudji ja W. D. Phillips 1997 Nobeli preemia.

laserplaat, CD, arvuti puhul ka laserketas, heli, teksti ja/või kujutiste optilist digitaalset salvestist kandev ja laserikiiriga loetav plaat ($\varnothing$ 120 mm), niididisa turustatavaim andmekandja. Tuumimad on harilik CD ehk laserheliplaat (*digitaalne helisalvestus), *CD-I, *CD-ROM, fotolaserplaat, *CD-R, *DVI ja *DVD (kõik 13. kd.). L-i olulised eelised magnetandmekandjatega (magnetlind, diskett, kõvakettaga) võrreldes on tunduvalt suurem salvestustihedus, töökindlus (ei ole mõjutatav magnetväljaga, puudub mehaaniline kontakt lugemisseadiseaga), lühike paljundamine ja käsitsemine ning odavus.

Lazdijai, linn ja rajoonikeskus Leedu Alytuse mk-s; 5800 el. (1998). Prima tööstamine, õmbustööstus. L. on Poola piirile lähim linn, 9 km edelas asub Alytuse–Augustówi mnt-l Miškiniai piiriliitus- ja tollipunkt. Esmamaining u. 1560, 1597 sai Magdeburgi linnaõiguse. 1795–1807 kuulus Preisile.

*latt, Läti rahaühik 1922–40 ja a-st 1993; 1 l = 100 santiimi. Rahvusv. lühend on LVL. 31. det. 1997 võrdus 1 l 24,334 Eesti kr-ga.

Laughlin [la:flin], Robert B. (1. XI 1950), USA füüsik. Olnud a-st 1989 Stanfordi ülikooli (Californias) prof. Loonud teooria, mis seletab D. C. Tsui ja H. L. Störmeri avastatud mudarvulist Halli kvantefekti (*Halli efekt) uut tüüpi, elementaarlaengu mardosa kandvate ergastusseisunditega *kvantvedelike moodustumise kaudu. Nobeli füüsikapreemia 1998 (koos H. L. Störmeri ja D. C. Tsuiga).

lausend, raamatupidamise valem, mille järgi kirjendatakse kontodesse majandustehingute summasid. Koosneb viidetest „deebet” ja „kreedit”, kontode numbritest ning kirjendatavast summast. Eristatakse lihtl-t, millega debiteeritakse üht ja krediteeritakse teist kontot, ja liitl-t, millega debiteeritakse üht ja krediteeritakse mitut kontot või vastupidi.

Lavansaari, sama mis *Moistnõu.

*Laxness, Halldór Kiljan. Suri 8. II 1998.

LCD- (lüh. ingliskeelseist sõnadest *liquid crystal display* 'vedelkristallkuvar'), *vedela kristalli omadu-

Leedu linn (1998)

Leedu linn (1998)

Vilnius	57000
Kaunas	41000
Klaipėda	30000
Šiauliai	34000
Panevėžys	13000
Alytus	7000
Marijampolė	12000
Mažeikiai	4000
Jonava	3000
Utena	3000
Kėdainiai	3000
Telšiai	3000
Visaginas	1000
Tauragė	1000
Ukmergė	3000
Plungė	2000
Silutė	2000
Kretinga	2000
Druskininkai	2000
Radviliškis	2000

Leedu linn (1998)

Leedu linn (1998)

*Leedu rahvuspark, nimetati 1989 Aukštaitija rahvusparkiks, *Aukštaitija (13. kd.).

Lefebvre [ləfɛvr], Marcel (29. XI 1905 – 25. III 1991), prantsuse kat. piiskop. Oli 1932–47 Gabonis misjonär, 1948 Dakari peapiiskop, 1963–68 Püha Vaimu Isade Kongregatsiooni ülem. Tunnistamata II Vatikani kirikukogu otsuseid oikumenismi, usuvabaduse ja jumalateenistuskorra muutmise kohta, algatas ta *Trento kirikukogu seisukohti eelistava ja *modernismi vastustava liikumise (tuntud ka selle esialgse keskuse, Šveitsi asula Ecône'i järgi) ja asutas 1970 Püha Pius X vennaskonna. 1976 jäeti ta piiskopi õigustest ilma. Kui ta hakkas ordineerima piiskoppe ilma paavsti nõusolekuta, sürgutati ta 30. VI 1988 kat. kirikust. Moodustas seejärel oma poolehoidjatega skismaatilise kat. kiriku.

lehviksaba (*Rhipidura*), Hindustanis, Indo-Hiinas, Sunda saartel, Austraalias, Uus-Meremaal ja Tasmaanias elavate värvuliste perekond; 24 liiki. L-d on vilkad värvikad linnud. Putukaid püüavad lennult, ka puulehtedelt või maapinnalt. Tüürsulgi löövad järsu liigutusega lehvikjalt laiali. Indoneesia, Austraalia ja Vaikse ookeani troopiliste saarte metsades elab *Rhipidura rufifrons*, kel on palju alamliike. ◀

*Leinsdorf, Erich. Suri 11. IX 1993.

*Leloir, Luis Federico. Suri 3. XII 1987.

lembepapagoi, ka lembelind (*Agapornis*), u. varblasesuuruste lühisabaliste papagoide perekond Madagaskaril ja Aafrikas; 8 liiki. Isas- ja emaslinnud on enamasti sarnased, läikivas sulestikus valdavad rohelised, kollane ja roosakaspunane toon, nokk on läikivpunane. L-d magavad ja pesitsevad puuõõntes ja kaljupragudes, ka hoonetes. Pesamaterjali (oksad, suled, paber) toovad sulestikus kaasa; kurnas 3–7 muna. Haub ainult emaslind. Paarid hoiavad kokku ka pärast pesitsemist, l-d on nn. ainuabielulised. L-sid peetakse ilulindudeks, neist on aretatud mitu tõugu. Vangistuses sigivad igal aastaajal. Looduslike l-dega kaubitamine on paljudes Aafrika riikides keelatud. Tuntuimad l-d on *A. roseicollis*, *A. pullaria* ja *A. personata*. ◀

lendkalmaar (*Stenoteuthis*), kümnehaarmeliste *peajalgsete limuste perekond. L-d on umbes heeringasuured; nad ujuvad väga kiiresti, mõnikord sööstavad saaki jälitades või vaenlase eest põgenesdes kõrge kaarega veest välja. L. on lennanud enam kui 50 m kaugusele.

*Leninabad, *Hudžand (13. kd.).

*Leninakan, linn Armeenias, märtsist 1991 Gjumi.

*Leningrad, linn Venemaal; 6. IX 1991 ennistati linna ajalooline nimi Sankt-Peterburg (Peterburi).

Leninsk (kasahhi *Bajkongör*), linn Kasahstanis Kõrõlorda obl-s Turaani lausmaa põhjaosas Sõrdarja alamjooksul; 60 200 el. (1998). L. on asut. Bajkongõri (Baikonuri) kosmodroomi rajajate asulana, on a-st 1996 ajutiselt Venemaa Föderatsiooni halduses.

Lennon [lɛnən], John Winston (9. X 1940 – 8. XII 1980), inglise laulja, kitarrist ja helilooja (paljude oma-loodud laulude sõnade autor). Kuulus 1962–70 ansamblisse „The Beatles”. Paljud tema sellel ajajärgul kirjutatud ja kerge muusika klassikaks saanud laulud („Yesterday”, „Hey Jude”) on loodud koos P. McCartney’ga (s. 1942). Pärast ansambli lagunemist jätkas L. loomingulist tegevust nii ükski kui ka koos abikaasa Y. Onoga (s. 1933). Mõrvati.

Leone [leɔːne], Sergio (3. I 1929 – 30. IV 1989), itaalia filmilavastaja. Sai tuntuks Itaalias filmitud hoogsate vägivaldarohkete *vesternitega (nn. makaroni- ehk spagetivesternid). **F: Peotäie dollarite eest** (1964), **Veel mine dollari eest** (1965), **Head, halvad ja inetud** (1967), **Ükskord Metsikus Läänes** (1969), **Peotäis dünamüüti** (1972).

*Leonov, Jevgeni Pavlovitš. Suri 29. I 1994.

*Leonov, Leonid Maksimovitš. Suri 8. VIII 1994.

*Lesotho, riik Lõuna-Aafrikas; 30 355 km², 1 980 000 el. (1995), pealinn Maseru (1990. a. 170 000 el.). Riigitihtised LS ja LSO. L. on parlamentaarne monarhia, kehtib 1993. a. põhiseadus. Seadusandlik võimuorgan on parlament; selle 65-liikmeline Rahvuskogu valitakse viieks aastaks, Senati 22 liiget on hõimujuhid, 11 liiget nimetab kuningas. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 2,4 % aastas, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 23 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 1,52 mrd. \$ (770 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (1,03 mrd. \$) andis põllum. 10 %, tööstus 56 % ja teenindus 34 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 13,6 % aastas, tööpuudus 1989. a. 35 %, välisvõlg 1995. a. 659 mln. \$. Kaupa veeti 1992 sisse 933 mln. \$, välja 109 mln. \$ eest. Tähtsamad väljaveokaubad on rõivad (57 % väljaveost), masinad ja jalatsid, peamised kaubapartnerid on numbrimaad (pms. LAV). 1993 käis L-s 349 000 turisti.

*Ajaluugu. 1986 tegi kindral J. Lekhanya riigipöörde, 1989 sunniti kun. Moshoeshoe II (s. 1938) minema pagulusse ja 1990 jäeti ta võimust ilma. Riigipeana tegutses 1990–95 tema poeg Letsie III (David Mphahlele Letsie Bereng Seeiso) (s. 1963). 1991 sürgutati J. Lekhanya võimult, moodustati kolonel E. P. Ramaema juhitud Sõjaväenõukogu ja legaliseeriti parteid. 1993 toimusid üldvalimised, hakkas kehtima põhiseadus, L. muudeti konstitutsiooniliseks monarhiaks. Mõjukaim partei pärast 1998. a. valimisi on Lesotho Kongress Demokraatia eest (*Lesotho Congress for Democracy*). 1993–98 võimul olnud Basutoma Kongressi Partei (*Basutoland Congress Party*, asut. 1952) jäi esinduse-ta. 1990. a-il tehti mitu riigipöördekatset. 1992 naas-nud kun. Moshoeshoe II sai 1996 autoõnnetusel sur-ma, kuningaks sai tema poeg Letsie III.

Lévinas, Emmanuel (12. I 1906 – 25. XI 1995), leedu-juudi päritolu prantsuse filosoof. Oli E. Husserli õpilasi ja M. Heideggeri töökaaslast, fenomenoloogii esmatutvustajaid Prantsusmaal. Õppejõud mitmes Prantsusmaa ülikoolis, sh. a-st 1973 Pariisi ülikoolis. Käsitles eetikat kui esimest filosoofiat, millest lähtu-des saavad mõtte teised metafüüsika harud. T: *La théorie de l'intuition dans la phénoménologie de Husserl* (1930), *De l'existence à l'existant* (1947), *Totalité et l'infini* (1961), *Quatre lectures talmudiques* (1968), *Humanisme de l'autre homme* (1973), *Ethique et Infini* (1983). ◀

Levi Strauss and Co. [and], USA keemistustööstus-konsern; maailma suurimaid. Keskus asub San Franciscos. Toodab teksaspükse, -jakke ja -seelikuid ning sporti-rõivaid. Käive 8 mrd. \$, töötajaid 36 500 (1994). – Kontserni asutas saksa riidekaupmees L. Strauss (1829–1902) 1873. „Levi's'e” kaubamärki registreeri-ti 1886. Tootmisettevõtteid on 70 riigis.

*Lewis, sir Arthur. Suri 15. VI 1991.

Lewis [lju:is], Edward B. (20. V 1918), ameerika bioloog, geneetik. Olnud California Tehnoloogiainsti-ti prof. Uurinud 1940. a-te algusest homeootilisi geene (geenid, mis põhjustavad embrionaalseid kõrvalekal-deid, nt. mingi elundi tekkimist ebanormilises kohas), puudeid ja mutatsioone. Äädikakirjusega teinud katse-tega tõestas, kuidas geenid kontrollivad kehasegmenti-de kujunemist elundeiks. Tema teedraja järgi on ärgita-nud teisi teadlasi uurima kõrgemate organismide nii-suguseid geene. Nobeli preemia 1995 (koos C. Nüss-lein-Volhardi ja E. Wieschausiga).

Lewis [lju:is], Jerry Lee (29. IX 1935), ameerika pop-laulja ja pianist, tuntuimaid 1950. a-te rock'n'roll'i viljelejaid. Sai rahvusvaheliselt tuntuks lauludega „Whole Lotta Shakin' Going on” ja „Great Balls of Fire” (1957–58). L-le oli omane metsik esitusviis ning energiline *glissando* derikas klaverimäng.

Lexington [leksɪŋtən], L-Fayette, linn USA-s Ken-

tucky keskosas; 225 000 el. (1992). Põllum-piirkonna elektrotehnika-, paberi- ja viskitoöstus. Linnas on Transylvaania (asut. 1780) seminarina, ülikool (1799) ja Kentucky ülikool (1865). L. on asut. 1779. Linn a-st 1832; 1974 liideti temaga Fayette'i maakond.

*Libeeria, riik Lääne-Aafrikas; 99 067 km²; 2 733 000 el. (1995), pealinn Monrovia (1993. a. 1 000 000 el.). Riigitihtisid LR ja LBR. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 2,2 % aastas, hinnarahvastiku osa-tähtsus 1994. a. 45 %, Riigi kogutoodangu maksumus oli 1987. a. 1,05 mrd. \$ (440 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (1988. a. 1,07 mrd. \$) andis põllum. 37 %, tööstus 22 % ja teenindus 41 %. Inflatsioon oli 1983–91 keskm. 4,6 % aastas, tööpuudus 1995. a. 90 %, välisvõlg 1994. a. 2,06 mrd. \$, Kaupa veeti 1994. a. sisse 240 mln. \$, välja 350 mln. \$, cest. Peamised väljavahetused on rauamaak, looduslik kausik ja puit, tähtsamad kaubapartnerid Euroopa Liidu maad ja USA.

*Ajalu, L. pol. ebasabiilisuse on põhjustanud Amee-rika partiiolu valitseva eliidi ja Aafrika etniste vaheli-sed vastuolud. 1980 toimunud riigipöörde ajal tapeti president W. R. Tolbert (1913–80), riigipeaks sai kraani hõimust pärit seersant S. K. Doe (1951–89), põhiseaduse kehtumine peatati, hukati palju eelmise režiimi poolajaid. 1983 ja 1985 üritati S. K. Doe kukuatada, kuid see ebaõnnestus. 1986 kehtestati uus põhiseaduse kehtumine peatati, hukati palju eelmise režiimi poolajaid. 1983 ja 1985 üritati S. K. Doe kukuatada, kuid see ebaõnnestus. 1986 kehtestati uus põhiseadus ja ametisse astus tsiviilvalitsus. 1989 alus-tas valitsusvastast relvaavõidust L. Rahvuslik Partii (NPFL), line Riine (National Patriotic Front of Liberia, NPFL), mida juhtis C. G. Taylor. S. K. Doe võeti kinni ja tapeti, sellega alanud kodusõja jooksul tapeti u. 150 000 in. 1990 evakueeriti riigist kõik välismaala-sed. 1991 kehtestati 7 Lääne-Aafrika riigi relvaajanduse (ECOMOG) sekumise tulemusena vahetrahv. Üle-minekuvalitsuses osalesid NPFL ja Ühendatud Vabas-tusliikumine (United Liberation Movement, ULIMO; ULIMO-J). Sõjategevus puhkes uuesti 1992, eriti äge oli võitlus apr-mais 1996, kui NPFL ja ULIMO-K üri-tasid vangistada ULIMO-J-i juhti R. Johnsonit. Juunis 1996 võtsid ECOMOG-i relvaajand Monrovia oma kontrolli alla, 17. aug. hakati ellu viima Nigeria rahu-kava. Kodusõda jätkus aasta lõpuni ja lõppes alles siis, kui ECOMOG otseselt sekkuu avardas. U. 23 000–60 000 võitlejat loovutasid relvad. 20. VII 1997 toimu-sid valimised, presidendiks valiti C. G. Taylor, parla-mendis ja senatis on esindatud C. G. Taylor, National Patriotic Party, United Party (juht E. Johnson-Sirleaf) ja ULIMO-K (juht A. Kromah).

*Lichtenstein, Roy. Suur 29. IX 1997.

*Liebemann, Rolf. Suur 2. I 1999.

*Lichtenstein, riik Kesk-Euroopas Austria ja Šveitsi vahel; 160 km²; 31 000 el. (1995), pealinn Vaduz (5100 el.). Riigitihtisid LI ja LIE. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–94 keskm. 1,4 % aastas, hinnarahvastiku osa-tähtsus 1995. a. 45 %, 1980. a. seaduse kohaselt võib välismaalase osatähtsus L-i rahvaarvust ulatuda kol-mandikuni. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1991. a. 978 mln. \$ (33 510 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (1995. a. 2,55 mrd. \$, Šveitsi franki) andis 1992. a. põllum. 1 %, tööstus 49 % ja teenindus 50 %. Inflatsioon oli 1996. a. 0,8 %, tööpuudus 1994. a. 1,0 %. Kaupa veeti 1989. a. sisse 876 mln. \$, välja 1995. a. 2,9 mrd. \$, cest. Šveitsi franki cest. Peamised väljaveokaubad on masinad, metalltooted ja tarbekaubad, tähtsamad kaubapartnerid Šveits, Saksamaa ja Prantsusmaa. 1995 käis L-s 60 000 turisti.

*Liibanon, riik Lääne-Aasias Vahemere rannikul; 10 452 km²; 4 005 000 el. (1995), pealinn Beirut (1 910 000 el.). Riigitihtisid LB ja LBN. Rahvastiku juurdekasv oli 1985–95 keskm. 2,3 % aastas, linna-

maastik Liechtenstein.

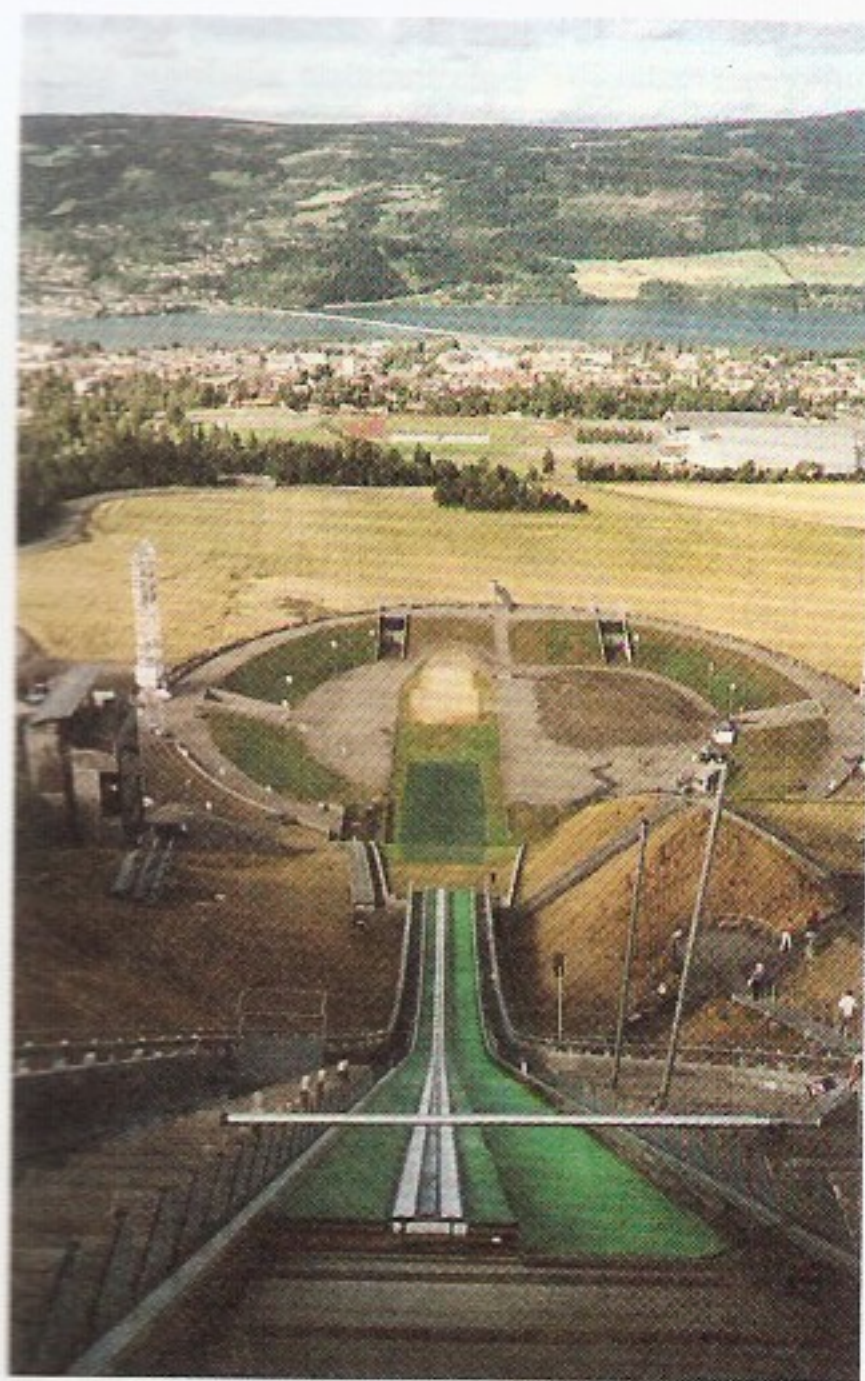
rahvastiku osatähtsus 1995. a. 87 %. Suuremad linnad on Tripoli (1991. a. 200 000 el.), Zahla (200 000), Saida (100 000), Baalbek ja Sur. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 10,67 mrd. \$ (2660 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (11,14 mrd. \$) andis põllum. 7 %, tööstus 24 % ja teenindus 69 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 45,8 % aastas, tööpuudus 1995. a. 25 % ja välisvõlg 2,97 mrd. \$, Kaupa veeti 1995 sisse 6,02 mrd. \$, välja 341 mln. \$, cest. Peamised väljavahetused on paber ja paberitooted, toidu- ja maitseained, riie, pudukaukab, metall ja metallitooted ning masinad, tähtsamad kaubapartnerid Itaalia, Prantsusmaa, USA, Saksamaa ja Šveits.

*Ajalu, 1975 alanud kodusõja lõpuks ja II vabariigi alguseks peetakse 1990 Vatikani toetusel saavutatud kokkulepet (sellega eelnesid 1989 Taifi kokkulepe ja põhiseaduse parandused), millega 1989 Süüria-vastast „vabadussõda“ alustanud kindral M. Aoun tunnus-tas president E. Hrawi (s. 1926, president a-st 1989) valit-sust. Kodusõja viimane 150 000 ja haavata 197 000 in., 350 000 in. lahkus riigist. Ameerika vara-havis 20 mrd. USA \$ väärtuses. L-s asub u. 230 000 Palestiina põgenikku. Põhiseaduse parandustega on vähendatud maroniidist peaministri (a-st 1992 R. al-Hariri, s. 1944) võimu. Sellega on Süüria, kellel on L-s u. 40 000 meest hõlmavad relvajõud ja kelle survele vaenuitegevus 1991 lõpetati, suurendanud L-s oma mõ-juvõimu. Süüride rühmitused on enamasti säilitanud oma relvarühmad ja sageli vastustanud valitsuse poliiti-tikat (1997 nälgimäss Bekaa orus). Lõuna-L-s on kitiide Hizbollahi jätkanud liisraeli okupeeritud ala, m. jugeolekuvõõndi ja ka liisraeli enda ala ründamist. 1996 toimunud valimised järel on peamised poli. rüh-mitused *maroniidid, muslimid (sunniidid ja šiitid), õigeusklikud, *druusid, melkiidid, armeenlased ja *alaviidid. Rahvusv. rahalist toetusest (1997. a. 3,2 mrd. USA \$) hoolimata on L-i maj. olukord raske ja rahva osatähtsus (50 % kodusõjaseisest tasekest).

*Liibüa, riik Põhja-Aafrikas Vahemere ääres; 1 759 540 km²; 5 590 000 el. (1996), pealinn Tripoli (1988. a. 591 000 el.). Riigitihtisid on LY ja LBY. Rahvastiku üve oli 1985–95 keskm. 3,6 %, hinnarah-vastiku osatähtsus 1994. a. 86 %, Suuremad linnad on Bengazi (446 000 el.) ja Misurata (122 000). Inflat-sioon oli 1985–92 2,7 %, välisvõlg 1995. a. 4,5 mrd. \$, Riigi kogutoodangu maksumus oli 1989. a. 23,3 mrd. \$ (1988. a. 5410 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (1995. a. 25 mrd. \$) andis 1993 põllum. 8 %, tööstus 42 % ja teenindus 50 %. Kaupa veeti 1995 sisse 4,87 mrd. \$, välja 8,71 mrd. \$, cest. U. 90 % väljavahetused moodustavad nafta ja naftasaadused. Peamised kaubanduspartnerid on Itaalia, Saksamaa, Prantsusmaa ja Hispaania.

*Ajalu, 28. III 1977 avaldati põhiseaduslik „Dekla-ratsioon võimu minekust rahva käite“, millega loodi uudne riigivorm dzamahirija. Senine kõrgem võimu-

organ Rev. Väejuhatuse Nõukogu asendati nn. otsese rahvavõimuga, mille kõrgem organ on Üldine Rahvakongress, selle peasekretär (a-st 1994 Z. M. Zentani) on ühtlasi riigipea. Tegelikku võimu teostavaks pol. org-ks on rev. komiteed ja riigi tegelik juht on kolonel M. al-Kaddafi. Siseopositsiooniga võideldes on viimase juhitud režiim ühtlasi toetanud lääneriikide ja Iisraeli vastu suunatud pol. terrorismi, sekkunud naaberriikide sisetülidesse ja algatanud piirikonflikte (neist oli suurim Tšaadiga peetud sõda 1979, 1981, 1983–84 ja 1987). On korraldatud Lääne-vastaseid demonstratsioone (nt. Lääne muusikariistade põletamine 1985). Lääneriigid on L. vastu rakendanud majandusembargot ja andnud sõjalisi vastulööke (1986 pommitasid USA õhujõud Tripolit ja Bengazit). 1992 keelustas ÜRO L-ga tehtava sõjalise ja lennundusalase koostöö. Seejärel mõistis Üldine Rahvakongress hukka rahvusv. terrorismi ja sürjutas riigist Palestiina võitlusorg-d. 1992 hakkas kehtima erastamisseadus ja riik jagati 1500 isemajandavaks kommuuniks. 1994 kehtestati *šariaat. 1983 hakati ehitama Sahara põhjavee ammutamisel põhinevat veevarustussüsteemi. A-st 1993 varustab see veega Bengazit ja a-st 1996 Tripolit.

liising (<ingl lease 'rentima, üürima'), vara rentimine teisele isikule koos potentsiaalse omandiõiguse ülevõtmisega. L-uandja (rentija) kas ostab l-uvõtja (rentniku) ülesandel ja huvides kolmandalt isikult mingi püsiväärtusega vara ja annab selle l-uvõtjale renditasu eest kasutada või liisib oma toodangut (tööstusettevõtteid). L-utehingu objekt ei tohi olla toore, materjal ega väärtpaber. Eristatakse kasutus- ja kapitalil-t. Kasutusl-u korral jääb vara pärast lepingutähtaja lõppu l-uandjale. Kapitalil-u puhul läheb vara omandiõigus lepingutähtaja möödudes l-uvõtjale.

liivatuhnur (*Cryptomys*), Aafrikas Saharast lõuna pool avamaistus ja mägedes elavate näriliste perekond *mullatuhnurlaste sgk-st. Kehapikkus 8–33 cm, silmad taandarenenud, saba väga lühike. Võimsate lõikehammaste ja eesjalgade abil rajavad l-d pinnasesse

pesakambrite ja panipaikadega urustikke. Söövad taimede maa-aluseid osi; põllukahjurid. ◀

Lillehammer, linn Lõuna-Norras Mjøsa järve põhjati-pus, Opplandi maakonna (*fylke*) halduskeskus; 24 000 el. (1993). Puidu-, mööbli- ja tekstiilitööstus; turismi- ja talispordikeskus. Huviväärsused on Maihaugeni vabaõhumuuseum (asut. 1887, Euroopa suurimaid), Mjøsa järve rataslaev „Skibladner“, Norra teemuuseum ja lastelinnak Lilleputthammer. — Asut. 19. saj. alguses, linnaõigused sai 1827. 1994 peeti L-s XVII tali-OM-d. ◀

Limón, Puerto L., linn Costa Ricas, L-i prov. halduskeskus; 77 000 el. (1996). Rügi suurim Kariibi mere äärne sadam; põllum-piirkonna kaubanduskeskus (kakao, sisalagaav, kookospalm); töidustustöös-tus, naftatööstus. Asut. 1876 vana indiaani küla koha-le, oli 1930. a-teni Kesk-Ameerika suurim banaanisadam.

Limõnov, Eduard, õieti Eduard Veniaminovitš Sa-venko (22. II 1943), vene kirjanik. Sai tunnaks vene kirjandusele ebaomaste taotluste viljelemise ja kirjan-duslike skandaalidega. 1973–91 elas välismaal, pms. USA-s ja Pariisis, kus ilmusid ka tema peamised teo-sed. 1993. a-st on olnud Vene Natsionaalbolševistliku Partei esimees ja selle ajalehe „Limõnka“ toim. T: jutustused *See olen mina*, *Editika* (1979), *Äpardaja päevik* (1982), *Poiss Savenko* (1983), *Tänapäeva kan-gelaste surm* (1986, e. k. 1995), autobiograafia *Kange-lase anatoomia* (1998).

Lindgren [-e:n], Torgny (16. VI 1938), rootsi kirjanik, Rootsi Akadeemia liige (1991). Alustas luuletajana. 1980. a-tõ algusest kirjutanud proosat. Teoste ainetik seondub Skandinaavia mütoloogia, Vana Testamendi ja keskaja temaatika ning oma kodukandi Västerbotteni rahvapärismustega. Loomemeetodilt lähedane *maagi-lisele realismile. T: jutustused *Maan tee kalju peal* (1982, e. k. 1987) ja *Armastusjamaal Fri* (1988), rom-d *Hirmutab sind hetk* (1981), *Batseba* (1984, e. k. 1993), *Valgus* (1987, e. k. 1991), *Tõe kiituseks* (1991, e. k. 1996), *Pistodaga Madonna* (1998) ja *Kumalusemest* (1995, e. k. 1996).

***Linna**, Väinö Valtteri. Suri 21. IV 1992.

linnaelustik, linnade jm. asumite mikroobide, seente, taimede ja loomade kogum. Linnatüümesistika kuulub rohkesti kultuurtaimi, inimkaaslejaid ja ruderaltaimi. Loomadest on l-s palju koeri, kasse ja trahvloomi; sin-antroopsetest loomadest on osa väga arvukad, nad söö-vad inimese toitu ja tegutsevad sageli prahi-paikades. Linnades elavil looduslikel liikidel on elamiseks ja toitumises eripärasusi, võrreldes nende mujal elavate liigikaaslastega. Linnamajades elab rikkalik elustik, kellest enamik on kahjurid ja parasiidid. Linnatüübi-kus (eriti laululindude oma) sõltub haljastusest.

linnaökoloogia, ökoloogia haru, millel on tugev kesk-konna- ja tervisekaitseline suundumus. L. tegeleb suur-asumite loodushoiuliste, õhu- ja veesaste-probleemi-de, prüginuduse ja haljastusega, inimeste teadlikkuse tõstmisega jms.

Lipkin, Semjon Izrailjevitš (19. IX 1911), vene kirja-nik. Oli 1980. a-teni tuntud pms. kui NSV Liidu rah-vaste luule ja eeskätt eeposte („Džangar“, „Geser“, „Manas“, „Šahname“ jmt.) tõlkija. Osales almanahhi „Metropol“ avaldamises, astus 1979 NSVL Kirjanike Liidust välja. Avaldanud luulet ja proosat, sh. Kauka-sia rahvaste küüditamist käsitleva rom-i „Dekad“ (1983, 1990). T: luulekogud *Pealtnägija* (1967), *Ole-mise vihik* (1977), *Kaarevalgus* (1991) ja *Reisikepp* (1997), memuaarid *Vassili Grossmani Stalingrad* (1986), *Quadrige* (1997).

Lipponen, Paavo Tapio (23. IV 1941), Soome riigite-gelane. Töötas 1965–67 Soome Fleisradio toim-na ja 1967–79 Soome Sots-dem. Partei sekretariaadis, oli 1989–91 välispoliitika-min-i juhataja. Eduskunna liige

...lind (Jacana) ...lind (Hydrophasianus) ...lind

...lind	...lind
77 000	25 000
16 000	

...vili - ...

Lloyd Webber

Robert Emerson

Mune hauvad ja poegade eest hoolitsevad üksnes isaslinnud. Söövad putukaid, väikesi kalu ja limuseid. ▲
*Lorthkhiphanidze, Konstantine. Suri 1986.

los Angeles [anheles], Victoria de (1. XI 1924), hispaania kontserdi- ja ooperilaulja (lühiriline sopran). Lõpetas 1942 Barcelona konservatooriumi. 1940. a-te lõpus pälvis rahvusv. tunnustuse. Mänginud pms. 19. saj. itaalia ja prantsuse ooperites. Kontserdilauljana on l. A. tuntud eelkõige saksa ja prantsuse romansside esitajana.

Lovecraft [lavkräft], Howard Phillips (20. VIII 1890 – 15. III 1937), ameerika kirjanik. Elas enamasti üksildasena kodulinnas Providence'is, avaldas a-st 1908 õuduse- ja fantastikasugemelisi ulmejutte, a-st 1923 pms. ajakirjas „Weird Tales”. Paljude juttude aineks on kujutluslikud eelajaloolised tsivilisatsioonid ja nende eriskummalised müüdid ning usundid, sh. üleloomuliku Cthulhu kultus. Eesti keeles on ilm. valikkogu „Pimeduses sosistaja” (1996). T: essee *Supernatural horror in literature* (1945).

Lowell [ləuəl], linn USA kirdeosas Massachusettsi Bostonist loodes; 103 000 el. (1990). Asub Concordi ja Merrimacki jõe ühinemiskohal; tekstiili-, elektroonika-, keemia-, sõja-, trüki-, jalatsi- ja õmblustööstus. Ülikool (asut. 1976 kolledžist ja tehnikainst-st), ajaloopark (rajati 1978 tekstiilivabrikute, töölismajade ja kanalite säilitamiseks). — Asula (East Chelmsford) rajati 1653, L-i nime sai 1826. Energiarikka Merrimacki jõe äärde ehitati 1820. a-il u. miilipikkusele jõekaldale palju tekstiilivabrikuid ja asula sai Ameerika tekstiilitööstuse üheks keskuseks. Linn a-st 1836.

Lubango (a-ni 1976 Sá da Bandeira), linn Angola edelaosas 1770 m ü. m.; 105 000 el. (1984). Rdt-ühendus sadamalinna Namibiga; toiduainetööstus. L. rajati 1885 Madeiralt lähtunud kolonistid, oli maa lõunaosa peamisi portugallaste asulaid.

Lubbers [lū-], Ruud (õieti Rudolphus Frans Marie) (7. V 1939), Hollandi riigitegelane. Töötas a-st 1963 ettevõtjana, oli 1973–77 majandusminister, kuulub a-st 1977 Kristlik-Dem. Üleskutse erakonda ja on Generaalstaadi teise koja liige; 1982–94 peaminister.

Lucas [lukəs], Robert Emerson jun. (15. IX 1937), ameerika majandusteadlane. Lõpetanud Chicago ülikooli. Töötas samas a-st 1974 (a-st 1975 prof.). Arendanud makromajanduse analüüsimeetodeid. Täiustas ratsionaalse ootuse teooriat, uuris majandusettevõtete tulevikuootuste mõju majandusotsustele ja majanduspoliitika mõjutamise võimalustele. Nobeli preemia 1995. T: *Rational expectations and econometric*

practice (1981, koos T. J. Sargent'iga), *Studies in business-cycle theory* (1981).

Lucinschi [lutšinski], Petru (27. I 1940), Moldova riigitegelane. Lõpetanud Moldova Riikliku Ülikooli ja NLKP KK Kõrgema Parteikooli. Oli enne Moldova iseseisvumist juhtivaid komsomoli- ja parteitegelasi (NLKP liige 1964–91; 1986–89 Tadžikistani KP KK II sekretär, 1989–91 Moldova KP KK I sekretär ja NLKP KK Poliitbüroo liige), 1992–93 Moldova suursaadik Venemaal, 1993–97 Moldova parlamendi esimees. Jaan-st 1997 Dem. Agrarpartei kandidaadina Moldova president.

Ludlum [ladləm], Robert (25. V 1927), ameerika kirjanik. Oli 1951–69 New Yorgis näitleja ja lavastaja, seejärel on avaldanud enamasti seikluslikul ja kriminaalsel ainekul põhinevaid ajavõiteromaane, a-il 1971–95 17 teost. T: *Scarlati pärand* (1971), *Matlocki dokument* (1973, e. k. 1990), *Rhinemanni tehing* (1974, e. k. 1997), *Halidoni karje* (1974, e. k. 1998), *Chancellori käsikiri* (1977, e. k. 1985), *Bourne'i identiteet* (1980, e. k. 1997), *Ikarose toimik* (1988, e. k. 1995), *Bourne'i ultimaatum* (1990), *Tee Omahaase* (1992), *Scorpion'i illusioon* (1993, e. k. 1995).

Lukašenka, Lukašenka, Aljaksandr (Aleksandr) Rõgoravits (Grigorjevitš) (30. VIII 1954), Valgevene riigitegelane. Lõpetanud Minskis pedagoogilise inst-i ja Valgevene Põllum-akadeemia. Oli a-st 1987 sovhoosi dir. Magiljovi (Mogiljovi) obl-s ja 1990–94 Valgevene Ülemnõukogu liige. Dets. 1991 hääletas ainsana Ülemnõukogu liikmetest SRÜ moodustamise vastu. Juulis 1994 Valgevene president. Tema volitused laienesid 1996. a. sügisel presidendi ja parlamendi võimuvõtluse tulemusena. Taotlenud Valgevene taasühinemist Venemaa.

*Lukjanov, Anatoli Ivanovitš, NSV Liidu riigitegelane. NSVL Ülemnõukogu esimees a-ni 1991. Oli 19.–21. VIII 1991 toimunud riigipöördekatse juht. Võeti selle eest kriminaalvastutusele. 1992 amnestieeriti. A-st 1993 Riigiduuma liige.

*lukk, 1. infrapun- ja mikropiirteetehnikal põhinevaid l-e saab avada ka neist mõne meetri kaugusel olles, kui vajutatakse võtme nappu ja selle tulemusena lähetatakse luku andurile infrapunakiir. Igal võtmel on oma tunnuskoode, mis on sisestatud nii luku kui ka võtme mällu.

*Luksemburg, riik Lääne-Euroopas Saksamaa, Prantsusmaa ja Belgia vahel; 2586 km², 413 000 el. (1996), pealinn Luxembourg (Luxemburg; 77 000 el.). Jaguneb halduslikult 12 kantoniks, riigipiirid on LU ja LUX. Rahvastiku liive oli 1985–95 keskm. 1,1 %, linnarahvastiku osatähtsus 1993. a. 88 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 4,7 %, tööpuudus 1996. a. 3,3 %, välisvõlga ei ole (1995). Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 16,88 mrd. \$ (41 210 \$ 1 in. kohta). Sisemajanduse kogutoodangust (1994. a. 14 mrd. \$) andis põllum. 1 %, tööstus 25 % ja teenindus 74 %. Kaupa veeti 1995. a. sisse 277,1 mrd. frangi, välja 224,3 mrd. frangi eest. Peamised väljaveokaubad on metallid (36 %), masinad ja aparaadid (16 %) ning tehismaterjal, tähtsamad kaubapartnerid Saksamaa, Prantsusmaa, Belgia ja Holland. 1994 käis L-s 800 000 turisti.

*Ajalugu. Nii 1989 kui ka 1994 toimunud üldvalimistel jäid juhtparteideks endiselt Kristlik-Sotsiaalne Rahvapartei ja L-i Sotsial. Töölispartei. A-st 1984 nende parteide koalitsioonivalitsusi juhtinud J. Santer nimetati 1995 Euroopa Komisjoni presidendiks, peaministrina jätkab J.-C. Juncker (s. 1954). Juulis 1992 ratifitseeris parlament Maastrichti lepingu ja on Euroopa Liidu asutajaliige.

lumekupp (Eranthis), magulja risoomiga püsikute perekond tulikaliste sgk-st; 7 liiki Euroopas ja Aasias. Lehed sõrmjalt jagunenud, juurmised lehed on rootsu-

Provint	Pindala (tuh. km ²)	Elanike arv 1995 (tuh.)				
		mustad	valged	segaverelised	asiaadid	kokku
Albani	17,0	4444,5	2153,1	282,1	168,6	7048,3
Argentiina	169,6	5649,6	374,4	441,0	16,3	6481,3
Austraalia	78,5	2685,0	295,1	15,0	11,9	3007,0
Brazili	92,1	7205,6	600,8	107,4	799,3	8713,1
Brasiilia	116,3	3008,5	272,2	60,5	10,6	3351,8
Chile	129,4	675,5	885,8	2124,8	35,1	3721,2
Hiina	129,5	2332,8	373,5	73,0	3,2	2782,5
India	361,8	221,8	121,1	397,2	1,9	742,0
Indoneesia	123,9	5237,7	148,0	6,9	4,6	5397,2

1995. a. 11. ja provint valib endale neist oma ametikeele, relvajõududes on kasutu-

(ehk bantud, 1995. a. 75,7 % rahvastikust), valged (12,6 %), segaverelised (8,5 %) ja asiaadid (2,4 %). Rahvastiku iive oli 1985–95 keskm. 2,3 %, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 51 %.

• **Riigikord.** Alates 27. IV 1994 on võimul üleminekuvalitsus, mis peab 5 aasta jooksul kehtestama riigis rahvusliku võrdsuse. Kehtib 4. II 1997 heakskiidetud põhiseadus. Kõrgeim seadusandlusorgan on kahekojaline parlament, mis koosneb 360–400-liikmelisest Rahvuskogust ja 90-liikmelisest Provintside Rahvuskogust. Presidendi valib parlament, parlamendivalimistel vähemalt 20 % hääli saanud partei nimetab asepresidendi.

• **Majandus.** Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 130,92 mrd. \$ (3160 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (136,04 mrd. \$) andis põllum. 5 %, tööstus 31 % ja teenindus 64 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 13,7 %, tööpuudus 1995. a. 50 %, välisvõlg 1996. a. 32 mrd. \$. Kaupa veeti 1995 sisse 25,3 mrd. \$, välja 31,8 mrd. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on määrtööstustooted ja metallid (kokku 57,4 %, sellest 25,3 % kuld), tööstuskaubad ja põllum.-saadused. Tähtsamad kaubanduspartnerid on Saksamaa, Suurbritannia, USA, Itaalia ja Jaapan. 1996 käis LAV-s 4,9 mln. turisti.

• **Ajalugu.** 20. IX 1989 presidendiks saanud F. W. de Klerk algatas *apartheidil põhineva pol. süsteemi muutmise. Enamik aafriklaste pol. liikumise juhte vabastati vangist. 1990 vabastati N. Mandela ja valitsus alustas läbirääkimisi Aafrika Rahvuskongressi esindajatega, selle tulemuseks oli Groote Schuri kokkulepe. Aafrika Rahvuskongress teatas valitsusvastase relva-

võitluse lõpetamisest. Sellele aga järgnesid ohvrirohked kokkupõrked valdavalt kosasid (xhosasid) ja sothosid esindava ning LAV kommunistliku parteiga (asut. 1921, oli 1950–90 keelustatud) koostööd teinud Aafrika Rahvuskongressi ja suulude pol. org-i Inkatha (on sageli olnud solidaarne valgete parempoolsete parteidega) vahel. 1992 toimus valge elanikkonna referendum, mis kinnitas pol. süsteemi muutusi. 22. XII 1993 hakkas kehtima üleminekuaja põhiseadus, sellega kehtestati ühtlasi uus haldusjaotus (9 provintsi), bantustanid kaotati. 26.–29. IV 1994 toimusid üldvalimised. 5. X 1994 valiti presidendiks kosa tembu hõimu ülikonnast pärinev N. Mandela, kes oli Aafrika Rahvuskongressi president 1991–97. Asepresident a-st 1994 ja Aafrika Rahvuskongressi president a-st 1997 on T. M. Mbeki (s. 1942). 1995 hakkas tegutsema Tõe- ja Lepituskomisjon (juht D. Tutu), mille ülesanne on end. pol. vastaste lepitamine ja inimõiguste rikumises süüdi olevate riigiametnike vastutusele võtmine. Pol. taustaga vägivalda (see on aktuaalne KwaZulu-Natalis) vältimiseks on N. Mandela rakendanud vahendajatena hõimude pärimuslikke autoriteete (ama-koshi'sid). 4. II 1997 hakkas kehtima uus põhiseadus. Peamised parteid on Aafrika Rahvuskongress (asut. 1912), valgete Rahvuspartei (National Party, asut. 1912), Inkatha Freedom Party (asut. 1922 kui suulu kultuuriorg., a-st 1975 partei, juht M. Buthelezi, s. 1928), parempoolne Vryheidsfront–Freedom Front, liberaalne Demokraatlik Partei (asut. 1989, väljendab pms. De Beersiga seotud äriühingute huvi) ja Pan Africanist Congress of Azania (eraldis 1959 Aafrika Rahvuskongressist, oli 1960–90 keelustatud, hõlmab ka Azania rahvavabastusarmee Aplo). Oma pol. org-d on ka segaverelistel värvilistel ja indiaanistel.

Lõuna-Kasahstani oblast, juulini 1992 Tšimkendi (kasahhi Šõmkendi) obl.; 117 300 km², 2 002 200 el. (1998).

Lõuna-Korea, *Korea Vabariik (13. kd.).

läiktigulased (Zonitidae), väikesed, enamasti troopilistes piirkondades elavate maismaaliste *kõpside sugukond *tippsilmaliste seltsist. Lääktuo (Zonitoides) prk-a liike on mitmes maailmajaos. Tavaline läiktigu (Z. nitidus) elab ka parasvöötmes, teda on veekogulähedastel niitudel suurte koostustena liiktuo koda on õhuke ja läbipaistev (Ø 7 mm); ta sööb rohtu ja seeni.

***Läti**, riik Euroopas Baltikumi keskosas.

Pindala	64 589 km ²
Rahvaarv	2 458 400 (1998)
Pealinn	Riia (Rīga)
Haldusjaotus	26 rajooni, 7 vab. linna; 76 linna, 492 valda
Rahaühik	latt (LVL)
Riigitähised	LV, LVA

• **Riigikord.** L. on parlamentaarne vabariik. Parlament – Seim (Saeima) – on valitud 3 aastaks ja sellesse kuulub 100 saadikut.

• **Majandus.** L. kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 5,708 mrd. \$ (2270 \$ 1 in. kohta), reaaltulu 1990.–95. a. –13,7 % (1997. a. +1,9 %). 1996 andis erasektor majandustoodangust 65 %. Sisemajanduse kogutoodangu maksumusest (6,034 mrd. \$, 1995) andis põllum. 9 %, tööstus 31 % ja teenindus 60 %. Tööstuslikust rahvastikust tegutses 19 % põllum.-s, 25 % tööstuses ja 56 % teeninduses. Töötus oli 1996 7,2 % (mitteametlikult 14 %), inflatsioon 1985.–95. a. 73,2 % (1996. a. 18 %, 1997. a. 12 %). Välisvõlg oli 1995. a. 462 mln. \$. 1996 veeti kaupa sisse 1278 mln. lati, välja 795 mln. lati eest. Peamised sisseveokaubad on mineraalproduktid (22 % sisseveost), masinad (17 %), keemiatooted (11 %), tekstiil (8 %), metallid ja

146 Lääne-Euroopa Liit

Läti rahvuslik koostis

Rahvused	1935	1989	1997
tuhande inimese kohta			
latlased	1467,0	77,0	1387,8
venelased	168,3	8,8	905,5
valgevenelased	26,8	1,4	119,7
ukraanlased	1,8	0,1	92,1
poolakad	48,6	2,5	60,4
leedulased	22,8	1,2	34,6
juudid	93,4	4,9	22,9
sakslased	62,1	3,3	3,8
mustlased	3,8	0,2	7,0
eeslased	6,9	0,4	3,3
muud	14,3	0,8	29,4
kokku	1905,4	100,0	2666,6

metallitooted (6%) ning tootmised (6%), väljaveo- kaubad puit ja puittooted (24%), tekstiil (17%), toidu- ained (12%), masinad (10%), metallid ja metallitooted (7%), importitud puit, SRI maadelt (24%) importitud, Saksa maalt (14%) ja muud EL-i maadelt (36%), eksporditud puit, samadele maadele (vastavalt 37%, 14% ja 31%).

Ajalugu. Aastal 1993 oli L. Vabariigi Ülemnõukogu esimees A. Gorbunov ja valitsusjuht I. Godmanis. Seimi 1993. a valimised lähtusid 4-5-lise valimisvõimalusest 8 parteid 23-st. Edasimisi oli terviklik Läti Tee. Seim valis presidendiks Läti Rahvuse Ühtsuse Liidu kandidaadi G. Ulmanis. Vabariigis Läti Rahvuse Ühtsuse Liidu kandidaadi G. Ulmanis. Vabariigis Läti Rahvuse Ühtsuse Liidu kandidaadi G. Ulmanis. Vabariigis Läti Rahvuse Ühtsuse Liidu kandidaadi G. Ulmanis.

• Ajalugu. Aastal 1993 oli L. Vabariigi Ülemnõukogu esimees A. Gorbunov ja valitsusjuht I. Godmanis. Seimi 1993. a valimised lähtusid 4-5-lise valimisvõimalusest 8 parteid 23-st. Edasimisi oli terviklik Läti Tee. Seim valis presidendiks Läti Rahvuse Ühtsuse Liidu kandidaadi G. Ulmanis. Vabariigis Läti Rahvuse Ühtsuse Liidu kandidaadi G. Ulmanis. Vabariigis Läti Rahvuse Ühtsuse Liidu kandidaadi G. Ulmanis.

Seim valis presidendiks Läti Rahvuse Ühtsuse Liidu kandidaadi G. Ulmanis. Vabariigis Läti Rahvuse Ühtsuse Liidu kandidaadi G. Ulmanis. Vabariigis Läti Rahvuse Ühtsuse Liidu kandidaadi G. Ulmanis.

Seim valis presidendiks Läti Rahvuse Ühtsuse Liidu kandidaadi G. Ulmanis. Vabariigis Läti Rahvuse Ühtsuse Liidu kandidaadi G. Ulmanis. Vabariigis Läti Rahvuse Ühtsuse Liidu kandidaadi G. Ulmanis.

Seim valis presidendiks Läti Rahvuse Ühtsuse Liidu kandidaadi G. Ulmanis. Vabariigis Läti Rahvuse Ühtsuse Liidu kandidaadi G. Ulmanis. Vabariigis Läti Rahvuse Ühtsuse Liidu kandidaadi G. Ulmanis.

Seim valis presidendiks Läti Rahvuse Ühtsuse Liidu kandidaadi G. Ulmanis. Vabariigis Läti Rahvuse Ühtsuse Liidu kandidaadi G. Ulmanis. Vabariigis Läti Rahvuse Ühtsuse Liidu kandidaadi G. Ulmanis.

Aastal 1995 kontrollis L-E. L. regulatsioonid Balti mere piirkonnas ja Kesk-Aafrika julgeoleku arengut.

Lääne-Kapimaa (ingl Western Cape), prov. LAV-s; 129 386 km², 4 055 000 el. (1996), halduskeskus Kap-linn. Rahvastikutest koostab 63% afrikaani, 20% inglisi ja 16% kosa keelt. Moodust. 1994 Kapimaa lääne-osa.

Lääne-Karjala kõrgustik asub Kaajala Vabariigi lää-neosas Segozero (Seesjärvi) ja Leksozero (Liek-sanjärvi) vahelisel alal, põhjasaas liitub Maanselkä kõrgustikuga; suurus 417 m (tõunaosas). Koos-neb granitiidist, gneisist ja kvartsiidist, mida paiguti katavad liustikuteed. Lääneosas on ülekaalus kup-peljad kõrgendikud, keskosas pikad kõrged seljakud, idaosa pinnamood on künklik. Kirdes ja edelas pünnib kõrgustik soiste lasandikega. Palju väikest järvi. Kat-tunud kuuse- ja männimeisaga.

Lääne-Kasastani oblast, juulini 1992 Uralski (Ka-sahi Orali) obl.; 151 300 km², 647 600 el. (1998).

Läänemere maade Nõukogu (ingl The Council of the Baltic Sea States, lüh. CBSS; pr Conseil des Etats de la mer Baltique, lüh. CEB), Läänemere-äärsele riikide koostööorganisatsioon, asut. Eesti, Läti, Leedu, Norra, Poola, Rootsi, Saksa, Soome, Taani ja Ve-nemaa välisministri nõupidamisel Koppenhaagenis 5. III 1992; a-st 1995 kuulub org-i ka Island, L. N. tööd juhiavad liikmesriigid järgjekorras, alalisel koostööl ole. Tegevuse eesmärk on tõhustada omavahelisi koos-tööd majanduse, tehnika, keskkonnakaitse, transpordi ja side, kultuurivahetuse ja hariduse alal (nt. avati 1994 Riia, Vilniuse ja Tartu ülikooli juures ning Kaliningradis euroteaduskond), arendada turismi ning tugevada dem. institutsioone. Mais 1996 Visbys (Rootsi) toimunud L. N. istung (peaministri tasemel) kinnitas laualatustiku koostöö kava, mille ees-märk on soodustada Läänemere maade integreerumist Euroopa Liitu.

*Lääne-Sahara, Sahara, ametlikult Sahara Araa-bia Demokraatlik Vabariik, ntk Looode-Aafrikas Atlanti ookeani rannikul; 266 769 km², 252 000 el. (1994), pealinn Aiun. Jaguneb 4 prov-ks. Alžeeria loo-deosas elab neljas põgenikelaageris u. 80 000 L-S. põ-genikku. A-ni 1993 oli Marokost saanud u. 120 000 ümberasujat. Tegevusalad on kalapüük, mähkavanda-mine ja rändkariandus. Peamised väljavveokaubad on fosforiit ja rauamaak. — L-S. kuulutati iseseisvaks 27. II 1976, a-st 1982 on ta Aafrika Ühtsuse Org-i liige, tema iseseisvust on tunnistanud (a-ks 1996) 77 riiki. Pagulasvõitlus asub Alžeerias. Peamine pol. org. on POLISARIO, selle juht M. Abdelaziz on ühtlasi riigi-pea. Maroko ei ole L-S. iseseisvust tunnistanud ja kontrollib sõjaliselt tema terti. Relvaavõitlus on ajuti-kest vahetahandest hoolimata jätkunud. Maroko võimude ja POLISARIO juhtide kontaktid taastati 1996. Ma-rosko on pakkunud L-S-le osalist autonoomiat.

Löwith [Löwit], Karl (9. I 1897 — 24. V 1973), saksa filosoof. Oli E. Husserli ja M. Heideggeri õpilane. 1930.—40. a-il oli Jaapanis ja USA-s emigratsioonis, a-st 1952 Heidelbergi ülikooli prof. Arvustades Euroopa filosoofia sõltumist spekulatiivsest metafüüsikast ja historismist, arendas ta käsitust inimsest kui pel-gast loodusolendist ja sellele omasest intersubjektiiv-susest. T. Das Individuum in der Rolle der Mitmenschen (1928), Nietzsche in der Philosophie der ewigen Wiederkehr der Gleichheit (1935), Von Hegel zu Nietzsche (1941), M. Heidegger: Denker in düstiger Zeit (1953), Gott, Mensch und Welt in der Metaphysik von Descartes bis zu Nietzsche (1967).

lumabiont, tugevasti reostunud vees ja puhastussaad-meis elav organism. L-d on nt. bakterid, pärmseened, ainuraksed, mudatüplased ja mõningad troopilised ka-lad.

J.-F. Lyotard

Latvian (latvian)
Riia
Daugavpils
Jelgava
Jurmala
Ventspils
Rēzekne
Valmiera
Jēkabpils
Ogre
Cēsis
Tukums
Salaspils

Altkraukle 2557
Balvi 2242
Bauska 1884
Cēsis 3066
Daugavpils 2523
Dobele 1633
Gulbene 1873
Jelgava 1626
Kraslava 2286
Kuldīga 2497
Līvāni 2394
Līvāni 2608
Ludza 2579
Madona 3355
Mokša 1836
Priekule 2036
Rēzekne 2657
Riia 3067
Saldus 2171
Talsi 2763
Tukums 2446
Valmiera 2438
Ventspils 2369
Vabariiklikud 2468

Latvian (latvian)

Elanikkond	1995
Kokku	1 945 000
Mehi	965 000
Naised	980 000
0-14	296 000
15-64	1 045 000
65+	255 000

poole avanevas viljakate muldadega Pelagonija nõos ja Vardari oru lõunaosas avaldub vahemerelise kliima mõju. Madalamal kasvavad pöösastik ja lehtmets (pöök, tamm, kastan), kõrgemal sega- ja okasmets (pms. mänd). Kõrgemal kui 2000 m valdab mäginii. Madalamal on looduslikku taimkatet säilinud vähe, üksnes kohati on steppi. Enamik jõgesid on lühikesed ja karestikulised mägijõed. Tähtsaim jõgi on Vardar (M-s 312 km) koos lisajõgedega. Suuremad järved Ohrid ja Prespa asuvad Albaania piiril tektoonilises nõos ning on omavahel ühenduses 16 km pikkuse maa-aluse karstikäiguga. Leidub pruunsütt, raua-, mangaani-, krooni-, vase-, plii-, tsingi-, nikli-, antimoni-, koobalti- ja molübdeenimaaki, hõbedat ning asbesti. M-s on kolm rahvusparki: lääneosas Mavrovo (791 km², asut. 1949), Ohridi ja Prespa järve vahel Galičica (238 km², 1958) ning riigi lõunaosas Pelister (104 km², 1948).

• **Rahvastik.** 1994. a. rahvaloenduse andmeil oli makedoonlasi 66,5 %, pms. lääne- ja loodeosas elavaid albaanlasi 22,7 %, türklasti 4,0 %, mustlasi 2,2 %, serblasi 2,0 %. Vähesel määral on ka bosniaalasi, horvaate, rumeenlasi, aromuune ja bulgaarlasi. Usklikest on 67 % (pms. makedoonlased, ka serblased) õigeusklikud, 30 % (albaanlased, türklastid) islamiusulised. Asustus paikneb pms. nõgudes ja orgudes. Linnarahvastiku osatähtsus on 58 %. Suuremad linnad on Skopje (444 000 el.), Bitola (77 000), Kumanovo (72 000), Prilep (68 000) ja Tetovo (50 000).

• **Majandus.** M. on tööstus-põllumaa, arengutase-melt Euroopa mahajäänuid. Jugoslaavia SFV lagunemine (1990–91) ja sellele järgnenud sõda (1991–95), ÜRO kehtestatud sanktsioonid Jugoslaavia LV vastu, Kreeka majandusembargo ning Thessalonike sadama sulgemine (1994–95) halvasid M. majanduselu. Turumajandusele siirdumisega kaasnesid põhjalikud reformid. Nende asjaolude tõttu vähenes M. sisemajanduse kogutoodang 1990–95 44 % võrra. Palju tööstusettevõtteid seiskus või töötas osalise koormusega. Tööpuudus oli 1995. a. 31 %. Majanduse langus peatati 1996, sisemajanduse kogutoodang oli siis 775 \$ 1 in. kohta. Tööstuses on tegev 37 % tööhõvelisest elanikkonnast ja tööstus annab 39 % sisemajanduse kogutoodangust (1995). Rikkalikele maa-varadele tugineva mäetööstuse toodangust veetakse suur osa välja. Kaevandatakse pruunsütt (1994. a. 6 200 000 t), vase- (1995. a. 3 458 000 t), krooni- (4160 t kontsentraati), plii- ja tsingimaaki (kokku 47 800 t kontsentraati), vähesel määral ka raua-, mangaani-, koobalti-, nikli-, antimoni- ja molübdeenimaaki, hõbedat (13 t) ning asbesti. Skopjes on mustmetallurgiatehas ning Velesis plii- ja tsingisulatustehas. Suur osa värviliste metallide kontsentraate veetakse välja. Olulisel kohal on masina-, keemia- ja ehitusmaterjalitööstus. Tavapärased on tekstiili-, naha-, tubaka- ja toiduaine- (sh. konservi- ja veini-) tööstus. Töötleva tööstuse keskused on Skopje, Veles, Kumanovo, Bitola, Tetovo ja Prilep. Haritavat maad (põld ja aiad) on 26 %, heina- ja karjamaad 24 % riigi territooriumist. 70 % haritavast maast kuulub üksiktalupoegadele. Suvised kuivused tõttu vajab taimekasvatust kunstlikku niisutamist. Toidukultuuridest kasvat. nisu (1994. a. 336 000), otra (149 000 t), maisi (133 000 t) ja kartulit (131 400 t), vähesel määral ka riisi, rukist ning kaunvilja. Tähtsamad tehnilised kultuurid on tubakas (10 700 t), suhkrupeet (54 100 t), puuvillapõõsas ja päevalill (17 900 t seemneid). Oluline koht on viinamarja- (205 500 t), köögivilja- (tomat, kurk, pipar, paprika, melon, arbuus) ja puuviljakasvatusel (ploomid, õunad, pirnid, aprikoosid, virsikud). Peetakse veiseid (281 000), sigu (172 000), lambaid (2 466 000), hobuseid (62 000) ja kodulinde (4,4 mln.). Mägedes varutakse metsa. Rdt-d on 699 km (1995), sh. 233 km

elektririd-d. Kõiki suuremaid linnu ja tööstusalauid ühendab ühtne rdt-võrk. Tähtsaim rdt. ühendab Vardari jõe oru kaudu Kesk-Euroopat ja Kreeka sadamalinna Thessaloniket. Mnt-id on 9573 km, sh. 5400 km asfalteeritud. Skopjes ja Ohridis on rahvusv. lennujaam. 1995 käis M-s 503 800 turisti. Välja veetakse värvilisi metalle ja maagikontsentraate, mõningaid masinaid, riit, liha, tubakat, konserve, värsket puuvilja ja veini. Peamised kaubapartnerid on Saksamaa, Itaalia, Jugoslaavia ja USA.

• **Ajalugu.** 1980. a-te II poolel kasvasid M-s makedoonlaste ja albaanlaste vahelised rahvuspinged. 1989. a. lõpus toimunud üldvalimistel said äärmusrahvuslased parlamendi 120 kohast 37 ning moodustasid koalitsiooni 31 kohta saanud end. kommunistidega (a-st 1991 M. Sots-Dem. Liit). Sept. 1991 korraldatud referendumil soovis 95 % hääletanuist (albaanlased ja serblased boikoteerisid) Jugoslaaviast eraldumist ja alates 17. IX 1991 on M. iseseisev vabariik. 1992 viis Jugoslaavia M-st oma väed välja. Esimestena tunnustasid M-t Bulgaaria ja Türgi (1992). M. nime tõttu pingestusid suhted Kreekaga ja 1994 katkestas Kreeka M-ga diplomaatilised suhted. 1993 võeti M. vastu ÜRO-isse, järgnes suurriikide tuhinustus. 1995. a. kui M. oli loobunud oma lipul Vergina tähest, tunnustas teda ka Kreeka. 1994 said parlamendivalimistel enamuse sots-dem-d liidus liberaalide ja sotsialistidega, äärmusrahvuslased boikoteerisid valimisi. President on a-st 1990 K. Gligorov (s. 1917) ja peaminister a-st 1998 L. Georgievski (mõlemad M. Sots-Dem. Liidust).

Makine [-in], Makin, André (Andrei) (10. IX 1957), vene ja prantsuse kirjanik. Elab a-st 1987 Pariisis. Saanud tuntuse autobiograafiasugemelise rom-ga „Prantsuse testament“ (1995, e. k. 1999, Goncourt'i ja Medici auhind). Pärast seda on avaldatud ka tema varasemat, algselt vene keeles kirjutatud ja vene elu filosoofiliselt vaatlavat proosat. T. rom-d: *Nõukogude Liidu kangelase tütar* (1990), *Langenud lipukandja pihtimus* (1992), *Amauri jõe ajal* (1994), *Olga Arbelina kuritöö* (1997).

makro, makrokäsklus, inf arvuti klahvivajutuste, toimingute ja käskluste salvestatud ning koostage käivitav jada. Lihtsamad m-d koostab oma vajaduste järgi tarbeprogrammi kasutaja, keerulisemate loomine nõuab programmeerimisoskusi.

• **Maksimov**, Vladimir Jemeljanovitš. Suri 26. III 1995.

• **Maksimović**, Desanka. Suri 3. II 1993.

• **Malaisia**, riik Kagu-Aasias; 329 758 km², 20 581 000 el. (1996), pealinn Kuala Lumpur. Riigitihtised MY ja MYS. Rahvastiku iive oli 1985–95 keskm. 2,5 %, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 54 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 78,3 mrd. \$ (3890 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (85,3 mrd. \$) andis põllum. 13 %, tööstus 43 % ja teenindus 44 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 3,3 %, tööpuudus 1996. a. 2,6 % ja välisvõlg 1995. a. 34,4 mrd. \$. Kaupa veeti 1996 sisse 197,3 mrd. ringiti. välja 196,7 mrd. ringiti eest. Peamised väljaveokaubad on masinad ja seadmed, tarbekaubad, kütus, kummi ja tina, tähtsamad kaubanduspartnerid Jaapan, Singapur, USA, Suurbritannia ja Korea Vabariik. 1995 käis M-s 7,5 mln. turisti.

• **Ajalugu.** 1980. a-te lõpuks jõudis valitsus kokkuleppele msg. keskvalimiste vastu tegutsevate pool. rühmitustega, sh. Hiinalt toetust saavate kommunistidega, kit-sendati sultanite eesõigusi. 1959 kehtima hakanud põhiseadust on mitmel korral parandatud (1971, viimati 1994). Riigipea — ülemvalitseja (*Yang di-Pertuan Agong*) — valitakse 9 sultanadi valitseja seast, a-st 1994 on riigipea Negri Sembilani sultan Ja'afar ibni Al-Marhum Abdul Rahman (s. 1922). 192-liikmelise Esindajatekoja (*Dewan Rakyat*) valimistel 24.–25. IV

1995 saavutas enamuse 11 parteid ühendav Rahvusriik-
ne (Bartisan Nasional), suurtimad sellesse kuulusid
erakonnad on United Malays National Organization
(UMNO), selle juhi Mahathir bin Mohamed (s. 1925)
on a-st 1981 peaminister), Malaisia Hiina Assosia-
sioon, Parti Pesaka Bumiputera Bersatu ja Malaisia
India Kongress. Opositsioonil (Demokraatliku Akti-
siooni Partei, Parti Bersatu Sabah, Malaisia Islami-
partei jt.) on esindajatekogus 30 kohta.
*Malawi, riik Ida-Aafrika sisemaal; 118 484 km²;
9 845 000 el. (1996), pealinn Lilongwe. Riigitihtised
on MW ja MWL. Praegune põhiseadus jõustus 1995.
Rahvastiku 1995. a. 13. Riigi kogutoo-
rahvastiku osatähtsus 1995. a. 1,6 mrd \$ (170 \$ 1 in.
dangu maksumus oli 1995. a. 1,6 mrd \$ (170 \$ 1 in.
kohta), sisemajanduse kogutoodangust (1,5 mrd. \$)
andis põllum. 42 %, tööstus 27 % ja teenindus 31 %.
Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 22,0 % ja teinud 31 %.
1995. a. 2,14 mrd. \$, Kaupa veeti 1994 sisse 3,3 mrd.
kvarta, välja 3,17 mrd. kvarta. Peamised väljaveo-
kaubad on tubakas, tee ja suhkru, tahsamatid kauba-
partnerid LAV, Suurbritannia, Jaapan ja USA.
*Mali, riik Lääne-Aafrikas; 1 240 300 km²; 9 195 000
el. (1996), pealinn Bamako. Jaguneb 8 regiooniks ja
pealinn regiooniks. Riigitihtised on ML ja MLT.
Rahvastiku 1995. a. 251 mld. \$ (990 \$ 1 in. kohta),
maksumus oli 1995. a. 251 mld. \$ (990 \$ 1 in. kohta),
sisemajanduse kogutoodangust (1993. a. 157,9 mld. \$)
andis põllum. 24 %, tööstus 17 % ja teenindus 59 %.
Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 9,2 % ja teinud 59 %.
1990. a. 0,9 %, välisvõlg 1993. a. 114,6 mld. \$, Kaupa
veeti 1993 sisse 185 mld. \$, välja 34,6 mld. \$ eest.
Peamised väljaveokaubad on kala- ja kalasaadused
(üle poole väljaveost) ning tekstiiltooted, tahsamatid
kaubanduspartnerid Singapore, USA, Suurbritannia, Tai
ja Sri Lanka. 1995. a. 1 240 300 km²; 9 195 000 el.
*Mali, riik Lääne-Aafrikas; 1 240 300 km²; 9 195 000
el. (1996), pealinn Bamako. Jaguneb 8 regiooniks ja
pealinn regiooniks. Riigitihtised on ML ja MLT.
Rahvastiku 1995. a. 251 mld. \$ (990 \$ 1 in. kohta),
maksumus oli 1995. a. 251 mld. \$ (990 \$ 1 in. kohta),
sisemajanduse kogutoodangust (1993. a. 157,9 mld. \$)
andis põllum. 24 %, tööstus 17 % ja teenindus 59 %.
Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 9,2 % ja teinud 59 %.
1990. a. 0,9 %, välisvõlg 1993. a. 114,6 mld. \$, Kaupa
veeti 1993 sisse 185 mld. \$, välja 34,6 mld. \$ eest.
Peamised väljaveokaubad on kala- ja kalasaadused
(üle poole väljaveost) ning tekstiiltooted, tahsamatid
kaubanduspartnerid Singapore, USA, Suurbritannia, Tai
ja Sri Lanka. 1995. a. 1 240 300 km²; 9 195 000 el.

*Mali, riik Lääne-Aafrikas; 1 240 300 km²; 9 195 000
el. (1996), pealinn Bamako. Jaguneb 8 regiooniks ja
pealinn regiooniks. Riigitihtised on ML ja MLT.
Rahvastiku 1995. a. 251 mld. \$ (990 \$ 1 in. kohta),
maksumus oli 1995. a. 251 mld. \$ (990 \$ 1 in. kohta),
sisemajanduse kogutoodangust (1993. a. 157,9 mld. \$)
andis põllum. 24 %, tööstus 17 % ja teenindus 59 %.
Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 9,2 % ja teinud 59 %.
1990. a. 0,9 %, välisvõlg 1993. a. 114,6 mld. \$, Kaupa
veeti 1993 sisse 185 mld. \$, välja 34,6 mld. \$ eest.
Peamised väljaveokaubad on kala- ja kalasaadused
(üle poole väljaveost) ning tekstiiltooted, tahsamatid
kaubanduspartnerid Singapore, USA, Suurbritannia, Tai
ja Sri Lanka. 1995. a. 1 240 300 km²; 9 195 000 el.

N. Mandela

Britika
Qom
Mosta
Sienna
Zabbar
Vallarta

Malta suurimad linnad
1994 (elanike arv)

Malawi suurimad linnad
1994 (elanike arv)

Lilongwe
Blantyre
Mzuzu
Zomba

Malawi suurimad linnad
1994 (elanike arv)

Bamako
Ségou
Mopti
Sikasso
Kayes
Gao

Malawi suurimad linnad
1984 (elanike arv)

Mali suurimad linnad
1984 (elanike arv)

Bamako	740 000
Ségou	90 000
Mopti	70 000
Nikasso	70 000
Gao	50 000
Sikasso	25 000

1992

Malawi suurimad linnad
1994 (elanike arv)

Blantyre	290 000
Lilongwe	140 000
Mzuzu	60 000
Kasungu	40 000

Mali suurimad linnad
1984 (elanike arv)

Nikasso	70 000
Sikasso	25 000
Gao	50 000
Mopti	70 000
Ségou	90 000
Bamako	740 000

Mandela

Maranta arundinacea

Maranta arundinacea

Maranta arundinacea	250 900
Maranta arundinacea	42 100
Maranta arundinacea	25 100
Maranta arundinacea	14 800

Maranta arundinacea	250 900
Maranta arundinacea	42 100
Maranta arundinacea	25 100
Maranta arundinacea	14 800

AG ühinesid; keskus asub Münchenis. Käive 15 mrd. \$, töötajaid 51 000 (1994).

*Mandela, Nelson Rolihlahla. Tembu hõimupealiku poeg. Oli 1991–97 Aafrika Rahvuskongressi president. A-st 1994 Lõuna-Aafrika Vabariigi president. Nobeli rahupreemia (1993, koos F. W. de Klerkiga). ***manilkaara** (*Manilkara*), igihaljaste piimahlaga lehtpuude perekond *Sapotaceae* sgk-st; 65 liiki mõlema poolkera troopikas. Lehed on jagunenud, nahkjad ja läikivad; väikesed valged õied asetsevad üksikult või kobarais; vili – munajas või kerajas mari – on paljudel liikidel söödav. Majanduslikult on tähtsaim Lõuna-Mehhikast ja Kesk-Ameerikast pärinev kummi-m. ehk sapotillipuu (*M. zapota*), mida tänapäeval kasvatatakse kõikjal troopikas. Kareda, poolvalminult rohelise, valminult roostepruuni kestaga ja mahlaselt poolläbipaistva pruunikaskollase magusa viljalihaga viljad – sapotillid (Ø 5–10 cm) – sisaldavad hrl. 2–5 musta läikivat mitesöödavat seemet. Sapotille koristatakse poolvalminult ja tuuakse Euroopasse aasta ringi. Süüakse ainult täisvalminud värsked vilju (poolitatult lusikaga kesta seest). Puu tüvest ja valmimata viljadest saadav piimahl on närimiskummi toore. Tumedavärviline puit on erakordselt vastupidav, seda kasutatakse mööblitööstuses ja ehituses. Täni on säilinud üle 1000 aasta vanuseid maajade m-puidust ehitisi.

*Manner, Eeva-Liisa. Suri 7. VII 1995.

*Manzù, Giacomo. Suri 17. I 1991.

*Marais, Jean. Suri 8. XI 1998.

maranta (*Maranta*), igihaljaste rohtsete püsikute perekond marantaliste sgk-st; ligi 30 liiki Ameerika troopilistes vihmametsades. M-d on püstise või lamava varrega või varretud puhmad, mõnel liigil muguljad risoomid. Terveservilised lehelabad on ovaalsed, mõnel liigil pruunimustrilised, leherootsudel tupp. Kolmetised ilmetud ebasümmeetrilised õied paiknevad pöörises, vili kupar. Kuni 3 m kõrguseks kasvav liik roog-m. (*M. arundinacea*) on tuntud kultuurtaimena, selle muguljatest risoomidest saadakse tärklisi. Madal valgeroodne m. (*M. leuconeura*) ja selle mitmevärviliste lehtedega sordid on populaarsed toataimed. M-d on soojanõudlikud ja varjulembesed. Toataimena on tuntud ka m-le lähedaste perekondade sugalille (*Ctenanthe*) ja *tiigerlehiku (13. kd.) mitu (eelkõige kirjulehist) liiki ja sorti.

marasmiinid (<kr *marasmos* 'kustumus, närtsimus'), närtsimisained, taimehaigusi tekitavate mikroorganismide eritavad toksiinid, mis mulda sattunult pärivad kõrgemate taimede elutegevust (kutsuvad esile nt. *närbumistõbe). Tuntuimaid m-e on *Fusarium*'i prk-a seentes tekkivad lükoom. ja fusariinhapped.

marburgiviirus, *filoviiruste (13. kd.) sgk-a kuuluv haigusetekiitaja, eraldati peaaegu üheaegselt Marburgis ja Belgradis inimestelt, kes olid laboratooriumis uurimiseks kasutanud ahve. Omadustelt on viirus lähedane *ebolaviirusele (13. kd.), samased on ka nende tekitatud haiguse sümptomid.

*Marchais, Georges, Prantsuse poliitik. Prantsuse KP KK peasekretär a-ni 1994, selle Poliitbüroo liige a-ni 1996. Suri 16. XI 1997.

Marcus [ma:'kəs], Rudolph Arthur (21. VII 1923), Kanada päritolu ameerika füsikokeemik, USA Rahvusliku TA liige. Olnud a-st 1958 prof. Brooklynis, a-st 1964 Illinoisis ja a-st 1978 California Tehnoloogiainstituutis (Pasadenas). Uurimusi keemilise kiineetika ning elektrodüna. ja monomolekulaarreaktsioonide kohta. Sai 1992 elektroniülekanne teoreetilise mudeli loomise eest Nobeli preemia.

*Margrethe II. Tegi 1992 riigivisiidi Eestisse.

Margulis, Lynn (5. III 1938), ameerika tsütoloog, mikrobioloog ja ökoloog, Massachusettsi ülikooli (Amherstis) prof. (1988). Uurinud päristumse raku evo-

lutsiooni, põhjendanud raku sümbiogeneetilist päritolu (teket rakusiseses sümbioosi tagajärjel), koos J. E. Lovelockiga (s. 1919) arendanud Gaia hüpoteesi, mille kohaselt Maal tekkinud elu on keskkonnaga kohastudes ühtaegu seda ka aktiivselt kujundanud. T: *Five kingdoms: An illustrated guide to the phyla of life on Earth* (1988), *Illustrated glossary of the Protista* (1993), *Symbiosis in cell ecology* (1993).

Maria Teater, *Leningradi Ooperi- ja Balletiteater. Nimi ennistati 1992, peadirigent V. Gergijev (s. 1953).

Mari EI (mari *Marij EI*). Marimaa, rahvuslik-territoriaalne subjekt (vabariik) Venemaa Föderatsioonis Volga-Vjatka raj. keskosas; 23 200 km², 765 300 el. (1997), pealinn Jožkar-Ola. Lõunaosas Mari Tšodra rahvuspark (366 km², asut. 1985). 1936–90 Mari ANSV, 1990–92 *Mari Nõuk. Sotsial. Vabariik. Presidendi ametikoht dets-st 1991, praegune põhiseadus juunist 1995.

Marijampolė, linn Leedus; 52 000 el. (1997). Oli 1955–89 *Kapsukas.

Marimaa, *Mari EI (13. kd.).

*Mark, Herman Francis. Suri 6. IV 1992.

*Markov, Georgi Mokejevitš. Suri 26. IX 1991.

*Markov, Moisei Aleksandrovitš. Suri 1. X 1994.

Marley [ma:'li], Robert (Bob) Nesta (5. II 1945 – 11. V 1981), Jamaica muusik. Esimene reggae-muusik (*reggae, 13. kd.), kes suutis tunnustuse võita Inglismaal ja (vähemal määral) ka USA-s. Kasutas oma muusikas julgelt elektroonilisi efekte ja rock'i kõlalisid. Sekkus aktiivselt ühisk. ellu. Asutas 1960. a-il ansambli „The Wailers“.

*Maroko, riik Põhja-Aafrikas; 458 730 km², 27 021 000 el. (1996), pealinn Rabat. Jaguneb halduslikult 49 prov-ks ja 22 prefektuuriks, mis on rühmitatud 7 majanduspiirkonnaks. Riigitahtsused on MA ja MAR. Rahvastiku iive oli 1985–95 keskm. 2,0 %, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 49 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 29,54 mrd. \$ (1110 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (32,41 mrd. \$) andis põllum. 14 %, tööstus 33 % ja teenindus 53 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 4,8 %, tööpudus 1995. a. 17 %, välisvõlg 22,15 mrd. \$. Kaupa veeti sisse 7,71 mrd. \$, välja 4,07 mrd. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on toiduained, pooltooted, tarbekaupad ja toore, tähtsamad kaubapartnerid Prantsusmaa, Hispaania, Itaalia ja Saksamaa. 1995 käis M-s 1,53 mln. turisti.

Marsh [ma:'š], dame Ngaio (23. IV 1899 – 18. II 1982), Uus-Meremaa kirjanik, näitleja ja lavastaja. Kirjutanud üle 30 detektiivromani (paljud on teatriainelised) ja näidendeid. T: rom-d *Mees lammas sarinast* (1934, e. k. 1995), *Viinasarm* (1937, e. k. 1993), *Rõimakunstnikud* (1938, e. k. 1993).

Marshalli Saared, M. S-te Vabariik, riik Vaikse ookeani lääneosas Mikroneesias, hõlmab Marshalli saarestiku.

Pindala	181 km ²
Rahvaarv	57 000 (1996)
Pealinn	Dalap-Uliga-Darrit (ka Uliga; Majuro atollil; 1995. a. 13 000 el.)
Haldusjaotus	25 ringkonda
Riigikeeled	inglise ja marshalli keel
Rahaühik	USA dollar
Riigitahtsused	MH, MHL

• **Riigikord.** M. S-d on presidendialse riigikorraga unitaarne vabariik. Kehtib 1. V 1979 jõustunud põhiseadus. Riigipea ja valitsusjuht on president, kelle valib parlament oma liikmete seast 4 aastaks. Seadusandlik võim kuulub 33-liikmelisele 4 aastaks valitavale parlamendile (*Nitijela*). Parlamendi juures tegutseb piiratud volitustega 12-liikmeline Pealikute Nõukogu. Täitevõimu teostavad president ja valitsus.

nukimargid on DC ja MD, sõjalennukeist on tuntumad F-4 Phantom, A-4 Skyhawk ja F-15 Eagle. Koostöös NASA-ga valmistatakse kosmoserakette jm. -seadmeid. Käive 17 mrd. \$, töötajaid 65 800 (1994).

McLaughlin [məkləʃlɪn], John (4. I 1942), inglise kitarist. Viljeles 1960. a-il *rhythm and blues*'i. Pärast USA-sse elama asumist asutas 1971 *Mahavisnu Orchestra*. Alates 1970. a-ist on oskuslikult ühendanud Euroopa ja India muusika traditsioone.

McMillan, Edwin Mattison. Suri 7. IX 1991.

Meade, James Edward. Suri 22. XII 1995.

Mečiar [-tš-], Vladimír (26. VII 1942), Slovakkia riigitegelane. Oli Tšehhoslovakkia KP noorsooaktivist, vabastati pärast nn. Praha kevadet (1969) Nõuk. okupatsioonivõimuse tauniva suhtumise tõttu parteiamestest, töötas seejärel töölisesena (õppis samaaegselt ülikoolis õigusteadust) ning 1974–90 juristina. Ühines 1989 liikumisega Avalikkus Vägivalla Vastu, on partei Liikumine Dem. Slovakkia Eest (1990) asutajaid ja a-st 1991 selle esimees. Olnud 1990 Slovakkia sise- ja keskkonnaminister, seejärel a-ni 1991 ja uuesti juunist 1992 peaminister, jaan-st märtsini 1993 ja 1994–98 iseseisva Slovakkia peaminister.

meenäiturlased (*Indicatoridae*), linnusugukond *rähnide seltsist; 17 liiki. M-i on Aafrikas lõuna pool Saharat, Himaalajas ja Kagu-Aasias. Väliselt on neil rähnidega vähe ühist, sugulust tõendab skeleti ehitus; pikkus 15–18 cm, sulestik hall või pruun, kõhualune enamasti valge. Osal m-tel on omapärane toitumiskäitumine: nad juhvivad nii inimest kui ka mõnd metsloomat (nt. meemäkra) metsmesilaste juurde. Söövad rüüstatud pesast mesilasvaha, selle seedimiseks on neil seedekulglast vastavad bakterid. M-d on nii avas- kui ka suluspesitsejate lindude pesaparasiidid. Vastkoorunud poja ala- ja ülanoka tipul on teravad ajutised lubihaagid, nendega torkab ta pesaperemehe muna katki või surmab tema pojad. Peale vaha söövad m-d putukaid, vilju ja õisi. Meenäitur *Indicator indicator* maailma PR. ◀

Meerut, Mirat, linn Põhja-Indias Uttar Pradesh osariigis Delhist kirdes; 754 000 el. (1991). Suhkru-, puuvilla-, jahu- ja õlitööstus. Ülikool (asut. 1965); mausoleum (12. saj.), palju templeid ja mošeesid. M-i sipoide garnisoni vastuhakuga 11. V 1857 algas India ülestõus. **Mehhiko**, riik P-Am. edelaosas; 1 958 200 km², 93 182 000 el. (1996), pealinn México (*Ciudad de México*; 1995. a. 11,7 mln., linnastus 16,4 mln. el.). Riigitahtsised on MX ja MEX. Rahvastiku iive oli 1985–95 keskm. 2,1 %, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 75 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 304,60 mrd. \$ (3320 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (250,04 mrd. \$) andis põllum. 8 %, tööstus 26 % ja teenindus 67 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 36,7 %, tööpuudus 1996. a. 5,5 %, välisvõlg 172 mrd. \$. Kaupa veeti 1996 sisse 90 mrd. \$, välja 96 mrd. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on elektroonika- ja elektrotehnikatooted, autod, nafta ja keemiatooted, tähtsamad kaubanduspartnerid USA (u. 80 % kaubavahetusest), Kanada, Jaapan, Hispaania ja Suurbritannia. 1995 käis M-s 7,8 mln. turisti (tulu 4,05 mrd. \$). – 1992 sõlmis M. Kanada ja USA-ga Põhja-Ameerika Vabakaubanduskokkuleppe (NAFTA). A-st 1994 on president E. Zedillo Ponce de León (s. 1951). meil (<ingl e-mail, electronic mail 'elektronpost'), e-post, e-meil, arvutivõrgus, nt. Internetis olevate arvutite abil teadete ja neile lisatud muu informatsiooni (programmide, piltide, heli) vahetamine; ka sel viisil edastatud ja vastuvõetud dokument. Vajaliku tarkvara kasut. Interneti brauserit (nt. „Netscape Navigator“) või eriprogrammi – meilerit (nt. „Pegasus Mail“).

Meitus, Juli Sergejevitš (Sergijovõtš). Suri 1997.

Malaka, Malacca, linn Malaisias Malaka poolsaare edelal. M. osariigi pealinn; 296 000 el. (1991).

Sadam (kautšuki ja kopra väljavedu); kautšuki töötlemine, tekstiili- ja masinatööstus. Ehitismälestised: portugallaste ffordi (16. saj.) varemed, Püha Pauluse kirik (1521, piirkonna vanimaid eurooplaste ehitisi), hollandlaste ehit. raekoda (17. saj.) jm. koloniaalstiilis ehitisi. – M. asutati 1402 end. kaluriküla kohale. Kuulus a-st 1511 portugallaste, a-st 1641 hollandlaste ja a-st 1824 inglase valdusse ning 1826–1946 koos Singapuri ja Penangiga Suurbritannia asumaa Straits Settlementsi ('väinaasundused') koosseisu.

Menchú [mentʃu], Rigoberta (9. I 1959), Guatemala sotsiaalpoliitik. Põgenes sõjaväerühmi ajal 1981 Mehikosse, juhtis seal indiaanlastest talupoegade liitu. A-st 1983 tegutses Genfis ÜRO Inimõiguste Komisjonis, a-st 1986 samas indiaanlaste õiguste komisjoni liige; taotlenud indiaanlastele valgetega võrdseid kodanikuõigusi. Esimesena Ameerika põlisasukatest sai 1992 Nobeli rahupreemia. ◀

Mendaña de Neira [-nja], Álvaro de (u. 1541 – 18. X 1595), hispaania meresõitja. Sobivat teed Peruust Filipiinidele otsides avastas ta 1568 Tuvatu saared ja (peale Bougainville'i) kõik suuremad Saalomoni saared ning Wake'i saare. Teisel reisil (1595) avastas Markiisaarte kagurühma ja jõudis Saalomoni saartest idas Santa Cruz'i saarestikku, kus haigestus ja suri. Lipulaeva juhtis Filipiinidele senine tüürimees P. Fernández de Quirós (1565–1615).

Menem, Carlos Saúl (2. VII 1935), Argentina riigitegelane. Hariduselt jurist, vaadeti peronist. Oli 1973–76 ja 1983–89 La Rioja kuberner, sõjaväelise diktatuuri ajal (1976–83) 5 aastat vangis. A-st 1989 Argentina president (1995 valiti tagasi).

menüü, inf arvuti vm. elektroonikaseadme kuvaryl esitatav toimingute loetelu, millest nt. kursoriga valides käivitatakse soovitud toiming. Rippm. (hargneb hrl. alla) esitab põhiloetelu, millelt valides võib edasi liikuda astmeliselt lõppvalikuni.

Merabišvili, Konstantine. Suri 1993.

Mercouri, Mélina. Suri 6. III 1994.

mereheidis, randa uhitatud eluta ja elusad organismid, ajupuit, laevarämps jms. Pärast tormi on m-t rannas kuhjade ja vallidena, Eesti rannikul nt. põisadrad, meriheina ja limuste tühje karpe. M-t asustavad nitro- ja halofiilsed organismid. Puudeta piirkonnas (nt. Arktikas) kasut. ajupuitu telgitagedena ja kihtsena.

Merton [mɔ:'m], Robert C. (31. VII 1944), USA majandusteadlane. Lõpetas 1966 Columbia ülikooli (prof. a-st 1970). Töötanud 1970–88 Massachusettsi Tehnoloogiainstituutis ja a-st 1988 Harvardi ülikoolis. Uurinud rahandusasutuste tegevust ja selle reguleerimise võimalusi, investeringuarvutluse, riskikindlustuse ja riski juhtimise küsimusi. Nobeli preemia 1997 (koos M. S. Scholesiga) tuletsväärtapaberite hinna määramise uue meetodi väljamõeldmisest. T: *Continuous-time finance* (1990), *Cases in financial engineering: Applied studies of financial innovation* (1995, autoreid), *The global financial system: A functional perspective* (1995), *Finance* (1997).

Mesa [meisa], linn USA-s Arizonas Salt Riveri ääres, Phoenixi idapoolne eeslinn; 297 000 el. (1992). Turismitähtne; toiduaine-, õmblus-, elektroonika- ja masinatööstus (lennukiosad, raskemasinad). Huviväärne on mormooni tempel (1927). Jõe vastaskaldal asuvad Salt Riveri indiaanireservaat ja lennuväeüksus. Linna asutasid mormoonid 1878.

Mesa Verde rahvuspark [meisa] asub USA läänes osas Colorados; 211 km², asut. 1906. Tasandikult ligi 700 m kõrguseni ulatava, järskude orgudega liigestunud lava kaljuseina rajatud indiaanlaste elamud, templid ja loss pärinevad a-ist 350–1300 ja on USA suurimaid arheoloogiamälestisi, selle hilisemad ehitised kuuluvad pueblo kultuuri.

mesikaste, sarnastiivaliste putukate (eriti lehetäide)

kleepuv magus väljahvide, millega kattuvad nende asustatud taimede lehed. Lehetäid neelavad taimemah- la rohkem, kui on toitumiseks vajalik; suhkru ülejää- gi väljutavad kehast seedimatu. Kuival suvel võib m-1 enam kui niiskel. M. soodustab taimede külge tolm ja tahma kleepumist. Taimede gaasivahetus hä- rub ja nad tabanduvad sageli nõrgisest. Mesilaslased ja herilased korjavad lehtedel m-1 (*lehemesi), sipel- gael on see osa toidust.

Messerer, Assaf Mihhailovitš, Surt 7, III 1992.

Messiaen, Olivier, Surt 27, IV 1992.

Mestherazi, Lajos, Surt 1979.

Messterjakov, Mihhail Grigorjevitš, Surt 24, V 1994.

metislased, ka püülad (Tetraonidae), Euroopa, Aasia ja P-Ara. kanalist sugukond; 18 liiki. M-d on keskmise suurusega (*laanepüü) kuni suured (*meis) linnud; pikkus 30–90 cm, mass 300–6500 g. Nad on kohastunud eluks metsas, tundras, preetias, rabas ja vörsikes; enamasti tegutsevad maapinnal, mõni ajuti ka puu otsas. Lendavad tugevate ümarate tiibade abil jõuliselt ja kiiresti, kuid lühikest aega. M-te söörmel katavad suled. Lühike tagavarras paikneb teistest kõr- gemal, kannused pole. Jalad on üleni või osalt sulistunud, mõnd liiki m-1 (nt. *rabapüü) sulistuvad talvets ka varbad. Enamik liiki emasiindudel (ka- nadel) on varjevärus, püüd muutuvad talvets suuremad. M-d on polügaamsed, üksnes püüd on monogaamsed. Seltsingulised. Isastel on lüpsid ja kolapööd, mis sissehingamisel suureks paisuvad, ning peas värvikad lihanäsad; kevadel peavad nad väga omapäraseid paa- rimismänge. ▶

Michener, James Albert, Surt 16, X 1997.

MIDI (<ingl musical instrument digital interface> muu- sikariista digitaallühend), arvuti ja elektroonilise muu- sikariista vahelist andmevahetust korraldav standard (protokoll). M. hõlmab ka ristvara — heli, eeskätt muusika loomise (süntesaator), salvestamise, tööle- mise ja esitamise seadmeid, msg. liidesid, ühendus- kaableid jms.

Miezelaitis, Eduardas, Surt 6, VI 1997.

Mifune, Toshio, Surt 24, XII 1997.

Mihhalevitš, Vladimir Sergejevitš, Surt 1994.

mikroküüd, sünteetilised stapel- või filamentküüd, mille joonühedus on htl. 0,2–1,0 dte. M-e, mille joonühedus on alla 0,2 dte, nimet. ülipiceenteks m-deks. M-e saadakse süla polümeer (nt. polüamiid) labi ketrusdüsüü surudes, polümeeritud (nt. poli- esteritud) kuumas leelises tödeldes (osa kin pealis- eestkiud) kuumas leelises tödeldes (osa kin pealis- pinnast lahustub). *bikomponentküüd lahustades või sellest ühte komponenti eemaldades. Polüestrist, nai- loonist, viskoosist vm. polümeerist valmistatud m. on hidrofoobne, sellest valmistatakse vee- ja tuulekind- lat, basist niiskust läbilaskvat pehmet ja drapeeruvat rüdematerjali, millel on ilus läige. M-dest valmistata- takse ka kunstnahka, filtermateriale jms. M-ks loetakse ka klaas- ja m-1, mille läbimõõt on küüd

Mikroneesia, M. Liiduriigid (ingl. Federated States of Micronesia), ntk Vaikse ookeani lääneosas, põhmas Kuroonide ida- ja keskosa ning lääneosas

3 jms. ▶

Yapi saarirühm

Pindala 700 km²

Rahvaarv 125 000 (1996)

Pealinn Palikir (1994 a. 6500 el.)

Haldusjaotus 4 osariiki

Riigikeel inglise keel

Rahvahik USA dollar

Riigitihiised FM, FSM

• Riigikord. M. on föderatiivne vabariik. Põhiseadus jõustus 10. V 1979. Riigipea ja valitsusjuht on presi-

Osaarik	Saarte arv	Pindala (km ²)	Rahvaarv (uh., 1994)	Haldus-keskus
Chuuk (varem Truk)	294	127	52,9	Weno
Kosrae	5	110	7,4	Tofol
Pohnpei	145	344	33,4	Kolonia
Yap	119	11,1	11,1	Colonla

Mikroneesia haldusjaotus

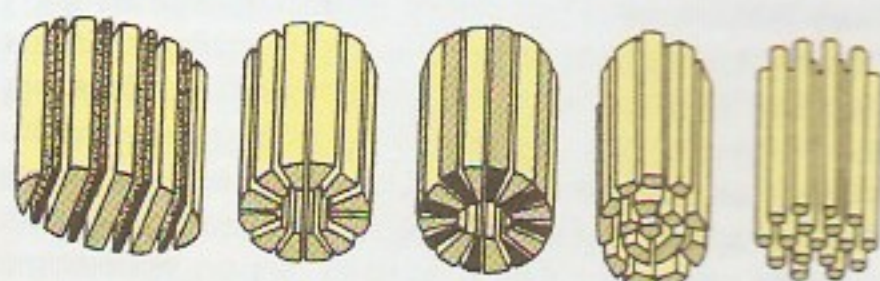
dent, kelle parlament valib oma liikmete seast 4 aas- tak. Seadusandlik võim kuulub 4 aastaks valitavaale ühekojalistele parlamendile — Kongressile —, mille 4 liiget (üks iga osariigist) valitakse 4 aastaks, 10 liiget 2 aastaks. Täidesaatev võim kuulub presidendile ja valitsusele. Igal osariigil on oma põhiseadus, seadus- andlik võimuorgan ja valitsus.

Loodus. M. hõlmab u. 600 saart, atollit ja väikesaart u. 2,5 mln. km² suurusel veealal ekvaatorist põhja pool. Suuremad saared (Chuuk, Kosrae, Pohnpei, Yap) on vulkaanilise tekkega ja mägised (Kosrae kõrgus kuni 634 m), väiksemad on korallisaared ja madalad (2–5 m u. m.). Valitseb niiske troopiline ja lähisekvaatori- ne kliima. Keskm. t° on 26–28 °C, sademeid 2250–6000 mm/a. Karoliini saarestikus tekib juulist nov- ni purustavaid taifune. Looduslik taimkate on suuresti hävinenud. Vulkaanilistele saartel on mangroove, koo- kospalmisalustid ja bambusetihnikuid, kõrgemal vih- mameeta, kuivemal mõnigi savann. Korallisaartel val- davad kookospalm ja pandan.

Rahvastik. Põlisrahvastiku moodustavad austroneesia keelkonna mikroneesia keeleühema keeli kõnelevad väikerahvad. Igas osariigis on ülekaalus üks rahvas: Chuukil nukid, Kosrael kusased, Pohnpeil ponaped ja Yapil japid. Kahel lõunapoolsemal atollil Nukunor ja Kapingamaraangil elavad polüneeslased, osariikide halduskeskustes on vähesel arvul filipiinlasi ja amee- riklasi.

Majandus. M. on vähemarenenud põllum-maa. Põhite- gevusalad on maaviljelus ja kalapüük. Kasvat. koo- kospalmi, kassavat, bataati, taro, jamssi, sorgot, soja- uba, leiva- ja kakao- ja melonipuu. Peetakse veiseid (ka nassi, banaane ning köögivilja. Peetakse veiseid (ka pühvleid), sigu, kiti ja kodulindude ning püütakse kala. Tulu saadakse ka kalapüügiühendustide müügist välis- riikidele. Töödelatakse kookospähklit ja kala, toode- takse ehitusmaterjale. Üldine on kunstikäsitus. Kiiresti areneb turism. Iga osariigi peasaarel on sadam ja len- nujaam. Väija veetakse koprat, kookosõli, kala, pipart ja käsitöötooteid. Peamised kaubapartnerid on USA ja Jaapan.

Ajalugu. Karoliini saarestiku avastas 1525 Portugal- meresõjaja D. da Rocha. A-st 1686 olid saared Hispa- niat valduses. 1898–99 müüs Hispaania Karoliini ja Mariani saared Saksamaale. 1914 okupeeris Jaapan Saksamaa valdused (Karoliini, Mariani ja Marshalli saared). Nende haldamise andis Rahvasteliit 1921 Jaa- panile. II maailmasõja ajal vallutas USA kogu Mikro- neesia, mis a-st 1947 oli USA hallatav ÜRO hool- dusterr. Vaikse ookeani saared (Trust Territory of the Pacific Islands). Sellest eraldati 1978 Mariani saared, 1979 Palau (Belau) ja Marshalli saared. Ülejäänud 4 riigikonnast moodustati 1979 M. 3. XI 1986. a. lepin- guga kuulutati M. USA-ga vabalt assotsieerunud ri-

Ülipice de tootmiseks kasutatakse tavaid bikompo-

Metislased (Bonasa umbellata)

giks, mille riigikaitse ja julgeoleku tagab USA. 22. XII 1990 lõpetas ÜRO Julgeolekunõukogu M. hoolduse, 17. IX 1991 võeti ta sõltumatu riigina ÜRO liikmeks. President a-st 1997 J. Nena (s. 1941).

Milanković [-vitsj], Milutin (28. V 1878 — 12. XII 1958), serbia matemaatik, astronoom ja geofüüsik, Serbia Teaduste ja Kunsti Akadeemia liige (1924). Oli 1909–55 Belgradi ülikooli taevamehaanika-, astronoomia- ja teoreetilise füüsika prof. Avaldas 1920 põhjapaneva uurimuse Maa kliima ülipikaajaliste muutuste kohta, mida põhjustavad Maa orientatsiooni ja orbiidi perioodiline muutumine. Uurimusi ka teiste planeetide (sh. Marsi) atmosfääri ja kliima kohta.

Milosz [miloš], Lubicz-M., leedu Milašius, Oscar Vladislav de (28. V 1887 — 2. III 1939), leedu ja prantsuse luuletaja. Pärit leedu-poola perekonnast (C. Milosz on tema sugulane), elas a-st 1889 Prantsusmaal. Oli 1919–27 Prantsusmaal Leedu Vabariigi saadik. Kirjutas prantsuse keeles sümbolismisugemelist, müütidest ainet ammutavat lüürikat, proosat, lavateoseid ning filosoofilisi ja Leedu-ainelisi ajaloo- ning poliitikakäsitlusi. T: luulekogud *Dekadentsiluuletused* (1899), *Seitse üksildust* (1904), *Lemueli pihtimus* (1922), *Laul tunnetusest* (1927), *Luuletused 1895–1927* (1930), *Vana Leedu muinasjutud ja muistendid* (1930).

Milošević [-tšj], Slobodan (29. VIII 1941), Jugoslaavia riigitegelane, hariduselt jurist. Astus 1959 Jugoslaavia Kommunistide Liitu, töötas a-st 1960 juhtivate kohtadel (1978–83 Belgradi panga presidendina ja 1984–86 Belgradi linnakomitee esimehena). Olnud 1983–84 Jugoslaavia Kommunistide Liidu KK Presiidiumi liige, 1987–89 Serbia Jugoslaavia Kommunistide Liidu sekretär, 1990–91 Serbia Sotsial. Partei esimees, 1989–90 Serbia Presidentuuri president ja 1990–97 Serbia president. Toetamaks serblaste ühendamist ühte riiki, osutas Bosnia ja Hertsegoviina kodusõjas (1992–95) serblastele sõjalist abi. Kirjutas serblaste esindajana alla Daytoni rahulepingule (1995), mis lõpetas Bosnia ja Hertsegoviina kodusõja. A-st 1997 Jugoslaavia president.

Milstein, Nathan. Suri 21. XII 1992.

Miltinis, Juozas. Suri 13. VII 1994.

minamata tõbi, elavhõbedaühendite põhjustatav haigus, mille sümptomid on närvi- ja lihasekahjustused (krampid), nahatundlikkuse kahanemine ja silmade vaatevälja ahenemine. Paljudel juhtudel lõpeb m. t. surmaga. Nimetus tuleneb Jaapani Minamata lahe järgi: sealsetel kalureil täheldati seda haigust esimest korda (1956), sest lahte voolanud keemiatehase heitvesi sisaldas metüüelavhõbedat ning selle kontsentratsioon oli kalades (toiduahelais toimunud kumulatsioon) ligi 500 000 korda suurem kui merevees. M. t-e võivad põhjustada ka teravilja puhtimine (granoosumiga) ning pestitsiidid jm. elavhõbedaühendeid sisaldavad ained. Vrd. itai-itai tõbi (13. kd.).

Minski kõrgustik, *Valgevene kõrgustik.

Mints, Issaak Izrailjevitš. Suri 5. IV 1991.

Mirrlees [-li:s], James Alexander (5. VII 1936), inglise majandusteadlane. Lõpetas 1957 Edinburghi ülikooli ja 1962 Cambridge'i ülikooli. Oli 1963–68 Cambridge'i ülikooli ja 1968–95 Oxfordi ülikooli prof., 1962–69 ühtlasi India ja Pakistani majandusarengu nõunik; a-st 1995 taas Cambridge'i ülikooli prof. Uurinud majanduse planeerimise probleeme. Tuntuim uurimus käsitleb otstarbekaimat tulumaksu: kuidas saavutada tasakaal, nii et maksu suurus vähendaks võimalikult vähe inimeste töömotivatsiooni. Nobeli preemia 1996 (koos W. S. Vickrey'ga). T: *Models of economic growth* (1971, koos N. H. Sterniga), *An exploration in the theory of optimum income taxation* (1971), *Project appraisal and planning for developing countries* (1974, koos J. M. D. Little'iga).

*Mišustin, Jevgeni Nikolajevitš. Suri 3. V 1991.

*Mitchell, Peter. Suri 10. IV 1992.

Mitchell [mitšəl], sir Thomas Livingstone (15. VI 1792 — 5. X 1855), inglise-austraalia maadeuurija. Sooritas 1831–47 neli ekspeditsiooni Ida- ja Kesk-Austraalia sisemaale Murray-Darlingi jõestiku täiendavaks tundmaõppimiseks. Nimetas Murray jõest lõunas oleva, tollal veel väheuuritud viljaka ala *Australia felix* iks. Uuris ka Austraalia Alpe.

Mitsotakis, Konstantinos (18. X 1918), Kreeka riigitegelane. Osales II maailmasõja ajal Kreetal vastupanuliikumises. Olnud 1946–74 ja a-st 1977 parlamendi liige, 1951 side- ja avalike tööde, 1963–64 rahandus- ning 1965 ja 1978–80 majanduskoordineerimise minister. Pärast sõjaväelise hunta riigipöörat (1967) arreteeriti, kuid põgenes ja elas a-ni 1974 välismaal. Uusliberaalse Partei asutajaid (1974), ühines 1978 Uue Demokraatia Parteiga ja oli 1984–93 selle juht, 1980–81 välisminister, 1990–93 peaminister.

mittekultiveeritavad bakterid, bakterid, keda laboratoorsetes tingimustes (*kultuuris) ei saa või ei osata kasvatada, sest ei tunta nende tootmisnõudeid, ka puhkeseisundis olevad bakterid. Et bakterirakk on morfoloogiliselt väga lihtne, kasut. bakterite kirjeldamiseks, määramiseks ja süstematiseerimiseks msg. biokeemilisi ja füsioloogilisi tunnuseid, mille kindlakstegemiseks ongi vaja baktereid kultuuris kasvatada. Seni on kirjeldatud u. 5000 kultiveeritavat bakteriliiki, mis arvatakse moodustavat 0,1–0,4 % kõigist eluslooduse bakteritest (sh. merevees 0,001–0,1 %, mullas u. 0,3 % ja aktiivmudas 1–15 %). M. b-te kirjeldamisel ja süstematiseerimisel kasut. molekulaarbioloogia meetodeid. Selleks võrreldakse m. b-te DNA nukleotiidijärjestusi (enamasti uuritakse ribosoomi-RNA-sid kodeerivaid geene) süstematiseeritud bakterite vastavate nukleotiidijärjestustega, et teha kindlaks m. b-i fülogeneetilist kuuluvust ja leida temaga enim sarnaseid kultiveeritavaid baktereid. Viimaste uurimine aitab luua meetodeid, kuidas kasvatada seni mittekultiveeritavaks osutunud baktereid laboratoorsetes tingimustes. M. b-test kirjeldati esimestena kingloomade mikro- ja makronukleuses paljunevat *Holosporea obtusa* t ja kuni 100 µm pikkust värvusetut välvibakterit *Achromatium oxaliferum*, kes kogub rasku CaCO₃ kristalle. Mittekultiveeritav on ka suurim seni tuntud bakter — 600 µm pikkune *Eglopiscium fishelsonii*, kelle raku ruumala on miljon korda suurem kui enamikul bakteritel ja kes paljuneb rakus moodustuvate tütarakkude abil.

*Mitterrand, François Maurice Marie. Oma teisel valitsusajal Prantsusmaa presidendina (maim 1995) tugedas riigi välispoliitikat. Tal on suuri teeneid Euroopa ühinemise protsessis. Suri Pariisis 8. I 1996.

B: A. Cole. *François Mitterrand: a study in political leadership*. London, 1994; P. Faviet. *La décennie Mitterrand*, vol. 1–2. Paris, 1995.

*Mkrtsjan, Mger. Suri 29. XII 1993.

mobiiltelefon, taskutelefon, sama mis *radio-telefon.

*Mobutu Sese Seko. Loobus võimust 16. V 1997. Suri 6. IX 1997.

Moeller van den Bruck [møller bra:k], Arthur (23. IV 1876 — 30. V 1925), saksa kirjandusloolane ja politoloog. Arendas parempoolset, liberalismi vastustavat konservatiivse rev-i käsitust, mille ideesid (nt. kolmanda riigi kujutlust) kasutasid hiljem natsionaalsotsialismi ideoloogid. M-i toimetamisel ilmus F. Dostojevski teoste saksaakeelne tõlge (22 köites). Oli abielus eesti päritolu lauljanna Lucie Kärrikuga. Viimase öde Elisabeth Käarik (ka Kaerrick, tõlkijana E. K. Rahsin, 1886–1957) tõlkis vene kirjandust (sh. F. Dostojevskit) saksa keelde. T: *Die moderne Literatur* (1902), *Die Deutschen* (8 kd., 1904–10), *Das Recht der jungen*

Völker (1919), *Das dritte Reich* (1923). Der politische Mensch (1933).

Moers [mõːrs], linn Saksamaal Põhja-Rein-Vestfaalis Reini vasakul kaldal; 107 000 el. (1997). Kivisee ja soola kaevandamine, masina- ja ehitusmaterjalitöös-tus. End. vahitormis on muuseum. Esmamaining 9. saj.

Mohn [mu:n]. Henrik (15. V 1835 – 12. või 30. IX 1916), norra meteoroloog. Oli Kristiaania (nüüd Oslo) ülikooli prof., 1866–1913 Norra Meteoroloogiainsti-dir, a-st 1907 Peterburi TA välisauiluge. Organiseeris Norras ilmajangade võrgu. Uurimusi Norra kliima, sünnipärase ja dünaamilise meteoroloogia, atmosfääri-akustika jm. alal. Töödes teaduskult ja avaldas trü-kis N. A. E. Nordenskiöldi, F. Nansen jt polaarrekspe-distioonide ilmavaatlusandmeid.

Mohorovičić [mõːrovitsʃ]. Andrija (23. I 1857 – 18. XII 1936), horvaatia geofüüsik ja seismoloog. Oli a-st 1898 Horvaatia Teaduste ja Kunsti Akadeemia liige, a-st 1910 Zagrebi ülikooli prof. Tegiti 1909 kindlaks maakoorse ja vahesevoo vahelise püri (nn. M-1-piirpinna) olemasolu. Edendas maavärinate registreerimise me-toodikat ja konstrueeris geofüüsikaaparatuur. T: *Die Bestimmung des Epizentrums eines Vabariiks* (1916).

Moldova, Moldaavia. *M. Vabariik (moldova Republica Moldova), riik Kagu-Euroopas Rumeenia ja Ukraina vahel; 33 700 km², 4 319 000 el. (1997); pea-linn Chişinău. Riigikeel moldova keel (*rumeenia keel). 1989 asendati kirillitsa ladina tähestikuga. Ra-haubik levi, riigitehased MID ja MDA.

*Rahvastik. 1989. a. loendus andmeid moodustasid rahvastikus moldovlased 64,3, ukrainlased 13,8, vene-lased 13, gagaanused 3,5, bulgaarlased 2 ja juudid 1,5 %. Venelaste ja ukrainlaste osatähtsus on suurem M. Dnestri-tagusel alal, gagaanuseid asuatakse on M. edela poolsed piirkonnad. Linnarahvastiku osatähtsus on 52 %. Rahvastarv püsis enam-vähem muutumatuna (vähene) 1992–97 keskm. ligi 1 (%). Töödeldavilised rahvastikut oli 1996. a. 46,1 % tegevat põllum-s ja selle sidusaladel, 10,3 % tööstuses, 3,6 % ehituses ning 40 % teistel elualadel.

*Majandus. M. kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 3,99 mrd. \$ (920 \$ 1 in. kohta). Sisemaajanduse kogu-toodangust (3,5 mrd. \$) andis põllum. 37,5 %, tööstus 30,8 %, ehitus 4,9 % ja teenindus 26,8 % (1992). 1980–93 oli inflatsioon 32,4 %, 1996. a. 15,1 %. Riigi väliskaubandusspartnert on SRÜ maad, pms. Vene-maa ja Ukraina (1996. a. vastavalt 67,5 ja 60,9 %), ning Rumeenia, Saksamaa ja USA.

*Ajalugu. M. kuulutas end iseseisvaks 27. VIII 1991, sama aasta sept-s tunnustas seda NSV Liit ja M. võeti ÜRO-sse. M. kui iseseisva riigi teket vastustasid Dnest-ri-taguse ala venelased ja ukrainlased, kes kuulusid Transpoilis välja nn. Dnestri rahuameelse lahenduse-Pukkes sõjaline konflikt, mille rahumeele jätas rahula-majout 1992. a. suvel, kui M. parlamendi juhataja ra-huakomisst Dnestri alale autonoomiat M. koostes sus. Olukorra normaliseerimisel oli teeneid seal asu-nud Venemaa relvajõudude 14. armeed juhatajad A. Lebedev (s. 1950). Iseseisvusmist taotlesid ka Löuna-M-s lävad turgi parteid gagaanused. Esimehe mitme parte-iine valimine toimus 1994. mil valiti 101-liikmeline parlament. Edukasti Dem. Agrariaartei, kaotasid parempoolsed. M. Rumeeniaga liitumist taotlenud par-teid. Dnestri vabariik boikooteeris valimisi ja korralda-dets. 1995 ebaseadusliku rahvahaluse, milles 82 % häälitanuist soovis iseseisvust. 29. VIII 1994 kehtesta-ti uus M. põhiseadus, mille põhjal on M. sõltumatu ja territoriaalselt jagatutu presidaate rik, mis suun-dub turumajandusele. 1995 sai M. Euroopa Nõukoгу liikmeks. President on ohud n 1997 M. Saegur, a-st 1997 P. Lucinschi. 1998. a. parlamentivalimised võit-

nud M. Kommunistlik Partei sai parlamendi 101 ko-
hast 40, kuid valitsuse moodustas paremtsentristlik
koalitsioon (valimisliidud Dem. Konventsioon, Liiku-
mine Dem. ja Oitsva Moldova Eesti ning Dem. jõudu-
riks sai taas jaan-st 1997 sellel ametikohal olnud I.
Cîmbuc (s. 1943).

molokulaaprotessing (ingl)molecular processing),
molokulaarsovelidus RNA ja valkude sünteesi

järene ensümaatilise töötus, mis muudab nende mastuuri ning tagab nende talitlisküpsuse ja siht-
pärase edasitoimetamise kindlasse rakuossa või rakust
välja. RNA protsessing toimub püstiinimese raku
tuumas kõikide RNA tüüpide puhul.

mulik ja keerukas informatsiooni-RNA (mRNA) pu-

misstruktuur: kodeerivad nukleotiidijärjestusi (ek-

estused (introniid). Geeni järgi sünteesitud esmane mRNA (pre-mRNA) sisaldab nii eksone kui ka

ntroone, kuid küpses mRNA-s sisalduvad pidevas jär-

sub molekuli ekssoomide ja introomide piiril osadeks

trikimolekuliks. Seda protsessi nimet. splaissin-

Enne spleissinguu lissandub RNA molekuli algusse (5'-otsa) eriomane nukleo-

RNA molekuli algusesse (5'-otsa) eriomane nukleo-
-7-metüülguanosiintrifosfaat ja molekuli lõpu-
-30-200 nukleotiidi koossev adeniinukleo-

RNA molekuli algusesse (5'-otsa) eritumane nukleo-
tid 7-metüülguanosiintriifosfaat ja molekuli lõpu-
dile ahel (polüadenüüljääetus). Esimesi protsessi-
meid, patistamiskes, selle järgi tunneb ribosoom ära

RNA spaltisingsuut. Enne spaltisingsuut lisandub 7-metüülguanosiintrifosfaat (5'-otsa) eriomane nukleo- (5'-otsa) 30–200 nukleotiidiast koosnev adenünnukleo- (3'-otsa) abel (polüadenüüljätjendus). Esimesi protessi- met, päistamuseks, selle järgi tunneb ribosoom ära RNA algusotsa, polüadenüüljätjenduse lisandumine oliine mRNA viimisele tsitoplasmasse ja tema m-

RNA-splaiissingut liisandub RNA molekuli aligusesse (5'-otsa) eriomane nukleo-7-metüülguanosiintrifosfaat ja molekuli lõppu (3'-otsa) 30–200 nukleootiidist koosnev adeniinukleo-
tide abel (polüadenüülfajetus). Esimesi protessi
met. päistamiseks, selle järgi tunneb ribosoom ära
RNA aligusotsa, polüadenüülfajetuse liisandumine
oluline mRNA viimisel tsütoplasmasse ja tema nn.
uua määramisel. Informatsioon-RNA-m-1 toimub
ümte geenide puhul alternatiivse splaiissing –
RNA-sse läheb kond liiks kond leiba alus

Kõikid spiraalosoomid. Enne splaissingu liisandub rRNA molekuli algsesse (5'-otsa) eriomane nukleotiid 7-metüülguanosiinriboosist ja molekulil lõppu (5'-otsa) 30–200 nukleotiidi koossev adeniinukleotiidide ahel (polüadenüülgajestus). Esimest protsessi RNA algutsa, polüadenüülgajestuse liisandumine oliine mRNA viimisel tsütoplasmasse ja tema nn. uume geenide puhul alternatiivne splaissing — rRNA-sse läheb kord üks, kord teine eksoonide komponatsioon. See võimaldab ühe ja sama geeni saaduste sünteesida erineva struktuuri ja omadustega valk-

RNA spaltsoomid. Enne spaltssingut liisandub RNA molekuli alguksesse (5'-otsa) eriomane nukleo-
tid 7-metüülguanosiinriifosfaat ja molekulil lõppu-
s (5'-otsa) 30–200 nukleotiidist koosnev adeniinukleo-
tidide ahel (polinudenüüjärjestus). Esimesel protsessil
met. päistamiseks, selle järgi tunneb ribosoom ära
RNA alguotsa, polinudenüüjärjestuse liisandumine
oluline mRNA viimisel tsütoplasmasse ja tema nn.
uuma määramisel. Informatsioon-RNA m-l toimub
RNA-geeni puhul alternatiivne spaltssing —
naatsioon. See võimaldab ühe ja sama geeni saaduse-
sünteesida erineva struktuuri ja omadustega valke.
inimese vererühmade reesusüscemi C- ja E-anti-
en on ühe ja sama geeni saadused küll erinevad

RNA spaisosoomid. Enne splaistingut liisandub RNA molekuli algsuse (5'-otsa) eriomane nukleo-
tid 7-metüülguanosiinriifosfaat ja molekulil lõppu
5'-otsa) 30–200 nukleotiidist koosnev adeniinrikke-
osade ahel (polinudenüüljätjused). Esimestel protsessi-
met, päistamisels, selle järgi tunneb ribosoom ära
RNA algsotsa, polinudenüüljätjuse liisandumine
oluline mRNA viimisel tsütoplasmasse ja tema m-
tuala määratsetel. Informatsioon-RNA m-1 toimub
viimete geenide puhul alternatiivne splaisting —
RNA-sse läheb kord üks, kord teine ekssoonide kom-
natatsioon. See võimaldab ühe ja sama geeni saaduse-
sünteesida erineva struktuuri ja omadusega valke.
— Inimese vererühmade reesusstiimi C- ja E-anti-
gen on ühe ja sama geeni saadused, kuid erinevad
le geeni ühe ekssooni poolst. Valgu protsessing
keeb msg-protsess. Kõrgi polinudenüüljätjeli sim-

RNA spaisosoomid. Enne spaisisngut liisandub RNA molekuli algsusse (5'-otsa) eriomane nukleo-
tid 7-metüülguanosiinifosfaat ja molekuli lõppu
5'-otsa 30–200 nukleotiidist koosnev adenüinimukleo-
tidide ahel (polüadenüüljätjesus). Esimesel protsessil
RNA algsust, polüadenüüljätjesuse liisandumine
oluline mRNA väimisel tsitoplasmasse ja tema nn.
uuea määramisel. Informatsiooni-RNA m-1 toimub
tümecite geenide puhul alternatiivne spaisisng —
RNA-sse läheb kord üks, kord teine ekssoonide kom-
natsioon. See võimaldab ühe ja sama geeni saaduse-
sünteesida erineva struktuuri ja omadustega valke.
Inimese vererühmade reessüüsismi C- ja E-anti-
gen on ühe ja sama geeni saadused, kuid erinevad
le geeni ühe ekssooni poolst. Valgu protsisering
keeb msg. protsesses. Kõigi polüpeptidahelate sün-
tees algab aminohappe metüüliniiga (selle koodon kai-
ab translatsiooni), kuid enamikul juhulude eemalda-

RNA spaisosoomid. Enne spaisistingut liisandub RNA molekuli algusesse (5'-otsa) eriomane nukleo-
tid 7-metüülguanosiintrifosfaat ja molekuli lõppu
(3'-otsa) 30–200 nukleotiidist koosnev adenüünnukleo-
tide ahel (polüadenüülgüsteus). Esimesi protsessi-
met, päistamisteks, selle järgi tunneb ribosoom ära
RNA algusotsa, polüadenüülgüsteuse liisandumine
oluline mRNA viimisel tsütoplasmasse ja tema nn.
uena määratsemisel. Informatsioon-RNA m-l toimub
nukleotide geenide puhul alternatiivne spaisisting —
RNA-sse läheb kord üks, kord teine eksoonide kom-
patsioon. See võimaldab ühe ja sama geeni saaduse
sünteesida erineva struktuuri ja omadustega valke.
Inimese vererühmade reesusüsteemi C- ja E-anti-
gen on ühe ja sama geeni saadused, kuid erinevad
inimeste ühe eksiooni pooltest. Valgu protsessis-
ting keeb msg. protsesses. Kõigi polüpeptidahelate sün-
teesi algab aminohappe metioniniga (selle koodon käi-
tab translatsioon), kuid enamikul juhtudel eemal-
dakse see aminohape valgusti pärast sünteesi. Paljudel
kudel on polüpeptidahela algusosas eriomane li-

RNA splaissosoomid. Enne splaissingut liisandub RNA molekuli algsesse (5'-otsa) eriomane nukleo-
tid 7-metüülguanosiintrifosfaat ja molekuli lõppu
(3'-otsa) 30–200 nukleotiidist koosnev adeninrühk-
kondide ahel (polüadenüüljätjestus). Esimesi protsessi
meet. päistamiseks, selle järgi tunneb ribosoom ära
RNA algsotsa, polüadenüüljätjestuse liisandumine
oluline mRNA viimisel tsütoplasmasse ja tema nn.
uuea määratseisel. Informatsiooni-RNA m-l toimub
sünteetse geenide puhul alternatiivne splaissing —
RNA-sse läheb kord üks, kord teine ekssooni kom-
ponent. See võimaldab ühe ja sama geenil saaduse-
sünteesida erineva struktuuri ja omadustega valke.
Inimese vererühmade reessütsiooni C- ja E-anti-
gen on ühe ja sama geenil saadused, kuid erinevad
geeni ühe ekssooni poolst. Valgu protsessin-
g keeb msg. protsess. Kõigi polüpeptiidahelate sün-
tees algab aminohappe metioniniga (selle koodon kai-
ab translaatsiooni), kuid enamikuli juhtudel eemalda-
kudel on polüpeptiidahela algsotsas eriomane lü-
jätjestus (signaalpeptiid), mis määrab nende suuna-
e kindlase rakussa (rakumembraani, mitokond-

RNA splaissosoomid. Enne splaissingut liisandub RNA molekuli algsesse (5'-otsa) eriomane nukleo-
tid 7-metüülguanosiinriboosofaati ja molekuli lõppu
(3'-otsa) 30–200 nukleotiidist koosnev adeniinrikko-
side ahel (polüadenüüljätjestus). Esimesi protsessi
meet. päistamiseks, selle järgi tunneb ribosoom ära
RNA algsotsa, polüadenüüljätjestuse liisandumine
oluline mRNA viimisel tsütoplasmasse ja tema nn.
uimete geenide puhul alternatiivne splaissing –
RNA-sse läheb kord üks, kord teine eksoneid kom-
patsioon. See võimaldab ühe ja sama geeni saaduse-
sünteesida erineva struktuuri ja omadustega valke.
inimese vererühmade reesusüsteemi C- ja E-anti-
geen on ühe ja sama geeni saadused, kuid erinevad
keemsg. protsesses. Kõigi polüpeptidahelate sün-
tees algab aminohappe metioniiniga (selle koodon käi-
ab translatsiooni), kuid enamikul juhudel cemaalda-
suse aminohape valguist sünteesi. Paljudel cemaalda-
kudel on polüpeptidahela algsusosad eriomane jät-
jätjestus (signaalpeptiid), mis määrab nende suuna-
e kindlasse rakuossa (rakumembraani, mitokond-
e, lüsoosüümi vni.) või rakust välja. Parast valgumo-
li jõudmist sihtkohta signaalpeptiid htl cemaalda-

RNA spaisosoomid. Enne spaisingut liisandub RNA molekuli algsusase (5'-otsa) eriomane nukleo-
tid 7-metüülguanosiinriifosfaat ja molekulil lõppu-
suse (3'-otsa) 30–200 nukleotiidist koosnev adeninrühk-
kond (polüadenüüljätjesus). Esmist protsessi
nimet. päistamiseks, selle järgi tunneb ribosoom ära
RNA algsotsa, polüadenüüljätjesuse liisandumine
oluline mRNA viimisel tsütoplasmasse ja tema nn.
uuea määratsemisel. Informatsiooni-RNA m-l toimub
teinete geeneid puhul alternatiivne spaising —
RNA-sse läheb kord üks, kord teine eksosoid kom-
patsioon. See võimaldab ühe ja sama geeni saaduse-
sünteesida erineva struktuuri ja omadustega valke.
— inimese vereerühmade reesusüsteemi C- ja E-anti-
geen on ühe ja sama geeni saadused, kuid erinevad
te geeni ühe eksosoni poolst. Valgu protsessin-
g keeb msg. protsesses. Koigi polüpeptiidahelate sün-
te ab algab aminohappe metioniiniga (selle koodon käi-
ab translatsiooni), kuid enamikul juhudel cemaal-
kudel on polüpeptiidahela algsusosas eriomane lii-
jätjesus (signaalpeptiid), mis määrab nende suuna-
e kindlasse rakusssa (rakumembraani, mitokond-
e, lisosüümi vm.) või rakust välja. Pärast valgu-
m. jõudmist sihtkohhta signaalpeptiid htl. cemaal-
(pro-valk) mitmeks osaks, need osad võivad seega-

RNA molekuli algusosa (5'-otsa) eriomane nukleo-
tid 7-metüülguanosiinrifosfaat ja molekulil lõppu-
siosa) 30–200 nukleotiidist koosnev adeniin nukleo-
tidide abel (polüadenüüljätjesus). Esmistest protsessi-
met, päistamisest, selle järgi tunneb ribosoom ära
RNA algusotsa, polüadenüüljätjesuse liisandumine
oluline mRNA viimisel tsütoplasmasse ja tema nn.
uuea määratamisel. Informatsiooni-RNA m-l toimub
timate geenide puhul alternatiivne splaissing —
RNA-sse läheb kord üks, kord teine eksoonide kom-
natsioon. See võimaldab ühe ja sama geeni saaduse-
sünteesida erineva struktuuri ja omadustega valke.
inimese vereerühmade reesusüsteemi C- ja E-anti-
een on ühe ja sama geeni saadused, kuid erinevad
te geeni ühe eksooni poolest. Valgu protsessing
keb msg. protsesses. Kõigil polüüpüüdahelate sü-
s algab aminohappe metioniniga (selle koodon käi-
dab translatsiooni), kuid enamikul juhtudel eemalda-
se see aminohape valguist pärast sünteesi. Paljudel
kudel on polüüpüüdahela algusotsas eriomane ili-
jätjesus (signaalpeptiid), mis määrab nende suuna-
e kindlasse rakusssa (rakumembraani, mitokond-
e, lüsoosüümi vm.) või rakust välja. Pärast valgumo-
i jõudmist sihtkohta signaalpeptiid htl. eemalda-
(pro-valk) mitmeks osaks, need osad võivad seega-
ühineda üheks molekuliks või rühmitada eri pep-
dena. Nt. kõhunäärme hormooni insulini sünteesi

RNA spiraalisoosid. Enne splaistingut liisandub RNA molekuli algusosa (5'-otsa) eriomane nukleo-
tid 7-metüülguanosiinriifosfaat ja molekulil lõppu
5'-otsa) 30–200 nukleotiidist koosnev adeniinukleo-
tide abel (polüadenüüljätjesus). Esmisel protsessil
met. päistamiseks, selle järgi tunneb ribosoom ära
RNA algusotsa, polüadenüüljätjesuse liisandumine
on oluline mRNA viimisel tsütöplasmasse ja tema nn.
— RNA-sse läheb kord üks, kord teine ekssooniide kom-
natatsioon. See võimaldab ühe ja sama geeni saaduse-
sünteesida erineva struktuuri ja omadustega valke.
Inimese vererühmade reesusüsteemi C- ja E-anti-
gen on ühe ja sama geeni saadused, kuid erinevad
de geeni ühe ekssooni poolest. Valgu protsessin g
keb msg. protsesses. Kõigi polüüpüüdahelate sün-
teesis algab aminohappe metiooniiga (selle koodon kai-
ab translaatsiooni), kuid enamikul juhtudel eemalda-
kudel on polüpeptiidahela algusosas eriomane lü-
tärjestus (signaalpeptiid), mis määrab nende suuna-
e kindlase rakussa (rakumembraani, mitokond-
e, lisosüümi vrn.) või rakust välja. Pärast valgumo-
ili jõudmist sihtkohha signaalpeptiid htl. eemalda-
pro-valk) mitmeks osaks, need osad võivad seija-
ühineda üheks molekuliks või talitleda eri pep-
dena. Nt. kõhunäärmehormooni insulini sünteesi
saadus proinsuliin lõhestub kolmeks peptiidiks,
est esimeine ja viimane ühinevad disulfidsidemete

RNA splaissosoomid. Enne splaissingut liisandub RNA molekuli algsus (5'-otsa) eriomane nukleo-
tid 7-metüülguanosiinriivisfoosfaat ja molekuli lõppu
5'-otsa) 30–200 nukleotiidist koosnev adeniinukleo-
tidide ahel (polüadenüüljätjesus). Esimestel protsessi-
met, päistamiseks, selle järgi tunneb ribosoom ära
RNA algsotsa, polüadenüüljätjesuse liisandumine
u oluline mRNA viimisel tsütoplasmasse ja tema m-
RNA meede geneid puhul alternatiivne splaissing —
natisioon. See võimaldab ühe ja sama geeni saaduse-
sünteesida erineva struktuuri ja omadustega valke.
— Inimese vererühmade reesusstiigemi C- ja E-anti-
gen on ühe ja sama geeni saadused, kuid erinevad
le geeni ühe eksiooni pooltest. Valgu protsessing
keeb msg. protsesses. Kõige polüpeptidahelate sün-
te algab aminohappe metioniniga (selle koodon kai-
ab translaatsiooni), kuid enamikul juhtudel eemalda-
kudel on polüpeptidahela algsusosad eriomane lii-
jätjesus (signaalpeptid), mis määrab nende suuna-
e kindlasse rakuossa (rakumembraani, mitokond-
e, lisosüümi vms.) või rakust välja. Pärast valgumo-
li jõudmist sihtkohale signaalpeptid htl. eemalda-
e. Mõnel juhul tükeldatakse signaali translaatsioonisaa-
(pro-valk) mitmeks osaks, need osad võivad sejää-
ühineda üheks molekuliks või talitleda eri pep-
uena. Nt. kõhunäärme hormooni insuliini sünteesi
asaaadus proinsuliini lõhestub kolmeks peptiidiks,
est estimene ja viimane ühinevad difütsidsemete
ks. Proopiomelaanokortikotroopi geeni järgi sün-
tase hüpotüüsi polüpeptidahel. mille valk-

Enne splaissingu liisandub RNA molekuli algsusos (5'-otsa) eriomane nukleo-
tid 7-metüülguanosiinriivisfoosfaat ja molekuli lõppu
5'-otsa) 30–200 nukleotiidist koosnev adenüünnukleo-
tidide ahel (polüadenüülfäärjestus). Esimestel protsessi-
met, päistamisels, selle järgi tunneb ribosoom ära
RNA algsotsa, polüadenüülfäärjestuse liisandumine
oluline mRNA väimisel tsütoplasmasse ja tema nn.
uuea määratamisel. Informatsiooni-RNA m-l toimub
— RNA-te geenide puhul alternatiivne splaissing
RNA-sse läheb kord üks, kord teine ekssoonide kom-
patsioon. See võimaldab ühe ja sama geeni saaduse-
sünteesida erineva struktuuri ja omadustega valke.
— Inimese vererühmade reesusüsteemi C- ja E-anti-
gen on ühe ja sama geeni saadused, kuid erinevad
le geeni ühe ekssooni poolst. Valgu protsessin-
g keeb msg. protsesses. Kõigi polüpeptiidahelate sün-
thes algab aminohappe metüüünniga (selle koodon käi-
tab translatsiooni), kuid enamikuli juhtudel eemalda-
kudel on polüpeptiidahela algsusosas eriomane lü-
fäärjestus (signaalpeptiid), mis määrab nende suuna-
e kindlasse rakuossa (rakumembraani, mitokond-
e, lisosüümi vni.) või rakust välja. Pärast valgumo-
li jõudmist sihtkohale signaalpeptiid htl. eemalda-
e. Mõnel juhul tükelduv esmane translatsioonisa-
(pro-valk) mitmeks osaks, need osad võivad seegä-
ühineda üheks molekuliks või talitlised eri pep-
dena. Nt. kõhunäärme hormooni insulüüni sünteesi
saadus proinsulüüni lõhnstuv kolmeks peptiidiks,
teadus estimine ja viimane ühinemad disulfiidsidemete
insulüünmolekuliks, keskmise peptiid aga lagun-
kase. Proopiomelanokortikotroopini geeni järgi sün-
takse hüpopüüsts polüpeptiidahel, millest valiku-
õhnstunmise tagajärjel võib moodustuda kuus eri-

tsid spaiasosoomid. Enne spaiassingut liisandub RNA molekuli alguksesse (5'-otsa) eriomane nukleo-
tid 7-metüülguanosiinriifosfaat ja molekuli lõppu
(5'-otsa) 30—200 nukleotiidist koosnev adenünnukleo-
tide abel (polüadenüüljätjesus). Esmesi protsessi
met. päistamiseks, selle järgi tunneb ribosoom ära
RNA alguotsa, polüadenüüljätjesuse liisandumine
oluline mRNA viimisel tsütoplasmasse ja tema nn.
uumea määrämisel. Informatsiooni-RNA m-l toimub
uimete geenide puhul alternatiivne spaiassing —
RNA-sse läheb kord üks, kord teine eksoneid kom-
pansatsioon. See võimaldab ühe ja sama geeni saaduse-
sünteesida erineva struktuuri ja omadustega valke.
inimese vereühhimade reesusüsteemi C- ja E-anti-
gen on ühe ja sama geeni saadused, kuid erinevad
geeni ühe eksiooni poolst. Valgu protsessin-
g keeb msg. protsesses. Kõigi polüpeptididehelaate sün-
te algab aminohappe metioniniga (selle koodon kai-
ab translatiooni), kuid enamikul juhudel cemaalda-
se see aminohape valguist pärast süntesi. Paljudel
kudel on polüpeptidihela alguksos eriomane jät-
jätjesus (signaalpeptiid), mis määrab nende suuna-
e kindlasse rakuksa (rakumembraani, mitokond-
e, lüüsüümi vm.) või rakust välja. Pärast valgumo-
li jõudmist sihtkohale signaalpeptiid htl. cemaalda-
(pro-valk) mitmeks osaks, need osad võivad sejä-
ühineda üheks molekuliks või talitleda eri pep-
dena. Nt. kõhunääme hormooni insulini süntesi-
saadus proinsuliin lõhustub kolmeks peptiidiks,
est esimene ja viimane ühinevad disulfidside-
kse. Proopiomelanokortikotroopiini geeni järgi sün-
takse hüpopüüts polüpeptidihelal, millest valiku-
lõhustumise tagajärjel võib moodustuda kuus eri-
na, Mario Jose (19. III 1943), mehhiko partiolu
rika keemik, USA Rahvusliku TA liige. Olnud

tsid spiraalosoomid. Enne spiraalisingut liisandub RNA molekuli algsusse (5'-otsa) eriomane nukleo-
tid 7-metüülguanosinriifosfaat ja molekulil lõppu-
s (5'-otsa) 30—200 nukleotiidist koosnev adeninrühk-
side abel (polüadenüüljätjesus). Esmesi protsessi
met. päistamiseks, selle järgi tunneb ribosoom ära
RNA algsotsa, polüadenüüljätjesuse liisandumine
oluline mRNA viimisel tsütoplasmasse ja tema m-
uea määratsemisel. Informatsiooni-RNA m-l toimub
RNA-sse läheb kord üks, kord teine eksoonide kom-
naatsioon. See võimaldab ühe ja sama geeni saaduse-
sünteesida erineva struktuuri ja omadustega valke.
nimese vererühmade reesusüsteemi C- ja E-anti-
en on ühe ja sama geeni saadused, kuid erinevad
le geeni ühe eksooni poolst. Valgu protsessin-
g keeb msg. protsesses. Kõigi polüpeptiidahelate sün-
te algab aminohappe metioniniga (selle koodon käi-
ab translatiooni), kuid enamikü juhudel cemaalda-
se see aminohape valgust pärast süntesi. Pajjuudel
kudel on polüpeptiidahela algsusos eriomane jül-
jätjesus (signaalpeptiid), mis määrab nende suuna-
e kindlasse rakusssa (rakumembraani, mitokond-
e, lisosüümi vm.) või rakust välja. Pärast valgumo-
li jõudmist sihtkohale signaalpeptiid htl. cemaalda-
a. Mõnel juhul tükelduv esmane translatiooni-
(pro-valk) mitmeks osaks, need osad võivad sejä-
ühineda üheks molekuliks või talitluda eri pep-
dena. Nt. kõhunäärmes hormooni insulini sünteesi
asaadus proinsulini lõhnstuv kolmeks peptiidiks,
est esimene ja viimane ühinevad disulfidsidemete
insuliniimolekuliks, keskmise peptiid aga lagun-
kse. Proopiomelaanokortikotropiini geeni järgi sün-
tohnstusme tagajärjel võib moodustuda kuus eri-
hormonaalse aktiivsusega peptiid.

na, Mario José (19. III 1943), mehhiko päritolu
rika keemik, USA Rahvusliku TA liige. Olnud
989 Massachussetsi Tehnoloogiainst-i prof. Uuri-
tööstäitkemia ja keemilise kinetika alal.

RNA spiraaliosoomid. Enne spiraalisingu liisandub RNA molekuli algusosa (5'-otsa) eriomane nukleo-
tid 7-metüülguanosiinriifosfaat ja molekulil lõppu-
s (3'-otsa) 30–200 nukleotiidist koosnev adeniinukleo-
tidide ahel (polüadenüüljätjesus). Esimesi protsessi
met. päistamiseks, selle järgi tunneb ribosoom ära
RNA algusotsa, polüadenüüljätjesuse liisandumine
oluline mRNA viimisel tsütoplasmasse ja tema nn.
uema määramisel. Informatsiooni-RNA m-l toimub
—
RNA-sse läheb kord üks, kord teine ekssoonide kom-
natsioon. See võimaldab ühe ja sama geeni saaduse-
sünteesida erineva struktuuri ja omadustega valke.
inimese vereerühmade reesusüsteemi C- ja E-anti-
gen on ühe ja sama geeni saadused, kuid erinevad
te geeni ühe ekssooni poolst. Valgu protsessin-
g keeb msg. protsesses. Kõigi polüpeptiidahelate sün-
s algab aminohappe metioniiniga (selle koodon käi-
s translatiooni), kuid enamikul juhudel cemaal-
se see aminohape valguist pärast sünteesi. Paljudel
kudel on polüpeptiidahela algusosas eriomane li-
jätjesus (signaalpeptiid), mis määrab nende suuna-
e kindlasse rakusssa (rakumembraani, mitokond-
e, liisostümi vm.) või rakust välja. Pärast valgu-
li jõudmist sihtkohta signaalpeptiid htl. cemaal-
a (pro-valk) mitmeks osaks, need osad võivad sejä-
ühineda üheks molekuliks või lahitleda eri pep-
dena. Nt. kõhunäärme hormooni insulini sünteesi
saadus proinsuliin lõhustub kolmeks peptiidiks,
est esimene ja viimane ühinevad disüühidsidemete
l insuliniinimolekuliks, keskmise peptiid aga lagun-
akse. Proopiometanokortikotroopiini geeni järgi sün-
takse hüpofüüsis polüpeptiidahel, millest valiku-
stusumise tagajärjel võib moodustuda kuus eri-
ormonaalse aktiivsusega peptiid.

Enne splatssingut liisandub RNA molekuli algusesse (5'-otsa) eriomane nukleo-
tid 7-metüülguanosiintrifosfaat ja molekulil lõppu
(3'-otsa) 30—200 nukleotiidist koosnev adenünnukleo-
tide ahel (polüadenüüljätjesus). Esimest protsessi
nimet. päistamiseks, selle järgi tunneb ribosoom ära
RNA algsotsa, polüadenüüljätjesuse liisandumine
oluline mRNA viimisel tsütoplasmasse ja tema nn.
uuea määratsusel. Informatsioon-RNA m-l toimub
RNA-sse läheb kord üks, kord teine eksoneid kom-
natsoon. See võimaldab ühe ja sama geeni saaduse
sünteesida erineva struktuuri ja omadustega valke.
Inimese vereerühmade reesusstseemi C- ja E-anti-
gen on ühe ja sama geeni saadused, kuid erinevad
geeni ühe eksooni pooltest. Valgu protsessin-
g keeb msg. protsesses. Kõigi polüpeptiidahelate sün-
s algab aminohappe metioniniga (selle koodon käi-
tab translatsioon), kuid enamikul juhtudel eemalda-
kse see aminohape valgusi pärast sünteesi. Paljudel
kudel on polüpeptiidahela algsosas eriomane lü-
tjätjesus (signaalpeptiid), mis määrab nende suuna-
e kindlasti rnakossa (rakumembraani, mitokond-
e, lisosüümi vm.) või rakust välja. Pärast valgumo-
iti jõudmist sihtkohta signaalpeptiid htl. eemalda-
e, Mönel juhul tükeldub esmane translatiooniisa-
(pro-valk) mitmeks osaks, need osad võivad seäja-
ühineda üheks molekuliks või talitleda eri pep-
dena. Nt. kõhunäärme hormooni insulini sünteesi
saadus proinsulin lõhestub kolmeks peptiidiks,
asutus insulini molekuliks, keskmise peptidi agaa lagun-
akse. Proopiomeelanokorticotropini geeni järgi sün-
takse hüpotüüs polipeptiidahel, millest valiku-
õhustumise tagajärjel võib moodustuda kuus eri-
hormonaalse aktiivsusega peptiid.

Dr. Mario José (19. III 1943), mehhiko partiu

rika keemik, USA Rahvusliku TA liige. Olnud
1989 Massachussetsi Tehnoloogiainsti-i prof. Uurt-
atmosfääritseemia ja keemilise kinetika alal.
1974 koos F. S. Rowlandiga kindlaks, et külmu-
ensina ja propellendi koostises kasutatavad klo-
protsessivestmikud lagunevad atmosfääri sattudes
olevikiirguse toimel ostsiks, millest erii kloor

Mornotlased. momota

lammastikoksiidid. Nobeli preemia 1995 (koos P. Crutzeni ja F. S. Rowlandiga).

momotlased (*Momotidae*), värvikirevate lindude sugukond *siniraalsete seltsist; 9 liiki, levila ulatub Kanadast Argentinani, ka Bahama saartele ja Suurtele Antillidele. M-te kehapiikkus on 17–45 cm, pool sellest on saba. Sulestik on pehme. Keskmised tüürsuled on pikenenud, nende keskosa on labata, tipus moodustub värviline vimpel. Tegutsevad pms. puu otsas. Pesitsevad pikkades, 1,5–2 m sügavustes enda kraabitud pinnasetunnelites; kurnas 3–4 muna. Paarid elavad koos ka pärast poegade üleskasvatamist. Sõõvad väikesi selgroogseid ja puuvilju, putukaid püüavad ka lennul. Kesk-Am. *Eumomota superciliosa* ja Põhja-Braasilias *Momotus momota* on kaunid linnud. ◀

*Monaco, vürstiriik Vahemere Liguuria rannikul; 1,95 km², 32 000 el. (1996), pealinn Monaco. Riigitihiused on MC ja MCO. Seadusandlusorgan on 5 aastaks valitav parlament, mis koosneb Rahvusnõukogust (18 liiget) ja Kogukonnakoost (Conseil Communal, 15 liiget). Rahvastiku iive oli 1985–94 keskm. 1,3 %, linnarahvastiku osatähtsus 1992. a. 100 %. Pealinnas on meremuuseum, vürstiloss ja katedraal (1884), La Condamines äri- ja sadamapiirkond, Monte Carlos kasiinod ja Fontvieille'is tööstusettevõtted. Riigi kogutoodangu kohta andmeid ei ole, sisemajanduse kogutoodangust (1994. a. 765 mln. \$) andis 1990. a. tööstus 27 % ja teenindus 72 %. Välisvõlga ei ole. Välja veetakse keemiatooteid, ravimeid, mikroelektroonika- ja elektroonikakaupa ning rõivaid, peamine kaubapartner on Prantsusmaa. 1992 käis M-s 4 mln. turisti (tulu 1,3 mrd. \$).

monarda (*Monarda*), ühe- ja mitmeaastaste rohttaimed perekond huulõieliste sgk-st; 12 liiki P-Am-s. M. varred on hrl. püstised ja neljakandilised, vastakud lehed terved või hambulise servaga, õied asetsevad varte tipus tihedates ebamännastes, vili nelikpähklike. Eestis kasvat. püsilillena 50–90 cm kõrgust aed-m-t (*M. didyma*), mille lillade, roosade, punaste ja valgete õitega sordid õitsevad juulist sept-ni. M-del on omapärane vürtsikas tugev lõhn. Mõnd liiki m-de (*M. citriodora*, *M. didyma*, *M. fistulosa*) lehti kasut. kulinarias salatites, lihatoitude maitsestamiseks ning teeks. ◀

Moneta [*monɛ:ta*], Ernesto Teodoro (20. IX 1833 – 10. II 1918), Itaalia poliitik, rahuvõitleja ja ajakirjanik. Võitles Garibaldi vabatahtlikuna Itaalia ühendamise pärast peetud sõdades, andis 1867–96 välja ajalehte „Il Secolo“, asutas 1887. a. paiku rahuorg-i *Unione lombarda per la pace e l'arbitrato* ja 1898 patsifistliku perioodikaväljaande „Vita internazionale“. Nobeli rahupreemia 1907.

*Mongoolia (mongoli *Mongol Uls*), riik Sise-Aasias; 1 566 500 km², 2 515 000 el. (1996), pealinn Ulaanbaatar (1996. a. 627 000 el.). Riigitihiused on MN ja MNG. Vastavalt 1992. a. põhiseadusele on M. vabariik. Seadusandlusorgan on ühekojaline 4 aastaks valitav 76-liikmeline parlament (Suur Rahvahuraal), riigipea 4 aastaks otseselt valitav president. Peaministri valib parlament. Põhiseadus tagab demokraatia, turumajanduse ja sõnavabaduse. Rahvastiku iive oli 1985–95 keskm. 2,5 %, linnarahvastiku osatähtsus 1996. a. 61 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 767 mln. \$ (310 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (861 mln. \$) andis põllum. 34 %, tööstus 32 % ja teenindus 34 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 51,6 %, välisvõlg 1995. a. 512 mln. \$. Kaupa veeti 1996 sisse 438,3 mln. \$, välja 422,3 mln. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on mineraalne toore, riie ja tõuloomad (veised, hobused), tähtsamad kaubapartnerid on Venemaa, Šveits, Hiina ja Jaapan.

monopsoonne turg, monopson, ostumonopol, turg, kus pakkujaid on palju ja ostjaid üksainus. M. t.

on nt. tööturg sotsial. riikides, kus tootmisvahendid kuuluvad riigile ja ta on seetõttu ainus tööjõu ostja.

*Montand, Yves. Suri 9. XI 1991.

Montanelli, Indro (22. IV 1909), itaalia ajakirjanik ja kirjanik. Töötas 1939–73 „Corriere della Sera“ toimetuses. Pagendati Hispaania kodusõda käsitlevate kirjutiste tõttu Itaaliast, oli 1938–39 TÜ külalisõppejõud, 1939–41 oma ajalehe sõjakirjasaatja Soomes ja Põhjamaadel. M. Soome Talvesõjast tehtud reportaažid (rmt-na „Dentro di Storia“) olid teravalt Vene-vastased (Soomes ilmusid need alles 1995). Neist sügenes tal konflikt Venemaa toetava fašistliku võimuga, 1944 mõisteti ta B. Mussolini vastase kirjutise põhjal surma, pääses pärast 10-kuulist vangistust. 1974–94 andis välja ajalehte „Il Giornale Nuovo“, a-st 1994 on ajalehe „La Voce“ väljaandja. Avaldanud lühiproosat, lavateoseid („Kindral Della Rovere“), esseid, reisikirjeldusi ja palju populaarseid Itaalia ajaloo käsitusi.

Montego Bay [*mɔnti:ɡəu beɪ*], sadamalinn Jamaica; 82 000 el. (1995). Kuulsa valge liivarannaga turismilinn (rahvusv. lennujaam); toiduaine- ja puudutööstus. Huviväärsed on Saint Jamesi kirik (1775), rakkoda (1804–08), põgenemist üritanud orjade vangistuspuur ja linna läh. asuv nn. valge nõia kunagine elupaik Rose Hall.

Montessori pedagoogika [*ˌmɒntɪˈsɔːri*], M. Montessori kasvatusüsteem, mis tugineb arenguteooriale, õppe- ja kasvatusprintsipidele ja sellekohastele meetoditele, õpetamistehnikale ning õpetajakoolitusele, on üks alternatiivpedagoogikaid. M. p-t hakati rakendama vaimselt alaarenenud ja sotsiaalselt hoolitsuse vajad laste õpetamisel. Põhitähelepanu pööratakse koolieelse ja noorema kooliea laste intellekti arendamisele. Rakendatakse Montessori meetodit, mis arvestab m. tundlike perioode (lapse isereguleerivast arengust johtuvat tegevusküpsust). Esimene sellele pedagoogikale tuginev laste maja avati Roomas 1906. M. p. järgi töötavaid kooli on enamikus riikides. Eestis rakendati seda 1920.–30. a-il ning taas alates 1990. a-ist.

*Moore, Charles. Suri 16. XII 1993.

mootorkelk, sõiduk, millega liigutakse lumel või jääl. M-u juhatakse esiosa all paiknevat suuski pöörates, veojõud kantakse üle roomiku vahendusel. Sõitjad istuvad üksteise taga nagu mootorrattal.

Mopti, linn Malis Nigeri sisedelmas; 78 000 el. (1984). Asub kolmel tammiga ühendatud saarel. Riigi suurim kalasadam; kalaturg ja -töötlemine.

Mordva, rahvuslik-territoriaalne subjekt (vabariik) Venemaa Föderatsioonis Volga-Vjatka raj. koosseis; 26 200 km², 956 000 el. (1996), pealinn Saransk. 1934–90 M. ANSV, 1990–94 *Mordva Nõuk. Sotsial. Vabariik. Presidendi ametikoht det-s 1991. ◀

morfin (<ingl), ruumilise arvutigrافیka meetod, milles ruumilist objekti kirjeldab liike kontuurimuutus risttasandis. M-t rakendati esimest korda 1990 filmiefektide loomiseks, teda kasut. ka teadusuuringuis (nt. paleontoloogias kolba rekonstrueerimiseks säilinud osadest).

*Morris, Charles William. Suri 15. I 1979.

Morrison [*mɒrɪsn*], Toni (õieti Chloe Anthony) (18. II 1931), ameerika kirjanik. Kuulunud romaanimis ja lühijuttudes ameerika neegritarude elu ühiskonnas, kus valitsevad valgete väärtushinnangud. M-i jõulises keeles on põimunud modernismi kirjanduslikud võtted ja neegerkultuuri suuline traditsioon. Pulitzeri auhind 1988, Nobeli kirjanduspreemia 1993. T. rom-d *Siniseim silm* (1969), *Sula* (1973), *Saalomoni laul* (1977), *Pigilaps* (1981), *Armas* (1987, e. k. 1997), *Dääss* (1992) ja *Paradiis* (1997), esseeringu *Mängides pimedas* (1992).

*Mortensen, Finn. Suri 21. V 1983.

*Mosambiik, riik Aafrika kaguosas; 799 380 km², 17 796 000 el. (1996), pealinn Maputo (1991. a.

Mollusca (Mollusca)	
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000

Mollusca (Mollusca)	
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000

Mollusca (Mollusca)	
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000
Ammonia	100 000

932 000 el.). Riietatihised on MZ ja MOZ. M. kuulub a-st 1995 Rahvaste Ühendusse. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 1,35 mrd. \$ (80 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (1,47 mrd. \$) andis põllum. 34 %, tööstus 12 % ja teenindus 54 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 52,2 % ja välisvõlg 1995. a. 5,78 mrd. \$. Kaupa veeti 1993 sisse 955 mln. \$, välja loomad, toorpuuvill ja naturaal. Tähtsamad kaubanduspartnerid Hispaania, LAV, USA, Portugal ja Jaapan. • *Ajalugu*. 1980. a. il sattus M-s võimul olev ja pms. NSV Liidule tuginev FRELIMO režiim suurtsees maj. ja pol. raskustesse. Nn. sotsial. orientatsioonist lähtunud majandusreformid ja kuuvisse põhjustatud ikaldus tekitasid laose ja naljahäda. Pms. LAV toetusel tegutses M-i Rahvuslikku Vastupanuliikumist (*Resistencia Nacional Mogambicana*, lüh. RNM, asut. 1976) relva- ja õhust. 1986 presidendiks saanud J. Chissano (s. 1939) algatas majanduse liberaliseerimise ja erastamise ning FRELIMO loobus marksismist. 1990 lahkusid M-st NSV Liidu ja tema hirtlaste väeosad ja nõunikud. Samal aastal hakkas kehtima uus põhiseadus. Kuigi valitsus ja M-i Rahvuslik Vastupanuliikumine sõlmisid 1992 Roomas rahulepinge, jätkus vaenutegevus vaenupoolset leppesid kokku oma vägede paigutuse osas. Kodukodus sai summa 900 000 in., 3 mln. in. põlv. 75 % ainelisest vahtmusest. 27–29. X 1994 toimusid esimesed vabad valimised. FRELIMO (sellis peasekretär on J. Chissano), M-i Rahvuslik Vastupanuliikumine (legaalne a-st 1993, juht A. Dhlakama) ja Dem. Ühiso.

Ringkond	Pindala (km ²)	Elanikke (1997)	Rajoonid
Edelar.	107,7	948 500	12
Idar.	151,0	1 139 100	16
Kesk.	126,0	815 000	12
Kesk.	64,1	639 400	11
Kirder.	102,3	1 098 600	17
Looder.	106,9	617 600	8
Lõunar.	130,5	1 296 100	19
Lääner.	132,8	961 500	15
Põhjar.	87,3	907 500	17
Zelenogradi r.	37,0	198 600	5
kokku	1045,6	8 622 000	132

*Müchha [isehhi *muhha*], Alphonse Maria (24. VII 1860 – 14. VII 1939), isehhi plakatikunstnik ja graafik, juugendstiili viljeleja. 1890–1910 Pariisis valminud joonistustele on omased ebasümmeetriline, lainetav kompositsioon, pindlik meisterlik joon ning idealiseeritud naisekujud. M. on juugendliku plakati kunsti silmapaistev meister.

mundastumine, munda kogunemine veekogu põhja või veepinnale. M-1 tekitab eutrofeerumise, pinnase kandumise veekogusse tilgumise, erosiooni ja tuule toimet ning reovee satumise veekogusse või -juhtimesse.

Muharrak, Al Muharrak, linn Bahreinis Muharraki saare edelaltpoolse rannal (1991). Tammee (2,5 km) kaudu ühenduses Bahreini pealinna Manama, linnast põhja pool on rahvusvaheline lennujaam. Linn rajastid portugallased 1521, oli tähtis sadam, hiljem ka pärlitee.

Mozley, Boris Andrejevits. Surt 2. III 1996.
Mott, John Raleigh (25. V 1865 – 31. I 1955), USA
 usutegelane. Noorte Kristlike Meeste Maailmaliidu
 asutajaid (1895) ja 1920–28 selle esimes ning 1921–
 42 Rahvusvahelise Misjonimoukogu esimees. Nobeli
 rahupreemia 1946 (koos E. G. Balchiga).
*Mott, sir Nevill Francis. Surt 8. VIII 1996.
Moundou [mundu], Mundu, inn Tsaadis Logone jõe
 ääres; 281 000 el. (1993). M. on Tsaadi peamise puu-
 villakasvatustspirkonna keskus, seal on ka riigi suuri-
 maid ettevõtteid – ollethas (rajatud 1964); tubaka- ja
 lihaõõstus. Puvvillainist (asut. 1939).
Mowat [maw], Farley (12. V 1921), kanada bioloog
 ja kirjutanik. Osales II maailmasõjas, kirjeldanud neid
 kogemusi teoses „Rugement“ (1955). 1949 lõpetas
 Toronto ülikooli. Teinud vabakutseliselena kaastööd mit-
 mele ajakirjandusväljaandele („Reader's Digest“,
 „Saturday Evening“) ning avaldanud üle 30 mt-u,
 millest kirjutan väärikalt Pohja-Kanada loodust („Ara
 hüua hunt“, 1963, e. k. 1995) ja poliisrahvaid („Hive-
 rahvas“, 1952; „Lootuseti rahvas“, 1959, e. k. 1977).
Mpumalangga, Ida-Transvaal, provint LAV kir-
 deosas; 78 370 km², 3 007 000 el. (1995), halduskes-
 kus Nelspruit. Moodust. 1994.

B: Москва. Энциклопедия. М., 1997; Б. Пышкова.
Москва: современная географическая энциклопедия.
М.: Географическое издательство, 1997.

Moskva tehnikailikool, N. Baumann nim.
Moskva Riiklik Tehnikaülikool, Vene-
maasuurimise tehnikakõrgkool; 16 000 üliõpilast, 3000 õppe-
jõudu ja teadurit (1997), haruettevõtete Koroļovis,
Krasnogorskis ja Reuiovis. Asut. 1826 töökodades,
saab 1830 tööstuskooliks, 1868 keiserlikuks tehni-
ka-
kooliks, 1917 Moskva kõrgemaks tehnikakooliks, nüüd
disainimis- ja -staaia-a-st 1989. Temast on võrsunud
Moskvas asuvad lennundus-, energiatööstus-, ja
ehitusinsinööride koolitavad keskmääratse-
sidetakadeemia. M. -s õpetatakse ka kosmonautikat jt.
kõrgetehnoloogilisi erialasid.

mozarella [-tsa-] (ti), juustusort, mida algset lehti
Itaalias kodupühvi pitmast. M. on poolpehme, valge-
miselõhnaga. Et ta sulab kergesti, kasut. teda pitsa valmistamisel.

(16–17 M. obl. rajooni) käsitletakse tihhi monotsentrilise aglomeraatsiooni, mis on Euroopa suurim linnastrukturaalne aglomeraatsioon, mis on moodustunud 13 600 km², 12–13 mln. el., 42 linna). Konstitutsiooniliselt on M. Venemaa Föderatsiooni subjekti, tema elukorraldus lähtub põhitähtsusest, linna elu juhib 4 aastaks valitud 35-liikmeline duum, täitevorganina tegutses linna administratsioon, mille eesotsas on linna pea ja kolleegiaalne M. valitsus. Halduslikult jaotub M. 1995. a–si 10 ringkonnaks, mis on jagatud 1000

Mosambik
linnad 1999

Aasta	Linn
1989	8782
1990	8801
1991	8798
1992	8747
1993	8667
1994	8578
1995	8494
1996	8434
1997	—

püüdjate linn. — Muharraki saare (17 km²) kaguosas asuvast Al Haddist viib 11,3 km pikkune tammtee tehisaarele, kus paikneb suur kuivdokk (võtab vastu kuni 450 000 dedveitiseid tankereid), seda majandab Naftat Eksportivate Araabia Riikide Org.

mulla kipsimine, maaparandusvõte: *kipsi andmine sooldunud mulda — *solonetsi. Kipsi kaltsium asendab mulla neelavas kompleksis naatriumi, selle uhub mullast välja kastmis- või sademevesi. Johtuvalt mulla naatriumisaldusest antakse kipsi 3–10 t/ha. Kipsimine vähendab mulla leelisust ja parandab tema füüsikalisi omadusi ning suurendab viljakust. Eestis kipsimist vajavaid muldi ei leidu, kuid kipsi on kasut. väävelvætisena. *Mulla happesust kips ei neutraliseeri.

mullaseened, mullas elavate pisiseente ökoloogiline rühm. M-i on seigseente klassi kuuluvates nutthalliku (*Mucor*), täpphalliku (*Rhizopus*) ja kõduhalliku (*Mortierella*) prk-s, kottseente hmk-a kerahalliku (*Aspergillus*), pintselhalliku (*Penicillium*), *Fusarium*'i, *Rhizoctonia*, *Alternaria* ja *Chaetomium*'i teispk-s ning teisseente rühmas (*Verticillium*'i prk.). Eesti põllumuldades on levinuimad liigid *Penicillium canescens* ja *P. nigricans*, soomuldades *P. spinulosum*, *Mortierella isabellina* ja *M. mutabilis*.

Mullis [ma-], Kary Banks (28. XII 1944), ameerika biokeemik. Olnud a-st 1979 *Cetus Corporation*'i uuri- ja Californias Emeryville'is, a-st 1988 La Jollas. Avastanud polümeraasahelreaktsiooni, mida saab rakendada desoksüribonukleiinhappe (DNA) ahela osade koostamiseks. Meetodit on kasut. haiguste diagnoosimisel, et nt. paljundada DNA-d analüüsimiseks vajaliku koguse saamiseks. Nobeli keemiapreemia 1993 (koos M. Smithiga).

Mulroney, Martin Brian, Kanada riigitegelane. Oli 1983–93 Progressiiv-Konservatiivse Partei juht ja parlamendi liige, 1984–93 peaminister.

multimeedium (<lad), mitu *meediumi (tekst, tasapinnaline ja ruumiline *raalgraafika (13. kd.), anima, heli ja video) koos kasutatuna. M-i rakend. raalõppes, arvutimängudes, reklaamstendides, virtuaalreaalsuses, videokonverentside korraldamiseks, arvutiga loomulikus keeles suhtlemiseks jm. M. nõuab arvutisüsteemilt tavalisest suuremat andmete säilitamise mahtu ja edastuskiirust. M-i rakendusala on suurenenud seoses riistvara (DVD, helimoodulid, m-laiendusega mikroprotsessorid), arvutivõrkude ja kiirete tihendusalgoritmide (tihendussuhe üle 1:150) arenguga. M-i arengut on soodustanud digitaaltehnika kasutuselevõtt televisioonis, raadios ning heli- ja videosalvestuses.

multiskleroos (*sclerosis multiplex*), hulgikolde-skleroos, polüskleroos, ravimatu, süvenev kesk-närvisüsteemihäigus. Haigestuvad enamasti 20–40-aastased inimesed, kellel tekivad skleroosilised kolded pms. pea- ja seljaaju valgeaines. Haigusnähud sõltuvad kahjustuse asukohast ajus, nt. tekivad liikumis- ja koordinatsioonihäired, kõne-, nägemis- ja psüühikahäired, kujuneb peaaegu atrofia. Eesti kuulub m-i suure esinemissagedusega Fennoskandia piirkonda, haigust põeb Eestis 600–700 in. Ravi ei tunta. M-i kirjeldas 1868 esmakordselt prantsuse neuroloog J. M. Charcot.

mumio, ka mäevaha, mäehigi, must või kollakas-pruun meeldiva lõhnaga mõrkjashapu maitsega läikiv vees lahustuv aine. M-t on leitud nii Kaukaasia kui ka Kesk-Aasia mäestikes 2000–3000 m kõrguselt kaljupragudest. Tekkeviisi ei teata. Idamaade rahvameditsiinis on m. tuntud juba üle 3000 aasta. Sisaldab palju mikro- ja makroelemente, metallide oksiide, eeterlikke õlisid, mesilasmürki jm. aineid. M. vesilahust juuakse traumade, eriti luumurdude puhul — see kiirendab luude kokkukasvamist.

munarakudoonorlus, doonorina munaraku loovuta-

mine. Doonorilt saadud munarakk, mis on eelnevalt eostatud hrl. viljatu naise (retsipiendi) abikaasa spermaga, sisestatakse selle naise emakasse. Eestis sündis esimene laps m-e tulemusena 1996. Mõnes riigis, nt. Saksamaal, on m. keelatud. Vt. ka embrüo siirdamine.

munasseened (*Oomycota*), esiviburlaste riigi hõimkond, mis varem kuulus alamhõimkonnana seeneriigi *vetikseente hõimkonda; u. 700, Eestis kuni 150 liiki. M-te rakis on kerajas või munajas rakk või vaheseinteta hulgateumaline hästiarenenud niidistik, nende rakkedest sisaldavad kitiini asemel glükaantselluloosi. Mittesuguline paljunemine toimub virreviburiga rändeoste abil, suguline paljunemine on oogamia, oluline paljunemistsükli järk on paksukestaline püsieos oospor, vegetatiivne faas on diploidne. M-te seas on saprotoofe, vees ja märjas mullas elavaid taimede, loomade ja seente parasiite ning kõrgemate maismaataimede parasiite. 19. saj. lõpust kuni 1950. a-teni kahjustas Eestis jõevähi populatsiooni liiljalsete karkvesihallik (*Aphanomyces astaci*), ohtrikud on vesihalliku (*Saprolegnia*) prk-a kuuluvad kalaparasiidid. Taimede *ebajuhkustet tekitavaid obligatoorseid taimeparasiite on Eestis 128 liiki. Suurt saagikadu põhjustab kartulilehemädaniku tekitaja *Phytophthora infestans*.

munitsipaalettevõte, omavalitsusettevõte, ettevõtlusega tegelev majandusüksus, mille omavalitsus asutab oma varaga.

Munro [manrau], Hector Hugh, pseud. Saki (18. XII 1870 — 14. XI 1916), inglise kirjanik. Avaldanud rohkelt ekstsentrilise huumoriga, vahel ka salvavalt iroonilisi jutte (e. k. valikkogu „Sendi Vastur“ 1992). Hukkus I maailmasõjas.

Murad, Ferid (14. IX 1936), ameerika farmakoloog. Töötanud 1971–81 Virginia ülikoolis (Charlottesville'is), 1981–89 Stanfordi ülikoolis (Californias) ja seejärel Texase ülikooli meditsiiniülikoolis Houstonis. Avastas 1977, et nitroglütseriin jt. artereid laiendavad ravimid toimivad selle tõtu, et nad vähendavad liimastikoksiidi (NO). NO põhjustab veresoonte laienemist, sest selle toimele lõdvestuvad sooni tihendavad lihased. Et gaasimolekul toimib organismis signaalina, varem ei teatud. Oli teada, et NO tekib bakteris, kuid ei teatud, et see tekib ka kõrgemal arengutasemel organismides, sh. imetajais. Avastus võimaldab luua uusi ravimeid paljude haiguste vastu. Nobeli preemia 1998 (koos R. F. Furchgotti ja L. J. Ignarroga).

Murray [mari], Joseph Edward (1. IV 1919), ameerika kirurg. Töötanud a-st 1944 Bostoni P. B. Brigham hospitalis (1964–86 plastilise kirurgia osk. juhatajana), a-st 1970 ka Harvardi ülikooli meditsiiniülikoolis. Siirdas 1954 esimesena maailmas inimesele neeru. Põhjendas, et doonor peab olema geneetiliselt sobiv, samuti peab sobima tema vererühm. M. algatusel on käivitatud neerude siirdamise statistiline vaatlus ning rajatud rahvusv. neerusiirdamisregister, mille trikkides analüüsitakse kogu maailmas tehtud neerusiirdamise tulemusi. Nobeli preemia 1990 (koos E. D. Thomasega).

muskushibisk (*Abelmoschus*), taimeperekond kassinaeriliste sgk-st; 15 liiki Aafrika ja Aasia troopikas. Lehed on hõlmised, õied suured, väli kupar. Pms. köögiviljana kasvatatav söödav m., rahvapärastelt okra (*A. esculentus*, varem *Hibiscus esculentus*), pärineb Aafrikast. Egiptuses viljeldi teda juba II a-tuh. e. Kr., nüüdisajal kasvat. suvikuna kõikjal soojadel aladel. Johtuvalt sordist on taime kõrgus 40–250 cm, tumeroheline kuni kollane ribiline pikergune teravatipuline vili — kupar — on valminult 10–30 cm pikk ning sisaldab väikesi ümmargusi või ovaalseid söödavaid seemneid. Toiduks tarvit. noori 3–6 päeva vanuseid valmimata vilju, neid süüakse värskelt salatites (eriti

Moskva elanike arv 1989–1997

Aasta	Linn	Elanik
1989	1702	897
1990	1801	900
1991	1748	901
1992	1747	901
1993	1867	901
1994	1878	901
1995	1884	901
1996	1874	901
1997	—	901

1 Moskva linn, 2 Moskva oblasti ja teiste linnade ümbruskonnale alluvate asulate koguarv. 3 1995. a. seisuga. 4 1996. a. seisuga. 5 1997. a. seisuga.

koos toimiga), keedetult või hautatult ühepäjatoitu-
des, supides ning liha- ja kalavõõgude lisandina, säili-
tatakse konservitult, kuivatatult või sügavkülmutatult.
Valmistatud viljad on küülised ja söödamatud; valmistatud
ainena. Seemneid sisaldavad õli (kuni 25%) kasut.
margarini ja ravimite valmistamisel. ▲

must kasvatus (ingl *black education*), *antipeda-
googika (13. kd.) radikaalne suund, mis arvustab kooli
ja koolikohustust ning eitab lapse igasugust kasvatus-
likku mõjutamist: peab kasvatuslast kahjustavaks,
sest vanemad kardavad oma vanemate vigu. M. k-
e peadideoloog on Sveisit psühhiaater ja psühhonaalüü-
tik A. Miller.

Mutare, a-ni 1982 Umali, Iim Zimbabwe idaosas;
132 000 el. (1992). Masina- (sh. automontaaž), tu-
baka, tekstiili-, paberi- ja keemiatööstus, nafta tööt-
lemine.

Muti [mu:ti], Riccardo (28. VII 1941), itaalia dirigent.
Tegutsenud 1973–82 Londonis filharmoniaorkestri
ja 1980–92 Philadelphia sümfooniaorkestri dirigent-
dina ning a-st 1986 Milano *La Scala* kunsthilise juhina.
Tunustuse võinud G. Verdi ooperite ja kontserdi-
muusikas slaavi muusika tõlgendamise.

mõhkodolased (*Cassidae*), suure tüdude sugu-
kond *kammilõpupõlised seltsist (13. kd.). Elutsuvad
soojades rannamereades liivasess põhja kaevunult. Nad
on rõõvlomad, söövad pms. tügusid. Tugev väheste
keermetega koda on kuni 35 cm pikkune. Kojasuu on
pikk ja kitsas. *Cassidaria nophora* t süüakse Vaheme-
remaadel. Tumepruuni pärlmutriga pruuni mõhk-
kodalase (*Cassia cameo*) ja oranži pärlmutriga ta-
valise mõhkodalse (*C. nfa*) kojast lõigatakse

ehetööstuses kameesid. ▲
Mokojavi, *Nikolajev, oblastilinn Ukrainas; 508 000.
oblastis 1 343 000 el. (1996).

Mola, venepearselt Molo, küla Venemaa Föderatsioo-
ni Pihkva oblastis Põltsamaal M. järvest edelas. 14.
saj. rajas pühamees Onufri (sm. 1492) eraika, hiljem
kasvas see väikeseks kloostriks, mis lõpetas tegevuse
1762. Amsambli vanimad ehitised on refektöoriumkirik
(pärast S. Bathory rüüstet 1581 tugevasti lagunenud) ja
eraldi asuv 1902 ümberehit. kellatorn. Vanapihkva ehi-
tustava ilmneb ka viiekupulilise M. Issanda Sünni kir-
ku arhitektuuris, kirikui kasutab nüüd kohalik õigusu-
kogudus. — M. jär. pikk orgjäär Irboska ürgorus,
3,5–6 km Irboskasti põhja pool; 0,7 km². Järvest voo-
lab läbi Pihkva järve suubuv Opyoksi jõgi.

B: B. Kocotxkin. Тренинговое фото. Тренинговое фото.
Надпись. М., 1971.
*Mägi-Altai Autonoomne Nõukogu Sotsialist-
lik Vabariik, *Altai (13. kd.).

Mägi-Karabakh (armeenia *Արցախ*, aserbaidžani
Daglık Qarabağ), ajalooline piirkond Taga-Kaukaasias
el. (1991), sh. 145 000 armeenlast ja 40 700 aserbaid-
žanlast), keskus Xankandi (end. *Stepanakert). Ar-
meenia on pidevalt vaidlustanud M.-K.-i (*M.-K.-i auto-
noome oblast) kuuluvast Aserbaidžani koosseisu,
1988 alanud relvakoostõu kasvas 1992 sisuliselt Ar-
meenia-Aserbaidžani sõjaks, milles Armeenias eralida-
joud hõivatsid M.-K.-i ja seda Armeenias eralidava
Aserbaidžani ala. 1994 sõlmisid vaenupoole küll
vaherahu, kuid M.-K.-i staatus jäi endiselt määramata.

Maailm ei ole aktsipetseerinud ka M.-K.-i sõltumatuks
riigiks kuulutamist (10. XII 1991). ▲

mägilik, pms. kõrgmagedes paiknev sademetevae-
ne, tugevate tuulte ja suure t-ikokumusega ala. Ena-
mast padjandeid moodustavaid taimi kasvab hõredalt,
nende lehed on nahkised ja servadest sissepoole pöör-
dunud. Mõnes m-s kasvab ainult samblikke. M-e on

Himaalajas, Andides ja Pamiiris.
mägitundra, määstiku kõrgusvöönd, mis asub mägi-
mägikõrbi, pms. kõrgmagedes paiknev sademetevae-
ne, tugevate tuulte ja suure t-ikokumusega ala. Ena-
mast padjandeid moodustavaid taimi kasvab hõredalt,
nende lehed on nahkised ja servadest sissepoole pöör-
dunud. Mõnes m-s kasvab ainult samblikke. M-e on

meisade võõndist kõrgemal. M-i on pms. tundraüh-
daste piirkondade magedes (Kesk- ja Põhja-Skandi-
naaviast, Koolal, Polar-Uralites ja Kirde-Astias); Iou-
napoolsemas määstikes on m-i päikesest eest varjatud
nõlvadel. M. taimkate on tundrailmeline (*kriofüüt);
13. kd.). Rohkesti kasvab samblikke ja samblikke ning
jandina.

mäluseade, mäl. salvesti. M-d jaotatakse pöör-
dusaja, mahu ja mahuvõimsuse hõlma järgi klassideks.
Kirjeim, väikesim ja kalleim on *protsessoris regis-
ter. Järgmine klass — vahemälu — jaguneb tase-
meiks: 1. tase asub htl. protsessorkiibil, 2. tase on
suurusjärgu võrra mahukam ja paikneb htl. eraldi
kiipidel. M-lu tüüpi vahemälude ühine omadus on
püüde lalletada sagedamini vajatavate või tulevikus töö-
nõoliselt vajatavate andmete koopiaid, et kiirendada
ingemist ja kiirendada neid funktsioone htl. teos-
tatud riistvaras. Põhimaalu on protsessori mahukaim
vahetu kasutav m. ja ühtlasi mahukaim pooljuhtim.
Järgmistel, protsessoris kõige kaugemal paikneval
higistustasemel asuvad magnet- ja optiline mäl. (lmi-
salvesti, *diskett, *kõvaketas, *magnetoptiline ketas,
*jaserilaat, *DVD, kõik 13. kd.). Viimane rühm jagu-
neb sidus- (pidevalt ühendatud) ja vallas-tekst ning
da mahukamad.

müüsi, (kuiv)segu, mis koosneb pms. kaerahelvest,
küvataitud puuviljast ja pähkkest; teda süüakse htl.
piima, jogurti või mahla. M. võitis kasutusele Sveisit
1939) hominikudõõgina.

müüsi, (kuiv)segu, mis koosneb pms. kaerahelvest,
küvataitud puuviljast ja pähkkest; teda süüakse htl.
piima, jogurti või mahla. M. võitis kasutusele Sveisit
1939) hominikudõõgina.

müüsi, (kuiv)segu, mis koosneb pms. kaerahelvest,
küvataitud puuviljast ja pähkkest; teda süüakse htl.
piima, jogurti või mahla. M. võitis kasutusele Sveisit
1939) hominikudõõgina.

müüsi, (kuiv)segu, mis koosneb pms. kaerahelvest,
küvataitud puuviljast ja pähkkest; teda süüakse htl.
piima, jogurti või mahla. M. võitis kasutusele Sveisit
1939) hominikudõõgina.

müüsi, (kuiv)segu, mis koosneb pms. kaerahelvest,
küvataitud puuviljast ja pähkkest; teda süüakse htl.
piima, jogurti või mahla. M. võitis kasutusele Sveisit
1939) hominikudõõgina.

müüsi, (kuiv)segu, mis koosneb pms. kaerahelvest,
küvataitud puuviljast ja pähkkest; teda süüakse htl.
piima, jogurti või mahla. M. võitis kasutusele Sveisit
1939) hominikudõõgina.

müüsi, (kuiv)segu, mis koosneb pms. kaerahelvest,
küvataitud puuviljast ja pähkkest; teda süüakse htl.
piima, jogurti või mahla. M. võitis kasutusele Sveisit
1939) hominikudõõgina.

müüsi, (kuiv)segu, mis koosneb pms. kaerahelvest,
küvataitud puuviljast ja pähkkest; teda süüakse htl.
piima, jogurti või mahla. M. võitis kasutusele Sveisit
1939) hominikudõõgina.

müüsi, (kuiv)segu, mis koosneb pms. kaerahelvest,
küvataitud puuviljast ja pähkkest; teda süüakse htl.
piima, jogurti või mahla. M. võitis kasutusele Sveisit
1939) hominikudõõgina.

müüsi, (kuiv)segu, mis koosneb pms. kaerahelvest,
küvataitud puuviljast ja pähkkest; teda süüakse htl.
piima, jogurti või mahla. M. võitis kasutusele Sveisit
1939) hominikudõõgina.

müüsi, (kuiv)segu, mis koosneb pms. kaerahelvest,
küvataitud puuviljast ja pähkkest; teda süüakse htl.
piima, jogurti või mahla. M. võitis kasutusele Sveisit
1939) hominikudõõgina.

on Aung San Suu Kyi) mahasurumist ning Arakani islamiusuliste rohingya'de ja karenite alal ka vähe-
musrahvastevastast sõjategevust. 1990 valitud põhi-
seaduslik kogu, milles oli enamuses Rahvuslik Demo-
kraatialiiga, pole saanud tegevust alustada. See asen-

dati 1993 sõjaväe nimet. liikmetest koosneva Rahvus-
nõukoguga. Riigipea, valitsuse ja SLORC juht on a-st
1992 kindral Than Shwe (s. 1933). Inimõiguste massi-
lise rikkumise tõttu on M-i suhtes kehtestatud relva-
müügiembargo ja ühtlasi kaubandaspriirangud.

Nn

Times New Roman
20. saj. lõpp

Nn

Times New Roman
20. saj. lõpp

Nn

Arial Normal
20. saj. lõpp

Nn

Brush 455
20. saj. lõpp

Nn

City Medium
20. saj. lõpp

Nn

Shelley Allegro
20. saj. lõpp

naatriumureetiline peptiid, kodade n. p. (lüh.
KNP; ingl. *atrial natriuretic peptide*, lüh. ANP), füsiol.
naatriumi neerude kaudu eritumist suurendav ühend,
keemiliselt peptiid. KNP avastati 1985 inimese süda-
mekodade rakkude sekretoorsetes põiekestes, hiljem
on seda leitud ka südamevatsakestest, kopsudest, nee-
rupealistest, peensoolest ning piirde- ja kesknärvisüs-
teemist (eriti hüpotalamusest). KNP vähendab neeru-
pealiste koore hormooni aldosteroonit vabandumist
(aldosteroon vähendab naatriumi väljutust uriiniga).
KNP tekitab põhjustab pms. südamekodade venitus siis,
kui tõuseb vererõhk. Vere mahtu võib suurendada liig-
ne keedusoola tarvitamine, sest siis suureneb vee hulk
rakkudevälises vedelikus ja veresoontes. Ka südame
löögisageduse suurenemine ja vererõhu tõus kehalise
töö korral suurendab märgatavalt KNP vabandumist.

*Naberežnõje Tšelnõ (tatari Tšallõ), linn Venemaa
Föderatsioonis Tatarstanis; 526 000 el. (1996).

*Nadžibulla, Muhammad. Tapeti 27. IX 1996.

NAFTA (lüh. ingliskeelsest nimetusest *North American
Free Trade Agreement*), Põhja-Ameerika vabakaubandus-
leping, mille USA, Kanada ja Mehhiko sõlmisid
1992, et kaotada omavahelisi kaubandus- ja investee-
rimistõkkeid. Jõustus 1. I 1994.

naftareostus, nafta ja selle saaduste sattumine kes-
kkonda. N. on ohtlik mullale ja põhjaveele ning raskendab
heitvee puhastamist. Merre satub naftat tankerite
puhastusveega ja aeg-ajalt õnnetuse korral. Nafta on
veest kergem ja jääb ülemistesse kihtidesse ujuma.
Vähemürgised alkaanid aurustuvad u. 8 päevaga. Osa
naftafraktsioone laguneb bioloogiliselt neist toituvate
pärmseente ja bakterite toimel. Naftafraktsioonid (tsüklo-
alkaanid) on väga mürgised ja püsivad. Hüdrofoobsed
naftafraktsioonid kankruvad ja vajuvad 3 kuuga põhja,
hüdrofiilsed moodustavad nn. õlimuda. N-e püsivus
mererannas sõltub ristlainetusest ja ranna laadist: kal-
ja- ja liivarand puhastub 2–3 kuuga, padurannik ja
üleajutatav rannaniit u. 5 aastaga. N-e all kannatavad
kõik saastatud piirkonnas elavad või sinna sattunud
organismid (*õlikatk). Sageli kõrvaldatakse n-t põleta-
mise ja *pindaktiivsete ainete (detergentidega); mõ-
lemad moodused on loodusele ohtlikud; pealegi on
detergendid naftast palju mürgisemad. Kasut. ka msg.
ohutuid (või suhteliselt ohutuid) puistaineid, nt. pee-
nestatud kriiti (30 000 t nafta kohta kulub 3000 t krii-
dipulbrit), mis vajuvad koos naftaga veekogu põhja.
Vt. ka ökokriis.

*Nagibin, Juri Markovitš. Suri 17. VI 1994.

Nakhon Ratchasima [-ratša-], linn Tai idaosas Muni

jõe ääres; 203 000 el. (1993). Liiklussõlm: tsemendi-,
paberi-, puidu-, toiduaine- ja siiditööstus ning me-
tallurgia.

Nakhon Si Thammarat, linn Tai lõunaosas; 112 000
el. (1992). Toodetakse kautšukit ja villimaterjalit.
linna läh. leidub rikkalikult tinamaaki. Hinduismi ja
budismi ehitismälestisi. N. Si T-st on saanud alguse
niellotehnika metallsemete valmistamine. N. Si T.
on Tai vanimaid linnu (asut. rohkem kui 1000 aastat
tagasi).

*Nalbandjan, Dmitri Arkadjevitš. Suri 30. VI 1993.

Nam Dinh, Nam Dinh, linn Vietnamis põhjaosas
Bac Bos, Song Hongi deltas; 220 000 el. (1989). Sa-
dam Song Hongi ja selle deltaharu vahelisel kanalil;
puuvilla-, siidi- ja toiduainetööstus. Linna läh. asub
tempel (1225–1400).

Namibe, a-ni 1982 Moçamedes, linn Angolas Atlanti
ookeani ääres; 100 000 el. (1983). Sadam ja rahvusv.
lennujaam, rdt-ühendus sisemaaga (Menongue); kala-
püük ja -töötus. N. rajasid brasiillased 1849 kitsale
rannaribale Huila astangu jalamile.

*Namibia, riik Aafrika edelaosas; 824 290 km²,
1 575 000 el. (1996), pealinn Windhoek (1992. a.
161 000 el.). Riigitähised on NA ja NAM. Jaguneb 13
regiooniks. Rahvastiku iive oli 1985–95 keskm. 2,7 %,
linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 38 %. Rõgi ko-
gutoodangu maksumus oli 1995. a. 3,1 mrd. \$ (2000 \$
1 in. kohta). Sisemajanduse kogutoodangust (3,03
mrd. \$) andis põllum. 15 %, tööstus 24 % ja teenindus
61 %. Inflatsioon oli 1990–96 keskm. 9,6 %, tööpüs-
tus 1995. a. 38 %. Kaupa veeti 1994 sisse 4,25 mrd.,
välja 4,52 mrd. Namibia \$ eest. Tähtsamad väljaveo-
kaubad on teemandid, uraanimaak ja põllum.-saada-
sed, peamised kaubapartnerid Suurbritannia ja LAV.
Ainus süvasadam on Walvis Bay, mille LAV loovutas
N-le 1993. Turiste käis N-s 1993. a. 288 000 (juuli 371
mln. Namibia \$).

Nampula, linn Mosambiigis, N. prov. halduskeskus;
250 000 el. (1991). Liiklussõlm rannikult Malawisse
suunduval raudteel; puuvillapuhastus, tekstiil-, tuba-
ka- ja mööblitööstus.

Nansen, Peter (8. VI 1938), taani loomaarstiteadlane,
veterinaarmeditsiinid. (1970), Taani Kuningliku Tea-
duste Ühingu liige (1989), Taani Tehnikateaduste Aka-
deemia liige (1991), Taani Kuningliku Põllumajandus-
ühingu liige (1992), EPMÜ aadr. (1993). Töötas a-st
1965 Kuninglikus veterinaaria- ja põllum.-ülikoolis, on
a-st 1984 prof. (a-st 1990 ühtlasi parasitoloogia õppe-
tooli juhataja). Oli 1983–84 Rootsi Põllum.-ülikooli

Mägi-Karabahi lipp

Mõhkakodulane (nautilus)
mõhkakodulane (nautilus)

Parasitoloogiprof. Taani Parasitoloogide Ühingu (asut. 1972) asutajaid ja president, 1976–79 ja 1986–91 juht, 1985–89 Skandinaavia Parasitoloogide Ühingu president. Üürimusi peremeesorganismit ja parasitide suhte ning loomaparasiitide tekk ja tõrje kohta. Juhitud uurimistööd ja teadusabi Ida-Aafrikas ja Lõuna-Ameerikas, koostööstab Põhjamaade abi Baltimaadele, a-st 1990 teeb koostööd EPMÜ-ga.

nappitigulased (*Ancyliidae*), pisikeste mageveeliste kopsitigulade sugukond *tüüsilimaliste seitsist N-te maadala, enamasti piklikovalise kõja tüpi on niiskunud taha. Suurim koda on järve ebapääptel (*Ancylopus lacustris*) – Ø 8 mm. N-d hingavad vees lahustunud hapnikku, nende mahtisest talitseb teisele jõe pusena. Eesti vooluvees elab jõe nappitigul (*Ancylopus fluviatilis*); kõja Ø 4–5 mm. Jõe nappitigul liigub vähe ja on aluse külge tugevasti kinnitunud; tema järgi on nime saanud üks Lääne-Euroopa staadium – *Ant-silustjärve.

Nash [nash], John F. (13. VI 1928), ameerika maateadlane, (nüüd Carnegie-Melloni ülikool). Tootab a-st 1950 Princetoni ülikoolis. Rakendab maagnetmeetodit majanduslikes, Nobeli majanduspreemia 1994 (koos J. C. Harsanyi ja R. Seltenyaga).

Nazarbajev, Nursultan (6. VII 1940), Kasahstani riigitegelane, elukutselt metallurgiaspetsialist. Oli 1962–91 NLKP liige, a-st 1969 parteibüroja, 1984–89 Kasahstani NSV MNV esimees ja 1989–91 Kasahstani KP KK I sekretär, a-st 1989 ühtlasi Kasahhi NSV Ülemnõukogu Presidiumi esimees. Tema algatusel kritilislaristooni; asutati presidendi ametikoht ning N. nimelati presidendiks. I. XII 1991 toimunud presidendivalimistel sai ta Kasahstani esimeheks olse valitud presidendiks. Jaan-s 1999 korraldatud ametiajaga selet pre-sidentivalimistel valiti N. taas presidendiks.

Nazran, Ingussia pealinn, 71 900 el. (1996). Asub niigi põhjaosas Rostovi–Baku raudteel. Valmistatakse elektrit ja tekstiilide. Linn a-st 1967.

Nazret, Iim Etopopas Abdis Abeba könnus: 128 000 el. (1994). Lühikesele, silele, tseelilisele, tseelilisele toiduline (sh. taimed) ja tekstiilide. Linn a-st 1967.

Nauru (nauru *Nauru*), saareriik Vaikses ookeanis ekvaatori läh. 21,3 km², 11 000 el. (1996), pealinn Yaren (1989, a 4000 el.). Kõrgkool on nauru ja inglise keel, registreeritud NR ja NRU. Jaguneb 14 ringkonnaks. Rahvastiku live oli 1982–92 keskm. 1,8 %, (13 000 \$ 1 in. kohta). Kaupa veeti 1988–89 sisse 17,56 mln., välja 101,3 mln. Austraalia dollari eest. Väljaevokaubad on fosforit (a 75 % väljaveest) ning vähesel määral kopro ja banaanid, tšestamad kaubapartnerid on Austraalia, Uus-Meremaa ja Jaapan. Fosforidivaru ammendumise tõenäoliselt a-ks 2000. Kaevandatud alana asustuseks ja maastamiseks kõlmatu maa moodustab u. 80 % N. pindalast. – President on a-st 1997 K. Clodumar.

Navigradaki kõrgustik, Novogrudski kõrgustik, *Valgevene kõrgustik.

Nebitdag, *Nebit-Dag, Iim Turkmenistans: 89 100 el. (1991). Balhaani (Balkani) veldjete halduskeskus. **neelveetikad**, neelveetikad (Balkani) veldjete halduskeskus. **did** (*Cypophytia*), üherakuliste plantulaite veikale hõimkond, elavad mage-, riim- ja merevees. Rakud kahe viburiga, ebastimmuuliseid, pigmentidest sisaldavad, rakus on kaks suurt kromatotooni. Varuselt pruun-mikad või oliivroheline, pigmentidest sisaldavad karotiinid. N-te seas on nii autotroofe kui ka heterotroofe. **ertüümi**. N-te seas on nii autotroofe kui ka heterotroofe. **Paljunevad** poolduides (pikipoolduimine).

Körge nephrolep

nefeeliium (*Nephelium*), igihaljaste või heitlehiste lehtpunde ja pöösaste perekond seebipuuliste sg-st; 22 liiki Kagu-Aasias. Lehed on paaritusleiglad, väike- 2 m kõrguseks kasvavad takjasn- ehk rambutan- (*N. lappaceum*), mille haamunnaasuurune muuajas luu- tili – rambutan – on kaitnud pikade pehme- gadega. Hapukasmagusa maitsega ja meeldiva lõhna- a viljalihaga tarvit. desservijana või tehakse sellest kompoti, dzemmi ja vein. Süüakse ka röstitud seem- eid. Tänapäeval kasvat. n-i pms. Indoneesias, Malai- bedane *istipuu (13. kd). ▶

nefrooleep (*Nephrolepis*), sõnalajade perekond nefro- eebiiste sg-st; n. 30 liiki kogu maailma troopilistel, põni liik ka lähistropiilistel aladel. Enamik liike kas- tatakse maapinnal, mõni on epütuul. Lühikeses varre tüpus leht allapoole kaarduvad. Ümmargused või ovaalsed spetsad asetsevad sulgcheekesite äärel. Pms. troopili- Amerikas kasvav kõrg- n. (*N. exaltata*) on tun- maid toasõnalajagu, tema 10–15 cm laiused helero- lised lehed võivad kasvada kuni 1 m pikkuseks. Üudel sortidel on kaheli- või enamisuliglad lehed. Ernumides kasvab. ka eelmises väikesemal tumero- ste lehtedega sõnalajehist n-i (*N. cordifolia*). eelistavad niisket õhku, moodukad kasumist ja pool- uulist kasvukohta. ▶

Erwin (20. III 1944), saksa biofüüsik.
 and a-st 1972 Göttingenis Max Plancki Biotü-
 üs Kemia Inst-s, a-st 1983 olnud membraa-
 füüsikaosk-a juhataja. Avasaand koos B. Sak-
 niga rakkude ioonikanali ning nende molek-
 eehituse, Avasas pani aluse molekulaarfüsiolo-
 o-eadusharule, mis uurib makromolekulide talit-
 eaduspärasusi elusrakus. Nobeli meditsiini pree-
 koos B. Sakmanniga) 1991. T: *Elektronische
 technik in der Physiologie* (1974).
 õpüsus, Eimuntas (21. XI 1952), leedu lavastaja.
 and a-st 1979 Leedu Noorsooteatris (ka teatritju-
 1990, a-il lavastanud vabakutselisena rahvusv.
 estivali LIFE projekte. Tuntud lavastajakeskse
 portiteatri loojana. L: Korostoljovi *Pirosmant*,
 ... (1981), Tšehovi *Onu Vanya* (1986),
 e (1993).
 ! Väikesed tragöödiad: *Mozart ja Salieri*, *Kivist*

Carolina neotoma

Kõrged nefeelid

Nefeelium. Eestis

Liik	Arv
Nefeelium	535 000
...	...
...	42 000

Liik	Arv
Nefeelium	1 444 000
...	...
...	125 000

Liik	Arv
Nefeelium	125 000
...	...
...	25 000

Nefeelium. Eestis

kaunist n-t (*N. spectabilis*). Veripunaste südamikulehtede pärast on populaarsed ka n-le lähedase (samuti Brasiilias levinud) nidulaariumi (*Nidularium*) perekonna mitu liiki ja sorti. ◀

*Nepaal, riik Lõuna-Aasias Himaalaja mäestikus; 147 180 km², 22 021 000 el. (1996), pealinn Katmandu (1993. a. 535 000 el.). Riigitahtsus on NP ja NPL. Rahvastiku iive oli 1985–95. a. 2,5 %, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 14 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 4,4 mrd. \$ (200 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (1994. a. 4,23 mrd. \$) andis põllum. 42 %, tööstus 22 % ja teenindus 36 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 11,6 %, välisvõlg 1995. a. 2,4 mrd. \$. Kaupa veeti 1993–94 sisse 65,9 mrd. ruupia, välja 17,94 mrd. ruupia eest. Peamised väljaveokaubad on vaibad, riie, rõivad, nahk, džut ja kunstkihtöösed, tähtsamad kaubapartnerid Euroopa maad ja USA. 1995 käis N-s 365 000 turisti. India 1996 sõlmitud Kali jõe projekt võimaldab oluliselt suurendada energia tootmist.

neptuntigu (*Neptuna*), *uusteoliste seltsi perekond; mõnes süsteemis kuulub *tõrikodlaste, mõnes neptuntigulaste (*Neptunidae*) sgk-a. N-d elavad põhjapoolkera külmade merede rannikuvetes, nende koda on kuni 13 cm kõrgune. Sageli asustavad n-de kodasid hobumeriroosid (*meriroosilised) ja erakvähklased.

*Nesin, Aziz. Mõrvati 6. VII 1995.

Netanya [-ja], linn Iisraelis Vahemere ääres; 150 000 el. (1993). Teemandidööstus (sh. suur õlletehas). N. on asut. 1928, nimet. kaupmehe ja filantroobi Nathan Strausi (1848–1931) järgi; linn a-st 1948.

*Neumann, Václav. Suri 2. IX 1995.

Nha Trang, linn Vietnami kagurannikul Cai jõe suudmes; 263 000 el. (1989). Sadam; kalapüük, nafta töötlemine. Merekuurort; riigi ainus mereinst., meresaaduste kolledž. Linna läh. Cai põhjakaldal on neli Šiva templit (7.–12. saj.).

*Nicaragua, riik Kesk-Ameerikas; 130 670 km², 4 238 000 el. (1996), pealinn Managua (1994. a. 1 000 000 el.). Riigitahtsus on NI ja NIC. Rahvastiku iive oli 1985–95 keskm. 3,1 %, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 62 %. 1978 alanud ja 11 aastat kestnud kodusõda laostas N. majanduse. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 1,66 mrd. \$ (380 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (1,91 mrd. \$) andis põllum. 33 %, tööstus 20 % ja teenindus 46 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 963,7 %, välisvõlg 1995. a. 9,29 mrd. \$, tööpuudus 1994. a. 66 %. Kaupa veeti 1994 sisse 853 mln. \$, välja 351 mln. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on kohv, liha, puuvill, suhkur, meresaadused ja banaanid, tähtsamad kaubapartnerid USA, Saksamaa, Venezuela, Costa Rica ja Mehhiko. — A-st 1997 on president A. Alemán Lacayo (s. 1946).

Nicholson [niklson], Ben (10. IV 1894 – 6. II 1982), inglise maalikunstnik ja kujur. Alustas kubistina, hiljem saanud tugevaid mõjutusi neoplastitsismist. Tema mitmevärvilistele abstraktsetele maalidele ning reljefidele on omane arhitektooniline vormi, joonte ja pindade kooskõla.

nidekarplased (*Dysodonta*, ka *Filibanchia*), karpide selts; 13 sgk-a. N-te eesmine sulgurlihas on paljudel arengu jooksul mõõtmeilt tugevasti vähenenud; osal on ainult üks suur sulgurlihas, see paikneb karbi keskosas. Kojapoolmeid ühendab pms. lukuside. N-d elavad mere põhjal, kinnituvad selle külge büssusniitidega (*büssus) või kasvab üks kojapooli kivi või kalju külge. Noorvormid liiguvad jala abil ringi, täiskasvanuil jalg taandareneb. Toidu saavad n-d endast vett läbi kurnates. N-tel on suur töenduslik tähtsus. Tuntuimad sgk-d on *austerkarplased, *kammkarplased (13. kd.), pärlikarplased (*Pteridae*; *pärlikarbid) ja *rannakarplased.

nidikoolid (<lad *nidus* 'pesa' + *colere* 'elutsema'), **biol** 1. pesaasukad, pesaelanikud, s. o. teiste pesi asustavad loomad (pms. lüljalgsed). Leiavad pesast varju ja toitu — pesaomaniku toidujäänuseid, väljaheiteid, hallitusseeni, pesamaterjali jms. N-d on ka pesaomaniku välisparasitid (nt. kirbud). — 2. pesahoidjad, linnud või imetajad, kelle pojad arenevad pärast koorumist või sündimist pesas. N-de pojad on vähe arenenud ja abinud.

*Nigeeria, riik Lääne-Aafrikas Guinea lahe ääres; 923 770 km², 115 020 000 el. (1996), pealinn Abuja (1992. a. 298 000 el.). Jaguneb 36 osariigiks ja pealinna föderaalherrs. Riigitahtsus on NG ja NGA. Riigipea on president, kahekojaline 4 aastaks valitav parlament (Rahvuskogu) koosneb Esindajatekojast (593 liiget) ja Senatist (91 liiget). Parlament saadeti 1993 laiali, võimu haaras 25 sõjaväelasest koosnev nõukogu. Rahvastiku iive oli 1985–95 keskm. 2,9 %, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 39 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 28,41 mrd. \$ (260 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (26,82 mrd. \$) andis põllum. 28 %, tööstus 53 % ja teenindus 18 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 33,0 %, välisvõlg 1995. a. 35 mrd. \$, tööpuudus 25 %. Kaupa veeti 1995 sisse 5,59 mrd., välja 11,66 mrd. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on nafta (97,4 % väljaveo väärtusest), kakao, kautšuk ja palmiõli, tähtsamad kaubapartnerid USA, Suurbritannia, Hispaania, Saksamaa ja Prantsusmaa.

• **Ajalugu**. 1985 kukutas kindral I. G. Buhungida (s. 1941) eelmise, 1983 toimunud riigipöördega võimale tulnud M. Buhari (s. 1942). N. sisemõrksid on jätkuvalt pingestanud etnilised konfliktid, massirahutused (1991 sai surma 200, 1992. a. 1800, 1997. a. 65 in.), pol. mõrvad ja maailma suurima ulatusega korruptsioon. Parteid olid 1984–89 keelatud, seerjärele legaliseeriti 2 partei (*Social Democratic Party* ja *National Republican Convention*) tegevus, 1992 toimusid rahvuskogu ja senati, 1993 presidendivalimised, kuid võimalik olevad sõjaväelased nende tulemusi ei arvestanud. 1993 parteide tegevus keelustati ja võim läks haussa rahvusest kindrali S. Abacha (1943–98) ja tema juhitud ajutise valitseva nõukogu kätte. 1995 lisandus sellele tsiviilvalitsuse taastamise ettevalmistav nõukogu. A-st 1998 on riigi juht kindral A. Abubakar (s. 1942). Organiseeritud pol. opositsiooni (*National Liberation Council of Nigeria*, selle juhte on W. Soyinka) tegevust on julmalt maha surutud, nt. 1995 hukati Nigeri deltas tegutsevate välismaiste naftakontseemide (*Shell*, *Texaco*, *Mobil Oil* jmt.) tegevust vastustava *Movement for the Survival of the Ogoni People*'i juhtkond, sh. kirjanik ja alternatiivse Nobeli preemia laureaat K. B. Saro-Wiwa ning pagendati N. islamiusuliste juht Sokoto sultan. Rahvusv. üldsuse survele on N. suhtes rakend. kaubandusembargo, 1995 peatati N. Rahvaste Ühenduse liikmeks olek.

*Niger, riik Lääne-Aafrikas; 1 267 000 km², 9 465 000 el. (1996), pealinn Niamey. Riigitahtsus on NE ja NER. Kehtiv põhiseadus pärineb a-st 1996. Rahvastiku iive oli 1985–95 keskm. 3,2 %, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 23 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 2 mrd. \$ (220 \$ 1 in. kohta). Sisemajanduse kogutoodangust (1,86 mrd. \$) andis põllum. 39 %, tööstus 18 % ja teenindus 43 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 1,3 %, välisvõlg 1995. a. 1,63 mrd. \$. Kaupa veeti 1994 sisse 122 mrd., välja 123 mrd. CFA frangi eest. Väljaveokaubad on uraanimaak ning vähesel määral loomakasvatussaadused ja puuvill. Tähtsamad kaubapartnerid on Prantsusmaa ja Nigeeria.

• **Ajalugu**. 1989 presidendiks valitud kolonel A. Saibou (s. 1940) oli võimul a-ni 1993. 1991 legaliseeriti parteide tegevus. Toimusid massirahutused, sõjaväelaste mässud ja relvakonfliktid tuareegidega (neid juhib

From de libération de l'Aïr et l'Azawak, FLAA), nen-
degas kaanes palju inimohvriteid. 27. III 1993 toimusid
uud- ja presidendivalimised, presidendiks valiti M.
Ousmane (s. 1950). 27. I 1996 tegi kolonel I. B.
Majassara (s. 1949) riigipöörde, korraldas uued üld-
valimised (osales 11 parteid) ja on seejärel olnud riig-
pea. Belmisti presidenti toetavad parteid valimistes ei
osalenud. Rahvuskogus on enamused riigipea toetav
"Union nationale des indépendants pour le renouveau
démocratique". 8 opositsiooniparteid ühinesid Demo-
kraatia Kaitsmise ja Taastamise Rindeks (Front pour
la restauration et la défense de la démocratie, FRDD).
IMF-i nõudel on valitsuses vähenenud sõjaväelaste
osa, 1996 nimetati peaministriks Maailmapanga end.
ameinik A. B. Cissé ja saavutati kokkulepe N-i võlga-
de struktuuri korrastamiseks. A-si 1997 on peaminister
I. H. Maïyaki.
Niinistö, Lauri Salomon (I. X 1941), soome keemik,
TTÜ audr. (1990). Olnud a-si 1977 Helsingi tehnika-
ülikooli prof., a-si 1995 Euroopa Keemiaseltsiside Fü-
deratsioon (FECS) president, Euroopa Haruldaste
deratiivide Ühendamise Ühingu esistuja jpt. rahvusv.
teadusorg-de juhik. Ühendamise Ühingu esistuja jpt. rahvusv.
liste ühenduse ehituse ja omanduse ning haruldaste
muudmetallide kohta.
Niitemaa, Teodor Vilhelm (Vilho), Suri 15. VI 1991.
Nijazov, Saparmat (19. II 1940), Turkmenistani riig-
tegelane, A-si 1970 parteiõu, 1980–84 Turk-
menistani KP Ahabad linnaokomitee I sekretär, 1985–
91 Turkmenistani KP KK I sekretär, jaan-si 1990 üht-
lasti Turkmen NSV Ühiskondliku ehituse ja okt-si 1990
Turkmenistani president. Pariisi Moskvas aug. 1991
toimunud peeti kehtivat korda algusest Turkmenistani
KP ning asutati Turkmenistani Dem. Partei; N. valiti
selle esimeheks. Esimesel osasel presidendivalimis-
tel 21. VI 1992 anti üle 99,5 % häältest. Sai presiden-
dina püüdnud võitnud ning nimetati ühtlasi Turk-
menistani MNV-i esimeheks. Jaan. 1994 toimunud rah-
vaheliste pikenduste korda ametiajaga 2002. a-ni.
Nikolajev, Leon Litvinov, "Mokolajev" (13. kd.).
Nikolajev, Georgi Aleksandrovitš, Suri 18. V 1992.
Nikolajev, Targui Petrovitš, Suri 22. XI 1993.
Nikolski, Boris Petrovitš, Suri 4. I 1990.
Nikulin, Juri Vladimirovitš, Suri 21. VIII 1997.
Nippon Steel Corporation [-n-i ko: "parejän"], Jaa-
pani tööstusettevõtte, maailma suurimaid terasetoot-

jad. Peale selle toodab ehitusmaterjale ja -tarvikuid
kemikaale ja pooljuhte. Kontsern asutati 1970, kui
ühinesid Yawata Iron & Steel Co. Ltd ja Fuji Iron &
Steel Co. Ltd (asut. 1950). Keskus asub Tokyos. Toot-
misettevõtteid on 35 riigis. Käive 40 mrd. \$, töötajaid
50 000 (1995).
nivikoolid (<lad nix "lumi" + colere "elama"), lumel
elamiseks kohanenud organismid. Talvel suure sula
aegu või varakevadel tegutsesvad lumel nn. "lumekir-
bud (hooghännaalid) ja koonuliste seltsi kuuluvad pu-
tukad). Mägedes on n-e niivaalses (püsiva lumikattega)
võõndis, pms. putukad ja vetikad.
Nixon, Richard Milhous. Suri 22. IV 1994.
NKVD, *KGB (13. kd.).
noalaevlased (Arcidae), suure levilaga merekarpide
sugukond "saagihambaliste (13. kd.) seltsist; n. 200
liiki. Eriti rohkesti on liike ja isendeid troopika ja
lähistroopika madalmeredes. N-se roideline koda on
trapetsjas või ümmargune, jalg nõrk, lõpused niifad.
Söödavatest n-test on püütum kuni 12 cm pikkune
Andara broughtoni.

Nobel'i preemia, 1901–97 on füüsikapreemiaid an-
tud 154 (sh. J. Bardenheuer 2 korda), keemiapreemiaid
129 (sh. F. Sanger 2 korda), füsioloogia- ja meditsi-
nipreemiaid 165, kirjanduspreemiaid 94, rahupre-
emiaid 103 (85 isikule ja 18 org-le, sh. Rahvusv. Punase
Risti Komitee 3 korda) ning majanduspreemiaspre-
miad 42. 1997 oli igale valdkonnale määratud pre-
mia suurus 7,5 mln. Rootsi krooni.
Nogalajev, Idrits. Suri 1989.
Nokia [nokia], Oy Nokia Ab, Soome elektroonika-
tööstuse kontsern. Toodab arvutikuvaraid, side- ja jõi-
kaableid, digitaalseid telefonijagamu, mobiilitelefone
(kaubamärkid "Mobira", "Nokia" ja "Technophone")
ning satelliit- ja kaabelantenne. Keskus asub Helsingi-
marka, töötajaid 41 000 (1997). — 1865 asutati Nokia
puutöökojad. Ettevõtte on algaastail tootnud pudumas-
si, tselluloosi, paberit, trosse ja torusid ning auto- ja
jalgratareid, kummi, kummitooteid. Nüüdiseagne N. moo-
dus 1966, kui ühinesid Nokia Oy, Suomen Kunt-
tehdas Oy ja Suomen Kaapelitehdas Oy.
nomogenees (<kr nomos "seadus" + genesis "teke"),
evolutsioonipetuse darvinismikriitiline suund, mille
kohaselt elustooduse evolutsioon on seaduspäraselt ette
määratud ja seda suunavad nii organismide ehitus kui

Nobel'i preemia laureaadid

Aasta	Füüsikapreemia	Keemiapreemia	Füsioloogia- ja meditsiini preemia	Kirjanduspreemia	Rahupreemia	Majanduspreemia
1992	G. Chapuis, Pr	R. A. Marcus, USA	E. H. Fischer, USA*	D. Walcott, Saint Lucia	R. Menchú, Guatemala	G. S. Becker, USA
1993	R. Hulse, USA*	K. B. Mullis, USA	E. G. Krebs, USA*	R. J. Roberts, USA*	N. R. Mandela, LAV	R. W. Fogel, USA
1994	I. H. Taylor, USA*	B. N. Brockhouse, Kanada	M. Smith, Kanada	P. A. Sharp, USA*	F. W. de Klerk, LAV	D. C. North, USA
1995	C. G. Smith, USA	G. A. Olah, USA	A. G. Gillman, USA*	M. Rodbell, USA*	K. Oe, Jp.	J. C. Harwood, USA
1996	D. M. Lee, USA*	R. F. Curl, USA*	E. B. Lewis, USA*	S. Heaney, Iiri	S. Pines, Iisrael	R. E. Lucas, USA
1997	D. D. Osheroff, USA*	R. E. Smalley, USA*	P. C. Doherty, Austraalia*	R. M. Zinkemagel, Sveits*	J. Ramos Horta, Ida-Timor	J. A. Mirtles, Pr
1998	H. L. Stormer, SLV*	R. B. Laughlin, USA*	S. B. Prusiner, USA	D. Fo, It	J. Humé, Sbr. (Põhja-Iiri)	A. K. Sen, India

* ühise töö eest

Noalaevlased broughtoni

Majandusindeks	1990=100
1990	100 000
1991	102 000
1992	104 000
1993	106 000
1994	108 000
1995	110 000
1996	112 000
1997	114 000
1998	116 000
1999	118 000
2000	120 000

ka keskkonnaolud. Looduslikku valikut peetakse teisejärguliseks evolutsiooniteguriks, mis pms. elimineerib sobimatuid kõrvalekaldeid, kuid ei loo uusi vorme. N-le pani 1920. a-il aluse L. Berg, seda arendasid A. Ljubištšev ja S. Meien. N. esindab bioloogias K. E. von Baeri liini. Eestis on n. omandanud mõju 1970. a-il.

*Norra, riik Skandinaavia poolsaarel; 323 877 km², 4 348 000 el. (1996), pealinn Oslo. Riigitahtised on NO ja NOR. Rahvastiku iive oli 1985–95 keskm. 0,5 %, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 73 %. Välismaalased moodustavad rahvastikust 3,8 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 136,1 mrd. \$ (31 250 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (145,95 mrd. \$) andis põllum. 3 %, tööstus 35 % ja teenindus 62 %. Inflatsioon oli 1985–95. a. 3,1 %, tööpuudus 1996. a. 4,9 %, välisvõlga ei ole. Eeskätt Põhjameri nafta- ja gaasitoodangu tõttu on N. majanduskasv olnud 1990. a-il kiire ja suur. Kaupa veeti 1996. a. sisse 221 mrd. krooni, välja 316 mrd. krooni eest. Tähtsad väljaveokaubad on nafta ja maagaas (kokku 55 % väljaveost; 1998. a. okt-s avati Põhjameri gaasimaardla ja Dunkerque'i vahel maailma pikim (860 km) veealune gaasijuhe), tselluloos, paber, kala ja metallid. Peamised kaubanduspartnerid on Suurbritannia, Saksamaa, Holland, Rootsi, USA ja Taani. 1996 külastas N-t rohkem kui 3,3 mln. turisti. — 1994. a. rahvahääletus hülgas liitumise Euroopa Liiduga (52,2 % vastu). N. Töölispartei on sõjajärgseil a-il N. suurim partei. Peaminister on 1990–96 olnud G. Brundtland, 1996–97 T. Jagland (s. 1950), okt-st 1997 K. M. Bondevik.

North [no:θ], Douglass Cecil (5. XI 1920), ameerika majandusteadlane, prof. (1952), uue institutsiooni-ökonomika rajaja. Lõpetanud California ülikooli (1942). Töötanud 1950–82 Washingtoni, Rice'i ja Cambridge'i ülikoolis. A-st 1983 Washingtoni ülikooli emeritprof. N. on uurinud majanduslikult edukate ja ebaedukate riikide erinevusi ja edukuse seost institutsioonidega. Ta laiendas tehingukulude käsitlust poliitika valdkonda ja vaatles selles toimuvat kui eriturgu. Uurinud ka USA maksebilanssi ning sisse- ja väljaveo hinnaindekseid a-il 1790–1860 ning merelaevade tasuvusindekseid a-il 1600–1914. Nobeli preemia 1993 (koos R. W. Fogeliga). T: *The economic growth of the United States, 1790–1860* (1961); *Structure*

and change in economic history (1981); *Institutions, institutional change and economic performance* (1990).

nugiahel, parasiitoiduahel, *toiduahel, milles iga järgmise lülisse kuuluv organism parasiteerib eelmise lüli organismil või organismis, tarbib tema elusaid kudesid. Toiduahela tarbijate suurus väheneb ahela lõpu suunas, sageli on viimaseks lülis bakteriofaag; nt. parasiitaim — taimemahla imev putukas — putukat tõvestav bakter — bakteriofaag.

numeroloogia, inimese elukäigus ja iseloomus avalduvate kosmiliste arhetüübiliste rütmide uurimine tema sündidaatumit moodustavate arvude tõlgendamise varal. Tähtsuse rikkad on tüve- (sünnikuupäev) ja eluteenumbriid (sünnikuupäeva, sünniku ja -aasta numbrite ristsumma). N. lähtealuseks on praktilises *kabalas kujunenud tõekspidamised, mis on mõneti rööpsed *astroloogiaga.

B: M. Koplus. *Kosmilised numbrid*. Tln., 1992; P. Lempiäinen. *Arvude sümbolika*. Tõlge sm. k. Tln., 1995.

*Nurejev, Rudolf. Suri 6. I 1993.

Nurmi, Esko Viljo (30. XII 1931), soome loomaarstiteadlane, EPMÜ audr. (1996). Olnud 1970–74 Helsingi veterinaarkõrgkoolis toiduainete hügieeni prof., 1974–89 veterinaaria ja toiduainete inst-i dir. ja a-st 1989 peadir. Uurimusi soolestiku mikrofloora, toiduainete hügieeni, lihatoodete tehnoloogia ja toidumürgistuste kohta. Loonud lindude salmonelloosi tõrje preparaadi „Broilact“. — Eestis korraldanud salmonelloositõrje- ja lihakontrollialast väljaõpet ning aidanud kaasa toiduainete kontroll-laboratooriumide loomisele.

nõelkõis (*Epipremnum*), jõulise kasvuga igihaljaste liaanide perekond võhaliste sgk-st; eri käsitluste järgi 8–25 liiki Kagu-Aasia troopikas ja Vaikse ookeani saartel. Lääkivad nahkjad lehed on noortel taimedel 10–15 cm pikad, terveservalisel, munajad või südajad, täiskasvanud taimedel kuni 50 cm pikad, enamasti sulgjad või mulgustunud; vartel on rohi- ja õhujuuri. Tõlvikõisikut ümbritseb kollakas, roheline või purpurne paatjas kõrgleht; vili on lihakas mari. Tuntaimena hästi tuntud kuld-n. (rahvapärastele terviseks) on sulgja n-e kollasekirjude lehtedega noorusvorm (*E. pinnatum* 'Aureum'). N. on soojailembene ja järskude temperatuurikõikumiste suhtes tundlik, ta vajab valget, otsese päikese eest kaitstud kasvukohta, kuid lepit ka poolvarjuga. ◀

Nüsslein-Volhard [-lain-folhart], Christiane (20. X. 1942), saksa bioloog, geneetik. On Tübingenis Max Plancki Arengubioloogia Inst-i teadlane. 1970. a-il töötas koos E. Wieschausiga Heidelbergis Euroopa Molekulaarbioloogiainstituutis. Nad identifitseerisid ja klassifitseerisid geenid, millel on oluline tähtsus kehaosade ja keha üldplaani moodustamisel loote varases arengujärgus, ning tegid kindlaks geenirikked, mis võivad põhjustada füüsilist invaliidistumist. Nobeli preemia 1995 (koos E. B. Lewis ja E. Wieschausiga).

*Ochoa, Severo. Suri 1. XI 1993.
1982–91 Reykjavíki linnae, a-st 1991 Isestisvus-
partei esimene ja peaminister.

Odin Teater, Skandinaavia teatrikeskus, asut.
1964 eksperimenditeatrina Oslo, a-st 1966 tegutses
Taani väikelinna Holstebro kuu Skandinaavia Naide-
miskunsti Teater-Laboratoorium. Raja ja vaimne juht
on E. Barba. O. T. tekitab teadusliku uurimistööga,
korraldab rahvusv. seminar, tema kirjastus annab väl-
ja ajakirja ning teatriteooria- ja näitlemistehni-
kaalaseid mt-id, tekitab ka õppefilme. Lavastused
suunivad kollektiivse analüüsi ja improvisatsiooni tu-
lemusel („Mina isa maja“, F. Dostojevski teoste põh-
jal, 1972; „Brecht muik“, impressioon B. Brechti tee-
madel, 1980), viimase ajal on lavastatud rahvakultuu-
rist ja *commedia dell'arte* st mõjund kehaliisete te-
gevusele rajatud vaimundude osatähtsus. Teatrikunstis-
sotsiaalse osa esiletoomiseks osutakse kontakti kau-
gete kultuuride ja teatriteooria publikuga.

*Oe, Kenzaburo. Nobeli preemia 1994.
Ogamelon (*Coccyzus meruliferus*), rohtum kurgi pe-
rekonast, pärineb troopilisest Aafrikast. Vartel köit-
raad, tugeva kuni 6 mm paksuse koorega 7–20 cm
pikkune silindrilise või on ovaalne, rohelise sülgas
viljalihaga on hapukamagus. Viljad säilivad hästi (6–
9 kuud t^o +9 °C), kui need lõigatakse valmimise algu-
ses (siis, kui rohelised viljad hakkavad värvuma kolla-
seks; valmimise on nad erandit). Suuruse viljalihaga koos
seemnetega poolitud viljadest lastega võttes (soovi
korral maitsetatakse sülgaga). Viljalihaga kasut. puu-
viljasalatites, kokteilides ja jooke. Vilju võib säilita-
da pikka aega sülgakülmikus. – O-i tunnuse juba
3000 aastat, tema rohelise viljalihaga sai alguse 1981
Us-Meremal, kui seda hakkas seal välja vedama
kiwano nime all. Us-Meremal oli perekond Morris
loomud o-i viljalihaga aprikooside ja tegehind pöi-
mendusega (*sektisoon) vilja valmimise ja maitse-
omaduste parandamiseks. Tänapäeval viljelakse teda
eksportiks ka Vahemerepiirkonnas, Lõuna-Aafrikas, Kee-
nias jm. ▶

oherdkarplased (*Pholadidae*), keskmise või suure
soolusega merevee karpide sugukond *päriskarbiliste
seltsist. O-d elutsesvad karpide, mille nad puurivad
kaljudesse, lubjakivisse, liivakivisse ja savisse, ka ve-
siehitistite puitu ja betooni. Nende ebasümmeetriline,
paljudel 10–12 cm pikkune teravate ogaate roietega
koda on keeruka ehitusega. Kojapoolne kinnituvad
teineteise külge sulgurlihaste abil ning koda saab puu-
rimise ajal mitmel moel liikuda. Jalge on lühike, toetub
puurimise ajal käiguseimitele. O-tele eluviisidelt ja sus-
temaatilistelt lahedane on puuoherdplaste (*Tere-
dinidae*) sgk. ▶

okaskunellased (*Platacanthomyidae*), Lõuna-India
*nätiliste sugukond või alamsgk.; 2 prt-a (kummaski
1 liik). O-te tüüpikkuus on 7–21 cm ja sabapikkus
7,5–13,5 cm. Okaskuneli (*Platacanthomyia lasti-
nus*) ulatub katavad tihedasti teravad lamedad ok-
kad, aluskarvastik on pehme. Alapoolel on okkad vä-
ga

hem ja need on väiksemad. Saba lõpeb tiheda tüliga.
O-d elavad metsastes orgudes, söövad puuvilju, seem-
neid, võrseid ja taimnjuuri. Mõnel pool on neid nii
palju, et nad kahjustavad istandikke.

*Okeania (ingl *Oceania*, pr *Oceanie*). Väikse ookea-
ni saarorohke kesk- ja edelaosa; 1 266 000 km², u. 13
mln. el. (1994). Prantsusmaa tege 1966–96 Gambia'i
saarte Mururoa atolli tuumakatsust.

O'Keefe [auki:], Georgia (15. XI 1887 – 6. III
1986), ameerika maalikunstnik, USA modernismi ra-
jajad. Tugevate kontuuride ja selgete värvipindadega
fotoreal. maalides on varjatuil nii religioosid kui ka
seksuaalsid sümbolite. Eriti tuntud on tema suure-
mõõtmelised lille- ja taimemaailad.

*Okudžava, Bulat. Suri 12. VI 1997.
Olah [o:lah], George Andrew (22. V 1927), ungari
partioju ameerika keemik. Olnud a-st 1965 prof. Cle-
velandis ja a-st 1977 Los Angeleses (Lõuna-California
Ülikoolis). Avasas ja eraldas 1962 süsivesinikevaha-
lises reaktsioonis tekkinud laenguga vahendühend
Nobeli preemia 1992. T: *Carbo-
cations and electrophilic reactions* (1973), *Cage
hydrocarbons* (1990), *Hydrocarbon chemistry* (1995).

Olmalik, *Almalik, tööstuslinn Usbekistanis;
116 400 el. (1991).

Olongapo, linn Filipiinidel Luzoni läänerannikul
Subici lahe ääres; 193 000 el. (1990). Sadam, turismi-
linn ja merekuurort. Linnaregion on soodustatud O.
naabruses asuv USA mereväebaas. Linn a-st 1966.

*olümpiamaängud, XXVI suveo-d peeti 1996 Atlanta
ning XVII talio-d 1994 Lillehammeris ja XVIII talio-d
1998 Naganos. XXVII suveo-d peetakse 2000 Syd-
ney's, XXVIII 2004 Ateenas ja XIX talio-d 2002 Salt
Lake City's.

*Omaan, Omaani Sultaniriik, riik Araabia pool-
saare kaguosas; 212 457 km² (teiste andmetel 309 500
km²), 2 302 000 el. (1996), pealinn Maskat (Masqat).
Hõlmab ka Kunta Murta saared (5 saart, kokku 72
km²). Riiugitähised on OM ja OMN. Rahvastiku live oli
1985–95 keskm. 4,5 %, hinnarahvastiku osatähtsus
1995. a. 13 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995.
a. 10,58 mrd. \$ (4820 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse
kogutoodangu (12,1 mrd. \$) andis põllum. 3 %, töös-
tus 48 % ja teenindus 49 %. Inflatsioon oli 1985–95
keskm. –0,2 %, välisvõlg 1995. a. 3,1 mrd. \$, tööpui-
dus 1993. a. 12 %. Kaupa veeti 1993 sisse 4,1 mrd. \$,
välja 5,43 mrd. \$ cest. Peamised väljavõetud on
nafta (77 % väljavõet), kala, dahlid, vask ja pärlid.
Tähtsamad kaubapartnerid on Jaapan, Korea Vabariik,
Araabia Ühendemiradid, USA ja Singapur.

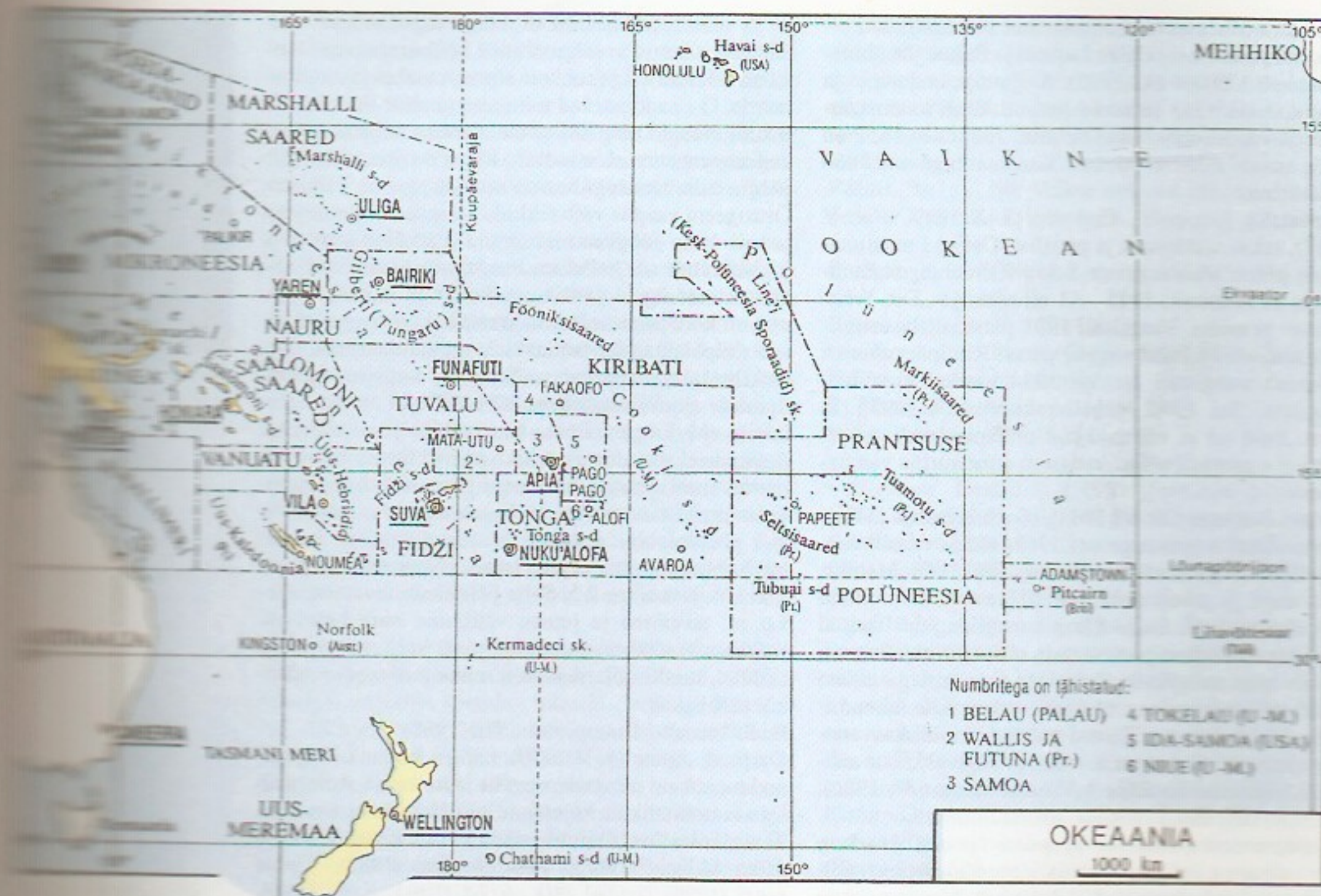
*Onetti, Juan Carlos. Suri 30. V 1994.
Ontario [ontjəri:], linn USA-s Californias Los
Angeleses idas; 139 000 el. (1992). Rahvusv. linnu-
jaam; elektrotehnika-, lennuki-, õmblus- ja ehitusma-
terjalitööstus. Tsitrusviljade ja veinikaubandus (linna
läh. on maailma suurimad viinapuuvistandusid). O.
Motor Speedway (avatud 1970) peetakse 500-km
autovõidusõitu. O. on asut. 1882, linn a-st 1891.

Oherdkarplased
sõrmjas oherdkarplase
las dactylus) + *crispata*

Ogamelon

ookeani keskmäestik, maailmamere põhja pinnamoe suhteliselt kitsas ja pikk, tugevasti liigestunud suurvorm, paikneb hrl. ookeani keskosas; laius kuni 2000 km, suhteline kõrgus 1000–4000 m. O. k-d seonduvad kõiki ookeane läbivaks, u. 75 000 km pikkuseks (maakera pikimaks) ühtseks mäestiküsteemiks. O. k-e hulka kuuluvad Põhja- ja Lõuna-Atlandi mäestik, Kesk-India ahelik (koos Araabia-India ehk Carlsbergi ahelikuga), Põhja-Jäämeres paiknev Gakkeli ahelik ja Vaikse ookeani Idakerge (paikneb erandlikult ookeani idaosas). Mõningad o. k-e kõrgeimad tipud ulatuvad vulkaaniliste saartena (Tristan da Cunha, Bouvet, Saint Helena, Lihavõttesaar) üle veepinna. O. k-le on iseloomulikud suured põikmurrangud ja -nihked, tegev-vulkanism ja sagedased maavärinad, enamasti ka piki mäestike teljeosa kulisjalt paiknevad riftiorundi (*rift) kigud. O. k-d on tekkinud maakoorelaamade lahkne-mise tagajärjel.

Oral, *Uralsk.

orienteerumissüsteem, auto seadmestik, mis pärast sihtkoha määramist võrdleb auto tegelikku liikumist laserketale salvestatud teedekaardi optimaalse marsruudiga ja annab juhile kas kuvaril või häälega suuniseid ning valib ka võimalikke ümbersõite. Satel-litside ja kompassi vahendusel määratakse vajaduse korral auto asukoht, nt. kui autot on vahepeal laeval teisaldatud.

oribi (*Ourebia ourebi*), Aafrikas Saharast lõuna pool elinev *kääbusantiloplane. Keha on nõtk, pikkus 92–110 cm, õlakõrgus 50–67 cm. Jalad on pikad. Sarved (sargid, pikkus 8–18 cm) on ainult isastel. O-d söövad põhil. rohtu; neid on säilinud pms. rahvusparkides.

d'Ormesson [-so], õieti Lefèvre d'Ormesson, kirj. Jean (16. VI 1925), prantsuse kirjanik, Prantsuse Akadeemia liige (1973). Olnud 1950–92 UNESCO Rahvusv. Filosoofia ja Humanitaarteaduste Nõukogu peasekretär, a-st 1992 selle president; a-st 1971 antro-

poloogiaajakirja „Diogenes“ peatoim., a-st 1976 „Figaro“ peadir. Avaldanud autobiograafiasugemisi, inimsaatusi ajaloosündmuste taustal vaufilevaid romaane. T: rom-d *Impeeriumi au* (1971), *Jumala meele järgi* (1974), *Vagabund aukliku vihmavarja all* (1978), *Jumal, tema elu ja teosed* (1981), trilooogia *Õhtutul* (1985), *Kõik on hullud selle järele* (1986) ja *Õnn San Miniato* (1987), *Igavese juudi laulu* (1990). 4

Orša kõrgustik, *Valgevene kõrgustik.

ortomüksoviirused (*Orthomyxoviridae*), kolmest perekonnast (*Influenzavirus-A*, *-B*, *Influenzavirus-C* ja nn. *Thogoto*-laadsed viirused) koosnev *viiruste sugukond. O-d on üheaheelalise ribonukleiinhappegenoomiga, rakumembraanilt pärineva ümbrisega sfäärilised (Ø 80–120 nm) viirused. A- ja B-influenzaviiruse koostises on hemaglutiniin ja neuraminidase, C-viiruse koostises ainult hemaglutiniin. Kõik kolm influent-saviirust põhjustavad inimese griepideemiaid, A-viirused tekitavad haiguspuhanguid ka sigadel, hobustel, partidel, kanadel, kalkunitel ja naarisatel. Influenza-viirused levivad pms. piisknakkusena. *Thogoto*-laadi viirusega nakatavad inimest punggid.

Osasco [-ku], linn Brasiilias Rio Tietê ääres, São Paulo läänepoolne eeslinn; 567 000 el. (1991). Metallurgia, toiduaine- (eriti liha-), masina- (sh. autoosad, vagunid), tekstiili- ja keemiatööstus.

*Osborne, John. Suri 24. XII 1994.

Osheroff [ošerof], Douglas Dean (1. VIII 1945), ameerika füüsik. Olnud a-st 1987 Stanfordi ülikooli (Californias) prof. Avastas 1972 heeliumi vedela isotobi ^3He ülivoolavuse ja 1980 antiferromagnetilise tuumaresonantsi kondenseerunud isotobis ^3He . Nobeli preemia 1996 (koos D. M. Lee ja R. C. Richardsoniga).

OSI-mudel (<ingl open system interconnection architecture 'avatud süsteemide ühendamise arhitektuur'), *arvutivõrk (13. kd.).

Osóbka-Morawski, Edward. Sünd 9. I 1997. Osõmo, linn Kesk-Tšiihis Damasi ja Rahue jõe ühine-
miskohal; 129 000 el. (1992). Karjaturg; toiduaine- ja
puidutööstus. O-st lähtuvad turistikid Tšiihi looduskau-
misse järvepiirkonda. Linn on asut. 1553, a-st 1852 on
linna asunud rohkesti sakslasi. Kannatas tugevasti 1960
maavärinas.

Ossietsky [ossjétski], Carl von (3. X 1889 — 4. V
1938), saksa ajakirjanik ja patoloog. Osalet I maailma-
sõjas, pärast sõda tegutses Saksa Rahuvähiüksus Ham-
burgis ja Berliinis. 1926—33 oli ajakirja „Die Welt-
bühne“ peatoim. Vangistati 1931 patoloogilise artikli-
te pärast, oli 18 kuud vangis, pärast Riigipäevaühooone
põlemist vangistati taas ja 1934 saadeti koondus-
laagrisse. Sai 1936 Nobeli rahupreemia (1935. a.
ceest), kuid tal ei võimaldatud preemiat vastu võtta.
Rahvusv. protesti mõjul vabastati enne surma vangis-
tusest.

Osten, Suzanne (20. VI 1944), rootsi lavastaja ja teat-
rijuht. Alustis teatritegevust 1963, töötas esmalt mit-
mes Rootsi alternatiivteatritrupis, lõi 1968 Malmö
oma truppi ja juhtis seda a-ni 1971, a-st 1971 olnud
Stockholmi teatri *Unga Klara* kunstiline juht. Tuntud
kriitilise suhtumise poolest laste olukorda ühiskonnas,
püüab oma traagiliselt lõppevate lavastustega aidata
lastel mõista kasvua- ja elusituatsiooni, vanemate lahku-
neku jlm. probleemide. Tõnuv eendust ka täiskasva-
tele, peateemaks vanemate võim ja vägivald laste suh-
tes. Lavastanud ka filme („Vennad Mozartid“, 1986).
Võitnud hulgalt rahvusv. teatriauhindu.

osteoporoos (<osteo- + kt poros 'poor'), luukoe
hõrenemine, luu-urbumine, süsteemne haigus, mil-
le puhul luud muutuvad järk-järgult hõredamaks ja
rabedamaks. Normaalse luukude uuenen pidevalt
(*luukoe ainevahetus, 13. kd.), see on vajalik nii luude
kasvamiseks kui ka väikeste koormuspragude paranemiseks.
Kasvua- ja uuenen luu kiiremini kui lammutub, va-
rased täiskasvanueas on mõlemad protsessid tase-
kaalus, vanemas eas on lammutumise kiiremini kui uue
koe teke ning luu muutub hapramaks. Mõningi määral
hõreneb luu vananedes kõigil, seepärast peavad vane-
mad inimesed vähima suuri kehast pingutusi. Need
põhjustavad luu mikromure, mis hõreneva luu puhul
ei parane ning võib tekkida luumurd. Menopausis nais-

Paapua Uus-Guinea, Paapua Uus-Guinea
Iseisvusriik, mik Okeaanias; 462 840 km²,
4 400 000 el. (1996), pealinn Port Moresby. Rii-
sed on PG ja PNG. Rahvastiku arv oli 1985—95 keskm.
2,2 %, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a 16 %. Rii-
kogutoodangu maksumus oli 1995. a 4,98 mrd \$ (1160
\$ 1 in. kohta), sisetoodangu kogutoodangust (4,9 mrd
\$) andis põllum. 28 %, tööstus 44 % ja teenindus 28 %.
Inflatsioon oli 1985—95 keskm. 4,6 %, valitsvõlg 1995.
a 2,43 mrd \$. Kaupa veeti 1992 sisse 1,5 mrd \$, välja

tel ja vanemad meesed on kõige sagedasemad reie-
luukaela murdud ja selgroolülide kokkuvajumine. Las-
tel on o-i tõttu kõige rohkem sõrme-, varba- ja rangluu-
mure. O-i soodustavad loomulise ja elustiili vead. Ka
luukoe ainevahetusest ebaproportsionaalselt suurenenud
põhjustada naissoo hormooni östrogeeni vähenemine.
Östrogeeni vähenemine võib tekkida naispikamaajooksjatel
ja neil, kelle söögiisu on häiritud (närviline isutus või
liigsooimise) või kellel on menstruaaltsüklihäired. O-i
ohtu suurendavad pärilik soodumus ja mõned haig-
sed, nt. kõik peensoole limaskestas kahjustusega haig-
sed (hüpolaktaasia, isohiaktia), reumatoidartriit, kõr-
valkilpnäärmehaigused, suhkurtõbi, hüpertoonia, hüpö-
lipiidide ainevahetushäired. O-i alaliigid on osteoma-
laasia ehk luupõhjus (sh. rahhiit) ja osteoporeenia
(luukude ei moodustu pärtiilise puuete tõttu). Ka mõne
ravimi (neerupärase hormooni preparaadid, langeto-
veravimid) tarvitamine võib soodustada o-i. Nüüdis-
ajal põetakse o-i eelkõige arenenud maailas, haigus
tekib paljudel juhtudel juba lapse- või noorukieas (noo-
ruki ehk juveniilne o.). Selle põhjuseks arvatakse ole-
vat nt. täispiima ja juustu vähenemine ning kaltsiumi
väljutamist toidustavate ainete (müst kohv, tsitruseliste
mahlad, keedusoolatarkas toit) rohke tarvitamine, alko-
hol ja tubakas.

Oz [ots], Amos (4. V 1939), israelli kirjanik. Kirjuta-
nud menukaid romaane, novelle ja lastearmatuid, mil-
les on realistlikult kujutatud elu tänapäeva Israelis.
Tema teoseid on tõlgitud paljudesse keeltesse. T: rom-
anid *Minu Miliat* (1968), *Täiuslik rahu* (1982), *Tunda*
naisi (1989) ja *Ära ütle, ei öö* (1994, e. k. 1998),
novellikogus *Surmam* (1971), lastejutustus *Soumchi*
(1978, e. k. 1998), esseekogus *Israeli* (1983) ning
Israeli, Palestiina ja rahu (1994).
Oxnard [oksna:'d], linn USA-s Lõuna-Californias Los
Angelesest läänes; 152 000 el. (1994), O-Ventura lin-
nastus 480 000 el. (1990). Masina- (sh. lennukiosad,
raketitehnika), tekstiil- (sh. lennukiosad, haigis-
ru-, konservi-), naftatööstus- ja keemiatööstus, haigis-
elamute valmistamine. Linnas on Channel Islandi rah-
vusmonumendi keskus, linnast 8 km kirdes lennuväl-
bas. O. on asut. 1898, linn a-st 1903.

A. Oz

Port Moresby	20. saj. lõpp
Lac	20. saj. lõpp
Madang	20. saj. lõpp
Wewak	20. saj. lõpp
Goroka	20. saj. lõpp
1994	20. saj. lõpp

City Medium

Brush 455

Arial Normal

Times New Roman

20. saj. lõpp

Shelley Allie

abielu). P-e eeldus on teineteise äratundmine. P. on tavaline imetajail ja lindudel, harvemini kaladel. Pärast poegade iseseisvumist p. paljudel katkeb; kestva p-ga loomi nimet. ainuabielulisteks.

paaritumine, erinevast soost loomade ühinemine, mis võimaldab suguhendust (*kopulatsiooni) ning viljastumist. P-se tagavad eriomased käitumistavad (*kõsimiskäitumine; 13. kd.).

paarsuskontroll, arvuti sisekontroll, mille puhul kahendarvudele lisatakse kontroll- (paarsus-) bitid nii, et tekiks nt. paaritud arvud. Seda tingimust kontrollib arvuti, nt. pärast andmete edastamist kettalt mällu. **paberlaevuke** (*Argonauta*), troopiliste ja lähistroopiliste pelaagiliste kaheksahaarmeliste peajalgsete perekond; 4–7 liiki. Emased on keskm. 10 cm, isased 1 cm pikkused. Emastel on kuni 30 cm pikkune väliskoda (teisene moodustis), mis talitleb haudekambrina. Isastel murdub pikk sugurakke kandev sugutushaare ehk hektokotüül, mis ujub iseseisvalt ja otsib emaslooma, et seda sugutada. P-d sigivad elu jooksul mitu korda. Öösel tõusevad nad ülemistest veekihtidest pinnale ja triivivad; söövad ujuvaid limuseid. III. *kaheksahaarmelised.

Paderborn [pa:-], linn Saksamaal Põhja-Rein-Vestfaalis Lippe lisajõe Paderi ääres; 135 000 el. (1997). Masina-, metalli-, keemia-, tekstiili-, trüki- ja õlletööstus. Ülikool (asut. 1819), kat. peapiiskopi residents. Kannatas tugevasti II maailmasõjas, palju ehitisi on taastatud. Tähtsamad ehitismälestised on renessansstiilis raekoda (1613–16), barokne frantsiskaani kirik (1681), jesuiidi kirik (1682–86) ja katedraal (11.–13. saj.). — Esmamaining 777, sai 1294 hansalinnaks. Karl Suure ja paavst Püha Leo III kohtumisel P-s a. 799 pandi alus Saksa-Rooma riigi asutamisele.

Paik, Nam June (20. VII 1932), korea päritolu ameerika videokunstnik. Tema korraga mitmel monitoril esitatavates videotel on taotletud aja, ruumi, liikumise ja hääle koostõju. Buddha-ainelistes teostes valdab rõhutatult mediteeriv suhtumine ajaloosse ja kujutatavasse.

pakaraanlased (*Dinomysidae*), näriliste sugukond; liike üks — *pakaraan* (*Dinomys branickii*). Pakaraan elab metsastel mägi-aladel Kolumbiast Lääne-Boliiviani 240–2000 m ü. m.; tüvepikkus 73–79 cm, koheva saba pikkus ligi 20 cm, mass 10–15 kg. Seljapool on must või pruun kahe valge laia triibuga, külgedel valged täpid. Alapool on hele. Pea on suur, jäsemel lühikesed. Ronib puu otsas osavalt. Sööb taimset toitu. See haruldane loom avastati alles 1873, loomaaeda viidi esimest korda 20. saj. alguses.

pake, vernatsioon, väljakujunemata lehtede paigutus pungas (pungap.) või õienupus (õiep.). Pungas või õienupus olevate noorte lehtede keerdumise, rullumise ja voltumise moodus on mõne taimerühma puhul oluline süstemaatikatumus.

*Pakistan, riik Lõuna-Aasias; 796 095 km², 139 973 000 el. (1996), pealinn Islamabad. Riigikeel on urdu keel, riigitähtsed PK ja PAK. Rahvastiku iive oli 1985–95 keskm. 3,0 %, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 35 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 60 mrd. \$ (460 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (60,65 mrd. \$) andis põllum. 26 %, tööstus 34 % ja teenindus 50 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 9,3 %, tööpuudus 1995. a. 8 %, välisvõlg 30,15 mrd. \$. Kaupa veeti 1995 sisse 363 mrd. ruupia, välja 253 mrd. ruupia eest. Peamised väljaveokaubad on tekstiili- ja nahatooted, puuvill, nafta- ja naftasaadused, tähtsamad kaubanduspartnerid USA, Jaapan ja Saksamaa.

pakkimine, inf andmete teisendamine kujult niisuguseks, et nad salvestusel või edastusel võtavad vähem ruumi. Nt. asendatakse teksti ja tabelite puhul tühikud ja sageli korduvad sõnad või sõnaosad mingi lühikese

baidikombinatsiooniga. Lahtip-l teisendatakse andmed esialgsele kujule. P-ks ja lahtip-ks rakend. sellekohaseid programme või teeb seda kasutajale märkamatu rakendusprogramm salvestamisel või faili lugemisel (sel juhul nimet. neid tihendamiseks ja dekompressimiseks).

Palau, Belau, riik Vaikse ookeani lääneosas Mikroneesias Karoliinide lääneosas.

Pindala	508 km ² (teistel andmetel 458 ja 487 km ²)
Rahvaarv	17 000 (1994)
Pealinn	Koror (Oreor; 1994. a. 19 600 el.)
Haldusjaotus	16 osariiki
Riigikeeled	belau ja inglise keel
Riigitähtsed	PW, PLW

• **Riigikord**. Kehtib 1. I 1981 jõustunud põhiõigus (1992 täiendatud). Riigipea ja valitsusjuht on otsesel valimisel 4 aastaks valitav president. Seadusandlik võim kuulub kahekojalisele parlamentile Rahvuskongressile (*Olbiil era Kelulau*); Senatis on 14, Saadikutekojas 16 liiget (igast osariigist üks). Täidesaatev võim kuulub presidendile ja valitsusele. Igal osariigil on valitav kuberner ja kohalik seadusandlusorgan.

• **Loodus**. P. koosneb Palau saareriistast, neljast omaette paiknevast korallsaarest (Sonsomi, Merit, Palo Anna, Tob) ja Heleni korallrahvast. Palau saarestiku suurimad saared Babelthuap (Babeldaob; 368 km²) ja Koror (Oreor; 8 km²) koosnevad osalt lahja-, osalt vulkaanilistest kivimist, suuremad saared on mägisel (Koror kuni 628 m). Valitseb mereline troopiline kliima, keskm. t° on Kororis 28 °C, sademeid on 3500–4000 mm/a ja neid toob pms. edelamussoon, sageli on taifuune. Suuremate saarte tuulepealseil nõlvul on vihmametsa, tuulealuseil nõlvul savanne, rannikul mangroove. Korallsaartel kasvab kookospalm. Peleliu (Beliu) saarel elutseb krokodill, rannikumeres meremadusid ja dugonge. Angauri (Ngeauri) saarel leidub boksiti.

• **Rahvastik**. P. u. 350 saarest on asustatud 11. Põlisrahvastiku (83 % elanikest) moodustavad mikroneesia ja melaneesia päritolu belaulased. Enamik siserahvannid on filipiinlased, vähem on jaapanlasi, hiinlasi ja ameeriklasi. Usklikud on valdavalt kristlased (sh. 41 % katoliiklased, 25 % protestandid). Suurem osa rahvastikust (71 %) elab Korori saarel, seal on ka ainus linn Koror. Uus pealinn kavandatakse rajada Babelthuapi (Babeldaobi) saarele.

• **Majandus**. P. on põllum. maa. Kasvat. kookospalmi, leiva- ja kakaopuud, banaane, maniokki, banaanit, taro ja suhkruroogu. Loomakasvatust (veised, sead, kitsed) on vähetähtis. Püütakse kala ja molluskeid. Oluliselt majandusharuks on saanud turism; 1995 külastas saari 40 000 turisti. Mnt-id on 61 km (1994). Babelthuapi (Babeldaobi) saarel on rahvusv. lennujaam. U. 90 % riigi tulust moodustab USA majandusabi. Välja veetakse koprat, kookosõli, molluskeid ja kalatooted, peamised kaubapartnerid on USA, Jaapan ja Austraalia. — P. saared avastas 1543 hispaanlane R. López de Villalobos (srn. 1547). 1686 kuulutati kogu *Karoliinide saarestik Hispaania valduseks. A-st 1899 kuulusid saared Saksamaale. 1919–44 kehtis Jaapani mandaat, 1947 anti P. ÜRO haldusmagna USA haldusse. 1979 eraldati P. Karoliinidest. 1981 moodustati sellest USA-ga assotsieerunud, omavalitsusega P. Vabariik, mis 1. X 1994 kuulutati sõltumatuks. 1982 sõlmitud ja 1993 rahvahääletusel heakskiidetud lepinguga tagab riigi julgeoleku USA. 15. XII 1994 võeti P. ÜRO liikmeks. President on a-st 1993 K. Nakamura.

paljaslõpuselised (*Nudibranchia*). *tagalõpuseliste tiigude selts või alamsekt; u. 40 sgk-a ja üle 200 prk-a. P-d elavad merede litoraalil ja abüssaalis, nad on rööv-

loodus; pikkus kuni 20 cm. Koda ja mantlitoos on naadarennud, lõpus on teisesed. P-d on enamasti eredavärvilised, paljudel on kehal väljakasvaid ja järelhappu (DNA)-viiruste rühma kuuluvad, nii inimese kui ka loomade hea- ja pahaloomulisi naha- ja limaskestade kasvajaid põhjustavad väikesed viirused. Inimese papilloomiviirust (IPV) on teada üle 70 tüübi, neist tekitavad teravaid kondilooma IPV 6 (a-f), 11 (a, b), 16, 18 ja 34. Paljud IPV-d (tüübid 16, 18, 39, 51, 52 jt.) tekitavad emakakaelavähki, osa neist (nt. tüübid 16 ja 18) ka peenisevähki. Kliinilisest vormidest on sagedasimad teravad kondiloomid, suguelunditel või pärakupõlvele tekivad lühikarvad (subkliiniliselt) kulgevale IPV-geniituaalnakkuhaigusele on iseloomulik nn. sissekasvav kondiloom, mis võib avalduda vaid limaskestas-genitaalnakkuhaigusele (subkliiniliselt) kulgevale IPV-duslikult 9 prov-ks ja indiaani reservaatidiks. Riigitihtis on PA ja PAN. Rahvasitiku üve oli 1985–95 keskm. 1,9%, limarahvasitiku osatähtsus 1995. a. 56%. Riigikogutoodangu maksumus oli 1995. a. 7,24 mrd. \$ (2750 \$ 1 in. kohta), sisetoodangu kogutoodangust (7,4 mrd. \$) andis põllum. 11%, tööstus 15% ja teenindus 74%. Inflatsioon oli 1985–95. a. 1,7%, välisvõlg 1995. a. 7,18 mrd. \$, tööpuidus 1995. a. 14,9%. Kaupa veeti (arvestatud on ka P. kanali tsiooni) 1995. a. sisse 7 mrd. \$, välja 6,2 mrd. \$ eest. Peamised väljavahetuskavad on banaanid, garmelid, rõivad ja suhkur, tähtsamad kaubapartnerid USA, Saksaamaa ja Jaapan. Vastavalt USA-ga sõlmitud lepingule on P. kanali tsiooni P. valdusse mineku tähtaeg 1. I 2000. — President on a-st 1994 E. Pérez Balladares (s. 1946).

Pangakaart, pangaga emiteeritud nimeline, pangakonto omaniku tunnuskoode ja kindla kehtivusajaga kaart, nüüdisajal htl. plastkaart. Annab õiguse võtta raha-automaadist ja kaarti tunustavatest pankadest välja sularaha (automaadikaart) ning tasuda kauba ja teenuse eest (maksekaart). P-i vabal saab üürida autot lisatagatiseta, võtta reisikindlustust ja avada turvalukku. P-eristatakse kasutuskoha (riigisisene või rahvusv.), kuuvuuse (isiklik, pere- ja asutuse kaart) ja kliendi maksumise heikel kontrol olevat raha) või krediitkaart (ostekrediteerib pank kuu krediidilimiidi, enamasti 2 kuu sissetuleku piires tasu eest, kaardioomanik peab arve tasuma kindlaks tähtsaks). Krediidid tagatis on htl. tähtsajaline pangahoius või garantii. Töödusviisi järgi eristatakse magnet-, protessor-, laser- ja fotogrammikaarte. P. on võimaldunud pangatehinguid automaatsest arvuti abil. — Esmase P-i emiteeris 1958 Amecika Pank. Tuntuimad P-d on VISA International, MasterCard, American Express ja Diners Club.

Pangatehing, raha, väärtusmetallide ja väärtapaberite ost, müük, hoistamine ja vahetus pangaga või kliendi nimel et saada kasumit P. on seoses laenukapitali liikumise teinudamisega. Arpankadele annab tegevalitsus mingi normatiivid ja eeskirja riigi keskpanga. Panga sooritatavad tehingud määrab põhikiri. Enamasti P-i rahavaru koondamisega seotuvaid de-

positiivseid pangatehinguid emiteerimist ja müüki ning nende tehingute tulemusena tekkivaid panga intressi- ja kahusid. 2) rahavaru paigutamise seosist- ja laenuandmisel, fiksootungul (13. kd), liisingut, investimise vahendust, hoistamist teistes krediidiasutustes, erivõlde asumise jms., millest pank saab intressi- ja dividendid. 3) vahendusteenuseid kliendi nimel teostamist oot- sularaha- ja sularahata arvelidused, kliendide vahendustega seotud tehingud, välisvaluutaga kauplemine, tagatis andmine kliendi kasuks, kliendide nõustamine jms., 4) pankadevahetlusi ja börsitehinguid.

*Papandreou, Papandreu, Andreas. Oli a-st 1993 unesti Kreeka peaminister, loobus ametist juun. 1996. Suvi 23. VI 1996.

Paljunisaroit

Papini [i:n], Giovanni (9. I 1881 — 8. VII 1956), sugunühet tekitiv verejooks. Vi. ka venetolooga. hnd: sügelemine, valuhalikus, põletustunne ja pärastvad sagedane partnerivahetus ja mikrotraumad. Nä-ningestse) veel pole. Nakatumise võimalusi suurendasubkliinilisest p-t ning sellepõhuseid uurimistest (skriti-liseliselt vajalikuks, sest enamik neist tõenäoliselt põh-ainult laboratoorsest. Partnerite uurimist ei peeta tavapaksemisena ning seetõttu saab seda diagnoosida vav kondiloom, mis võib avalduda vaid limaskestas-genitaalnakkuhaigusele (subkliiniliselt) kulgevale IPV-duslikult 9 prov-ks ja indiaani reservaatidiks. Riigitihtis on PA ja PAN. Rahvasitiku üve oli 1985–95 keskm. 1,9%, limarahvasitiku osatähtsus 1995. a. 56%. Riigikogutoodangu maksumus oli 1995. a. 7,24 mrd. \$ (2750 \$ 1 in. kohta), sisetoodangu kogutoodangust (7,4 mrd. \$) andis põllum. 11%, tööstus 15% ja teenindus 74%. Inflatsioon oli 1985–95. a. 1,7%, välisvõlg 1995. a. 7,18 mrd. \$, tööpuidus 1995. a. 14,9%. Kaupa veeti (arvestatud on ka P. kanali tsiooni) 1995. a. sisse 7 mrd. \$, välja 6,2 mrd. \$ eest. Peamised väljavahetuskavad on banaanid, garmelid, rõivad ja suhkur, tähtsamad kaubapartnerid USA, Saksaamaa ja Jaapan. Vastavalt USA-ga sõlmitud lepingule on P. kanali tsiooni P. valdusse mineku tähtaeg 1. I 2000. — President on a-st 1994 E. Pérez Balladares (s. 1946).

Papavaiirused (Papovaviridae, lüh. sõnadesest (papillloom", "(po)lloom" ja "(va)kuul"), kahest perekonnast (Polyomaviruses ja Papillomaviruses) koosnev viiruste sugukond. P-d on kahetahelised, sfaatilised, ümbristeta desoksüribonukleiinhappesegunenud viirused. Virionide diameeter on papilloomiviirused on 55 nm, papilloomiviirused on 40 nm, papilloomiviirused on 55 nm. Papilloomiviirused on liigiloomasest: iga liiki loomi nakatab eri liiki viirus. Liigiloomasest: iga liiki loomi nakatab eri liiki viirus. Papilloomiviirused on levitud kogu maailmas. Nakatatakse htl. puute (ka seksuaalse), harvemini õhu kaudu, viirused põhjustavad soolatuhtu (käsnu) ja paha-

loomuhtusteks kasvajaüks muutuda võivad papilloomi-

üks papilloomiviirust on emakakaelavähki tekitaja.

Papilloomiviirust on leitud inimeselt, ahvidelt (SV-40) ja hiirelt. Inimene nakatub tõenäoliselt suu või hingamisteede kaudu. Polüoomiviirustega nakatumine põh-

justab ajus hülgaselt 1 mm kuni mõne cm läbimõõ-

misteede kaudu. Polüoomiviirustega nakatumine põh-

justab ajus hülgaselt 1 mm kuni mõne cm läbimõõ-

misteede kaudu. Polüoomiviirustega nakatumine põh-

justab ajus hülgaselt 1 mm kuni mõne cm läbimõõ-

misteede kaudu. Polüoomiviirustega nakatumine põh-

Asunción
Ciudad del Este
San Lorenzo
Lambaré
Fernando de la Mora
Capitán Encarnación
Pedro Juan Caballero

Paraguay suurimad linnad 1992 (elanike arv)

aljuniisarat

 unama suurimaline
1993 (elamisel)

unama	1993
unama	1993
unama	1993
unama	1993
unama	1993
unama	1993
unama	1993
unama	1993

 unama suurimaline
1992 (elamisel)

unama	1993
unama	1993
unama	1993
unama	1993
unama	1993
unama	1993
unama	1993
unama	1993

liha. Tähtsamad kaubapartnerid on Brasiilia, Argentina, USA ja Holland. — 1993 oli esimene dem. presidendivalimine pärast 100-aastast sõjaväelist diktatuuri, presidendiks sai J. C. Wasmosy (s. 1938, *Partido Colorado*). 15. VIII 1998 toimunud presidendivalimisel võitis R. Cubas Grau (s. 1944).

Parakou [-ku], linn Aafrikas Benini keskosas Borgou prov. halduskeskus; 107 000 el. (1992). Cottonoust lähtuva rdt. lõppjaam, selle kaudu toimub suur osa Nigeri kaubaveost; põllumaadust turg; tekstiilitööstus.

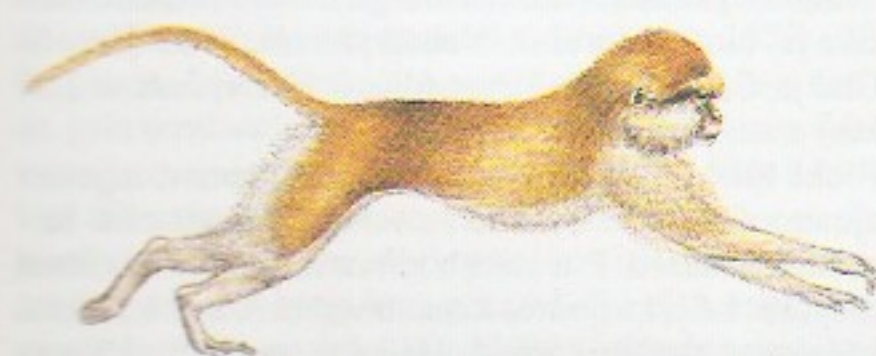
paramüksoviirused (*Paramyxoviridae*), kahest alamsugukonnast — *Paramyxovirinae* (prk-d *Paramyxovirus*, *Morbillivirus* ja *Rubulavirus*) ning *Pneumovirinae* (prk. *Pneumovirus*) — koosnev *viiruste sugukond. P-te virionid on üheahelalise ribonukleiinhappegenoomiga, ümbrisega, enamik kujult sfäärilised (Ø 150 nm), kuid osa ka pleomorfseid (mitmekujulised), mõni koguni niitjas. P-te prk-a viirused tekivad inimesel leetrid ning paragripp-1 ja paragripp-2, veistel parainfluentsat. Morbilliviirused põhjustavad koerte katku; sellesse rühma kuulub ka 1990. a-il veemetajate, eriti hüljeste, delfiinide ja vaalaliste hulgas levima hakanud morbilliviirusinfektsioon. Rubulaviirustest põhjustatud haigustest on tuntuimad mumps, lindude Newcastle'i tõbi ehk atüüpiline lindude katk ja ahvide parainfluentsat. Pneumoviroosidest on tuntumad inimese ja veiste respiratoorsüütiiaalinfektsioon ning kalkunite rinotracheiit.

parkjuur (*Limonium*), ühe- ja (pms.) mitmeaastaste rohttaimede ning poolpõõsaste perekond tinajuureliste sgk-st; 350 liiki kogu maailmas. Eestis kasvat. püsillilena kuni 60 cm kõrgust laialehist p-t (*L. latifolium*); selle piklikud laiad lehed moodustavad juurmise kodariku; väikesed, hrl. helelillad õied asetsevad kaharas pöörises õisikus; õitseb aug-st sept-ni. Suvilillena kasvat. kuni 40 cm kõrgust kääruulist p-t (*L. sinuatum*); selle kodarikuna paiknevad süstjad lehed on hõlmised, varred tiivulised, roosad, kollased, sinised ja valged õied paiknevad tihedates tipmistes õisikutes. P-i kasvat. aiailutaimena, kasut. ka lõikelillena ja kuivkimpudes. Mõnd liiki p-d (*L. gmelinii*, *L. latifolium*) sisaldavad rohkesti tanniini, neid kasut. naha- ja värvitööstuses ning meditsiinis. ◀

parmesan, juustusort, mida algselt valmistati Itaalias Parma kloostriks. P. on kõva, maheda maitsega ja väga valgurohke juust, millel on kauase valmimise (kuni 1,5 aastat) tõttu pude sisu. P-i kasut. riivituna paljudes itaalia rahvustoidudes.

Partridge [pa:'tridž], Eric (Honeywood) (6. II 1894 — 1. VI 1979), inglise leksikograaf. Tema tuntuim teos on põhjalik slängisõnastik „Dictionary of Slang and Unconventional English” (1937, mitu korda täiendatud). T: *Usage and abuse* (1942), *Dictionary of the underworld* (1950), *Origins* (1958).

parvoviirused, kolmest perekonnast — *Parvovirus*, *Dependovirus* ja *Densovirus* — koosnev ümbriseta üheahelaliste desoksüribonukleiinhappegenoomiga *viiruste (Ø 20–26 nm) *Parvoviridae* sugukond. P-d tõestavad nii inimesi kui ka (kodu)loomi. Esimene p. leiti 1959 rotilt. Haigestuvad hrl. 4–12-aastased lapsed, ligikaudu 80 %-l inimestest leidub veres p-e B19 tüve antikehi. Parvoviroose on palju noorloomadel; kassidel põhjustavad p-d panleukopeeniat ja kõhulahtisust, koerakutsikatel verist kõhulahtisust ja südamekahjustust, sigadel loodete hävimist ja mumifitseerumist, vasikatel hingamiseldite põletikku ja kõhulahtisust ning naaritsatel kõhulahtisuse ja kopsupõletikuga kulgevat aleuudihagust; hanetibude hulgas levib parvoviroos väga nakkava kõhulahtisuse ja hepatiidina (suremus üle 90 %). Tõrjeks rakend. vakt-sineerimist.

Parvus, õieti Gelfand (Helphand), Aleksandr Izrail (Israel) Lazarevitš (27. VIII 1867 — 12. XII 1924), vene ja saksa rev. liikumise tegelane ja suurriimees. Lõpetanud Odessas gümnaasiumi, läks 1886 Šveitsi, 1890. a-ist tegutses pms. Saksumaal, tõustes sots-dem. liikumise juhtivaks tegelaseks. Esitas koos R. Luxemburgiga permanentse rev-i käsituse, mida hiljem arendas L. Trotski. 1905 osales juhtivalt Vene rev-s, saadeti Siberisse, põgenes seal Saksamaale. 1910–15 oli Kruppi relvatehaste esindaja Türgis ja teenis relvaäri suure varanduse. I maailmasõja ajal oli vene revolutsionääride kontaktisik Saksa kindralstaabi juures; taotledes Venemaa liitumist sõjast väljumist, vahendas Saksamaa raha vene revolutsionääridele, a-st 1917 pms. bolševikele. Asutas Skandinaavias tegutsenud sõja tagajärgede uurimise inst-i, mitu selle töötajat oli hiljem Nõuk. Venemaa valitsuses juhtivatel kohtadel. V. Lenin süüdistas P-t šovinismis ja ebamoraalsuses ega suhelnud hiljem temaga.

B: W. B. Scharlau, Z. A. Zemann. *The merchant of revolution*. London, 1965.

Pasay [-aj], linn Filipiinidel, Manila lünapoolne eeslinn; 409 000 el. (1995). Manila rahvus. lennujaam; tubakatööstus. Linn a-st 1947.

Passy [passi], Frédéric Paul (20. V 1822 — 12. VI 1912), Prantsuse poliitika- ja majandustegelane. Alustas ajakirjanduses Krimmi sõja (1853–56) ajal rahukaitsetegevusega. Oli esimese rahvus. rahaliidu (1867) ja *Parlamentidevahelise Liidu (1888) asutajaid. Prantsuse parlamendi liikmena (1881–89) nõudis tulemusrikkalt rahvus. ühtimist (nt. Prantsuse Guajaana ja Surinami piirkitsimises). Nobeli rahupreemia 1901.

*Paz, Octavio. Suri 18. IV 1998.

pata (*Erythrocebus patar*), Aafrika savannipärdiklane; kehapiikkus 60–87,5 cm, tugeva saba pikkus 50–75 cm (püsti seistes toetub sellele). Seljakarvastik on punane, kõrvad valged. Tegutses maapinnal. Sööb segatoitu, magab puu otsas. Põgenedes jookseb kiiresti (kuni 55 km/h). ◀

*Paul, Wolfgang. Suri 7. XII 1993.

Paulig Oy, Paulig Group, Soome toiduainetööstuse kontsern; selle asutas G. Paulig (1850–1907) soola, suhkru, vilja ja kohviga kaupleva ettevõttega 1876. Keskus asub Helsingis. 1904 asutati kahvirostimistehas ning 1929 hakati pakima teed ja maitseaineid. 1942 alustas tööd külmahoone (Pühjumaade esimene), 1949 hakati valmistama jäätist. 1993 asutati kahvirostimistehas Eestis Saue ja 1995 Londonis (Suurbritannia suurim). Käive 1,2 mrd. Soome marka, töötajaid 830 (1995).

*Pauling, Linus Carl. Suri 19. VIII 1994.

PDF (lüh. ingliskeelsetest sõnadest *portable document format* 'porditav failivorming'), teksti, tabelite, jooniste, fotode jm. arvuti platvormist sõltumatu vorming. **pedoindikatsioon** (<kr *pedon* 'maapind, muld' + lad *indicare* 'osutama, esile tooma'), mulla omaduste tuvastamine indikaatororganismide, pms. taime abil. Määratakse mulla pH-d, huumusesisaldust, karbonaatsust, soolsust, veerežiimi, lõmist, viljakust, üksikute toiteelementide vaegust, turbakihhi paksust, varasemaid kultuurikihte jms. Vt. ka halofüüt, lubjalembesus, nitrofiilsus.

peekerlill (*Penstemon*), maadjaie, püstjate või ronivate heitlehiste lehtpõõsaste, poolpõõsaste ja rohttaimede

musi rakendada ega olukorda analüüsida, vähenevad tema mõtlemis- ja otsustusvõime ning enesekriitika, süvenevad passiivsus ja muretu ükskõiksus, võib ilm- neda kohatut eufooriat. Liigutused muutuvad mono- toonseks, kaovad mälu ja kontaktivõime. Haigus kes- tab 5–6 aastat ja lõpeb surmaga. Profülaktikat ega ravi ei tunta. Haige vajab põetamist. — Haigust kirjel- das esimesena 1892 tšehhi psühhiaater A. Pick (1851– 1924).

pihv, veiselihast ristikiudu õhukeseks viiluks lõigatud või hakitud ja lapikuks vormitud, hrl. praetud või gril- litud toit.

piipar, peiler, *raadioväljakutsesüsteemi väike kaa- saskantav vastuvõtja.

piisonipõõsas, van. nimetus pühvipõõsas (*She- pherdia*), kahekojaliste heitlehiste või igihaljaste leht- põõsaste perekond hõbepuuliste sgk-st; 3 liiki P-Am-s. Vörsetel võivad olla astlad, lehed terveservalised, väi- kesed vähemärgatavad kollakad õied puhkevad enne lehtimist, isasõied asetsevad lühikestes tähkades või kobarais, emasõied 1–2-kaupa, vili on oranž või pu- nane luuviljataoline rüüsvili (lihaka ümbrisega pähkli- ke). Hõbejate lehtedega hõbe-p-a (*S. argentea*) ma- gushapud viljad on söödavad, neist tehakse tarretist. Eestisse toodud 2 liiki kasvat. arboreetumeis, tuntum on Kanada p. (*S. canadensis*).

pikornaviirused (*Picornaviridae*), neljast perekon- nast (*Enterovirus*, *Cardiovirus*, *Rhinovirus* ja *Aphtho- virus*) koosnev *viiruste sugukond. P-te virionid on üheahelalise ribonukleiinhappegenoomiga, ümbriseta, kujult sfäärilised (Ø 25–40 nm). On võimalik, et sellesse sugukonda kuulub ka üks seni täpsemalt mää- ratlemata lüljalgsete viiruste prk. P-d tekitavad inime- sel poliomieliiti, A-hepatiiti, Cocksackie-A ja -B tõbe jmt. haigust. Loomade haigustest on p-infektsioonid nt. suu- ja sõrataud ning sigade vesikulaarhaigus. P-i on kogu maailmas kõige enam uuritud ja nende tekitat- tud haiguste (nt. poliomieliidi ning suu- ja sõrataudi) vastu on välmitud tõhusaid vaktsiine.

piksel (ingl *pixel*), pildi vähim kahemõõtmeline ele- ment, mis võib kanda teatud värvust ja heledust. Kujut- tise p-te arv on tema eraldusvõime mõõt — mida rohk- em p-eid, seda teravamad on kujutisosaad. Nt. hea kuvar võimaldab eraldusvõimet 1024x768.

pilalindlased (*Mimidae*), rästalaadsete värvuliste su- gukond; 30 liiki. P-te kehapiikkus on 20–30 cm, sules- tik pruun või hall. Matkivad paljude teiste lindude, ka ritsikate ja rohutirtsude häälsusi ning isegi tehisheli- sid. Laulavad aasta läbi, ka lennul ja öösi. Elutsevad metsaservade põõsastikes, parkides, veekogude kalda- taimestikis ja kuivadel aladel. Toitumisterr-i kaitse- vad ägedalt, ründavad ka inimesi ja loomi. Söövad seemneid ja vilju ning songivad nokaga sügavast pin- nasest selgrootuid välja. P-i on peetud ka puurilinnu- na. P-Am-s elav pilalind *Mimus polyglottos* on sün- antroopne liik.

PIN (lüh. ingliskeelsetest sõnadest *personal identi- fication number*), isiku (kliendi) ainuomane number- kood, mida peab teadma ainult see isik ning mida identifitseerib arvuti vm. elektroonikaseade nt. manget- või kiipkaardi järgi ja klaviatuuri sissetipituna.

Pire [pi:r], Dominique Georges (10. II 1910 — 30. I 1969), belgia teoloog, dominiiklane (a-st 1928). Õpe- tas 1937–47 ordu kõrgkoolides moraalfilosoofiat ja sotsioloogiat, asutas 1949 Huy's (Belgias) org-i kodu- tate välismaalaste abistamiseks ning rajas 1950–62 Belgiasse, Saksamaale ja Austriasse pagulastele ja nen- de perekondadele nn. euroopakülasid. Tegutses rah- vaste ja rasside parema üksteisemõistmise nimel. No- beli rahupreemia 1958.

pistkarplased (*Pinnidae*), pärilkarbiliste (*Pteria- cea*) ülemsgk-a karpide sugukond. P-i elab enamikus meredes, enim on liike ja isendeid soojades ranniku-

meredes. P-te ribide ja soomustega koda on kiilukuju- line. Vahemeres ja Atlandi ookeanis elaval tavalisel pistkarbil on kuni 30 cm pikkune koda (varasematel aegadel on leitud kuni 80 cm pikkusi kodasid). Koda- poolmete siseküljel võib olla tumedaid, harvemini pu- naseid helkivaid pärleid. P-d kinnituvad merepõhja büssusega, need väga tugevad kiused on peened, elast- sed ja siidiläikelised, vanasti valmistati neist ülikalleid kangaid ja pitse.

pita, leivaliik: nisujahust valmistatud, pärmiga kergi- tatud ja ahjus küpsetatud veidi piklik õhuke lame leib pms. Vahemeremaadel ning Kesk- ja Lõuna-Aasias. Et p. kerkib küpsetamisel seest tühjaks, võib teda süüa ka msg. täidisega.

pitalased (*Pittidae*), troopilise ja lähistroopilise Aasia, Austraalia ja Aafrika värvuliste sugukond; 32 liiki. P-te kehapiikkus on 15–28 cm. Nii emastel kui ka isastel on eredavärviline, paljodel laiguline sulestik. Tiivad on lühikesed ja ümarad, nokk jäme ja lühike, saba väga lühike. Laulukõri on nõrgalt arenenud. P-d tegutsevad maas ja songivad pinnasest vihmase, ti- gusid ja seemneid. Erutusseisundis p-d võtavad oma- päraseid poose, tõstavad sulgi ja häälitsevad hoata- valt. Paarimismäng on keerukas. P-d rajavad kuppel- pesa; kurnas 2–7 muna, hauvad mõlemad vanalinnud. *Pitta gurneyi* maailma PR.

plaja (<hisp *playa* 'rand'), kõrbes olev tasane põhja- ga madalam ala, kus ei ole taimkatet. P. püti koosneb peeneteralistest setetest (savid, aleuriidid, liivad). P. mikroreljeefi moodustavad kuivalõhed, ajutiste voolu- vete sängid, soolakihtide lahustumisel tekkinud lan- gatuslehtid, soolakoarikud jms. Pärast vihma võib p-s tekkida ajutisi järvi.

pliiatsiarvuti, väike, hrl. kaasaskantav arvuti, millel andmete sisestamiseks on klaviatuuri asemel vastav alus ja pliiatsitaoline kirjutusvahend.

***Pluha**, Zdeněk. Suri 18. VI 1991.

pneumogramm (<kr), hingamise sügavust, rütmi jn. omadusi kajastav üleskirjutus.

poksviirused, ka rõugeviirused, kaheksane pere- konda (*Orthopoxvirus*, *Parapoxvirus*, *Asipoxvirus*, *Leporipoxvirus*, *Suipoxvirus*, *Capripoxvirus*, *Molluscipoxvirus* ja *Yatapoxvirus*) kuuluvad kaheahelalised desoksüribonukleiinhappegenoomiga kangjad (mõõ- med 250–300 nm x 250 nm x 200 nm) ümbrisega *Poxviridae* sgk-a *viirused. P-d tõestavad nii inimesi kui ka loomi (sh. linde). Ligi 200 aastat väldanud vaktsineerimise tulemusena on inimese "rõuged" kogu maailmas likvideeritud. Inimese rõugeviirust säilitati ainult kahes laboratooriumis — Atlanta (USA-s) ja Moskvast, kuid pärast tema omaduste ja ehituse põhjalikku uurimist hävitati ta 1993 Ülemaailmse Ter- vishoiuorganisatsiooni otsusega.

Polgár [polga:r], ungari maletaja, õed Zsuzsa P. (19. IV 1969), Zsófia P. (2. XI 1974) ja Judith P. (23. VII 1976), rahvusv. naiste suurmeistrid vastavalt 1987, 1989 ja 1988 ning meeste suurmeistrid vastavalt 1991, 1989 ja 1992. Võitnud maleolümpiatel (1988 ja 1990) ning saanud auhinnalisi kutsi meeste rahvusv. turniiridel. Zsuzsa P. on a-st 1996 naiste maailma- meister.

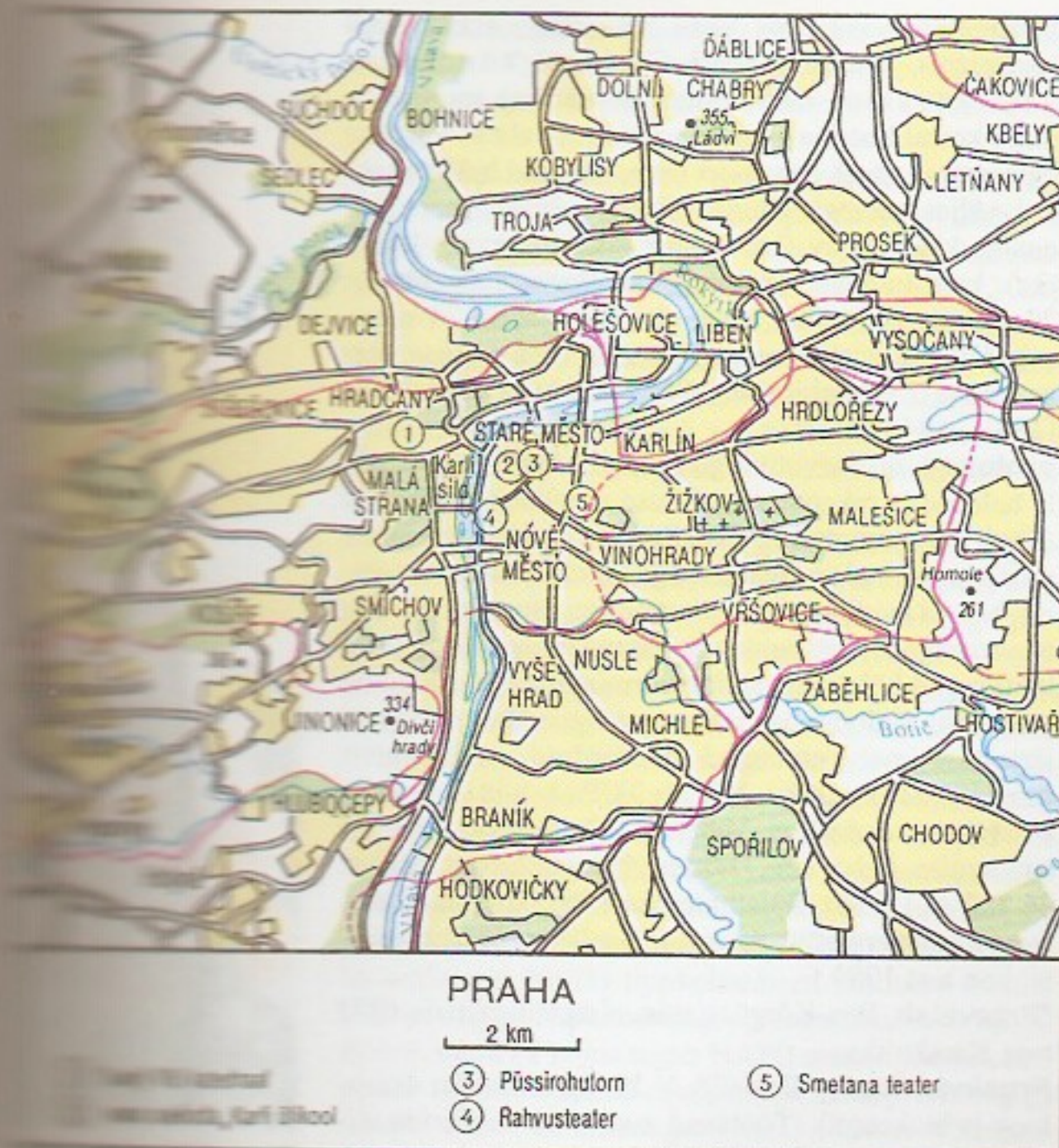
***poliitiline geograafia**, poliitgeograafia, inim- geograafia haru, mis uurib pol. nihtuste piirkondlikku eripära, nende muutumist ja valitsevate pol. jõudude vahetõrget, arvestades geograafiliste olude mõju poliit- tikale ning pol. otsuste mõju loodus- ja kultuurmaasti- kule. P-se g. osa on *geopolitika ja valimis- ehk elektoraalgeograafia. Teadusliku p. g. rajaja on F. Ratzel. Eestis on p. g.-ga tegelema E. Kant, O. Kurs (s. 1939) ja T. Raitviir (s. 1939, valimisgeograafia). P. g.-t õpetatakse TÜ-s — a-st 1989 geograafia inst-s ja a-st 1992 politoloogia osk-s.

B: O. Kurs. *Poliitgeograafia arengulugu*. — Akadee-

Portugali suurimad linnad 1990 (elamike arv)	
Lisabon	1 000 000
Porto	250 000
Vila Nova de Gaia	200 000
Amadora	150 000
Cascais	150 000
Almada	120 000
Matosinhos	120 000
Oeiras	100 000
Beja	100 000
Funchal	100 000
Setúbal	100 000

Poola suurimad linnad 1995 (elamike arv)	
Varsavi	1 000 000
Łódź	700 000
Kraków	700 000
Wrocław	600 000
Gdańsk	500 000
Bydgoszcz	400 000
Żywiec	300 000
Opole	200 000
Katowice	200 000
Łódź	200 000
Warszawa	200 000
Wrocław	200 000
Bydgoszcz	200 000
Żywiec	200 000
Opole	200 000
Katowice	200 000
Łódź	200 000
Warszawa	200 000

ja totalitaarse ideoloogia lähtealuseks. Tunnetuse subjektina ei käsitata mitte enam mõistuse, vaid pigem tungide ja alateadvusega määratletud „singulaarsust”. P-i filosoofilisi allikaid on olnud ka L. Wittgensteini keelemängude käsitus: ühelegi neist ei saa põhimõtteliselt omistada ideoloogilist esimest. Termin „p.” tuli kasutusse 1930. a-te kunstikriitikas. Kirjanduskriitikas hakati seda kasutama 1960. a-il (I. Hassan, s. 1925, USA-s). 1970. a-te lõpus tekkinud postmodernistliku arhitektuuri käsitlusest (C. Jencks Suurbritanniast) tõi p-i mõiste filosoofiasse J.-F. Lyotard. P. on arenenud tihedas seoses *poststrukturealismiga (13. kd.).

PostScript [-sk-] (<ingl) elektroonilises kirjastamises rohkesti rakendatav, vektorgraafikal põhinev leheküljekirjelduskeel.

poststrukturealism, 1970.–80. a-il tekkinud, *strukturealismist arenevad ja arvustavad mõttesuunad. P-i peamiseks arendajateks olid prantsuse strukturalistid (R. Barthes, M. Foucault, J. Kristeva, J. Lacan, T. Todorov, *„uued filosoofid”) ise, kes nägid strukturalismi senise uurimisparadigma piiratud ja seda mitmel viisil arvustasid. Ebaveenvaks osutus kõigepealt struktuuri mõiste, seda oli seni käsitatud kui staatilist ja suletud tarindit, mis ei räägiks liikumisest sugenevat lõpetamatust, määramatust, nihkeerinevusi ja vaatekohtade pluralismi. Teine oluline p-i lähtepunkt oli keelemärgi ja selle denotaadi suhte senise käsitluse küündimatus ning märgisüsteemide ideoloogilise ja psühhosotsiaalse täh-e teadvustamine. Pöördeliseks osutus J. Derrida käsitlus dekonstruktsioonist ja *différance*’ist, neist said p-i mõjukad metodoloogilised põhimõtted. P-i peamised teoreetikud on olnud J. Baudrillard, G. Deleuze, F. Guattari (1930–92), L. Irigaray (s. 1930) ja J.-F. Lyotard. P. on kujunenud mitmes olulises osas rõõpselt *postmodernismiga (13. kd.).

Potter [potʃ], Beatrix (28. VII 1866 – 22. XII 1943), inglise lastekirjanik. Loonud rohkesti pms. loomtegelastega jutte, mida ise illustreeris.

potto (*Perodicticus potto*), Lääne-Aafrika poolahvili-

ne *loorilaste sgk-st; kehapikkus 32–34 cm, sabapikkus 5–10 cm. Eesjalgade teine varvas on taandarenenud. Elab metsas puu otsas, tegutseb öösel, päeval magab puuõõnes. Sööb segatoitu, sh. palju putukaid. ◀

*Praha, a-st 1993 Tšehhi Vabariigi pealinn, moodustab omaette haldusüksuse (*kraj*); 496 km², 1 205 000 el. (1997).

*Prantsusmaa, riik Lääne-Euroopas; 551 602 km², 58 607 000 el. (1997), pealinn Pariis. Riigitahtised on FR ja FRA. Rahvastiku iive oli 1985–95 keskm. 0,5 %, linnarahvastiku osatähtsus 1995. a. 73 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1995. a. 1451,05 mrd. \$ (24 990 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangu (1536,09 mrd. \$) andis põllum. 1994. a. 2 %, tööstus 28 % ja teenindus 70 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 2,8 %, tööpuudus 1996. a. 12,4 % ja välisvõlg 1995. a. 51,1 mrd. franki. Kaupa veeti 1996 sisse 1406 mrd. frangi, välja 1467 mrd. frangi eest. Peamised väljaveokaubad on masinad (sh. transportvahendid), toiduained, elusloomad, joogid, tubakatooted, riidekaup, luksuseesemed ja pudukaubad. Tähtsamad kaubapartnerid on Saksamaa, Itaalia, Suurbritannia, Beneluxi maad ja USA. 1995 külastas P-d 61,5 mln. turisti.

*Prelog, Vladimir. Suri 7. I 1998.

*Prey, Hermann. Suri 23. VII 1998.

prillhiir (*Deomys ferrugineus*), Aafrikas Kongo jõgikonnas elav punakas metsahiir; tiivelpikkus 12–14 cm, karvase saba pikkus 15–21 cm, mass 4–7 g. P-e tagajäsemed on pikad ja tugevad. Silmi ümbritsevad mustjad ringid. Askeldab puu otsas. Sööb putukaid jm. selgrootuid, ajuti ka tüümsi. Sigib aasta läbi; pesakonnas 1–3 poega.

Primakov, Jevgeni Maksimovitš (29. X 1929), Vene poliitik, Venemaa TA akad. (1979). Töötas 1956–70 ajakirjanikuna (sh. 1962–70 ajalehes „Pravda”). Oli seejärel 1970–77 NSVL TA Maailmajärgi ja Rahvusv. Suhete Inst-i ase- ja 1985–88 dir. ning 1977–85 NSVL TA Orientalistika Inst-i dir., 1989–90 NSVL Ülemnõukogu Lühinõukogu esimees ja NLKP KK Poliitbüroo liikmekad. ning 1991–96 Venemaa välisluureteenistuse dir. Jaan-st 1996 sept-ni 1998 Venemaa Föderatsiooni välisminister, sept-st 1998 peaminister.

prioonhaigused, ülekandavad käsnjad ajuhaigused (ingl *transmissible spongiform encephalopathies*, lüh. TSE), mille liigi metajate, sh. inimese neurodegeneratiivsed haigused, mida tekitavad *prioonid (7. kd., 13. kd.). P-tele on iseloomulikuks amiloidsete valguladestuste kuhjumine ajurakkudes ning neuronite vakuoliseerumine ja koldeine hukkumine (ajukoore preparaadid on poorse (käsnja) struktuuriga). Haigus avaldub enamasti hilises eas, inimesel valdavalt 50.–70. eluaastatel. Tekivad mng. liigutuste ja koordinatsiooni ning käitumise häired, inimesel ilmnevad ja süvenevad mälukaotuse ja nõdrameelsuse (dementsuse) nähud. Haigus lõpeb mõne kuu või aasta pärast surmaga. Surnud isendite ajukude, mõningatel juhtudel ka siseelundeid (nt. rupskeid või nende ekstrakte) kas suu kaudu manustades või süstimisega verre või ajju üle kandes võib nakatada nii sama liigi kui ka mõne teise liigi isendeid, kusjuures haiguse peiteaeg on väga pikk (olenevalt organismi liigist ja nakatusliiki ülekandmise viisist kas mitu kuud või kuni 10 aastat). Inimese p-te puhul eristatakse nakatuslikke, pärilikke ja sporaadilisi (juhuslikke) vorme. Loomade p-test on kõige kauem tuntud lammaste ja kitsede *skreipit (kratsimistõbe), mis kohati, eriti Briti saartel, on üsna sage. Mõnes karjas haigestub kuni 10 % lammaid. 1986 diagnoositi Suurbritannias esmakordselt veiste käsnjas ajuhaigus ehk *veistebullus. Haigus levis ja muutus paari aasta pärast episootiaks (suurim haigestumus 1992.–93. a.) ning on põhjustanud u. 170 000 veise surma. Mõningates piirkondades on p-i

diagnoositud ka teist liiki loomadel: naaritsal (1940, a-st), kodukassil, põtudel ja hirvedel (USA lääne-osas). A-st 1986 on p-tesse haigestumist tähtselt ka loomaaedades, enamasti söralistel ja kähelatel. Selle põhjuseks peetakse nagu veiste puhulgi nakatusliku söödalisaandi. Inimesel diagnoositakse kánja ajuhaigena 1920. (13. kd.). Keskm. haigestumissagedus on üks juhtum 1 mln. in. kohta aastas. 1994–97 on Inglis-maal diagnoositud u. 20 juhtu CJD uut vormi. See avaldub palju nooremalt, enamasti 25. ja 35. eluaasta vahel, ning selle tõenäolisest põhjuseks peetakse nakatumist veisericpskeid sisaldavate toidainete kaudu. Omapärased levikuga p. on "kuur" (13. kd.). Inimese veri-Scheinkeri löbi ja fataalne perekondlik unetus. Mõlemad on peatunud haigused, mida on peetud väheises suguvõsades.

progeeria (<lad pro- 'ees-, eel-, ette-' + kr geras 'raugalega'), Hutchinisoni-Gilfordi sündroom, vararuga gastus, harva esinev geneetiline anomaalia, mille korral koeid ja elundid vananevad alates varasest lapsest, väljarennemata küüned, õhuke nahk ja proportsio-
naalne käbubuskasv (kasvamise eakohane. Harva elab p-haige
20. eluaastani (vanim teada olev p-haige oli 28-aasta-
ne). Haigust kirjeldasid esimene 1886 inglise der-
matoloog J. Hutchinson (1828–1913) ja H. Gilford
(1861–1941). ▶

protokoll, inf* arvutivõrgu (13. kd.) *andmeside, sel-
vi halduse ja rakenduste talituse reeglirik, mille sisu
sõltub etalonnadest (OSI) kihist. Madalamate kihide
p-dega määratakse füüsilised ja elektrilised parameet-
rid, bit-i ja baidiärgestus, sõnumite marsruutimine ning
plastusvigaade avastamine ja parandamine. Kõrgemate
kihide p-d hõlmavad andmevõrmitinguid, sh. sõnumite
ühendust jms. Tuntumad standardid on Internetis
kasutatavad IP (OSI 3. kihi) ja TCP (4. kihi).

protiin, teaduslik Venemaal Protva jõe Okaasse
300 el. (1996). Rajati alevina 1960, kui hakati ehi-
tama kõrgenergiatüüsitakainst-i ja selle teaduskomplek-
tiin a-st 1989.

žvevask, liim kõrgõstamis, nimetatil märtis 1992
Karakoliks.

siner, Stanley Ben (28. V 1942), ameerika neuro-
loog (San Franciscos) neuroloogia-, viroloogia- ja
1988 biokemiatprof-na. Avastas 1984 uui tüüpi
kushaiguse tekitajad *prioovid (7. kd.)

Pro-
neti

Protein

Georgia.

astusvõlgade avastamine ja parandamine, sõnna-
 lühide p-d hõlmavad andmestruumid, sh. sõnnaite-
 mikst, dialoogi korraldus, märgistike, sönnaite-
 ülestust jms. Tuntuimad standardid on Internetis
 asutatav IP (OSI 3. kiht) ja TCP (4. kiht).
 arvutivõrg, teadusliin Venemaal Protva jõe Okaasse
 umbmõõse koha läh., 17 km *Serpuhovist edelas;
 300 el. (1996). Rajati alevina 1960, kui hakati ehi-
 ma kõrgeenergiatüüsitakainst-i ja selle teaduskomplek-
 tiin a-st 1989.
 Zhevaisk, Iinn Kõrgõzstanis, nimetati märtsis 1992
 Karakoliks.
 isner, Stanley Ben (28. V 1942), ameerika neuro-
 loog (San Francisco). Tööanud a-st 1974 California üli-
 1988 biokeemiaprof-na. Avasitas 1984 uut tüüpi
 kushaiguste tekitajat *prioonid (7. kd., 13. kd).
 stus aitab mõista ka teist tüüpi dementsushaiguste
 ravi. Nobeli preemia 1997.

Vini tähed, väikese massiga tähed, mis hõõgu-
vad kaabustahed, allitähed, Helmholtz-
radal pinnal (u. 1000 K), või mille tuumas poleb
n (1-10⁶ K, see on vesiniku süttimiseks liiga
vähaste; neid avastatakse pms. infrapuna-
ses. — Esimene p. k. (vanus u. 10 000 a) avastati
Maokandja tähtkujus.

uudid (<kr), sama mis *luotuidid (13. kd),
 roiteaillikas, nps, vastusriikaka seadme liisa-
 tikas, mis tagab seadmele elektrivoolu ootamatut
 tekestuse korral. Arvuti automaatse p-a põhi-
 akumulaator, muundur, andur ja kiiretoimeli-
 sooljuht- ümbertülit. On erineva kaitsmisast-
 id: ühed varustavad seadet vooluga lühikest
 ajavahemikku, teised võimaldavad pikema aja
 vahelisel ajal seadme väljalülitamist, tei-
 mas, sadamaliini Costa Ricas Vaikse ookeani
 102 000 el. (1996). Asub Nicoya lahte ulatu-
 vare tüpus. Costa Rica tähtsaim Vaikse ookeani
 üht suurim kalasadam, rahvus. lennujaam;
 Edward Mills. Linn A-st 1858.
 , teaduslinn Veneemaal Okaa paremal kaldal,
 eripuhovist kagus; 20 900 el. (1996). Vene-
 Bioloogiluuritingute Teaduskeskus. Ülikool.
 (1798–1859). Linn a-st 1966. Teaduslinna-
 rajama 1956.

1993	F. M. ...	ameriika kirjjanik. Varasemais teoses (sõjajärgne)
1994	C. de ...	rom. „Pime areen”, 1955, lapsepõlvemaalustel põhil-
1995	T. An ...	nevi „Ommerikas palverändur”, 1964) kajaastand oma
1996	J. R. M ...	elukogemusi. Saavutas USA matiloosode maailma ja
1997	S. P. ...	elutloosooftat kujutlava romaaniaga „Ristitsa” (1969 e.
1998	R. P. ...	

*Pristavkin, Anatoli Ignatjevitš. Löpetas 1959
Gorki-nim. Kirjandusinst-i, olnud a-si 1981 sealsamas
õppejõud. 1980. a-te II poolt oli liikumise „Kirjani-
kud toetavad perestroika” ehk „April” juhte. Avalda-
nud a-si 1956 real, eetilisel tundlikku proosat. T:
rom-d Vaukelinn (1983), Ööbis kuldn südame rahustamiseks (1989),
Kägu ehk Nutulaal südamme (1990), Kägu (1995).
*Pritcheit, Victor Sawdon. Suri 20. III 1997.
*Pritzeri auhind, *tabel.
privaatvõrk, *arvutivõrk (13. kd.).
meditsiinipreemia.

(põhjustavad *p-haigusid, 13. kd.). P-tüüp on
sünteetiselt p-valku nii terve kui ka haigestunud
nisu rakud tema enda geenoomis sisalduva ge-
nomaalse ehitusena võivad esineda kahe ei-
ruumilise ehitusena. Normaalne raku
(P-P) on mitu alfaaspekti moodustav membra-
(selle täpsem funktsioon on veel teadmata), mille
damisel vanaid molekuleid proteaaside toimel la-
vad. Haigus tekitab p-valgu (P-P) ehk p-i) mo-
des on rohkesti beetasosakesi, mis ühinevad ka-
keks ehk agregatsiooniks ja ladestuvad amüloid-
dena raku. Soda valgu proteaasid ei lõhusta,
raskeski lahustuv ja ulmalt kumuleerub. Tema
salm iseloom on see, et ta kutsus esile raku sü-
tava normaalse p-valgu molekulaarstruktuuri m-
(s. i. nakkusteguri olemuse), kuigi ta ise replika-
naks geenetiisi elementide sisaldada P-P agregaa-
(amüloididest) kujunemise põhjustab raku ta-
se halvenemise ja lõpuks tema surma. Proteaas
alguse saada mõne (võimalik, et üheainsa) p-i-
tuuriga molekuli sarnasest raku. See omakorda
tuleneda erisugusest põhjustest. Normaalne p-v-
molekul võib mõningasest tingimusest ka iseenesli-
ja juhuslikult mooduda võetavaks p-i-vormiks. S-
sest, kui p-i-geeni on mitu mutatsiooni (nimelise)
kirjeldatakse selliselt mutatsioon n. 20). Mutatsioon
tekitavad p-de alanduse, need ladestuvad eri ajuosaa-
ja tekitavad msp. p-haigusi. Tõenäoliselt p-valk võib ra-
kudesse sattuda ka välisest nakkuslikust, kusjuures
vastuvõtlikkus haigusele sõltub isendi genotüübist, tuu-
likkusest p-valgu suhtes. Seetõttu esineb (väh-
malte inimene) p-haiguste sporadiliselt (juhuslikult), p-
musega vorme. Imetajate ajukahjustusi põhjustava p-d-
tsütoplasmapäritolikkuse nähtus on avastamine, nende olemuse ja
pärmip-de) alusel. P-de avastamine eest sai USA neuroloog ja
keemik S. B. Prusiner 1997. N. 4-5 neuroloog ja

diagnoositud ka teist liiki loomadel: naa-
a-ist), kodukassil, pötradel ja hirvedel (
osas). A-st 1986 on p-tesse haigestumist t-
loomadeades, enamasti sõrliisiel ja kas-
põhjuseks peetakse nagu veiste puhulgi r-
sõdalisaandit. Inimesel diagnoositi esimese
haigusena 1920. a-ile algukses *Creutzfeldt-
guus (CJD) (13. kd.). Keskm. haigestumis-
tuks juhtum 1 mln. in. kohta aastas. 1994–99
maal diagnoositud u. 20 juhtu CJD uut v-
avaldub palju nooremast eas, enamasti 25.
aastast vahel, ning selle tõenäolisest põhjusek-
nakatumist veisericupskel sisaldanud toidua-
du, Omapärase levikuga p. on *kuu (13. kd.
väga haruldased p-d on ka Gersmani-S-
leri-Scheinkeri tõbi ja fataalne pe-
lik unetus. Mõlemad on päriliku haigus-
loole põetud väheses sugurühmas.

176 prioid

k. 1992) ülemaailmse tuntuse. Kirjutanud ka filmistenaariume. T: *Juhmid hukuvad* (1978), *Sitsiillane* (1984), *Neljas K* (1991), *Viimane don* (1996, e. k. 1998).

puudulõpusõonelised, *paljaslõpuselised (13. kd.). **puuhiir** (*Dendromus*), *hiirlaste perekond; 6 liiki. P-d elutsevad Aafrikas Saharast lõuna pool; tüvepikkus 5–10 cm, soomustega haardsaba pikkus 6,5–13 cm, mass 5–21 g. Pehme ja tihe karvastik on seljapoolel hallikas või pruunikas, kõhupoolel valkjas või kollakas. Eesjäsemetel on ainult 3 varvast. P-d elavad mng. elupaikades kuni 4300 m ü. m.; ööloomad. Söövad puu otsas seemneid, marju, putukaid, väikesi sisalikke, linnumune ja -poegi.

*Põhja-Atlandi Lepingu Organisatsioon (*North Atlantic Treaty Organization*, lüh. NATO). Uus, nov. 1991 Roomas kinnitatud strateegia kavandab org-i pol. osatähtsuse suurenemist koostöös Euroopa Julgeoleku- ja Koostööorg-ga (OSCE) ning koostööd Ida- ja Kesk-Euroopa uute dem. riikidega. 20. XII 1991 asut. Põhja-Atlandi Koostöönõukogu (*North Atlantic Cooperation Council*, lüh. NACC) 25 asutajaliikme hulka kuuluvad ka Eesti, Läti ja Leedu (hiljem on NACC-ga ühinenud kõik NSV Liidu lagunemisel tekkinud riigid). 1992–95 korraldas NATO õhurünnakuid ja -blokaade end. Jugoslaavia alal. Jaan. 1994 Brüsselis toimunud NATO tippkohtumisel kuulutati NACC raames välja rahupartnerlusprogramm (*Partnership for Peace*, lüh. PFP), mis tagab NATO maade tiheda kahepoolse sõjalise koostöö oma partnerriikidega, sh. org-ga liituda soovivate riikidega; NATO sõjalise võimsuse vahendamiseks moodustati ühendatud eritiüksused. A-st 1995 osalevad partnerriikide väeüksused (sh. Balti rahuvalvepataljoni kuuluvad Eesti kaitseväeüksused) NATO rahuvalveoperatsioonides. NATO-Venemaa põhilepingu ja NATO-Ukraina harta põhjal moodustati mais 1997 NACC järglasena Euro-Atlandi Partnerluse Nõukogu (*Euro-Atlantic Partnership Council*, lüh. EAPC). Juulis 1997 Madridis peetud NATO tippkohtumisel otsustati, et Poola, Tšehhi ja Ungari võetakse org-i liikmeks 1999. Pärast M. Wörnerit on NATO peasekretärid olnud 1994–95 W. Claes (s. 1938) ja a-st 1995 J. Solana Madariaga.

Põhja-Kapimaa (ingl *Northern Cape*), provints LAV-s; 361 800 km², 742 000 el. (1995), halduskeskus Kimberley. Moodust. 1994, hõlmab osa end. Kapi prov-st.

Põhja-Korea, *Korea Rahvademokraatlik Vabariik (13. kd.).

Põhja-Mariaanid, P-M-i Ühendus (ingl *Commonwealth of the Northern Mariana Islands*), piirkond Okeaanias Vaikse ookeani lääneosas Mikroneesias, hõlmab Mariaani saarestiku põhja- ja keskosa saared; 457 km², 52 000 el. (1996), halduskeskus Chalan Kanoa. Kehtib 9. I 1978 jõustunud põhiseadus, mille kohaselt P-M-d on USA-ga poliitiliselt liitunud, omavalitsusega terr. Kõrgem seadusandlik võim kuulub USA Kongressile. Välissuhteid, riigikaitset ja rahandust korraldab USA. Kohalik seadusandlik võimuorgan on kahekojaline Seadusandlik Kogu. Senati (ülemkoja) 9 liiget valitakse 4 ja Esindajatekoja (alamkoja) 18 liiget 2 aastaks. Täidesaatev võim kuulub 4 aastaks valitavale kubernerile, kes juhib valitsuse tegevust. P-M-de elanikud on USA valimisõiguseta kodanikud. P-M-d hõlmavad 15 suuremat vulkaanilist saart ja väikesi madalaid korallsaari. Asustatud on 6 saart (Saipan, Tinian, Rota, Pagan, Anatahan ja Agrihan). Oluulist tulu saadakse turismist (aastas käib seal rohkem kui 200 000 turisti, pms. Jaapanist ja USA-st). Palju inimesi töötab USA sõjaväebaasides. Välja veetakse koprat, liha ja köögivilja. ÜRO Julgeolekunõukogu lõpetas P-M-de hoolduse 22. XII 1990.

Põhjaprovints (ingl *Northern Province*), haldusüksus LAV põhjaosas; 123 300 km², 5 398 000 el. (1995), halduskeskus Pietersburg. Moodust. 1994, hõlmab osa algsest Transvaali prov-st (end. nimi Põhja-Transvaal).

põispõõsas, van. nimetus põisakaatsia (*Colutea*), heitlehiste lehtpõõsaste ja madalate lehtpuude perekond liblikõieliste sgk-st; u. 25 liiki Lõuna-Euroopas, Põhja- ja Ida-Aafrikas, Ees- ja Kesk-Aasias ning Himaalajas. Lehed paaritusuljad, kollased, oranžid või punakaspruunid õied asetsevad kobarais või üksikult, vili põisjalt puhetuv kaun. Ilusate õite ja omapäraste viljade pärast kasvat. p-id ilupõõsana. Eestis kasvat. vähesel määral 2 liiki, tuntum on euroopa p. (*C. arborescens*). ◀

põistigulased (*Physidae*), väikeste mageveeliste *tüüsilmaliste tiguude sugukond *kopstiguude alamklassist. P-i elab kõigis maailmajagudes. Neil on õrn õhukeseseinaline läbipaistev kuni 17 mm kõrgune koda. Siseelundid on pöördunud vasakule. Eesti seisuveekogudes elavad põistigu (*Physa fontinalis*) ja loigutigu (*Aplexa hypnorum*).

põldhamstriik (*Akodon*), L-Am. *hiirlaste perekond; liike 33 (mõnes käsitluses 41). Tüvepikkus 7,5–14 cm, karvase saba pikkus 5–10 cm, mass 10–45 g. Kere on jässakas ja jäsemelid lühikesed. Karvastik on tihe ja pehme. Kõrvad on suured. Elutseb mng. elupaikades kuni 5000 m ü. m. Mõnes piirkonnas on p. rohkearvulisi närlisi, osa liike on inimkaaslejad. Sööv mng. taimeosi.

põletikuline soolehaigus (ingl *inflammatory bowel disease*), termin, mis tähistab nii *haavandilist koliti (13. kd.) kui ka *Crohni tõbe (13. kd.). Läämetuse põhjuseks on nende haiguste sarnane lokaliseerimine ehk paigustus, raskused nende eristamisel, ühesugused vaevused, soolevõltsid sümptomid ja kaasuvad haigused, toimivad samad ravimid. Mõlema haiguse tekkepõhjused ja -mehhanism on selgusetu, nende diagnoos tugineb kliiniliste, bakterioloogiliste, endoskoopiliste ja histoloogiliste andmete kombinatsioonile, ühtegi eriomast sümptomit ei ole.

pähkelkarplased (*Nuculidae*), madalates selimereades elavate *saaghambuliste (13. kd.) karpide sugukond. Mõnel pool on p-i suurkogumitena. P-te lahk koosneb peentest hambakestest, nad hingavad sulglo-pustega. Mudasel põhjal elav õrn pähkelkarp (*Nucula tenuis*; korpapikkus 1–2 cm) on paljude sööduskalade (sh. lesta, pikša) põhitoid.

pärgenelas (*Stephanandra*), heitlehiste lehtpõõsaste perekond roosõieliste sgk-st; 4 liiki Ida-Aasias. Lehed hrl. hõlmised, väikesed valged õied asetsevad pöörises või kannastes, vili on kukkurvili. P-id hinnatakse eelkõige ilusa, sügisel oranžiks kuni pruunikaspunaseks värvuva lehestiku pärast. Eestis kasvat. vähesel määral 2 liiki; dekoratiivsem ja vastupidavam on Tanaka p. (*S. tanakae*). ◀

päritavus, heritaablus (ingl *heritability*), tunnuse (ka haiguse, puude) päriliku põhjustatuse viis ning tema kujunemise geneetiliste ja keskkonnategurite vastastikuse mõju laad ja osatähtsus. Kitsamas täh-s on p. *biomeetria geneetika (13. kd.) mõiste, mis tähistab seda kvantitatiivse tunnuse populatsioonisisesest muutlikkuse osa, mille põhjustavad isenditevahelised pärilikud erinevused. P-t väljendatakse p-koefitsiendiga (h^2), seda määratakse biomeetria geneetika meetoditega. P-koefitsient näitab, kui võrd sõltub uuritava tunnuse muutlikkus mingites kindlates oludes geneetilisest teguritest, aretustöös aitab ta prognoosida produktiivtunnuse väärtuse valikulise parandamise võimalusi. P-koefitsient hindab populatsiooni muutlikkusekomponentide vahet, kuid ei näita üksikisendite arengus ilmnevat tunnuse päriliku põhjustatuse määra ega mehhanismi.

pääsu reguleerimine, infovara kasutamist automaatselt korraldav *infoturbe (13. kd.) süsteem, põhineb

...põispõõsas

...põispõõsas

- 2. A. S. (Põhja)
- 3. E. M. (Lõuna)
- 4. C. de (Põhja)
- 5. T. A. (Lõuna)
- 6. J. R. (Põhja)
- 7. S. P. (Lõuna)
- 8. R. P. (Põhja)

...pärgenelas

juurde-, sisse-, välja- või läbipääsu taotlevate subjektide (isikute või neid esindavate protsesside) *autentimisel (13. kd.) ning subjektide pääsuõigusi määraval pääsupoliitikal. Rakenudusnäited: magnet- või kiipkaartidega avatavate ukse- või arvutitrukkude süsteem, personaalarvuti sisselogimissüsteem.

pöördusaeg, inf. ajavahemik, mida arvuti vajab kask-lusest andmekirjutuse või -võtu lõpuni.

püsikirjusseda, auto seda, mis säilitab auto etteantud kiiruse, ilma et juhi peaks gaasipedaali kasutama. P. luhtub välja, kui vajutatakse piduri- või siduripedaalile.

Curier New Normal	20. saj. lõpp	Qq
Times New Roman	20. saj. lõpp	Qq
Arial Normal	20. saj. lõpp	Qq
Brush 455	20. saj. lõpp	Qq
City Medium	20. saj. lõpp	Qq
Shelley Allcap	20. saj. lõpp	Qq

Qabbani [ka] - al-Kabbani, Nizar (21. III 1923 - 30. IV 1998), süüria arabia luuletaja. Lõpetas 1945 Damaskuse ülikooli õigusteaduse erialal, oli seejärel a-ni 1966 diplomaat. A-ni 1967 juhtis Londonis asuvat arabia kirjastust. Avaldanud vormiarenduslikku ro-manüüsi, rõhutanud meeklise kirjandlikkusega luulet, tema luuletust on palju viitsanud T. luulekogud *Pi-medus uutes malle* (1944), *Old man* (1950), *Luule on roheline lamp* (1963) ja *Sinadege joonistatud pilt* (1967).

Querétaro [ke-], linn Mehhiko keskosas, Q. osariigi pealinn; 454 000 el. (1990). Toetamine-, tekstiili-, ke-raamika-, naha-, masina- ja juvelitööd. Ülikool (asut. 1951); Mehhiko kerviklikemad kooliajalstilis vana-(pms. poolväärtusvõde tootmine). Ülikool (asut. 1907-18 Baieri maapäeva ja 1919-20 Weimari rah-vaal tegelesti, 1914-29 Saksa Rahuvõimingu esimees; metas seda a-ni 1895. Oli saksa rahuvõimingu juhti-„Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft“, toi-saksa ajaloolane ja poliitik. Asutas 1889 ajakirja **Quide** [kvide], Ludwig (23. III 1858 - 5. III 1941), Instituutsioonilis-Revi. Partei.

linnu. 18. saj-st pärit akvedukt (pikkus 8 km, kõrgus 15 m, 74 kaart) on kasutusel siiani. - Q. rajasid his-paanlased 1531 end. indiaaniasula kohale, 1810 sai seal alguse Mehhiko vabadusvõitlus, 1867 hukati Q-s keiser Maximilian, 1917 võeti seal vastu Mehhiko põhiseadus ja 1929 asutati riigi peamisi pol. jõude -

preemia 1927 (koos F. E. Buissoniga).

vuskogu liige. Emigratsioon 1933. Sveis. Nobeli rahu-1907-18 Baieri maapäeva ja 1919-20 Weimari rah-vaal tegelesti, 1914-29 Saksa Rahuvõimingu esimees; metas seda a-ni 1895. Oli saksa rahuvõimingu juhti-„Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft“, toi-saksa ajaloolane ja poliitik. Asutas 1889 ajakirja **Quide** [kvide], Ludwig (23. III 1858 - 5. III 1941), Instituutsioonilis-Revi. Partei.

Curier New Normal	20. saj. lõpp	Rr
Times New Roman	20. saj. lõpp	Rr
Arial Normal	20. saj. lõpp	Rr
Brush 455	20. saj. lõpp	Rr
City Medium	20. saj. lõpp	Rr
Shelley Allcap	20. saj. lõpp	Rr

raalgraafika, objektide ja andmete graafiline esitus, selle töötus või analüüs arvuti abil; üks *multimee-diumi (13. kd.) osiseid. R. võib sisaldada kasutaja interaktsiooni pildiga. Pildi esitusviisi järgi eristatakse *bit- ja *vektorgraafikat (molemad 13. kd.). Pilt on lihtsast diagrammist digitaalse foto, tehniliste jooniste ja nõutava töölusmahu vähendamiseks cellistatarse fotode jn. keernukate, ebakorrapärase või palju värvu-si sisaldavate piltide puhul bitigraafikat, jooniste jn. hästi kirjeldatava struktuuriga illustreatsioonide puhul vektorgraafikat. On ka kombinatsioonid, nt vektorite-vektorkujul logo ja rasterfoto ühendus trükitehnikas. R-t kasut. *elektroonilises kirjastamises (13. kd.), *raalprojekteerimisel, loengute ja üliiitiste illustreeri-

Raallased

hõreda kääbuspõõsastikuga platoodel mägiraat (*Pru-nella collaris*) ja *P. himalayana*. Mägiraat pesitseb maapinnal, tema käitumine sarnaneb lõokese omaga; kui pole lumetorme, ei lasku ta talvel madalamatesse piirkondadesse. Võsaraadil haub ja hoolitseb poegade eest enamasti isasind, sest emane asub pärast esimese kurna munemist teise paarilise juurde ja alustab uut kurna. R-d söövad seemneid, pesitsemise ajal putukaid ja ämblikke. ◀

rabdoviirused (*Rhabdoviridae*; kr *rhabdos* 'kepp'), viiest perekonnast (*Vesiculovirus*, *Lyssavirus*, *Ephemerovirus*, *Cytorhabdovirus* ja *Nucleorhabdovirus*) koosnev viiruste sugukond. R-te virionid on üheaheelalise ribonukleiinhappegenoomiga, ümbrisega, kujult pulkjad või kuulitaolised (Ø 45–100 nm, pikkus 100–430 nm). Osa r-i paljuneb ainult imetajates, kalades, lüli-jalgsetes jt. selgrootutes, osa (arboviirused) nii lüli-jalgsetes kui ka selgroogsetes, osa nakatab taimi ja lülijalgseid taimeparasiite. Vesikuloviirustest on tun-tuim hobuseid, sigu ja veiseid nakatav indianastoma-tiidiiviirus, lüsavviirustest peaaegu kõigil maailma maa-del levinud marutõveviirus, efemeroviirustest Aafri-ka, Austraalias ja Aasias levinud efemeerse (lühiaja-lise) palaviku viirus. Tsütorabdo- ja nukleorabdo-viirused nakatavad taimi.

*Rabin, Itzhak (Yitzhak), Iisraeli riigitegelane. Nobeli rahupreemia 1994. Tapeti 4. XI 1995.

raharegaal, vääringuregaal, ainu- ja eesõigus vääringuraha välja lasta. Lääne-Euroopa feodaalriikides kuulus r. valitsejale. Tulu saadi sellega, et tegelik metallisaldus oli mündile märgitust väiksem. R-i rentis valitseja tavaliselt tingimusel, et rentnik vermib mün-te valitseja nimel ja järgib kindlat münditüüpi. Hiljem asendati r-i rentimine maksudega.

Rahner [*ra:ner*], Karl (5. III 1904 – 30. III 1984), saksa kat. teoloog. A-st 1922 jesuiit. Oli 1949–64 Innsbrucki, 1964–67 Müncheneri ja seejärel Münsteri ülikooli prof. Osales a-st 1961 juhtivalt teise *Vatikani kirikukogu ettevalmistamises ja selle dokumentide koostamises. R-i peamisi taotlusi oli *neoskolastika ületamine ja kat. teoloogia avamine 20. saj. mõttevoo-ludele. Oli ka teatmeteose „Lexikon für Theologie und Kirche“ (10+3 kd., 1957–68) koostajaid. T: *Kleines Theologisches Wörterbuch* (1961, koos H. Vorg-rimloriga).

rahvatervis, meditsiini ja sotsioloogia valdkond, mis uurib inimese tervist, tegeleb haiguste ennetamise, eluea pikendamise ning vaimse ja füüsilise tervise eden-damise ja tugevdamisega. R-e põhivaldkonnad on terviseedendus, tervisekaitse, haiguste ennetamine ja tervisekasvatuse. Ühelt poolt hõlmab r. teadmiste oman-damist tervist mõjustavate tegurite kohta, ennetamaks haigusi ja edendamaks tervist, teiselt poolt ühisk. tegutsemist (tervise teenuste kavandamine ja arendamine, hinnang töö tõhususe kohta), loomaks soodsat keskkonda ja sotsiaalseid tingimusi selleks, et inimesed võiksid ja saaksid haigusi ja traumasid vältida ning olla terved. R-e põhiülesanded on 1) üksikisiku, pere-konna ja rahva tervise väärtustamine, 2) riigi piirkon-dade ja inimeste eri rühmade tervises seisundi erinevus-te vähendamine, 3) abinõude süsteemi loomine, sea-dustamine ja rakendamine laste tervisliku arengu taga-miseks, nakkus- ja mittenakkus-, kutse- jm. haiguste vältimiseks ja vähendamiseks, varajase surevuse ja invalidsuse vähendamiseks, elukvaliteedi parandami-seks ja tööea pikendamiseks, 4) elukeskkonna ja selle terviseohtlikkuse uurimine, inimese tervises seisundi jäl-gimine ning prognoosimine elukeskkonna seisundi põhjal, avalikkuse teavitamine elukeskkonna seisundi halvenemisest või halvenemise ohust, 5) tervisekaitse õigusaktide väljamine ja riikliku järelevalve kehtesta-mine nende täitmise üle.

rahvuslipp, riigi või mingi rahvusasuala (nt. Ahvena-

maa, Baskimaa, Fääri saarte, Gröönimaa, Palestiina, Šotimaa, Walesi) sümbol, ühtib enamasti *riigilipuga (13. kd.). Tahvel *, „Rahvuslipp“ (13. kd.). ▼

*rahvuspüha, tabel *, „Riiklikke ja rahvuspühi“ (13. kd.). **rahvusvaheline meditsiinieetikakoodeks**, arsti-eetika normide kogu, mis kehtestati Maailma Arstide Liidu 3. peaassambleel Londonis 1949 (täiendatud ja parandatud 22. peaassambleel Sydney's 1968 ja 35. peaassambleel Veneetsias 1983). R. m. sätestab arsti üldisi kohustusi ning kohustusi haige ja teiste arstide suhtes, kusjuures arst järgib põhimõtteid, mis on keh-testatud Maailma Arstide Liidu (World Medical Asso-ciation, WMA) 2. peaassambleel Genfis 1948 – Gen-fi deklaratsioonis (täiendatud 22. peaassambleel Sydney's 1968 ja 35. peaassambleel Veneetsias 1983). **Rainier III** [*rənje*], õieti Rainier Louis Henri Maxence Bertrand (31. V 1923), Monaco vürst Grimaldiide dünastias, valitseb a-st 1949. Õppinud Suurbritannias, Šveitsis ja Prantsusmaal, teenis 1944–45 Prantsuse sõjaväes. Abiellus 1956 USA filmilavastaja G. Kellyga. ***Raizman**, Juli Jakovlevitš. Suri 11. XII 1994.

Rajshahi [*radžša-*], linn Bangladeshis lääneosas Gan-gese ääres; 325 000 el. (1991). Toiduaine-, süü- ja puudutööstus. Ülikool (asut. 1953). R. (end. nimi Rampur Boalia) rajasid hollandlased 18. saj. kaubaamana.

rakenduskõrgkool, esimese astme kõrgharidust ehk rakenduskõrgharidust andev õppeasutus. Tugineb kesk-haridusele, õppeaeg vältab keskm. 4 aastat. Lõpetanu-le antakse erialast kvalifikatsiooni tõendav diplom.

raklett (<pr *racler* 'kaapima, kratsima'). 1. pehme vürtsika maitsega šveitsi juust, mida kasut. *fondiit valmistamisel. — 2. teatav toit ja selle valmistamiseks kasutatav elektrihi: väikesele pika varrega pannile asetatud juustu, sinki, vorsti, tomateid vms. kuumuta-takse elektriühjuse ja süüakse kobe; riist, mille kuumal plaadil sulatatud juustulõik kaubitakse või valatakse leivale või kartulitele. R. on pärit Šveitsist Valais' kantonist, kus lahtise tule kohal kuumutati juustu pool-kera ja kaabiti sellelt sulanud juustu.

*Rakov, Nikolai Petrovitš. Suri 3. XI 1990.

RAM (lüh. ingliskeelsetest sõnadest *random access memory*), muutmälu, operatiivmälu, integraallit-litusena valmistatud ja hrl. arvuti emaplaadile vaheta-tavana paigutatud mäluksed, kuhu andmeid salvesta-takse ja millelt neid loetakse. Arvuti väljalülitamisel andmed temast kustuvad. Personaalarvutite harilikem mälu maht on 16, 32 või 64 MB.

Ramat Gan, linn Iisraelis, Tel Avivi kindrapiirkonna ees-linn; 123 000 el. (1994). Toiduaine- (sh. köögiviljad, puu-viljakonservid), tekstiili-, ehitusmaterjali- ja tubaka-tööstus. Bar-Ilani ülikool (asut. 1953). Iisraeli teenan-dibörs ja suurim kergetööstuskeskuse. Palju aedu ja parke. R. G. on asut. 1921, linn a-st 1950.

rambutan, *nefeelium (13. kd.).

ramonda (*Ramonda*), igihaljaste madalakasvuliste põ-sikute perekond gesneerialiste sgk-st; 3 liiki Lõuna-Euroopa mäestikes. R. krobeldised karvased lehed moodustavad juurmise kodariku; rajasja krooniga sinised, harvemini roosad või valged väetised õied asetsevad varval, vili on kupar. Pikealise põsiviljena kasvat. varjulises kasvukohas kiviktaimlus ja kivimüüridel kuni 12 cm kõrgust juunis-juuks õitsevat pürenee r-t (*R. myconi*). ◀

Ramos Horta, José (26. XII 1949), Ida-Timori vaba-dusvõitleja. Alustas pol. tegevust 1970. a-l. Oli 1975 kaks nädalat kestnud sõltumatusel ajal (pärast Portuga-li koloniaalikest vabanemist ja enne Indoneesia oku-patsiooni sattumist) Ida-Timori välis- ja informatsioo-niminister. Juhtinud seejärel vabastusliikumist pagula-sena Austraaliast (töötas Uus-Lõuna-Wales'i Ülikoo-lis ajakirjanduse ja diplomantia õppejõuna). Nobeli rahupreemia 1996 (koos C. F. X. Beloga).

El Salvador

Eritrea

Etioopia

Fidži

Filipiinid

Gabon

Gambia

Ghana

Grenada

Gruusia

Guatemala

Guinea

Guinea-Bissau

Guyana

Haiti

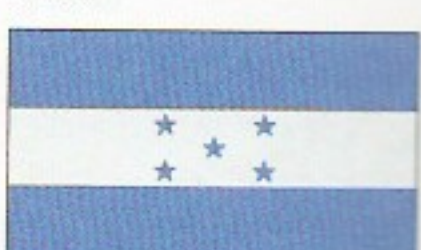
Hiina

Hispaania

Holland

Honduras

Horvaatia

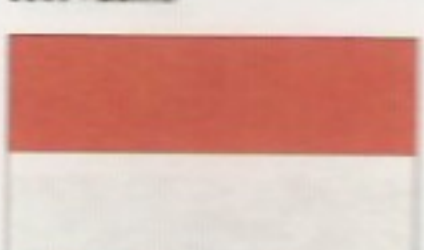
Iiri

Israel

India

Indoneesia

Irak

Iraan

Island

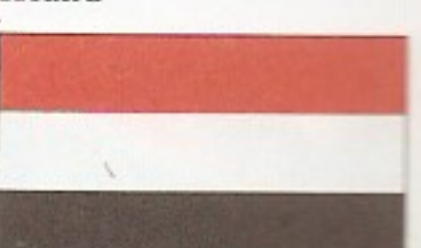
Itaalia

Jaapan

Jamaica

Jeemen

Jordaania

Jugoslaavia

Kambodža

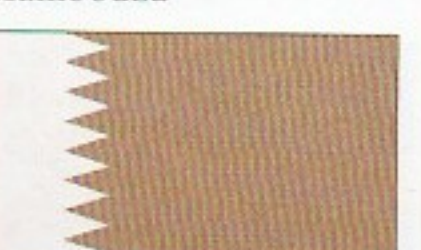
Kamerun

Kanada

Kasahstan

Katar

Keenia

Kesk-Aafrika Vabariik

Nauru

Nepal

Nicaragua

Nigeria

Niger

Norra

Omaan

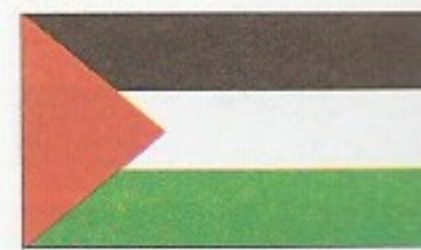
Paapua Uus-Guinea

Pakistan

Palau (Belau)

Palestiina

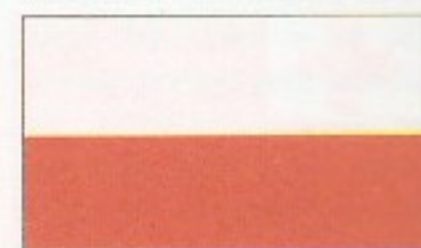
Panama

Paraguay

Peruu

Poola

Portugal

Prantsusmaa

Rootsi

Ruanda

Rumeenia

Saalomoni Saared

Sahara (Lääne-Sahara)

Saint Kitts & Nevis

Saint Lucia

Saint Vincent ja Grenadiinid

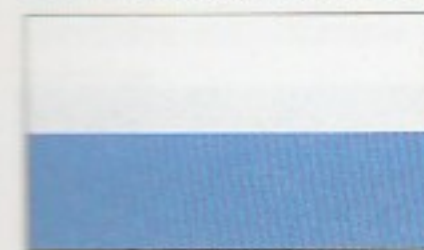
Saksamaa

Sambia

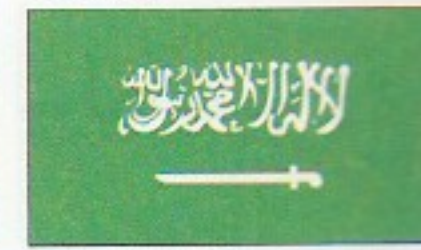
Samoa

San Marino

São Tomé ja Príncipe

Saudi Araabia

Seišellid

Senegal

Sierra Leone

Singapur

Slovakkia

Sloveenia

Somaalia

Soome

Sri Lanka

rannarott (*Conilurus*), Austraalia ja Uus-Guinea *hiir-
laste perekond; 2 liiki. Tüvepikkus 16–20 cm, saba-
pikkus 18–21,5 cm. Saba katab tihe karv. R-d elutse-
vad msg. biotoopides, sh. rannikul, kus otsivad mere-
heidisest söödavat. Mustsaba-r. (*C. penicillatus*) on
ööloom, päeval redutab puuõõnes, tema pojad on sün-
dides karvased ja arenevad kiiresti.

Rasmussen, Poul Nyrup (15. VI 1943), Taani poliit-
tik ja majandusteadlane. A-st 1988 parlamendiliige,
a-st 1992 Taani Sots-dem. Partei esimees ja a-st 1993
peaminister.

rastergraafika, sama mis *bittgraafika (13. kd.).

rasterkiri, *bittgraafikas (13. kd.) teostatud kiri.

Ratzel [*ratsel*], Friedrich (30. VIII 1844 – 9. VIII
1904), saksa geograaf ja etnograaf, dr. (1868) ja *dr.*
habil. (1876). Oli a-st 1886 Leipzigi ülikooli prof.
*Poliitilise geograafia (sh. geopolitika aluste) ja *inim-
geograafia (mõlemad 13. kd.) rajaja ning etnoloogia
arendaja. Uurimusi põhil. inimese ja looduse suhte
kohta; püüdis seletada ühisk-anähtusi bioloogiliste sea-
duste toimega. T: *Anthropogeographie* (2 kd., 1882–
91, 1921), *Politische Geographie* (1897, 1923),
Völkerkunde (3 kd., 1885–88).

B: O. Kurs. *Friedrich Ratzel*. – Eesti Geograafia Selt-
si aastaraamat, 30. kd. Tln., 1997.

raudteebuss, rööbasbuss, ühe- kuni kolmevagini-
line rong, mille juhtimisseadmed on vaguni otstes. R-l
on 2 hrl. 250-kW-st mootorit (diislrongil 2 hrl.
750-kW-st), mõlemat rakend. ainult kiirenduse ajal.
Tal on tunduvalt suurem kiirendus ja lühem pidurdus-
maa kui rongil; kiirus kuni 120 km/h, istekohti 86 või
180. R-e rakend. vähese koormatusega ja kohalikel
liinidel (võimaldab sagedasi peatusi). ▲

raviol, itaalia päritolu toit: nuudlitaignast valmista-
tud ja liha, kala, köögivilja vm. hakkmassiga täidetud
nelinurksed padjakesed, mida keedetakse vees ja ser-
veeritakse tomatikastme ning riivitud juustuga. Vt. ka
pelmeen.

real, Brasiilia rahaühik a-st 1994; 1 r. = 100 sentaavot.
1942–67, 1983–85 ja 1990–93 oli käibel kruseiro,
1967–83 uus kruseiro, 1986–89 krusado ja 1989–90
uus krusado.

Reclus [*rækli*], Jean-Jacques Élisée (15. III 1830 – 4.
VII 1905), prantsuse geograaf ja sotsioloog. Oli a-st
1892 Brüsseli ülikooli prof.; I Internatsionaali liige;
Prantsusmaa inimgeograafia (majandusgeograafia) ra-
jajaid. Pol. (sh. revolutsioonilis-anarhistlike) vaadete
pärast pidi elama pagulasena (1851–57 ja a-st 1871),
pms. Suurbritannias, USA-s, Peruu, Colombias, Itaalia-
s, Šveitsis ja Belgias. Väsimatu rännumees ja palju-
desse keeltesse tõlgitud geograafiarmt-te autor (püü-
dis neis anda inimkonna arengu üldpilti, esitas rikkali-
kult andmeid riikide loodusolude, rahvastiku, majan-
duse ja kultuuri kohta). T: *Nouvelle géographie*
universelle, la terre et les hommes (19 kd., 1876–94),
L'homme et la terre (6 kd., 1905–08).

redunka (*Redunca*), Aafrika veislaste perekond voh-
laste (*Reduncinae*; *vohlu) alamsgk-st; 3 liiki. R-d

on sihvakad (kehapikkus 110–160 cm), jalad peened
ja pikad, silmad väga suured. Isastel on 12–45 cm
pikkused sarved. R-d hoiduvad üksi või paarikaupa.
Suurr. (*R. arundinum*) ja tavar. (*R. redunca*) elavad
alati veekogu lähedal, mägit. (*R. fulvorufula*) võib
olla kaua veeta. ▲

reggae [*regei*] (ingl), Jamaica päritolu muusikastiil,
*rokkmuusika liike.

regionaalvõrk, *arvutivõrk (13. kd.).

*Reichstein, Tadeusz. Suri 1. VIII 1996.

Reines [*reins*], Frederick (16. III 1918 – 26. VIII
1998), ameerika füüsik. Olnud 1966–87 California
ülikooli (Irvine'is) prof., a-st 1988 emeritprof. Avas-
tanud koos ameerika füüsiku C. L. Cowaniga (s. 1919)
Savannah' tuumaelektrijaama tuumareaktori juures
(Lõuna-Carolinas) 1953–56 sooritatud katses esi-
mese neutriinode hulka kuuluva osakese – elektron-
antineutriino (neutriino olemasolu ennustas 1931 W.
Pauli). Nobeli preemia 1995 (koos M. L. Perlga).

*Reizen, Mark Ossipovitš. Suri 26. XI 1992.

relatsioonandmebaas, omavahel seotud liitandme-
baasidest (tabelitest) koosnev andmebaas. Viidib and-
mete kordamist – nt. ühe tabeli ühel väljal on ainult
isikute nimed (või koodid), teises tabelis aga andmes-
tik isikute kohta (aadressid jne.).

rendžu, mõttemäng. R-t mängitakse kahekesi ruudu-
tikul (15 × 15 mänguvälja) lamedate nuppudega. Kä-
ke sooritatakse kordamööda ja võidab see, kumb suu-
dab esimesena viis nuppu järjest horisontaalsi, verti-
kaalsi või diagonaalsi ritta panna. Tekkis a. 4000
aastat tagasi Hiinas. Levinud Jaapanis, Hiinas, Hollan-
dis, Venemaal ja Rootsis. MM-võistlusi peetakse a-st
1986. Eestlastest tuli 1993 maailmameistriks A. Meri-
tee (s. 1974), kes on ka Eestis ilmuva rahvaarvajakir-
ja „The Renju World“ peatoim.

rent, võlaõiguslik suhe, mis tekib ühtajalise või üht-
ajatu lepingu alusel. R-ilepingu kohaselt on r-leandja
kohustatud andma lepingus määratud ajaks kasutami-
seks ja (asjaõigussaaduse mõttes) viljade, s. o. talu
saamiseks viljakandva asja ning rentnik on kohustatud
selle eest maksma tasu (r-itasu). Lepingupoolteks on
r-leandja ja rentnik. R-i esemeks võivad peale valdas-
ja kinnisasjade olla ka õigused (nt. patendiõigus). Sa-
geli renditakse koos asjaga ka selle pärandised (inven-
tar, loomad jt.). Kui isikule kuulub ainult asja kasuta-
mise õigus, on tegemist üüriga. R-le kohaldatakse suu-
res osas üürisätteid. Erisätteid kehtivad põllum. ma-
tükide rentimise kohta: rentnike õigused on sel puhul
rohkem kaitstud. Kinnisasjade r-i lepingud peavad ole-
ma vormistatud kirjalikult. Kinnisasja rentimise korral
tuleb asja üleandmisel koostada selle kirjeldus. R-le-
andja peab asja hoidma r-iaja kestel lepingujärgseks
kasutamiseks ning majandamiseks kohases seisundis.
Rentnik peab asja kasutama heapeetmeliselt ning
tagama asja korrashoiu. Rentnikul on õigus anda asi
r-leandja nõusolekul allr-le ning muuta asja majanda-
mise viisi. R-itasu määratakse poolte kokkuleppel.
R-ileping lõpeb tähtaja möödumisega. Tähtajatute
r-ilepingute ülesütleisel sõltub etteastamise tähtaeg
renditava asja liigist. Asja võõrandamisel tekib õigus
leping enne tähtaega üles üelda seaduses sätestatud
alustel. Asi tuleb tagastada seisundis, mis vastab kor-
rapärasele majandamisele, hävinud pärandised tuleb
asendada või hüvitada. R-i sätestab viljaõigussaadus.

*Reston, James Barrett. Suri 6. XII 1995.

Reutlingen [*roit*], linn Saksamaal Lõunaosas Baden-
Württembergis; 109 000 el. (1996). Tekstiil-, maha-
masina- ja elektrotehnikatööstus. Ehitismillestistest
väärib tähelepanu vanagooti Marienkirche (13.–14.
saj., torn 15. saj.). Esmamaining 1090, linn a-st 1209.

RGB (lüh. ingliskeelsetest sõnadest *red-green-blue*
'puna-rohe-sini-'), valgust kiirgavas kujutisetekitajas
(televisoris, kuvaris) kasutatav värvimudel, mis põhi-

neb värvuste aditiivsel segunemisel. Kõik kolm põhivärvust koos annavad valge, kõigi nende puudumisel musta. Muud kombinatsioonid koos erisuguse intensiivsusega annavad mis tahes värvitooni. Vrd CMYK. **Richardson** [ri:tʃə'dʒən], Robert Coleman (26. VI 1937), ameerika füüsik, USA Rahvusliku TA liige. Olnud a-st 1975 Cornelli ülikooli (Ithaca) prof. Sai 1996 koos D. M. Lee ja D. D. Osheroffiga heeliiumi vedela isotooibi ³He ülivoolavuse avastamise eest Nobeli preemia.

Richter [ri:tʃər], Charles Francis (26. IV 1900 – 30. IX 1985), ameerika seismoloog. Oli California Tehnoloogiainstituudi prof. Esitas 1935 maavärinate võimsuse hindamise skaala (*Richter skalaal), mida põhjendas teoreetiliselt koos B. Gutenbergi 1941–45. T: *Seismicity of the Earth* (1941, koos B. Gutenbergiga), *Elementary seismology* (1958).

Richter, Svyatoslav Teofilovitš, Sant 1. VIII 1997. **Riffkind**, Malcolm (21. VI 1946), Saartariitamaa riigitegelane. Päril Leedus väljarennatud juudi perekonnast, harriduselt jurist, tegutsenud advokaadina. Olnud a-st 1979 Konservatiivse Partei saadikuna Alamkõrga liige. M. Thatcheri valitsuses täits Soomaa riigisekretäri ja välisministeeriumi riigisekretäri kohuseid. J. Majori valitsuses oli a-st 1990 transpordi- a-st 1992 kaitses- ning 1995–97 välisministeer. A-st 1997 opositsioonis.

Rigilipp. Ühe riikide tekkimise ja r-u teisenemine paljudes riikides on viimastel aastatel üsnagi arvestatavalt muutunud maadega lihtsaks. Enamik r-e on sisuliselt "rahvuslipp" (13. kd.), mõnes riigis (nt. Ar- gentina, Austria, Bolívia, Hiina, Hispaania, Peruus, Poolas, Soomes) kannab r. rahvuslipp puuduvat riigivappi. Erinevus on ka lüpe kujus (nt. Islandi, Norra ja Taani r. on kolmsärgne, rahvuslipp särke välisäärega). Tahvel "Rahvuslipp" (13. kd.).

Riiklikud pühad ja tähtpäevad, tabel "Riiklikud ja rahvuspuh" (13. kd.).

Ripp, ka ripp-papagoi (*Loriculus*). *papagoi-liste perekond. 10 liiki. R-d elavad vähemalt Ida-Himaalajas Malai saareriigis; nende nakk on valge ja rohk. lihtsast saba varjavad pikad kattesuled. Rohelises põlvitruues leidub kollaseid, siniseid ja punaseid laike. R-d puhkavad, magavad ja toituvad oksel, rippudes pea allpool (hinged linnud ei ripu); pesamaterjali kannavad kohale sulesükku topitult. Nad söövad puuvilja, nektari ja õieolme; väikesed salkadena lendavad ühe asula lähedusse. R-e peetakse ka puurühmuna.

Risón le Zión, Rishon le-Ziyyon, linn Iisraelis Tel Avivist lõunas. 160 000 el. (1994). Viinapuu- ja tsitruskaskasvatuse peamised kesks; toiduaine-, ehitusmaterjali-, metalli- (roostevabast terasest tooted) ja elektrotehnika tööstus. R. le Z-i asustas 1882 Venemaal umberrasunud juudid. Linn a-st 1950.

*Robbins, Jerome. Sant 29. VII 1998.

Robert Bosch GmbH [ro:bərt bo:ʃ]. Saksa elektri- ja elektroonikafirma (mootorid, seadmed, süsteemid). R. Bosch, praegune nimi on a-st 1937. Keskus asub Stuttgartis. Toodab autode elektriseadmeid ning pidurid, gaasid, küttesüsteeme, kodumasinad, tööstus-, raadio-, tele- ja videomagnetofoone ning tele- ja raadiokom-munikatsiooniseadmeid. Käive 30 mrd \$, töötajaid 150 000 (1994).

Robinson, Mary (21. V 1944), linn meelelaine. Hart-duselt jurist, õigusteaduse dr. Sai 1969 Trinity College'i (Dublinis) noortimaks prof-ks. Oli 1970–90 parlamen-di Ülemkõrga liige ning 1990–97 linn president. Käis 1992 Põhja-Iirimaa, see oli esimene linn riigipea ku-laskaja. A-st 1997 ÜRO Inimõiguste Komisjoni esi-naine.

Rodbell, Martin (1. XII 1925 – 7. XII 1998), ameerika farmakoloog. Töötanud 1985–89 Põhja-Carolina

asuas *National Institute for Environmental Health Science* is teadusdir-na. Avastanud (ühagaegselt A. Gilmaniga) G-valgud ehk G-proteiinid ja nende toimel rakkudele. G-valgud vahendavad signaali raku pinnalt raku sisemusse ning on organismi talitluseks väga vajalikud; nendest sõltuvad lõhna- ja maitsemismeele, nend de muutuval talitlusega on seletatavad paljud haigus-sümptomid. G-valkude abil sünteesib rakk tsüklihist adenosüintriifosfaati, mis võib muuta paljude valkude aktiivsust. Nobeli preemia 1994 (koos A. Gilmaniga). **Rogers** [ro:dʒəz], Ginger, õieti Virginia Katherine McMath (16. VII 1911 – 25. IV 1995), ameerika laulaja, laulja ja filmilaulaja. Esines 1926–29 est-raadiolaulja ja -laulajana, filmis mänginud a-st 1930. Sai tunnaks F. Astaire'i partnerina paljude rahvusv-mainega muusikalikranteeringute kaudu ("Torukü-bar", 1935; "Mureuit", 1938; "Barkley'd Broadwayl", 1948). Teisi filme: "Kitty Foye" (1940), "Tormihoia-tus" (1951), "Oh mehed, oh naised" (1957).

rohuhiir (*Arvicola*), Aafrika ja Araabia poolsaare loomade perekond. Kagu-Eesti jõgede kaldandlavalde ja salu-segavöötmes. Kasvab haruldane austraia r. (*P. australis*, LK). Taimed on kuni meetrikõrgused, suu-red tumerohelised laikivad lehed on kaheli- või kolmelisulged, oled suures (Ø u. 20 cm) sariikõisikus. **Rolls-Royce** [ro:ls ro:is], Rolls-Royce Plc., inglise tööstuskontsern. Toodetakse lennukimootoreid, tuuma-jõuseadmeid allveelaevadele, turbiine, diisli- ja elektri-mootoreid, transformaatoreid; keskus Londonis. Kontserni eelkäija oli 1906 C. S. Rolls'i (1863–1910) ja F. H. Royce'i (1863–1933) asut. kompanii. **Rolls-Royce Ltd.**, mis valmistas luksussõidukiteid ning lennukimootoreid ("Bentley") ja lennukimootoreid (a-st 1914). 1971 jagunes kompanii kahes: riigisala-sega **Rolls-Royce Ltd.** (a-st 1987 **Rolls-Royce Plc.**) hakkas tootma lennukimootoreid ja turbiine ning **Rolls-Royce Motor Holdings Ltd.** luksusaautosid (a-st 1980 **Vickers Ltd.** titartirma). **Rolls-Royce Plc.** käive 4,3 mrd £, töötajaid 40 000 (1996).

ROM (lüh. ingliskeelsetest sõnadest *read only memory*), püsivälja, integreeritud memoraal (a-st 1970). Tihedasti asustatud aladel rajatakse kiirusega üle 160 km/h sõitvate r-de tarbeks omaette rdt. (m. rdt-koridor, nt. Prantsusmaal TGU). Selle rööbasteeel on standardlatus, kuid rööpad moodustavad katkematu

Kong. Kallidus

Kalduva kerega

Ripplind

Riiklikke ja rahvuspühi

Kuupäev	Riik	Püha	Selgitus
1. jaan.	Samoa	iseseisvuspäev	vabanemine Uus-Meremaa eestkoste alt 1962
1. jaan.	Slovakkia	vabariigi aastapäev	Tšehhist lahkulöömine ja oma riigi väljakuulutamise 1993
1. jaan.	Taivan	Hiina Vabariigi asutamise päev	Jiang Jieshi asutas 1948 Taivani Hiina Vabariigi
1. jaan.	Haiti	iseseisvus- ja kangelaste päev	vabanemine Prantsusmaa ülemvõimu alt 1804
1. jaan.	Kuuba	vabaduspäev	vabanemine Hispaania ülemvõimu alt 1899
1. jaan.	Sudaan	iseseisvuspäev	vabanemine Egiptuse ja Suurbritannia ülemvõimu alt 1956
3. jaan.	Burkina Faso	rev-i päev	1966. a. rev.
4. jaan.	Myanmar	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1948
7. jaan.	Libeeria	pioneeride päev	1822 rajasid USA-st naasnud vabad neegrid Ameerika Koloniatsiooniühingu abil Monrovia kohale esimese asunduse monarhia kaotamine ja vabariigi väljakuulutamine 1946
11. jaan.	Albaania	vabariigi aastapäev	valitseva dünastia kujunemine 1769–75
11. jaan.	Nepaal	rahvusliku ühtsuse päev	1992. a. põhiseaduse kehtestamine
13. jaan.	Mongoolia	põhiseaduse päev	uue põhiseaduse väljakuulutamine 1979
13. jaan.	Togo	vabaduspäev	vabanemine Saksa vallutajatest 1945
17. jaan.	Poola	vabaduspäev	1935. a. põhiseaduse kehtestamine
17. jaan.	Filipiinid	põhiseaduse päev	vabanemine Prantsusmaa ülemvõimu alt 1956 ja monarhia kaotamine 1957
18. jaan.	Tuneesia	rev-i päev	rahvuskangelase J. P. Duarte (1813–76) sünnipäev
26. jaan.	Dominikaani Vabariik	Duarte päev	vabariigi väljakuulutamine 1950
26. jaan.	India	vabariigi päev	esimese Suurbritannia Austraalia kohta kiirva määruse (1788) aastapäev
26. jaan-le lähim esmaspäev	Austraalia	Austraalia päev	
30. jaan.	Jordaania	kuninga sünnipäev	kun. Abdullahi (s. 1962) sünnipäev
31. jaan.	Nauru	iseseisvuspäev	vabanemine Austraalia eestkoste alt 1968
4. veebr.	Sri Lanka	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1948
5. veebr.	Mehhiko	põhiseaduse päev	1917. a. põhiseaduse kehtestamine
6. veebr.	Uus-Meremaa	Uus-Meremaa ehk Waitangi päev	Suurbritannia ülemvõimu kehtestamine Waitangi lepinguga 1840
7. veebr.	Grenada	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1974
7. veebr.	Jordaania	troonileasumispäev	kun. Abdullahi troonileasumine 1999
11. veebr.	Iraan	rev-i aastapäev	šahh Mohammad Reza Pahlavi kukutamine 1979
11. veebr.	Jaapan	rahvusele alusepanemise päev	esimese keisri Jimmo Tenno võimuletulek 660 e. Kr.
11. veebr.	Vatikan	iseseisvuspäev	Lateraani lepingu sõlmimine 1929
12. veebr.	Myanmar	ühtsuse päev	Birma Liidu loomine 1947
16. veebr.	Korea RDV	Kim Jong Ili sünnipäev	president Kim Jong Ili (s. 1942) sünnipäev
16. veebr.	Leedu	iseseisvuspäev	iseseisvuse väljakuulutamine 1918
18. veebr.	Gambia	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1965
19. veebr.	Türkmenistan	presidendi sünnipäev	Türkmenistani presidendi S. Nijazovi (s. 1940) sünnipäev
21. veebr.	Bangladesh	märtrite päev	bengali keele eest 1952 võidelnud märtrite mälestamine
22. veebr.	Saint Lucia	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1979
23. veebr.	Brunei	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1. jaan. 1984
23. veebr.	Guyana	vabariigi päev	vabariigi väljakuulutamine 1970
25. veebr.	Kuveit	rahvuspüha	šeik Abdullah as-Sabahi võimuletulek 1950 (tema valitsusaeg vabaneti 19. juunil 1961 Suurbritannia ülemvõimu alt)
27. veebr.	Dominikaani Vabariik	iseseisvuspäev	vabanemine Haiti ülemvõimu alt 1844
1. märts	Bosnia ja Hertsegoviina	rahvuspüha	iseseisvusreferendum 1992
1. märts	Korea Vabariik	rahvuspüha	1919. a. liikumine Jaapani ülemvõimu alt vabanemiseks
3. märts	Bulgaaria	vabaduspäev	vabanemine Türgi ülemvõimu alt 1878
3. märts	Maroko	troonileasumispäev	kun. Hassan II troonileasumine 1961
6. märts	Ghana	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1957
8. märts	Süüria	rev-i päev	1963. a. rev.
12. märts	Gabon	uuenemispäev	rahvuse uuenemise tähistamine 1968
12. märts	Lesotho	Moshoeshoe päev	19. saj. sothode juhi mälestamine
12. märts	Mauritius	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia võimu alt 1968
15. märts	Ungari	rahvuspüha	1848. a. Habsburgide-vastane ülestõus
17. märts	Iiri	Püha Patricku päev	Iriramaa kaitsepühaku, bretooni päritolu misjonäripühaku Mag-nus Sugatus Patriciuse mälestamine
20. märts	Tuneesia	iseseisvuspäev	vabanemine Prantsusmaa ülemvõimu alt 1956
21. märts	Namibia	iseseisvuspäev	vabanemine Lõuna-Aafrika Vabariigi ülemvõimu alt 1990
23. märts	Pakistan	islamivabariigi aastapäev	islamivabariigi kehtestamine 1956
25. märts	Kreeka	iseseisvuspäev	Türgi-vastase liikumise algus 1821
26. märts	Bangladesh	iseseisvuspäev	iseseisvuse väljakuulutamine 1971
29. märts	Madagaskar	mälestuspäev	Prantsusmaa-vastases vabadusvõitluses 1947 hukkunud märtrite mälestamine
1. apr.	Iraan	islamivabariigi aastapäev	islamivabariigi väljakuulutamine 1979
1.–7. apr.	Ruanda	leinanädal	1994. a. massimõrva mälestamine
3. apr.	Guinea	II vabariigi aastapäev	president A. Sékou Touré surmale (1984) järgnenud suudused
4. apr.	Senegal	iseseisvuspäev	vabanemine Prantsusmaa ülemvõimu alt 1960
6. apr.	Tai	chakri päev	valitseva Rama kuningasoo võimuletulek (1782) tähistamine
9. apr.	Boliivia	rahvuspüha	1952. a. rahvarev.
11. apr.	Costa Rica	rahvuskangelaste päev	Nicaragua 1856. a. sissetungi tagasilööjate mälestamine
14. apr.	Tšaad	põhiseaduse päev	1962. a. põhiseaduse kehtestamine
16. apr.	Taani	kuninganna sünnipäev	kuninganna Margrethe II sünnipäev
17. apr.	Süüria	iseseisvuspäev	vabanemine Prantsusmaa ülemvõimu alt 1960
18. apr.	Zimbabwe	iseseisvuspäev	Rodeesia Zimbabweks kuulutamine 1980
19. apr.	Sierra Leone	vabariigi aastapäev	vabariigi asutamine 1971
19. apr.	Svaasimaa	kuninga sünnipäev	kun. Mswati II (s. 1968) sünnipäev
19. apr.	Uruguay	33 surematu maabumise päev	33 samaalase naasmine, mis viis vabanemiseni Brasiilia võimu alt 1825
19. apr.	Venezuela	iseseisvuspäev ja indiaanlaste päev	vabariigi väljakuulutamine 1830

Kuupäev	Riik	Püha	Seletus
26. apr.	Tansaania	liidu päev	Tanganyika ja Sansibari ühinemine 1964
27. apr.	Arganistan	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1961
27. apr.	Sierra Leone	iseseisvuspäev	vabanemine Prantsusmaa ülemvõimu alt 1960
30. apr.	Togo	iseseisvuspäev	na Juliana sünnipäev
30. apr.	Holland	kuninganna sünnipäev	kuninganna Beatrixi troonileasumine 1980 ja eelmise kuningan-
5. juun (apr.)	Rootsi	kuninga sünnipäev	kun. Karl XVI Gustavi sünnipäev
27. niisan (müts-apr.)	Israeli	hokausi päev	Israeli esimene oma valitsuse ametisseastumine 1948
1. mai	Marshalli Saa-	põhiseaduse päev	natside 1933.-45. a. ohvrite mälestamine
mai 1. es-	Jaapan	põhiseaduse päev	põhiseaduse jõustumine 1. mail 1979
maspäev	Poola	põhiseaduse päev	demokraatliku riigikorra kehtestamine 1947
3. mai	Holland	põhiseaduse päev	esimene, 1794. a. põhiseaduse kehtestamine
5. mai	Mehhiko	riigivõimu vabaduse päev	vabanemine Saksa vallutajatest 1945
5. mai	Tai	Crucis de Mayo püha	prantslaste lagasliidumine Puebla lahingus 1867
14.-15. mai	Paraguay	kroonmispäev	kun. Bhumibol Adulyadej (Rama IX) kroonimine 1946
17. mai	Nauru	põhiseaduse päev	1968. a. põhiseaduse parandused ja vabanemine Austraalia eest-
17. mai	Kamerun	põhiseaduse päev	1814. a. põhiseaduse kehtestamine
20. mai	Joemen	vabariigi päev	vabanemine Prantsusmaa ülemvõimu alt 1960 ja vabariigi välja-
22. mai	Si Lanka	kangaste päev	kuulutamise 1972
24. mai	Ecuador	Francia ehk iseseisvusa-	põhiseaduse kehtestamine 1972
24. mai	Erütria	lingu päev	lõplik vabanemine Hispaania ülemvõimu alt 1822
25. mai	Argentina	rev-i päev	1810. a. Hispaania-vastase rev-i aastapäev
25. mai	Grana	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1946
28. mai	Armenia	riigipüha	oma riigi taastamine 1918
28. mai	Austria	vabariigi päev	vabariigi väljakuulutamise 1918
30. mai	Horvaatia	iseseisvuspäev	vabariigi väljakuulutamise 1918
31. mai	Liuna-Austria	vabariigi päev	liidu loomine 1910 ja vabariigi väljakuulutamise 1961
1. juuni	Kenia	Madarika päev	autonoomia saamine Suurbritannia valitsuselt 1963
1. juuni	Samoa	põhiseaduse päev	1962. a. põhiseaduse kehtestamine
1.-2. juuni	Tuvalu	põhiseaduse päev	1959. a. 1. juuni põhiseaduse kehtestamine
juuni 1.	Isaia	vabariigi aastapäev	referendumi tulemusena vabariigiks saamine 18. juunil 1946
4. juuni	Tonga	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia eestkostest 1970
5. juuni	Setšellid	vabariigi päev	2 põhiseaduse (1849 ja 1953) kehtestamine
5.-6. juuni	Rootsi	riigipüha	kun. Gustav I Vasa troonileasumine 1523 ja põhiseaduse vastu-
10. juuni	Portugal	Portugali päev ehk Camões'i rahvuslühelaja L. de Camões'i surma-aastapäev	
12. juuni	Filipiinid	iseseisvuspäev	Hispaaniast sõltumatuks kuulutamise 1898
12. juuni	Vietnam	iseseisvuspäev	iseseisvuse väljakuulutamise 1990
14. juuni	USA	lipupäev	riigilipu austamine
16. juuni	Liuna-Austria	Sveitsi õpilasrühustuse aas-	1976. a. õpilastrahvustad
17. juuni	Island	vabariigi aastapäev	Taani ülemvõimu alt vabanemine 1944
17. juuni	Surinam	kuninganna ametlik sünni-	(Elizabeth II on tegelikult sündinud 21. apr. 1926)
23. juuni	Luksemburg	suuremõõdi ametlik sünni-	(suuremõõdi Jean on tegelikult sündinud 5. jaan. 1921)
24. juuni	Venezuela	Carabobo lahingu aastapäev	võitlus Hispaania ülemvõimu vastu 1811
25. juuni	Mosambiik	iseseisvuspäev	vabanemine Portugalist ülemvõimu alt 1975
25. juuni	Madagaskar	iseseisvuspäev	vormiline iseseisvus 8. okt. 1991
26. juuni	Somaalia	iseseisvuspäev	vabanemine Prantsusmaa ülemvõimu alt 1960
27. juuni	Djibouti	iseseisvuspäev	vabanemine Prantsusmaa ülemvõimu alt 1977
28. juuni	Setšellid	iseseisvuspäev	1996. a. põhiseaduse kehtestamine
28. juuni	Ukraina	põhiseaduse päev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1962
30. juuni	Kongo DV	iseseisvuspäev	vabanemine Belgia ülemvõimu alt 1960
1. juuli	Burundi	iseseisvuspäev	vabanemine Belgia ülemvõimu alt 1962
1. juuli	Ghana	vabariigi päev	vabariigi väljakuulutamise 1960
1. juuli	Kanada	Kanada päev ehk dominoo-	dominiooni õiguste saamine 1867
1. juuli	Ruanda	iseseisvuspäev	vabanemine Belgia ülemvõimu alt 1962
1. juuli	Somaalia	iseseisvuspäev	Itaalia ja Suurbritannia alade liitmine uueks vabariigiks 1960
4. juuli	Tonga	kuninga sünnipäev	kun. Taufa'ahau Tupou IV (s. 1918) sünnipäev
5. juuli	USA	iseseisvuspäev	Iseseisvusdeklaratsiooni vastuvõtmine 1776
5. juuli	Alžeeria	iseseisvuspäev	iseseisvusdeklaratsiooni vastuvõtmine 1975
5. juuli	Cabo Verde	vabariigi aastapäev	vabariigi väljakuulutamise 1975
5. juuli	Venezuela	iseseisvuspäev	vabanemine Prantsusmaa ülemvõimu alt 1975
6. juuli	Komoorid	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1964 ja vabariigi väl-
6. juuli	Malawi	iseseisvuspäev	jakuulutamise 1966

Kuupäev	Riik	Püha	Selgitus
7. juuli	Saalomoni Saared	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1978
9. juuli	Argentina	iseseisvuspäev	vabanemine Hispaania ülemvõimu alt 1816
10. juuli	Bahama	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1973
11.–13. juuli	Mongoolia	rahvuspühad	Hiina-vastane rev. 1921
12. juuli	Kiribati	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1979
12. juuli	São Tomé ja Príncipe	iseseisvuspäev	vabanemine Portugali ülemvõimu alt 1975 ja vabariigi väljakuulutamine
14. juuli	Iraak	rev-i päev	kun. Faisal I kukutamine 1958
14. juuli	Prantsusmaa	Bastille' vallutamise aastapäev	1789. a. Prantsuse rev-i alguse aastapäev
15. juuli	Brunei	sultani sünnipäev	sultan Muda Hassanah Bolkiah Mu'izzuddin Waddaulahi (s. 1946) sünnipäev
17. juuli	Iraak	17. juuli rev-i päev	1968. a. rev.
17. juuli	Korea Vabariik	põhiseaduse päev	1963. a. põhiseaduse kehtestamine
18. juuli	Uruguay	põhiseaduse päev	1951. a. põhiseaduse kehtestamine
19. juuli	Nicaragua	vabaduspäev	Somozade diktatuuri lõpp ja sandinistide võimulek 1979
20. juuli	Colombia	iseseisvuspäev	vabanemine Hispaania ülemvõimu alt 1819
21. juuli	Belgia	rahvuspüha	eraldumine Hollandist 1830 ja kun. Leopold I ametisseastumine 1831
23. juuli	Egiptus	rev-i aastapäev	kun. Faruki kukutamine 1952
25.–27. juuli	Kuuba	rev-iplüha	Fidel Castro 26. juuli liikumine (asut. 1953)
25. juuli	Puerto Rico	riikliku iseseisvuse päev ehk põhiseaduse päev	1952. a. põhiseaduse kehtestamine
25. juuli	Tuuneesia	vabariigi päev	vabariigi väljakuulutamine 1957
26. juuli	Libeeria	iseseisvuspäev	riigi asutamine 1847
26. juuli	Maldiivid	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1965
27. juuli	Valgevene	iseseisvuspäev	iseseisvuse väljakuulutamine 1990
28.–29. juuli	Peruu	iseseisvuspäevad	vabanemine Hispaania ülemvõimu alt 1821
30. juuli	Vanuatu	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ja Prantsusmaa ülemvõimu alt 1980
1. aug.	Šveits	konföderatsiooni aastapäev	lgavese Liidu sõlmimine 1291, nn. Rütli-vande aastapäev
aug-i 1. esmaspäev	Benin	iseseisvuspäev	vabanemine Prantsusmaa ülemvõimu alt 1960
aug-i 1. esmaspäev	Jamaica	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 6. aug. 1962
2. aug.	Bahama	vabaduspäev	orjade vabastamine 1838
2. aug.	Trinidad ja Tobago	avastamise päev	C. Kolumbus avastas saared 1498
3. aug.	Guinea-Bissau	märtrite päev	koloniaalvõimu ohvrite mälestamine
3. aug.	Niger	iseseisvuspäev	vabanemine Prantsusmaa ülemvõimu alt 1960
5. aug.	Burkina Faso	iseseisvuspäev	vabanemine Prantsusmaa ülemvõimu alt 1960
6. aug.	Boliivia	iseseisvuspäev	vabanemine Hispaania ülemvõimu alt 1825
6. aug.	Jaapan	Hiroshima päev	1945 linnale heidetud atomipommi ohvrite mälestamine
8. aug.	Liechtenstein	rahvuspüha	lahkulöömine Saksa-Rooma riigist 1806
8. aug.	Makedoonia	1903. a. ülestõusu aastapäev	Türgi-vastane ülestõus
9. aug.	Singapur	iseseisvuspäev	vabanemine Malaisia ülemvõimu alt 1965
10. aug.	Ecuador	iseseisvuspäev	Hispaania võimu kukutamine 1809
11. aug.	Tšaad	iseseisvuspäev	vabanemine Prantsusmaa ülemvõimu alt 1960
11.–12. aug.	Zimbabwe	kangelaste päev	rahvuskangelaste mälestamine
13. aug.	Kesk-Aafrika Vabariik	iseseisvuspäev	vabanemine Prantsusmaa ülemvõimu alt 1960
13.–15. aug.	Kongo Vabariik	kolm kuulsat päeva	vabanemine Prantsusmaa ülemvõimu alt 15. aug. 1960
14. aug.	Pakistan	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1947
15. aug.	India	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1947
15. aug.	Korea Vabariik	iseseisvuspäev	vabanemine Jaapani ülemvõimu alt 1945 ja vabariigi väljakuulutamine 1948
16. aug.	Dominikaani Vabariik	vabariigi taastamise päev	esimese dem. valitsuse ametisseastumine 1963
17. aug.	Argentina	San Martíni päev	isamaalase J. de San Martíni (1778–1850) surma-aastapäev
17. aug.	Gabon	iseseisvuspäev	vabanemine Prantsusmaa ülemvõimu alt 1960
17. aug.	Indoneesia	iseseisvuspäev	Hollandist sõltumatuks kuulutamine 1945
18. aug.	Afganistan	iseseisvuspäev	Rawalpindi lepingu sõlmimine 1919
20. aug.	Ungari	põhiseaduse päev	1949. a. põhiseaduse kehtestamine (ühendatud 1989)
22. aug.	Venemaa	riigilipupäev	riigilipu austamine
23.–24. aug.	Rumeenia	rahvuslikud pühad	teljeriikide juurest liitlaste poolele ülemineku (1944) aastapäev
24. aug.	Ukraina	iseseisvuspäev	iseseisvuse väljakuulutamine 1991
25. aug.	Paraguay	põhiseaduse päev	1967. a. põhiseaduse kehtestamine
25. aug.	Uruguay	iseseisvuspäev	vabanemine Brasiilia ülemvõimu alt 1825
27. aug.	Moldova	iseseisvuspäev	iseseisvuse väljakuulutamine 1991
29. aug.	Slovakkia	rahvaülestõusu aastapäev	1944. a. sakslastevastane ülestõus
31. aug.	Kõrgõzstan	iseseisvuspäev	iseseisvuse väljakuulutamine 1991
31. aug.	Malaisia	Merdeka päev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1957
31. aug.	Trinidad ja Tobago	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1962
31. aug.	Usbekistan	iseseisvuspäev	iseseisvuse väljakuulutamine 1991
1. sept.	Liibüa	rev-i päev	kun. Idris I kukutamine ja vabariigi väljakuulutamine 1969
1. sept.	Slovakkia	põhiseaduse päev	1993. a. põhiseaduse kehtestamine
2.–3. sept.	Vietnam	iseseisvuspäev	Vietnami DV väljakuulutamine 1945
3. sept.	Katar	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1971
3. sept.	San Marino	asutamise aastapäev	crak Marino asutas 301 selle riigi
6. sept.	Svaasimaa	Sobhuza (Somhloloo) päev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1968, nimetuse saanud 19. saj. valitsenud kun. Sobhuza I järgi
7. sept.	Brasiilia	iseseisvuspäev	vabanemine Portugali ülemvõimu alt 1822
8. sept.	Andorra	rahvuspüha	8. sept. 1278 määras paavst valitsejaks kaks kaasvürsti – Urgeli piiskopi Hispaaniast ja Foix' krahvi (viimase õigused läksid hiljem üle Prantsuse kun-le ja presidendile)
8. sept.	Makedoonia	iseseisvuspäev	iseseisvuse väljakuulutamine 1991

Kuupäev	Riik	Püha	Selgitus
9. sept.	Korea RDV	iseseisvuspäev	Korea RDV asutamise 1948
9. sept.	Tadžikistan	iseseisvuspäev	iseseisvuspäev
9.-10. sept.	Bulgaria	vabariikide päev	vabariikide päev
10. sept.	Belize	puha juri päev	Belize
11. sept.	Pakistan	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
11. sept.	Tsühi	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
12. sept.	Cabo Verde	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
12. sept.	Etiopia	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
12. sept.	Saudi Araabia	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
13. sept.	Costa Rica	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
13. sept.	Guatemala	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
13. sept.	Honduras	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
13. sept.	Nicaragua	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
13. sept.	El Salvador	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
13. sept.	Mehhiko	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
16. sept.	Papua Uus-Guinea	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
16. sept.	Singapur	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
17. sept.	Angola	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
17. sept.	Marshalli Saared	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
18.-19. sept.	Tsühi	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
19. sept.	Saint Kitts ja Nevis	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
21. sept.	Belize	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
21. sept.	Mali	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
22. sept.	Mali	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
23. sept.	Saudi Araabia	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
24. sept.	Guinea-Bissau	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
24. sept.	Kambodja	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
24. sept.	Trinidad ja Tobago	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
30. sept.	Botswana	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
1. okt.	Nigeria	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
1.-2. okt.	Hüma	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
1.-2. okt.	Palau	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
1.-2. okt.	Torvald	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
2. okt.	India	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
2. okt.	Guinea	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
3. okt.	Korea Vabariik	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
3. okt.	Saksamaa	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
4. okt.	Lesotho	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
4. okt.	Tonga	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
5. okt.	Portugal	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
5. okt.	Vanuatu	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
6. okt.	Egiptus	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
9. okt.	Uganda	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
10. okt.	Fidži	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
10. okt.	Korea RDV	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
10. okt.	Kuuba	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
11. okt.	Makadonia	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
11. okt.	Taiwan	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
12. okt.	Ekvador	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
12. okt.	Guinea	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
12. okt. või okt.-2. sept.	Hispaania	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
20. okt.	Keenia	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
22. okt.	Vatikan	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
23. okt.	Ungari	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
24. okt.	Saania	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
25. okt.	Taiwan	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
26. okt.	Austria	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
27. okt.	Saint Vincent ja Grenadiinid	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
27. - 28. okt.	Türkmenistan	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
28. okt.	Kreeka	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
28. okt.	Tschi	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
29. okt.	Türgi	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
1. nov.	Alžeeria	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
1. nov.	Anguilla ja Barbuda	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
3. nov.	Dominica	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
3. nov.	Mikroneesia	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
3. nov.	Panama	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
7.-8. nov.	Veneetsia	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
9. nov.	Kambodja	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
27. okt.	Saint Vincent ja Grenadiinid	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
27. - 28. okt.	Türkmenistan	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
28. okt.	Kreeka	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
28. okt.	Tschi	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
29. okt.	Türgi	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
1. nov.	Alžeeria	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
1. nov.	Anguilla ja Barbuda	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
3. nov.	Dominica	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
3. nov.	Mikroneesia	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
3. nov.	Panama	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
7.-8. nov.	Veneetsia	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi
9. nov.	Kambodja	puha juri päev	1973. a. sõjaväelise riigi

Kuupäev	Riik	Püha	Selgitus
9. nov.	Nepaal	põhiseaduse päev	1990. a. põhiseaduse kehtestamine
11. nov.	Angola	iseseisvuspäev	vabanemine Portugali ülemvõimu alt 1975
11. nov.	Bhutan	kuninga sünnipäev	kun. Jigme Sengye Wangchucki (s. 1956) sünnipäev
11. nov.	Poola	iseseisvuspäev	Poola riigi taastamine 1918
11.–12. nov.	Maldiivid	vabariigi päevad	vabariigi asutamine 1953 ja 1968
15. nov.	Brasiilia	vabariigi aastapäev	keiser Pedro II kukutamine ja vabariigi väljakuulutamise 1899
15. nov.	Küpros	iseseisvuspäev	iseseisvumine 1960
18. nov.	Läti	iseseisvuspäev	iseseisvuse väljakuulutamise 1918
18. nov.	Maroko	iseseisvuspäev	Mohammed ben Jussufi (sultan Muhammad V) õiguste taastamine 1955 ja vabanemine Prantsusmaa (2. märts 1956) ja Hispaania (7. apr. 1956) ülemvõimu alt
18. nov.	Omaan	sultanaadi asutamise päev	sultanaadi asutamine 1744
19. nov.	Monaco	vürsti päev	vürst Rainier III troonile asumine 5. mail 1949
19. nov.	Omaan	sultani sünnipäev	sultan Qaboos bin Saidi (s. 1940) sünnipäev
22. nov.	Liibanon	iseseisvuspäev	vabanemine Prantsusmaa ülemvõimu alt 1941–46
24. nov.	Kongo DV	uue korra aastapäev	uue valitsussüsteemi algus 1965
25. nov.	Suriname	iseseisvuspäev	vabanemine Hollandi ülemvõimu alt 1975
26. nov.	Mongoolia	vabariigi päev	rahvavabariigi väljakuulutamise 1924
26. nov.	Sloveenia	iseseisvuspäev	Jugoslaaviast lahkulöömine 1990
28. nov.	Mauritaania	iseseisvuspäev	vabanemine Prantsusmaa ülemvõimu alt 1960
28. nov.	Panama	iseseisvuspäev	vabanemine Hispaania ülemvõimu alt 1821
28.–29. nov.	Albaania	iseseisvus- ja vabaduspäevad	vabanemine Türgi ülemvõimu alt 1912; 29. nov. 1944 vallutas Albaania rahvavabastusarmee sakslaste võimude tagipunkti Shkodëri
29. nov.	Benin	rahvavabariigi aastapäev	rahvavabariigi väljakuulutamise 1975
29. nov.	Jugoslaavia	vabariigi päev	liitvabariigi väljakuulutamise 1945
30. nov.	Barbados	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1966
1. dets.	Kesk-Aafrika Vabariik	vabariigi aastapäev	autonoomia saamine Prantsusmaa valitsusest 1958
1. dets.	Rumeenia	suur ühinemispüha	Rumeenia alade taastühendamise 1918
2. dets.	Araabia Ühendemiraadid	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1971
2. dets.	Laos	rahvuspüha	rahvavabariigi kehtestamine 1975
5. dets.	Tai	kuninga sünnipäev	kun. Bhumibol Adulyadej (Rama IX) sünnipäev
6. dets.	Soome	iseseisvuspäev	vabanemine Venemaa ülemvõimu alt 1918
7. dets.	Côte d'Ivoire	iseseisvuspäev	vabanemine Prantsusmaa ülemvõimu alt 1960
9. dets.	Tansaania	iseseisvus- ja vabariigi päev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1961 ja vabariigi kehtestamine 1962
10. dets.	Tai	põhiseaduse päev	1991. a. põhiseaduse kehtestamine (täiendatud 1985)
11. dets.	Burkina Faso	vabariigi aastapäev	vabariigi väljakuulutamise 1960
12. dets.	Keenia	iseseisvuspäev ehk Jamahuri päev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1963
12. dets.	Venemaa	põhiseaduse päev	1993. a. põhiseaduse kehtestamine
13. dets.	Malta	vabariigi päev	vabariigi kehtestamine 1974
13. dets.	Saint Lucia	Püha Lucia päev	riigi nimipühaku mälestuspäev
16. dets.	Bahrein	iseseisvuspäev	vabanemine Suurbritannia ülemvõimu alt 1971
16. dets.	Bangladesh	võidupäev	võit Pakistani sõjaväe üle 1971
16. dets.	Kasahstan	iseseisvuspäev	iseseisvuse väljakuulutamise 1991
16. dets.	Lõuna-Aafrika Vabariik	põhiseaduse päev	1994. a. ajutise põhiseaduse kehtestamine
17. dets.	Bhutan	rahvuspüha	kun. Ugyen Wangchucki troonileasumine 1907, rahvusliku eeseteadvuse pühitsemine
18. dets.	Niger	vabariigi päev	vabariigi väljakuulutamise 1960
23. dets.	Jaapan	keisri sünnipäev	keiser Akihito sünnipäev
27. dets.	Korea RDV	põhiseaduse päev	1972. a. põhiseaduse kehtestamine (parandatud 1992. a.)
28. dets.	Nepaal	kuninga sünnipäev	kun. Birendra Bir Bikram Shah Dev (s. 1945) sünnipäev

(kukkukeevitatud) rööpaniidi. Reisijate mugavuse huvides ehit. rdt. kurvis kaldu või kasut. r-e, mille kere kurvis kaldub (neil on ka täiustatud pidurdus- ja vooluvõimsüsteem). Olenevalt r-i kiirusest rakend. erisuguseid sõidu ohutust ja mugavust tagavaid meetmeid, nt. r-i liikumise pidevat jälgimist ja ristumatut ülesõitu. ▲ **ronihamster** (*Tylomys*), Kesk- ja L-Am. *hiirlaste perekond; 7 liiki. R-te tüvepikkus on 17–25,5 cm, saba pikkus 20–25 cm, mass ligikaudu 280 g. Kehaehituselt meenutab r. rott. Jalad on pruunid, paljas saba tumepruun või mustjas. Suured kõrvalestad on paljad. R-d on osavad ronijad, tegutsevad valdavalt puu otsas. Pesa paikneb puuõõnes või maapealses varjupaigas. R-ide ohustab metsade raiumine.

roostekarplased (*Astartidae*), põhjapoolkera pms. kilimade selfimerede karpide sugukond *päriskarbi-
liste seltsist. Elavad veekogu põhjal, ei kaevu settesse. R-d moodustavad suuroogumeid, nende noorjargud on täiskasvanutele kalade toidus. R-tele on iseloomulik suur liigisise muutlikkus. Suure roostekarbi (*Astarte borealis*) koda on kuni 5 cm pikkune.

Root [*ract*], Elihu (15. II 1845 – 7. II 1937), USA

jurist ja riigitegelane. Tegutses advokaadina, oli 1899–1904 sõjaminister ja 1905–09 riigisekretär (välisminister), propageeris panamerikanismi. Vab. Partei kandidaadina kuulus 1909–13 Senatisse. Valiti 1910 Har-
gi Rahvusv. Arbitraaži liikmeks, oli 1910–24 Carnegie' rahufondi president. Nobeli rahupreemia 1912.

Rootsi, riik Põhja-Euroopas; 449 964 km², 8 844 000 el. (1997), pealinn Stockholm. Riigitihtised on SE ja SWE. Rahvastiku juurdekasv oli 1990–96 keskm. 0,5 %, linnarahvastiku osatähtsus 1996. a. 83 %. Elektrienergiatoodangust u. 50 % andvad tuumaelektrijaamad on otsustatud a-ks 2010 asendada muud kiituseid tarbivate jaamadega. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1996. a. 227,3 mrd. \$ (25 710 \$ 1 in. kohta), sise-
majanduse kogutoodangust (250,24 mrd. \$) andis 1995 põllum. 2 %, tööstus 32 % ja teenindus 64 %. Inflatsioon oli 1990–96 keskm. 2,8 %, tööpuudus 1996. a. 8,0 %. Kaupa veeti 1997 sisse 500 mrd., välja 631 mrd. Rootsi krooni eest. Peamised väljaveokaubad on masinad, seadmed jm. tööstuskaubad, metallimaagid, keemiatooted, puit ja paber. Tähtsamad kaubapartnerid on Saksamaa, Suurbritannia, Norra, Taani, USA, Soome

Rumunski kirjutussüsteem 1998 (tähtide arv)

Kipiti	2000
Buure	1000
Rahvapä	1000
Güeny	1000

1990

Rumunski kirjutussüsteem 1996 (tähtide arv)

Bukarest	20000
Constanța	10000
Iasi	10000
Cluj-Napoca	10000
Timisoara	10000
Galați	10000
Brașov	10000
Craiova	10000
Ploiești	10000

Rüveskarpilane. Rüveskarp

Rindkarpilane. Rindkarp

Rütsplind. Rütsplind

Sabatihaslased. Sabatihaslased

Sabatihaslased. Sabatihaslased

Sš

Sš

Sš

Sš

Sš

Sš

Times New Roman
20. saj. lõpp

Times New Roman
20. saj. lõpp

Arial Normal
20. saj. lõpp

Brush 455
20. saj. lõpp

City Medium
20. saj. lõpp

Shelley Allegro
20. saj. lõpp

saaghambalised (*Taxodonta*), maailmameres laialt levinud karpide selts. S-tel on algelisi tunnuseid: lukk on saaghammasjas ja nad hingavad kas sulglõpustega (*pähkelkarplased, 13. kd.) või niitlõpustega (*noalaevlased, 13. kd.). Pähkelkarplasi ja *Nuculanidae* sgk-a s-i elab ohtralt šelfimeredes, põhjafauna koosluses on neil oluline osa. Meresüvikuid (6000 m ja enam) asustavad *Mallettiidae* sgk-a s-d, neid on hulgaliselt ka Põhja-Jäämeres. *Nuculanidae* sgk-a kuuluvad *joldiakarbi (13. kd.), *Portlandia* ja *Leda* liigid on tähtsad stratigraafias; lontjalgsete (*Solenomyidae*) sgk-a esindajate fossiile on leitud devoni setetest. Noalaevlased on söödavad ja neid püütakse tönduslikult. **Sabadell** [safa-], linn Kirde-Hispaanias Barcelonast põhjas; 188 000 el. (1995). Hispaania villatööstuse keskus; metalli-, masina-, elektroonika-, keemia- (väetised) ja nahatööstus. Rooma-aegne *Arragona*, kujunes 19. saj. tekstiilitööstuse keskuseks; vanalinn on kannatanud 1835. ja 1909. a. rahutustes.

sabatihaslased (*Aegithalidae*), värvuliste sugukond; 8 liiki. S-d on Euroopa väiksemaid linde; kehapiikkus kuni 6 cm, sabapiikkus u. 8 cm. Elutsevad Euraasia ja P-Am. lääneosa metsades. Põhja- ja Ida-Euroopas (ka Eestis) elaval **sabatihasel** (*Aegithalos caudatus caudatus*) on pea üleni valge, kõht hele, roosaka varjundiga, tiivad ja astmeline saba must, selg roosakaspruun. Sabatihane ehitab lehtedest, ämblikuvõrgust, samblikest ja sulgedest ovaalse, külgavaga pesa, mis on viimistletud ja ripub okste vahel; kurnas 8–13 muna. Poegi hooldab pms. emaslinde. Pärast pesitsemist koonduvad s-d suurtesse hulgasalkadesse ja liiguvad laialt ringi. Väikseim s., Jaaval elav pisi-sabatihane (*Psaltira exilis*) on maailma väiksemaid värvulisi. **sahinill** (*Catananche*), ühe- ja mitmeaastaste, piimuhla sisaldavate rohttaimede perekond korvõieliste sgk-st; 5 liiki Vahemeremaal. Ainult keelõitest koosnevad korvõisikud on kuivkileja üldkatisega. Õisikud on sinised, valged või kollased. Püsilillena kasvat. hrl. siniste õitega, juulist külmadeni õitsevat 40–50 cm kõrgust sinist s-e (*C. caerulea*). S-e kasut. kuivkimpuks.

salientoloogia (ingl *scientology*), dianeetika, usu- ja psühholoogiline õpetus, mida levitab S. Kirik (*Church of Scientology*), millel on keskus USA-s. Õpetuse ja kiriku rajas 1953 L. R. Hubbard (1911–86). See taotleb inimese meele selgumist ja nn. psüühiliste traumade jälgedest (*engrams*) vabanemist psühhoanalüüsiga sarnanevate protseduuride varal. Inimesi käsitletakse kui kehasse suletud vaimseid ürgolendeid (*thetans*). Kiriku hierarhias saab inimene koha vastavalt oma meeleelguse astmele. 1960.–70. a-il oli S. Kirikul sageli konflikte USA võimudega. Hiljem, pärast oma rajaja surma on liikumine olnud mõneti leplikum ja seda levitatakse kogu maailmas USA võimude toetusel. S-l on ka rakenduslikke suundi, nt. Eestis tegutseb personalikoolituse alal org. *U-Man Estonia*. B: L. Ron Hubbard. *Dianetics: The modern science of mental health*. Los Angeles, 1984.

*Saint Kitts ja Nevis. Peaminister on a-st 1995 D. Douglas (s. 1953, Leiboristlik Partei).

*Saint Lucia. A-st 1997 on peaminister K. Anthony (s. 1951).

*Sair, Kongo DV nimi 1971–97.

sajand, 100-aastane periood gregooriuse kalendris, algab ühikuga 1, nt. 1–100. Seega algas 20. s. 1. jaan. 1901 ja lõpeb samal ajal kui teine aastatuhat, s. o. 31. dets. 2000.

Saki, *Munro, Hector Hugh (13. kd.).

*Saksamaa. *Bundestag*'i valimisel sept. 1998 edestasid sotsiaaldemokraadid a-st 1982 võimul olnud kristlikke demokraate ning moodustasid valitsusliidu koos rohelistega. Uueks kantsleriks sai okt. 1998 H. Kohli asemel G. Schröder.

salaami, kõva, tugevasti vürtsitatud, enamasti sealihaast toorvorst. Pärit Itaaliast või Ungarist, tehni algselt eesliihast.

*Salam, Abdus. Suri 21. XI 1996.

*Salk, Jonas Edward. Suri 23. VI 1995.

Sampaio [-paju], Jorge de (18. IX 1939), Portugali riigitegelane. Erialalt jurist. Olnud a-st 1988 Portugali Sotsial. partei peasekretär ning 1989–95 Lissaboni linnaapea. Märtsist 1996 Portugali president.

Sandakan, linn Malaisias Kalimantan suure kirderannikul Sulu mere ääres; 223 000 el. (1991). Sadam (kaitsuki, kopra ja puidu väljavedu); kalapüük (sh. krevetid), laevaehitus ja saagimistööstus. Linna läh. on suured Gomantongi koopad (palju salanguane ja käsiitiivalisi). S. on asut. 1874, oli a-st 1947 Briti Põhja-Borneo halduskeskus; a-st 1920 on valdavalt ehit. tädetud merepõhjale.

Santa Rosa, linn Argentina keskosas, La Pampa prov. halduskeskus; 81 000 el. (1991). Rõõgi keskosa peamine kaubanduskeskus; La Pampa ülikool (asut. 1958). S. R. on asut. 1892.

Santa Rosa [santa rosa], linn USA-s Californias, San Franciscost põhja pool; 117 000 el. (1994). Sonoma oru puuvilja- ja viinamarjakasvatuspõlvkonna keskus; puuviljakonservi-, veini-, puidu-, masina-, õmblus- ja jalatsitööstus. Huviväärsed on L. Burbanki (elas S. R-s 1875–1926) maja ja aed ning ühest ranniksekvoiaatvest ehit. kirik. Linna läh. Kuucorus (*Valley of the Moon*) asub J. Londoni majamuuseum, põhja pool on kivistunud mets ja loodes loodusliku teatritruumiga kaitseala ranniksekvoiasalu. S. R. on asut. 1833.

Santer [sa'te:r], Jacques (18. V 1937), Luksemburgi poliitik ja jurist. Oli 1972–74 Kristlik-Sotsiaalse Rahvapartei peasekretär ja 1974–82 esimees ning 1984–95 Luksemburgi peaminister. A-st 1995 Euroopa Komisjoni esimees.

Santiago del Estero, linn Argentina loodeosas Dulce jõe ääres, S. del E. prov. halduskeskus; 263 000 el. (1991). Toiduaine- ja tekstiilitööstus. Kaits ülikooli (asut. 1973 ja 1960), gooti stiilis San Francisco Solano kirik (1590). S. del E. on Argentina vanim linn (asut. 1553).

Sanxia [sanksja], Jangtse S., Kolme Kuristiku Jangtse, Jangtse keskjooksu kõik Hiinas Sichuani ja Hubei piirialal, kus Punasest nõost laskuv Jangtse puhandab Fengjie ja *Yichangi vahel nõgu idast äärestavaid mägesid. 100 km pikkusel jõelõigul suubub

S-sse kolm kamjonilaadset jõeorgu, jõgi aheneb seal 120–200 m-ni (Punases nōos on see 300–500 m) ja kaljused kaldasemad tõusevad 900 m kõrguseni. S-i on nimet. ka Sichuani väravaks. Rakendamaks Jangtse veejõuvaru, rajab Hiina sinna Kolme Kurstiku hidro-energeetikasõlme. Rajatise põhiosa on 2300 m pikkune ja kuni 185 m kõrgune pais, selle taha moodustub üle 1080 km² suurune Chongqingi lähiste niiduv 640 km pikkune veehoidla. Jõuajama 26 turbiini kavandatud koguvõimsus on 18 200 MW. S. hüdrotarajast ha- kati kavandama 1950. a-il, paisu ehitamist alustati 1993. Jangtse sulgemisest jōuti nov. 1997, kuu aega varem oli valminud rajatise mooduv kanal (pikkus 3,7 km, laius 350 m, sügavus 58 m). Veehoidla alla jääb 114 linna, 1711 küla ning 1599 tehasi ja vabrikut, a-ks 2010 tuleb evakueerida 1,2 mln. in.

São Luís [saw], linn Brasiilia kirderannikul, Maranhão osariigi pealinn; 164 000, eeslinnadega 695 000 el. (1991). Asub S. L-i saarel, mida mandriga ühendab mnt-sild. Sadam: toiduline- (sh. suhkru-, rummi-, tekstiili-, keemia-, metalli- ja trükitööstus. Ühikool (asut. 1966), ajaloo- ja geograafiat: koloniaalsiilis ehitusmällestis (sh. kohutapalee). Linn asustatud 1612 praetlasel, oli 1641–44 hollandlaste valduses.

Sapotill, *manilikäär (13. kd.).

Saramágo [s-gu], José (16. XI 1922), portugali kirja- nik. Parii maatoõliste perekonnast, olnud tööline, toi- metaja ja ajakirjanik. A-st 1969 Portugali KP liige. Avaldas esimese romaani 1947. Oli pahempoolse ja ateistliku meelsuse tõttu A. Salazari režiimiga oposi- tsioonis ning pääses avalikkuse ette alles pärast selle lõppu. Saanud tuntaks maatoõliste elu käsitleva real. rom-iga „Maast tõusnud“ (1980) ja sellele järgnenud rom-iga „Kloostri meenortaal“ (ka „Baltasar ja Bl- munda“, 1982). Tema loomingus on rohkesti allegoo- riati ja fantaistika sugemeid. Nobeli preemia 1998. T: Ricardo Reisi surma-aasta (1984), Kivist parv (1986), Lissaboni piiramise lugu (1989), Jeesuse Kristuse evangeelium (1991), Esses pimeduses (1995).

Sargódha, linn Pakistani Punjabis; 291 000 el. (1981). Tekstiil- (sh. silmkoe-), jahu-, õli- ja keemia- tööstus. Asut. 1903, linn a-st 1914.

Sari, a-ni 1972 Fort Archambault, linn Tšaadi lõunaosas Chari ääres; 198 000 el. (1993). Jõesadam, lennujaam; tekstiil- ja toiduainetööstus (sh. liha ja kala töötlemine), kalapüük. S. on asut. 1899.

Sarov, linn Venemaal Nizni Novgorodi obl-i ja Mord- va piiril, Mokska liisjõe Saitse paremal kaldal, linnu- lennult u. 60 km Arzamasist edelas; 82 300 el. (1996). S-s asub Venemaa föderaalne tuumakeskus (asut. 1951 tuumauuringute keskusega Arzamas-16). Nõuk. ajal oli S. salastatud kimiline asula, a-ni 1991 Kremlijo- v.

Sassa (*Oreotragus oreotragus*), Aafrikas kasvav maas- tikus elav *kaabusaanilooptlane; kehapiikkus 75–115 cm. Sarved (pikkus kuni 11 cm) on ainult isastel. Likkudes toetub s. sõraotstele, see võimaldab ronida ka järskudel mägedel. Karvad on karmid ja kergesti mur- duvad (saaki rabav vaenlane saab kätte ainult karva- nuusi).

Scaffaro [ska-], Oscar Luigi (9. IX 1918), Itaalia riigi- tegelane, jurist. Kuulub a-st 1946 Kristlik-Dem. Par- teisse. Olnud 1948–92 parlamendi liige, peaministri- te A. Moro (1963–68, 1974–76), G. Leone (1963 ja 1968) ja G. Andreotti (1972–73) valitsuse ajal mitu korda transport- ja lennundusminister ning G. And- reotti teise valitsuse ajal (1976–79) haridusminister, 1983–87 siseminister. A-st 1992 Itaalia president.

Schaeffer, Pierre, Sani 19. VIII 1995.

Schengeni leping [kengeni], *Euroopa Liidu (13. kd.) liikmesriikide Belgia, Prantsusmaa, Luksemburgi, Hol- landi ja Saksamaa 14. VI 1985 Luksemburgis Schen- genis asulas sõlmitud kokkulepe omavahelise piirkon- genti asulas sõlmitud kokkulepe omavahelise piirkon- genti asulas sõlmitud kokkulepe omavahelise piirkon- genti asulas sõlmitud kokkulepe omavahelise piirkon-

Senna, Ayrton (21. III 1960 – 1. V 1994), brasiilia autovõidusõitja. Tulnud 1988, 1990 ja 1991 vormel I klassis maailmameistriks. Sai *grand prix* sarjas 41 etapivõitu. Hukkus Imola ringrajal.

Serémban, linn Malaisias Malaka poolsaare lõuna- etapiivõitu. Hukkus Imola ringrajal.

Schöles [skaulz], Myron S. (1. VII 1941), ameerika majandusteadlane. Lõpetas 1961 McMasteri ülikooli. Töötanud 1967–81 Chicago (prof. a-st 1969) ja 1983–96 Stanfordi ülikoolis. Koos USA majandus- teadlase F. Blackiga välmisi valemi optiooni täpse hinna arvutamiseks (Blacki-Scholesi mudel). Nobeli preemia 1997 (koos R. C. Mertoniga) tuletsväärtapab- rite hinna määramise uue meetodi väljatöötamise eest. T: *The valuation of option contracts and a test of market efficiency* (1972, autoreid), *The capital asset pricing model: some empirical tests* (1972, autoreid).

Schröder [štröder], Gerhard (7. IV 1944), Saksa ri- gitegelane. Lõpetas 1976 Göttingeni ülikooli juristina ning töötas seejärel advokaadina. Astus 1963 Saksa- maa Sots-dem. Partisse, oli 1980–86 *Bundesstag*i liige ja 1990–98 Alam-Saksimaa peaminister. A-st 1998 Saksamaa LV kantstler.

Schultz, Theodore William, Surt 26. II 1998.

Schwinger, Julian Seymour, Surt 16. VII 1994.

Scott [skot], Paul (25. III 1920 – 1. III 1978), inglise kirjanik. Tema romaaniidest, mille tegevuspaik on ta- valiselt India või Malaja, on tuntum Briti India viima- ralooja „Kaj'i kvartett“, „Krooni kalliskivi“ (1966, e. k. 1997), „Skorpionid päev“ (1968), „Valkuse tornid“ (1974) ja „Saagijagamine“ (1974).

Ségou [segu], Segou, linn Malis Nigeri paremal kal- dal; 89 000 el. (1987). Jõesadam ja mnt-sõlm; suut- tekstiilikombinaat. Oli bambaarite kuniingriigi (õitseng 17.–18. saj., langes 1861) pealinn.

Sektor, inf. arvuti ketia formaatimisel tekitatav kaare- kujuline salvestusrajalaik, vähim füüsiliselt adressee- ritav salvestusüksus, htl. 512 baiti.

Sen, Amartya Kumar (3. XI 1933), india majandus- teadlane. Oppinud Calcutta ülikooli *Presidency Col- lege*is ja Cambridge'i ülikooli *Trinity College*is. A-st 1956 prof. Töötanud 1956–58 Jadavpuri ülikoolis (Calcuttas), 1957–63 Cambridge'i ja 1963–71 Delhi ülikoolis ning 1971–77 Londoni majanduskoolis, a-st 1987 Harvardi ülikoolis. Käsitlenud heaoluökono- mika probleeme, uurinud näijahadade põhjust. Nobe- li preemia 1998. T: *On optimizing the rate of saving* (1961), *Collective choice and social welfare* (1970), *Choice, welfare and measurement* (1982), *The stan- dard of living* (1987), *On ethics and economics* (1988).

Senna, Ayrton (21. III 1960 – 1. V 1994), brasiilia autovõidusõitja. Tulnud 1988, 1990 ja 1991 vormel I klassis maailmameistriks. Sai *grand prix* sarjas 41 etapivõitu. Hukkus Imola ringrajal.

Serémban, linn Malaisias Malaka poolsaare lõuna- etapiivõitu. Hukkus Imola ringrajal.

Sassa

J. Saramago

osas, Negri Sembilani osariigi pealinn; 183 000 el. (1991). Kautsukitootmis- ja tinakaevandamispiirkonna keskus. S. asutati 1840. a-il tinakaevandusasulana. **Shils** [šils], Edward Albert (1. VII 1910 – 23. I 1995), ameerika sotsioloog. Oli Chicago ülikooli prof.; *struktuur-funktsionaalse analüüsi rajajaid ja „International Encyclopedia of Social Sciences” (17 kd., 1968) peatoim. Tema käsituses liigendub ühisk. keskuseks ja perifeeriaks, nende suhete iseloom määrab ühisk-atüübi. Nt. on traditsioonilisele ühisk-le iseloomulik nn. karisma paiknemine valdavalt keskuses, nüüdisühisk-le selle hajutatuse. Ühisk. stabiilsuse tagab keskuse võime kujundada endale sobivaid perifeerse kultuuri elemente. T: *Toward a general theory of action* (1951), *Theories of society* (2 kd., 1961, mõlemad koos T. Parsonsiga).

Shull [šal], Clifford Glenwood (23. IX 1915), ameerika füüsik. Olnud 1955–86 Massachusettsi Tehnoloogiainst-i prof., a-st 1987 emeritprof. Loonud ja arendanud neutronite difraktsioonil põhinevaid uurimismeetodeid ning rakendanud neid aine omaduste ja ehituse uurimiseks. Nobeli preemia 1994 (koos B. N. Brockhouse'ga).

*Sidelnikov, Nikolai Nikolajevitš. Suri 20. VI 1992.

sidrunhein (*Cymbopogon*), rohttaimede perekond kõrreliste skg-st; 56 liiki Aasia ja Aafrika troopikas ja lähistroopikas. S. on lähedane maisi, hirsi ja sorgo prk-le. S-te maapealsed osad sisaldavad eeterlikke õlisid. Harilikku s-a ehk sidrunsorgot (*C. citratus*) ja lõhnavat s-a ehk tsitronellasorgot (*C. nardus*) tuntakse ainult kultuurtaimena, nad on maailma tähtsaimad eeterliku õli kultuurid, tänapäeval kasvat. neid ka Ameerika troopikas. Harilikust s-st saadakse punakas-kollast kuni pruunikaspunast sidrunsorgoõli, mis sisaldab u. 70 % *tsitraali. Sidrunsorgoõli kasut. kondiitri-, seebi-, parfümeeria- ja ravimitööstuses ning maitseainena. Hariliku s-a lehtedest valmistatakse jookke ja mõnel pool lisatakse neid ka suppile. Lõhnast s-st saadakse kollast kuni kollakaspruuni tsitronellaõli, mis sisaldab *tsitronellooli, *geraniooli jms. Tsitronellaõli kasut. parfümeeriatoodete, seepide, lakkide, insektitsiidide, desinfektsioonivahendite jms. tootmisel.

sigade aafrika katku viiruse taolised viirused, kaheahelalise desoksüribonukleiinhappegenoomiga, ümbriseta, ikosaeedrilise ehitusega (virionide Ø 172–191 nm), varem *Iridoviridae* skg-a kuulunud, nüüd eraldi, klassifitseerimata *viiruste perekond. Nakatavad kodu-, mets- ja okassigu (viimastel haigusümptomaid ei teki). Viirused on laiaulatuslikult levinud Aafrikas, Euroopas on täheldatud nende viiruste põhjustatud haiguspuhanguid sagedaimini Hispaanias, Portugalis ja Itaalias.

siilkübar (*Echinacea*), mitmeaastaste rohttaimede perekond korvõieliste skg-st; 9 liiki P-Am-s. Lihtsad terveservilised või hambulise servaga lehed paiknevad varrel vahelduvalt, suured õisikud on varre tipul üksikult, nende roosad kuni punased keelõied hoiduvad allapoole, putkõied on punakas- kuni mustjaspruunid, õisikupõhi teravate sõkalde tõttu siililaoline. Mõnd liiki s-ist valmistatakse immuunsüsteemi tugevdavaid ravimeid. Aiailutaimena ja lõikelilleks kasvat. Eestis pms. punast s-t (*E. purpurea*); kõrgus 80–100 cm, õitseb juulist külmadeni, mõnel sordil on keelõied valged. S. on lähedane *päevakübarale. ◀

siilpaanaks (*Oplopanax*), heitlehiste üleni ogaliste lehtpöösaste perekond araallaliste skg-st; 2 liiki Ida-Aasias, 1 P-Am-s. Lehed suured (Ø kuni 40 cm) ja hõlmised, väikesed rohekasvalged õied asetsevad sari-kaist koosnevais kobarais või pööristes, vili on väike lame erepunane luuvili. S-d on omapäraselt dekoraatiivsed, neid võiks kasvatada ilupöösana. Korea s-st (*O. elatus*) saadakse toniseerivaid ravimeid. Eestisse

on toodud 2 liiki, neid kasvat. teada olevalt ainult Tallinna Botaanikaaias.

siin, *inf* voolujuhtide kogum (magistraal), mis ühendab arvuti põhiosi (mikroprotsessorit, mälu, kettakontrollereid, porte) ja võimaldab nende vahelist andmevahetust. Hrl. on kindla informatsiooni (andmete, aadresside või juhtsignaalide) edastamiseks ette nähtud kindlad juhigrupid. S-i põhinäitaja on korraga edastatav bittide arv (8, 16, 32 jne.). S-ga ühendatakse ka msg. lisatavad seadised, nt. helimoodul.

siirdgeensus, transgeensus, mingi geeni (või geenirühma) tehnogeneetilise siirdamisega muudetud organismi geneetiline struktuur. Siirdgeenseid organisme saadakse ülekantavat geeni (siird- ehk transgeeni) sisaldava DNA sisestamisega rakku, millest areneb uus organism (loomadel hrl. munarakku, taimedel ka nt. meristeemrakku). Kasut. otsest DNA mikroinjektsiooni sigiraku (nt. munaraku) tuumasse või plasmiid- ja viirusvektoreid (*geeniterapia, 13. kd.). Esimeste siirdgeensete organismidena saadi 1970. a-il bakterid, kelle geneetilisse struktuuri (plasmiididesse) oli sisestatud loomade ja inimese geene. Esimene siirdgeenne loom oli hiir, kelle genoomisse siirati 1981 roti kasvuhormooni geen. S-t kasut. selliste bakterite, pärmseente, taime- ja loomaliinide saamiseks, mis toodavad inimesele vajalikke toit- või ravimaineid või millel on muud väärtuslikke omadusi. Nt. on loodud hästi säilivate viljadega tomatisorte ning inimesele olulisi ravimvõime sisaldava piimaga lambaid ja kitsi. Siirdgeenseid organisme kasut. geenide avaldumise- ja regulatsioonimehhanismide uurimisel ning inimese pärilike puuete eksperimentaalsel uurimisel loomudel (pms. hiirte, rottide ja hamstrite) abil. S-e erivorm on geenirikked (nn. geeninokaudid), mida kasut. inaktiveeritud geenide talitluse uurimiseks.

silesüdakarp (*Serripes*), tsirkumpolaarse levilaga külmalembeste *südakarpaste perekond. S-del on sile ja ümmargune, kuni 10 cm pikkune keha. Juug eendub kaugele ja sageli söövad kalad selle ära. Aja jooksul jalg taastub ja limune ei sure ära. S-d on morskade meelisoit.

Simmel [ziml], Johannes Mario (7. IV 1904), austria kirjanik. A-st 1947 avaldanud lihiproosat ja romaane, on menukaimaid saksa keeles kirjutavaid nüüdiskirjannikke. T: rom-d *Nina B. lugu* (1958, e. k. 1985), *See ei pruugi alati kaaviar olla* (1960, e. k. 1998), *Kõikidest inimestest saavad vennad* (1967), *Aine, millest koosnevad unenäod* (1971), *Vastust teab vaid tuul* (1973, e. k. 1997), *Palun, laske lilledel elada* (1983), *Näendest pean ma nutma* (1993).

simmondsia (*Simmondsia chinensis*), ka jojooba, kahekojaline igihaljas tugevasti harunev lehtpöösas pukspuuliste skg-st, perekonna ainus liik. Pärineb USA edelaosa ja Mehhiko põhjaosa poolkülmadest ja kõrbest. Nahkjad lehed on terveservilised, õied kroonlehtedeta, vili on kolmekandiline munajas üheseemneline kupar. Seemned sisaldavad vedelat vaha, mis on koostiselt lähedane vaalavahale (*spermatseer) ja omadustelt sellega võrdne ning asendab seda. S-vaha talub kõrget rõhku ja temperatuuri ning säilib pikka aega riknemata. Seda kasut. meditsiinis, sellest valmistatakse kõrgekvaliteedilisi määrdeaineid (nt. lennukite ja autode jõu- ja jõuülekandeseadmete turvis), poleeraineid, kosmeetikatooteid (seepi, šampoone, näha- ja juuksehooldusvahendeid) jpm. Indianlased kasutasid s. seemneid toiduks ja loomasöödaks. – S-t hakati vahataimena kasvatama 1970. a-te alguses USA-s, Iisraelis ja Mehhikos. S. on kserofüüt, ta võib kasvada kuival ja sooldunud mullal ning taluda päevast temperatuuri kuni +45 °C. Taim on pikaeline, elab hrl. üle 100 aasta, mõni isegi üle 200 aasta. Teda kasvat. ka ilu-, eriti hekitaimena.

Sinatra [sin'atra], Frank (õieti Francis Albert) (12. XII 1915 – 14. V 1998), itaalia päritolu ameerika laulja ja näitleja. Alustas ansambillauljana kvartetis „Hoboken Four“, sai H. Jamesi orkestri ja T. Dorsey orkestri solistiks ning 1940.–50. a-te menüükaimaks levila- (1945) ja pärast häale kaotust 1950. a-te alguses oli edukas ka karakaterosades („From here to eternity“, 1953, „The man with the golden arm“, 1959), oman- das uue, fraseeriva laulmismaneeri. 1960.–70. a-il esines televisioonis. Asutas isikliku plaadifirma *Reprise Records* ja sai USA meelelahutusloosuses mõju- kaimaks kujuks. Jäi aktiivseks esinejaks kõrge eani- ning andis 1993–94 välja kaks plaati duette (L. Pavarotti, J. Iglestas, A. Franklin, Bono jpt.). Saanud 2 „Oscarit“.

sinienelas (Sibiraea), ühe- või polügaamselt kaheko- jalist heitlehiste lehtpõõsaste perekond roosõeliste sugk- st: 2 liiki Kagu-Euroopas, Lõuna-Siberis ja Hiinas. Lehed tervetervallised, väikesed valged või rohekas- kollased õied asetsevad kobaraist koosnevas pöörts- tes, villi on kogukukkurvili. Sinakasroheline lehestiku kasvat. iluõõsana (vähese määral ka Eesti).

sinikeelehaigus, orbiiviruse (sgk. *Reoviridae*) teki- tatud viirushaigus, mis tabandab lambaid, veiseid ja mõningaid teisi mäliseid. Haigus avastati 19. saj. lõpus Lõuna-Aafrikas, 20. saj. on haiguspuhanguid ol- nud ka Kõrgõz, Türgis, Iraanis, Pakistanis, Indias, Austraalias, USA-s (Texas, Florida ja California) ja Euroopa mandril (1956 ja 1997 Pürenee poolsaarel).

Viirus levitavad sääselised, kuid ainult neil aladel, kus ohut' võimaldab täiskasvanud isendite eksistentsi- kogu aasta (1°-1 alla 0 °C surevad need sääsed 2 tunni jooksul). Haigestunud loomadel tekivad kuni 2 nädalat kestev palavik, hingeldus, näopiirkonnas, sh. ninapee- tungit suust välja, suulimaskesastasse tekitavad haava- did. Skeletilihaste kahjustuse tagajärjel võib loom kao- tada võime seista. Tünel loomal võib viirus kanduda ka lootesse, põhjustades väärtarengut ja aborti.

*Sinjavski, Andrei Donatovitš, Suri 25. II 1997.

sipelgaliindlased (*Formicariidae*), tikatiliiste (Ty- ranni) van. nimetus tüüranilised) alamliisi sugukond;

246 liiki. Elavad Kesk- ja L.-Am. troopikas ja lähis- troopikas. S-d on u. rästasuurused, põhitoonil ena- bud. Saba on lühike ja tiivad ümarunud. Nad on kehavad lendajad. Nõrk on tugev, mõnel on tipp konk- sus. Tegutsesvad tihedas alusvõsas või maapinnal. Pal- jud s-d jürgivad väikeses alusvõsas või maapinnal. Pal- sipelgaliindlased. Kuid sipelgad ajavad oma nädalale kauparänd- ules, söövad s-d need ära, ja kui putukaid on vähe, söövad sipelgaliindlased. Lauilavad nii isas- kui ka emaslin- nud. Lõimetishoole on omane pms. isastele, emaslin- nud haurvad ainult õõsel.

siregassel (*Ammodorcas clarkii*), gaseillaste (Ga- zellinae; *gaseil) alamsgk-a veislane. Eluiseb Soma- lia ja Etiopia liivakõrbes ning kuivades rohlilates; kehapiikkus 152–168 cm. Jalad on väga pikad ja pee- ned, silmad ja kõrvaad suured. Sarved (pikkus 25–34 cm) on vaid isastel. Tõuseb meelsasti tagajalgadele, ei süta puulehti ja -võrseid.

Sirydis [s'ir-di], Vyratas (S. III 1935), leedu loo- makasvatusteadlane, põllumajandusdr. (1979), prof. (1989), Leedu TA ekspertluge (1991), EPMU audr. (1995). Olnud 1960–65 Leedu loomakasvatuse insti- teadur, 1968–79 Panevėžysis Balti loomakasvatuse iso- naalse kaitsejaama dr., 1979–84 leedu loomakasvatuse pe- dis, „Fermenia“ osk-ajuhataja, a-st 1984 Vilnise pe- dagoogikakooli agrotehnikakateedri ja biokativ- sete ainete uurimise laboratooriumi juhataja. Uurim- si loomakasvatuse, eriti söödatsüüside kohta. A-st

1994 teeb koostööd EPMU-ga bioaktiivsete ainete toot- likkusele.

Sisevõrk, *arvutivõrk (13. kd.).

Siurula, Maximilian (21. X 1913), soome arstiteadla- ne, gastrenteroloog, meditsiinidr. (1947), prof. (1973).

TU audr. (1990). Asutas 1950 Soome esimese gast- roenteroloogilise uurimisasutuse. Uuritud seedelun- dit haigusi.

Skage, Olav R. (5. VIII 1933), norra maastikukujun- dusteadlane, teadusdr. (1968), EPMU audr. (1997).

Töötanud 1959–87 Norras maastikukujundaja, teadu- ri ja õppejõuna. On a-st 1979 Rootsi Põllum-tilikooilis maastikukujundamise prof. (sh. 1979–88 maastiku- kujundamise kateedri juhataja). Abistanud EPMU-s maastikukujundamist ja arendamist, korraldanud erialaõppejõudude ettevalmistamist ja läëndopet Rootsis.

Skou, Jens Christjan (8. X 1918), taani biokemik, Taani Kuningliku Teaduste Ühingu liige. Olnud Arhusi ülikooli füsioloogia- ja biofüüsikaprof. Avastanud naat- rium- ja kaaliumboone (Na⁺ ja K⁺) transportiva ensü- misüsteemi, mida nimet. Na⁺ ja K⁺ aktiveerivaks adenosünnitofosfaatiks. See paikneb rakumembraanis (sh. punaliblede jt. vererakkude membraanis) ning transportib adenosünnitofosforhappe (ATP) energiat ku- lul teatava koguse kaaliumi rakku ning toob samaaeg- seli teatava koguse naatriumi rakust välja. Nii tagab ta rakus rohke kaaliumi- ja rakuvälises keskkonnas rohke naatriumisisalduse, see on vajalik mitmeks biotahitu- seks. Keemialaane Nobeli preemia 1997.

Smalley [s'mo:li], Richard Errett (6. VI 1943), amee- rika keemik. Olnud a-st 1981 Rice'i ülikooli (Houston) *füllereenide (13. kd.) (C₆₀) avastamise (1985) eest

Nobeli preemia. Lõonud füllereenide avastamist või- maldanud uurimismeetodi – ultraheli-laserspektro- skoopia.

F. Sinatra

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula

Skage

Skou

Smalley

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula

Skage

Skou

Smalley

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula

Skage

Skou

Smalley

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula

Skage

Skou

Smalley

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula

Skage

Skou

Smalley

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula

Skage

Skou

Smalley

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula

Skage

Skou

Smalley

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula

Skage

Skou

Smalley

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula

Skage

Skou

Smalley

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula

Skage

Skou

Smalley

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula

Skage

Skou

Smalley

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula

Skage

Skou

Smalley

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula

Skage

Skou

Smalley

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula

Skage

Skou

Smalley

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula

Skage

Skou

Smalley

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula

Skage

Skou

Smalley

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula

Skage

Skou

Smalley

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula

Skage

Skou

Smalley

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula

Skage

Skou

Smalley

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula

Skage

Skou

Smalley

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula

Skage

Skou

Smalley

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula

Skage

Skou

Smalley

Siregassel

Sinatra

Sinienelas

Sinikeelehaigus

Sipegaliindlased

Sisevõrk

Siurula</

***Snegur**, Mircea, Moldova poliitik. A-ni 1997 Moldova president.

***Snell**, George Davis. Suri 6. VI 1996.

Snežinsk, linn Venemaal, 120 km Tšeljabiniskist põhjaloodes; u. 46 000 el. Tuumauurimiskeskus (varem Tšeljabinisk-70, eraldus 1950. a-il Arzamass-16-st).

***Soares**, Mário Alberto Nobre Lopes, Portugali riigitegelane. President a-ni 1996.

***Sokolov**, Vladimir Jevgenjevitš. Suri 1998.

***Sokolov**, Vladislav Gennadijevitš. Suri 25. VI 1993.

Solana Madariaga, Javier (14. VII 1942), Hispaania poliitik. Õppinud Hispaania ja USA ülikoolides füüsikat. Kuulub a-st 1964 Hispaania Sotsial. Töölispartei-se. Töötanud a-st 1968 Madridi ülikoolides füüsikaprof-na. Oli 1982–88 Hispaania kultuuriminister, 1988–92 haridus- ja teadusminister ning 1992–95 välisminister. A-st 1995 NATO peasekretär. ◀

soldanell (*Soldanella*), madalakasvuliste igihaljaste püsikute perekond nurmenukuliste sgk-st; 10 liiki Euroopa mäestikes (Karpaatides, Alpides ja Balkanil). Ümarad või neerjad nahkjad lehed on juurmised, hrl. sinised või lillad, harva roosad või valged narmastunud krooniga kellukjad õied paiknevad varval üksikult või sarikas, vili on kupar. Pikealise püsilillena kasvat. pms. kiviktaimlais kuni 15 cm kõrgust mais-juunis õitsevat mägisi (*S. montana*). ◀

Solihull [*səuli*], linn Kesk-Inglismaal West Midlandsi linnkrahvkonnas Birminghamist kagus; 94 000 el., S-i ringkonnas (*district*, 180 km²) 204 000 el. (1989). Masina- (sh. auto-), keemia- ja toiduainetööstus. Huvi väärivad *Saint Alphege*'i kirik (peakaar 13. saj.) ja *Packwood House* (15. saj.). S-s asub Birminghami lennujaam ja selle läh. a-st 1976 näitusekeskus *National Exhibition Centre*.

Solouhhiin, Vladimir Aleksejevitš (14. VI 1924 — 4. IV 1997), vene kirjanik. Lõpetas 1951 Moskvast Gorki-nim. Kirjandusinst-i. Avaldas luulet, vene küla-elu lüüriliselt ja murelikult käsitlevaid romaane ja jutustusi ning kultuuriloolisi käsitusi, olles nn. vene külaproosa peamisi viljelejaid. Arvustas rahvusluse seisukohast teravalt bolševismi (V. Lenini biograafia „Päevavalgel“, 1992). Oli 1990. a-il Moskva Lunastaja Kristuse peakiriku taastamise komitee esimees. T: luulekogud *Vihm stepis* (1953), *Lilled käes* (1962) ja *Argument* (1972), rom. *Ena-võõrasema* (1964), jutustused *Vladimiri külavaheteed* (1957), *Kantenilgad* (1960, e. k. 1965), *Kolmas jaht* (1967) ja *Naer üle vasaku öla* (1989), esseed *Kirjad Vene Muuseumist* (1966), *Elav ja surnud sõna* (1976), *Kivid peo peal* (1977–84) ja *Aeg korjata kive* (1980).

***Solti**, sir Georg. Suri 5. IX 1997.

Songkhla, linn Tai lõunaosas Malaka poolsaare idarannikul, S. prov. halduskeskus; 243 000 el. (linnastus, 1990). Tähtis väljaveosadam (tina, kaustik, puit, kala, maapähkel). Ülikool (asut. 1967). Parkide ja supeletradega turismilinn.

Songnam, Sõngnam, linn Korea Vabariigis, Sõuli (Sõuli) kagupoolne eeslinn; 869 000 el. (1995). Linn a-st 1973, eriti kiiresti kasvas 1970–75; valitsus jätkab rahvastiku ja tööstuse suunamist Sõulist S-i.

soohamster (*Neotomys ebriosus*), Kesk- ja Lõuna-Andide soiste platoode hiirlane; tüvepikkus 12–17,5 cm, sabapikkus 6–9 cm, mass 60–70 g. Karvastik on tihe, pealiskarv väga pikk. Koon on eredalt roostevirvi, lõikehambad laiad. Tegus kogu ööpäeva. Sööb rohttaimi.

sookäpp (*Hammarbya*), üheliigiline perekond kipsliste sgk-st. Harilik s. (*H. paludosa*) on u. 10 cm kõrgune taim, mille eelmise aasta mugul asetseb samb-las, uus mugul areneb ülemise lehe kaenlas, rohakas-kollased õied on paljuõielises õisikus. Kasvab soodes, rabades ja järveäärsetel õõtsikutel. Eestis hajusalt, LK.

***Soome**, riik Põhja-Euroopas; 338 145 km², 5 147 000 el. (1997), pealinn Helsingi. Alates 1. IX 1997 on S-s 6

Soome haldusjaotus 1997

Lään	Pindala (km ²)	Elanike arv (tuh.)	Halduskeskus
Lõuna-Soome (<i>Eteli-Suomi</i>)	34 378	2020	Hämeenlinna
Ida-Soome (<i>Itä-Suomi</i>)	60 720	607	Mikkeli
Lappi	98 946	201	Rovaniemi
Lääne-Soome (<i>Länsi-Suomi</i>)	80 976	1830	Turu
Oulu	61 572	453	Oulu
Ahvenamaa	1 552	25	Maurianhamina

lääni (sh. omavalitsuslik Ahvenamaa). Rahvastiku üve oli 1985–95 keskm. 0,4 %, linnarahvastiku osatühtsus 1996. a. 65 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1996. a. 119,09 mrd. \$ (23 240 \$ 1 in. kohta), sisemajanduse kogutoodangust (124,0 mrd. \$) andis põllum. 4 %, tööstus 34 % ja teenindus 62 %. Inflatsioon oli 1990–96 keskm. 1,8 %, tööpuudus 1996. a. 16,3 %, välisvõlga ei ole (1995). Kaupa veeti 1997 sisse 29,78 mrd. \$, välja 39,32 mrd. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on masinad, seadmed jm. tööstuskaubad, toore, keemia-tooted ja toiduained, tähtsamad kaubapartnerid Saksa-maa, Rootsi, Suurbritannia, Venemaa ja USA. 1995 külastas S-t 3,3 mln. turisti.

soovalk (*Malaxis*), taimeperekond kipsliste sgk-st, u. 300 liiki, Euroopas 1 liik. Ainulehine s. (*M. monophyllos*) on 10–30 cm kõrgune, enamasti ainult ühe

B. Laughlin on seletanud uut tüüpi, elementaarlaengu murdosa kandvate ergastusseisunditega *kvantvedelike tekke kaudu. Nobeli füüsikapreemia 1998 (koos D. C. Tsui ja R. B. Laughliniga).

*Sudaan, riik Kirde-Aafrikas; 2 505 813 km², 27 291 000 el. (1996), pealinn Hartum. A-st 1994 jaguneb S. halduslikult 26 osariigiks. Rahvastiku iive oli 1985–95 keskm. 2,2 %, linnarahvastiku osatähtsus 1994. a. 24 %. Riigi kogutoodangu maksumus oli 1990. a. 10,1 mrd. \$. Sisemajanduse kogutoodangust (1994. a. 17,2 mrd. \$; 1084 \$ 1 in. kohta) andis 1992 põllum. 34 %, tööstus 17 % ja teenindus 49 %. Inflatsioon oli 1985–95 keskm. 63,2 %, välisvõlg 1995. a. 17,6 mrd. \$. Kaupa veeti 1996 sisse 1,3 mrd. \$, välja 0,6 mrd. \$ eest. Peamised väljaveokaubad on puuvill, seesam ja eluskari, tähtsamad kaubapartnerid EL-i riigid, USA ja Hiina.

*Ajalugu. 1989 võimule tulnud Rev. Väejuhatuse Nõukogu juht O. H. A. al-Bashir valiti 1993 presidendiks. Parteide tegevus on keelatud, valitsuse tugiorjaks on Rahvuslik Islamirinne, mis on kogu riigis kehtestanud islami seadused. Opositsiooniparteid on al-Umma (juht S. al-Mahdi, oli 1986–89 peaminister) ja Dem. Unionistlik Partei (Democratic Unionist Party, juht A. al-Hussein), 1996 ühinesid need Lõuna-S-i mõjukaima vastupanuliikumisega (Sudanese People's Liberation Army, SPLA, juht kolonel J. Garang), moodustus Rahvuslik Dem. Liit. Selle keskus asub Eritreas ja selle relvajõud on maa kirdeosas alustanud võitlust kesk- ja lõuna vastu. SPLA relvajõud saavad tuge Etiopialt, Eritrealt, Keenialt, Ugandalt (sõjategevus on aktiivsem nende riikidega piirnevatel aladel) ja Iisraelilt. Kesk- ja lõuna osas on kodusõda olnud suureks maj. koormaks, tema peamisi toetajaid on olnud Iraan. Vastupanuliikumise aladel on valitsusvõimud kasutanud põletanud maa taktikat, seetõttu on enamik elanikke põgenenud naaberriikidele (riigisiseseid põgenikke on u. 4 mln., välismaale on põgenenud 431 000 in. Suurtel aladel napib toiduaineid, paiguti on näljahäda massilise. 1994 vaenupoolte vahel katkenud läbirääkimisi lähtuti 1997 taas alustada, kuid valitsus ei ole nõustunud SPLA lähtetingimustega (ilmalik riik ja Lõuna-S-i enesemääramisõigus).

Sudoma kõrgustik asub Venemaal Pihkva obl. kesk-

osas, on Velikaja ja Šeloni jõestiku veelühikmeala; pikkus (kirdest edelasse) u. 50 km, suurim kõrgus 294 m. Järverohke künklik moreenmaastik, kohati suuri lamelaclisi mõhnu (nn. zvonetse). Kasse-segumets, teise kase- ja haavamets ning lepitud vaheldumisi põldudega.

Sukapaelaorden (ingl *The Most Noble Order of the Garter*), Inglismaa kõrgeim *orden, selle asutas kun. Edward III 1348. S-l on üks klass, ordeni kandidaate on rüütel (*Knight Companion*), neid võib kammaga olla 24. S. on tumesinine kuldplandlaga sametpael, millel on kuldtahtedega deviis „Honi soit qui mal y pense“ („Häbi olgu sel, kes seejuures pahasti mõtleb“). Paela kantakse Sukapaelaordu (*ordu) tseremooniatel sellekohase riietuse juures; mehed kannavad vasaku sääre ja naised (*Ladies of the Garter*) vasaku külmavärre ümber. Eriti pidulikel sündmustel kantakse ka S-i kuld-ketti, millel on ordu kaitsepühaku, lohega võitleva Püha Jüri kujutis (*The George*), või aumärki (*The Lesser George*), mis on kinnitatud üle vasema õla kantavale lindile (paremal puusall). S-i tüüpi on 8-haruline hõbetäht, mille keskel on hõbedasel põljal punane, deviisiga ümbritsetud Püha Jüri rist. Pärast rüütlisurma tagastatakse S. suurmeistrile (valitsevale monarhile).

supersulamid, raskuslavad metallide (nt. Co, Ni) kuumustugevad (kuumuspüsivad, heade tugevusomadustega ja t^o-l üle 600 °C roomekindlad) sulamid, mida saadakse hrl. pulbermetallurgiat rakendades. Sel meetodil valmistatud sulameil on ühtlane struktuur, kuid nad on väheplastsed ning hrl. ei saa neid surve-töödelda. S-eid kasut. reaktiivmootori turbiini osade (nt. ketaste ja labade) valmistamiseks.

*Suriname. A-st 1996 on president J. Wijdenbosch (s. 1941).

surutiib, hrl. võidusõiduauto esiosas või tagarataste kohal paiknev tiib, mis avaldab rünnastele teekattega paremaks haakumiseks täiendavat survejõudu.

*Suurbritannia. Parlamendivalimise 1. V 1997 võitis ülekaalukalt Leiboristlik Partei (sai parlamendi Alamkojas 650 kohast 419) ja katkestas 18 aastat kestnud konservatiivide võimuloleku. Peaministriks sai A. C. L. Blair.

suvik, üheaastane või kohalikes oludes üheaastasena

preemia 1996 (koos P. C. Dohertyga).

*Zinnemann, Fred. Suri 14. III 1997.

*Žamböl, *Taraz (13. kd.).

Žanaozen, Novõi Uzen, linn Kasahstanis Mangõstau obl-s; 44 300 el. (1992). Nafta- ja gaasimaardla. Gaasitöötlemistehas. Linn a-st 1968.

Želev, Želju (3. III 1935), Bulgaaria riigitegelane. Töötas pärast ülikooli lõpetamist raamatukoguhoidjana. Astus Bulgaaria KP-sse, kuid heideti 1964 marksismi-leninismi kritiseerimise pärast sealt välja. Õppis iseseisvalt poliitikat. Avaldas 1982 teose „Fašism“, milles võrdustab fašismi kommunismiga. 1980. a-te II poolel asus toetama reformipoliitikat; olnud 1988–89 Avalikustamise ja Uutmise Kaitse Klubi president, 1989–90 Dem. Jõudude Liidu esimees, 1990–96 Bulgaaria president.

Železnogorsk, linn Venemaal Ida-Siberis, 64 km Krasnojarskist kirdes; 93 500 el. (1996). Ž-s asuvad

mäekeemiakombinaat (enam kui 20 m sügavusel maa all), rakendusmehaanika teadustootmiskoondis (ehitatakse Maa tehiskaaslast), allmaa-tuumaelektrijaam, tuumajäätmete töötlemise ja matmise ettevõte. Mitu tehnoloogiaalast uurimisasutust. – Tuumatööstuskeskuse (nn. Atomgrad) oli Ž. 1990. a-te keskpaigani leppenime Krasnojarsk-26 all kinnine salastatud asula (linn a-st 1954). 1958. a-ni kasutati sealsetel ehitustel pms. vangide tööjõudu.

Žigulin, Anatoli Vladimirovitš (1. I 1930), vene luuletaja. Alustas 1949 õppimist kõrgkoolis, seejärel ta vangistati, 1954 vabanes vangilaagrist. 1960 lõpetas Voroneži metsamajandusinst-i, 1961 Moskvas kõrgemad kirjanduslikud kursused. Avaldanud luulet alates 1950. a-ist (kogu „Minu linna tuled“, 1959, „Inimene-lõkketu-li“, 1961, 1965–81 veel 16 kogu). T: valikkogu „Arapõlenud vihk“ (1987), mälestused „Maa ja kivid“ (1988).

*Živkov, Todor. Suri 5. VIII 1998.

Tt

Tt

Tt

Tt

Tt

Tt

Times New Roman
20. saj. lõpp

Arial Normal
20. saj. lõpp

Brush 455
20. saj. lõpp

City Medium
20. saj. lõpp

Shelley Allegro
20. saj. lõpp

Taani Kuninglik Teaduste Ühing, ka *Taani Kuninglik Teaduste Akadeemia.

Tabori, George (24. V 1914), ungari päritolu näitekirjanik ja lavastaja. Elanud 1936–46 Inglismaal, 1946–70 USA-s ja a-st 1970 Saksamaal. Kirjutanud 1950. a-ist Broadway teatritele näidendeid (Brechtimõjulised „Lend Egiptusesse“ ja „Keisri rõivad“), ise hakkas lavastama 1970. a-il Saksamaal (töötas Berliini teatris, 1987–90 ka Viinis). Rahvusv. tunnustuse on pälvinud tema B. Brechti, S. Beckett, F. Kafka ja W. Shakespeare'i teoste lavastused ning tema enda skandinaavisel näidendid „Kannibalid“ (1968, Oświęcimist), „Mein Kampf“ (1978, A. Hitlerist), „Sigmundi rõõmud“ (1988, S. Freudist), „Stalin“ (1988) jmt. Kirjutanud ka proosat ja filmistsenaariume.

Tabucchi [-buki], Antonio (23. IX 1943), itaalia kirjanik. Kirjutanud novelle ja lühromaane, milles ühendab, lahendusest sündmusteahelad moodustavad eksistentsialistliku mõtiskelu tausta. T: rom-d „Taevanägu“ (1986, e. k. 1995) ja „Tunnistaja Pereira lugu“ (1994, e. k. 1997), jutustused „India nokturn“ (1984, e. k. 1991) ja „Väikesed tähtsused arusaamatused“ (1985).

taco (hisp), *tortilla (13. kd.).

Tadžjev, Mirsadök. Suri 1996.

Tadžikistan, SRÜ liikmesriik Kesk-Aasias; 143 100 km², 5 953 000 el. (1997), pealinn Dušanbe (602 000 el.). Põhinerr. jaotub keskalluvusega raj-deks ning Kaitši ehk Kuljabi (keskus Kurgonteppa ehk Kurgan-Tyube) ja Leninobodi (keskus Hudžand) viljatiks, kogu hõlmab T. autonoomse Mägi-Badahšani.

tagavõurseened, sama mis *viburseened (13. kd.).

Taping, linn Malaisias Malaka poolsaare lääneosas; 185 000 el. (1991). Tinamaagi kaevandamine (1840. a-ist), keemia-, tekstiili-, metalli- ja puidutööstus. Maamägede ja arheoloogialeidudega muuseum.

Taichong [-cio-], Taichung, linn Taivani keskosas,

moodustab omaette haldusüksuse; 876 000 el. (1996).

Paikneb tasandikul tiheda asustusega põllumajandus- (riis, suhkruroog, džuu); toidunime- (sh. suhkruvähijoo)id, jalatsi-, kella-, tekstiili- ja masinavõstus (sh. lennukimontaaž). Hariduslinn: kolm ülikooli (asut. 1955, 1961 ja 1961) ja meditsiinkõrgkool. Jaapani võimu ajal (1895–1945) rajati end. linna asemele korrapärase planeeringuga uus linn.

talihi, gaulteria (*Gaultheria*), igihaljaste lehtpõõsaste ja madalate lehtpuude perekond kurniku- lise sgk-st; u. 200 (teistel andmetel u. 135) liiki P- ja L-Am-s, Himaalajas, Ida- ja Kagu-Aasias, Austraalias ning Uus-Meremaal. Lehed jagunenud valged, roosad või punased kellukjad või kuppjad, mõnel liigil lõhnavad õied asetsevad kobara, pöörises või üksikult, vili õietupest areneva valge, punase, sinise, violetse või musta lihaka ümbrisega (harvemini ümbrise- ta ja kuiv) kupar, mõnel liigil söödav. Madalalasvulised roomavad liigid on head maipinna kattetaimed. Lamava t-a (*G. procumbens*) lehtedest on toodetud meeldivalõhnalist, USA-s maitseainena hinnatud õli. Eestisse on toodud 3 liiki, neid kasvat. pms. arboretumeis; tuntuim on lamav t.

tamarillo (hisp), *tsüfomandra (13. kd.).

tamarindipuu (*Tamarindus indica* ehk *T. officinalis*). Kirde-Aafrikast pärinev igihaljas lehtpuu tsesalpi- nialiste, teise käsitluse järgi liblikõeliste sgk-st; pere- konna ainus liik. Ammustest aegadest kasvat. teda Indias, nüüdisajal ilu- ja viljapuuna kõigjal troopikas. Laiavõraline paarissulgjate lehtedega puu kasvab kuni 25 m kõrguseks, väikesed helekollased punaste roodu- dega õied paiknevad kobara. Vili on kuni 20 cm pikkune punakaspruun kõverduv lihakas kaun, mis sisaldab kuni 12 suurt pikliklapikut läikivat seemet. Säsijas-lihaka magushapu kaun on söödav, temas on rohkesti süsivesikuid (u. 35 %), msg. orgaanilisi hap-

1955) ja rakendusgeograafia keskuse dir. (1957). Uurimusi struktuur- ja kliimageomorfoloogia ning inimgeograafia alalt, käsitlenud geomorfoloogia praktilisi ja metodoloogilisi probleeme. T: *Cours de géomorphologie* (2 kd., 1953–55), *Principes et méthodes de la géomorphologie* (1965), *Traité de géomorphologie* (6 kd., koos A. Cailleux'ga).

Trier [tri:r], Lars von (10. IV 1956), taani filmilavastaja. Õppinud filmieriala Kopenhaageni ülikoolis. Alustas lühifilmidega („Orhideede aednik“, 1976; „Nokturn“, 1981), seejärel lavastanud mängufilme „Mörvaelement“ (1984), „Epideemiline“ (1987), „Euroopa“ (1991), „Kuningriik“ (1994), „Laineid mures“ (1996) ja „Idioodid“ (1998). Inimelu kujutamisel on valdav pessimistlik hoiak.

triiphiir (*Rhodomys pumilio*), Aafrika pärishiirlane; tüvepikkus 11 cm, sabapikkus 11 cm, seljal vahelduvad kollakad ja pruunid pikitiibud. T-d tegutsevad päeval, elavad kõrgrohus ja on paiguti väga tavalsed.

Trimble [trimbl], David (15. X 1944), Põhja-Iirimaa poliitik. Lõpetanud Belfasti ülikooli, tegutsenud advokaadina. A-st 1990 Suurbritannia parlamendi Alamkoja liige ja a-st 1995 Ulsteri Unionistide Partei liider, a-st 1998 ühtlasi Põhja-Iirimaa valitsusjuht. Osales juhtivalt Põhja-Iirimaa rahukõnelustes, tema osavõtul sõlmiti 1998 rahuleping, mis ametlikult lõpetas aastakümneid kestnud konflikti. Nobeli rahupreemia 1998 (koos J. Hume'iga).

Trinidad ja Tobago. A-st 1997 on president A. N. R. Robinson (s. 1926).

tritsikkel, kolmerattaline, sümmeetrilise või ebasümmeetrilise rataste paigutusega mootorratas.

trooja hobune, inf ebaseaduslik, arvutiprogrammi peidetud iseseisev osa, mis maskeerituna (nt. mänguks, utiliitiks või kasulikuks makroks) täidab varjatult mingit lisatööd, nt. avab kaitseüsteemi või muudab etteantud algoritmi kohaselt andmeid.

tsirkoviirused (*Circoviridae*), ühe perekonnaga (*Circovirus*) viiruste sugukond. Virionid on ümbriseta, neil on üheahelaline desoksüribonukleiinhappegeenoom ja ikosaeedriline ehitus (Ø 17–22 nm). T-d on liigimised, nakatavad ainult üht kindlat liiki loomi. Viiruse ülekandeteede kohta pole veel täit selgust. Tibudel põhjustavad t-d aneemiat ja immunosupressiooni (immuunreaktsiooni pidurdumist), suurtel papagoidel kroonilist, surmaga lõppevat haigestumist. T-t on leitud ka pörsastel. Mõni selle sgk-a viirus nakatab taimi.

tsitrus. Tänapäeval viljeldakse t-i kõikjal lähis- troopikas, eriti USA-s, Brasiilias ja Vahemeremaal. Eestis on tulnud lisaks tuntud t-viljadele müügile ka vähemtuntud t-eliikide ja nende hübriidide ning t-te ja

*kinkanipuu (13. kd.) hübriidide – tsitrofortunellide (× *Citrofortunella*) – vilju ja nendest valmistatud tooteid. Vähemtuntud t-i on nt. *bergamotipuu (13. kd.), *tangeriinipuu (13. kd.) ja jaapani mandariinipuu (*Citrus unschii*). 1989.–91. a. keskm. t-viljade maailmatoodang oli 79,2 mln. t, 1996. a. toodang 93,7 mln. t.

Tsui, Daniel Chee (28. II 1939), hiina päritolu USA füüsik. Olnud a-st 1982 Princetoni ülikooli prof. Avastas 1982 koos H. L. Störmeriga madala t²-ni jahutatud ning ülitugevasse magnetvälja viidud Ga/GaAs heterostruktuurides mürdarvulise Halli kvantefekti (*Halli efekt), mida R. B. Laughlin on seletanud uut tüüpi, elementaarlaengu mürdosa kandvate ergastusseisunditega *kvantvedelike moodustumise kaudu. Nobeli füüsikapreemia 1998 (koos H. L. Störmeri ja R. B. Laughliniga).

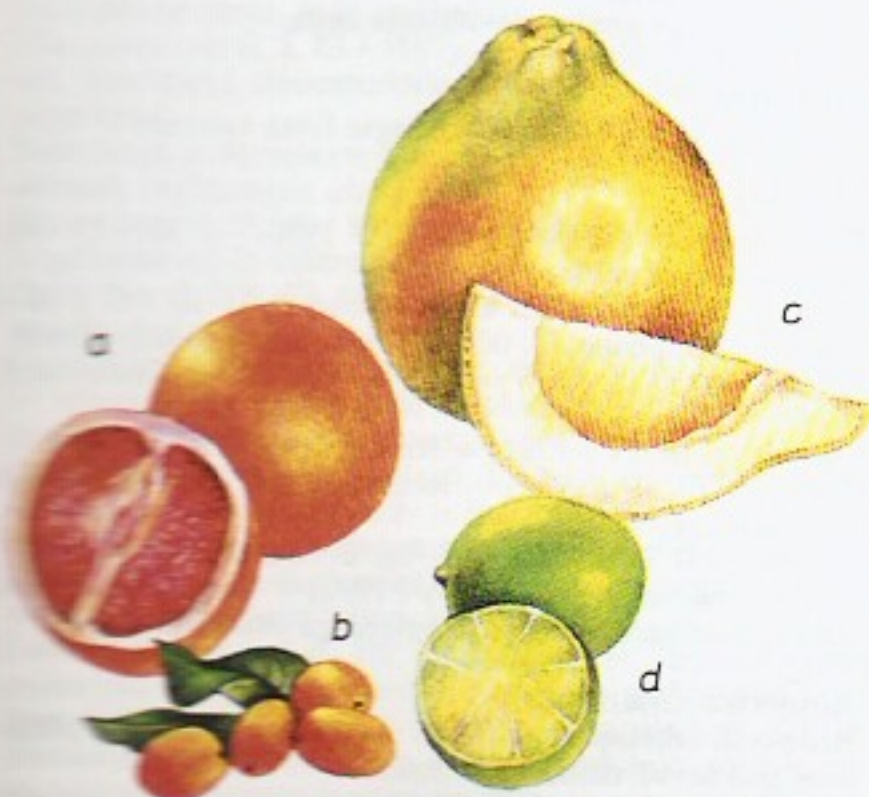
tsüfomandra (*Cyphomandra*), rohttaimed, pöösaste ja puude perekond maavitsaliste sgk-st; 32 liiki troopilises Ameerikas. Viljapuuna kasvat. tomati-t-t ehk tomatipuud (*C. betacea*, varem *C. crassicaulis*). See on 2,5–3 m kõrgune pehme-karvaste sõõrajate läikivate lehtedega puu. Lõhnavatest roosadest õitest arenevad kuni 9 cm pikkused õhukese sileda, hrl. pruunikaspunase, harva kollase või kollakaspunase kestaga piklikmunajad marjad – tamarillid (kaaluvad keskm. 70–80 g). Vilja keskel on rohkesti tumedaid söödavaid seemneid. 100 g vilja sisaldab kuni 30 mg C-vitamiini, arvestataval hulgal karotiini ning raua-, kaltsiumi-, magneesiumi- ja fosforühendeid. Mee- nutab maitset tomatit ja teda tarvit. (kooritud) enamasti nagu tomatit lehe-, purvilja-, liha- ja kala- salatites, juustu juurde ja võileibade katteks, temast tehakse tarretist, marmelaadi, želeed, mahla ja kastmeid, teda ka hapendatakse. Poolitatud tamarillid süüakse värskest ka soola või suhkruga maitsestatult lusikaga kesta seest. Tamarillid on Euroopas müügil aasta ringi, neid tuuakse pms. Brasiiliast, Colombiast, Keeniast ja Uus-Meremaalt. Tomatipuud saab kasvatada ka Eestis kasvuhoones või aknalaual, viljub juba 1. või 2. aastal.

Tšaikovski, Boriss Aleksandrovitš. Suri 7. II 1996. **tšeder**, Inglismaalt Cheddari k-st pärit juustusort, mida valmistatakse kogu maailmas. T. on kõva juust, mille omadused varieeruvad suuresti: värvus peaaegu valgest oranžini, maitse mahedast teravani, võib olla plastiline või pude.

Tšernomõrdin, Viktor Stepanovitš, Vene poliitik. Venemaa Föderatsiooni peaminister a-st 1998.

tšoseenia (*Chosenia arbutifolia*), Ida-Aasiast pärinev kahekojaline heitlehine kõrge lehtpuu pajuliste sgk-st; perekonna ainus liik (mõni autor käsitleb teda kui pajuliiki *Salix arbutifolia*). Lehed on jagunenud, emasõied asetsevad lühikestes pististes, isasõied pikema rippuvais urbades, vili kaput. T. kasvab väga kiiresti, tema puitu kasut. ehitusmaterjalina ja mng. tarbeesemete valmistamiseks. Raskesti paljundatava liigina (seemnete idanevus kaob kiiresti, pistoksad ei juurdu) kasvat. t-t väljaspool areali väga vilje. Eestis ainult Tallinna Botaanikaaias ja ühes erikollektsioonis.

tulemüür, *arvutivõrk (13. kd.). **tuletisväärtpaber**, derivatiiv, lepingu sõlmimist tõendav dokument, millega lepinguosalisel on õigus või kohustus müüa (osta) väärtpabereid või kaupa. Levinumad t-iliigid on optsoon, forward ja futur. Optsoon annab omanikule õiguse, kuid ei anna kohustust müüa (osta) kaupa või väärtpabereid varem kindlaksmääratud ajal ja hinnaga. Optsooni väljaandja saab ostjalt tasu, mida nimet. optsoonihinnaks ehk optsooni-preemiaks. Ostu- või müügi-tingu hind ehk lepingu täitmise hind määratakse kindlaks lepingu sõlmimise päeval. Eristatakse ostuoptsooni ja müügi-optsooni. Olenevalt sellest, kas tehing saab toimuda

ükses lepingu täitmise päeval või mis tahes ajal kuni täitmise päevani, eristatakse Euroopa ja Ameerika optisiooni. Futuur ehk standarditud tähtajaleping on vaim t-iiik, sellega kaubeldi USA kaubabörsidel juba möödunud saj-l. Eristatakse toorme- ja finantsfutuuri. Futuurleping on börsil noteeritud, seda saab edasi müüa ning kasum (kahjum) realiseeritakse iga börsipäeva lõpus. Futuurlepingu omajärel on, et lepingu alusvara tegelikku täitmistega lõpeb vaid väike osa lepinguist, lepinguosaliste eesmärk on teinida hinnatõusust. Forward'i ehk standardimata tähtajalepingu puhul võib ühe ja sama alusvaraga lepingu olla erisugune hind ja tähtaeg, eriti levinud on see leping valuutaspekulatsioonides. Eritinevali futuurlepinguist ei ole forward-lepingud börsil noteeritud, neid ei saa edasi müüa, kasum (kahjum) realiseeritakse lepingu lõppemise päeval, valdav osa tehinguist lõpeb alusvara tegeliku tar- nimisega.

*Tutuola, Amos. Suri 8. VI 1997.

Tuuletamm, auto esiosa all paiknev õhusuunaaja. *Tuvalu, A-si 1996 on peaminister B. Paeniu (s. 1956). **tõlvleht** (*Spathiphyllum*), rohtseie varreuite püsikute perekond võhaliiste ssk-si; 36 liiki, enamik troopilises Kesk- ja L-Ameerikas, mõni Kagu-Aasias. Puhmad on kuni üsna pika rootsuga lehed kasvavad välja maa-aluselt rohtsest risoomist. Otsikut - tõlvikut - ümbritseb lamekavõitu või poolkeraajas valge või rohekas kõrg-leht, villi on mahlakas mahl. Uute toataimedena on väga levinud kaks Ameerikast pärit liiki: öökas t. (S. *floribundum*) ja Wallis'e t. (S. *wallisii*) ning nendest eelistavad sooja ruumi ja poolvarjulist kasvukohta. **tõõjaam**, inf arvuülvõrgus töötav personaalarvuti, mida teenindab ühisteenusid andev arvuti - server. Varem on t-ks nimetatud ka suure jõudlusega ja mitme väljundseadmega (erkivariite, ploetteri, skanneri, graafi- kalauaga) töökohat, nt. raalprojekteerimistöökohta.

Wallis'e tõlvleht

udrashamster, van. nimetus kalahamster (*Ichthyomys*). Kesk- ja L-Ameerikas elavate hirmulaste perekond; 3 liiki. U-te tüüpik-kus on 14-21 cm, sabapikkus 14-19 cm. Karvastik on tihed, seljapoolel tumepunane; saba karvane. U. on kohastunud vee-eluga: pea ja kere on lamedad, silmad ja kõrvalestad väikesed, vibrissid pikad ja jäigad; laia-

del tagakäppadel on tugevad ujuharjad, tagavarvaste alusel ujulestad. U-d sõuvad pms. veeloomi, saavad jagu ka endasuurustest kaladest. *Ulanova, Galina. Suri 21. III 1998. **UNESCO**, tabel *UNESCO maailmapärandi nimis- tusse kuuluvad objektid* (13. kd).

UNESCO maailmapärandi nimistusse kuuluvad objektid

Lühendite selgitus:
K - kultuuriobjekt
L - loodusobjekt
L/K - nii loodus- kui ka kultuuriobjekt

Loodusobjektide kriteeriumid:
I - Maa tähtsimate arengustaadiumide silmapaistev näide, mis peegeldab elustiku arengut, tähelepanuväärseid geoloogiliseid protsesse või olulist geomorfoloogilist ja loodusgeograafilist muutust.
II - maa- ja mageveekogude, ranniku ja mere ökosüsteemide ning taim- ja loomakoguste arengu ökoloogiliste ja bioloogiliste protsesside silmapaistev näide.
III - esindab omanduse või loodusnähtuste poolst era- looduse objekt.
IV - bioloogilise mitmekesisuse säilitamise seisukohast tähtsamat liiki elupaik või asulasid, sh. selline, mis pakub teaduslikku või õhustatud liike tõttu erilist looduskaitseal- bust.

Kultuuriobjektide kriteeriumid:
I - inimse loomingu näide.
II - märgi ajavahemikul või mõnes kultuuripärandis toimu- munud tähtsate inimvõime, arhitektuuri, tehno- loogia, moorikunade, kunstide, kirjanduse või maastiku- kujunduse arengujärgu näide.
III - elava või väljasurnud kultuuri või tsivilisatsiooni haru- dane või erandlik näide.
IV - inimajaloo tähtsate järkjärguliste sümptomite- ehitus või arhitektuurinäide.

V - kultuuri (või looduse) näililikustav tavapärase inimatus- tuse või maakasutuse näide, mis on pöördumatu muutuse- mõju ohusatuse muutunud.
VI - otseselt või kätkeakatsutavalt sündmuste või elava tra- diitsiooni, ideede või uskumustega seotud objekt, mille juunde kuuluvad üldise tähtsusega kunstisemmed või kirjandus- (need võetakse kaitse alla erijuhitudel, kui objekt on võetud kaitse alla juba mõne muu, olgu loodusliku või kultuurilise kriteeriumi alusel).
Sulgudes on ka nimistusse võtmise aasta.

Albaania
Butriti (K III / 1992) - antiikajast linna varemed

Aizeeria
Beni Hammadi Al Qual'a (K III / 1980) - 12.-13. saj. kindlustatud islami linna varemed
Tassili-n-Ajjeri mäesuiku kaljujoonised (L II, III / K I, III / 1982) - liivaplaad, 20 000 neoliitilist kaljujoonist
M'Zabi vadi (K II, III, V / 1982) - viis 10. saj. kindlustatud linna
Djemila (K III, IV / 1982) - Rooma-ajast linna varemed
Tipasa (K III, IV / 1982) - Rooma-ajast, varakristlikud ja Bütsantsi-ajast varemed
Kasba linnaosa Alziiris (K II, V / 1992) - 4. saj. e. Kr. rajatud sadam; kindluse, moskeede ja paleedega islami linna

Ameerika Ühendriigid
Redwoodi rahvuspark (L II, III / 1980) - California põhja- osas paiknevad rannikusekivoiametsad
Mesa Verde rahvuspark (K III / 1978) - 6.-12. saj. indiaani

arhitektuuri mälestised

Yellowstone'i rahvuspark (L I, II, III, IV / 1978) — maailma esimene rahvuspark, asutatud 1872; u. 10 000 kuumavecallika (neist 3000 geisri) ja looduskoosluste kaitse
Suure kanjoni (Grand Canyon) rahvuspark (L I, II, III, IV / 1979) — Colorado jõe kuni 1,5 km sügavune ja 157 km pikkune kanjon, geoloogilised huviväärsused ja rikkalik loomastik
Evergladesi rahvuspark (L I, II, IV / 1979) — Florida lõunaosas paiknev lähistroopiline kaitseala; haruldased taime- ja loomaliigid, sh. lamantiin; rikkalik linnustik
Independence Hall (K VI / 1979) — Philadelphia's asuv hoonne, milles 1776 võeti vastu USA Iseseisvusdeklaratsioon
Mammutikoopa (Mammoth Cave'i) rahvuspark (L I, III, IV / 1981) — kaitseala Lääne-Apalatšides, maailma suurim karstikoobastik, hiigelstalaktiidid ja -stalagmiidid, haruldane koopaelustik
Olympici rahvuspark (L II, III / 1981) — Olympici mäe nõlvadel ja mererannikul asuv kaitseala, mägede ja rannaelustiku kaitse
Cahokia kääpad (K III, IV / 1982) — Kolumbuse-eelse tsivilisatsiooni mälestised
Great Smoky Mountainsi rahvuspark (L I, II, III, IV / 1983) — kaitseala Apalatšides, rikkalik elustik, sh. 77 liiki roomajaid ja kahepaikseid ning 1300 liiki taimi
La Fortaleza ja San Juani ajalooline asula Puerto Ricos (K VI / 1983) — 15.–19. saj. kaitseehitised
New Yorgi Vabadussammas (K I, VI / 1984) — F.-A. Bartholdi 1866 valminud hiidskulptuur New Yorgis Ellise saarel
Yosemite rahvuspark (L I, II, III / 1984) — kaitseala Californias, liustike kujundatud mägimaastikud, juga, haruldased taime- ja loomaliigid, sh. hiidsekvoja ja valgepea-merikotkas
Chaco kultuuri ajalooline asula (K III / 1987) — indiaanlaste Chaco kultuuri 11.–12. saj. mälestised
Monticello mõis ja Virginia ülikool (Charlottesville'is) (K I, IV, VI / 1987) — T. Jeffersoni mõis ja tema asut. ülikool
Hawaii Volcanoosi (Havai) rahvuspark (L II / 1987) — Mauna Loa ja Kilauea vulkaani tegevuse tõttu pidevalt muutuv maastik, tardunud laavaväljad, puistõnjalad, nenelagle
Pueblo de Taos (K IV / 1992) — puebloindiaanlaste kultuuri-mälestised
Carlsbad Cavernsi rahvuspark (L I, III / 1995) — kaitseala New Mexicos, 81 praeguseks avastatud koobast, maailma suurim karstikoobastik, koopajärved ja -jõed

Argentina

Los Glaciarese rahvuspark (L II, III / 1981) — Andide idanõlvale asuvad järved ja liustikud, Patagonia lõunapöögimetsad, haruldased taime- ja loomaliigid, sh. tšintšilja ja kondor
Iguassu (Iguazú) rahvuspark (L III, IV / 1984, 1986 Argentina/Brasiilia) — 2,7 km laiune juga, lähistroopiline vihmamets, 2000 kõrgemat taimeliiki, rikkalik loomastik, sh. msg. kassid
Guarani das Missões jt. jesuiitide 17.–18. saj. misjonikeskused (K IV / 1984 Argentina/Brasiilia)

Armeenia

Ahpatri klooster (K II, IV / 1996) — 10.–13. saj. Bütsantsi-mõjulised sakraalehitised

Austraalia

Kakadu rahvuspark (L II, III, IV / K I, VI / 1981, 1987, 1992) — vahelduv maastik, loodus-, arheoloogiline ja etnoloogiline kaitseala Põhjaterriitooriumil; 40 000 aasta tagune inimasutus, koopamaalid; Austraalia liigirikkaimad kaitseala, rahvus- tähtsusega märgala
Heardi ja McDonaldi saar (L I, II / 1997) — vulkaaniliselt aktiivsed Antarktika saared, liustikud, haruldased lähis-antarktilised taime- ja loomaliigid
Macquarie saar (L I, III / 1997) — geoloogilised huviväärsused, haruldased lähisantarktilised taime- ja loomaliigid, sh. pingviinid
Riversleigh ja Naracoorte kaitseala (L I, II / 1994) — loomade sõlmed, ürgimetaajate elupaigad
Fraseri saar (L II, III / 1992) — maailma suurima liivasaare magneetjärved ja vihmametsad
Shark Bay (L I, II, III, IV / 1991) — ranniku-, saare- ja mere-elustiku kaitse
Uluru-Kata Tjuta rahvuspark (L II, III / K V, VI / 1987, 1994) — maastiku- ja geoloogiline kaitseala, jäänukmäed, kõrbe-maastik, kängurud, dingo, anangu-aborigeenid
Queenslandi troopikakaitseala (L I, II, III, IV / 1988) — vihmametsad, haruldased taime- ja loomaliigid
Uus-Lõuna-Wales'i ja Queenslandi kaitsealad (L I, II, IV / 1986, 1994) — mägimaastiku liigirikas vihmamets, kustumad vulkaanid, haruldased taime- ja loomaliigid
Lord Howe saared (L III, IV / 1982) — Tasmani meres paiknevad vulkaanilised saared, haruldane saareelustik
Säär Vallaraba (L I, II, III, IV / 1981) — korallrahud, rikkalik loomastik — u. 1500 kala- ja 4000 molluskiliiki, palju haruldasi liike, sh. dugong ja rohekilpkonn

Willandra järvepiirkond (L I / K III / 1981) — pleistotseeni-aegeed kivistised, 40 000 aasta taguse inimasutuse jäljed
Tasmaania ürgloodus (L I, II, III, IV / K III, IV, VI / 1982, 1989) — vihmametsakaitseala, ürgimetaajad, haruldased kukkurloomad

Austria

Hallstatti-Dachsteini-Salzkammerguti kultuurimaastik (K III, IV / 1997) — Alpide kultuurimaastik
Salzburgi vanalinn (K II, IV, VI / 1996) — keskajeg kuni 19. saj.
Schönbrunni loss ja park (K I, IV / 1996) — 18. saj. rajatud barokne lossi- ja pargiansambel Vünis, Habsburgide keisrisoo asupaik 18. saj-st 1918. a-ni, maailma esimene loomaaed, asut. 1752

Bangladesh

Bagherhati ajalooline eeslinn Khalifabad (K IV / 1985) — mosheed ja muud islami arhitektuurimälestised
Somapura Mahavihara kloostri varemed Paharpuris (K I, II, VI / 1985) — 7.–17. saj. buda usu mälestised
Sundarbani looduskaitsealad (L II, IV / 1997) — mangroov, bengalitiiger, liigirikas linnustik

Belize

Belize'i korallrahude ahelikud (L II, III, IV / 1996) — haruldased loomaliigid, sh. harikrokodill

Benin

Abomey kuningapaleed (K III, IV / 1985) — 17.–19. saj. mälestised

Boliivia

Potosí kaevanduslinn (K II, IV, VI / 1987) — 16. saj. koloniaalarhitektuur (paleed ja kirikud)
Chiquitose jesuiitide misjonikeskus (K IV, V / 1990) — 16. saj. filosoofide ideaallinna plaanidest lähtuv katoliik ja kohaliku arhitektuuri sümbioos, 17.–18. saj.
Sucre vanalinn (K IV / 1991) — 16. saj. kirikud, milles kohalikud ehitustavad on segunenud Euroopa stiilidega
Samapata kalju (K II, III / 1998) — 14.–16. saj. kultuspaik ning asula

Brasiilia

Ouro Preto vanalinn (K I, III / 1980) — 17.–18. saj. hooned, purskkaevud ja sillad — Brasiilia „kuldse ajastu“ mälestised
São Luís do Maranhão vanalinn (K III, IV, V / 1987) — Portugali koloniaallinn
Olinda vanalinn (K II, IV / 1982) — 16.–18. saj. hooned, pargid ja kirikud
Salvador da Bahia vanalinn (K IV, VI / 1985) — Brasiilia esimese pealinna renessanssarhitektuuri mälestised, Uue Maailma esimene orjaturg 16.–18. saj.
Bom Jesus de Matosinhos'e kirik Congonhas do Campos (K I, IV / 1985) — 18.–19. saj. barokkarhitektuuri mälestis
Serra da Capivara rahvuspark (K III / 1991) — 25 000 aasta vanused kaljujoonised
Brasiilia (K I, IV / 1987) — linnaplaneerija L. Costa ja arhitekt O. Niemeyeri a-st 1956 kavandatud uus pealinn

Bulgaaria

Rila klooster (K VI / 1983) — asut. 10. saj. 14. ja 19. saj. ehitismälestised
Srebarna loodusreservaat (L IV / 1983) — rahvus- tähtsusega märgala
Nesebäri linna varemed (K III, IV / 1983) — algselt traaklaste asula, säilinud Vana-Kreeka- ja Bütsantsi-sepsed ning hilisemaid ehitismälestisi
Ivanovo kirikud ja kloostid (K II, III / 1979) — 13.–14. saj. kaljusse raiutud usuehitised Veliko Tarnovo linn, haruldased freskod
Kazanlâki traaklaste hauakamber (K I, III, IV / 1979) — hellenistlik hauakamber, 3.–4. saj. e. Kr.
Madara ratsanik (K I, III / 1979) — 8.–9. saj. kaljupintjeed, mis on raiutud Bulgaaria khaanide Bütsantsi-vastase võitluse mälestuseks
Bojana kirik Sofia lähisel (K II, III / 1979) — 10.–11. saj. 13. saj. freskod
Sveštari traaklaste hauakamber (K I, III / 1985) — Vana-Kreeka arhitektuuri mälestis, 3. saj. e. Kr.
Pirini rahvuspark (L I, II, III / 1983) — järvede, koskede ja männimetsadega Balkani maastik, hulk taimeliikide

Colombia

Cartagena sadam ja kindlustused (K IV, VI / 1984) — 16.–18. saj. ehitismälestisi
Santa Cruz de Mompox'i vanalinn (K IV, V / 1995)
Tierradentro arheoloogiapark (K III / 1995)
San Agustini arheoloogiapark (K III / 1995)
Los Katiose rahvuspark (L II, IV / 1994) — sookaitseala, haruldased taime- ja loomaliigid, sh. lamantiin

- Sevilla katedraal, *alcázar* ja *Archivo General de Indias* (K I, II, III, VI / 1987) — mauri ja hispaania kultuuri mälestised
- Salamanca vanalinn (K I, II, IV / 1988) — romaani, gooti, mauri, renessansi ja baroki ehitismälestised
- Poblet klooster (K I, IV / 1991) — 12. saj. tsistertslaste klooster, Hispaania suurim
- Mérida arheoloogiline ansambel (K III, IV / 1993) — Rooma-aegse linna jäänused
- Santa María de Guadalupe de los Reyes klooster (K IV, VI / 1993) — 15.–16. saj. ehitismälestis
- Santiago de Compostela tee (K II, IV, VI / 1993) — 1800 palverännuteelärsel keskaegset ehitismälestist
- Dofiana rahvuspark (L II, III, IV / 1994) — metsa- ja ranniku-maastik, haruldased taime- ja loomaliigid, sh. korgitanim, metskass ja flamingo, rahvusvahelise tähtsusega märgala
- Cuenca kindlustatud vanalinn (K II, V / 1996) — mauri ja gooti arhitektuuri mälestised
- La Lonja de la Seda Valencias (K I, IV / 1996) — 15. ja 16. saj. vahetusel chit. siidituruhooone
- Las Médulas (K I, II, III, IV / 1997) — Rooma-aegne kullakaevandus
- Palau de la Música Catalana ja Hospital de Sant Pau Barcelonas (K I, II, IV / 1997) — 20. saj. alguse juugendehitised
- Yuso ja Suso klooster San Millán de la Cogollas (K II, IV, VI / 1997) — 6. saj.-st siiani tegutsevad kristlikud kloostrid, tänapäeva hispaania kirjakeele sünnipaik
- Pürenee-Mont Perdu ala (L I, III / K III, IV, V / 1997, Hispaania / Prantsusmaa) — Pürenee mägi- ja kultuur-maastik, sh. terrasspõllud
- Holland**
- Schokland ja selle ümbrus (K III, V / 1995) — mälestusmärk hollandlaste võitlusest pealetungiva merega
- Amsterdami kaitseliin (K II, IV, V / 1996) — vee kasutamisel põhinev kaitsesüsteem, ehitatud 1883–1920
- Kinderdijk-Elshouti tuulikurühm (K I, II, IV / 1997) — merelt võidetud ala, inimese loodud maastik
- Willemstadi vanalinn ja sadam (K II, IV, V / 1997) — Euroopa koloniaalarhitektuur Hollandi Antillidel
- Honduras**
- Río Platano rahvuspark (L I, II, III, IV / 1982) — troopilised vihmametsad, mangroov, haruldased taime- ja loomaliigid, indiaanlaste asulad
- Copáni maajade asula (K IV, VI / 1980) — 10. saj. hüljatud maajade pealinna varemed
- Horvaatia**
- Dubrovniku vanalinn (K I, III, IV / 1979, 1994) — ehitismälestised alates 13. saj.-st
- Spliti ajalooline keskus (K II, III, IV / 1979) — Diocletianuse palee varemed, gooti, renessansi- ja barokkmälestised
- Plitvička Jezera rahvuspark (L II, III / 1979) — maastikukaitseala, järved, karst; haruldased linnuliigid
- Poreči vanalinn Euphrasinuse basiilika piiskopikompleksi (K II, III, IV / 1997) — varakristliku arhitektuuri näide
- Trogiri vanalinn (K II, IV / 1997) — hellenite ja Rooma-aegse linna kohale ehitatud keskaegne linn
- Iiri**
- Boyne'i oru arheoloogiline leiukoht (K I, III, IV / 1993) — hilisneoliitilise ja pronksiaja inimese megalitehitised, sh. kalmed
- Kells klooster (K III, IV / 1996) — 7. saj. iiri varakristlik mälestis
- India**
- Ajanta kaljutemplid (K I, II, III, VI / 1983) — 2.–1. saj. e. Kr. kaljusse rajatud kloostrid ja templid, 5.–6. saj. budistlikud skulptuurid ja freskod
- Agra Punane Fort (K III / 1983) — 16.–17. saj. Mogulite islamihitised
- Ellora koobastempel (K I, III, VI / 1983) — 34 kloostrit ja templit, 6.–10. saj.
- Tadž Mahal Agra (K I / 1983) — 17. saj. haudehitis
- Konuraki tempel (K I, III, VI / 1984) — 13. saj. Päikese pühaku, erootilised skulptuurid
- Mamallapurami (Mahabalipurami) ansambel (K I, II, III, VI / 1984) — 7.–8. saj. Šiva pühakud
- Kaziranga rahvuspark (L II, IV / 1985) — Põhja-India troopiline vihmamets, haruldased taime- ja loomaliigid, sh. huulkaru
- Manase looduskaitseala (L II, III, IV / 1985) — Assami Himaalaja jalami haruldased taime- ja loomaliigid, sh. gaur
- Keniladeo-Ghana rahvuspark (L IV / 1985) — India tähtsaim linnukaitseala, endine maharadžade pardiijahi paik, rahvusv. tähtsusega märgala
- Gaa kirikud ja kloostrid (K II, IV, VI / 1986) — endiste Portugali India-kolooniate pealinn, maneristliku ja barokkarhitektuuri mälestised
- Khajuraho templid (K I, III / 1986) — 10.–11. saj. budistlikud ja džainistlikud mälestised
- Hampi ehitismälestised (K I, III, IV / 1986) — 14.–16. saj. hindu templid ja paleed, rüüstatud ja hüljatud 1565
- Fatehpur Sikri linna varemed (K II, III, IV / 1986) — 16. saj. mogulite pealinna varemed
- Pattadakali templid (K III, IV / 1987) — hinduistlikud ja džainistlikud pühakud, 7.–8. saj.
- Elephanta koobaslinn (K I, III / 1987) — Šiva kultuse keskus
- Brihadisvara tempel, Tahanjavur (K II, III / 1987) — 11. saj. kultusehitised
- Sundarbani rahvuspark (L II, IV / 1987) — Gangese delta mangroov: haruldased taime- ja loomaliigid, sh. harikrokodill
- Nanda Devi rahvuspark (L III, IV / 1988) — Himaalaja mägi-loodus, haruldased taime- ja loomaliigid, sh. lumeleopard, serau, taar ja muskushirv
- Sanchi (K I, II, III, IV, VI / 1989) — India budistlik keskus, stuupa (3.–2. saj. e. Kr.), templi- ja kloostrihooned (5.–12. saj.), ehitismälestised
- Humajuni mausoleum (K II, IV / 1993) — islami ehitismälestis, 1570
- Kutb Minar (K IV / 1993) — 13.–14. saj. islami pühakud
- Indoneesia**
- Borobudur (K I, II, VI / 1991) — 8.–9. saj. budistlik pühaku
- Ujung Kuloni rahvuspark (L III, IV / 1991) — vulkaanid, troopiline vihmamets, haruldased taime- ja loomaliigid, sh. jaavaninasarvik
- Komodo rahvuspark (L III, IV / 1991) — vulkaanne saar, komodo varaan
- Prambanani templistik (K I, IV / 1991) — Šiva, Višnu ja Ramale pühendatud templid (9.–10. saj.)
- Sangirani eelajaloolise inimese asula (K III, IV / 1996) — megantroopuse, pitekanthroopuse ja *Homo erectus*'e paleontoloogilised leiud
- Iraak**
- Hatra (K II, III, IV, VI / 1985) — Partia kindlustatud linna varemed
- Iraan**
- Tšonga Zambil (K III, IV / 1979) — Eelami kuningriigi püha linna varemed, 13. saj. e. Kr.
- Persepolis (K I, III, VI / 1979) — Akhemeniidide riigi pealinna varemed, 6. saj. e. Kr.
- Šahhi väljak (Meidan Emam ehk Meidan-i Šahi) Isfahani (K I, V, VI / 1979) — 15.–17. saj. moode ja paladid
- Itaalia**
- Valcamonica kaljujoonised (K III, VI / 1979) — V a-tu e. Kr.
- Santa Maria delle Grazie dominiiklaste klooster ja kirik (K I, II / 1980) — 15. saj. ehitismälestis, Leonardo da Vinci „Piha õhtusöömaag“
- Firenze vanalinn (K I, II, III, IV, VI / 1982)
- Venezia ja Venezia laguun (K I, II, III, IV, V, VI / 1987)
- Pisa toomkiriku väljak (K I, II, IV, VI / 1987) — 11.–14. saj. ehitismälestised
- San Gimignano vanalinn (K I, III, IV / 1990)
- I Sassi di Matera (K III, IV, V / 1993) — neoliitilise inimese koobasasula
- Vicenza linn ja A. Palladio ehitised Veneto piirkonnas (K I, II / 1994, 1996) — ehitismälestised, 2. saj. e. Kr. — 18. saj.
- Siena vanalinn (K I, II, IV / 1995)
- Napoli vanalinn (K II, IV / 1995)
- Crespi d'Adda (K IV, V / 1995) — 19. ja 20. saj. vahetuse tööstuslinn
- Ferrara renessansslinn (K II, IV, VI / 1985)
- Castel del Monte (K I, II, III / 1996) — Friedrich II loss, 13. saj.
- Alberobello elamud (K III, IV, V / 1996) — muistne mürdis ehitusviis
- Ravenna varakristlikud mälestised ja mosaiigid (K I, II, III, IV / 1996)
- Pienza vanalinn (K I, II, IV / 1996)
- Caserta kuningapalee ja park, Vanitelli akvedukt ja San Leucio siidivabrikud (K I, II, III, IV / 1997) — 18. saj. kuninglik residents ja seda ümbritsev maastik
- Savoia kuningasoo lossid Torinos ja selle lähedal (K I, II, IV, V / 1997) — 17.–18. saj. absolutismiajast monumentaalehitised
- Padova Orto Botanico (K II, III / 1997) — Euroopa vanimaid botaanikaedu, rajatud 1545
- Portovenere ja Cinqueterre ning Palmaria, Tino ja Tinetto saar (K II, IV, V / 1997) — kultuurmaastik
- Modena toomkirik, Torre Civica ja Piazza Grande (K I, II, III, IV / 1997) — 12. saj. ja renessansi ehitismälestised
- Pompeji, Herculaneumi ja Torre Annunziata arheoloogilised väljad (K III, IV, V / 1997) — Rooma kultuuri mälestised
- Costiera Amalfitana (K II, IV, V / 1997) — vahemereline kultuurmaastik
- Agrigento arheoloogiline vääli (K I, II, III, IV / 1997) — suurimaid Vahemere-äärseid antiiklinna, dooria templid jmt.

Leedu

Vilniuse vanalinn (K II, IV / 1994) — 13.–18. saj. ehitismälestised

Liibanon

Anjar (K III, IV / 1984) — 8. saj. paleolinna varemed
Baalbek (K I, IV / 1984) — Kreeka- ja Rooma-aegsete ehitiste varemed
Byblos (K III, IV, VI / 1984) — Foiniikia mälestised, Kreeka- ja Rooma-aegsete ehitiste varemed
Tüüros (K III, VI / 1984) — foiniiklaste linn, mälestisi ristisõdade ajastust
Qadisha org ja Horsh Arz el-Arabi seetrihiis (K III, IV / 1998) — varakristlikud kloostrid

Liibüa

Leptis Magna arheoloogiline leiukoht (K I, II, III / 1982) — Rooma-aegsed mälestised
Sabrata arheoloogiline leiukoht (K III / 1982) — Foiniikia ja Rooma-aegsed mälestised
Kürene (K II, III, VI / 1982) — Kreeka- ja Rooma-aegsed mälestised
Ghadames (K V / 1986) — Sahara ääreala linn
Tadrart Acacus (K III / 1985) — kaljujoonised Tassili-n-Ajjeri mäestiku äärealal

Luksemburg

Luxembourg'i vanalinn (K IV / 1994) — vanad kvartalid ja kindlustused, 16.–19. saj.

Läti

Riia vanalinn (K I, II / 1997) — juugend- ja 19. saj. puitehitised

Madagaskar

Tsingy du Bemaraha looduskaitseala (L III, IV / 1990) — karstimaastik, ürgmets, haruldased taime- ja loomaliigid, sh. leemurid

Makedoonia

Ohrid ja Ohridi järv (L III / K I, III, IV / 1980) — Euroopa vanimaid inimasulaid, 7.–19. saj. ehitismälestised, maailma suurimaid ikoonikogusid

Malawi

Malawi järve rahvuspark (L II, III, IV / 1984) — haruldased kalaliigid

Mali

Djenné vanad linnad (K III, IV / 1988) — 3. saj. e. Kr. asustatud Sahara kullakaubanduse, hiljem islami keskus
Timbuktu (K II, IV, V / 1988) — 15.–16. saj. islamiehitised
Bandiagara astang (L III / K V / 1989) — maastikukaitseala, vana kohaliku kultuuri mälestised

Malta

Hal Saffien (K III / 1980) — 4,5 tuhande aasta vanused megalitehitised
Valletta vanalinn (K I, VI / 1980) — Foiniikia-, Kreeka-, Rooma- ja Bütsantsi-aegsed ning araabia ja johanniitide mälestised
Megalittemplid Gozo saarel (K IV / 1980, 1992) — pronksiaja mälestised

Maroko

Fesi medina (vanalinn) (K II, V / 1981) — 9.–17. saj. ehitismälestised, mošeed
Marrakeši medina (vanalinn) (K I, II, IV, V / 1995) — ehitismälestisi alates 11. saj-st
Ait-Ben-Haddou (K IV, V / 1987) — kõrgete vallidega ümbritsetud, Sahara ääreala pinnasest ehitatud linn
Meknese vanalinn (K IV / 1996) — 11.–18. saj. ehitismälestised, kunagine pealinn
Vodabilise arheoloogiline välti (K II, III, IV, VI / 1997) — Vana-Rooma linna varemed
Tetuan medina (vanalinn) (K II, IV, V / 1997) — Andaluusia kultuuri mälestis

Mauritaania

Banc d'Arguini rahvuspark (L II, IV / 1989) — veelindude ja mereelustiku kaitseala 14 saarel ja padul. Rahvusv. tähtsusega märgala
Oudane, Chinguetti, Tišiti ja Oualata (K III, IV, V / 1996) — 11.–12. saj. karavaniteedeäärseid kindlustatud külad, hästi säilinud keskajase linna struktuur, Lääne-Sahara rändrahvastikultuur

Mehhiko

San Ka'ani biosfäärikaitseala (L III, IV / 1987)
Palenque rahvuspark (K I, II, III, IV / 1987) — maajade muistne linn ja templete varemed

México vanalinn ja Xochimilco (K II, III, IV, V / 1987) — maajade linna varemetele rajatud koloniaallinn

Teotihuacán (K I, II, III, IV, VI / 1987) — 7. saj. hüljatud linna varemed, Päikese- ja Kuupüramiid
Oaxaca vanalinn ja Monte Albani arheoloogiline leiukoht (K I, II, III, IV / 1987) — hispaania koloniaallinn ja indiaani kõrgkultuuride mälestised

Puebla vanalinn (K II, IV / 1987) — 16.–17. saj. ehitismälestised
Guanajuato vanalinn ja hõbedakaevandused (K I, II, IV, VI / 1988) — 16.–18. saj. ehitus- ja tööstusmälestised
Chichén-Itzá hispaanlaste-eelne linn (K I, II, III / 1988) — maajade ja tolteekide 10.–15. saj. ehitismälestised

Morelia vanalinn (K II, IV, VI / 1991) — frantsiiklaste kloostrirüümlõu tekkinud linn, 16.–17. saj. ehitismälestised
El Tajini hispaanlaste-eelne linn (K III, IV / 1992) — 9.–13. saj. ehitismälestised
El Vizcaino vaalakaitseala (L IV / 1993) — hüljatud poegimisala, haruldased mereloomad
Zacatecase vanalinn (K II, IV / 1993) — 16.–17. saj. koloniaalarhitektuuri mälestised
Sierra de San Francisco kaljujoonised (K I, III / 1993) — kadunud rahva kultuuri mälestised, 1. saj. e. Kr. — 13. saj.

Popocatepetli vulkaani nõlva varajased kloostrid (K II, IV / 1994) — esimeste misjonäride — dominiiklaste, frantsiiklaste ja augustiinlaste — 14 kloostrit, 16. saj. algus

Uxmali muistse linna varemed (K I, II, III / 1996) — maajade mälestised, 7.–10. saj.

Querétaro mälestised (K II, IV / 1996) — indiaanlaste ja hispaania konkistadooride linn, 17.–18. saj. barokkehitised

Hospicio Cabañas, Guadalajara (K I, II, III, IV / 1997) — haiglaehitis, freskod
Tlacotalpani ajaloomälestised (K II, IV / 1998) — Hispaania koloniaallinn, paikneb jõesuudmes
Paquimé (K III, IV / 1998) — pueblindiaanlaste 14.–15. saj. asula

Mosambiik

Moçambique'i saar (K IV, VI / 1991) — portugallaste 16. saj. kindlustatud linn, mis kaitses India mererada

Nepaal

Sagarmatha (Mount Everesti) rahvuspark (L III / 1979) — Himaalaja mägiloodus, šerpade kultuur
Katmandu org (K III, IV, VI / 1979) — üle 130 hinduistliku ja budistliku mälestise
Chitwani rahvuspark (L II, III, IV / 1984) — Himaalaja jalami loodus, haruldased taime- ja loomaliigid, sh. india rinnaarvok, gaur
Lumbini, Gautama Buddha sünnipaik (K II, VI / 1997) — budausuliste iidne palverännupaik

Niger

Airi ja Ténéré looduskaitseala (L II, III, IV / 1980) — Aafrika suurim looduskaitseala (7,7 mln. ha), Sahara kõrbeloodused
W rahvuspark (L II, IV / 1996) — metsa- ja savanniloodused, noorema kiviaja arheoloogiliste leidude kohad

Norra

Urnesi kirik (K I, II, III / 1979) — 12.–13. saj. puukirik
Bryggen Bergenis (K III / 1979) — 14.–16. saj. hamsalinn
Røros (K III, IV, V / 1980) — 17. saj. asustatud kaevanduslinn
Alta kaljujoonised (K III / 1985) — Põhjala kultuuri mälestised, V–I a-tuh. e. Kr.

Omaan

Bahla kindlus (K IV / 1987) — 12.–15. saj. telliskindluse varemed oasis
Bati, Al-Khutmi ja Al-Ayni arheoloogiliste leidude kohad (K III, IV / 1988) — III a-tuh. asulad ja mattsepaigad
Oryxi looduskaitseala (L IV / 1994) — Araabia poolsaare kõrbelooduse kaitseala, haruldane antiloop valgeoniks

Pakistan

Mohenjo Daro varemed (K II, III / 1980) — põletamata tellistest linna varemed, III a-tuh. e. Kr.
Taxila (K III, VI / 1980) — Induse jõe ääres linna Piesia-, Kreeka- ja Kesk-Aasia-mõjulisi ning budistlikke mälestisi, 5. saj. e. Kr. — 2. saj.
Takht-i-Bahi budistlikud varemed ja muurilinn varemed
Sahr-i-Baholis (K IV / 1980) — budaa uue kloostrid ja kindlustatud linn, 1. saj. e. Kr.
Thatta (K III / 1981) — Sindi tsivilisatsiooni mälestised
Lahore'i fort ja Shalamar aiad (K I, II, III / 1981) — Mogolite tsivilisatsiooni mälestised
Rohtase kindlus (K II, IV / 1997) — islami kaitseehitis, Kesk-Aasia, Türgi ja India ehitustavade mõjutusi

Panama

Portobelo ja San Lorenzo kindlustused (K I, IV / 1980) —

- 17.-18. saj. Hispaania kindlustused, mis kaitsesid Atlandi meretead
- Darén rahvuspark (L II, III, IV / 1981) -- vaheldusrikas maastik, riiklik elustik
- Panamá vanalinn ja Salón Botívar (K II, IV, VI / 1997) -- hispaania koloniaalarhitektuur
- Paraguay**
- La Santísima Trinidad de Paraná ja Jesús de Tavarangu jesuidi misjonikeskused (K IV / 1993) -- mälestised La Plata nädaliku ala ristsüstamist ajast (17.-18. saj.)
- Cuzco linn (K III, IV / 1983) -- Kolumbiause-ehine indiaanlaste kirikud
- te linn, kuhu hispaanlased rajasid 16. saj. asula, sh. barokk-irakud
- Machu Picchu ajalooline kaitsela (L II, III / K I, III / 1983) -- inkade ehitusmälestised ja Andide loodus
- Chavini arheoloogiline leiukoht (K III / 1985) -- indiaanlaste asula, 15.-3. saj. e. Kr.
- Huacaráni rahvuspark (L II, III / 1985) -- kõrgmägede kaitsela, Peru kõrgem punkt
- Chanchani arheoloogiline ala (K I, III / 1986) -- 15. saj. Chinu kuningriigi pealinn, mille vallutasid inkad
- Mand rahvuspark (L II, IV / 1987) -- Andide eelmäestiku ja mäenõlvade seelva, riiklik loomastik, sh. jaguar, pülikaru ja 350 linnuliiki
- Lima vanalinn (K IV / 1988, 1991) -- 16.-18. saj. ehitusmälestised
- Rio Abasco rahvuspark (L II, III, IV / K III / 1990, 1992) -- Andide jalani seelva, 36 inkade-ehise kultuuri arheoloogiliste leidude kohta
- Nasca ja Pampas de Jumana geoglüüfid (K I, III, IV / 1994) -- maapinnal olevad kalomeetripildid, ainult õhust nähta
- vad joonised, 5. saj. e. Kr. -- 5. saj.
- Poola**
- Krakovi vanalinn (K IV / 1978) -- 14. saj. kindlustused ja keskaegne pealinn
- Wieliczka soolakaevandus (K IV / 1978) -- 13. saj. soolakaevandus, mille 300 km kaie kaunistavad soolast raiitud kujud ja altariid
- Auschwitz (Oświęcim) koonduslaager (K VI / 1979) -- Varssavi vanalinn (K II, VI / 1980) -- 13.-20. saj. ehitusmälestised (taastatud pärast II maailmasõda)
- Zamošci vanalinn (K IV / 1992) -- 16. saj. renessanssiline Toru vanalinn (K II, IV / 1997) -- keskaegne väike kauba-linn
- Malborki linnus (K II, III, IV / 1997) -- Saksa Ordu kõrg-meistri residents, 13.-15. saj.
- Białowieża rahvuspark (L III / 1979, 1982, Poola / Valgevene) -- põlis mets, euroopa püssoni kaitsela
- Portugal**
- Ángara do Heroísmo keskosa (K IV, VI / 1983) -- Assooride sadam, 15.-19. saj. ehitusmälestised
- Boleini kindlus ja Jerónimos de Belém klooster Lissabonis (K III, VI / 1983) -- 16. saj. alguse ehitusmälestised
- Santa Maria da Vitória klooster Batalhas (K I, II / 1983) -- 14.-16. saj. goot stiilis ehitusmälestised
- Tomari orduloss (K I, VI / 1983) -- Temploord, hiljem Kriis-tuse Ordu loss
- Evora vanalinn (K II, IV / 1986) -- 15.-18. saj. ehitusmälestised
- Alcobaga klooster (K I, IV / 1989) -- tsisterlaste gootika
- Sintra kultuurimaa (K II, IV, V / 1995) -- 19. saj. eklektiilne parfü- ja lossimaa, kuninga residents
- Porto vanalinn (K IV / 1996) -- mitme ajastu ehitusmälestised
- sh. romaan stiilis katedraal
- Côa oru kaljupinnad (K II, III / 1998) -- paleoliitlikum kunstimälestised
- Prantsusmaa**
- Mont-Saint-Michel saar ja linn (K I, III, VI / 1979) -- 11.-16. saj. klooster
- Chartres'i katedraal (K I, II, IV / 1979) -- 12. saj. gootika
- malles, 12.-13. saj. vanaid
- Prantuse kuninga residents
- Vézelay kirik ja kuninga (K I, VI / 1979) -- Burgundia romaan-architektuuri mälestis, 9. saj. II rühma lühis
- Vézère'i jõe oru koopamälestised (K I, III / 1979) -- noorema kivaja kunstimälestised, linn on 1940 avastatud Lascaux' koopas
- Fontainebleau loss ja park (K II, VI / 1981) -- 12.-16. saj. renessanss
- Chambord'i loss ja mets (K I / 1981) -- 16. saj. renessanss
- Amiens'i katedraal (K I, II / 1981) -- 12.-17. saj. goot
- Orange'i Rooma-aegeen teater ja võidukaar (K III, VI / 1981) tised
- Saksamaa**
- Aacheni loomik (K I, II, IV, VI / 1978) -- 8. saj. Karl Suure alustatud ehitusmälestis, kabelisse on ta ise maetud
- Speyeri loomik (K II / 1981) -- 11.-12. saj. romaan- basilika
- Würzburgi piiskoploss (K I, IV / 1981) -- parkidega ümbritsetud 18. saj. barokkchitis
- Wiesi palverännukirik (K I, III / 1983) -- arhitekt D. Zimmermann, ehit. 1745-54, Baleri rokokoo, Alpide orus
- Augustsbürgi loss Brühlis ja Falkenlusti jahiloss (K II, IV / 1984) -- 18. saj. saksa rokokoo mälestised
- Sankt Michaeli kirik ja loomikoo mälestised (K I, II, III / 1985) -- 11. saj. romaan stiili mälestised
- Trieri Rooma-aegeen ehitusmälestised, loomik ja Lieb-frankenkirche (K I, III, IV, VI / 1986) -- 1. saj. rajatud Rooma koloonia ning keskaegsed romaan ja goot ehitusmälestised
- Lübecki hansalinn (K IV / 1987) -- 15.-16. saj. goot stiilis
- Rumeenia**
- Doonau delta looduskaitseala (L III, IV / 1991) -- Euroopa parimini kaitsitud jõed, üle 300 linnuliigi, sh. haruldased peikandid ja haruld, rahvusv. tähtsusega mägala
- Moldova kirikud (K I, IV / 1993) -- Bütsantsi ehitusmälestised, 15.-16. saj. freskod
- Horezu klooster (K II / 1993) -- 17.-18. saj. ehitusmälestis
- Biertan ja sealne kindlus (K II / 1993) -- Transilvaania sakside asul. linn, 16. saj. kirik
- Saksamaa**
- Aacheni loomik (K I, II, IV, VI / 1978) -- 8. saj. Karl Suure alustatud ehitusmälestis, kabelisse on ta ise maetud
- Speyeri loomik (K II / 1981) -- 11.-12. saj. romaan- basilika
- Würzburgi piiskoploss (K I, IV / 1981) -- parkidega ümbritsetud 18. saj. barokkchitis
- Wiesi palverännukirik (K I, III / 1983) -- arhitekt D. Zimmermann, ehit. 1745-54, Baleri rokokoo, Alpide orus
- Augustsbürgi loss Brühlis ja Falkenlusti jahiloss (K II, IV / 1984) -- 18. saj. saksa rokokoo mälestised
- Sankt Michaeli kirik ja loomikoo mälestised (K I, II, III / 1985) -- 11. saj. romaan stiili mälestised
- Trieri Rooma-aegeen ehitusmälestised, loomik ja Lieb-frankenkirche (K I, III, IV, VI / 1986) -- 1. saj. rajatud Rooma koloonia ning keskaegsed romaan ja goot ehitusmälestised
- Lübecki hansalinn (K IV / 1987) -- 15.-16. saj. goot stiilis

- elamu, kirikud ja laohooned
 Potsdami ja Berliini lossid ja pargid (K I, II, IV / 1990, 1992) — 500 ha parke ja 150 1730–1916 ehit. hoonet, kuulsaim neist Sanssouci loss
 Lorsch'i benediktilaste klooster ja *Altenmünster* (K III, IV / 1991) — Karolingide aja ehitismälestised
 Rammelsbergi kaevandused ja Goslar'i hansalinn (K I, IV / 1992) — 10.–12. ja 15.–19. saj. ehitismälestised
 Bamberg (K II, IV / 1993) — ehitismälestised alates 10. saj.-st, Saksa valgustuse keskusi
 Martin Lutheri mälestuspaigad Eislebenis ja Wittenbergis (K IV, VI / 1996) — sh. tema sünni- ja surmamaja, P. Melanchthoni maja ja lossikirik, mille uksele ta 1517 naelutas oma 95 teesi, millest sai alguse usupuhastus
 Kölni toomkirik (K II, IV, VI / 1996) — ehit. 1248–1880
Bauhaus ja selle ehitised Weimaris ja Dessaus (K I, II, IV / 1996) — arhitektuuri ja disaini põhimõtteid uuendanud *Bauhaus*'i kunstikooli teosed
 Messel Piti fossiilileiukoht (L I / 1995) — eotseeni loomade, sh. hobuse eellaste jt. kajakaliste säilmed
 Völkeringi rauatehased (K II, IV / 1994) — 19.–20. saj. tööstusmälestised
 Quedlinburgi loss ja vanalinn ning nunnakloostri kirik (K IV / 1994) — keskaegsed ehitismälestised
 Maulbroni klooster (K II, IV / 1993) — 1147 asut. kindlusklooster, 12.–14. saj. romaani ja gooti ehitismälestised
 Weimari klassitsistlikud ansamblid (K III, IV / 1998) — 18.–19. saj. ehitus- ja pargimälestised
- Seišellid**
 Aldabra atoll (L II, III, IV / 1982) — merikilpkonnade sigimisala, fregattlindude kolooniad
 Vallée de Mai looduskaitseala (L I, II, III, IV / 1983) — seišelli palmi kaitseala
- Senegal**
 Gorée saar (K VI / 1978) — 15.–19. saj. orjakaubanduskeskus
 Niokolo-Koba rahvuspark (L IV / 1981) — vaheldusrikas maastik, rikkalik loomastik, sh. palju haruldasi liike
 Djoudj'i rahvuspark (L III, IV / 1981) — linnukaitseala Senegali jõe deltas, rändlindude talvitusala, lamantiin, rahvusv. tähtsusega märgala
- Slovakkia**
 Vikolinec (K IV, V / 1993) — traditsiooniline Kesk-Euroopa linn
 Banská Štiavnica (K IV, V / 1993) — keskaegne kaevanduslinn, renessansslossid ja 16. saj. kirikud
 Spiš'i loss ja sellega seonduvad kultuurimälestised (K IV / 1993) — 13.–14. saj. ehitismälestised
- Sloveenia**
 Škocjanske jame (L II, III / 1986) — karstikoopad, lubjakivimäed, maa-alused jõed
- Soome**
 Rauma vanalinn (K IV, V / 1991) — 15.–17. saj. põhjamaaine sadamalinn
 Suomenlinna kindlustused (K IV / 1991) — Helsingi sadama 18. saj. II poolel rajatud kaitseehitised
 Petäjävesi vana kirik (K IV / 1994) — gooti- ja renessansimõjuine luteri usu maakirik, 1763–75
 Verla saeveski (K IV / 1996) — 19.–20. saj. väiketööstuse ja tehnikamälestis
- Sri Lanka**
 Anuradhapura püha linn (K II, III, VI / 1982) — budistlikud kultuurimälestised, 3. saj. e. Kr. — 10. saj.
 Polonnaruwa muistne linn (K I, III, VI / 1982) — 10.–12. saj. brahmanite ehitismälestised
 Sigiriya muistne linn (K II, III, IV / 1982) — 5. saj. linna varemed
 Sinharaja metsakaitseala (L II, IV / 1988) — haruldased taime- ja loomaliigid, üle 60 % puudest on endeemsed, palju haruldasi liblikaid
 Kandy püha linn (K IV, VI / 1988) — Dinahala 2500-aastase kultuuri mälestis
 Galle vanalinn ja kindlustused (K IV / 1988) — 16.–18. saj. portugali koloniaalarhitektuur
 Dambulla kuldne tempel (K I, VI / 1991) — viie pühamauga loodusklooster, palverännukoht viimase 22 saj. jooksul
- Suurbritannia**
 Causeway rannik ja nn. Hiiglaste tee (L I, III / 1986) — kuulutatud rannikul
 Durhami loss ja katedraal (K II, IV, VI / 1986) — 11.–12. saj. romaani stiili ehitismälestised
 Ironbridge ja Gorge (K I, II, IV, VI / 1986) — 18. saj. tööstuspiirkonna mälestised, maailma esimene terrassild
 Studley park ja Fountainsi tsistertlaste kloostri varemed (K I, IV / 1986) — 18.–19. saj. pargimaastik
- Stonehenge'i ja Avebury kromlehhid ning nende lähedased asulad (K I, II, III / 1986) — megalititehitised
 Kuningas Edward I Gwyneddi lossid ja linnamüür (K I, III, IV / 1986) — 13. saj. ehitismälestised
 Saint Kilda saar (L III, IV / 1986) — looduskaitseala
 Hebriididel, palju haruldasi liike, linnakolooniad (lunn, tormilinnud, suula)
 Blenheimi loss (K II, IV / 1987) — 1. Marlborough' hertsogi esinduseluamu, ehit. 18. saj. alguses
 Bathi linn (K I, II, IV / 1987) — A. Palladio mõjuine 18. saj. klassitsistlik kuurortlinn Rooma-aegse kümblihusatuse varemetel
 Hadrianuse vall (K II, III, IV / 1987) — 2. saj. alguse Rooma kaitseehitis Inglismaa ja Šotimaa piiril
 Westminster Hall, Westminster Abbey ja Saint Margaret'i kirik (K I, II, IV / 1987) — 11. ja 19. saj. ehitismälestised
 Hendersoni saar (L III, IV / 1988) — lähisantarktiline looduskaitseala Atlandi ookeani lõunaosas, endeemsed taime- ja loomaliigid
 Tower Londonis (K II, IV / 1988) — William Vallutaja ehit. kuningaloss, hiljem vangla
 Canterbury katedraal, Saint Augustine'i kloostri varemed ja Saint Martin'i kirik (K I, II, VI / 1988) — 6.–12. saj. ehitismälestised
 Edinburgh' vanalinn ja uuslinn (K II, IV / 1995) — 15. ja 18. saj. ehitismälestised
 Goughi saare looduskaitseala (L III, IV / 1995) — Atlandi ookeani lõunaosas, endeemsed lähisantarktilised taime- ja loomaliigid, sh. pingviinid
 Maritime Greenwich (K I, II, IV, VI / 1997) — kultuurimaastiku ja hoonestuse kaitseala
- Süüria**
 Damaskuse vanalinn (K I, II, III, IV, VI / 1979) — 125. saj. alates III a-tuh-st e. Kr.
 Bosra vanalinn (K I, II, IV / 1980) — Rooma-aegsed ja varakristlikud mälestised
 Palmyra varemed (K I, II, IV / 1980) — 1.–2. saj. oasiliinriigi ehitismälestised
 Halebi (Aleppo) vanalinn (K III, IV / 1986) — 12.–17. saj. ehitismälestised
- Šveits**
 Sankt Galleni klooster (K II, IV / 1983) — 9. saj. Karolingide klooster, haruldaste raamatutega raamatukogudega
 Berni vanalinn (K III / 1983) — ehitismälestised alates 12. saj.-st
 Münstari benediktilaste klooster (K III / 1983) — 8.–9. saj. Karolingide klooster
- Zimbabwe**
 Mana Poolsi rahvuspark, Sapi ja Chewore looduskaitseala Sambesi jõe kallastel (L II, III, IV / 1984) — haruldased taime- ja loomaliigid, suurimetajad, sh. palju kiskjaid
 Suur-Zimbabwe varemete kompleks (K I, III, VI / 1986) — 11.–15. saj. bantude tsivilisatsiooni mälestis
 Khami varemed (K III, IV / 1986) — 16. saj. mälestised
 Victoria Fallsi rahvuspark (L / 1989, Sambia / Zimbabwe) — maailma suurim juga, elektrisiga, palju suurimetajaid, sh. jõehobu, kahvripühvel ja aafrika elevand
- Taani**
 Roskilde toomkirik (K II, IV / 1995) — Skandinaavia esimene gooti telliskirik, 12.–13. saj., Taani kuningate matmispaik alates 15. saj.-st
 Jellingi kääpad, ruunikivid ja kirik (K III / 1994) — mälestised Taani ristiusustamise ajast 10. saj.-st
- Tai**
 Sukhothai vanalinn (K I, III / 1991) — esimese Siiani kuningriigi pealinn, 13.–14. saj. ehitismälestised
 Ayutthaya varemed (K III / 1991) — 1350 aast. ja 18. saj. hävitatud pealinna varemed
 Thung Yai-Naresuani ja Huay Kha Khaeng looduskaitseala (L II, III, IV / 1991) — Ida-Aasia metsatüübid, haruldased taime- ja loomaliigid, sh. banteng, tigre ja gibonid
 Ban Chiangi arheoloogiline asula (K III / 1992) — Kagu-Aasia tähtsaim ürginimese asulakoht
- Tansaania**
 Ngorongoro looduskaitseala (L II, III, IV / 1979) — kristunud vulkaanide kraatrid (sh. Ngorongoro hiidkaldeera), migisavanni- ja metsakooslused, palju suurimetajaid
 Kilwa Kisiwani ja Songo Mwaia varemed (K III / 1981) — 13.–16. saj. Ida-Aafrika sadamalinnad rannikosaartel
 Serengeti rahvuspark (L III, IV / 1981) — savanniloodus, maailma suurimad loomakarjad, eriti palju gaselle ja sebrasid
 Selousi looduskaitseala (L II, IV / 1982) — metsasavann, palju suurimetajaid, eriti aafrika elevante
 Kilimandžaro rahvuspark (L III / 1987) — Aafrika kõrgeim mägi ja selle ümbruse loodus, eriti palju linnuliike

- Tšehhi**
Praha vanalinn (K II, IV, VI / 1992) – 11.–18. saj. ehitusmä-
lestised
Český Krumlov vanalinn (K IV / 1992) – 13.–19. saj.
ehitusmälestised
Telci vanalinn (K I, IV / 1992) – 14.–15. saj. ehitusmälesti-
sed, kõrggootika
Johannes Nepomuki palverännukirik Zelená Hora (K IV /
1994) – 18. saj. uusgootika ja barokk
Kuná Hora vanalinn (K II, IV / 1995) – 14.–18. saj. ehi-
tusmälestised, Püha Barbara kirik ning Jumalaema kirik
Sedlec-Lednice-Valtice kultuurimälestis (K I, II, IV / 1996) – 17.–
20. saj. Liechtensteini viiruste lüüesid barokk-, klassitsisti-
kus ja uusgooti stiilis hoonetega maastik
- Tšiihi**
Rapa Nui rahvuspark Lihavõttesaarel (K I, III, V / 1995) –
10.–16. saj. hiiglaslikud kivikujud, endemised liigid
- Tuineesia**
Tunise medina (vanalinn) (K II, III, V / 1979) – 12.–16. saj.
islami arhitektuur
Kartago varemed (K II, III, VI / 1979) – roomlaste asut.
linna varemed
El Jem amfiteater (K IV, VI / 1979) – Põhja-Aafrika suurima
amfiteatri varemed, 3. saj.
Kerkouane linna ja nekropol (K III / 1985, 1986) – I Puunia
sõjas hävitatud Põhja-Aafrika linna varemed
Ichkeuli rahvuspark (K IV / 1980) – tähtis veelindude talvi-
tusala, rahvusv. tähtsusega maastik
Kairuan (K I, II, III, V, VI / 1988) – 7.–12. saj. ehitusmälesti-
sused
Susa medina (vanalinn) (K III, IV, V / 1988) – varajase
islami arhitektuur mälestised
Dougga / Thugga (K II, III / 1997) – Rooma-aegne väiklinn
Põhja-Aafrikas
- Türgi**
Istanbuli vanalinn (K I, II, III, IV / 1985) – Rooma- ja
Bütsantsi-aegsed ning ürgi ehitusmälestised
Göreme rahvuspark ja Kapadookia lüüesid (K III / K I,
III, V / 1985) – poolkünkmaastik, lüüesid
kalju sisse unustatud Bütsantsi pühad
Divrigi Suur Mece ja hõpud (K I, IV / 1985) – 13. saj.
ehitusmälestised
Hattusa (K I, II, III, IV / 1986) – hõpud mäliste pealinn
Nemrut Dag (K I, III, 1987) – Antiochos I mausoleum,
Xanthos (K II, III / 1988) – hõpud mäliste majudega muistise
Lüükia pealinn
Hierapolis-Pamukkale (K III / K II, IV / 1988) – mäenõlva-
dustsed, kumbuspark, alates 2. saj. e. Kr. Vana-Kreeka
kultuurimälestised
Safranbolu linn (K II, IV, V / 1994) – 13.–17. saj. ehitusmä-
lestised
Troja (K II, III, IV / 1998) – arheoloogilised mälestised
alates III a. e. Kr.
- Uganda**
Ruwezori rahvuspark (K III, IV / 1994) – Aafrika mägi-
maastik ja troopiline vihmamets, bioloogilise suurimajad
ning linn
Bwindi rahvuspark (K III, IV / 1994) – usundi- ja mägi-
metsad, haruldased taimed ja loomad
- Ukraina**
Sofia katedraal ja Kieve Püha Sofia katedraal (K I, II, III,
IV / 1990) – 11. ja 17.–19. saj. mälestised
Lvivi vanalinn (K II, V / 1998)
- USA**
Uppit, Peters, Sun 5. VI 1989
UPS (-ingl) uninterruptible power supply "katkestama-
tu toide", sama mis "puhvertoiteallikas" (K I, Kd.)
URL (-ingl) uniform resource locator "võrdne res-
surtsaadress", "veebis" (K I, Kd.) Interneti objektide
määratlemise standard. Kasutatakse kodutarkustel
või veebilehekülje või faili aadressina (nt. http://
www.eki.ee).
utilite (-ingl), kitsale kasutajaskonnale mõeldud prog-
rammpakett või programm, nt. diagnostikaprogramm.
uuskonserveerimis, ped reformpedagogika suundi
Inglismaal ja USA-s, põhil. 1980. a. il. Nõudis koolide
- Ungari**
Pannonhalma benediktaalide kloostrid (K IV, VI / 1996) – asut.
996. aastal, vanim hoonest 1224. Ungari ristiusustamise ja kultuuri-
ri keskus
Budapest, Doonau kaldal, Buda kindlus (K II, IV / 1987) –
Rooma Aquincum'i linna varemed ja Buda kindlus, linna-
maastik
Hollókő (K V / 1987) – põllumajandusrevolutsiooni eelne küla, 17.–
18. saj.
Aggteleki karstiköök ja Siova karst (K I / 1995) Ungari /
Siova (K I / 1995) – seni avastatud 712 karstiköök, mis on tekti-
nud troopilise ja glatsiaalse kliima koostööl
- Uruguay**
Colonía del Sacramento vanalinn (K IV / 1995) – Portugal-
ja Hispaania koloniaal- ja kolooniajärgsed stiilid
- Usbekistan**
Itkan Kala (K III, IV, V / 1990) – Kesk-Aasia islami kultuuri
mälestised
Buhhara (Buhoro) vanalinn (K II, IV, VI / 1992) – 10.–
17. saj. ehitusmälestised
- Us-Meremaa**
Te Wahipounamu (K I, II, III, IV / 1990) – maastikukaitseala,
haruldased liigid
Tongariro rahvuspark (K II, III, K VI / 1990, 1993) – maoo-
ride kultuskohad, 3. viikaa, kuumaavejõu ja allikad, väga
lopsakas jahsttroopiline loomade ja taimede maailm
Snare ja Campbelli saar ning Bounty, Antipodesi ja Aucklandi
saared (K II, IV / 1998) – Lääne-Aafrika pühad
- Vatikan**
Vatikani linn (K I, II, III, VI / 1984, Vatikan) – ajaloo- ja
kultuurimälestised 44 ha-l antigiist tänapäevani
- Venemaa**
Petruburi chitusaansambli (K I, II, IV, VI / 1990)
Kizhi saare kirikud (K I, IV, V / 1990) – Põhja-Venemaa ja
Karijala 18.–19. saj. puukirikud
Moskva Kremli ja Punane väljak (K I, II, IV, VI / 1990) –
13.–17. saj. ehitusmälestised
Novgorodi ajaloomälestised (K II, IV, VI / 1992) – 9.–14.
saj. ehitusmälestised
Solovetski saared ja kloostrid (K IV / 1992) – 16.–19. saj.
kloostriarhitektuur
Vladimiri ja Suzdal (K I, II, IV / 1992) – 12.–13. saj. kirikud
ja avalikud hooned
Baikali järve (K I, II, III, IV / 1996) – järvelooduse kaitse
Kamtskatka vulkaanid ja Kronoki looduskaitseala (K I, II, III /
1996) – vulkaaniline maastik, haruldased taimed ja loomali-
gid, sh. kivikask ja lumelammas
Komi ürgmetsade kaitseala (K II, III / 1995) – metsa- ja
mägitudra ning taimede elustik
Taevaline kirik Kolomenskoyes (K II / 1994) – valmi-
tud 1532
Troise-Sergii suurkloostrid (K II, IV / 1993) – 15.–18. saj.
õigust kloostrid
- Venezuela**
Allai looduskaitseala (K IV / 1998)
Coro ja sealne sadam (K IV, V / 1993) – kohalike ning
Hispaania ja Hollandi ehitustavade segust kujunenud kolo-
niaalinn
Canaima rahvuspark (K I, II, III, IV / 1994) – mägistevakait-
seala, maailma kõrgeim – Canaima – juga (979 m)
- Vietnam**
Hue mällestisikompleks (K III, IV / 1993) – ühendatud
Vietnami esimene pealinn (1802–1945)
Ha Longi laht (K III / 1994) – mere- ja saarte kaitseala, 1600
saart
- Vietnam**
Hue mällestisikompleks (K III, IV / 1993) – ühendatud
Vietnami esimene pealinn (1802–1945)
Ha Longi laht (K III / 1994) – mere- ja saarte kaitseala, 1600
saart

Vv

Vv

Vv

Vv

Vv

Vv

Times New Roman
20. saj. lõppTimes New Roman
20. saj. lõppArial Normal
20. saj. lõppBrush 455
20. saj. lõppCity Medium
20. saj. lõppShelley Allegro
20. saj. lõpp

Vagaršapať, linn Armeenias, 1945–95 *Etšmiadzin. Asut. 2. saj. e. Kr., oli 2.–4. saj. Armeenia pealinn. V-i läh. tekkis Etšmiadzini (Edžmiatsini) klooster.

vaguviurvetikad, vaguviurvetikataimed (*Dinophyta*), üherakuliste planktiliste vetikate hõimkond. Elavad pms. merevees, ka riimvees ja jõesuudmes, vähesed magevees. Rakkudel on kaks viburit, tugev rakukest ja suur tuum, põikivagu jagab rakukesta üla- ja alaosaks. Värvuselt pruunikad või pruunikasroheli- sed, pigmentidest sisaldavad karotinoide, vähem klorofüllid. V-te seas on nii autotroofe kui ka heterotroofe. U. 50 liiki on potentsiaalselt toksilised, neist u. kolmandik elab Läänemeres.

vahtmetall, makro- või mikropoorne (poorsus 30–98 %) võrkstruktuuriga kergmetall. Poorne struktuur saadakse üht või mitut gaasi moodustavaid aineid sulametalist viies. V-d (nt. vahtalumiinium) summutavad müra ja juhivad halvasti soojust, termotöötlemise tagajärjel muutuvad nad sama tugevaks kui valumetall. V-e kasut. konstruktsioonimaterjalina (lennunduses, kosmosetehnikas ja masinaehituses).

vaiguseemnik (*Pittosporum*), igihaljaste lehtpuude ja -põõsaste perekond; u. 150 liiki troopilises ja lähistroopilises Aasias, Austraalias, Uus-Meremaal jt. Vaikse ookeani saartel ning Lõuna-Aafrikas. Lehed on ter- ved või hõlmised ja hrl. nahkjad, mitut värvi (valged, kollased, rohekad, roosad kuni mustjaspunased), hrl. tugeva meeldiva lõhnaga, mõnel liigil ühesugulised õied asetsevad sarikais, kannastes, pööristes või üksikult, võib esineda *kauliflooriat; vili (puitunud või nahkjass kupar) sisaldab punast või kollast vaigutaoli- selt kleepuvat ainet, milles paiknevad seemned. Õitest saadakse hinnalist eeterlikku õli, seda kasut. tee lõh- nastamiseks ja parfümeerias. Tuntuim liik on läikivate lehtede ja magusalõhnaliste valgete kuni kollaste õite- ga jaapani v. (*P. tobira*), Vahemeremaal kasvav teda mitkesti parkides ja aedades. Eestis kasvahoone- ja tuntuimena. — Vaiguseemnikuliste (*Pittosporaceae*) sgk-a kuulub 9 prk-a (u. 200 liiki) troopika ja lähistroopika kaheidulehelisi puittaimi. ◀

vaiguspliiats, fotoelektrilise anduriga pliiatsitaoline arvutiseadis, millega ekraaniobjektile osutades saab mureta selle asendit, suurust, värvust vm. V-t kasut. nt. malprojekteerimisprogrammidega töötamisel.

Walker [uo:lko], John Ernest (7. I 1941), inglise bio- loogik. Londoni Kuningliku Seltsi liige (1995). Töö- tund a-st 1982 Molekulaarbioloogia Meditsiiniuuringute Nõukogu Laboratooriumis (Cambridge'is). Tei- mid kindlaks adenosiintrifosforhappe- ehk ATP-sün- tesi kolmemõõtmelise chituse, tõestades seega P. D. Boyeri hüpoteesi õigsust. Keemiaalane Nobeli pree- mia 1997 (koos P. D. Boyeriga).

varundamine, *infoturbe (13. kd.) abinõu, varures- survide (andmete ja programmide varukoopiate, varu- arvutite, -ruumide, -toiteallikate, -sideliinide jms.) sis- seseadmine ja töövalmiduses hoidmine infosüsteemi- de normaalse talitluse taastamiseks turvarikete korral. Andmete perioodiline v. on enamasti automatiseeritud. veebi, WWW, *hüpertextil (13. kd.) põhinev ja

*URL-i- (13. kd.), pildi-, heli-, video- jm. linke (vite- seoseid) ning multimeediumi sisaldav ülemaailmne universaalne hajusandmebaas, Interneti põhirakendu- si. Hüpertext on esitatud ASCII failina *HTML- (13. kd.) vormingus, tekst ja multimeediumiobjektid kan- takse üle ühtse standardi (HTTP) järgi ja tehakse kasu- taja arvutis v-ilehekülgedena nähtavaks *brauseri (13. kd.) abil. Firma, asutuse või eraisiku esinduslehekül- ge, millel asuvad põhiaandmed ja (või) põhilingid, nimet. koduleheküljeks (ka koduleheks või avale- heks). Brauseri aknas saab käivitada msg. mooduleid, millega tuuakse leheküljele eri tarbeprogrammidega tehtud dokumendid. Palju võimalusi annab serverist laaditav ja brauseriga käivitav võrguprogramm *Java (13. kd.). Mõistete, nimede, multimeediumiobjektide jms. kiireks leidmiseks on otsisüsteemid, mis ette- antud kriteeriumide järgi leiavad varem perioodiliselt genereeritud indeksite alusel vajaliku dokumendi. — V-i hakati rakendada 1989, kui CERN-i arvutivõrka- des võeti kasutusele hüpertext, v-i kiire areng algas 1993, kui serveriga suhtlemiseks oli loodud graafiline kasutajaliides.

veeseened, vesikeskkonnas elavate pisiseente öko- loogiline rühm. Seeneriigis on v-i kõige rühkem vi- bur-, kott- ja teisseente seas, esiviburlaste riigis munasseente hmk-s. V-d on olulised veeökosüsteemi- de ainerings ja produkttsiooniprotsessides, nad on mage- ja merevees leiduvate taime- ja loomajälgede lagundajad ning veeloomade (kalade, lülilajsete), ve- tikate, teiste v-te ja kõrgemate veetaimede parasütid ja kommensaalid (*kommensalism). Eestis on v-i vähe uuritud, roiskveeindikaatorina on tuntuim munasseente hmk-a kuuluv piim-lülilhallik (*Leptominus lacteus*).

veksilloloogia (<lad *vexillum* 'lipp' (roomlaste ratsa- väes) + kr *logos* 'õpetus'), lipundus, lippude, eriti rahvus- ja riigilippude ajaloolist teket, kasutamist, süm-boolikat ja kujundust käsitlev teadus. V-t võib pidada sümboolistliku graafika osaks ning heraldika ja sfra- gistika sõsarteadeks.

vektorgraafika, inf kujutise esitamise viis, mille pu- hul rakend. kujutist moodustavate joonte asendit, pik- kuse ja suuna matemaatilist määratlemist. Erinevalt *bittgraafikast (13. kd.) saab sel viisil esitatud kujutist, nt. kirja — vektorkirja —, suurendada ja vähendada moonutusteta, sujuvalt ning teravuskaota.

Venclova [vantslova], Tomas (11. IX 1937), leedu luuletaja ja kirjandusteadlane, Leedu NSV riigiege- lase ja kirjaniku Antanas V. (1906–71) poeg. Lõpetas Vilniuse ülikooli, alustas luuletuste avaldamist 1960. a-il, esikkogu „Keelemärk“ ilmus 1972. Oli 1977 Lee- du Helsingi tugigrupi asutajaid, seejärel sunniti ta NSV Liidust emigreerima. Õppis USA-s slavistikat, on Yale'i ülikooli slaavi keelte prof. Avaldanud leedu valdavalt alalhoidliku kirjanduskultuuri taustal uuenduslikult kõlavat luulet, tõlkeid ja kirjandusloolisi uurimusi. T: valikkogu *Kõnelused talvel* (1991), uurimus *Aleksan- der Wat: Life and art of an iconoclast* (1997).

*Venemaa. 1998. a. märtsis saatis president B. Jeltsin ootamatult V. Tšernomõrdini valitsuse laiali. Riiki ta-

band üldise majanduslanguse olukorras oli määrtisist
aug-ni peaminister reformimeelne S. Kirjenko (s.
1962). Sept. 1998 moodustas uue valitsuse senine vä-
listminister J. Primakov.
vermikulaarmalm, vermikulaaargrafiitmalm, malm, mis sisaldab grafiidiosakesi, mille kuju on hall-
malmile omase libelise ja kõrgtugevale malmile oma-
se keraja vormi vahelisele — lühike plaad. V-i oma-
dused on kõige enam kasutatava hallimalmi omadus-
test paremad, kuid jäävad alla parimate tugevusoma-
dustega kõrgtugeva malmi omadustele.
viburseened, tagaviburseened (*Chytridiomycota*), seened hõlmkond, mis varem kuulus alamhõlm-
konnana "vetikseenide hõlmkonda; n. 800. Eestis 22
liiki. V-te rakis on kerajas või munajas rakk või vahe-
seinteta hülgatuumaline lihtne seenemütsik, nende
rakukestad sisaldavad kiium, oluline elutsükli järk on
kausa säiliv puhkesporangium. Seenemüts on ainult
v-te elutsükli hõlmkond, mis rakk — need on ühe tagumi-
se, külgharudea pitsiviburse rakkude, mis talite-
vad nii mitmesugulise kui ka sugulise (gameetidega)
pajunemise vahendina. V-te seas on saprotoofe ning
vees või niiskes mulles elavad taimede, loomade ja
põletiku tekitaja kapsapõud (*Ophioidium brassicae*) ja
väga ohulik kartulivõlv tekitaja mugula-liitürgseen
(*Synchytrium endobioticum*), viimane loodi Eestisse
1940. a-il ja on taimetõrjumise objekt.
"Vieru, Anatol. Surt 9. X 1998.
Viktjuk, Roman Grigorjevitš (28. X 1936 L'viv), vene
teatrilavastaja. Lõpetas 1953 Moskvas teatrinstit-1, 100-
tunnud paljudes NSV Liidu teatrites, sh. Moskvas, Le-
ningradis, Riias ja Vilnuses. Saanud tunnust vene teat-
ri enfüant *terrible* (n. 1970. a-il ametlikult põlu all,
lavastas A. Vampirov, L. Petruskenskaja ja M. Bul-
gakovi seni mängimata näidendeid, skandaalseks ku-
junesid ka tema klassikalistendused, üldise tunnustu-
se alguseks võib pidada 1983 ENSV Riiklikus Vene
Dramateatris lavastatud F. Sologubi "Vaikest saata-
nat". 1980. a-te lõpus teatrissest kadusid ning
V-i otsingud maagilise teatri ja eroorilise esteetismi
vallas saavutasid rahvusvahelise tunnustuse (Lolita", "Toa-
tüdrukud", "Puhad kollekt", "M. Butterfly", "Sa-
lome"). Lavastanud paljudes välisküdes, sh. Eestis
("Meister ja Margarita", 1988 suudokateis "Viadukt";
ris). Asutas 1992 Moskvas oma teatri.
Wiktorsson, Hans (27. V 1939), rootsi põllumajaja-
dusteadlane, põllumajandus (1971), EPMU audr.
(1995). Olnud Tansaanias Mbeja põllumajandus-
kuse dir., a-st 1979 Rootsi Põllumajandus- ja loomastu-
mise ja -pidamise inst-i prof. ja ühtlasi a-st 1987 juha-
taja. Uutimusi maaeluse ja söötmise alal.
Williams [wiljams], Jody (9. X 1950), ameerika rahu-
voitleja. Osalenud Vietnam sõja veteranide liikumises
ning olnud 1992 asut. Rahvusvahelise veteranide Kõe-
lustamise Liikumise (*International Campaign to Ban
Landmines*, ICBL) juht ja koordineator. Sai koos sama
org-iga 1997 Nobeli rahuauhinna.
Wilson [wilson], Edward Osborne (10. VI 1929), amee-
rika zooloog (entomoloog) ja biogeograaf. Harvardi
liiklooli prof. Osalenud Uue Maailma troopikasse.

Vaikse ookeani saartele ja Austraaliasse tehud ekspe-
ditsioonides. Uutimusi sipelgate arengu, eluviisi ja süs-
temaatika ning nende feromoonide kohta. W. on saarte
biogeograafia teooria looja (koos R. H. MacArthuriga)
ja sotsiobioloogia rajajad. Maailma Looduse Fondi
külmmedal (1990), Pulitzeri auhind (1978, 1991), T.
Sociobiology (1975), *The ants* (1990, autoreid), *The
diversity of life* (1992), *Naturalist* (1994).
Wilson [wilson], John Tuzo (24. X 1908 — 15. IV
1993), Kanada geoloog. Oli a-st 1946 Toronto ülikooli
prof. Uutimused käsitlevad mandrite ehitust ja tihvi.
Avaslas ookeanide põhja transformeed murrangud ja
põhjendas nende seost mandrite tihviga. T. *Physics
and geology* (1959, 1973, koos J. A. Jacobsi ja R. D.
Russelliga).
virtuaalreaalsus, arvutiiga tekitatav interaktiivne, te-
gelikkust reaalistlikult jäljendav või kujutluslik multi-
meediumkeskkond. Sellega suheldakse meeli ümbri-
sest eraldavate sellekohaste välisscadmete, nt. andu-
reid sisaldavate andmekomponentide ning kuvareid ja kuu-
lareid kandvate andmepiltide või -kiivrite kaudu; puu-
te ja paigutamisviiside tekitamiseks kasut. erisad-
tega tüüp. istumise, aluseid jms. Laitamas läh-s nimet.
v-kas ka väliskesma illusoorasustamega mängu- või vör-
lenduritenazõõrde arendusest ja 1960. a-te alguses
tehud raalgraafika uuritusest, tekketähtsaks peetak-
se USA arvutiteadlase J. Sutherlandi 1965 ilm. artiklit.
V-trakend, projektseerimisel (eriti arhitektuuris ja auto-
tõstuses), raalõppes (eriti sõjalises ja kuisõppes),
teadusmuudelite visuaalseerimiseks, meditsiinis (sh. or-
ganiismi sisemuse esituseks ja psühhoraviks) ning mee-
lelahutuses (arvutimängud, multimeediumfilm).
vitisea (Vitesa), vartute, enamasti epifüütsete ro-
set-taimede perekond bromeliadide sugk-st; n. 250
liiki troopilises Ameerikas. Mõnekümnecentimeetris-
kuni mõnemeetrise läbimõõduga rosetid on ühe-
Painduvad või jäigad hambulise servaga, paljudel juh-
udel kauni värvilised ja mustilised lehed on rihmjad.
Välkseed oled paiknevad kaunapüüvatest, htl. creda-
võrivilistest kõrglehtedest ümbritsetuna viljapacatolis-
tes, enamasti lapikutes lihises või hartunud õisiku-
tes. Vili on hülgaseemnekupe, seemnetel lendkar-
vad. Toatimena on tuntuim tumepunaste kõrglehtede-
ga ja lapiku õisikuga ning tumedate põikivõõdilis-
lehtedega särav v. (*V. splendens*), kasvat. ka tema
sorte. ▶

WWW (<ingl *World Wide Web* üldemaailmne võr-
gend), sama mis *veeb (13. kd.).

vürtspõõsas (Calycaanthus), heitlehiste lehtpõõsaste
perekond; 2-3 liiki P-Am-s. Lehed tervetervälised,
suured punakaspruunid või purpursed lõhnavaad oled
asetsevad üksikult, vill on suur pinnjas või munajas
pähklikest sisaldav kupraoline koguvili, seemned on
mürgised. Omapärase õite ja vürtsisel lõhnava koore
pärast hinnatakse v-id ilupõõsana. Eestisse loodud
maasikakalohmaliste õitega rohkeõielist v-i (*C. flori-
dus*) kasvat. pms. arborescentumis. — Vürtspõõsa-
liste (*Calycaanthaceae*) sugk-a kuulub 4 prk-a (n. 10
liiki) parasvöötme, lähistropopika ja troopika kaheidu-
lehelisi puittaimi, sh. talvel õitsev kimonaani (*Chi-
monanthus*). ▶

Vürtspõõsas
vürtspõõsas

Särav vitisea

Üx

Times New Roman
20. saj. lõpp

Üx

Times New Roman
20. saj. lõpp

Üx

Arial Normal
20. saj. lõpp

Üx

Brush 455
20. saj. lõpp

Üx

City Medium
20. saj. lõpp

Üx

Shelley Allegro
20. saj. lõpp

Ülemaailmne asukoha määramise süsteem (ingl *Global Positioning System*, lüh. GPS), tehnoloogia, mille abil saab määrata asukoha koordinaate. See põhineb vastuvõtja ja tehiskaaslaste (u. 20 USA kaitseministeeriumi satelliiti) vaheliste kauguste määramisel ja *trilateratsioonil. Vastuvõtja kaugus tehakse kindlaks tehiskaaslaste raadiosignaali ajakoodi nihke järgi. Vähemalt nelja horisondist kõrgemal asuva ja takistustest varjamata satelliidi signaalide alusel arvutatakse mõõdetava punkti asukoht ja kõrgus (kaugus Maa keskmest). GPS-i sõjalise iseloomu tõttu on tsiviilvastuvõtjatel asukoha määramise täpsus piiratud 50-m-se hajuvusringiga. Mõõtmisaja pikendamisega ja referentsjaamades samal ajal tehtud mõõtmiste abil on võimalik täpsust suurendada mõne sentimeetrini. GPS-i rakend. maastikul orienteerumisel ja objektide jälgimisel, navigatsioonis, geodeesias, mõõdistamisel, maaparanduses ja põllutöömashinade juhtimisel.

Eesti merealadel on navigatsioonis kasutusel Ristna ja Porkkala referentsjaam. GPS-i abil on rajatud kõrgtäpne riigi geodeetiline põhi- ja tühendusvõrk. Loodud on ka teisi süsteeme, mis kasutavad asukoha määramiseks satelliite, nt. GLONASS (Venemaal) ja NAVSAT.

B: J. Laineste. *Hüvasti kompassid, elagu GPS!* – Arvutimaailm, 1997, nr. 6; A. Rüdja. *GPS*. – Geodeet, 1993, nr. 5.

üleslaadimine, *inf* andmete teisaldamine välissead-
mest arvutisse, terminalist serverisse või oma süsteemi teise süsteemi.

Xinzhū [sintšu], Hsinchu, linn Taiivani loodeosas; 346 000 el. (1996). Keemia-, masina-, tsemendi-, puidu- ja klaasitööstus, kivisöe kaevandamine; linna läh. on Taiivani suurim naftamaardla. H. on asut. 18. saj. Oli Jaapani okupatsiooni ajal (1895–1945) tähtis sõjaväebaas.

Lühendid

a. – aasta
adm. – administratiivne
akad. – akadeemik
AKM – ajaloo- ja kultuurimälestis
ANSV – Autonoomne Nõukogude
Sotsialistlik Vabariik
a. o. – autonoomne oblast
apr. – aprill
a. r. – autonoomne ringkond
arh. – arhitekt
Arm. – Armeenia
art. – artikkel
arvat. – arvatavasti
as. – aktsiaselts
Aserb. – Aserbaidžani
asut. – asutatud
ATK – Agrotööstuskoondis
a-tuh. – aastatuhat
aug. – august
Ar. – Araabia Vabariik
ai. – ametühing
B. – Bibliograafialoetelu
mat. – matemaatikakandi-
dat

dem. – demokraatlik
dep. – departemang
dets. – detsember
dir. – direktor
dots. – dotsent
dr. – doktor
dr. agr. – põllumajandusteaduse
doktor
dr. jur. – õigusteaduse doktor
dr. med. – meditsiinidoktor
dr. med. vet. – veterinaariadoktor
dr. pharm. – farmaatsiadoktor
dr. phil. – filosoofiadoktor
dr. phil. nat. – loodusteaduse dok-
tor
dr. rer. for. – metsandusdoktor
dr. rer. oec. – majandusdoktor
D. Sc. – loodusteaduse doktor
DV – Demokraatlik Vabariik
ehit. – ehitatud
EELK – Eesti Evangeelne Luterlik
Kirik
e. k. – eesti keeles
EKM – Eesti Kunstimuuseum

e. Kr. – enne Kristuse sündi
eks. – eksemplar
el. – elanikk, elaniku
e. l. – eesti laval
EL – Euroopa Liit
EMA – Eesti Muusikaakadeemia
EM-võistlus – Euroopa meistri-
võistlus
EMÜ – Euroopa Majandusühen-
dus
end. – endine
ENSV – Eesti Nõukogude Sotsia-
listlik Vabariik
EPA – Eesti Põllumajanduse Aka-
deemia
EPMÜ – Eesti Põllumajandusüli-
kool
ERKI – ENSV Riiklik Kunstiinsti-
tuut
ETK – Eesti Tarbijahistute Kesk-
ühistu
ETKVL – Eesti Tarbijate Koope-
ratiivide Vabariiklik Liit
EV – Eesti Vabariik

- EU – Euroopa Ühendus
 F – forma, vorm
 F: – Filme
 feod – feodaalne
 FV – Föderatiivne Vabariik
 hefj – hüdroelektrijaam
 hmk – hõlmikond
 hml – hõlmikuli
 ill – illustatsioon, illustreeritud
 ilm – ilmunud
 im – imimest, inimene
 inst – instituut
 ip – idapikkus
 jaan – jaanuar
 jm – ja muu; ja mujal
 jms – ja muu selline
 jmt – ja mõni teine, ja mitu teist
 jn – joonis
 jne – ja nii edasi
 jpm – ja palju muud
 jpt – ja palju teist, ja paljud teised
 jsk – jaoskond
 jt – ja teised
 jun – junior, noorem
 k – keel; küla
 ka – kaasa arvatud
 KA – Kunstiakadeemia
 kapit – kapitalistlik
 Kas – Kasahhi
 kasut – kasutatakse, kasutatud
 kasvat – kasvatatakse
 kat – katoliiku, katoliiklik
 kd – köide, köide
 KEK – Kolhooside Ehituskontor;
 Kooperaatiivne Ehituskontor;
 keskm – keskmine, keskmiselt
 khk – kihelkond
 Kirg – Kirgisi
 KK – Keskkomitee
 Kl – klass, klassiline
 k-lige – kirjavahetajaliige, korres-
 pondentliige
 kn – kulandükogu
 knd – kandidaat
 KP – Kommunistlik Partei
 kr – kroon
 Krk – kriminaalkoodeks
 KRPK – kriminaalprotsessi koo-
 deks
 ks – koosseis
 kt – kohuseliiga
 kt – keemistemperatuur
 KTK – Kesktäitevkomitee
 kub – kubermang
 kun – kuningas
 L – Lavastus
 Lad-Am – Ladina-Ameerika
 L-Am – Lõuna-Ameerika
 LAV – Lõuna-Aafrika Vabariik
 llt phil – filosoofialitsentiaat
 llt theol – teoloogialitsentiaat
 likv – likvideeritud
 lk – lehekülg
 LK – on looduskaitse all loodus-
 kaitse-
 LKNU – Lennik Kommunistlik
 Noorsooühing
 II – Iounalatus
 Ip – Iaanepikkus
 LV – Liitvabariik
 lah – lahedal
 Iuh – Iuhend, Iuhendamine
 MA – Meditsiiniakadeemia
- mag – magister
 mag. phil – filosoofiamagister
 maj – majanduslik
 me – munitsipaaltegevõte
 MEK – Mehhaniseeritud Ehitus-
 kolonn
 Min – Ministreerium
 mkn – maakond
 mln – miljon
 MM-võistlus – maailmamais-
 võistlus
 MN – Ministrite Nõukogu
 mnt – maantee
 Mold – Moldaavia
 moodust – moodustatud
 mrd – miljard
 ms – muu seas
 msg – mitmesugune
 mütl – mütolooogia
 NFSV – Nõukogude Föderatiivne
 Sotsialistlik Vabariik
 Nõukogude Sotsialistlik
 NSV – Nõukogude Sotsialistlik
 NSVL, NSV Liit – Nõukogude
 Sotsialistlik Vabariikide Liit
 nt – näiteks
 nök – nõukogude
 noid – naidend
 n-ö – ni-öelda
 O – Osi
 obl – oblast
 okt – oktoober
 OM – olümpiamängud
 org – organisatsioon
 osk – osakond
 ou – osatühing, osatühisus
 P-Am – Põhja-Ameerika
 Ph. D. – filosoofidoktor
 p. Kr. – pärast Kristuse sündi
 pl – põhjalatus
 pms – peamiselt
 pol – poliitiline
 PR – punane raamat, on ... punases
 raamatust
 prk – perekond
 prof – professor
 prov – provints
 pseud – pseudonüüm
 pst – puistesee
 põhil – põhiliselt
 põllum – põllumajandus, põllu-
 majanduslik
 rahvusv – rahvusvaheline
 raj – rajoon
 rakend – rakendatakse, rakenda-
 tud
 ras – riigikaitseasels
 RAT – Riiklik Akadeemiline Tea-
 ter
 rubl – rubla
 rde – renditeevõte
 rdp – raudepeaam
 RDV – Raideemokraatlik Vaba-
 riik
 rrp – raudepeatus
 rrr – raidevõte
 real – realskool
- red – redaktisioon, redigeeritud,
 redigeeritud
 resp – respective, või vastavalt
 rev – revolutsioon, revolutsiooni-
 line
 RKM – ENSV Riiklik Kunstimuu-
 seum
 RKN – Rahvakomissariide Nõuko-
 gu
 rml – raamat
 rmlk – raamatukogu
 rom – romaan
 RSN – Rahvasaadikute Nõukogu
 RT – „Riigi Teataja“
 RV – Rahvavabariik
 RÜ – Riiklik Ülikool
 s – sündinud
 saj – sajand
 SDV – Saksa Demokraatlik Vaba-
 riik
 sef – soojuselektrijaam
 sen – senator, vanem
 sepl – september
 SFNV – Sotsialistlik Föderatiivne
 Nõukogude Vabariik
 sgk – sugukond
 sh – sealhulgas
 SLV – Saksa Liitvabariik
 s. o. – see on
 sots-dem – sotsiaaldemokraat, sot-
 sial – sotsialistlik
 sp – species, liik
 sm – summad
 SRÜ – Sõlumatute Riikide Ühen-
 dus
 ssp – subspecies, alamliik
 s. t. – see tähendab
 st – sulamistemperatuur
 SV – Sotsialistlik Vabariik
 süg – sügavus
 t – tänav
 t – temperatuur
 T – Teosid
 TA – Teaduste Akadeemia
 Tadz – Tadžiki
 tarvit – tarvitatakse, tarvilatud
 teij – tuumaelektrijaam
 terr – territoorium
 tk – tükk
 TK – Tallinna Konservatoorium
 TK – Täitevkomitee
 TKM – Tartu Kunstimuseum
 TRÜ – Tallinna Kunstiülikool
 t-lige – tegevliige
 tml – teheline
 toim – toimetanud, toimetaja
 TPed – E. Viide nimeline Tallin-
 na Pedagoogiline Instituut
 TPI – Tallinna Politehniline Insti-
 tuut
 TPÜ – Tallinna Pedagoogikali-
 kool
 tr – trükk
 TRA – Tallinna Riiklik Akadee-
 miline
 TRK – Tallinna Riiklik Konservaa-
 toorium
 TRÜ – Tartu Riiklik Ülikool
 TSK – tsiviilkoodeks
 TSN – Tõõrahva Saadikute Nõu-
 kogu
 TSPK – tsiviilprotsessi koodeks

TTÜ – Tallinna Tehnikaülikool
 tuh. – tuhat
 TUI – Teadusliku Uurimise Instituut
 Turkm. – Turkmeeni
 täh. – tähendus
 TÜ – Tartu Ülikool
 u. – umbes
 Ukr. – Ukraina
 USA – Ameerika Ühendriigid
 Usb. – Usbeki
 v. – vald
 v. a. – välja arvatud
 vah. – vabariiklik
 Valg. – Valgevene
 van. – vananenud
 var. – *varietas*, teisend
 veebr. – veebruar
 vkj. – vana kalendri järgi
 vm. – või muu
 vms. – või muu selline
 VNFSV – Vene Nõukogude Föderatiivne Sotsialistlik Vabariik
 vrd. – võrdle
 vt. – vaata
 VT – Vana Testament
 ühisk. – ühiskond, ühiskondlik
 ü. m. – üle merepinna
 ÜRO – Ühinenud Rahvaste Organisatsioon

Pühli raamatute lühendid

Ap – Apostlite teod
 Eb – Kiri heebrealastele
 Ee – Hiiobi raamat
 Es – Hesekeeli raamat
 Ilm – Johannese Ilmutus
 Jh – Johannese evangeelium
 1 Kr, 2 Kr – Pauluse esimene ja teine kiri korintlastele
 Lk – Luuka evangeelium
 Mk – Markuse evangeelium
 1 Ms, 3 Ms – Esimene ja Kolmas Moosese raamat
 Mt – Matteuse evangeelium
 Ps – Psalmid (Laulud)
 Rm – Pauluse kiri roomlastele
 Ta – Taanieli raamat

Märgid

ē – emane
 ē – isane
 " – kraad
 ' – minut
 " – sekund
 § – paragrahv
 @ – läbimõõt
 x – korda; taime- ja loomanime-
 tes märgib hübriidi
 % – protsent
 % – promill
 £ – naelsterling
 \$ – dollar

Keelelühendid

ar – araabia (keeles)
 bulg. – bulgaaria (keeles)
 egipt. – egiptuse (keeles)

germ – germaani (keeles)
 hbr – heebrea (keeles)
 hisp – hispaania (keeles)
 holl – hollandi (keeles)
 indn – indiaani (keeles)
 ingl – inglise (keeles)
 it – itaalia (keeles)
 jaap – jaapani (keeles)
 kr – vanakreeka (keeles)
 lad – ladina (keeles)
 port – portugali (keeles)
 pr – prantsuse (keeles)
 pärs – pärsia (keeles)
 rts – rootsi (keeles)
 rum – rumeenia (keeles)
 sanskr – sanskriti (keeles)
 skand – skandinaavia (keeles)
 sks – saksa (keeles)
 sm – soome (keeles)
 tat – tatari (keeles)
 trg – türgi (keeles)
 ukr – ukraina (keeles)
 ung – ungari (keeles)
 uuskr – uus kreeka (keeles)
 vanakr – vanakreeka (keeles)
 vanavn – vanavene (keeles)
 vn – vene (keeles)

Erialamärgendilühendid

aiand – aiandus
 aj – ajalugu
 anat – anatoomia
 antr – antropoloogia
 arheol – arheoloogia
 arhit – arhitektuur
 astr – astronoomia
 biogeogr – biogeograafia
 biol – bioloogia
 bot – botaanika
 ehitusgeol – ehitusgeoloogia
 elektr – elektrotehnika
 etn – etnograafia
 etol – etoloogia
 farm – farmaatsia, farmakoloogia
 film – filmikunst, filmindus
 filos – filosoofia
 fot – fotograafia
 füsiol – füsioloogia
 füüs – füüsika
 geod – geodeesia
 geof – geofüüsika
 geogr – geograafia
 geol – geoloogia
 hüdrobiol – hüdrobioloogia
 jah – jahindus
 jur – õigusteadus
 kal – kalandus
 kaub – kaubandus
 keel – keeleteadus
 kirj – kirjandus, kirjandusteadus
 kok – kokandus
 kosm – kosmonautika
 kunst – kujutav kunst
 küb – küberneetika
 lenn – lennundus
 loog – loogika
 loomak – loomakasvatusteadus
 maj – majandusteadus
 mat – matemaatika
 med – meditsiin
 mer – merendus

mets – metsandus
 mikrob – mikrobioloogia
 miner – mineraloogia
 muus – muusika
 paleont – paleontoloogia
 ped – pedagoogika
 piltl – piltlik(us) tähendus(es)
 psühh – psühholoogia
 põllum – põllumajandus, põlluma-
 jandusteadus
 raad – raadiotehnika
 rhvl – rahvaluule
 sotsiol – sotsioloogia
 sport – sport ja kehakultuur
 stat – statistika
 sõj – sõjandus
 zool – zooloogia
 teater – teatrikunst
 tehn – tehnika
 telev – televisioon
 trük – trükandus
 usund – usundilugu
 vet – veterinaaria
 ökol – ökoloogia
 üle – ülekantud tähendus(es)

Kaardilühendid

ah. – ahelik
 Arg. – Argentina
 Austr. – Austraalia Ühendus
 Bras. – Brasiilia
 Briti – Suurbritannia
 Hisp. – Hispaania
 Holl. – Holland
 Indon. – Indoneesia
 It. – Itaalia
 Jp. – Jaapan
 jv. – järv
 Kr. – Kreeka
 kõrg. – kõrgustik
 l. – laht
 LAV – Lõuna-Aafrika Vabariik
 LK-ala – looduskaitsela
 mk. – mäestik
 Mt. – Mount
 n. – neem
 Port. – Portugal
 Pr. – Prantsusmaa
 ps. – poolsaar
 s. – saar
 s-d – saared
 sk. – saarestik
 St, St. – Saint(e), Santi, Santa
 U-M. – Uus-Meremaa
 USA – Ameerika Ühendriigid
 v. – väin
 vh. – veehoidla
 vlk. – vulkaan

Bibliograafiakirjelühendid

B: – Bibliograafialoetelu
 Bd. – Band (köide)
 cah. – cahier (vähk)
 H. – Heft (vähk)
 ingl. – inglise
 k. – keel(est)
 kd. – köide
 N – Nummer, number, numéro
 nr. – number

p. — part, partie (osa)
 p. — prantsuse
 sks. — saksa
 sm. — soome
 T. — Teil (osa)
 t. — tomas (kõide)
 TA — Teaduste Akadeemia
 Tln. — Tallinn
 Toim. — Toimetus
 Tr. — Tartu
 TRÜ — Tartu Riiklik Ülikool
 v. — vihk
 vn. — vene
 vol. — volume (kõide)
 arb. — arvanckii
 antl. — antlinskii
 apad. — apadckii
 apm. — armanckii

баш. — башкирский
 белорус. — белорусский
 болг. — болгарский
 венг. — венгерский
 вьет. — вьетнамский
 дат. — датский
 древнеслав. — древнеславянский
 исп. — испанский
 итал. — итальянский
 катал. — каталонский
 кит. — китайский
 кн. — кнута (таат)
 л. — Ленинград
 латыш. — латышский
 лит. — литовский
 M. — Москва
 нем. — немецкий

№ — номер
 норв. — норвежский
 пер. — персидский
 польск. — польский
 порт. — португальский
 рум. — румынский
 сербохорв. — сербохорватский
 T. — том
 турец. — турецкий
 узб. — узбекский
 укр. — украинский
 фин. — финский
 фр. — французский
 ч. — часть
 чеш. — чешский
 швед. — шведский
 япон. — японский

Mõõtühikute tähised

a — aart, aasta
 A — amper
 A/m — amper meetri kohta
 A/m² — amper ruutmeetri kohta
 A.s — ampersekund
 A/s — amper sekundis
 at — tehniline atmosfäär
 atm — füüsikaline atmosfäär
 A/Wb — amper veebri kohta
 B — belli
 brt — brutoregistertonn
 C — kulon
 °C — Celsuse kraad
 cal/J — kalor džauli kohta
 cd — kandela
 C/I — kürti liitri kohta
 C/kg — kulon kilogrammi kohta
 cm — sentimeeter
 cm² — ruutsentimeeter
 cm³ — kuupsentimeeter
 C.m — kulonmeetri
 cms — sentimeeter sekundis
 d — ööpäev
 dal — dekaliter
 dB — desibell
 den — denjее
 dm² — ruutdesimeeter
 dm³ — kuupdesimeeter
 dex — deksileks
 eV — elektronvolt
 °F — Fahrenheiti kraad
 g — gramm
 Gcal — gigakalor
 Gcd/m² — gigakandela ruutmeetri
 kohta
 g/cm³ — gramm kuupsentimeetri
 kohta
 GeV — gigaelektronvolt
 GHz — gigaherts
 g/l — gramm liitri kohta
 g/m² — gramm ruutmeetri kohta
 g/m³ — gramm kuupmeetri kohta
 g/(m²·h) — gramm ruutmeetri ja tunni kohta
 GPA — gigapaskal

GW — gigavatt
 h — tund
 ha — hektar
 h/a — tund aastas
 hj — hobujoud
 hl — hektoliiter
 H/m — henti meetri kohta
 Hz — herts
 J — džaul
 J/kg — džaul kilogrammi kohta
 K — kelvin
 kA — kiloamper
 kcal — kilokalor
 kcal/kg — kilokalor kilogrammi kohta
 kcal/m³ — kilokalor kuupmeetri kohta
 keV — kiloelektronvolt
 kg — kilogramm
 kgf — jõukilogramm
 kgf/cm² — jõukilogramm ruuseni-
 timeetri kohta
 kg/ha — kilogramm hektari kohta
 kg/cm² — kilogramm ruutkilomeet-
 ri kohta
 kg/m³ — kilogramm ruutmeetri kohta
 kg/m² — kilogramm kuupmeetri kohta
 kHz — kiloherts
 kJ — kilodžaul
 kJ/kg — kilodžaul kilogrammi koh-
 ta
 kJ/(kg·K) — kilodžaul kilogrammi ja kelvini kohta
 kJ/mol — kilodžaul mooli kohta
 K·g/mol — kelvin-kilogramm mooli kohta
 km — kilomeeter
 km² — ruutkilomeeter
 km³ — kuupkilomeeter
 km/h — kilomeeter tunnis
 km/s — kilomeeter sekundis
 kN — kilonjuuton

kPa — kilopaskal
 kpc — kiloparsek
 kV — kilovolt
 kW — kilovatt
 kW·h, kWh — kilovatt-tund
 I — liiter
 lm — luumen
 lm/W — luumen vati kohta
 l/d — liiter ööpäevas
 l/s — liiter sekundis
 lx — luks
 m — meetri
 m² — ruutmeetri
 m³ — kuupmeetri
 mA — milliamper
 MA — megaamper
 μA — mikroamper
 m³/a — kuupmeetri aastas
 Mcd/m² — megakandela ruutmeet-
 ri kohta
 MeV — megaelektronvolt
 MeV/m² — megaelektronvolt kuup-
 meetri kohta
 μF — mikrofarad
 mg — milligramm
 Mg — megagramm
 μg — mikrogramm
 mg/l — milligramm liitri kohta
 mg/m³ — milligramm kuupmeetri kohta
 MJ — megadžaul
 MJ/m³ — megadžaul kuupmeetri kohta
 ml — milliliiter
 mm — millimeeter
 mm² — ruutmillimeeter
 mm³ — kuupmillimeeter
 μm — mikromeeter
 mm/a — millimeeter aastas
 mm Hg — millimeeter elavhõbeda-

summast	mW — millivatt	Sv — siivert
mm/m — millimeeter meetri kohta	MW — megavatt	sü — söötühik
mm/s — millimeeter sekundis	MW·h, MWh — megavatt-tund	sü/ha — söötühik hektari kohta
m/min — meeter minutis	N — njuuton	S/m — siimens meetri kohta
MN — meganjuuton	nm — nanomeeter	t — tonn
MN/m ² — meganjuuton ruutmeetri kohta	N·m, Nm — njuutonmeeter	T — tesla
μΩ·m — mikro-oommeeter	N/m ² — njuuton ruutmeetri kohta	t/h — tonn tunnis
MΩ — megaoom	Ω — oom	t/ha — tonn hektari kohta
MPa — megapaskal	Oe — örsted	t·km, tkm — tonnikilomeeter
ms — millisekund	Pa — paskal	tm — tihumeeter
m/s — meeter sekundis	Pa·s — paskalsekund	ts — tsentner
m/s ² — meeter sekundi ruudu kohta	p/min — pööre minutis	ts/ha — tsentner hektari kohta
m ³ /s — kuupmeeter sekundis	ppm (ingl <i>parts per million</i>) — miljondik	TW — teravatt
m ² ·s·sr — ruutmeeter-sekund-steradiaan	p/s — pööre sekundis	V — volt
mSv — millisiivert	R — röntgen	V/km — volt kilomeetri kohta
m ³ /t — kuupmeeter tonni kohta	°R — Réaumur'i kraad	V/m — volt meetri kohta
MV — megavolt	°Ra — Rankine'i kraad	W — vatt
mV/km — millivolt kilomeetri kohta	rad — radiaan	Wh — veeber
	s — sekund	W/m ² — vatt ruutmeetri kohta
	s ⁻¹ — pöördsekund	W·s, Ws — vattsekund
		W/sr — vatt steradiaani kohta

Autorid

- K. Aasma, H. Aassalu, E. Aaver, B. Adojaan, T. Alamae, T. Alatalu, R. Aro, L. Aru
- A. Buldas
- H. Eelsalu, E. Enneveer, M. Ets, H. Everaus
- T. Farbrege, T. Frey
- K. Haan, T. Haldma, V. Hanson, I. Hein, A. Heinlo, E. Helme, R. Helme, P. Herodes, E. Hint
- N. Ivanova
- J. Jaagus, A. Jaanus, S. Jantšek, M. Jõeveer, H. Jänes, A. Järvekülg
- K. Kalamees, H. Kaldaru, H. Kallak, M. Kalman, H. Karik, I.-A. Karros, Ü. Karu, K. Kask, V. Kits, M. Kiplus, I. Koppel, M. Kraav, V. Krinal, H. Kukk, K. Kull, T. Kull, P. Kulu, O. Kurs, V. Kuusk, H. Käämbre, H. Käär, J. Kübarsepp, M. Kylvik
- V. Laava, E. Leibak, V. Lilleleht, E. Linask, R. Ling, E. Lippe, E. Lutsepp, E. Lõhmus
- H.-I. Maaroos, A. Maastik, V. Maavara, M. Majass, E. Mäele, Ü. Mander, S. Maramaa, H. Mardiste, E. Maripuu, V. Masing, A. Metspalu, A. Miidel, A. Miljutin, J. Moks, R. Mänd, L. Mölder
- H. Nestor, T. Niit, L. Nurmand
- A. Paivel, H. Piirimäe, M. Piller, L. Pool, L. Poots, R. Põder, M. Põldmäe, P. Pärna, A. Pärt
- T. Randaru, T. Randla, R. Raud, V. Raudsepp, M. Raukas, M. Rei, L. Reintam, E. Risthein, Jaak Roosaare, Jüri Roosaare, V. Roost, L. Roostar, H. Roosve, J. Ruus, A.-M. Rõuk, A. Rõõmusoks, J. Riitesoo
- A. Saar, I. Saks, U. Salo, R. Salupere, A. Saluäär, P. Sander, O. Saveli, M. Seidelberg, J. Sepp, K. Siilivask, E. Siimer, A. Sillaots, T. Sillaots, U. Sinijärvi, K. Subi, A. Sõritsa
- L. Šorikova
- K. Zilmer, M. Zilmer, M. Zobel
- A. Tampuu, A. Tarand, A. Tavast, S. Teesalu, U. Teistre, J. Toom, H. Trass, M. Tuulik, D. Tuusis, T. Tavikene, V. Tõnso
- H. Udam
- A. Vaserik, U. Veismann, M. Viikmaa, A. Viikna, A. Virkus, A. Visnapuu

Illustraatorid

J. J. Dubov, V. Jõeste, A. Järve, M. Lepp, A. Oks, A. Savelli

Fotograafid

R. Aro, A. Järve, A. Miljutin, A. Nüta, P. Nieminen, M. Piller, A. Pukk, A. Saar, M. Seidelberg, T. Sillaots, H. Tooming, E. Viiding

1.—10. ja 13. kõite autorid

Lembit Aadre, Ulev Aaloe, Aili Aareleid-Tart, Harry Aareleid, Tiiv Aareleid, Andres Aarna, Gunnar Aarna, Aasma, Marje Aasmets, Valtre Aasmäe, Heino Aassa-
in, Endel Aaver, Aavo Aaviksaar, Matt Abel, Tiina Abel, Hiljar Aben, Viire Aben, Sigrid Abiline, Valmar Adams, Aio Adamson, Arvo Adamson, Aleksander Adojaan, Bela Adojaan, Taavo Aet, Matt Agu, Milvi Agur, Ustus Agur, Salme Abelik, Mart Ann Aimala, Ain Alisam, Maido Ajaots, Tiina Alamäe, Jaagup Ala-
ots, Ann Alari, Arvo Alas, Elmar Alas, Milvi Alas, Toomas Alatalu, Merike Albe, Heino Albo, Koit Ale-
kand, Hans Alekors, Lea Aljas, Emma Aljasmet, Heini Allade, Ernst Allise, Juri Allik, Leonid Allikas, Lem-
bit Allikmets, Ann Allikvee, Hilja Allikvee, Kunnar Allikvee, Kaja Allot, Henn Alton, Eve Alltoa, Kaur Altoa, Villem Altoa, Nikolai Alumäe, Kalvi Aluve, Andresen, Nigol Andresen, Ene Anijalg, Jaan Animägi, August Annist, Sirje Annist, Emma Annuka, Endel An-
nus, Juri Ant, Leila Anupold, Jaan Anvelt, Taivo Arak, Uio Arend, Paul Ariste, Kullo Arjakas, Helgi Arjas, Rein Aro, Tõnis Arro, Linda Aru, Madis Aruja, Hein-
rich Aruksaar, Heino Arukula, Aare Arula, Heino Aru-
mäe, Villi Astok, Rein Astrik, Ene Asu-Ounas, Raul Auksmann, Juhann Aul, Urve Aulis, Helga Aumere, Mare Ann, Looora Annaste, Toivo Aus, Rein Avarmaa, Olev Avaste

Talis Bachmann, Maris-Lembi Balbat, Natoli Bassel, Vladimir Bazanov, Vladimir Beekmann, Inna Belo-
brovtseva, Eugen Belov, Ants Bender, Boris Bern-
stein, Valeri Bezubov, Heiki Bilise, Aleksander Blumfeldt, Rem Blum-Russak, Pavel Bogovski, Lea Boston, Ethel Braßman, Vladimir Bragin, Ahio Buldas, Jaan Bärenson

Peep Christjanison, Igor Cernov

Dobkevits, Urmas Drezen, Abram Dritzo, Boris Du-
bovik, Aleksandr Dulitsenko

Raul Eamets, Ilmar Ebber, Arvo Bek, Eia Belheim-
Issakainen, August Elmäe, Lembit Elmäe, Heino Eelsalu, Ants Eglon, Villi Ehatamm, Ly Ehin-Seppel, Kalvi Eigi, Jaan Eliart, Helvi Eimas, Jaan Einasio, Rein Einasio, Olat Eisen, Aleksander Elango, Mart Elango, Eise, Olat Eisen, Aarne Eipre, Tiit Eipre, Ferdinand Eivald Elango, Kaupo Elberg, Taimi Elenurm, Mart Ellert, Juri Engelbrecht, Erle Ennuste, Aleksander Ennuvere, Maria Ennulo, Uio Ennuste, Ene Ergma, Epiet, Louie Epner, Matt Ereit, Tiiv Ereit, Ene Ergma, Albert Enikson, Linda Eringsson, Voldemar Erm, Aare Ernelt, Elmar Ernits, Ene Ernits, Heino Ernits, Peeter Ernits, Eduard Ernits, Allan Espenberg, Mari Eis, Hele Everaus

Tund Fureberg, Johannes Feldbach, Vladimir Fljaisier, Jevgeni Forminsk, Toomas Frey

Karl Galle, Viire Garna, Ber Gassmann, Olat Gehrke, Leo Gens, Aita Gert, Matt Gert, Tiiv Greenbaum, Val-
dimir Grinkevit, Kadi Gross, Laila Gross, Gunnar Grossschmidt, Viiv-Hilja Grossschmidt, Igor Grazin, Viktor Grünberg, Hilja Gurtinsk, Heino Gustavson

Edgar Haak, Kaju Haak, Voldemar Haak, Aksel Haav, Oie Haavik, Harald Haberman, Kaju Habicht, Tiiv Haimre, Juri Hain, Toomas Haldma, Uio Haldma, Hei-
Robert Kasemägi, Peeter Kaseoja, Andres Kasesalu, Kapp, Jaan Karusoo, Olat Kaseleid, Kalle Kasemaa, Karro, Aino Kartma, Toomas Karu, Uio Karu, Reet Karu-Karu, Meeli Karu, Elmar Karu, Ivar-Anton Karro, Meeme Karolin, Ilmar Karro, Tõnu Kartma, Mart Kark, Karl Karlep, Oio Kartma, Tõnu Kartma, Märt Toomas Karjahaarm, Aita Karikosk, Hany Kartis, Viktor Hergi Kark, Olat Karemäe, Ruth Karemäe, Doris Kareva, Georg Karassev-Orgussaar, Paul Kard, Meinhard Jaan Kaplinski, Ants Kapral, Ain Karafin, Vladimir-
Aino Kaam, Juri Kaam, Sulev Kaanuss, Elmut Kanter, Gunnar Kangro, Rasmus Kangroopool, Mart Kangur, saar, Epp Kangilaski, Jaak Kangilaski, Ott Kangilaski, Peep Kaly, Uno Kannal, Evald Kampus, Mari Kana-
Meeli Kallman, Maie Kallin, Viktor Kallin, Aldo Kals, Siim Kallas, Edo Kalle, Aine Kallins, Ants Kallm, Mart Kallm, Heidi Kallak, Arvi Kallias, Endel Kallas, Piret Kallins, te, Jevgeni Kalluste, Rami Kalk, Kalev Kalkun, Heni-
Kallundi, Tiina Kallundi, Heino Kallus-
Dimrit Kalso, Uno Kallulaid, Jevgeni Kallus-
Kaldaru, Arvo Kaldma, Salma Kaldä, Helje Kaldaru, Hella Kaldä, Maie Kaldä, Vaitke Kaldä, Kuno Kalamets, Aino Kala, Uio Kala, Vello Kala, Helga Kala, Peep Tiit Kalso, Kaju Kajak, Hubert-Viktor Kahn, Meelik Kahu, vats, Juhann Kahk, Habet-Viktor Kahn, Meelik Kahu, Vello Kaavere, Tajo Kadajas, Heiti Kadastik, Uio Kaasik, Aidula-Taie Kaasik, Ain-Eimar Kaasik, Uio Kaasik, Matt Kaal, Ain Kaalep, Kalle Kaarli, Arvid Kaarna

Jaak Jaagus, Olev Jaakson, Uio Jaaksoo, Kristjan Jaa-
ma, Lembit Jaanits, Arvo Jaanson, Ene Jaanson, Kaid-
Jaanson, Andres Jaanus, Ebba Jaanvark, Berik Jaan-
vark, Vello Jaaska, Endel Jaggo, Andres Jagomägi, Teet Jagomägi, Johannes Jakobson, Raito Jakobson, Mikkal Jalakas, Arnold Jaanus, Lii Jaanus, Ea Jansen, Svetlana Jantšek, Ainu Jaanson, Helene Johani, Toivo Jegorov, Riina Jesmin, Heine Johani, Aino Johanson, Elmar Joosep, Robert Juhe, Toomas Juhkami, Toivo Jöerüüt, Ants Juske, Paul Juutikas, Jaak Jöerüüt, Prit Helmer Jögi, Hilja Jögi, Hudo Jögi, Jaan Jögi, Olev Jögi, Ants Jögiste, Silver Jöks, Harri Jänes, Silvi Jänes, Tiia Järg, Ants Jär, Jaak Jär, Väino Jär, Leili Järva, Aldur Järval, Malle Järva, Malle Järve, Prit Järve, Arvi Järveküll, Peeter Järveld, Ahio Järvik, Jaak Järvinen, Toivo Järvis, Juri Järviste, Akse Jürgenson, Eero Jürgenson, Erika Jürgenson, Endel Jürimäe, Vilma Jürisalu, Helvi Jürtska, Johannes Jürisson, Villi Jürjo, Hans Jürman

Matti Kaal, Ain Kaalep, Kalle Kaarli, Arvid Kaarna, Aidula-Taie Kaasik, Ain-Eimar Kaasik, Uio Kaasik, Vello Kaavere, Tajo Kadajas, Heiti Kadastik, Uio Kaasik, vats, Juhann Kahk, Habet-Viktor Kahn, Meelik Kahu, Tiit Kalso, Kaju Kajak, Hubert-Viktor Kahn, Meelik Kahu, Kala, Uio Kala, Vello Kala, Helga Kala, Peep Kaldä, Maie Kaldä, Vaitke Kaldä, Kuno Kalamets, Aino Kaldaru, Arvo Kaldma, Salma Kaldä, Helje Kaldaru, Hella Kallus-
Dimrit Kalso, Uno Kallulaid, Jevgeni Kallus-
Kallundi, Tiina Kallundi, Heino Kallus-
te, Jevgeni Kalluste, Rami Kalk, Kalev Kalkun, Heni-
Heidi Kallak, Arvi Kallias, Endel Kallas, Piret Kallins, Siim Kallas, Edo Kalle, Aine Kallins, Ants Kallm, Mart Kallm, Meeli Kallman, Maie Kallin, Viktor Kallin, Aldo Kals, Peep Kaly, Uno Kannal, Evald Kampus, Mari Kana-
saar, Epp Kangilaski, Jaak Kangilaski, Ott Kangilaski, Gunnar Kangro, Rasmus Kangroopool, Mart Kangur, Aino Kaam, Juri Kaam, Sulev Kaanuss, Elmut Kanter, Jaan Kaplinski, Ants Kapral, Ain Karafin, Vladimir-
Georg Karassev-Orgussaar, Paul Kard, Meinhard Kareva, Doris Karemäe, Ruth Karemäe, Hany Kartis, Viktor Hergi Kark, Olat Karemäe, Märt Toomas Karjahaarm, Aita Karikosk, Kark, Karl Karlep, Oio Kartma, Tõnu Kartma, Märt Karro, Meeme Karolin, Ilmar Karro, Ivar-Anton Karu-Karu, Meeli Karu, Elmar Karu, Kapp, Jaan Karusoo, Olat Kaseleid, Kalle Kasemaa, Robert Kasemägi, Peeter Kaseoja, Andres Kasesalu, Hei-
Oie Haavik, Harald Haberman, Kaju Habicht, Tiiv Haimre, Juri Hain, Toomas Haldma, Uio Haldma, Hei-
Leo Gens, Aita Gert, Matt Gert, Tiiv Greenbaum, Val-
dimir Grinkevit, Kadi Gross, Laila Gross, Gunnar Grossschmidt, Viiv-Hilja Grossschmidt, Igor Grazin, Viktor Grünberg, Hilja Gurtinsk, Heino Gustavson

Heino Kasesalu, Jüri Kasesalu, Arno Kask, Arnold Kask, Heino Kask, Ilmar Kask, Jüri Kask, Kaljo Kask, Kalju Kask, Karin Kask, Karl Kask, Leili-Maria Kask, Maret Kask, Peeter Kask, Rein Kask, Vello Kask, Virve Kask, Giina Kaskla, Kaljo Kasuri, Kalev Katus, Johannes Kaubi, Ülo Kauer, Enn Kaup, Erich Kaup, Hillar Kaur, Guntis Kavacs, Hans Kavak, Ülo Keedus, Hella Keem, Olav Keerberg, Paul Kees, Jutta Keevallik, Tunne Kelam, Priit Kelder, Vilma Kelder, Paul Kenkmann, Ahto Kennik, Harald Keres, Leida Keres, Krista Kerge, Heino Kermik, Kalev Kesküla, Kalle Kesküla, Helgi Kessel, Anti Kidron, Jüri Kiho, Heino Kiik, Silvia Kiik, Jaanus Kiili, Sirje Kiin, Jaan Kiivit, Arno Kikas, Konrad Kikas, Verner Kikas, Linda Kilde, David Kiljako, Mati Kilp, Juhan Kilumets, Kaarel Kilvits, Peet-Henn Kingisepp, Ella Kink, Feliks Kinkar, Aksel Kipper, Aksel Kirch, Lilian Kirepe, Jaak Kirikal, Advig Kiris, Hannes Kiris, Kaalu Kirme, Oskar Kirret, Juho Kirs, Endel Kirsimägi, Valve Kirsipuu, Arno Kirt, Ljubov Kisseljova, Vello Kits, Endel Kitse, Toomas Kitvel, Roomet Kiudmaa, Lilian Kivi, Raul-Levroit Kivi, Aivo Kivila, Vidrik Kivilo, Jüri Kivimäe, Jaan Kivistik, Lembit Kivistik, Einar Klaamann, Jaan Klaar, Olaf Klaassen, Väino Klaus, Vello Klein, Ilmar Kleis, Richard Kleis, Rudolf Koch, Krista Kodres, Enn Koe, mets, Lauri Koger, Tõnu Koger, Aili Kogerman, Avo Kogerman, Lembit Koik, Ülo Koit, Heino Koitel, Heino Koitel, Teet Koitjäär, Eva Koitla, Urmas Kokassaar, Ragnar Kokk, Paul Kokla, Tiit Kokla, Toomas Kokovkin, Voldemar Kolga, Aadu Kolk, Enno Kolk, Udo Kolk, Raivo Kolle, Eha Komissarov, Jaan Konks, Are Kont, Johanna Kont, Karl Kont, Hiie Kontor, Hillar-Ormes Konts, Peep Konts, Arnold Koop, Valli Koorits, Milvi Koplus, Aare Koppel, Andres Koppel, Ilmar Koppel, Maano Koppel, Mati Koppel, Ilmar Kopso, Herbert Korjus, Eenok Kornel, Viktor Korrovits, Albert Korsmik, Manivald Korv, Vladimir Koslov, Oleg Kostandi, Heiti Kotkas, Dagmar Kotli, Helve Kotli (Ohak), Oleg Kotšenovski, Inger Kraav, Maret Kraav, Tiina Kraav, Eino Krall, Heljo Krall, Ants Kraut, Evald Kree, Peeter Kreitzberg, Heiki Krimm, Virve Krimm, Valner Krinal, Nikolai Kristoffel, Harry Kroon, Reet Krusten, Oskar Kruus, Rein Kruus, Jutta Kruusimägi, Piret Kruuspere, Vladimir Krölov, Andres Kubja, Arvo Kuddo, Elsa-Kristine Kadu, Kalju Kudu, Karl-Kristjan Kuiv, Heino Kuivjõgi, Erich Kukk, Henn Kukk, Kalev Kukk, Vahur Kukk, Valdek Kulbach, Virve Kulbin, Harri Kuldma, Vello Kuldna, Aare Kull, Arvo Kull, Eduard Kull, Imbi Kull, Ivar Kull, Jutta Kull, Kalevi Kull, Mart Kull, Tiit Kull, Endel Kullamaa, Leo-Peeter Kullus, Ants Kulo, Hill Kulu, Priit Kulu, Helene Kuma, Jüri Kumar, Erik Kamari, Kaupo Kumm, Oskar Kuningas, Jutta Kurdve, Elga Kurik, Astrid Kurismaa, Helga Kurm, Karl Kurm, Ott Kurs, Ülle Kurs, Aleksander Kurtna, Paul Kurvits, Ülo Kurvits, Grigori Kuzmin, Olaf Kuuli, Jüri Kuum, Tiit Kuurme, Henn Kuus, Katrin Kuus, Margus Kuuse, Andres Kuusk, Arno Kuusk, Piret Kuusk, Priit Kuusk, Vilma Kuusk, Jüri Kuuskemaa, Raul Kuutma, Alina Kõdar, Madis Kõiv, Teet-Andrus Kõiv, Otilie Kõiva, Riho Kõiveer, Raimo Kõlli, Vello Kõllu, Piret Kõppo, Tõnu Kõrda, Kuno Kõrge, Jaan Kõrgesaar, Boris Kõrver, Harry Kõrvits, Tarmo Kõuts, Villu Kõve, Ants Kõverjal, Eedi Kõverjal, Elise Käer-Kingisepp, Lembit Käis, Heino Kärbane, Lauri Kärk, Enn Kärmä, Aavo Käerner, Aime Käerner, Jüri Käerner, Olev Käerner, Harri Kärtner, Henn Käämbre, Haldja Kääri, Kalju Kääri, Henn Käärik, Ado Kõstner, Arno Kõõma, Jakob Kõhasepp, Tiia Kõlv, Märt Kõlvik, Aino Kõng, Valdur Kõng, Ago Kõnnap, Liivi Kõnnapu, Vilen Kõnnapu, Ants Kõnnapu, Anne Kõüle, Hans Kõüts

Vaasi Laak, Herbert Laan, Ilmar Laan, Matti Laan,

Selma Laanes, Arvo Laanest, Nikolai Laanetu, Vambola Laanmäe, Henn Laanpere, Tea Laanpere, Urmas Laansoo, Andres Laar, Mart Laar, Eino-Endel Laas, Endel Laas, Jaan Laas, Kaljo Laas, Kalju Laas, Evald Laasi, Andres Laasik, Endel Laasik, Liivia-Maria Laasimer, Artur Laast, Vello Ladv, Einar Laigna, Karl Laigna, Lembit Laisaar, Väino Laja, Ene Lamp, Valter Lang, Olaf Langsepp, Leonhard Lapin, Peeter Larin, Johann Lasn, Peeter Lasting, Maris-Ireen Laubre, Eduard Laugaste, Gerda Laugaste, Epp Laak, Endel Laul, Heinrich Laul, Ilmar Laul, Silvia Laul, Uno Laur, Jaan Laurand, Arvo Laurima, Sirje Lauring, Veljo Lauringson, Marju Lauristin, Ilmar Laurits, Johannes Laurson, Ain Lavi, Jüri Laving, Herbert-Armin Lebbin, Lauri Leesi, Leo Leesment, Art Leete, Kais Lehari, Kalju Leht, Malle Leht, Tõnu Lehtla, Erik Leihak, Jaana Leibak, Roman Leibov, Karl Leichter, Toivo Leiger, Anne Leik, Ivar Leimus, Mati Leimbok, Olev-Aare Leino, Raivo Leinsalu, Roland Leit, Leida Leivategija, Jüri Lembra, Akivo Lenzner, Jaan Lepa, Jaan Lepajõe, Leida Lepajõe, Ester Lepik, Harald Lepik, Leenart-Mihkel Lepik, Peet Lepik, Viktor Lepik, Ülo Lepik, Heino Lepikson, Hugo Lepourm, Aime Lepp, Ela Lepp, Mart Lepp, Ando Leps, Harry Lessel, Andres Levald, Mai Levin, Pärt Lias, Ruth Lias, Asta-Virve Libek, Ervin Liebert, Tiit Liebert, Ahe Liebman, Herbert Ligi, Priit Ligi, Helene Liiemaa, Georg Liiija, Kalle Liikvart, Allan Liim, Heino Liimets, Paul Liioja, Anti Liiv, Eino Liiv, Ellen Liiv, Gustav Liiv, Heino Liiv, Uno Liiv, Elsbet Liivrand, Harry Liivrand, Anne Lill, Ülle Lillak, Ülo Lille, Viljo Lilleleht, Ernst Lillmets, Vambola Lillmäe, Enn Limberg, Edo Linask, Hendrik Lindepuu, Heiki Lindpere, Piret Lindpere, Harry Ling, Ruth Ling, Endel Link, L. Link, Erik Linnaks, Jüri Linnus, Endel Lippmaa, Endel Lippus, Endla Lipre, Erich Loit, Tõnis Loit, Tiina Lokk, Asta Loo, Vello Loodmaa, Mihkel Loodus, Rein Loodus, Aadu Loog, Jüri Loog, Robert Looga, Georg Loogna, Naami Loogna, Eero Loone, Leiki Loone, August Loopmann, Aleksei Lotman, Juri Lotman, Mihail Lotman, Piret Lotman, Mare Lott, Olev Lugas, Olaf Luht, Olev Luhaveer, Ingvar Luhaäär, Peeter Luiga, Armas Luige, Anne Luik, Hans Luik, Tiit Luik, Bruno Luik, Tiit Luks, Maie-Lea Lumiste, Ülo Lumiste, Aino Lunge, Arved Luts, Asta Luts, Kalju Luts, Liivia Luts, Jutta Lutsar, Elo Lutsepp, Heino Lutsoja, Jaan Lutt, Lauri Luud, Ele Lõhmus, Erich Lõhmus, Jaak Lõhmus, Heino Lõiveke, Anne Lõugas, Vello Lõugas, Hilja Lätt, Vello Lään, Koit Lääts, Amarta Lõis, Enn Lõiste

Viktor Maamägi, Eva Maaring, Heidi-Ingrid Maaroos, Aleksander Maastik, Vambola Maavara, Tiit Made, Heino Mahlapuu, Juhan Maiste, Richard Majak, Mati Majass, Valeri Maksimov, Jaan Malin, Endel Mallene, Ann Malts, Adolf Malvik, Mati Mandel, Mihkel Mandel, Oie Mandel, Ülo Mander, Juhan Mander, Olga Mankin, Sulev Maramaa, Kai Maran, Rein Maran, Gražina Marčiukaitytė, Heino Marfiste, Ülo Margna, Malev Margus, Elge Maripuu, Karin Mark, Reet Mark, Ago Marksoo, Ann Marksoo, Peeter Marksoo, Ülle Marksoo, Kersti Markus, Enn Markvart, Linda-Tiit Marmor, Jüri Martin, Mati Martin, Gert Martinson, Helle Martinson, Karl Martinson, Rait Maruste, Helmi Masing, Juhan Masing, Matti Masing, Uku Masing, Viktor Masing, Miia Masso, Salme Masso, Valjo Masso, Ricardo Mateo Durand, Valentin Matin, Ülo Matjus, Tiit Matsulevitš, Fritz Matt, Edgar Mattisen, Mare Mauer, Harry Mauring, Hubert Matve, Eero Medijainen, Leopold Meensalu, Heiki Meeri, Marina Meigas, Edvard Meisner, Tõnu Meltsas, Kaisa Mens, Lea Meremaa, Olev Meremaa, Asta Meressoo, Uno Mereste, Georg-Peeter Meri, Mart Meri, Arnold Merihein, Laine Merikalju, Mai Meriste, Enn Meriväli,

Gunnar Paal, Leopold Paal, Harry Paalberg, Vi
Palma, Endel Paalmann, Guido Paalmee, Heini Pa
Veste Paas, Kallju Paaver, Evi Padu, Aleksander P
Tiiu Paide, Aino Paivel, Aleksei Paivel, Alide Pajor
Aksi Paipunnu, Hillar Palamets, Laur Paldi, Hugo Pa
Uuno Pail, Valdek Pail, Heldur Paili, Meeitike Pail
Uuno Pail, Vilja Pailm, Paula Palmcos, Albert Palis
Heino Paju, Jaak Palumets, Nikolai Paluuer, Voldem
Panno, Bruno Pao, Leonid Parasiin, Leili Parhomenk
Endel Parjogi, Andrus Park, Johannes Parksepp, Era
Parmisto, Toon Parmsoo, Jüri Parre, Anne-Mai Pas
Vello Pär, Valdar Parve, Kallju Parvel, Heik Pas
Pavel, Heino Pavelson, Marje Pavelson, Milli-Iren
Pedaja, Vanno Pedosk, Heino Pedusaar, Viive Peedel
Jaan Peegel, Harald Peep, Jüri Peets, Ants Peetsalu
Meylan Peil, Jaan Penjam, Tiiu Penjam, Jaan Pentisuk
Ado Peur, Ivar Petersen, Heldur Peterson, Karl Peter-
son, Heinrich Petken, Ios Petal, Lidia Petal, Endel
Pihlaj, Evi Pihlak, Olev Pihlak, Olev Pihlak, Ulo
Pihlak, Ulo Pihlak, Maar Pihlamägi, Ivar Pii, Ly

Evald Saag, Ülo Saamere, Andrus Saar, Asmu Saar, Helgi Saar, Marianna-Helene Saar, Pilvi Saar, Olev Saarep, Maimu Saarepera, Henn Saari, Peeter Saari, Edvard Saarna, Jüri Saarna, Märt Saarna, Andres Saarniit, Harald Saarniit, Lembit Saarnits, Heldur Saarsoo, Sirje Saat, Astrid Saava, Hilja Sagris, Luule Sakkeus, Ita Saks, Paul Saks, Urmas Salo, Vello Salo, Elmar Salumaa, Riina Salupere, Vello Salupere, Tiit Saluvere, Anu Saluäär, Jüri Samartitel, Väino Sammelselg, Jaak Sammet, Einar Sanden, Priit Sander, Arved-Ervin Sapor, Rudolf Sarap, Ene-Silvia Sarv, Henn Sarv, Jaan Sarv, Lennart Sasi, Olev Sau, Bruno Saul, Linda Saul, Olev Saveli, Aleksander Savik, Edgar Savisaar, Alvi Schmuul, Heinrich Schneider, Leo Schotter, Eduard Schults, German Schutting, Riina Schutting, Osvald Seeman, Vladimir Segerkrantz, Mari Seidelberg, Tõnu Seilenthal, Maie Sein, Robert Sein, Reet Selg, Jüri Selirand, Arne Sellin, Leo Semlek, Aurora Semper, Viive Semper, Henrik Sepamaa, Anto Sepp, Elvi Sepp, Heljo Sepp, Herbert Sepp, Jaan Sepp, Juhan Sepp, Jüri Sepp, Luule Sepp, Mati Sepp, Aare Sergo, Mari Sibul, Salme Sibul, Arvi Siig, Heino Siigur, Jüri Siigur, Karl Siilivask, Ain Siimann, Uno Siimann, Ants Siimer, Enn Siimer, Aino Siimon, Erna Siirak, Elmar Siirde, Enno Siirde, Mart Siiraja, Toomas Siitan, Uno Siitan, Toivo Sikk, Ants Sild, Olev Sild, Voldemar Sild, Ilo Sildmäe, Mihkel Sildos, Heldur Sildvee, Aadu Sillajõe, Karl Sillakivi, Hanno Sillamaa, Harald Silland, Anu Sillaots, Tiit Sillaots, Toivo Sillaots, Ants-Peep Silvere, Erki Silvet, Jaan Simisker, Juhan Simovart, Ivar Sinimets, Väino Sirk, Ülo Sirk, Mati Sirkel, Agu Sisask, Helli Sisask, Savvati Smirnov, Ain Soidla, Vladimir Sokolovski, August Solo, Irina Solomõkova, Kalju Soo, Peeter Soobik, Peeter Sookruus, Rein Soolmann, Virge Soomer, Ilmar Soomere, Kalju Soonets, Leo Soonpää, Enno Soonurm, Enn Soosaar, Koidula Soosalu, Jaan Sootak, Enn Soovik, Ingrid Sotter, Otto Spitz, Sergei Stadnikov, Aleksei Stepanov, Väike-Eha Stoicesku, Leonid Stolovitš, Kiira Subi, Virve Sui, Lembit Sui, Armand Sukamägi, Otto Sukles, Toomas Sullakatko, Toomas-Andres Sulling, August Sunila, Avo Susi, Heli Susi, Aadu Sutt, Toomas Sutt, Uno Suur, Valdu Suurkask, Ants Sõber, Juhan Sõerd, Endel Sõerde, Endel Sõgel, Anne-Liis Sõmermaa, Mart Sõrg, Andrei Sõritsa, Ilmar Sõrmus, Marjo Sõrmus, Tamara Sõrmus, Adolf Säärts, Ello Säärts, Bernard Sõöt, Ele Süvalep

Hagi Šein, Ljudmila Šorikova

Ivi Zăjedova, Ljubomir Zanev, Mare Zaneva, Seppo Zetterberg, Kai Zilmer, Mihkel Zilmer, Martin Zobel, Rein Zobel, Rein Zupping

Georg Želnin, Juris Žigurs, Vladimir Žulin

Rein Taagepera, Arvo Taal, Jüri Tadolder, Ants Tael, Karl Taev, Kaldi Tagavälja, Ülo Taigro, Marino Talfelt, Mario Talfelt, Veiko Tali, Ants Talioja, Hilja Tallmeister, Ervin Talpsepp, Aadu Talts, Silvia Talts, Vello Talts, Vello Talve, Jüri Talvet, Agu-Tõnis Talvik, Andres Talvik, Edgar Talvik, Mati Talvik, Raul Talvik, Tiit Talvistu, Arno Talvoja, Aron Tamarkin, Paul Tamkivi, Toomas Tamla, Ülle Tamla, Aksel Tamm, Boris Tamm, Ellen Tamm, Epp Tamm, Heiki Tamm, Jaan Tamm, Jüri Tamm, Leelo Tamm, Väino Tamm, Ilmatar Tammaru, Kalju Tammaru, Toomas Tammaru, Enn Tamme, Peeter Tammearu, Evald Tammepõld, Hannes Tammet, Tõnis Tammet, Meris Tammik, Valdur Tamming, Nora Tammoja, Aime Tampere, Aldo Tampere, Herbert Tampere, Arvi Tampuu, Asta Tamre, Sirje Tamul, Anne Tamverk, Harri Tani, Tõnu Tannberg, Olev Tapupere, Andres Tarand, Arnold Tarmäe, Guido Targo, Vello Tarmisto, Raivo Tarum, Enn Tarvel, Jürg Tarvel, Rita Tasa, Toivo Tasa, Vladimir Tassa, Helju Tauk, Arvi Tavast, Elvi Tavast, Raul

Tavast, Lehte-Mai Tavel, Ago Teder, Dea Teder, Erik Teder, Inge Teder, Tarmo Teder, Ülo Tedre, Jüri Tedrema, Asta Teearu, Aada Teedumäe, Selma Teesalu, Silvi Teesalu, Henn Teetsov, Imbi Tehver, Julius Tehver, Rein Teinberg, Sulev Teinemaa, Urve Teistre, Aksel Telgmaa, Valeri Tenisberg, Peeter Tenjes, Olev Tensing, Milvi Tepp, Laine Teras, Avo-Rein Tereping, Ilmar Tergem, Voodele Ternel, Arvet Tetsmann, Pärje Tetsmann, Valentine Tigane, Harri Tihane, Tiit Tiidemann, Eeli Tiigimägi, Aksel Tiik, Heino Tiik, Kersti Tiik, Leo Tiik, Väike Tiik, Kuno Tiiksaar, Ene-Margit Tiit, Rein Tiivel, Toomas Tiivel, Harald Tiik, Viive Tiik, Voldemar Tilga, Uudo Timm, Heiki Timotheus, Einar Tippo, Konstantin Tippo, Mikko Timma, Aime Tobi, Küllike Tohver, Vello Tohver, Kalju Toim, Elmi Tomasson, Mall Tomberg, Tiit Tomberg, Ralf Torming, Teolan Tomson, Toivo Tomson, Ülo Torts, Jaan Toom, Maire Toom, Toivo Toomemets, Heino Tooming, Peeter Tooming, Jaan Toomla, Richard Toomre, Arvo Toots, Villu Toots, Oivi-Monika Topmann, Ilmar Topro, Ants Torim, Lea Tormis, Peeter Torop, Ülo Torpats, Tiit Tosso, August Traat, Hans-Voldemar Trass, Tiit Trei, Elem Treier, Heie Treier, Hans Treumann, Ada Treumuth, Ivar Trikkel, Gea Troska, Vilma Trummal, Voldemar Truimägi, Erik-Juhan Truuväli, Isak Tuch, Aleksander Tuha, Jaan Tuha, Rafael Tuisk, Juhan Tuldava, Taimi Talva, Peeter Tulviste, Endel Turbas, Aleksei Turovski, Aksel Turp, Maie Tuulik, Ants Tuulmets, Daniel Tuusis, Raissa Tuusov, Tõnu Tuvikene, Olev Tõeleid, Evald Tõnisson, Margus Tõnnov, Vello Tõnso, Helga Tõnson, Tiit Tõnson, Gustav Tõnspoe, Malle Tõnts, Igor Tõnurist, Enn Tõugu, Lembit Tähepõld, August Tähtas, Märt Tänav, Hille Tänavsuu, Ülo Täno, Endel Tander, Vambola Türk, Heino Tümpu, Lembit Tümpu

Haljand Udam, Peeter Ugand, Kalju Uibo, Mart Uibo, Oivi Uibo, Udo Uibo, Feodor Uleksin, Elvi Uist, Ülo Uluots, Mart Ummelas, Jaan Undusk, Inge Unt, Jaan Unt, Mati Unt, Uno Uri, Kaarli Urov, Urmas Usai, Uno Ussisoo, Mart Ustav, Öie Utter, Jaan Unekülla, Sulev Uus, Undo Uus, Enn Uusen, Ellen Uuspõld, Abner Uustal

Ants Vaar, Harald Vaarik, Jaan Vaarmann, Ivar-Olavi Vaasa, Vello Vaasa, Lembit Vaba, Mart Vaher, Voldemar Vaga, Olav-Aleksander Vahelaid, Aigar Vahemetsa, Karl Vahenõmm, Varje Vahenõmm, Anni Vaher, Irja Vaher, Rein Vaher, Ülo Vaher, Lembit Vahesaar, Väino Vahing, Artur Vahter, Herman Vahner, Sulev Vahre, Jüri Vahur, Rein Väikmäe, Arnold Väiksaar, Ants Vaimel, Gennadi Vainikko, Herbert Väinu, Jaan Vaitmaa, Merike Vaitmaa, Felix Valk, Boris Valdek, Leo Valdma, Mati Valdma, Elmar-Ants Valdmann, Kaljo Valgma, Helmut Valgmaa, Kalju Valgus, Heiki Valk, Marika Valk, Uno Valk, Heiki Vallaste, Hiljar Vallner, Leo Vallner, Arvo Valm, Aino Valma, Elmar Valpi, Jaan Valsiner, Lembit Valt, Ivo Valter, Hannes Walter, Ülo Vanaaseme, Leiger Vanaselja, Tiina Vapper, Reet Varblane, Oivi Vare, Silvi Vare, Vello Vare, Endel Varep, Jaan Vares, Galina Varlamova, Maruta Varrak, Rein Varrak, Toomas Varrak, Paul Varul, Elmar Vasar, Anne Vaserik, Artur Vassar, Lev Vassiljev, Viktor Vassiljev, Enn Vatter, Karl Weber, Ester Vee, Luule Veering, Irina Veerma, Jaak Veervo, Udo Veibri, Rein Veidemann, Mihkel Veiderma, Vambola Veinla, Endel Veinpalu, Liidia Veinpalu, Uno Veismann, Sirje Velbri, Ivar Veldre, Sven Veldre, Enn Velmre, Harald-Adam Velner, Ülo-Ilmar Velmann, Ella Vende, Kullo Vende, Edda-Cary Vendla, Maie Vennola, Vello Vensel, Heinrich Veromann, Enn Veske, Arvo Veski, Enn Veskimägi, Kaljo Veskimägi, Tiina Veskas, Hendrik Vestmann, Paul Vihalem, Peeter Vihalemm, Rein Viha-

- Jem, Vaino Viherpuu, Nadežda Viim, Helgi Viim, Richard Viidalepp, Herbert Viiding, Tõnu Viik, Mart Viikmaa, Antti Viikna, Jüta Viil, Toivo Viilep, Viivi Viirja, Eha Viitar, Tiit-Rein Viitso, Asta Vilbaste, Heinrich Vilbok, Peeter Vilborn, Linda Viljasoo, Kajo Villako, Leo Villand, Valeria Villandi, Richard Villemson, Jüri Villemson, Ago Viljo, Harry Vilpart, Kuulo Vimmisaare, Peeter Vingisaar, Aarne Vinkel, Heinrich Vipper, Ants Virkus, Rein Virkus, Aiko Viru, Aili Viis- napuu, Anu Viissel, Ivan Virkus, Oskar Volmer, Vaino Volter, Henn Voolaid, Kajo Voolma, Aino Voolmaa, Helvi Voore, Gallina Vuks, Aldur Vunk, Lembit Või- me, Reedik Võmo, Helmi Võsanna, Hilja Väilipõllu, Maret Väijaois, Mai Väijas, Mart Väijataga, Arnold Väilo, Jüri Vark, Vahur Vark, Aili Värmik, Vladimir Väärannen, Eduard Varti, Rein Vokermann
- Harry Oiglane, Haldur Oim, Leo Oispuu, Jüri Ord, Mat Oim, Heino Ounap, Harri Ounapuu
- Kuldev Akrema, Ruth Akrema
- Ilmar Opik
- Lembit Üks, Raoul Üksivar, Aino Umarik, Helmi Üprus
- 1.—10. ja 13. kd. illustraatorid**
- Anneli Aarma, Ene Aare, Jüri J. Dubov, Reet Eilisen, Anne Grau, Bella Grodzinski, Irina Gurjanova, Urmus Hakk, Prit Herodes, Mare Huu, Mihkel Jalakas, Va- lentina Joeste, Eha-Pävi Jogi, Anne Järve, Melanie Kaarma, Ants Kivito, Ivo Kokama, K. Lavi, Katrin Leis, Maaili Lepp, Eha Lindemann, Viire Ling, Kersti Linnamägi, Paul Luhter, Toomas Luiter, Eve Maide, Guara Muuga, Viive Noor, Anne Oks, Tõnu Par- maksom, Valter Palk, Aino Park, Aina Raja, Reet Rea, Tiit Rea, Jaan Rätve, Aarend-Mihkel Rõuk, Maie Rake, Ain Rõõpson, Peeter Saart, Aleksander Salmin, Alar Savelli, Tiina Soo, Georgi Sõukin, Tarmo Tall, Heljo Talts, Viljo Toor, Aleksel Turvski, Vaino To- niisson, Mark Vaino, Reet Vark, I. Vares, Haldur Viites
- 1.—10. ja 13. kd. fotograafid**
- Harjo Aasmäe, Aino Abe, Anne Ader, Heljo Ader, Viivi Ahonen, Mart Aht, A. Aladžan, Milvi Alas, Kunnar Allikvee, Kaur Almo, Rein Aro, Mart Arold, Hans Aro, Aare Arula, Eim Auset, R. Balasova, A. Balebanov, Leon Balodis, L. Bergolisev, J. Belozertov, Ants Birkman, Edele Brakman, Mara Brakman, Eino Ehrberg, Rein Einasto, Aleksander Ennover, Peeter Emits, Prit Esma, Aleksander Ennover, Peeter Gustav German, Margus Haavama, Ramon Haavama, Bertil Hager, Ants Hallikmaa, Ulo Hein- salu, Tõnu Hellam, Jüri Ikonnik, V. Jakobson, Mihkel Oie Jaagomäe, Teet Jagomägi, Aavo Juus, Lemmi Jõe, Mar- jalakas, Helmut Joons, Aine Järve, Anne Järve, Fred Jussi, Mati Kaal, Melanie Kaarma, Tiit Kairo, Iija Kala, Mari Kalluste, Mari Kallavus, Üve Kallavus, Peep Kalv, Maret Kangur, Jüri Karm, Reet Karukäpp, Heino Kasesalu, Jüri Kask, Kajo Kask, Eim Kaup,
- Hans Kava, Uto Keedus, Siye Keevalik, Tõne Ke- lam, Asta Kello, Konrad Kern, Rein Kersten, Vello Kitis, Rigel Kiivi, J. Kivihall, J. Kivilo, Einar Klamaan, Jevgeni Klimov, Jaan Kloosiko, Toomas Kohv, Too- mas Kokovkin, Are Kont, Andres Koppel, Vladislav Korobkov, Georgi Kostenko, Peeter Kraas, Maret Kraav, Tõnu Kraas, Arvi Kritis, E. Kruusmaa, Kajo Kudu, Ene Kuul, A. Kuut, Elga Kurik, Kaarel Ku- rtsmaa, Paul Kurvits, Jüri Kuun, Margus Kuuse, Kajo Kuuksik, Jüri Kuunap, Viljo Kunnapu, Kajo Laas, Silvia Lau, Ain Lavi, Malle Leht, Katrin Leis, Alvar Leito, Tiit Leito, Harald Lepikson, Tiit Liblik, Vello Liiv, Ilmo Liive, Ülle Lillak, Erki Lill, Vambola Lillemäe, Erich Lindemann, Kersti Linnamägi, Himol Lipur, Eise Livena, Jõnas Ljotols, Raito Luund, Liivia Luus, Voldeemar Maask, Ove Maidla, Juhani Maiste, Teet Malsroos, Mati Mandel, Rein Maran, Tiit Maran, Mari Mark, P. Markin, Ann Marksoo, A. Mart, Viktor Masing, Lea Meremaa, S. Mesipuu, Ziguards Mežavilks, Aino Mihkelsoo, Avo Miidel, Andrei Mihjulin, Tõnu Müller, Minkovitš, Elin Moisa, Endel Molotok, Hein- rich Mosolainen, U. Muiste, Aare Mäemets, Boris Mäemets, Hindrek Mäepere, Heino Mägi, M. Mallo, Tiit Märs, Lea Märs, Vello Märs, Haldur Nestor, Paul Nieminen, Erich Niinepuu, Astrid Nüda, Urmus Noor, Andri Normet, Lev Nossor, Martin Nurmik, Siim Nurmik, Jaak Nõivak, Eim Nõmmela, Reet Org, Ivar Paalman, Mari Paalveit, Aino Paivel, Mati Pakter, Guido Paomets, Vello Park, Tõnu Parmakson, Jüri Peets, Jüri Pere, Jaan Pihlap, Valdeko Pih, Meelis Piller, Jüri Põlts, Rõõnalds Pihars, Giedrits Pocius, Linda Põots, N. Pork, Toomas Pruul, Verner Puhm, Arnold Puk, Rõho Pulk, Jaan-Mati Puuming, Aavo Põlenik, Harri Põldsam, Marti Park, Aare Rahu, Eimar Rahumäe, Mare Raadma, Erik Raikula, Ain Rai- vit, Üve Ramsti, Tiit Kandia, Lev Raskin, Mikl Raud, Jüri Raudsepp, Helja Raud, Ants Raudas, A. Rein, Toomas Rein, Kajo Reidna, Mari Reinhold, Hendrik Reive, Tarmo Riga, Kaarel Rõh, Udo Roosmaa, Virve Roost, Aili Rosenber, Harti Rospu, Thomas Rossman, Viktor Rudko, Siye Runge, Aarend-Mihkel Rõuk, Jaan Rõõmus, Maie Rük, Arno Saar, Astu Saar, M. Saar, Henn Saarne, Peeter Saart, Eduard Sakk, Viktor Salmre, Vambola Salupuu, Vaino Sam- melseig, Zaven Sarkisjan, Henn Sarv, Olaf Schmeidi, Maie-Hele Segerkranz, Mari Seidelberg, Karl Sepp, Eim Siimer, Jaak Siitak, Anu Siilaots, Tiit Siilaots, Avo Siilasoo, Vaino Siim, Heiki Siikel, Heili Siisak, A. Siivonkov, A. Sokolov, Jaan Sonn, Kajo Stumbur, A. Suhonov, T. Sula, Albert Sulg, Kajo Suur, Erich Suvi, Eim Sade, Silver Säge, Tea Säge, Peeter Säre, I. Süt, Siim Sirtzade, Jüri Zaitsev, A. Zavadovski, Ma-
- Tartes, Erleand Teemägi, Viktor Terauds, Jan Tihonov, Tiit Tiideman, Raito Tiikmaa, Harald Tiik, Boris Timre, M. Tiit, Rait Tiit, Vello Tohver, Vahur Tomberg, T. Tomson, Heidi Tooming, Ulo Toosien, Anatoli Topuz, Tõnu Tormis, Hilja Torp, Toomas Trapido, Heie Treier, Ellen Trell, Ingeborg Trofimova, Georgi Tsvetkov, T. Tubli, Igor Tuuling, Andres Tõis- son, Leo Tõniss, Andres Tiit, Halfand Udam, U. Uuots, Mart Ummelas, Rein Urtel, M. Uspenski, Hil- lare Uusi, Varje Vahenõmm, Gunnar Vaidla, Rein Vail- me, Rein Vainkula, Heinrich Vakman, Roman Valdre, Vendelin, Rein Veskimäe, Oskar Vihandi, Endel Vi- ding, Herbert Viiding, Ants Viites, Ernst Voit, A. Volberg, M. Vossolski, Enno Väijal, M. Väijam, Rein Valtme, Astrid Vartina, Peeter Ulevain

Teadmiseks EE registri kasutajale

Registrit koostab kahest osast — aine- ja isikuregistrist. Aineregistri annab kohavited peale terminite (oskussõnade) paljudele muudele üld- ja pärisnimistele mõistetele (ajaloosündmustele, lepingutele ja konventsioonidele, meediaväljaannetele jms.). See sisaldab ka organisatsioonide, loodame kohanimedele uue registri avaldada atlast kaante vahel.

Isikuregistri sisaldab kõiki märksõnadena esinevaid isikunimesid ning olulisi artikleid ja tabeleid, kus või kursivkirjas. Ruumi säästmiseks on ühe oskussõna või isikunimega seotavaist teadmisteks esitatud olulisemad. Tähestikujarjestus järgib ENE-s kasutatud põhimõtet (vt. I. kd., „Teadmiseks ENE kasutajale“). Eesti tähega juhustlikult ühtivad võõrtähed, diakritilised märgid ja teisendatud tähed (nt portugali õ, rootsi å, leedu š) on tähestikujarjestuses alusühed (a, o, c) järgi, liitühed (æ)

registri ei hõlma), seega ei ole tabeleid kirjas leheküljenumbri, millele järgneb veergu märkiv täht a (I veerg) või b (II veerg), tabeleid viitav täht t, illustreerisioonilalkirjale viitav täht j või kaardile viitav täht k.

Kart IX (kum.) 4—338b, 8—207i
Metσανη, Μαι (kirjanik) 6—310a

Kohaviteist on esikohal viide põhiametile, ülejäänud viited on reastatud köidete ja lehekülgede järjekorras. Sõnastustel, rööpvormidel, rööpvormidel, pseudonüümidel jm. nimekujupealt on tehtud äraviteid. Nt.: aatomkell vt. kvantkell
ebaseaduslik pook vt. rööpvook
Czerski, Jan vt. Tšerski, Jan
Lants, Kaarel vt. Karm, K

Lühendid

ajak. — ajakiri
ajal. — ajaleht
ajalool. — ajaloolane
arh. — arhitekt
dün. — dünastia
hell. — helilooja
ins. — insener
kirj. — kirjanduslik (kaju)
kun. — kuningas
müt. — mütoogia

põllum-töötaja — põllumajandustöötaja
rev. liikumise tegel. — revolutsioonilise liikumise tegelane
sõjaväel. — sõjaväelane
teadl. — teadlane
teatr. — teatrala
tegel. — tegelane
vt. — vaata
v. — von

„Eritähtsargendilühendid on neesamad, mida on kasutatud 1.—10. köites (vt. nt. 7. kd., lk. 700, „Eritähtsargendilühendid“).

AINEREGISTER

Aasovi sõjakäigud 1695, 1696
1-33a
aasta 1-33b
aastaaeg 1-33b
aastaajaline dimorfism 2-125b
aastaajaline kahekujus 10-622a
aastaruanne 1-315b
aastakiht 10-403b
aastalinnud 7-141b
aastaraamat 1-34a, 240a
aastaring vt. aastarõngas
aastarõngas 1-34a, 2-87a, 4-127b, 7-513b
aastarütmid 1-550b
aasram 1-34a
aazio 1-34a
aazoteooria 1-666a
aatom 1-34a, 365a
aatomiaeg 1-34b
aatomialveelaev 1-153b, 13-12a
aatomielektirjaam vt. tuumaelektirjaam
aatomifüüsika 1-35a
aatomikatel vt. tuumareaktor
aatomilaser 13-5a
aatomimootor vt. tuumamootor
aatomiraadius 1-35a
aatomireaktor vt. tuumareaktor
aatomispekter 1-35a
aatomispektraalanalüüs 8-617a
aatomispektroskoopia 1-35a
aatomituum 1-35a
aatomkaal 1-35b
aatomkell vt. kvantkell
aatomkiired 6-381a
aatomkiitus vt. tuumkiitus
aatommass 1-35b
aatommassiühik 1-35b
aatomnumber 5-364a
aatomorbitaal 1-35b
aatrium 1-35b
abaasia 1-36b
abaasi keel 1-36b
abajas 1-36b
abaka vt. manilla
abakala 1-36b
abakani keel vt. hakassi keel
Abakani tatarlased vt. hakassid
abakus 1-36b, (arhit) 2-154a, 4-105b
abar 1-37a
abasiini keel vt. abaasi keel
Abbeville'i kultuur 1-37b
abbits 1-9b
abdomen 3-629b, 5-274b
abdoomen 1-38a
abee 1-39a
abeelia 1-39a
Abelia (*A. coreana*) 1-39a

Abeli integraalid 1-39a
Abeli rühm 8-274a
Abeli teoreemid 8-122b
Abelmoschus (*A. esculentus*) 13-159b
abardiini-anguse veis 1-40a, 10-282a
aberratsioon 1-40b, (biol) 6-466a
aberratsioonivaba süsteem 1-40b
abessiinia kaev 4-206b
abessiiv 1-41a
abhaasi-adõgee keeled 4-407b, 1-26k
abhaasid (rahvas) 1-42b
abhaasi keel 1-42b, 26k
abijamine 1-42b
abiankur 1-240a
abiellumisiga 1-42b
abiellumus 1-43a
abieli 1-43a, 7-519a
abieli- ja perekonnakoodeks 1-43a
abiellulatus 1-43a, 5-379a
abiellulisus 1-43b, 2-297b
Abies (*A. balsamea*, *A. concolor*, *A. sibirica*) 6-680b, 3-574t
abiheli 2-691a
abikaasade vara 1-43b
abikirik 4-198a
abikool 1-43b, 2-68b, 7-57a
„Abiks Kalurile” 2-211a
abilehed 5-469b
abilööb 1-43b
abimajand 1-43b
abimaterjal 1-44a
abimõis 4-335a
abiogenees 1-44a
abioteelised tegurid 4-475a
abioseston 8-455a
abisõna vt. partikkel
abitegu 1-44a, 9-381a
abitootmine 1-44a, 9-477b
abiturient 1-44a
abitus 1-44a
abituurium 1-44a
ablaktatsioon 1-44b
ablakteerimine 1-44b, (aiand) 7-394b
ablastiinid 1-44b
ablatiiv 1-44b
ablatiivjahutus 1-44b
ablatsioon 1-44b
ablaut 1-263a
Ablepharus kitaibelii 8-535j
abolitsionism 1-44b, 593b
abolitsioon vt. ettearmustus
abonement 1-45a
aborigeen 1-45a, (zool) 2-671b
abort 1-45a, 13-101a

abortus habitus 13-101b
abortus spontaneus 13-101a
ab ovo 1-45b
abrakadabra 1-45b
Abramis balticus 1-36b, *A. balticus* 5-425b, 10-263j
abrasiiv 1-46a
abrasiivelektroerosioonitöödus 1-46a
abrasiivelektrokeemiline töödus 1-46a
abrasiivkulumine 5-206a
abrasiivlõkerist 1-46a
abrasiivpaber vt. liivpaber
abrasiivsus 1-46a
abrasiivtöödus 1-46a
abrasioon 1-46b, (geol) 6-456b
Abraxas (*A. granularius*) 9-666a, 10-153a
abreviatuur 1-46b
abris 1-46b
Abrocomidae 10-434b
Abrostola (*A. trigemina*, *A. triplasia*) 6-689b
absentism 1-47a
absint 1-47a
absintiin 1-47a
absolutism 1-47a, 8-426b
absoluut 1-47b, 7-481b, 8-353a
absoluutaadress 1-10b
absoluutaru 8-685a
absoluutne ajavõrre vt. absoluutne geokronoloogia
absoluutne alkooh 2-623b
absoluutne dielektriline läbitavus 2-115b
absoluutne geokronoloogia 1-47b, 3-147a
absoluutne heliandus 9-183b, 665b
absoluutne idealism 1-600b, 3-547a
absoluutne idee 3-340a
absoluutne ja suhteline 1-47b
absoluutne kindlus 1-47b
absoluutne kuulmine 1-47b
absoluutne kiirus 1-47b, 5-286a
absoluutne liikumine 8-91b
absoluutne monarhia 1-47a, 5-212b, 8-138a
absoluutne mõõtühikute süsteem 1-47b, 3-124b
absoluutne niiskus 6-622b
absoluutne nullpunkt 1-48a
absoluutne rõhk 1-363b
absoluutne subjektiivne õigus 8-672b
absoluutne temperatuur 1-48a
absoluutne vaim 3-340a
absoluutne veto 10-369b